Qazaqstan Respýblıkasy Zańnama jáne quqyqtyq aqparat ınstıtýtynyń

JARSHYSY

gylymi-quqyqtyq jýrnal №2 (80)-2025

Құрылтайшы және баспагер:
«Қазақстан Республикасының Заңнама және құқықтық ақпарат институты» ШЖҚ РМК
2006 жылдан бастап шығады
Журналдың материалдары
www.zqai.kz
сайтында орналастырылған
Заң ғылымдары бойынша диссертациялардың негізгі ғылыми нәтижелерін жариялауға арналған басылымдар тізіліміне енгізілген
(ҚР ҒЖБМ ҒЖБССҚК 12.07.2024 ж. №603 бұйрығы)

Редакциялық алқа құрамы

Әубәкірова И.О. - *з.ғ.д. (Астана, Қазақстан) – (төраға)*
Абайділдинов Е.М. – *з.ғ.д. (Астана, Қазақстан)*
Абдакимова Д.А. – *з.ғ.к. (Астана, Қазақстан)*
Аблайұлы А. – *PhD (Астана, Қазақстан)*
Азер Алиев – *PhD (Киль, Германия)*
Акимжанова М.Т. – *PhD (Астана, Қазақстан)*
Алишева М.М. – *PhD (Астана, Қазақстан)*
Анджелла Ди Грегорио – *з.ғ.д. (Милан, Италия)*
Андабеков Ш.А. – *з.ғ.к. (Астана, Қазақстан)*
Байниязова З.С. – *з.ғ.к. (Саратов, Ресей)*
Василевич Г.А. – *з.ғ.д. (Минск, Беларусь)*
Гладун Е.Ф. – *з.ғ.д. (Тюмень, Ресей)*
Данельчук-Колодровски Н. – *қоғамдық құқық докторы (Марсель, Франция)*
Идрышева С.К. – *з.ғ.д. (Астана, Қазақстан)*
Ишеков К.А. – *з.ғ.д., доцент (Мәскеу, Ресей)*
Малиновский В.А. – *з.ғ.д. (Астана, Қазақстан)*
Мурашко Л.О. – *з.ғ.д. (Минск, Беларусь)*
Нукушева А.А. – *з.ғ.к. (Астана, Қазақстан)*
Рахымбердин К.Х. – *з.ғ.д. (Өскемен, Қазақстан)*
Рахметов С.М. – *з.ғ.д. (Астана, Қазақстан)*
Сыздық Б.К. – *з.ғ.к. (Астана, Қазақстан)*
Тайторина Б.А. – *з.ғ.д. (Астана, Қазақстан)*
Тегізбекова Ж.Ч. – *з.ғ.к. (Бішкек, Қызғызстан)*
Тлепина Ш.В. – *з.ғ.д. (Астана, Қазақстан)*
Турецкий Н.Н. – *з.ғ.д. (Астана, Қазақстан)*
Фролова Е.А. – *з.ғ.д., М.В. Ломоносов атындағы ММУ (Мәскеу, Ресей)*
Хасенов М.Х. – *PhD (Астана, Қазақстан)*
Цолль Ф. - *з.ғ.д (Краков, Польша)*
Юхневичус Э. – *з.ғ.д. (Гданьск, Польша)*
Я. Стоилов – *з.ғ.д. (София, Болгария)*

Бас редактор

Құлжабаева Ж.О. – *з.ғ.к.*

Редактор – **Колтубаева Г.Б.**
Беттеуші – **Ақылбаева С.А.**
Тел.: 8 (7172) 57-25-01

Қазақстан Республикасы Ақпарат және коммуникациялар министрлігі Ақпарат комитетінің БАҚ есепке қою туралы куәлігі № 17761-Ж 25.06.2019 ж. (Алғашқы есепке қою кезі №6592-Ж. 07.09.2005 ж.)

Мекен-жайы: Қазақстан Республикасы, 010000, Астана қ., Жеңіс даңғ., 15А
тел: 8(7172) 57-25-01
www.zqai.kz, e-mail: instzak-kz@mail.ru
institutzakonodatelstva@gmail.com

Мемлекет және құқық теориясы

Е.А. ФРОЛОВА (Мәскеу, Ресей) Саяси және құқықтық ілімдер тарихы ғылымы құқықтанудың негізі ретінде.....7

Г.И. АРГИНБЕКОВА Құқықтық құндылықтар: посткеңестік кеңістікғалымдарыныңзерттеулері.....16

Конституциялық және әкімшілік құқық

Р.К. АБИЛШЕЕВА Кибербуллинг және сөз теңдігі құқығы.....26

Д.Р. ЕГЕЖАНОВА, И.С. САКТАГАНОВА, А.Б. САКТАГАНОВА Әкімшілік талап қою: түсіндіру және қолдану мәселелері.....35

Л.Т. НАЗАРҚҰЛОВА, М.О. БАЯНДИНА, А.Б. СЕЙФУЛЛИНА «Қазақстан Республикасы азаматтарының төлем қабілеттілігін және банкроттығын қалпына келтіру туралы» заңы: алғашқы қадамдар, мәселелер және оларды шешу жолдары.....44

А.С. ИБРАЕВ Жер ресурстарын пайдалану саласында шешімдер қабылдауға жұртшылықтың қатысуының құқықтық тетіктері.....55

Азаматтық және азаматтық-процестік құқық

Д.А. БӘКІРОВ, Н.Д. МЫРЗАТАЕВ, С.Ж. СУЛЕЙМЕНОВА Азаматтық заңнамадағы терминологиялық бірізділікті сақтаудың кейбір құқықтық мәселелері.....71

Т.С. СМАГУЛОВА, Е.В. ПОРОХОВ Салық төлеушілердің заңды салықтық мінез-құлқы мен салықтық құқық бұзушылықтарды ажырату мақсатында салықтық жоспарлау және оны заңнамада нормативтік-құқықтық регламенттеу қажеттілігі.....82

А.А. НУКУШЕВА, Д.К. РУСТЕМБЕКОВА, С.Э. АСАНОВА Қазақстандағы климаттық құқық: құқықтық талдау және көміртексіздендіруді реттеудің жетілдіру жолдары.....94

С.А. САРТАЕВ, М.Ж. КАЛШАБАЕВА Қазақстан Республикасындағы медиатордың құқықтық жағдайы мен қызметініңерекшеліктері.....108

Қылмыстық құқық және қылмыстық процесс

К.Х. РАХИМБЕРДИН Қазақстан мен Тәжікстан заңнамасында сотталғандарды әлеуметтік қайта интеграциялауын қылмыстық - атқарушылық реттеу мәселелері: қазіргі жағдайы, мәселелері мен болашағы.....118

Б.Ж. ҚЫЗДАРБЕКОВА Отбасылық - тұрмыстық негізде жасалатын кісі өлтірудің алдын алудың қылмыстық-құқықтық жүйесін жетілдіру туралы.....127

В.В. ЛЮЦИК, Э.Б. АБЛАЕВА, М.А. УТАНОВ Жаза және өзге де қылмыстық ықпал ету шаралары.....138
Р.Б. БАЙЗАҚОВА, Р. ЕРЕЖЕПҚЫЗЫ, Ж. ЖАЙЛАУ Бас бостандығынан айырудың балама түрлерін қолданудың әлемдік үздік үлгілер мен Қазақстанның тәжірибесі.....150
Н.Е. УРБИСИНОВА, Т.Г. АЛИМПИЕВА, А.С. ҚОШКИНБАЕВА Қылмыстық жазаның мөлшерлестігі және мақсаттарына қол жеткізу: проблемалық мәселелер мен оларды шешу жолдары.....165

Халықаралық құқық және салыстырмалы құқықтану

Е.Б. АБДРАСУЛОВ, Т. ГРОСС (Оснабрюк, Германия) Судьяларды тағайындау мен жоғарылатуға бейресми ықпал етудің кейбір аспектілері: Қазақстан мен Германияның тәжірибесі.....177
Н.С. НУСИПЖАНОВ, Э. ЮХНЕВИЧЮС (Гданьск, Польша), А.С. КОШКИНБАЕВА Электрондық коммерция саласындағы Қазақстан мен Польшадағы азаматтық құқықтық цифрландыруды салыстырмалы талдау.....190
А.Б. ОТАРБАЕВА, С.Ж. АЙДАРБАЕВ, А.М. БЕГЖАН ЕАЭО-та тауар белгілеріне құқықтардың жойылуы: халықаралық қағидатқа көшу қажеттілігі.....201
Б.Ш. ИСМАИЛОВА, Г.К. САГИЕВА ЕАЭО шеңберінде трансшекаралық электрондық сауданы іске асыру кезінде тұтынушылардың құқықтарын қорғаудың кейбір мәселелері.....215

Ақпараттық құқық және қауіпсіздік

А.А. ДАУЛЕТХАНОВА Халыққа онлайн-платформамен тегін заң көмегін көрсету: проблемалар мен перспективасы.....226
Н. СӘУЛЕН, А.А. МАКАРЦЕВ (Новосибирск, Ресей), Д.Б. ТЕБАЕВ Заң шығару процесінде жасанды интеллект құралдарын қолдану және заң шығармашылықтың классикалық парадигмасы: интеграция мәселелері.....235
Ғ.М. ҚАЛМЫРЗА, К.Ә. ЖҰМАБАЕВА, С.А. САРИНА Қазақстан Республикасының тауар белгілері туралы заңнамасындағы жасанды интеллект: құқықтық реттеудің мәселелері мен мүмкіндіктері.....245

Құқықтық мониторинг

Н.Н. ТУРЕЦКИЙ Экологиялық мәдениетке қатысты.....254
А.Б. ҚАЙЖАҚПАРОВА, Ж.А. ЖАДАУОВА, А.К. ЖАҚСЫЛЫҚОВА Әскери қызмет өткеру саласындағы заңнаманың тиімділігін талдаудың кейбір өзекті мәселелері.....263

Мемлекеттік тілдегі заңшығармашылық практикасынан

Ж.А. ЖАКУПОВ, Б.К. СЫЗДЫҚ Заң мәтіндерінің синтаксистік ерекшелігі.....271

Жас ғалым мінбері

Н.Б. КУБАНОВА Кибершабуылдардың криминалистикалық сипаттамасы.....278
Т.К. АМИРОВ Қазақстан азаматтарының құқықтық нигилизмі мен құқықтық сауатсыздығы қылмыстық тергеулер мен кең қоғамдық резонанс тудырған талқылаулар контекстінде.....287
А.Ә. ҚАЛИЕВ Интернеттегі алаяқтықты тергеудің жекелеген аспектілері.....294
Ж.Қ. ӘЛЕКБАЙ Қазақстан ратификациялаған халықаралық шарттарды іске асырудың жекелеген мәселелері.....302

«Жаршының» архивтегі беттері

С.С. ҚАРЖАУБАЕВ Қ.Х. Рахимбердин мен Ю.Р. Гетаның «Қазақстандағы пробация: қазіргі кезеңдегі қалыптасу мен дамудың бірегей тәжірибесі» ғылыми жарияланымына қайта оралғанда.....311

ВЕСТНИК

Института законодательства и правовой информации Республики Казахстан научно-правовой журнал №2 (80)-2025

Учредитель и издатель:
РГП на ПХВ «Институт законодательства и правовой информации Республики Казахстан»
Издается с 2006 года
Все материалы журнала размещаются на сайте **www.zqai.kz**
Включен в перечень изданий для публикации основных научных результатов диссертаций по юридическим наукам (Приказ КОКСНВО МНВО РК №603 от 12.07.2024 г.)

Состав Редакционной коллегии
Аубакирова И.У. – *д.ю.н. (Астана, Казахстан) – (председатель)*
Абайдельдинов Е.М. – *д.ю.н. (Астана, Казахстан)*
Абдакимова Д.А. – *к.ю.н. (Астана, Казахстан)*
Аблайұлы А. – *PhD (Астана, Казахстан)*
Азер Алиев – *PhD (Киль, Германия)*
Акимжанова М.Т. – *PhD (Астана, Казахстан)*
Алишева М.М. – *PhD (Астана, Казахстан)*
Анджелла Ди Грегорио – *доктор права (Милан, Италия)*
Андабеков Ш.А. – *к.ю.н (Астана, Казахстан)*
Байниязова З.С. – *к.ю.н. (Саратов, Россия)*
Василевич Г.А. – *д.ю.н. (Минск, Беларусь)*
Гладун Е.Ф. – *д.ю.н. (Тюмень, Россия)*
Данельчук-Колодровски Н. – *доктор публичного права (Марсель, Франция)*
Идрышева С.К. – *д.ю.н. (Астана Казахстан)*
Ишеков К.А. - *д.ю.н. (Москва, Россия)*
Малиновский В.А. – *д.ю.н. (Астана, Казахстан)*
Мурашко Л.О. – *д.ю.н. (Минск, Беларусь)*
Нукушева А.А. – *к.ю.н. (Астана, Казахстан)*
Рахимбердин К.Х. – *д.ю.н. (Усть-Каменогорск, Казахстан)*
Рахметов С.М. – *д.ю.н. (Астана, Казахстан)*
Сыздық Б.К. – *к.ю.н. (Астана, Казахстан)*
Тайторина Б.А. – *д.ю.н. (Астана, Казахстан)*
Тегизбекова Ж.Ч. – *к.ю.н. (Бишкек, Кыргызстан)*
Тлепина Ш.В. – *д.ю.н. (Астана, Казахстан)*
Турецкий Н.Н. – *д.ю.н. (Астана, Казахстан)*
Фролова Е.А. – *д.ю.н., МГУ им. М.В. Ломоносова (Москва, Россия)*
Хасенов М.Х. – *PhD (Астана, Казахстан)*
Цолль Ф. - *д.ю.н. (Краков, Польша)*
Юхневичус Э. - *д.ю.н. (Гданьск, Польша)*
Я. Стоилов – *доктор права (София, Болгария)*

Главный редактор
Кулжабаева Ж.О. – *к.ю.н.*

Редактор – **Колтубаева Г.Б.**
Верстка – **Акылбаева С.А.**
Тел.: 8 (7172) 57-25-01

Свидетельство о постановке на учет СМИ № 17761-Ж от 25.06.2019 г. Комитета информации Министерства информации и коммуникаций Республики Казахстан (Первичная постановка на учет №6592-Ж. 07.09.2005 г.)

Адрес: Республика Казахстан,010000, г. Астана, пр. Женіс, 15А
тел.: 8 (7172) 57-25-01
www.zqai.kz, e-mail: instzak-kz@mail.ru
institutzakonodatelstva@gmail.com

Теория государства и права

Е.А. ФРОЛОВА (Москва, Россия) Наука истории политических и правовых учений как фундамент юриспруденции.....7

Г.И. АРГИНБЕКОВА Правовые ценности: исследования ученых постсоветского пространства.....16

Конституционное и административное право

Р.К. АБИЛШЕЕВА Кибербуллинг и права на свободу слова.....26

Д.Р. ЕГЕЖАНОВА, И.С. САКТАГАНОВА, А.Б. САКТАГАНОВА Административный иск: вопросы толкования и применения.....35

Л.Т. НАЗАРКУЛОВА, М.О. БАЯНДИНА, А.Б. СЕЙФУЛЛИНА Закон «О восстановлении платежеспособности и банкротстве граждан Республики Казахстан»: первые шаги, проблемы и решения.....44

А.С. ИБРАЕВ Правовые механизмы участия общественности в принятии решений в области использования земельных ресурсов.....55

Гражданское и гражданско-процессуальное право

Д.А. БАКИРОВ, Н.Д. МЫРЗАТАЕВ, С.Ж. СУЛЕЙМЕНОВА Некоторые правовые вопросы соблюдения терминологической последовательности в гражданском законодательстве.....71

Т.С. СМАГУЛОВА, Е.В. ПОРОХОВ Налоговое планирование и необходимость его нормативно-правовой регламентации в законодательстве в целях разграничения правомерного налогового поведения налогоплательщиков и налоговых правонарушений.....82

А.А. НУКУШЕВА, Д.К. РУСТЕМБЕКОВА, С.Э. АСАНОВА Климатическое право Казахстана: правовой анализ и пути совершенствования регулирования декарбонизации.....94.

С.А. САРТАЕВ, М.Ж. КАЛШАБАЕВА Особенности правового положения и деятельности медиатора в Республике Казахстан.....108

Уголовное право и уголовный процесс

К.Х. РАХИМБЕРДИН Проблемы уголовно-исполнительного регулирования социальной реинтеграции осужденных в законодательстве Казахстана и Таджикистана: современное состояние, проблемы и перспективы.....118

Б.Ж. КЫЗДАРБЕКОВА О совершенствовании уголовно-правовой системы предупреждения убийств, совершаемых на семейно-бытовой почве.....127

В.В. ЛЮЦИК, Э.Б. АБЛАЕВА, М.А. УТАНОВ Наказание и иные меры уголовно-правового воздействия.....138

Р.Б. БАЙЗАКОВА, Р. ЕРЕЖЕПҚЫЗЫ, Ж. ЖАЙЛАУ Применение альтернатив лишению свободы: лучшие мировые практики и опыт Казахстана.....150

Н.Е. УРБИСИНОВА, Т.Г. АЛИМПИЕВА, А.С. КОШКИНБАЕВА Соразмерность и достижение целей уголовного наказания: проблемные вопросы и пути решения.....165

Международное право и сравнительное правоведение

Е.Б. АБДРАСУЛОВ, Т. ГРОСС (Оснабрюк, Германия) Некоторые аспекты неформального влияния на назначение и продвижение судей: на примере Казахстана и Германии.....177

Н.С. НУСИПЖАНОВ, Э. ЮХНЕВИЧЮС (Гданьск, Польша), А.С. КОШКИНБАЕВА Сравнительный анализ цифровизации гражданского права в Казахстане и Польше в сфере электронной коммерции.....190

А.Б. ОТАРБАЕВА, С.Ж. АЙДАРБАЕВ, А.М. БЕГЖАН Исчерпание прав на товарные знаки в ЕАЭС: необходимость перехода к международному принципу.....201

Б.Ш. ИСМАИЛОВА, Г.К. САГИЕВА Некоторые вопросы защиты прав потребителей при реализации трансграничной электронной торговли в рамках ЕАЭС.....215

Информационное право и безопасность

А.А. ДАУЛЕТХАНОВА Оказание бесплатной юридической помощи населению на онлайн-платформе: проблемы и перспективы.....226

Н. САУЛЕН, А.А. МАКАРЦЕВ (Новосибирск, Россия), Д.Б. ТЕБАЕВ Применение инструментов искусственного интеллекта в законодательном процессе и классическая парадигма законотворчества: проблемы интеграции.....235

Ғ.М. ҚАЛМЫРЗА, К.А. ДЖУМАБАЕВА, С.А. САРИНА Искусственный интеллект в законодательстве Республики Казахстан о товарных знаках: проблемы и возможности правового регулирования.....245

Правовой мониторинг

Н.Н. ТУРЕЦКИЙ К вопросу об экологической культуре.....254

А.Б. КАЙЖАКПАРОВА, Ж.А. ЖАДАУОВА, А.К. ЖАКСЫЛЫКОВА Некоторые актуальные проблемы анализа эффективности законодательства в сфере прохождения воинской службы.....263

Из практики законотворчества на государственном языке

Ж.А. ЖАКУПОВ, Б.К. СЫЗДЫҚ Синтаксическая особенность законодательных текстов.....271

Трибуна молодого ученого

Н.Б. КУБАНОВА Криминалистическая характеристика кибератак.....278

Т.К. АМИРОВ Правовой нигилизм и юридическая неграмотность граждан Казахстана в контексте уголовных расследований и разбирательств, вызвавших широкий общественный резонанс.....287

А.А. КАЛИЕВ Отдельные аспекты расследования интернет-мошенничества.....294

Ж.Қ. ӘЛЕКБАЙ Некоторые вопросы реализации ратифицированных международных договоров Казахстана.....302

Архивные страницы «Вестника»

С.С. КАРЖАУБАЕВ Возвращаясь к научной публикации Рахимбердина К.Х., Гета Ю.Р. «Пробация в Казахстане: уникальный опыт становления и развития на современном этапе».....311

Bulletin of Institute of Legislation and Legal Information of the Republic of Kazakhstan

JARSHYSY

scientific and legal journal №2 (80)-2025

Founder and publisher:
RSE on the REM «Institute of Legislation and Legal information of the Republic of Kazakhstan»
Published since 2006
All journal materials are placed on the website
www.zqai.kz
Included in the list of publications of basic scientific results of dissertations on legal sciences (Order SHEQAC of the MSHE RK №603 from 12.07.2024)

Editorial Board members

Aubakirova I.U. – *d.j.s. (Astana, Kazakhstan)– (Chairman)*
Abaydeldinov E.M. – *d.j.s. (Astana, Kazakhstan)*
Abdakimova D.A. – *c.j.s. (Astana, Kazakhstan)*
Abylaiuly A. – *PhD (Astana, Kazakhstan)*
Azer Aliyev – *PhD (Kiel, Germany)*
Akimzhanova M.T. – *PhD (Astana, Kazakhstan)*
Alisheva M.M. – *PhD (Astana, Kazakhstan)*
Angela Di Gregorio – *Doctor of Law (Milan (Italy)*
Andabekov S.A. – *c.j.s. (Astana, Kazakhstan)*
Bainiyazova Z.S. – *c.j.s. (Saratov, Russian)*
Vasilevich G.V. – *d.j.s. (Minsk, Belarus)*
Gladun E.F. – *c.j.s. (Tyumen, Russia)*
Danelciuc-Colodrovschi N. – *doctor of science (public law) (Marseille, France)*
Idrysheva S.K. – *d.j.s. (Astana, Kazakhstan)*
Ishekov K.A. – *d.j.s. (Moscow, Russian)*
Malinovski V.A. – *d.j.s. (Astana, Kazakhstan)*
Murashko L.O. – *d.j.s. (Minsk, Belarus)*
Nukusheva A.A. – *c.j.s. (Astana, Kazakhstan)*
Rakhimberdin K.H. – *d.j.s. (Ust-Kamenogorsk, Kazakhstan)*
Rahmetov S.M. – *d.j.s. (Astana, Kazakhstan)*
Syzdyk B.K. – *c.j.s. (Astana, Kazakhstan)*
Taitorina B.A. – *d.j.s. (Astana, Kazakhstan)*
Tegizbekova Zh.Ch. – *c.j.s. (Bishkek, Kyrgyzstan)*
Tlepina S.V. – *d.j.s. (Astana, Kazakhstan)*
Turetskiy N.N. – *d.j.s. (Astana, Kazakhstan)*
Frolova E.A. – *Doctor of Law, Lomonosov Moscow State University (Moscow, Russia)*
Khassenov M.Kh. – *PhD (Astana, Kazakhstan)*
Zoll Fryderyk – *d.j.s. (Krakow, Poland)*
Juchnevicius Edvardas – *d.j.s. (Gdansk, Poland)*
Ya. Stoilov – *Doctor of Law (Sofia, Bulgaria)*

Chief Editor
Kulzhabayeva Zh.O. – *c.j.s.*

Editor – **Koltubaeva G.B.**
Layout – **Akylbaeva S.A.**
Tel.: 8 (7172) 57-25-01

The certificate of registration of mass media №17761-G from 25.06.2019 from the Information Committee of the Ministry of Information and Communications of the Republic of Kazakhstan (Number and date of primary registration №6592-Zh.07.09.2005.)

Address: The Republic of Kazakhstan, 010000, Astana, Zhenis ave., 15A,
тел.: 8 (7172) 57-25-01
www.zqai.kz, e-mail: instzak-kz@mail.ru
institutzakonodatelstva@gmail.com

Theory of State and law

E.A. FROLOVA (Moscow, Russia) The science of the history of political and legal doctrines as the foundation of jurisprud ence.....7

G.I. ARGINBEKOVA Legal values: research by scientists in the post-soviet space.....16

Constitutional and Administrative Law

R.K. ABILSHEYEVA Cyberbullying and freedom of speech rights.....26

D.R. YEGEZHANOVA, I.S. SAKTAGANOVA, A.B. SAKTAGANOVA Administrative claim: issues of explaining andusing.....35

L.T. NAZARKULOVA, M.O. BAYANDINA, A.B. SEIFULLINA Law «On restoring solvency and bankruptcy of citizens of the Republic of Kazakhstan»: initial steps, problems and solutions.....44

A.S. IBRAYEV Legal mechanisms of public participation in decision-making in the field of land resources use.....55

Civil and Civil Procedure Law

D.A. BAKIROV, N.D. MYRZATAYEV, S.ZH. SULEIMENOVA Some legal issues of compliance with terminological sequence inthecivillegislation.....71

T.S. SMAGULOVA, E.V. POROKHOV Tax planning and the need for its normative-legal regulation in the legislation in order to distinguish between legitimate tax behavior of taxpayers and tax offenses.....82

A.A. NUKUSHEVA, D.K. RUSTEMBEKOVA, S.E. ASSANOVA Climate law of Kazakhstan: legal analysis and ways to improve decarbonization regulation.....94

S.A. SARTAYEV, M.ZH. KALSHABAYEVA Features of the legal status and activities of a mediator in the Republic of Kazakhstan.....108

Criminal law and Criminal procedure

K.Kh. RAKHIMBERDIN Problems of penal regulation of social reintegration of convicts in the legislation of Kazakhstan and Tajikistan: current state, issues, and prospects.....118

B.ZH. KYZDARBEKOVA On improving the criminal law system for the prevention of homicides committed on family and domestic grounds.....127

V.V. LYUTSIK, E.B. ABLAEVA, M.A. UTANOV Punishment and other measures of criminal-legal influence 138

R.B. BAIZAKOVA, R. YEREZHEPKYZY, ZH. ZHAILAU Application of alternatives to imprisonment: the best world practices and experience of Kazakhstan.....150

N.E. URBISSINOVA, T.G. ALIMPIYEVA, A.S. KOSHKINBAYEVA Proportionality and achievement of the goals of criminal punishment: problematic issues and solutions.....165

International law and Comparative law

Y. ABDRASSULOV, THOMAS GROSS (Osnabrück, Deutschland) Einige aspekte der informellen einflussnahme auf die ernennung und beförderung von richtern: der fall Kasachstan und Deutschland (Some aspects of informal influence on the appointment and promotion of judges: the example of Kazakhstan and Germany).....177

N.S. NUSIPZHANOV, E. JUCHNEVICIUS (Gdansk, Poland), A.S. KOSHKINBAYEVA Comparative analysis of civil law digitalization in Kazakhstan and Poland in the scope of e-commerce.....190

A.B. OTARBAEVA, S.ZH. AIDARBAYEV, A.M. BEGZHAN Exhaustion of trademark rights in the EAEU: the need to transition to an international principle.....201

B.Sh. ISMAILOVA, G.K. SAGIEVA Some issues of consumer protection in the implementation of cross-border electronic commerce within the EAEU.....215

Information law and security

A.A. DAULETKHANOVA Providing free legal aid to the public: issues and prospects.....226

N. SAULEN, A.A. MAKARCEV (Novosibirsk, Russia), D.B. TEBAYEV Application of artificial intelligence tools in the legislative process and the classical paradigm of lawmaking: challenges of integration.....235

G.M. KALMYRZA, K.A. DZHUMABAEVA, S.A. SARINA Artificial intelligence in the legislation of the Republic of Kazakhstan on trademarks: problems and possibilities of legal regulation.....245

Legal monitoring

N.N. TURETSKIY On the issue of ecological culture.....254

A.B. KAYZHAKPAROVA, ZH.A. ZHADAUOVA, A.K. ZHAXYLYKOVA Some actual problems of analyzing the effectiveness of legislation in the field of military service.....263

From the lawmaking practice in the official language

ZH.A. ZHAKUPOV, B.K. SYZDYK Syntactic feature of legislative texts.....271

.

Young researchers' tribune

N.B. KUBANOVA Forensic characterization of cyber attacks.....278

T.K. AMIROV Legal nihilism and legal illiteracy of Kazakhstani citizens in the context of criminal investigations and proceedings that caused a wide public resonance.....287

A.A. KALIYEV Selected aspects of the investigation of internet fraud.....294

Zh.K. ALEKBAY Selected issues relating to the implementation of Kazakhstan's ratified treaties.....302

The archive pages of the «Bulletin»

S.S. KARZHAUBAYEV Returning to the scientific publication of K.K. RAKHIMBERDIN, YU.R. GETA «Probation in Kazakhstan: a unique experience of formation and development at the present stage».....311

ӘОЖ 34.01
ҒТАМР 10.11.01

САЯСИ ЖӘНЕ ҚҰҚЫҚТЫҚ ІЛІМДЕР ТАРИХЫ ҒЫЛЫМЫ ҚҰҚЫҚТАНУДЫҢ НЕГІЗІ РЕТІНДЕ

Елизавета Александровна Фролова
Заң ғылымдарының докторы, профессор, М.В. Ломоносов атындағы ММУ заң факультетінің мемлекет және құқық теориясы және саясаттану кафедрасының меңгерушісі; Мәскеу қ., Ресей Федерациясы; e-mail: theory.law.msu@gmail.com; ORCID : https://orcid.org/0000-0002-3486-4865; SPIN-код: 7955-5521; Scopus Author ID: 57224812248

Аннотация. *Мақалада саяси және құқықтық ілімдер тарихының мазмұны мен маңызы құқықтанудың іргелі ғылымы ретінде тану жайы ашылып көрсетіледі. Саяси және құқықтық ілімдер тарихы үшін негізгі мәнге ие ұғым – «ілім». Бұл ұғым белгілі бір құрылымның болуын көздейді: логикалық-теориялық (әдіснамалық) негізді, мазмұны мен бағдарламасын. Ілімнің осы үш компоненті өзара тығыз байланысты, бұл саяси-құқықтық идеология саласындағы әрбір туындыны логика, фактілік негізділік, тұжырымдардың шынайылығы тұрғысынан, сондай-ақ доктринаның құндылықты компонентін ескере отырып бағалауға мүмкіндік береді.*

Саяси және құқықтық ілімдердің тарихы – тарихи ғылым. Саяси-құқықтық тұжырымдамаларды зерттеу дәуірдің тарихи оқиғаларына сүңгу аясында жүреді – доктринаның мазмұнын бағалау үшін оның қалыптасуының әлеуметтік және саяси жағдайларын, сондай-ақ оның кейінгі трансформациясына әсер ететін сыртқы жағдайларды түсіну маңызды.

Саяси және құқықтық ілімдердің тарихы тек тарихи ғана емес, сонымен қатар жүйелі ғылым болып табылады. Дәуірдің құқықтық санасының ерекшеліктерін зерттей отырып, ол әлеуметтік-саяси мәселелерді шешудің жүйелі тәсілдерін қалыптастырады. Бұл ғылым білімді жинақтау мен таратудың кумулятивті процесі болып табылмайды. Саяси және құқықтық ілімдер тарихында нақты деректер ауқымды болғанымен, идеялардың жинақталуы жүзеге аспайды. Доктринаны талдай отырып, кейінгі теориялық ой алдыңғысына қарағанда міндетті түрде салмақтырақ, маңыздырақ немесе прогресивтірек деп айтуға болмайды.

Саяси және құқықтық ілімдер тарихы ғылымы – мемлекетті және құқықты теориялық танудың үлгілерін жасайтын ғылым. Барлық саяси-құқықтық доктриналар құқықтық ойлаудың баламалы нұсқалары ретінде қызығушылық тудырады, олардың негізділігі мен өзектілігі қоғамның, құқық пен мемлекеттің тарихи даму кезеңдеріндегі сұраныс деңгейімен айқындалады.

Саяси-құқықтық шындықтың мәнін түсініп, мұндай мәселелерді алдыңғы дәуірлерде шешу тетіктерін білу арқылы тек нақты-тарихи ілімдерді бағалап қана қоймай, қазіргі саяси-құқықтық құрылымды өзгерту парадигмаларын да жасауға болады.

Түйінді сөздер: *заң ғылымы, іргелі құқықтану, ғылым әдістемесі, саяси және құқықтық ілімдер тарихы.*

НАУКА ИСТОРИИ ПОЛИТИЧЕСКИХ И ПРАВОВЫХ УЧЕНИЙ КАК ФУНДАМЕНТ ЮРИСПРУДЕНЦИИ

Фролова Елизавета Александровна
Доктор юридических наук, профессор, заведующая кафедрой теории государства и права и политологии юридического факультета МГУ имени М.В. Ломоносова; г. Москва, Российская Федерация; e-mail: theory.law.msu@gmail.com; ORCID: https://orcid.org/0000-0002-3486-4865; SPIN-код: 7955-5521; Scopus Author ID: 57224812248

Аннотация. *В статье раскрываются содержание и значение истории политических и правовых учений как науки фундаментальной юриспруденции. Для истории политических и правовых учений определяющее значение имеет понятие «учение», которое предполагает наличие определенной структуры: логико-теоретическую (методологическую) основу, содержание и программу. Триада этих частей учения взаимосвязана, что позволяет каждое творение в области политико-правовой идеологии оценивать с точки зрения логики, фактической обоснованности, достоверности выводов, а также с учетом ценностного компонента доктрины.*

История политических и правовых учений – наука историческая. Исследование политико-правовых концепций происходит на фоне погружения в исторические события эпохи – для оценки содержания доктрины важно понимать социальные и политические условия ее формирования, а также внешние обстоятельства, воздействующие на ее последующую трансформацию.

История политических и правовых учений – наука не только историческая, но и систематическая. Изучая особенности правового сознания эпохи, она формирует системные подходы к решению социально-политических проблем. Эта наука не является кумулятивным процессом накопления и трансляции знаний. При всем обилии фактического материала в истории политических и правовых учений не происходит суммирования идей. Анализируя доктрину, нельзя сказать, что более поздняя теоретическая мысль является заведомо весомее, значительнее, прогрессивнее предыдущей.

Наука истории политических и правовых учений создает модели теоретического познания государства и права – все политико-правовые доктрины представляют интерес как варианты альтернативного правового мышления, обоснованность и актуальность которых подтверждается степенью востребованности на том или ином историческом этапе развития общества, права, государства. Понимая суть политико-правовой реальности и зная механизмы решения подобных проблем в предшествующие эпохи, можно не только оценить конкретно-исторические учения, но и создать парадигмы изменения существующего политико-правового строя.

Ключевые слова: *юридическая наука, фундаментальная юриспруденция, методология науки, история политических и правовых учений.*

THE SCIENCE OF THE HISTORY OF POLITICAL AND LEGAL DOCTRINES AS THE FOUNDATION OF JURISPRUDENCE

Frolova Elizaveta Aleksandrovna
Doctor of Law, Professor, Head of the Department of Theory of State and Law and Political Science Law Faculty of Lomonosov Moscow State University, Moscow, Russia; e-mail: theory.law.msu@gmail.com; ORCID: https://orcid.org/0000-0002-3486-4865; SPIN-код: 7955-5521; Scopus Author ID: 57224812248

Abstract. *The article reveals the content and significance of the history of political and legal doctrines as a science of fundamental jurisprudence. For the history of political and legal doctrines, the concept of «doctrine» is of decisive importance, which presupposes the presence of a certain structure: logical and theoretical (methodological) basis, content and program. The triad of these parts of the doctrine is interconnected, which allows each creation in the field of political and legal ideology to be assessed from the point of view of logic, factual validity, reliability of conclusions, and also taking into account the value component of the doctrine.*

The history of political and legal doctrines is a historical science. The study of political and legal concepts occurs against the background of immersion in the historical events of the era - to assess the content of the doctrine, it is important to understand the social and political conditions of its formation, as well as the external circumstances affecting its subsequent transformation.

The history of political and legal doctrines is not only a historical science, but also a systematic one. Studying the features of the legal consciousness of the era, it forms systemic approaches to solving socio-political problems. This science is not a cumulative process of accumulation and transmission of knowledge. Despite the abundance of factual material in the history of political and legal doctrines, there is no summation of ideas. Analyzing the doctrine, it cannot be said

that a later theoretical thought is obviously more significant, more significant, more progressive than the previous one. The science of the history of political and legal doctrines creates models of theoretical knowledge of the state and law - all political and legal doctrines are of interest as options for alternative legal thinking, the validity and relevance of which is confirmed by the degree of demand at a particular historical stage of development of society, law, and state. Understanding the essence of political and legal reality and knowing the mechanisms for solving similar problems in previous eras, one can not only evaluate specific historical doctrines, but also create paradigms for changing the existing political and legal system.

Keywords: *legal science, fundamental jurisprudence, methodology of science, history of political and legal doctrines.*

DOI: 10.52026/2788-5291_2025_80_2_7

Кіріспе

Барлық кезеңдерде құқықтық ойлауды қалыптастыратын ғылымдарға ерекше назар аударылып келеді. Іргелі құқықтану пәндерінің ішінде саяси және құқықтық ілімдер тарихы ғылымы эмпирикалық материалдың молдығымен және жүйе құраушы сипатымен ерекшеленеді.

Саяси және құқықтық ілімдер тарихы ғылымының негізгі міндеттерінің бірі – саяси-құқықтық идеологияның, әсіресе доктриналық деңгейдегі, даму заңдылықтарын анықтау болып табылады. Құқық пен мемлекеттің, саясат пен моральдың, жеке тұлға мен қоғамның, реформа мен революцияның арақатынасы мәселелері адамзат тарихында әрдайым өзекті болып, қоғамда қызу пікірталастар тудырған. Осы мәселелер бойынша жүргізілген талқылаулар нәтижесінде саяси-құқықтық проблемаларды шешудің түрлі нұсқаларын негіздейтін аргументтер жүйесі қалыптасқан.

Бірқатар саяси-құқықтық мәселелерге теориялық шешімдер антикалық дәуірде-ақ ұсынылған, мысалы, Платон, Аристотель, Полибий және Цицеронның еңбектерінде мемлекеттің мәні мен оның формаларының типологиясы қарастырылған. Бұлардың көбісі орта ғасырларда үстемдік еткен идеологияға сәйкес трансформацияға ұшырады (Фома Аквинскийдің ілімінде зайырлы биліктің рухани билікке тәуелділігі, мемлекеттік биліктің мәнін құдайлық тәртіп пен адамзатты басқару тетігі ретінде негіздеуі).

Жаңа заманда, антифеодалдық революциялар кезеңінде, мемлекет пен құқық мәселелері ерекше өзектілікке ие болды (Гроцийдің құқықтық қағидалардың немесе «ақыл-ойға қонымды» рационалдық негіздерін іздеуі, Гоббс, Локк, Спиноза және басқалардың ілімдерінде табиғи құқық теориясының тұжырымдарын дамыту). Бұл мәселелер қазіргі заманға дейін өзектілігін жоғалтқан жоқ. XXI ғасырда адам құқықтарының бірнеше «буыны» қалыптасып, олардың мемлекет тарапынан кепілдігі және бұл процесті қоғам тарапынан бақылау мәселелері терең зерттелуде. Саяси-құқықтық шындықтың мәнін түсініп, мұндай мәселелерді алдыңғы дәуірлерде шешу тетіктерін білу арқылы тек нақты-тарихи ілімдерді бағалап қана қоймай, қазіргі саяси-құқықтық құрылымды өзгерту немесе сақтау парадигмаларын қалыптастыруға болады.

Әдістері: талдау және синтез, герменевтикалық, салыстырмалы-құқықтық.

Талқылау және нәтижелер

Саяси және құқықтық ілімдер тарихы ғылымының ерекшелігі оның тарихи сипатымен (сипаттамалық) шектелмей, мемлекет пен құқықты теориялық танудың үлгілерін қалыптастыруында жатыр. Бұл тұсы оны баламалы ойлау мектебі ретінде бағалауға негіз береді. Көрнекті орыс тарихшысы және заң философы Б.Н. Чичериннің бағалауы бойынша, саяси ілімдер тарихы тарихты да, мемлекеттік принциптерді де түсінуге жақсы басшылық береді. Бұл ғылым саяси теорияларды да қамтитын философиялық жүйелер тарихымен тікелей байланыста болады; екінші жағынан, ол өмір ағысымен қатар жүріп, кейде оның талаптарына бағынады, кейде өз идеяларымен бағыттайды. Саяси ілімдер тарихында тек ойдың сабақтастығы ғана емес, өмірдің өзі де бейнеленеді. Сондықтан бұл ғылымның көмегі арқылы адамзаттың тарихи дамуын зерттеп, оны басқаратын заңдарды іздеу ыңғайлы [1, с. 28].

Шын мәнінде орыс заңгерлері «Саяси және құқықтық ілімдер тарихы» атты

ғылыми және оқу пәнін қалыптастарды: революцияға дейінгі авторлар бұл пән бойынша өз курстарын әзірлеген, кеңестік кезеңдегі құқықтанушылар марксистік-лениндік философияға негізделген жаңа әдіснамалық тәсілдермен ғылымды одан әрі дамытты. Кеңес дәуірінен кейінгі кезеңде, деидеологизация жағдайында, авторлар классикалық тәсілдерді өз заманының жаңашылдықтарымен үйлестіруге ұмтылды.

Саяси және құқықтық ілімдер тарихы ғылымына қазақ ғалымдары зор үлес қосты. Бұл ғылымның идеологиялық құрамдас бөлігі ең айқын түрде XIX ғасырдың ортасындағы ағартушылар шығармашылығында көрініс тапты. Шоқан (Мұхаммед-Ханафия) Уәлиханов (1835–1865) Ресейдің аз зерттелген шет аймақтары мен шекараларына жасалған бірқатар экспедицияларға қатысып, өз зерттеулері үшін Ресей Географиялық қоғамының толық мүшесі болып сайланды. «Біз, – деп жазды ол өз халқы туралы, – орыстармен тарихи әрі тіпті қан арқылы туыспыз». Уәлиханов халық пен қоғамның артықшылыққа ие үстем тап өкілдері арасындағы бітіспес қайшылықтар туралы бірнеше мәрте жазды. Дала пролетариатына жанашырлық білдіре отырып, ол болыстар, сұлтандар, билер мен құрметті ордалықтардың өзара ымыраласқан әрекеттерін әшкереледі. Олар үшін «бір-біріне кедергі жасамай, қарапайым халықты еркін қанауға мүмкіндік беру» басты мақсат болды [2][1]. Қазақ халқының езілген бұқарасының арман-тілектері Абай (Ибраһим) Құнанбаевтың (1845–1904) шығармашылығында айқын көрініс тапты. Оның дүниетанымы Л. Толстой, Н. Некрасов, И. Крылов, Н. Чернышевский, Д. Писарев, А. Пушкин, М. Лермонтов және басқа да орыс ойшылдарының ықпалында қалыптасты. Өз еңбектерінде Құнанбаев заманауи қазақ қоғамының әлеуметтік құрылымын сынға алып, билікке ұмтылған байлардың патриархалдық сарқыншақтарын және ауқаттылардың пайдасы үшін «заңды бұрмалап түсіндіретін», халықтың надандығын пайдаланатын молдалардың екіжүзділігін қатты айыптады. Қазақстанның артта қалушылығын жеңіп, еңбекші бұқараның жағдайын жақсарту үшін ол егіншілік, сауда, қолөнерді дамытуға, сондай-ақ орыс мәдениетінің жетістіктерін игеруге шақырды: «Есіңде болсын, – деп жазды ол, – бастысы – орыс ғылымын үйрену»[2]. Саяси және құқықтық ілімдер тарихының мазмұны мен мәнін түсінуге елеулі үлес қосқан кеңестік және қазақ заңгері – С.Ф. Ударцев. Оның авторлығымен жарық көрген көптеген монографиялар мен ғылыми мақалалар қатарына мыналарды жатқызуға болады: «Кропоткин / Саяси және құқықтық ой тарихынан» (жауапты редакторы – Л.С. Мамут. М.: Юридическая литература, 1989); «Ресейдегі анархизмнің саяси-құқықтық теориясы: тарихы мен қазіргі жағдайы» (Алматы: «Қазақстан»; Жоғары құқық мектебі «Әділет», 1994); «Саяси және құқықтық ілімдер тарихы. Ежелгі Шығыс: Академиялық курс» (СПб.: Санкт-Петербург мемлекеттік университеті баспасы, 2007) және т.б. Саяси және құқықтық ілімдер тарихы ғылымының дамуына елеулі үлес қосқан белгілі заңгер И.У. Аубакирова еңбектері де ерекше орын алады. Олардың қатарына мынадай ғылыми мақалаларды жатқызуға болады: «Саяси-құқықтық дәстүр: теориялық-құқықтық талдаудың кейбір аспектілері», «Адам қадір-қасиеті – либералдық және этатистік дәстүрі бар қоғамдардағы құқықтық құндылық», «Классикалық еуразияшылдық және орыс құқықтық ой дәстүрі контексіндегі талдау» және тағы басқа ғылыми еңбектер, «Саяси-құқықтық дәстүр: теориялық-құқықтық талдаудың кейбір аспектілері», «Либералдық және этатистік дәстүрі бар қоғамдардағы құқықтық құндылық ретіндегі адам қадір-қасиеті», «Орыс құқықтық ой дәстүрі контекстіндегі классикалық еуразияшылдық».

Бұл пәннің атауы уақыт өте өзгеріп отырды: «Заңнама философиясының тарихы» (К.А. Неволин); «Саяси ілімдер тарихы» (Б.Н. Чичерин); «Құқық философиясының тарихы» (Н.М. Коркунов, П.И. Новгородцев, Г.Ф. Шершеневич); «Құқық пен мемлекет туралы жалпы ілімдер тарихы» (А.Н. Фатеев); Кеңестік кезеңде мынадай атаулар қабылданды: «Саяси ілімдер тарихы», «Құқық пен мемлекет туралы ілімдер тарихы», «Саяси және құқықтық ілімдер тарихы».

XX ғасырдың 1990-жылдарының ортасынан бастап идеологиялық плюрализмнің қалыптасуы және әртүрлі ойлау

[1] *Цит. по: История политических и правовых учений: Домарксистский период: Учебник / Под ред. О.Э. Лейста. М.: Юрид лит., 1991. - С. 508-509 [2].*

[2] *Цит. по: История политических и правовых учений: Домарксистский период: Учебник / Под ред. О.Э. Лейста. М.: Юрид лит., 1991. - С. 511. (глава написана Меликовой М.Ф.) [2]*

тәсілдерінің мойындалуы жағдайында теориялық-құқықтық ғылымдарды зерттеу әдіснамасында елеулі өзгерістер орын алды. Авторлар әділ түрде атап өткендей, идеялық ағымдардың бәсекелестігі мен дәлелдер алмасуы идеологиялық деформацияланған, үстем ресми дүниетанымға қатаң бағытталған сана-сезімнің тарлығы мен біржақтылығын еңсеруге мүмкіндік берді [3, 4, 5, 6]. Сонымен қатар, кеңестік кезеңде идеологиялық догматтардың қысымына қарамастан, саяси және құқықтық ілімдер тарихы бойынша доктриналық деңгейдегі көптеген ғылыми және оқу әдебиеттері жарияланды [7, 8, 9, 10, 11, 12].

Саяси-құқықтық ілімдердің мазмұны мен формалары әртүрлі болуы мүмкін: философиялық хаттар, трактаттар, саяси памфлеттер, ғылыми мақалалар, манифестер, эсселер және т.б. Бұл ғылым үшін «ілім» ұғымы айқындаушы мәнге ие.

Бұл контексте «доктрина», «концепция», «ілім», «теория» ұғымдары синонимдер ретінде қарастырылады. Т.И. Ойзерманның пікірінше, тарихи-философиялық үдерісті зерттеуде философиядан алынған типологияны қолдануға болады, мұнда «ілім» тарихи-философиялық үдерістің бастапқы феномені ретінде, «мектеп» – ілімнің ізбасарларымен дамытылуы немесе модификациясы ретінде, «ағым» – әртүрлі мектептердің модификацияларының жиынтығы ретінде, ал «бағыт» – өзара айырмашылықтарына қарамастан ортақ идеяларға ие философиялық ағымдардың жиынтығы ретінде бағаланады [13, с. 51].

Саяси-құқықтық ілім ұғымы оның белгілі бір құрылымға ие болуын болжайды: логикалық-теориялық негізі (әдіснамасы), мемлекет пен құқықтың мәнін ашатын мазмұны және оларды өзгерту немесе сақтап қалу жөніндегі нақты шаралар қатарын қамтитын ілімнің бағдарламалық бөлігі.

Саяси-құқықтық ілімнің логикалық-теориялық құрамдас бөлігі белгілі бір дәуірдің үстем дүниетанымын бейнелейді. Мысалы, антикалық дәуірде бұл философия болса, орта ғасырларда теология, жаңа заманда рационализм, ал қазіргі кезеңде социология, психология, саясаттану және басқа да ғылымдар басым болды. Саяси-құқықтық ілімнің дүниетанымдық негізі кездейсоқ емес – ол дәуірдің ықпалды ойлау тәсіліне сәйкес келеді, бірақ әртүрлі нұсқаларда көрініс табуы мүмкін. Құқық пен мемлекет туралы ілімдердің әдіснамалық негіздерінің дерексіздігі бұл теориялық элементті әртүрлі, тіпті қарама-қарсы бағдарламалық талаптарды негіздеу үшін пайдалануға мүмкіндік береді. Мысалы, табиғи құқық теориясының әдіснамалық құралдары арқылы Томас Гоббс абсолюттік монархияны, Джон Локк конституциялық монархияны, ал Бенедикт Спиноза демократияны негіздеді. Табиғат заңдарының егемендігі идеясы Мореллидің коммунизмі мен Жозеф де Бональдтың реакциялық-феодалдық ілімін қалыптастырды. Иммануил Канттың «мәңгілік бейбітшілік» жобасы құқықтың табиғаты мен қоғамдық дамудың қажеттілігіне сілтеме жасай отырып негізделсе, Георг Вильгельм Фридрих Гегельдің құқық философиясында мемлекет жүргізген соғыс әрекеттері ақталды.

Көптеген саяси-құқықтық тұжырымдамаларда жалпыадамзаттық құндылықтар көрініс табады, олар – әділеттілік, еркіндік, теңдік, ортақ игілік идеялары. Алайда бұл терминдер жиі қағаз жүзінде ғана қалып қояды. Тәжірибеде бұл ұғымдарды алмастырып алу қаупі туындайды: «ортақ игілік», «ортақ ерік», «халық мүддесі», «ұлттық идея» үшін деп, халықтың әлеуметтік үміттерімен ешқандай байланысы жоқ, артықшылыққа ие азшылықтың белгілі бір мүдделері ұсынылады. Мұндай алмастыру қаупі «әділеттілік», «ортақ игілік» сияқты ұғымдардың дерексіздігімен байланысты. Қажет болған жағдайда бұл ұғымдар түрлі мазмұнмен толтырылуы мүмкін, алайда олар бүкіл халықтың немесе қоғам халқының басым бөлігінің мүддесі мен мақсаты ретінде көрсетіледі. Бұл – тұжырымдардың мазмұндық ауқымын тәжірибе жүзінде нақтылай түсуді қажет ететін жағдай. Саяси-құқықтық ілімде жалпыадамзаттық құндылықтар туралы сөз болып отырғанын анықтау үшін осы ұғымдардың нақты халықтың құқығы мен мемлекетіне және оның тарихи кезеңіне қатысты ерекшеліктерін ескеру маңызды [3, с. 11].

Оқу-жаттығулардың бағдарламалық бөлігі мемлекетпен, құқық және саясатпен тығыз байланысты. Бағдарламалық талаптарда көрсетілген қоғамдық идеалдар әлеуметтік топтардың (страталардың, таптардың) мүдделері мен мақсаттарын білдіреді. Кез келген қоғамдық идеал, негізінен, саяси-құқықтық шындықты бағалауға негіз болатын реттеуші идея болып табылады. Саяси-құқықтық өзгерістер қажет болған жағдайда, авторлар мемлекет пен

құқық институттарын реформалау немесе революция арқылы өзгерту механизмдерін ұсынады, принциптік тұрғыдан жаңа қоғам жобаларын жасайды немесе жүзеге асырылып отырған мемлекеттік-құқықтық тәжірибеге жақын негіздерге сүйеніп қалыптастырады. Бағдарламалық бөліктің болуы саяси және құқықтық ілімдер туралы ғылымды саяси әлеуметтанудан, құқық философиясынан және басқа да іргелі құқықтану ғылымдарынан ажыратады.

Бұл бөліктердің үштігі саяси-құқықтық доктринаны қалыптастырады. Құрылым элементтерінің өзара байланысы теориялардың салыстырмалы тұрақтылығымен көрініс табады. Саяси және құқықтық ілімдер тарихының әдіснамасы үшін тұжырымдаманы тұтас қабылдау маңызды. Сондықтан доктриналарды талдау кезінде жүйенің бөліктерін ажыратып қарастыру, контекстен тыс жеке фразаларды таңдап, оларды ілімнің жалпы мазмұнынан тыс бағалау орынсыз.

Саяси және құқықтық ілімдер тарихы – тарихи сипаттағы ғылым. Саяси-құқықтық тұжырымдамаларды зерттеу белгілі бір дәуірдің тарихи оқиғаларымен тығыз байланысты жүргізіледі. Доктринаның мазмұны мен дамуын түсіну және бағалау үшін оның қалыптасуына әсер еткен әлеуметтік және саяси жағдайларды, сондай-ақ кейінгі трансформациясына ықпал еткен сыртқы жағдайларды түсіну маңызды.

Кез келген тарихи дәуір мемлекеттік мекемелердің, құқықтық институттардың дамуы мен олардың теориялық негіздемелерінің өзіндік ерекшеліктерімен сипатталады. Бұл сол дәуірге тән саяси және құқықтық концепцияларды таңдауға негіз болды. Мысалы, Ежелгі Грекияда мемлекет «жақсылық, шындық және әділеттілік идеясы» ретінде түсінілді, сол кезеңдегі шығармаларда мемлекеттің ең жақсы құрылымын іздеу және нақты полистік жүйелерді жіктеу мәселелеріне үлкен назар аударылды (Платон, Аристотель, Полибий, Цицерон). Орта ғасырларда зерттеушілердің назарында шіркеу мен мемлекеттің арақатынасы мәселелері тұрды. Жаңа дәуірдің саяси-құқықтық доктриналарына адамдардың формалды теңдігі, жеке тұлғаның бостандығы мен қауіпсіздігін қамтамасыз ету, соның ішінде мемлекеттің озбырлығынан қорғау идеялары тән болды. Қазіргі уақытта жеке тұлға, қоғам және мемлекет арасындағы өзара байланыстар теориялары жарияланып, іргелес әлеуметтік ғылымдардың дамуын ескере отырып, либералдық доктриналарда жеке тұлғаның құндылығы, адам құқықтары мен бостандықтарының кепілдігі мәселелері алдыңғы қатарға шығады, бұл құқықтық және әлеуметтік мемлекеттің сапалық сипаттамалары мәселелерінің маңыздылығын арттырады.

Саяси-құқықтық доктриналардың әртүрлілігі көптеген факторлармен анықталады: ойшылдың білім ауқымдылығы, дүниетанымы, ойлау ерекшеліктері, өмірлік жағдайлары, білім деңгейі, стилистикасы және т.б. Алайда, жалпы алғанда, ілімнің философиялық-әдіснамалық негізі, мазмұны және бағдарламалық бөлігі өзара тығыз байланысты, бұл әрбір саяси-құқықтық идеология саласындағы туындының логикасы, қойылған мәселелердің тереңдігі, фактілік негізділігі мен тұжырымдардың шынайылығы, доктриналардың құндылықты құрамдас бөлігін ескере отырып бағалауға мүмкіндік береді.

Саяси және құқықтық ілімдер тарихы әртүрлі дәуірлер мен халықтардың құқық пен мемлекет туралы маңызды ілімдерін зерттеуді көздейді. Бұл ғылым құқықтық материалды қысқаша түрде жинақтайтын энциклопедия емес; саяси және құқықтық ілімдер тарихы құқық пен мемлекет теориясының ұғымдары арқылы әртүрлі әлеуметтік топтардың өзгермелі тарихи жағдайлары мен идеалдарын бейнелейді. Бұл ғылым идеологиялық сипатқа ие – саясат пен құқық саласындағы әрбір ілім әлеуметтік маңызы бар сипатқа ие, ол бағдарламалық ережелерде көрініс табады; доктринаның осы бөлігінде әлеуметтік топтардың мүдделері мен мақсаттары, олардың қолданыстағы саяси және құқықтық тәртіпке, сондай-ақ мемлекет пен құқықтың ықтимал өзгерістеріне қатынасы көрініс табады.

Саяси және құқықтық ілімдер тарихы – тек тарихи ғана емес, сонымен қатар жүйелі сипаттағы ғылым. Әр дәуірдің құқықтық санасының модельдерін зерттей отырып, бұл ғылым әлеуметтік-саяси мәселелерді шешудің жүйелі тәсілдерін қалыптастырады. Оқу пәні ретіндегі мақсаты – қоғамның белгілі бір даму кезеңінде мемлекет пен құқық мәселелерін шешудің моделін құрайтын әлеуметтік-тарихи зерттеулердің ішінен маңыздысын анықтау арқылы құқықтық ойлауды қалыптастыру. Белгілі болғандай, ғасырлар бойы саяси-құқықтық құбылыстар саласында ұқсас мәселелер

көтеріліп, өз дәуіріне сәйкес шешімдерін тапқан: мемлекетті басқару үшін адам қандай қасиеттерге ие болуы керек; халықты қалай түсіну қажет; құқық пен мемлекет типологиясының критерийлері қандай; мемлекет қызметінің шекаралары қайда өтеді; мемлекет пен қоғамның арақатынасы қалай реттеледі және т.б.

Материалды сол бұрынғы көлемдегі ақпарат шеңберінде құрылымдаумен қатар, бұл ғылым саяси-құқықтық ілімдерді бағалауға мүмкіндік береді, тек теорияның нақты-тарихи маңыздылығын ғана емес, сонымен бірге оның логикалық көлемін (тарихи жағдайлардан тыс) көрсетуге мүмкіндік береді. Мұнда қиындық, түсіндірілген түрде теорияның уақыт пен орынның түпнұсқалық түсіндіруінен алшақ болғанымен, оның авторымен байланыстырылуы мүмкін екендігінде жатыр. Мысалы, Руссоның халық егемендігі теориясы өкілдік институтын принципті түрде теріске шығарғанымен, іс жүзінде өкілді органдардың негізделуіне негіз болды, ал теориялық тұрғыда Руссоның «ортақ ерік» деген демократиялық принципі Бентамның утилитаризм концепциясында «көпшіліктің ең үлкен бақыты» деген принципке айналды, бұл француз ойшылының «ортақ ерік» түсінігінен айтарлықтай алыстап кетті.

Саяси және құқықтық ілімдер тарихы ғылымының ерекшелігі – оның философиямен қатар саяси-құқықтық құбылыстарға деген тұлғалық көзқарасты негізгі мән ретінде қарастыруында. Жеке тұрғыдан берілген интерпретация автордың тұжырымдамалық ойлау қабілетін ғана емес, сонымен қатар оның шығармашылық әлеуетін де толықтай ашады.

Тұжырымдаманың мазмұны тұрғысынан көптеген авторлар үшін құқықтық материяны зерттеу басымдыққа ие. Бұл, ең алдымен, табиғи құқық теориясының өкілдеріне қатысты, олар: құқықтың әмбебап қағидаттарын (Гроций), құқықтар мен бостандықтарды (Локк), «моральдық» және «заңдылық» ұғымдарын, азаматтардың дербестік құқығын (Кант), әділ құқықты (Штаммлер), құқықтағы моральдық (адамгершілік) міндеттілікті (Новгородцев), құқықты формалды құндылық, мәдени игілік ретінде түсінуді (Кистяковский) және т.б. негіздеген. Сонымен қатар, саяси-құқықтық ой тарихында саясат пен мемлекет мәселелеріне басымдық берген көптеген доктриналар болды (Аристотель, перипатетиктер, Полибий, Цицерон, Макиавелли, Боден, Руссо, Блан, Бланки, Маркс, Энгельс, Эсмен, Ленин және т.б.).

Адамның қоғамдағы өмірін егжей-тегжейлі сипаттайтын заңнамалық жобаларды жеке атап өтуге болады («Платонның Заңдары», Кампанелланың «Күн қаласы», Уинстенлидің «Бостандық заңы», Мореллидің «Табиғат кодексі», Дешанның «Ақиқат немесе сенімді жүйе», Буонароттидің «Бабефтің теңдік үшін жасалған қастандығы», Кабенің «Икарияға саяхат» және т.б.). Теориялық тұрғыдан адам өмірінің барлық кезеңдерін – дүниеге келуі мен өлімге дейін заңдар арқылы мұқият реттеуге бағытталған талпыныстар құқықтық мемлекеттің құрылымдары ретінде қарастырылады, өйткені оларда заңға басты рөл беріледі және заң адам өмірін қоғамда анықтайды деп есептеледі. Дегенмен, бұл пікірмен келісуге болмайды, өйткені осы трактаттарда адам құқықтары мен бостандықтарының кепілдігі туралы сөз қозғалмайды, ал ол құқықтық және әлеуметтік мемлекетті түсінудің негізі болып табылады.

Саяси және құқықтық ілімдер тарихы ғылымының әдіснамалық мәселелерінің бірі – қазіргі тұжырымдамаларды бағалау мүмкіндігі және сәйкесінше, қазіргі авторларды осы пәнді оқыту бағдарламасына енгізу қажеттілігі. Кеңес дәуірінде Жаңа заман саяси және құқықтық ілімдерінің бөлімдерін мемлекеттік құқық теориясы және/немесе буржуазиялық елдердің мемлекеттік құқық жалпы бөлімі курсы аясында немесе факультатив ретінде саяси және құқықтық ілімдер тарихы пәні бойынша зерделеу ұсынылған. Қазіргі заман ойшылдарының саяси-құқықтық доктринасын зерттеу оңай емес, өйткені ойшылдың ғылымға қосқан үлесін объективті түрде бағалау үшін барлық субъективті пікірлер мен көзқарастарды назарға алмай, ғалымның шығармашылық туындыларының ауқымын көрсету қажет. Қазіргі заман ойшылдарының құқық пен мемлекет мәселелері бойынша түрлі көзқарастарының кеңдігі мен байлығына қарамастан (жаңа есімдер ашылып, мектеп, ағым, бағыт құрылғаны жарияланады), саяси-құқықтық мәселелерді автордың мазмұнды шешіміне бірінші кезекте назар аудару маңызды деп саналады, себебі терминологиялық ізденістердің артында жиі жақсы таныс, бірақ ұмытылған ақиқаттар жасырылады. Қазіргі заманғы оқытудың шынайы жаңашылдық тәсілі,

оның құрылымының логикалылығы және қорытындыларының түпнұсқалығы оны «классикалық» етуі мүмкін және уақыт өте келе саяси және құқықтық ілімдер тарихы курсы аясында зерттеу объектісіне айналуы ықтимал.

Саяси және құқықтық ілімдер тарихы – бұл құқықтық, демек, әлеуметтік ғылым. Алайда саяси-құқықтық ілімдер айқын идеологиялық сипатқа ие болғанына қарамастан, құқық пен мемлекет туралы саяси бейтарап, «объективті» теорияларды жасауға талпыныстар жасалды. Бұл мәселені — адам мүдделері мен құмарлықтарына тәуелсіз саяси және құқықтық доктринаны құруды, оның логикалық қорытындылары жағынан математиканы еске түсіретін жүйені жасауды – Жаңа дәуірдің рационализм философиясы едәуір дәрежеде айқындады [14, с. 45]. Алайда бұл міндеттің анықтығына қарамастан, мұндай тұжырымдарды құқық пен мемлекет саласына қолдану әрекеттері сәтсіз аяқталды: саяси және құқықтық ойға тек жаңа мәселелердің өзектілігімен және қоғам тарапынан ұсынылған шешімдердің қажеттілігімен ерекшеленген, қандай да бір әлеуметтік топтардың мүдделеріне сәйкес келетін ілімдер ғана енді.

Қорытынды

Бір қарағанда солай көрінуі мүмкін болғанмен, саяси және құқықтық ілімдер тарихы ғылымы – бұл білімді жинақтау мен таратуға бағытталған кумулятивті процесс емес. Мұнда нақты материалдың молдығына қарамастан, идеяларды қосу немесе жинақтау орын алмайды. Доктриналарды талдау барысында кейінгі теориялық ойдың алдыңғысына қарағанда міндетті түрде маңыздырақ, салмақтырақ немесе прогресивті деп айтуға болмайды; мысалы, Аристотельдің философиясы Платонның теориялық идеяларынан тереңірек немесе Гегельдің жүйесі Кант философиясының формализмін жеңді деп айту дұрыс емес. Саяси және құқықтық ілімдер тарихы әртүрлі дүниетанымдардың күресін қамтиды, олардың әрқайсысы қоғамдық санада өз дұрыстығын дәлелдеуге тырысады. Осылайша бұл ғылым саяси-құқықтық идеологияның дамуына әсер етеді. Құқық, саясат және мемлекет туралы доктриналар – бұл баламалы құқықтық ойлаудың нұсқалары, олардың негізділігі мен өзектілігі қоғамның, құқықтың және мемлекеттің дамуының белгілі бір тарихи кезеңінде олардың сұраныс дәрежесімен расталады.

ӘДЕБИЕТ

1. Чичерин Б.Н. История политических учений. Т. I. / Подготовка текста, вступ. ст. и коммент. И.И. Евлампиева. - СПб.: Издательство РХГА, 2006. – 720 с.

2. Лейст О. Э. (ред.). История политических и правовых учений: домарксистский период. – Юрид лит-ра, 1991. – 528 с.

3. История политических и правовых учений: Учебник / Под ред. О.Э. Лейста. - М.: Юрид. лит., 1997. – 576 с.

4. Жуков В.Н. Русская философия права: Естественно-правовая школа первой половины XX века. - М.: Российское гуманистическое общество. 2001. - 237 с.

5. Фролова Е.А. История политических и правовых учений: учебник. — 3-е изд., перераб. и доп. - М.: Проспект, 2023. – 528 с.

6. Аубакирова И.У. Правовая культура / Теория государства и права: учебник / под ред. В.Н. Жукова, Е.А. Фроловой. - М.: Проспект, 2024. – 640 с.

7. Пионтковский А.А. Уголовно-правовая теория Гегеля в связи с его учением о праве и государстве. - М., 1947. - 368 с.

8. Туманов В.А. Критика современной буржуазной теории права. - М.: Госюриздат, 1957. - 176 с.

9. История политических учений. Учебник / Под ред. проф. С.Ф. Кечекьяна и доц. Г.И. Федькина. - М.: Госюриздат, 1960. - 894 с.

10. Кечекьян С.Ф. Методологические вопросы истории политических учений // Вопросы философии. - 1962. - №2. - С. 86-98.

11. Лазарев В.В., Неновски Н. О предмете и методе истории политических и правовых учений // Правоведение. - 1972. - №3. - С.81 – 89.

12. Нерсесянц В.С. Гегелевская философия права: история и современность. М.: Наука, 1974. - 285 с.

13. Ойзерман Т.И. Философские направления как предмет исследования // «Вопросы философии». - 1971. - №8 - С.51-62.

14. Фролова Е.А. Идеи натурализма и механицизма в философии права Нового времени // Право и государство: теория и практика. – 2016. - №1(133). - С. 44-48.

REFERENCES

1. Chicherin B.N. Istorija politicheskih uchenij. T. I. / Podgotovka teksta, vstup. st. i komment. I.I. Evlampieva. - SPb.: Izdatel'stvo RHGA, 2006. – 720 s.

2. Lejst O. Je. (red.). Istorija politicheskih i pravovyh uchenij: domarksistskij period. – Jurid lit-ra, 1991. – 528 s.

3. Istorija politicheskih i pravovyh uchenij: Uchebnik / Pod red. O.Je. Lejsta. - M.: Jurid. lit., 1997. – 576 s.

4. Zhukov V.N. Russkaja filosofija prava: Estestvenno-pravovaja shkola pervoj poloviny XX veka. - M.: Rossijskoe gumanisticheskoe obshhestvo. 2001. - 237 s.

5. Frolova E.A. Istorija politicheskih i pravovyh uchenij: uchebnik. — 3-e izd., pererab. i dop. - M.: Prospekt, 2023. – 528 s.

6. Aubakirova I.U. Pravovaja kul'tura / Teorija gosudarstva i prava: uchebnik / pod red. V.N. Zhukova, E.A. Frolovoj. - M.: Prospekt, 2024. – 640 s.

7. Piontkovskij A.A. Ugolovno-pravovaja teorija Gegelja v svjazi s ego ucheniem o prave i gosudarstve. - M., 1947. - 368 s.

8. Tumanov V.A. Kritika sovremennoj burzhuaznoj teorii prava. - M.: Gosjurizdat, 1957. - 176 s.

9. Istorija politicheskih uchenij. Uchebnik / Pod red. prof. S.F. Kechek'jana i doc. G.I. Fed'kina. - M.: Gosjurizdat, 1960. - 894 s.

10. Kechek'jan S.F. Metodologicheskie voprosy istorii politicheskih uchenij // Voprosy filosofii. - 1962. - №2. - S. 86-98.

11. Lazarev V.V., Nenovski N. O predmete i metode istorii politicheskih i pravovyh uchenij // Pravovedenie. - 1972. - №3. - S.81 – 89.

12. Nersesjanc V.S. Gegelevskaja filosofija prava: istorija i sovremennost'. M.: Nauka, 1974. - 285 s.

13. Ojzerman T.I. Filosofskie napravlenija kak predmet issledovanija // «Voprosy filosofii». - 1971. - №8 - S.51-62.

14. Frolova E.A. Idei naturalizma i mehanicizma v filosofii prava Novogo vremeni // Pravo i gosudarstvo: teorija i praktika. – 2016. - №1(133). - S. 44-48.

UDC 34:001.4
SRSTI 10.01.33

LEGAL VALUES: RESEARCH BY SCIENTISTS IN THE POST-SOVIET SPACE

Arginbekova Gulnar Ishanbekovna
Candidate of of Legal Sciences, Head of the Department of Jurisprudence and Social Sciences of the Graduate School of Business, Engineering and Technology of Kyzylorda Bolashak University; Kyzylorda c., Republic of Kazakhstan; e-mail: gulnar.arginbekova@mail.ru; ORCID: https://orcid.org/0000-0002-6132-9761; Scopus Author ID: 58299401000

Abstract. *The essential ideas, standards, and precepts that direct the creation, interpretation, and enforcement of laws within a legal system are referred to as legal values. These principles influence the content of laws and the way justice is administered, providing the moral and ethical framework on which legal systems are constructed. Legal values is an area of interest not only in legal sciences, but also in many areas of social and humanitarian sciences. By engaging with legal values from multiple perspectives, scientists can deepen our understanding of their significance in shaping legal systems, social norms, and the broader fabric of human societies. In accordance with these conclusions, the article presents an analysis of research by scientists in the post-Soviet space related to the concept of legal values.Scientists from all across the world have researched the idea of legal values extensively. However, the concept of legal values in its whole has received little attention from domestic academics as well as scientists in the former Soviet Union. 177 materials were discovered when the keyword "legal values" was searched in the Web of Science Core Collection. Among these materials, 39 scientific articles belong to Russian and Ukrainian scientists. Research using this keyword has been published since 2016. The conclusions of the article were made on the basis of 8 materials. As a result of the study, the author came to the conclusion that published research by scientists on legal values contributes to a deeper understanding of the legal system and its social scene.*

Keywords: *legal values, legal system, legal principles, justice, human rights, society, government, Russian and Ukrainian scientists*

ҚҰҚЫҚТЫҚ ҚҰНДЫЛЫҚТАР: ПОСТКЕҢЕСТІК КЕҢІСТІК ҒАЛЫМДАРЫНЫҢ ЗЕРТТЕУЛЕРІ

Гулнар Ишанбековна Аргинбекова
Заң ғылымдарының кандидаты, Қызылорда "Болашақ" университетінің Жоғары бизнес, техника және технологиялар мектебінің құқықтану және қоғамдық пәндер кафедрасының меңгерушісі; Қызылорда қ., Қазақстан Республикасы; e-mail: gulnar.arginbekova@mail.ru; ORCID: https://orcid.org/0000-0002-6132-9761; Scopus Author ID: 58299401000

Аннотация. *Құқықтық жүйе шеңберінде заңдарды құру, түсіндіру және сақтауға бағытталған негізгі идеялар, стандарттар мен ережелер құқықтық құндылықтар деп аталады. Бұл қағидалар заңдардың мазмұны және сот төрелігін жүзеге асыру тәсілдеріне әсер етеді, құқықтық жүйелер құрылатын моральдық және этикалық негізді қамтамасыз етеді. Құқықтық құндылықтар тек заң ғылымдарының ғана емес, әлеуметтік және гуманитарлық ғылымдардың көптеген бағыттарын қызықтыратын сала. Құқықтық құндылықтарды түрлі көзқарастарда қарастыра отырып, ғалымдар олардың құқықтық жүйелер, әлеуметтік нормалар және адамзат қоғамының кең құрылымын қалыптастырудағы маңыздылығын түсінуді тереңдете алады. Осы тұжырымдарға сәйкес мақалада посткеңестік кеңістік ғалымдарының құқықтық құндылықтар ұғымына қатысты зерттеулеріне талдау жасалды. Әлемнің барлық елдерінің ғалымдары құқықтық құн-*

дылықтар идеясын жан-жақты зерттеген. Алайда, құқықтық құндылықтар ұғымына отандық ғалымдармен қатар, бұрынғы Кеңес Одағы ғалымдары да аз көңіл бөлді. Web of Science Core Collection базасынан «legal values» түйінді сөзін іздеу кезінде 177 материал анықталды. Осы материалдар арасында 39 ғылыми мақала ресейлік және украиналық ғалымдарға тиесілі. Аталмыш кілт сөзді пайдаланған зерттеулер 2016 жылдан бастап жариялана бастаған. Мақала қорытындылары 8 материал негізінде жасалды. Зерттеу нәтижесінде автор ғалымдардың құқықтық құндылықтар туралы жарияланған зерттеулері құқықтық жүйе мен оның әлеуметтік бейнесін тереңірек түсінуге ықпал етеді деген қорытындыға келді.

Түйінді сөздер: *құқықтық құндылықтар, құқықтық жүйе, құқықтық принциптер, әділдік, адам құқығы, қоғам, мемлекет, Ресей және Украина ғалымдары*

ПРАВОВЫЕ ЦЕННОСТИ: ИССЛЕДОВАНИЯ УЧЕНЫХ ПОСТСОВЕТСКОГО ПРОСТРАНСТВА

Аргинбекова Гулнар Ишанбековна
Кандидат юридических наук, заведующий кафедрой юриспруденции и общественных дисциплин Высшей школы бизнеса, техники и технологий Кызылординского университета «Болашак»; г. Кызылорда, Республика Казахстан; e-mail: gulnar.arginbekova@mail.ru; ORCID: https://orcid.org/0000-0002-6132-9761; Scopus Author ID: 58299401000

Аннотация. *Основные идеи, стандарты и предписания, которые направляют создание, интерпретацию и соблюдение законов в рамках правовой системы, называются правовыми ценностями. Эти принципы влияют на содержание законов и способы отправления правосудия, обеспечивая моральную и этическую основу, на которой строятся правовые системы. Правовые ценности представляют собой область интересов не только юридических наук, но и многих областей социальных и гуманитарных наук. Рассматривая правовые ценности с разных точек зрения, ученые могут углубить наше понимание их значения в формировании правовых систем, социальных норм и более широкой структуры человеческого общества. В соответствии с этими выводами в статье представлен анализ исследований ученых постсоветского пространства, связанных с понятием правовых ценностей. Ученые со всего мира широко исследовали идею правовых ценностей. Однако концепция правовых ценностей в целом получила мало внимания со стороны отечественных ученых, а также ученых бывшего Советского Союза. При поиске по ключевому слову «legal values» в базе Web of Science Core Collection было обнаружено 177 материалов. Среди этих материалов 39 научных статей принадлежат российским и украинским ученым. Исследования с использованием данного ключевого слова публикуются с 2016 года. Выводы статьи были сделаны на основе 8 материалов. В результате исследования автор пришла к выводу, что опубликованные исследования ученых о правовых ценностях способствуют более глубокому пониманию системы права и ее социальной картины.*

Ключевые слова: *правовые ценности, правовая система, правовые принципы, справедливость, права человека, общество, власть, российские и украинские ученые*

DOI: 10.52026/2788-5291_2025_80_2_16

Introduction

Legal values represent the foundational principles, standards, and norms enshrined within legal systems, shaping the framework for just and orderly societies worldwide. These values serve as guiding beacons, delineating the boundaries of permissible conduct, and underpinning the governance of individuals, institutions, and nations. While often perceived as the cornerstone of judicial proceedings and legislative enactments, legal values extend their influence far beyond the realm of courts and statutes, permeating diverse spheres of human endeavor, including scientific inquiry.

Legal values provide the foundation for a just and orderly society by guiding individual

behavior, shaping public policy, and facilitating the resolution of disputes. Legal values encompass a broad range of concepts, including but not limited to:

1. Justice: ensuring fairness, equality, and impartiality in the application of laws and the administration of justice [1].

2. Rule of law: upholding the principle that all individuals, including government officials, are subject to and accountable under the law [2].

3. Human rights: protecting the inherent dignity and fundamental freedoms of all individuals, as enshrined in international human rights treaties and conventions [3].

4. Equality: promoting equal treatment and non-discrimination based on characteristics such as race, gender, religion, ethnicity, or socioeconomic status [4].

5. Freedom: safeguarding individual liberties, including freedom of expression, association, religion, and movement, within the bounds of the law [5].

6. Integrity: maintaining moral and legal norms, honesty, openness, and ethical behavior in both personal and professional interactions [6].

7. Public interest: prioritizing society's welfare and general well-being first when making choices and passing laws and ordinances [7].

Legislators, judges, attorneys, and other legal professionals use legal values as a framework to formulate and implement laws and regulations. They offer a framework for settling disputes, fostering social cohesion, and advancing the common good. They also represent society's collective goals for justice, fairness, and the rule of law.

The article's findings make it clear that there hasn't been much research done on the idea of legal values in the post-Soviet sphere, especially among experts from Kazakhstan. Even with a wealth of international studies on legal values, many of which have been conducted by Russian and Ukrainian scientists, Kazakh scientists seem to be paying little attention to this idea.

It is clear that there is a dearth of study on legal values in the field of domestic legal sciences, especially in the Kazakh language. However, there have been some noteworthy advancements in this subject that demand notice. The monograph by T. Burbayev [8] and anthology put together by A.N. Agybayev [9] stand out as important sources addressing legal values within the Kazakh context among these works. Additionally, a number of academics' publications [10–14] address the investigation of legal principles within the larger framework of legal culture. These publications deepen our understanding of this complicated topic by providing a variety of viewpoints on the interplay among legal values, cultural heritage, and educational methods. Even though these contributions mark significant advancements in the domestic legal sciences' study of legal values, more investigation and scholarly work are still required in this field. Through expanding on previous research and investigating novel approaches, academics can enhance our comprehension of legal principles and their importance in the Kazakh legal framework and wider society.

The conclusions presented in this article, however, are based on a selection of the materials obtained, particularly eight papers, notwithstanding the relatively large number of publications. This points to a deficiency in the body of knowledge about thorough examinations of legal values in the post-Soviet environment, especially as they relate to Kazakh academics. It is essential to comprehend legal values and their consequences in order to encourage moral behavior, advance justice, and advance societal growth. Researchers can contribute to a more nuanced knowledge of legal frameworks and their influence on varied groups within the region by promoting greater scholarly engagement with this topic.

For the aforementioned reasons, we have aimed to analyze scientific research on legal values conducted in the post-Soviet sphere in this paper. The following inquiries are pertinent to our investigation and have to be addressed in light of the article's relevance: (1) What are the characteristics of the study of legal values? (2) What conclusions are offered by post-Soviet scientists in the study of legal values?

Materials and methods

The study of legal culture within the post-Soviet space presents a complex and multifaceted endeavor, necessitating a comprehensive analytical framework. The concept of legal values was identified by analyzing the scientific literature in the Web of Science Core Collection using the keyword "legal values". 177 articles were found in the database using the mentioned keyword, and it was found that the most articles were definitely in the law (69 articles), and the fewest articles were in the field of international relations

Figure 1. Number of articles in the field of sciences in the Web of Science Core Collection database (data 18.01.2024)

(5 articles) (Figure 1).

Given the abundance of materials and the impossibility of analyzing the materials found within the framework of one article, the author intended to narrow down the data. For this purpose, the indicators of indexed publications in the database were analyzed by countries, and the researches of scientists of the post-Soviet space were compiled (Table 1).

As can be seen from the table, among post-Soviet space scientists, only 39 materials by Russian and Ukrainian researchers are indexed in the database. During further examination of the articles, the author focused on materials indexed by Russian scientists in the Social Sciences Citation Index (SSCI) and Arts and Humanities Citation Index (AHCI) databases. Due to the lack of indexed materials among Ukrainian scientists, we had to pay attention to the Emerging Sources Citation Index (ESCI) database. During the analysis, attention was paid to three articles by Ukrainian authors published only in the law category.

A country	Web of Science Index				Citation report average per year
	Social Sciences Citation Index (SSCI)	Arts and Humanities Citation Index (AHCI)	Emerging Sources Citation Index (ESCI)	Conference Proceeding Citation Index (CPCI)	
Russia	2	3	20	2	0.88
Ukraine	-	-	12	-	1

Table 1. The number of articles published in the Web of Science Core Collection by scientists of the post-Soviet space and the index of references

The resources and techniques employed to ascertain the substance of legal values aided in the investigation and evaluation of scientific sources. In the process of systematizing the analysis of legal culture in the studies of scientists of the post-Soviet space, the author used a multifaceted approach combining comparative and descriptive methods. The comparative method forms a foundational pillar of analyzing legal culture in the post-Soviet context. By juxtaposing legal systems, traditions, and practices across different countries within the region, the author identifies commonalities, divergences, and patterns of legal development. Comparative analysis facilitates the identification of overarching trends and dynamics, allowing researchers to contextualize the unique features of each legal culture within a broader regional framework. Complementing the comparative approach is the descriptive method, which involves the detailed examination and documentation of specific legal phenomena within individual post-Soviet

countries. Through descriptive analysis, the author delve into the intricacies of legal norms, institutions, and practices, providing rich insights into the historical, cultural, and socio-political factors shaping legal culture. Descriptive studies offer a nuanced understanding of the nuances and complexities inherent within each legal system, enabling researchers to unravel the intricacies of legal development in the post-Soviet context.

Discussion and results

Description of the research of Russian scientists

In recent years, the collision between traditional Russian Orthodox values and modern secular European values has become a focal point of discussion, particularly within the context of the Russian legal system. This discourse underscores the complexities arising from the coexistence of deeply ingrained religious principles with evolving societal norms [15]. At the heart of this debate lies a series of apparent contradictions, which manifest themselves in various legal spheres. One such area is the realm of family law, where divergent perspectives on marriage, divorce, and gender roles often clash. Traditional Russian Orthodox doctrine emphasizes the sanctity of marriage as a sacrament ordained by God, promoting notions of familial unity and permanence. Contrastingly, modern European values advocate for individual autonomy and the recognition of diverse family structures, including same-sex partnerships and non-traditional arrangements.

Moreover, the intersection of religion and politics further complicates matters, as the Russian state often invokes Orthodox values to bolster its legitimacy and assert its cultural identity in opposition to perceived Western encroachment. This politicization of religion underscores the entanglement of spiritual and secular authority, raising concerns about the separation of church and state within the legal framework. In navigating these complexities, Russian lawmakers face the formidable task of balancing competing interests while upholding constitutional principles. Attempts to reconcile traditional values with modern realities have led to a patchwork of legislation that reflects both continuity and change. However, the persistence of legal ambiguities and inconsistencies underscores the ongoing struggle to harmonize divergent worldviews within the Russian legal system. Ultimately, the discourse surrounding the interface of traditional Russian Orthodox values and modern European secular values in the legal sphere serves as a microcosm of broader societal dynamics. As Russia grapples with its identity in an increasingly globalized world, the resolution of these contradictions will undoubtedly shape the trajectory of its legal and cultural evolution.

In a sociological survey conducted in 2018 [16] aimed at delineating the legal consciousness of the Russian population, a paradoxical inconsistency has emerged, shedding light on the complex relationship between societal values and legal behavior. The survey delved into the perceptions of law as a social value, shaping individuals' attitudes towards legislative norms and their interactions with governmental bodies. At the core of this inconsistency lies a dualistic perspective among citizens regarding the significance of law in society. On one hand, there exists a prevailing recognition of the law as a crucial societal value, underpinning notions of order, justice, and stability. However, juxtaposed against this acknowledgment is a disconcerting willingness among individuals to flout legal norms and engage in unlawful behavior.

This duality in legal consciousness reflects a multifaceted interplay of influences, ranging from socio-economic factors to the actions of governmental authorities. The survey underscores how the actions and behaviors of certain officials serve as guiding principles for citizens, potentially legitimizing or rationalizing their own transgressions against the law. Instances of corruption, abuse of power, and impunity within the government can erode trust in legal institutions and foster a culture of impunity among the populace. Furthermore, the discrepancy in legal consciousness highlights broader societal tensions and disparities that permeate Russian society. Economic inequalities, perceived injustices, and historical legacies contribute to a sense of disillusionment with the legal system, prompting individuals to navigate their own moral compasses rather than adhering strictly to legal statutes.

The implications of this incongruity extend beyond individual behavior to encompass the efficacy and legitimacy of the legal framework as a whole. A populace with contradictory attitudes towards law poses significant challenges to the enforcement of legal norms and the maintenance of social order. Moreover, it underscores the imperative for governmental authorities to address systemic issues, bolster transparency, and restore trust in legal institutions. As Russia continues to grapple with the complexities of legal consciousness, the findings of this survey serve as a poignant reminder of the intricate dynamics shaping attitudes towards law and governance. By interrogating the root causes

of this inconsistency and fostering dialogue between citizens and policymakers, there exists a pathway towards cultivating a more cohesive and law-abiding society.

The idea of human dignity plays a key role in constitutionalism philosophy, acting as a tenet that supports the connection between existential, moral, and legal principles [17]. Human dignity is the foundation upon which constitutional ideas and legal standards are built. It stands for the inherent worth and inviolability of every individual. Fundamentally, human dignity refers to moral aspects that represent underlying ethical convictions regarding the inherent worth and rights of all people. This moral dimension of human dignity resonates with global values of justice, equality, and respect for personal autonomy, transcending legal frameworks. In the field of constitutionalism, moral principles pertaining to human dignity guide the formulation of constitutional clauses and the interpretation of legal rights, acting as a beacon of hope for both legislators and judges. In addition, existential principles which touch on the core of human life and the quest for fulfillment and self-realization are embodied in human dignity. Existentialism emphasizes the significance of preserving people's agency and autonomy within the framework of constitutionalism, making sure that laws enable people to live fulfilling and respectable lives. The existential aspect of human dignity underscores the significance of constitutional safeguards for individual freedoms and rights, preventing state authorities or social forces from violating human dignity. Crucially, the legal principles of human dignity act as the cornerstone connecting specific legal rights and protections with existential and moral concerns. Human dignity is a cornerstone of constitutional law, directing the interpretation and application of legal standards. It is inscribed in founding documents. Governments are obligated by legal norms of human dignity to pass laws that protect individual rights and dignity and guarantee that legal systems are based on the ideas of justice, equity, and fairness.

Building upon the broader theoretical exploration of value balancing within legal frameworks, the subsequent analysis by G.A. Gadzhiev and E.A. Voinikanis delves into the practical applications and challenges of this concept. In two parts of their article, they address the importance of balancing, as well as the balance of values. In the first section of the paper, scientists examine the balancing rules using instances of the values of the legal and human rights principles [18]. The purpose of this article is to answer three questions and establish whether the Constitution affects legal values or whether there is an objective set of values in society. Scientists also ascertain how the law relates to values and how it relates to utilitarian objectives and interests. In their comprehensive analysis, authors delve into the intricate dynamics of balancing legal values, shedding light on the complex relationship between constitutional principles and societal norms. Through an examination of key instances involving legal and human rights principles, the scientists aim to address fundamental questions surrounding the influence of the Constitution on legal values, the existence of an objective set of values within society, and the alignment of law with utilitarian objectives and interests. Central to their inquiry is the exploration of balancing rules, which serve as a framework for reconciling competing values and interests inherent within the legal system. By dissecting case studies authors endeavor to elucidate the mechanisms through which the law navigates the tension between divergent values, such as individual rights and public welfare.

The difficulty of balancing values in judicial practice - that is, the essence of human rights and the interplay between law and non-legal normativity - is examined by the writers in the second section of their work [19]. Focusing specifically on the essence of human rights and the intricate interplay between legal and non-legal normativity, the scientists endeavor to unravel the challenges faced by courts in adjudicating cases where competing values collide. At the heart of their analysis lies the recognition of the multifaceted nature of human rights, which encompass a diverse array of principles ranging from individual freedoms to societal welfare. They interrogate the tension between conflicting rights, such as the right to free speech versus the right to privacy, and the complex trade-offs inherent in such adjudication. In synthesizing analysis, the scientists offer valuable insights into the inherent complexities of balancing values in judicial practice. By grappling with the essence of human rights and the dynamic interplay between legal and non-legal normativity, contribute to a deeper understanding of the challenges faced by courts in navigating the complexities of contemporary legal discourse.

Attitudes in research of Ukrainian scientists

In the pursuit of legal progress and the humanization of law, the need to theoretically justify the axiological determinants of legal cognition becomes paramount [20]. This imperative arises from the recognition that values play a crucial role in shaping legal norms,

institutions, and practices, ultimately influencing the trajectory of legal development. Axiological determinants refer to the underlying values that inform and shape the cognition of law. These values encompass a broad spectrum of ethical, moral, and societal principles that guide legal reasoning, decision-making, and interpretation. By examining the axiological underpinnings of legal cognition, we can better understand the normative foundations of law and their implications for legal development.

The theoretical justification for identifying and examining value determinants of legal cognition lies in their role as essential constituents of legal progress. Values serve as normative benchmarks against which legal systems are evaluated, providing a framework for assessing the fairness, justice, and legitimacy of legal norms and institutions. By theoretically grounding the analysis of axiological determinants, we can elucidate their significance in fostering a more equitable and humane legal order.

There are a few important differences that become clear when defining the values that influence legal cognition. These include:

(1) Ethical Values: Ethical principles drive the creation and implementation of legal norms, while ethical concepts like justice, equality, and integrity act as basic drivers of legal cognition.

(2) Societal Values: Legal cognition is shaped by societal norms, beliefs, and expectations, which impact the way laws are formulated and how legal concepts are interpreted to conform to social norms.

(3) Humanistic Values: Humanistic principles, which emphasize the inherent value and rights of individuals within the legal system, such as autonomy, dignity, and compassion, influence legal cognition.

(4) Practical Implications: Legal practitioners, legislators, and academics will find significant practical implications from acknowledging the value determinants of legal cognition.

Through the integration of ethical, societal, and humanistic principles into legal decision-making procedures, interested parties can encourage increased equity and impartiality in the legal framework. Furthermore, promoting value determinants can encourage critical analysis of current legal standards and procedures, which can result in changes meant to improve the humanization of law. The important role that axiological determinants play in promoting legal progress and the humanization of law provides theoretical support for the distinction between them as determinants of legal cognition. We can further our understanding of the normative underpinnings of law and enhance attempts to construct a more just, equitable, and compassionate legal order by clarifying the value determinants of legal cognition.

The idea of value holds a prominent place in modern legal discourse, acting as a guiding principle that molds the normative framework of legal systems. The purpose of the paper by V. Ternavska, Y. Tsvietkova, and I. Okhrimenko [21] is to clarify the differences between the ideas of legal values, values in law, and value of law by delving into the essence of the concept of value. Authors aim to demonstrate that legal values are fundamental to legal norms and principles, encapsulating the core of constitutional and legal policy in contemporary governments, using a dialectical approach. A legal system's normative objectives and ethical imperatives are reflected in a collection of fundamental principles and standards known as legal values. Legal values are endowed with normative power, which directs the creation, interpretation, and implementation of legal standards, in contrast to just subjective opinions or preferences. We can identify the underlying tension and dynamism of legal principles by studying their dialectic, which is best illustrated by fundamental values such the freedom of expression, religion, and election.

Making a distinction between the ideas of legal values and the value of the law is crucial. Values in law refer to the underlying ethical and moral principles that guide legal decision-making, whereas the value of law relates to the instrumental utility and efficacy of legal norms in achieving society goals. Legal values, on the other hand, are the expression of constitutional and legal policy since they represent normative principles and ethical imperatives inside legal norms themselves. Legal norms and standards serve as the outward representation of the state's constitutional and legal policies, substantiating legal values. Modern states aim to preserve the rule of law and guarantee the preservation of individual rights and freedoms by establishing legal norms based on core principles like justice, equality, and human dignity.

Therefore, legal values represent the ethical requirements and normative goals of contemporary legal systems, making them the quintessential elements of legal principles and norms. We can clarify the dynamic interaction of values inside legal norms and identify their influence on constitutional and legal policy by using a dialectical approach. Policymakers, jurists, and academics may promote a more just, equitable, and compassionate legal system that preserves the values of democracy, the rule of law,

and respect for human rights by acknowledging the importance of legal values.

Ukraine, like many other countries, needs to regulate basic legal principles to uphold democratic standards and the lofty ideals of civilization [22]. The legal system is based on legal values, which direct the creation and interpretation of laws. Controlling legal values provide a framework for settling conflicts, defending rights, and holding people and organizations accountable. It also brings clarity and consistency to the legal system. Furthermore, it promotes public confidence in the legal system since people know that their rights and liberties will be protected by the uniform application of the law. As a result, maintaining the rule of law, advancing democracy, and defending human rights all depend on the nation's legal ideals being regulated. Any nation may create a more wealthy, just, and equitable society for all of its residents by enshrining these ideals in its legal systems.

Conclusion

Researchers in Russia and Ukraine have shown a strong interest in the topic of legal values. Even while domestic scientists are becoming interested in this field, it should be concerning that research is not being published in peer-reviewed foreign publications. Scientists in Russia and Ukraine from various disciplines have explored the nature, significance, and implications of legal values within the context of post-Soviet legal systems and societies. Their study has shown the influence of legal values on the larger socio-political environment as well as how they shape legal norms, institutions, and practices. The following are some major themes and findings from scientific studies done by scientists in Russia and Ukraine:

1. Normative foundations: In an effort to clarify the moral foundations that support legal principles and norms, scientists have studied the normative basis of legal values. They have investigated how different intellectual traditions, such as indigenous cultural standards and legal philosophy, have influenced the evolution of legal principles in society.

2. Constitutionalism and rule of law: Studies have concentrated on how legal principles support constitutionalism and the rule of law. The degree to which legal principles like accountability, democracy, and human rights are reflected in constitutional texts and upheld in actuality, as well as the difficulties and barriers in their path, have all been examined by scientists.

3. Legal pluralism: Numerous legal systems and normative orders, such as formal state law, customary law, religious law, and informal social norms, have been studied in relation to one another in post-Soviet states. Scientists have investigated the consequences of legal pluralism and legal growth, the negotiation, contestation, and reconciliation of legal values across various legal domains.

4. Role of legal values: In order to resolve the legacy of historical injustices, such as violations of human rights, research has examined the role of legal values in the context of legal ideals like truth, justice, and reconciliation. Scientists have investigated the difficulties of attaining responsibility and compensation while encouraging societal peace and reconciliation.

5. Globalization and legal change: Researchers have investigated how transnational influences and globalization affect legal norms and values. They have examined the difficulties and inconsistencies that exist between international norms and local circumstances and how economic integration, cultural interaction, and international human rights standards influence legal discourses and practices.

In general, scientific study conducted in Russia and Ukraine has advanced our knowledge of legal ideals and their importance in forming legal systems and developing civilizations. Through an investigation of the intricate relationships between legal values and post-Soviet legal environments, academics have enhanced theoretical discussions and provided valuable insights for real-world initiatives aimed at advancing justice, democracy, and the rule of law.

REFERENCES

1. Garrido Gómez M.I. The systematization of legal values around justice // Archiwum Filozofii Prawa i Filozofii Społecznej. – 2021. - Vol. 3(28). – P. 39-53. - DOI: 10.36280/AFPiFS.2021.3.39

2. Sempill J. The rule of law and the rule of men: History, legacy, obscurity // Hague Journal on the Rule of Law. - 2020. - Vol. 12(3). - P. 511–540. - DOI: 10.1007/s40803-020-00149-9

3. Kunz K-L. Is the idea of a sovereign authority based on legal rules and human rights outdated? // Punishment and Society. - 2013. – Vol. 15(4). - P. 382–396. - DOI: 10.1177/1462474513500621

4. Lanquetin M-T. Égalité, diversité et... discriminations multiples // Travail, genre et sociétés. – 2009. - Vol. 21. - P. 91-106. - DOI: 10.3917/tgs.021.0091

5. Gunatilleke G. Justifying limitations on the freedom of expression // Human Rights Review. - 2021. - Vol. 22. - P. 91–108. - DOI: 10.1007/s12142-020-00608-8

6. Henning P.J. Lawyers, truth, and honesty in representing clients // Notre Dame Journal of Law, Ethics and Pubijc Policy. – 2006. - Vol. 20(Art. 8). - P. 209-278.

7. Forster C.M., Jivan V. Public interest litigation and human rights implementation: The Indian and Australian experience // Asian Journal of Comparative Law. – 2008. - Vol. 3(1). - Art. 6. – P. 1-32.

8. Бурбаев Т. Ұлт менталитеті: монография. - Астана: Елорда, 2001. – 242 б.

9. Ұлттық құндылықтар - құқықтық тәрбиенің бастауы: хрестоматия / Құраст. А.Н. Ағыбаев. – Алматы: Қазақ университеті, 2015. - 89 б.

10. Жұмағұлов Т.Б., Дәрібаев Ғ.С. Рухани жаңғыру аясында құқықтық мәдениетті арттырудағы құқықтық тәрбие және білім берудің маңыздылығы // Қазақстан Республикасының Заңнама және құқықтық ақпарат институтының жаршысы. – 2021. - №1(64). – Б. 57-70. - DOI: 10.52026/2788-5291_2021_64_1_57

11. Ахметов А.С., Жамулдинов В.Н. Актуальные вопросы содержания правовой культуры // Вестник Института законодательства и правовой информации Республики Казахстан. – 2022. - №3(70). – С. 130-137. - DOI: 10.52026/2788-5291_2022_70_3_130

12. Ахметов А.С. Актуальные вопросы содержания правовой культуры // Вестник Института законодательства и правовой информации Республики Казахстан. – 2023. - №3(74). – С. 13-21. - DOI: 10.52026/27885291_2023_74_3_13

13. Nurgazinov B.K,. Ospanova A.N. Proposals for improving the legal culture of Kazakhstan society // Bulletin of Institute of Legislation and Legal Information of the Republic of Kazakhstan. – 2022. - Vol. 3(70). – P. 20-26. - DOI: 10.52026/2788-5291_2022_70_3_20

14. Джиембаев Р.К. О проблеме повышения уровня правосознания и правовой культуры граждан // Вестник Института законодательства и правовой информации Республики Казахстан. – 2018. - №3(52). – С. 30-37.

15. Belov S.A. Conflicting Russian Orthodox and European secular values and their reflection in Russian law // Review of Central and East European Law. – 2016. - Vol. 41(3-4). – P. 219-262. DOI: 10.1163/15730352-04103002

16. Покида А.Н., Зыбуновская Н.В. Правовые ценности современных россиян: приоритеты и противоречия // Социологические исследования. – 2020. – №1. – С. 92-99. - DOI: 10.31857/S013216250008327-2

17. Кравец И.А. Homo Dignus в философском и правовом дискурсе: человеческое достоинство и философия конституционализма // Вопросы философии. – 2020. – №2. – С. 26-37. - DOI: 10.21146/0042-8744-2020-2-26-37

18. Гаджиев Г.А., Войниканис Е.А. Балансирование ценностей и ценность балансирования (часть первая) // Вопросы философии. – 2021. – №9. – С. 13-24. - DOI: 10.21146/0042-8744-2021-9-13-24

19. Гаджиев Г.А., Войниканис Е.А.. Балансирование ценностей и ценность балансирования (часть вторая) // Вопросы философии. – 2021. – №10. – С. 53-64. - DOI: 10.21146/0042-8744-2021-10-53-64

20. Shevchenko A.E., Kudin S.V., Nikolenko M.B., Malyshev B.V., Kunenko I.S. Axiological determinants of cognition of law // International Journal for the Semiotics of Law - Revue internationale de Sémiotique juridique. – 2023. - Vol. 36. – P. 579–598. - DOI: 10.1007/s11196-022-09960-z

21. Ternavska V., Tsvietkova Y., Okhrimenko I. Legal values in the context of constitutional and legal policy of modern states // Journal of Law and Political Sciences. – 2023. - Vol. 38(3). – P. 212-229.

22. Melnychuk S., Zagorui I., Zagorui L., Kravchenko I., Kuderska N. Freedom and human dignity as fundamental constitutional values: The challenge of modernity // Lex Humana. – 2023. - Vol. 15(3). – P. 424-437.

REFERENCES

1. Garrido Gómez M.I. The systematization of legal values around justice // Archiwum Filozofii Prawa i Filozofii Społecznej. – 2021. - Vol. 3(28). – P. 39-53. - DOI: 10.36280/AFPiFS.2021.3.39

2. Sempill J. The rule of law and the rule of men: History, legacy, obscurity // Hague Journal on the Rule of Law. - 2020. - Vol. 12(3). - R. 511–540. - DOI: 10.1007/s40803-020-00149-9

3. Kunz K-L. Is the idea of a sovereign authority based on legal rules and human rights outdated? // Punishment and Society. - 2013. – Vol. 15(4). - P. 382–396. - DOI: 10.1177/1462474513500621

4. Lanquetin M-T. Égalité, diversité et... discriminations multiples // Travail, genre et

sociétés. – 2009. - Vol. 21. - P. 91-106. - DOI: 10.3917/tgs.021.0091

5. Gunatilleke G. Justifying limitations on the freedom of expression // Human Rights Review. - 2021. - Vol. 22. - P. 91–108. - DOI: 10.1007/s12142-020-00608-8

6. Henning P.J. Lawyers, truth, and honesty in representing clients // Notre Dame Journal of Law, Ethics and Pubijc Policy. – 2006. - Vol. 20(Art. 8). - P. 209-278.

7. Forster C.M., Jivan V. Public interest litigation and human rights implementation: The Indian and Australian experience // Asian Journal of Comparative Law. – 2008. - Vol. 3(1). - Art. 6. – R. 1-32.

8. Burbaev T. Ult mentaliteti: monografiya. - Astana: Yelorda, 2001. – 242 b.

9. Ulttyk kundylyktar - kukyktyk tarbienin bastauy: khrestomatiya / Kurast. A.N. Agybayev. – Almaty: Kazak universiteti, 2015. - 89 b.

10. Zhumagulov T.B., Daribayev G.S. Ruhani zhangyru ayasynda kukyktyk madeniyetti arttyrudagy kukyktyk tarbie zhane bilim berudin manyzdylygy // Kazakstan Respublikasynyn Zannama zhane kukyktyk akparat institutynyn zharshysy. – 2021. - №1(64). – B. 57-70. - DOI: 10.52026/2788-5291_2021_64_1_57

11. Ahmetov A.S., Zhamuldinov V.N. Aktualnye voprosy soderzhaniya pravovoi kultury // Vestnik Instituta zakonodatelstva i pravovoi informatsii Respubliki Kazahstan. – 2022. - №3(70). – S. 130-137. - DOI: 10.52026/2788-5291_2022_70_3_130

12. Ahmetov A.S. Aktualnye voprosy soderzhaniya pravovoi kultury // Vestnik Instituta zakonodatelstva i pravovoi informatsii Respubliki Kazahstan. – 2023. - №3(74). – S. 13-21. - DOI: 10.52026/27885291_2023_74_3_13

13. Nurgazinov B.K,. Ospanova A.N. Proposals for improving the legal culture of Kazakhstan society // Bulletin of Institute of Legislation and Legal Information of the Republic of Kazakhstan. – 2022. - Vol. 3(70). – P. 20-26. - DOI: 10.52026/2788-5291_2022_70_3_20

14. Dzhiembaev R.K. O probleme povysheniya urovnya pravosoznaniya i pravovoi kultury grazhdan // Vestnik Instituta zakonodatelstva i pravovoi informatsii Respubliki Kazahstan. – 2018. - №3(52). – S. 30-37.

15. Belov S.A. Conflicting Russian Orthodox and European secular values and their reflection in Russian law // Review of Central and East European Law. – 2016. - Vol. 41(3-4). – P. 219-262. DOI: 10.1163/15730352-04103002

16. Pokida A.N., Zybunovskaja N.V. Pravovye tsennosti sovremennyh rossiyan: prioritety i protivorechiya // Sotsiologicheskie issledovaniya. – 2020. – №1. – S. 92-99. - DOI: 10.31857/S013216250008327-2

17. Kravec I.A. Homo Dignus v filosofskom i pravovom diskurse: chelovecheskoe dostoinstvo i filosofiya konstitutsionalizma // Voprosy filosofii. – 2020. – №2. – S. 26-37. - DOI: 10.21146/0042-8744-2020-2-26-37

18. Gadzhiev G.A., Vojnikanis E.A. Balansirovanie tsennostei i tsennost balansirovaniya (chast pervaya) // Voprosy filosofii. – 2021. – №9. – S. 13-24. - DOI: 10.21146/0042-8744-2021-9-13-24

19. Gadzhiev G.A., Vojnikanis E.A.. Balansirovanie tsennostej i tsennost balansirovaniya (chast vtoraya) // Voprosy filosofii. – 2021. – №10. – S. 53-64. - DOI: 10.21146/0042-8744-2021-10-53-64

20. Shevchenko A.E., Kudin S.V., Nikolenko M.B., Malyshev B.V., Kunenko I.S. Axiological determinants of cognition of law // International Journal for the Semiotics of Law - Revue internationale de Sémiotique juridique. – 2023. - Vol. 36. – R. 579–598. - DOI: 10.1007/s11196-022-09960-z

21. Ternavska V., Tsvietkova Y., Okhrimenko I. Legal values in the context of constitutional and legal policy of modern states // Journal of Law and Political Sciences. – 2023. - Vol. 38(3). – P. 212-229.

22. Melnychuk S., Zagorui I., Zagorui L., Kravchenko I., Kuderska N. Freedom and human dignity as fundamental constitutional values: The challenge of modernity // Lex Humana. – 2023. - Vol. 15(3). – P. 424-437.

ӘОЖ 342.7
ҒТАМР 10.15.59

КИБЕРБУЛЛИНГ ЖӘНЕ СӨЗ ТЕҢДІГІ ҚҰҚЫҒЫ

Рысгул Қойшығұлқызы Абилшеева
Заң ғылымдарының кандидаты, Ш.Есенов атындағы Каспий технологиялар және инжиниринг университетінің қауымдастырылған профессоры; Ақтау қ., Қазақстан Республикасы; e-mail: rusita@list.ru; ORCID: https://orcid.org/0000-0003-2202-1091; Scopus Author ID: 57200308711

Аннотация. *Бұл мақаланың өзектілігі Интернет азаматтық құқықтар мен бостандықтарды, соның ішінде сөз бостандығын жүзеге асырудың маңызды алаңдарының біріне айналды.*

Қазіргі әлемде ақпараттық технологиялар адамның әлеуметтік өмірінің маңызды бөлігін алады. Интерент және өзге де әлеуметтік желілердің танымалдығы барған сайын арта отырып, адам құқықтары мен бостандықтарын жүзеге асырудың нақты құралына айналуда. Әлемде әрбір екінші адам заманауи байланыс құралдарын пайдалана отырып, өз идеяларын, жобаларын жүзеге асыра алады, интернет кеңістігінде үлкен аудиториямен пікір бөлісе алады. Бірақ бұл жаңа киберкеңістікте адамның құқықтары мен бостандықтарын бұзу үрдісі байқалады.

Пікір білдіру еркіндігі мен ақпарат алмасу, ақпаратқа еркін қол жеткізу мүмкіндігін интернет кеңістігінде қолданудың шегін нақтылау маңыздылығы қазіргі таңда анық байқалуда. Себебі аталған мүмкіндіктерді асыра пайдалану оның жағымсыз салдар тудыруына себеп болуда. Ақпараттық кеңістіктегі жүріс-тұрыс мәдениетін қалыптастыру жеке тұлғаның құқықтық межесінің сақталуына кепілдік беретін бірден-бір мүмкіндік болар еді. Сол себепті интернет кеңістігіндегі құқықтардың жүзеге асырылуының өзіндік мәдениеті мен механизмін қалыптастыру аса маңызды. Қазіргі цифрлану кезеңіндегі бұл мәселенің өзектілігі күн сайын арта түсуде. Дегенмен, кейбір пайдаланушылар осы пікір бостандығы, сөз бостандығы құқығын заңды түрде жүзеге асыру шеңберінен шығып, өз әрекеттерімен басқаларға нақты зиян келтіреді. Мұндай әрекеттердің бір түрі кибербуллинг болып табылады.

Мақалада қазіргі қоғамның әлеуметтік қауіпті мәселесі – кибербуллинг қарастырылған. Кибербуллингтің қауіптілігі оның жас таңдамайтындығында. Сол себепті кибербуллингтің құрбаны кез-келген тұлға болуы мүмкін.

Психологиялық тұрғыдан жасалатын бұл құқықбұзушылықтың салдарымен күресуден гөрі оның алдын алу әлдеқайда ұтымды нәтиже береді. Мәселені зерттеуге қатысты отандық және шетелдік зерттеушілердің ғылыми еңбектері зерделенген. Әртүрлі авторлардың феноменге берген анықтамалары, кибербуллингтің нақты қорқытудан (ақпараттық коммуникациялық технологиялардың құралдары) айырмашылықтары қарастырылған. Құбылыстың қазіргі түрлері көрсетіліп, олардың көрініу ерекшеліктері сипатталады. Кибербуллинг көріністері барлық қатысушылардың психологиялық және физикалық денсаулығына өте жағымсыз әсер ететіні атап өтіледі. Мақаланың қорытындысында кибербуллингке қарсы жұмыстың негізгі бағыттары көрсетілген.

Түйінді сөздер: *интернет, сөз бостандығы, киберқорқыту, мораль, киберкеңістік, өзін-өзі реттеу.*

КИБЕРБУЛЛИНГ И ПРАВО НА СВОБОДУ СЛОВА

Абилшеева Рысгул Койшыгуловна
Кандидат юридических наук, ассоцированный профессор Каспийского университета технологий и инженерии имени Ш. Есенова; г. Актау, Республика Казахстан; e-mail: rusita@list.ru; ORCID: https://orcid.org/0000-0003-2202-1091; Scopus Author ID: 57200308711

Аннотация. *Актуальность данной статьи заключается в том, что Интернет стал одной из важнейших площадок для реализации гражданских прав и свобод, в том числе и свободы слова.*

В современном мире информационные технологии занимают все более значимую часть социальной жизни человека. Интернет и различные социальные сети, завоевывая все большую популярность, становятся фактически средством реализации прав и свобод человека. Практически каждый второй человек в мире имеет возможность, используя современные стредства коммуникации, реализовать свои идеи, проекты, поделиться мнением с большой аудиторией в интернет-пространстве. Но при этом наблюдается тенденция нарушения прав и свобод человека в этом новом киберпространтсве.

В настоящее время очевидна важность свободы выражения мнений и определения пределов использования возможностей права обмена информацией, свободного доступа к информации в интернет-пространстве. Это связано с тем, что злоупотребление указанными правами вызывает негативные последствия в обществе. Формирование культуры поведения в информационном пространстве было бы один из важных возможности, гарантирующей соблюдение правовой границы личности. Поэтому крайне важно сформировать собственную культуру и механизм реализации прав в интернет-пространстве. Актуальность данной проблемы на современном этапе цифровизации с каждым днем растет. Однако некоторые пользователи выходят за рамки закона реализации этого права на свободу мнения, свободу слова и своими действиями наносят реальный ущерб другим. Одним из видов таких действий является кибербуллинг.

В статье рассматривается социально опасная проблема современного общества-кибербуллинг. Опасность кибербуллинга заключается в том, что он не выбирает возраст. По этой причине жертвой кибербуллинга может стать любое лицо. Профилактика этого правонарушения с психологической точки зрения дает гораздо более рациональный результат, чем борьба с последствиями. Изучены научные труды отечественных и зарубежных исследователей по изучению проблемы. Рассмотрены определения феномена различными авторами, отличия киберзапугивания от реального запугивания (средства информационно-коммуникационных технологий). Показаны современные виды явлений и описаны особенности их проявления. Отмечается, что проявления киберзапугивания оказывают крайне негативное влияние на психологическое и физическое здоровье всех участников. В заключении статьи изложены основные направления работы по борьбе с кибербуллингом.

Ключевые слова: *интернет, свобода слова, киберзапугивание, мораль, киберпространство, саморегулирование.*

CYBERBULLYING AND FREEDOM OF SPEECH RIGHTS

Abilsheyeva Rysgul Koishygulovna
Candidate of Legal Sciences, Associate Professor of the Caspian University of Technology and Engineering named after Sh. Yessenov; Aktau c., Republic of Kazakhstan; e-mail: rusita@list.ru; ORCID: https://orcid.org/0000-0003-2202-1091; Scopus Author ID: 57200308711

Abstract. *The relevance of this article lies in the fact that the Internet has become one of the most important platforms for the realization of civil rights and freedoms, including freedom of speech.*

In the modern world, information technology occupies an increasingly important part of human social life. The Internet and various social networks, gaining increasing popularity, are actually becoming a means of realizing human rights and freedoms. Almost every second person in the world has the opportunity, using modern means of communication, to realize their ideas, projects, and share their opinions with a large audience on the Internet. But at the same time, there is a tendency to violate human rights and freedoms in this new cyberspace.

The article examines the socially dangerous problem of modern society - cyberbullying. The danger of cyberbullying is that it does not choose the age. For this reason, any person can become a victim of cyberbullying. Prevention of this offense from a psychological point of view gives a much more rational result than dealing with the consequences. The scientific works of domestic and foreign researchers on the study of the problem have been studied. The definitions of the phenomenon by various authors, the differences between cyberbullying and real intimidation are

considered. Modern types of phenomena are shown and the features of their manifestation are described. It is noted that manifestations of cyberbullying have an extremely negative impact on the psychological and physical health of all participants. In conclusion, the article outlines the main areas of work to combat cyberbullying.

Keywords: *internet, freedom of speech, cyberbullying, morality, cyberspace, self-regulation.*

DOI: 10.52026/2788-5291_2025_80_2_26

Кіріспе

Ақпараттық технологиялардың даму дәуірінде интернет әлем халқының көпшілігі үшін өмірдің ажырамас бөлігі болып табылады және осыған байланысты олардың құқықтары мен бостандықтарын жүзеге асырудың ең маңызды құралы болып табылады, оның бірі - сөз бостандығы. Әлеуметтік желілер мен мессенджерлер кез келген адамға өз ойлары мен идеяларын басқа пайдаланушылардың есепсіз көп санымен, соның ішінде анонимді түрде бөлісу мүмкіндігін береді. Бұл жағдай бұқаралық ақпарат құралдарының ақпарат таратудағы монополиясын жойды, бірақ сонымен бірге жаңа проблемаларды туындатты.

Интернет кеңістігінде сөз бостандығы құқығын жүзеге асыру дәстүрлі пікір білдіру нысандарымен салыстырғанда ерекшеленеді. Оны бірнеше критерийлер арқылы сипаттасақ кейбір мүмкіндіктерді байқауға болады:

1. Жаһандық қол жетімділік – Интернет кеңістігінде бөлісілген ақпарат пен пікірлердің әлемдік аудиторияға бірден дерлік жету әлеуеті бар, бұл әртүрлі популяциялармен көбірек танысуға және араласуға мүмкіндік береді.

2. Анонимділік - Интернет пайдаланушыларға жасырын немесе бүркеншік атпен өз ойларын білдіру мүмкіндігін береді, бұл кек алудан немесе цензурадан қорқуы мүмкін адамдар үшін құпиялылық пен қорғау деңгейін ұсынады.

3. Интерактивтілік - дәстүрлі медиадан айырмашылығы, Интернет ғаламдық ауқымда диалог пен идеялар алмасуды дамыта отырып, нақты уақыт режимінде пайдаланушылар арасындағы өзара әрекеттесу мен сөйлесуге мүмкіндік береді.

4. Пайдаланушы жасаған мазмұн - Интернет жеке тұлғаларға мазмұнды тұтынушы және жасаушы болуға мүмкіндік береді, пайдаланушыларға дәстүрлі қақпашыларды қажет етпей-ақ өз көзқарастарымен, пікірлерімен және шығармашылық жұмыстарымен бөлісуге мүмкіндік береді.

5. Цензура және реттеу - Интернет сөз бостандығына кең мүмкіндіктер ұсынса да, ол цензура, қадағалау және үкіметтер, платформалар немесе басқа құрылымдар тарапынан реттеу сияқты онлайн сөз бостандығына әсер етуі мүмкін қиындықтарға тап болады.

6. Цифрлық сауаттылық - Интернетте жалған ақпарат пен жалған ақпараттың көбеюіне байланысты пайдаланушылар онлайн мазмұнды тиімді шарлау және бағалау үшін сыни ойлау дағдылары мен цифрлық сауаттылықты дамытуы керек.

7. Қол жетімділік - Интернет маргиналды немесе жеткіліксіз ұсынылған дауыстарды еститін платформаны қамтамасыз етеді және дәстүрлі БАҚ түрлерінде кедергілерге тап болуы мүмкін адамдар үшін ақпарат пен өз пікірін білдіруге көбірек қол жеткізуге мүмкіндік береді.

8. Желілік әсерлер - Интернеттің өзара байланысты сипаты жеке өрнектердің хабарларды күшейтетін және ортақ себептер немесе идеялар айналасында қауымдастықты жұмылдыратын толқынды әсерлерге ие болуы мүмкін екенін білдіреді. Интернетте сөз бостандығын жүзеге асыру, соның ішінде басқалардың құқықтарын құрметтеу, сындарлы диалогты ілгерілету және жан-жақты және инклюзивті онлайн ортаны қолдау сияқты құқықтар мен міндеттерді мойындау және қолдау өте маңызды.

Сипатталған мүмкіндіктердің жағымды да, жағымсыз жақтарын анық байқауға болады. Интернет кеңістігінде нақты уақыт режимінде ғаламдық деңгейде өзара пікір алмасу, дәстүрлі бұқаралық ақпарат құралдарымен салыстырғанда пікір білдіруде қол жетімділік пен шапшаңдық сияқты мүмкіндіктерді жағымды жағынан қарастыратын болсақ, онлайн ортада негативті әлеуметтік қарым-қатынас қалыптастыру, анонимді пікір білдіру арқылы өзіндік цензура, өзіндік бақылау мүмкіншіліктерін жоққа шығарумен жағымсыз қырларын сипаттауға болады. Дейтұрғанмен, цифрлық сауаттылық пен сыни ойлау қабілеттерін дамыту мен виртуалды кеңістіктегі сөз саптау, өзгенің құқығына құрметпен қарау, пікір білдіру мәдениетін қалыптастыруда интернет өрісін-

дегі сөз еркіндігінің шешуші роль атқаратын құрал бола алатын мүмкіндігі жоғары екенін айта кетуіміз керек.

Әдістер мен материалдар

Мақаланы зерттеуде диалектикалық танымның жалпы ғылыми әдісі пайдаланылады, жүйелі талдауға, ғылыми-практикалық психологиялық, құқықтық әдебиеттерді, нормативтік құжаттарды, ғылыми мерзімді басылымдарды талдау; салыстыру, жалпылауды қолдануға негізделген. Интернет желісінде ақпарат алу және сөз бостандығы құқықтарын қолдану негіздері салыстырмалы құқықтану әдісі негізінде жүзеге асырылды. Мақалада барлық зерттеулер мен талдаулар құқық саласындағы зерттеудің қазіргі заманғы әдістерін пайдалана отырып жүзеге асырылған.

Нәтижелер мен талқылаулар

Сөз бостандығы құқығының қалыптасуы әрбір қоғамның құндылықтарына тікелей байланысты болады деуге болады. Бұл құндылықтың құқықтық мәні де қоғам ерекшелігімен сипатталады. Өйткені әрбір қоғамның даму кезеңі өзінің саяси және әлеуметтік өмір салтымен біте қайнасқан құқықтық қағидаларды қалыптастырды. Біздің бұл пікірімізді қазақ қоғамының құқықтық мәдениетінің ерекшеліктерін зерттеген ғалым З.Ж. Кенжалиев қуаттай түседі.

«Қазақ қоғамындағы құқықтық мәдениет дегеніміздің өзі түптеп келгенде ондағы құқықтық ой-ағымдарда, идеяларда, нанымдарда, құқықтық нормалар мен институттарда қоғам мүшелерінің қадір-қасиетінің танып-біліну, ескерілу, қорғалу деңгейіне саяды» [1, 36 б.]. Демек, қазақ қоғамында басшылыққа алынатын негізгі қағидалардың құқықтық мәні олардың өмір сүру салтымен сабақтастықта болды. Бұл қағидалардың қоғамда «нәзік» құндылықтар ретінде жоғары бағаланып, құқықтық тұрғыдан қорғалуы қамтамасыз етілді. Мысалы, «Бас кеспек болса да, тіл кеспек жоқ» деп бүгінгі таңда жай ғана мақал ретінде қолданылатын қарапайым тіркестің, сонау дәстүрлі қоғамда үлкен құқықтық күшке ие болған қағида болғандығының өзі қазақ қоғамының құқықтық құндылықтарды дәріптеудегі ерекшелігін айқындайды.

«Өйткені, көшпелі қазақ қоғамында адам құқығы деген ұғым даралана, өз алдына бөлектене қоймаған еді. Бұл ой басқа ұғымдардың құрамдас бөлігі, атап айтқанда, адамның ар-ожданының, оның теңдігінің байлықпен, мансаппен өлшенбейтіндігі туралы түсініктердің бір қабаты боп өмір сүрді» [1, 36 б.]. Бұл дегеніңіз өз кезегінде дәстүрлі қоғамның тұрмыс-салтының негізгі реттеуші тетігі бола білген құнылықтар болатын. Демек, ол құнылықтардың құқықтық қыры да, құқықтық мәні де, құқықтық қорғалу механизмі де тікелей қоғамдық өмір салтымен біте қайнасқан.

Осылайша, ғалым З.Ж.Кенжалиев дәстүрлі қоғамның құқықтық мәдениетінің негізгі компоненттерінің, құқықтық құндылықтарының ерекшелігін сипаттап берген еді.

Дәстүрлі қазақ қоғамындағы құқықтық құндылықтардың мәні қоғамның құқықтық мәдениетінің сипатымен астарластықта біте қайнасты деуге болады. Дәстүрлі қазақ қоғамында сөз бостандығы ұғымы адамның құқықтық мәдениетінің деңгейін айқындаушы негіз ретіндегі басты құқықтық құндылық ретінде мойындалды. Алайда, бұл мүмкіндіктің құқықтық қолданылуында қазақ қоғамы нақты бағдар ұстанды.

Дәстүрлі қазақ қоғамында сөз бостандығы тілі енді шығып келе жатқан жас балаға ғана берілген, ал етек-жеңін жиып, сөздің «парқын» ұғатын ес кірген жастан бастап тек қана сөз теңдігі құқығы берілген. Бұл жерде сөз бостандығы және сөз теңдігі ұғымдары бір бағытта түсінілсе де, олардың қолданылу аясында нақты шекара болғандығын аңғаруға болады. Демек, еркін пікір білдіре алу, ойды еркін жеткізу құқығы ретінде танылған сөз теңдігі қазақ қоғамында құқықтық жауапкершілікті ала білетін, өз іс-әрекетіне жауап бере алатын жастан бастап толыққанды жүзеге асырылатын құқықтың бірі ретінде танылған. «Менің сөзім сенімен тең» деген негізде жүзеге асырылатын бұл құқық тұлғаның толық мүмкіндігін ашуға жағдай туғызғанымен оның кері салдары орын алған жағдайда құқықтық жауаптылыққа да дайын бола алу міндетін жүктеген. Қазақ қоғамында сөз теңдігі құқығының шектен шығуына жол бермеген бірден-бір қағида ол өз-өзіне цензура қоя білу еді. Сөз бостандығы ұғымы қазақ қоғамында тілі енді шыға бастаған жас баланың сөйлеу қабілетін дамытуға мүмкіндік беретін рухани құндылық ретінде қолданылғанымен, оған құқықтық мазмұн аса бере қоймаған деуге болады. Осылайша, сөз бостандығының құқықтық бекітілуі қазақ қоғамындағы «дала заңдарының» қағидаларымен ұштасып кетті.

Сөз бостандығының құқық ретінде бекітілуі әлемдік тәжірибеде де әрқалай

орын алады. Мысалы, АҚШ-ның сөз бостандығы тұжырымдамасына сәйкес Конгресс сөз бостандығын жүзеге асыруға қандай да бір шектеу келтіруші заңдар қабылдамауы керек деген қағиданы конституциялық заңнамасы арқылы бекіткен болатын. Ал, 1789 жылғы адам және азамат құқықтары туралы француздық Декларация сөз бостандығы адамның құнды құқықтарының бірі деп таныды [2].

Сөз бостандығы, ақпарат бостандығы қазіргі таңда демократиялық қоғамды айқындаушы атрибуттар ретінде қабылданады. Алайда, қазіргі таңдағы ақпараттар ағымы тез алмасатын кезең үшін әрбір ұғымның өз мәнін белгілі бір дәрежеде кеңейтуі, оның орын алу аумағын нақтылау қажеттілігі күн тәртібіне ене бастады.

Бұл нақты құқықтық араласуды қажет ететін мәселеге айналды. Жалпы құқықтық қағида тұрғысынан қарастыратын болсақ сөз бостандығы шектелмеуі тиіс. Себебі бостандықта мәжбүрлеу немесе шектеу болмауы тиіс. Сондықтан да сөз бостандығы десек ол шектелмеуі тиіс, алайда шегінен шығудың алдын алу, өзгенің құқығының сақталуын қамтамасыз ету барысында бұл кедергі, шектеулер нақты орын алады. Заңгер ғалым Г.Сапарғалиев заң терминдерінің түсіндірме сөздігінде сөз бостандығын адамның өз пікірін ортаға салу құқығы деп береді. Ата заңымыздың 20-бабында «Сөз бен шығармашылық еркіндігіне кепілдік беріледі» - деп бекітеді[1]. Біздің ойымызша, сөз бостандығына қатысты құқықтық ұғымдардың қолданылу бірізділігі мен мәні нақтылануы керек.

Сөз бостандығы құқығының мәні осыған дейін дәстүрлі түрде жазбаша және ауызша еркін пікір білдіру нысаны шеңберінде қабылданып келген болса, бүгінгі қоғамдағы бұқаралық ақпараттар ағымының виртуалды кеңістігінде сөз бостандығы құқығының жүзеге асырылу мәні жаңаша көзқарасты талап етуде. Ақпараттар ағымы тоғысатын виртуалды кеңістік – ол Интернет.

Адам және азамат құқықтарының көпшілігінің ішінде азаматтар үшін үлкен мәнге ие болған сөз бостандығы құқығы болып табылады, өйткені ақпараттық технологиялардың арқасында шексіз кеңістікте өз пікірін білдіру және өз ойын барлық пайдаланушыларға жеткізу мүмкін болды. Интернет өзге коммуникация құралдарын кейінге ығыстырып шыққан маңызды байланыс құралына айналды. Осы себепті де Интернет пікір білдіру бостандығы құқығын киберқұқыққа айналдыруда.

Өкінішке орай, қазақстандық заңнама жүйесінде тікелей киберқұқыққа бағытталған нақты заңнамалар қалыптаспаған. Тікелей кибер кеңістік өрісінде орын алатын құқықтық мүмкіндіктердің аумағы мен сол бағытта қолданылатын құқықтық ұғымдардың нақты мәнін сипаттайтын, киберқауіпсіздікті жан-жақты барлық сала бойынша толық қамтамасыз ететін құқықтық механизмдер мен құқықтық реттелу негіздерін бекітетін арнайы заңнамалар бекітілмеген. Бүгінгі цифрландыру дәуірінде, жаһандану жағдайында киберқұқықтың ғарыштап дамуы мен күнделікті қолданыс деңгейінің артуы оның құқықтық шекарасын нақтылау қоғам талабына айналуда.

В.И. Фадеев демократияның дамуы оның саяси институттарын дамытумен ғана шектелмеуі тиіс, оны құқықтық тұрғыдан дамыту мәселесі билік нысанын жетілдіру мен мемлекетте жоғары билікті құру тәсілдерін жетілдірумен де сабақтасуы тиіс деген пікір білдіреді [3].

Алайда демократия дегеннің алуан түрлі индивидтердің әлеуметтік байланысынан тұратын қоғамдық өмірдің нысаны екендігін, оның құқықтық санасынан, өнегелік және рухани әлемінен тұратындығын естен шығармаған жөн. Өйткені адамдар демократияда тек қана азамат ретінде ғана емес, сондай-ақ индивид, жеке тұлға ретінде де ашылады.

Интернет желісіндегі сөз бостандығы құқығын қорғаудың негізгі мәселесі – өзге пайдаланушыларды қорғай отырып, құқықтық қалай шектеу керек? Киберкеңістікте аталған құқықтық жүзеге асыру мен қорғаудың қандай кепілі бар? В.В. Комаровтың атап өткеніндей, Интернет ешбір күмансіз әртүрлі қоғамдық және мемлекеттік институттардың өзара қатынасын кеңейтеді, қоғам мен билік арасындағы тұрақты өзара қатынастар каналының мүмкіндігін арттырады, азаматтардың араласу белсенділігінің деңгейін өсіреді [4].

Әлеуметтік желілер мен мессенджерлер кез-келген адамға өз ойлары мен идеяларын анонимді түрде бөлісу мүмкіндігін береді. Бұл жағдай бұқаралық ақпарат құралдарына ауқымды аудиторияны бір мезетте қамти алатын заманауи нысандағы жаңа бәсеке-

[1] *Қазақстан Республикасы Конституциясы. 1995 жылғы 30 тамызда республикалық референдумда қабылданған. №4, 217-құжат. // URL: https://adilet.zan.kz/kaz/docs/K950001000_ (жүгінген күні: 01.01.2023).*

лес тудырды. Бұл тенденцияның жағымсыз салдары да өз көрінісін бере бастады. Сөз бостандығы құқығын пайдалану желеуімен еркін пікір білдіруде құқықтық шекарадан шығып кеткен сәттер жиі орын ала бастады.

Еркін пікір білдіру құқығы абсолютті емес, ол тек басқа тұлғалардың құқығын бұзбайтын шекке дейін ғана қолданылуы тиіс. Киберкеңістікте сөз бостандығы құқығын пайдалану шегінен шығып кету салдары көп жағдайда тұлғалардың абыройы, қадір-қасиеті мен іскерлік беделіне нұқсан келтірумен сабақтасады. Осы мәселелерді қатысты құқықтық реттеуде Қазақстан Республикасы бірнешелеген халықаралық құқықтық актілер мен ұлттық заңнамаларды басшылыққа алады. Өкінішке орай, осы саладағы заңнамамыздың тиімсіз екендігін мойындауымыз керек. Ол әлеуметтік желілерде жеке тұлғаның моральдық құқықтарын толықтай қорғай алмайды.

Жоғарыда аталған жағымсыз құқықтық салдарлар жала жабу, жәбірлеу, азаматтың абыройын, қадір-қасиетін немесе іскерлік беделін түсіретін ақпараттар тарату нысандарында орын алады.

«Жала жабу, яғни басқа адамның абыройы мен қадір-қасиетіне нұқсан келтіретін немесе оның беделін түсіретін көрінеу жалған мәліметтер тарату» - деп бекітілген ҚР Әкімшілік құқық бұзушылық туралы Кодексінің 73-3 бабында[2]. Бұл құқықбұзушылық бойынша айыппұл төлеу немесе әкімшілік қамауға алу санкциялары қолданылады. Алайда, осы тұста бұндай әкімшілік істерде жеке мүдделердің қорғалу деңгейінің әлсіздігі практикада анық байқалады. Заңға сәйкес, жала жабу туралы істер бойынша құжаттар толығымен үш күн ішінде сотқа жолдануы тиіс. Бірақ қысқа уақыт ішінде интернет желілеріндегі даулы материалдарды тексеру, сараптама тағайындау, тиісті қатысушылардан жауап алу мүмкіндігінің қаншалықты болатындығын айтпаса да түсінуге болады деп ойлаймыз. Жала жапқан адамды анықтауда туындайтын техникалық қиындықтар өз алдына, себебі аудандық деңгей сияқты сатылардағы құқық қорғау органдарының бұндай анықтаулар жүргізу мүмкіндіктері жоқ десек те болады. Бұл мейлінше ұзақ уақытты қамтиды, ал заңнамаға сәйкес әкімшілік жауапкершілікке тарту мерзімі құқықбұзушылық жасалған күннен бастап екі ай ғана екенін ескеру керек.

ҚР Әкімшілік құқық бұзушылық туралы Кодексіне сәйкес әкімшілік жауапкершілікке тарту мерзімі шеңберінде құқықбұзушылыққа қатысты дәлелдерді анықтаудың іс жүзінде мүмкіндігі төмен, осының салдарынан жәбірленуші тараптың өз құқықтарын қорғауға деген ұмтылысы нәтижесіз боп жатады. Бұл сот практикасында дәлелдеуші негіздердің жеткіліксіздігі салдарынан оң нәтижелі құқықтық шешімдердің аз болуынан да байқалады.

Адамның абыройы, қадір-қасиеті мен іскерлікбеделінеқарсықұқықбұзушылықтар қатарында жиі орын алатын түрі бұл - қорлау. Бұл құқықбұзушылық ҚР Қылмыстық Кодексінің 131-бабымен қарастырылады: «Қорлау, яғни басқа адамның абыройы мен қадір-қасиетін әдепсіз түрде кемсіту»[3]. Құқықбұзушылықтың бұл түрі үшін қолданылатын санкция қоғамдық жұмыстарға тарту немесе айыппұл төлету болып табылады. Бұл бағытта да практикада кездесетін проблемалық жағдайлар бар. Сот практикасы көрсеткендей, қорлау бойынша көп жағдайда ақтау үкімдері көбірек орын алады. Сот процесінде айыпталушының акаунтының бұзылғандығын айтып, техникалық мәселелерге сілтеме беруі оның өзін-өзі қорғауы ретінде қабылдануы әбден мүмкін. Бұндай жағдайда жәбірленуші тараптың айыпталушының IP-мекенжайын анықтап, дәлелдеуде техникалық мүмкіндіктері шектеулі. Ал судья дәлелдемелер іздеу бойынша өтінішіңіз бойынша тиісті органдарға жүгінуі екіталай. Бұл практикада жиі кездесетін проблема. Осындай проблемалық мәселені шешуде көршілес Ресей мемлекетінің құқықтық тәжірибесін атап өтуге болады. Ресей Федерациясында бұндай құқықбұзушылықтар бойынша іс қозғауды да, дәлелдемелер жинауды да прокуратура органдары жүзеге асырады [5].

Интернет кеңістігіндегі бұндай құқықбұзушылықтар қоғамда жаңа қауіпті қалыптастырды және оған кибербуллинг деген атау беріле бастады. Виртуалды ақпарат алмасу әлемі қалыптастырған бұл дертке әртүрлі көзқарас тұрғысынан анықтамалар беріле бастады.

Ғылыми тұрғыда кибербуллингтің жалпы қабылданған нақты анықтамасы жоқ. Зерттеуші ғалым П.Н. Кобецтің: «Кибербуллинг – бұл қорқыту, қорқыту, қорқыту, қудалау

[2] *Қазақстан Республикасы Әкімшілік құқық бұзушылық туралы Кодексі. 2014 жыл 5 шілдеде қабылданған. №235-V ҚРЗ. // URL: https://adilet.zan.kz/kaz/docs/K1400000235 (жүгінген күні: 13.03.2025).*

[3] *Қазақстан Республикасы Қылмыстық Кодексі. 2014 жыл 3 шілдеде қабылданған. №226-V ҚРЗ. // URL: https://adilet.zan.kz/kaz/docs/K1400000226 (жүгінген күні: 07.03.2025).*

емесе ұятқа қалдыру мақсатында тікелей немесе жанама, ауызша, жазбаша емесе физикалық түрде немесе суреттерді, белгілерді немесе басқа кез келген нәрсені көрсету немесе басқаша пайдалану арқылы билікті немесе ықпалды пайдалану». Интернет немесе ұялы телефондар сияқты басқа технологиялар» [6] деген анықтамасы біздің пікірімізге анағұрлым жақын келеді. Кибербуллинг – ақпараттық-коммуникациялық технологияларды басқа адамдарды қорлауға және қорлауға бағытталған жеке тұлғаның және/немесе топтың саналы, жүйелі, агрессивті мінез-құлқы үшін пайдалану.

Берілген анықтамалар мазмұны кибербуллингтің жағымсыз әкелетін, нақтырақ айтсақ, жеке тұлғаның құқықтық қорғалу кеңістігінің шеңберінен асып кететін салдарға соқтыратын саналы түрде жасалатын мінез-құлық немесе әрекет екендігін көрсетеді. Кез-келген құқықбұзушылыққа әкеп соқтыратын іс-әрекет құқықтық жауапкершілікке тартылуы тиіс. Демек, кибербуллингті құқықбұзушылық түріне жатқызу дұрысырақ болмақ. Оның салдарынан жеке тұлғаның психологиялық тұрғыдан болса да күйзеліске түсіріп, ішкі жан-дүниесінің балансын бұзуға ешқандай да ақтап алушылық болмауы тиіс. Бұл дегеніңіз кибербуллингті криминализациялау сұрағы күн тәртібіне шығарылатын мәселеге айналуы тиіс деген сөз. Бірақ бұл қадам кибербуллингтің алдын алатын немесе оны жоятын саналы әрі тиімді құрал деуге келмес еді.

Ақпараттандыру, цифрландыру дәуірінде бұқаралық ақпараттар легін құқықтық реттеу практикасы интернет желісінің жаңару, даму жылдамдығымен сәйкесе алмай жатырғандығы анық. Интернет желісін құқықтық реттеудің үш деңгейі жалпы негізде қолданылады: халықаралық, ұлттық және өзін-өзі реттеу. Бұл көп жағдайда сайттарды, әлеуметтік желілерде нақты бір участоктерді бұғаттаумен шектелуде.

Интернет кеңістігіндегі сөз бостандығын асыра пайдаланудың алдын алуда Франция мемлекетінің тәжірибесінің мазмұнын қарастыра кетсек. Франция сөз бостандығы туралы құжаттардың көпшілігін, соның ішінде 1948 жылғы Адам құқықтарының Жалпыға бірдей Декларациясын және 1969 жылғы азаматтық және саяси құқықтар туралы Халықаралық Пактіні ратификациялады. Атап айтқанда, Интернетте сөз бостандығын жүзеге асыруда келесі шараларды қабылдады: а) Интернетті сүзгілер мен бұғаттаушы жүйе енгізу арқылы бөлшектеу; б) әлеуметтік желілерде және әлеуметтік желілерде пайдаланушы жасаған мазмұнға қол жеткізуді қамтамасыз ететін веб-сайттар мен Интернет-домендерді бұғаттау; сондай-ақ, жала жабу жағдайында мемлекеттің араласуы [7]. Сөз бостандығын қорғауға мемлекет тарапынан төзімсіздік риторикасын қамтитын сөйлеуді цензуралауға негіз бар. Францияда цензураның бірнеше формалары ажыратылады: профилактикалық цензура, репрессиялық цензура және цензураның ең жоғары түрі-өзіндік цензура.

Бұл тәжірибе ақпараттық ағымдағы Интернет желісінде сөз бостандығын пайдалану мәдениетін қалыптастыра алатын және өзін-өзі реттеп тәрбиелей алатын қоғам құруға бағытталған.

Бүгінгі күнде қалыптасқан ақпараттық-цифрлық кеңістік шын мәнінде оның құқықтық реттелу механизміне, әсіресе, шапшаң өзгермелі бұл кеңістіктегі құқықтың қандай орын алатындығына жаңаша көзқарасты талап етуде. Ақпараттық-цифрлық ортада адам мен азаматтың құқықтары мен бостандықтарының толық қорғалуын қамтамасыз ету мемлекеттің заңшығармашылық қызметінің құқықтық реттеу саласында өте мұқият әрекет етуімен байланысты болмақ.

Кибербуллингпен күресуде оның алдын алуда келесідей ұсыныстар береміз:

интернет-порталдардың қауіпсіздік деңгейін көтеру. Кибершабуылдарды бұғаттау, негативті жазба, пікірлерді шектеу сияқты технологиялар қазіргі уақытта да қолданылып, өзінің тиімділігін көрсетуде, дейтұрғанмен осы мүмкіндіктер аясын одан әрі кеңейту қажет.

киберқауіпсіздікті оқытуға бағытталған арнайы бағдарламаларды жасақтау. Проблеманы зерттеу нәтижелері көрсеткендей, кибербуллинг мәселесін толықтай ашып талдау жүргізетін қажетті мамандардың жеткіліксіздігі және бұл бағытта психология, құқық, it-технология, педагогика бағыттары бойынша интеграцияланған білім беру қажеттілігі анықталды.

интернет кеңістікте қарым-қатынас орнату әдебінің нормалары қалыптастыруы тиіс деп ойлаймыз. Бұл өз кезегінде онлайн қарым-қатынастың құқықтық мәдениетін қалыптастыруға, сыни ойлау қабілетін дамытуға, басқаның құқығына құрметпен қарау, цифрлық ортадағы құқықтық сана деңгейінің өсуіне септігін тигізеді деп ойлаймыз.

- кибербуллинг мәселесіне концептуалдық көзқарас тұрғысынан нормативтік-құқықтық реттеулер қалыптасты-

рылуы тиіс. Аталған мәселені реттеуде арнайы заңнамалық база қалыптастырылып, проблеманың ұғымдық аппаратынан бастап оның субъективтік құрамын, оған берілетін құқықтық жауапкершілік түсінігі мен түрлерін нақтылау қажет деп ойлаймыз.

Ұлттық құқықтық жүйемізде жоғарыда айтып өткен мәселелерді құқықтық қағидалар нысанында қарастыра отырып, құқықтық мемлекеттің негізін құрайтын азаматтық қоғамның құқықтық мәдениетін дамытуға толықтай мүмкіндігіміз бар. Сонымен қатар құқықтық жүйелер ұқсастығын ескеретін болсақ сөз бостандығы құқығының реттелуінде француздық тәжірибе элементтерін қоғамның үрдісіне сәйкестендіре отырып енгізуге болар еді деп ойлаймыз.

Қорытынды

Кибербуллинг пен сөз бостандығы құқығы арасындағы байланыс күрделі және көп қырлы. Бір жағынан, сөз бостандығы көптеген конституцияларда және Адам құқықтарының жалпыға бірдей Декларациясы сияқты халықаралық құжаттарда бекітілген негізгі құқық болып табылады. Бұл құқық адамдарға мемлекеттің немесе басқалардың цензурасынан немесе репрессиясынан қорықпай өз пікірлерін, сенімдері мен идеяларын айтуға мүмкіндік береді. Екінші жағынан, кибербуллинг жәбірленушінің психикалық және эмоционалдық жағдайына ауыр зиян келтіруі мүмкін, тіпті олардың беделі мен әлеуметтік мәртебесіне нұқсан келтіруі мүмкін Интернеттегі агрессия мен зорлық-зомбылықтың түрі.

Бұл қарым-қатынастың кілті сөз бостандығын қорғау мен қорқытудың алдын алу немесе жою арасындағы тепе-теңдікті табу болып табылады. Сөз бостандығына қатысты белгілі бір шектеулер бар, олар жала жабады, зорлық-зомбылыққа шақырады, басқаларды кемсітеді немесе қорқытады. Сөз бостандығы және кибербуллинг туралы заңдар әр елде әртүрлі болуы мүмкін, алайда олардың көпшілігі Интернеттің ашық және қауіпсіз байланыс кеңістігі болып қалуын қамтамасыз ету үшін жасалған.

Түрлі елдердегі сот тәжірибесі мен заңнамасы сөз бостандығы құқығын бұзбай, кибербуллингпен байланысты сын-қатерлерге барабар әрекет етуі үнемі дамып келеді. Бұл кибербуллингтің нақты анықтамаларын әзірлеуді, заңсыз мінез-құлық пен қорғалған мүмкіндік арасындағы шекараларды белгілеуді, шағымдар мен оларды қалпына келтіру механизмдерін құруды қамтиды.

Киберқорқытудан қорғау негізсіз цензураға немесе пікір білдірудің заңды түрлерін шектеуге әкелмеуі керек екенін түсіну маңызды. Сондықтан да Интернет кеңістігіндегі сөз, пікір бостандығын жүзеге асыру мәдениетін қалыптастыру аса маңызды. Өз құқығыңды жүзеге асыра отырып, өзгенің құқықтық кеңістігіне өтіп кетпеу, өзгенің құқығына деген сыйластықты таныта білу құқықтық мәдениет деңгейінің өлшемімен айқындалады.

Демек, дәстүрлі қазақ қоғамында өзгенің құқығына кепілдік беретін қағида ретінде қалыптасқан өз-өзіне цензура қоя білуді құқықтық негізде бекітпей-ақ қоғамдық реттеудің бөлшегіне айналдырсақ жеткілікті болар еді.

ӘДЕБИЕТ

1. Кенжалиев З.Ж. Көшпелі қазақ қоғамындағы дәстүрлі құқықтық мәдениет. – Алматы: Жеті Жарғы, 1997. – 192 б.

2. Слинко Т. Эволюция права на свободу слова: сравнительно-правовой аспект // URL: https://ibn.idsi.md/vizualizare_articol/54257 (дата обращения: 27.09.2017).

3. Фадеев В.И. О духовно-нравственных основах народного представительства в России // Конституционное и муниципальное право. - 2014. - № 3. – С. 11-16.

4. Комарова В.В. Реальное и мнимое расширение предмета конституционного права // Актуальные проблемы российского права. - 2018. - № 10. – С. 11-23.

5. Назханов Т. Кибербуллингтен құқықтық қорғану жолдары. Практикалық оқу құралы. – Алматы, 2021. – 355 б.

6. Кобец П.Н. Противодействие угрозам кибersталкинга - важнейшей проблеме, исследуемой в рамках совершенствования аспектов информационной безопасности регионов в условиях глобализации информационного пространства // Вестник Прикамского социального института. - 2017. - № 1 (76). – С. 29-34.

7. Иванова К.А., Степанов А.А. Ограничения свободы слова во Франции в эпоху цифровых технологии // Law Enforcement Review. – 2019. -vol. 3. - No. 1. - P. 15–23.

REFERENCES

1. Kenzhaliev Z.Zh. Koshpeli kazak kogamyndagy dasturli kukyktyk madeniet. – Almaty: Zheti Zhargy, 1997. – 192 b.

2. Slinko T. Jevoljutsiya prava na svobodu slova: sravnitelno-pravovoi aspekt // URL:: https:// ibn.idsi.md/vizualizare_articol/54257 (data obrashhenija: 27.09.2017).

3. Fadeev V.I. O duhovno-nravstvennyh osnovah narodnogo predstavitelstva v Rossii // Konstitutsionnoe i munitsipalnoe pravo. - 2014. - № 3. – S. 11-16.

4. Komarova V.V. Realnoe i mnimoe rasshirenie predmeta konstitutsionnogo prava // Aktualnye problemy rossiyskogo prava. - 2018. - № 10. – S. 11-23.

5. Nazhanov T. Kiberbullingten kukyktyk korganu zholdary. Praktikalyk oku kuraly. – Almaty, 2021. – 355 b.

6. Kobec P.N. Protivodejstvie ugrozam kiberstalkinga - vazhneishei probleme, issleduemoi v ramkah sovershenstvovaniya aspektov informatsionnoi bezopasnosti regionov v usloviyah globalizatsii informatsionnogo prostranstva // Vestnik Prikamskogo sotsialnogo instituta. - 2017. - № 1 (76). – S. 29-34.

7. Ivanova K.A., Stepanov A.A. Ogranicheniya svobody slova vo Frantsii v epohu tsifrovyh tehnologii // Law Enforcement Review. – 2019. -vol. 3. - No. 1. - P. 15–23.

УДК 342.951
ГРНТИ 10.17.31

АДМИНИСТРАТИВНЫЙ ИСК: ВОПРОСЫ ТОЛКОВАНИЯ И ПРИМЕНЕНИЯ

Егежанова Диана Рамзиевна
Докторант Alikhan Bokeikhan University; г. Семей, Республика Казахстан; e-mail – egezhanova_d@mail.ru; ORCID: https://orcid.org/0000-0002-5224-2314

Сактаганова Индира Советовна[1]
Кандидат юридических наук, ассоциированный профессор, доцент Евразийского Национального Университета им. Л.Н. Гумилева; г. Астана, Республика Казахстан; e-mail: Aridnis@mail.ru; ORCID: https://orcid.org/0000-0001-7218-197X; Researcher ID WOS: JNA-1605-2023; Scopus Author ID: 57202532606

Сактаганова Акмарал Бакытовна
Доктор PhD Евразийского гуманитарного института им. А.К. Кусаинова, старший преподаватель кафедры юридических дисциплин; г. Астана, Республика Казахстан; e-mail: Aridnissakta.11@gmail.com; ORCID: https://orcid.org/0009-0008-0457-7794; Scopus Author ID: 58650812400

Аннотация. *Законодательное оформление института административного иска создало условия для исследования его теоретических и практических основ. Как показывает опыт нормативной и судебной практики устойчивое развитие административного процедурно-процессуального законодательства зависит от правильного толкования положений, связанных с институтом иска и вытекающих из сути публично-правовых отношений. В административном споре затрагиваются не только права граждан и их объединений, но и интересы государства. Невозможность защитить нарушенные права и интересы общества и государства соответствующим образом будет являться свидетельством отставания развития института административной юстиции.*

На основе научного и аналитического обзора авторы попытались показать актуальные вопросы значимости института административного иска в процессуальной отрасли права. В научной статье доказана потребность полного обособления административного процессуального законодательства по публичным спорам от иных форм процессуального производства. Анализ судебной практики после 2021 года свидетельствует, что в сравнении со всеми остальными исками наибольший коэффициент рассмотрения составляют иски об оспаривании решений и действий (бездействий) государственных органов. Причинами возрастающих фактов обращений в суд по оспариванию являются свобода предпринимательства, развитие правовой политики и изменение роли государства в регулировании публичных отношений. Эти и другие факторы требуют системного совершенствования подходов не только в регулировании прав участников административного процесса, но и принятию современных мер защиты убличных интересов общества и государства в суде.

Ключевые слова: *административный иск, публично-правовой спор, публичные права, законные интересы, административный процесс, управление, административный суд.*

[1] *Автор для корреспонденции*

ӘКІМШІЛІК ТАЛАП ҚОЮ: ТҮСІНДІРУ ЖӘНЕ ҚОЛДАНУ МӘСЕЛЕЛЕРІ

Диана Рамзиевна Егежанова
Alikhan Bokeikhan University докторанты, Семей қ; Қазақстан Республикасы; e-mail – egezhanova_d@mail.ru; ORCID: https://orcid.org/0000-0002-5224-2314

Индира Советовна Сактаганова
Л.Н. Гумилев атындағы Еуразиялық Ұлттық Университетінің заң ғылымдарының кандидаты, қауымдастырылған профессоры, доценті; Астана қ; Қазақстан Республикасы; e-mail: Aridnis@mail.ru; ORCID: https://orcid.org/0000-0001-7218-197X; Researcher ID WOS: JNA-1605-2023; Scopus Author ID: 57202532606

Акмарал Бакытовна Сактаганова
А.К. Құсайынов атындағы Еуразия гуманитарлық институтының заң пәндері кафедрасының аға оқытушысы, PhD докторы; Астана қ; Қазақстан Республикасы; e-mail: Aridnissakta.11@gmail.com; ORCID: https://orcid.org/0009-0008-0457-7794; Scopus Author ID: 58650812400

Аннотация. *Әкімшілік талап қою институтының заңнамалық рәсімделуі оның теориялық және тәжірибелік негізін зерттеуге жағдай жасады. Нормативтік және сот тәжірибесі көрсеткендей, әкімшілік рәсімдік-процестік заңнаманың одан әрі дамуы, әкімшілік талап қою институтымен байланысты кейбір анықтамаларды нақты түсінуді қажет етеді. Жария құқықтық дауларда азаматтар мен бірлестіктердің мүдделерімен қатар мемлекеттің мүдделері қозғалуы әбден мүмкін. Мемлекет пен қоғамның мүдделері мен бұзылған құқықтарының қорғалмауы әкімшілік әділет институтының дамуына кедергі болады.*

Ғылыми және аналитикалық шолудың негізінде авторлар әкімшілік процесте талап қою институтынан туындайтын өзекті сұрақтарға назар аударды. Ғылыми мақалада жария құқықтық даулар бойынша әкімшілік процестік заңнаманы өзге процестік өндірістің нысандарынан толықтай ерекшелендіру қажеттілігі дәлелденді. 2021 жылдан бергі сот тәжірибесі көрсеткендей, мемлекеттік органдардың шешімдері мен әрекеттерін (әрекетсіздігін) даулау бойынша талаптар ең көп қаралған талаптар екендігі байқалады. Даулау бойынша сотқа жүгінудің басты себептері кәсіпкерлік еркіндігі, құқықтық саясаттың дамуы мен жария қатынастарда мемлекеттің мәнінің өзгеруі болуда. Осы және өзге деп себептер әкімшілік процестің қатысушыларының құқықтарын реттеудің жолдарын жетілдіруді ғана емес, мемлекет мен қоғамның мүдделерін қорғаудың қазіргі шараларын қабылдауды қажет етеді.

Түйінді сөздер: *әкімшілік талап қою, жария-құқықтық дау, жария құқықтар, заңды мүдделер, әкімшілік процесс, басқару, әкімшілік сот.*

ADMINISTRATIVE CLAIM: ISSUES OF EXPLAINING AND USING

Yegezhanova Diana Ramzievna
Alikhan Bokeikhan University doctoral student; Semey c., Republic of Kazakhstan; e-mail – egezhanova_d@mail.ru; ORCID: https://orcid.org/0000-0002-5224-2314

Saktaganova Indira Sovetovna
Candidate of Legal Sciences, Associate Professor at L.N. Gumilyov Eurasian National University; Astana c., Republic of Kazakhstan; e-mail: Aridnis@mail.ru; ORCID: https://orcid.org/0000-0001-7218-197X; Researcher ID WOS: JNA-1605-2023; Scopus Author ID: 57202532606

Saktaganova Akmaral Bakytovna
Senior Lecturer of the Department of Legal Disciplines, Doctor of Legal Sciences at A.K. Kusainov Eurasian Humanitarian Institute; Astana c., Republic of Kazakhstan; e-mail: Aridnissakta.11@gmail.com; ORCID: https://orcid.org/0009-0008-0457-7794; Scopus Author ID: 58650812400

Abstract. *The legislative design of the action administrative institute has been created conditions for the research of its theoretical and practical foundations. How the experience of regulatory and judicial practice demonstrates, the essential development of administrative procedural legislation demands a clear explanations of some terms and methods related to the institution of a claim arising from the essence of public law relations. In an administrative dispute is covering issues not only the rights of citizens and their associations also the interests of the state.*

The inability to defend the violated rights and interests of society and the state in an appropriate way will be evidence of the lagging development of the institute of administrative justice. On the basis of a scientific and analytical review, the authors tried to show the actual issues of the importance of the institution of an administrative claim in the procedural branch of law. It has been proved in the scientific article the necessity for the whole separation of administrative procedural legislation on public disputes from other forms of procedural proceedings.

The analysis of judicial practice after 2021 is justified that in comparison with all other claims, the largest consideration coefficient of claims for challenging decisions and actions (inactions) of state bodies. The reasons for the increasing facts of appeals to the court of challenge are freedom of entrepreneurship, the development of legal policy and the changing role of the state in regulating public relations. These and other factors require systematic improvement of approaches not only in regulating the rights of participants in the administrative process, but also in taking modern measures to protect the public interests of society and the state.

Keywords: *administrative claim, public and legal dispute, public rights, legitimate interests, administrative process, management, administrative court.*

DOI: 10.52026/2788-5291_2025_80_2_35

Введение

За последние три года отмечается усиленное внимание к проблеме защиты публичных прав граждан и их объединений. С вступлением в силу Административного процедурно-процессуального кодекса Республики Казахстан (далее АППК РК) понятие административного иска имеет соответствующее объяснение и толкование. Абсолютно верно подмечено в современной научной литературе о значимости правовой конструкции административного иска. По мнению Зеленцова А.Б. «административный иск создает условия для состязательности процесса и повышает правовые гарантии для участников публичных правоотношений» [1]. Закаленко О., Большакова О. признавая правозащитную функцию административного иска определяют административный иск как основное материально-правовое требование истца к ответчику, адресованное административному суду [2]. Законодатель же четко разграничил административное процедурное производство (раздел 3 АППК РК) и административный процесс, основанный на исковых требованиях (Раздел 4. Глава 20 АППК РК)[2]. То есть рассмотрение жалоб, заявлений, предложений и др. осуществляется в порядке административных процедур, что не является предметом публично-правового спора. Тогда как административный иск является единственно верным способом защиты публичных прав в суде.

В соответствии с п. 9 ст. 4 АППК РК «административный иск (иск) – требование, поданное в суд с целью защиты и восстановления нарушенных или оспариваемых прав, свобод или законных интересов, вытекающих из публично-правовых отношений»[3]. Административно-исковое производство осуществляется специализированными административными судами. Отметим, что с 2021 года такие суды были созданы в 20 административных реги-

[2] *Кодекс Республики Казахстан от 29 июня 2020 года № 350-VI «Административный процедурно-процессуальный кодекс Республики Казахстан» (с изменениями и дополнениями по состоянию на 01.09.2024 г.) // URL:* https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=35132264&pos=584;-42#pos=584;-42. (дата обращения: 20.11.2024)

[3] *Там же, статья 4.*

онах Казахстана, в том числе в 3 городах республиканского значения, в 17 областях[4]. Всего для работы было открыто 21 специализированных административных судов.

По официальным данным, «общее количество рассмотренных дел по Республике Казахстан за 2021-2023 годы составило 42 644 иска. Наибольшее количество поданных исков отмечено в городах Астана и Алматы. При этом 30% составляют споры в сфере земельных отношений (отказ в предоставлении земельных участков, неправильное изменение целевого назначения земельного участка) и 20% - споры с налоговыми органами и в жилищной сфере»[5]. Казахстанские практики-юристы отметили новшества административного судопроизводства, которые придают публичному правосудию самостоятельность и эффективность (партисипативные процедуры, медиация, административное усмотрение)[6].

По словам председателя судебной коллегии по административным делам Тукиева А. административная юстиция Казахстана входит в число лидеров стран Центральной Азии. Принципы и подходы, применяемые в казахстанских специализированных административных судах демонстрируют качественно новую модель правосудия. Так, используя принцип «презумпции виновности государственного органа» показатели рассмотрения административных дел с участием государственного органа выросли от 15% до 60%. «Следовательно, можно утверждать, что в период с 2021 по 2024 годы административные суды Казахстана показали свою необходимость. Законодательный опыт государства в аспектах развития административной юстиции, практическое применение кодифицированного процедурно-процессуального законодательства и созданная система админи-стративных судов существенным образом повысили уровень защиты прав и законных интересов граждан и их объединений во взаимоотношениях с публичной властью» [3].

Материалы и методы

В исследовании использованы системно-структурный, сравнительно-правовой, аналитический методы.

Сочетание системно-структурного и сравнительно-правового методов позволило выявить общие аспекты научного моделирования терминологии института административного иска, перейти об общих понятий к частным трактовкам, провести анализ международного опыта. Использование аналитического метода помогло представить обзор данных судебной практики.

Результаты. Обсуждение

В отрасли современного административного процессуального права понятие административного иска имеет ключевое значение. Формирование административной юстиции развитых государств в более ранний период заложило основы для фундаментального исследования института иска в научной и учебной литературе. Доподлинно известно, что эволюция иска и его видов сложилась в рецепции римского права. Цель заключалась в защите и восстановлении нарушенных субъективных прав [4]. Однако в первую очередь иск был направлен на защиту материальных прав, вытекающих из гражданско-правовых отношений. Профессор К.Р. Балабиев также отмечал изначальный цивилистический характер иска и невозможность его отнесения к публичному праву. По убеждению автора «исковая защита субъективных публичных прав требует введения и реализации точной процессуальной формы рассмотрения и разрешения споров административного характера». Автор предложил учитывать судом наличие противоположных интересов публичного спора [5]. Другие правоведы сформировали признаки, присущие исковому производству. Так, по мнению Р. А. Подопригоры административному иску присущи те же признаки, что и для спора, вытекающих из частно-правовых отношений (предмет, основание, содержание, стороны) [6]. Однако имеются видимые отличия публичной администрации от частной, о которых упоми-

[4] *Анализ отправления правосудия судами Республики по административным делам // URL:* https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=35225756&pos=3;-106#pos=3;-106 *(дата обращения: 20.11.2024).*

[5] *Презумпция виновности гос органа и открытие спецсудов: что изменится с внедрением административной юстиции // URL: https://informburo.kz/stati/prezumpciya-vinovnosti-gosorgana-i-otkrytie-specsudov-cto-izmenitsya-s-vnedreniem-administrativnoi-yusticii-s-1-iyulya-2021-goda (дата обращения: 21.11.2024).*

[6] *Административное судопроизводство: ключевые особенности АППК // URL:https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=36093986&pos=8;-36#pos=8;-36 (дата обращения: 03.12.2024).*

нают зарубежные исследователи (Зеленцов А.Б., Ястребов О.А.). Ими были выделены существенные особенности исков с публичным началом: «специфика составляющих ее органов; 2) специфика деятельности, посредством которой обеспечивается функционирование этих органов; 3) основную целевую установку этой деятельности — обеспечение публичных интересов; 4) организационно-правовые средства этой деятельности — издание правовых актов управления, имеющих юридическое значение для реализации властных функций и предоставления публичных услуг». Также авторы рассуждают о том, что при помощи административного иска можно удовлетворить процессуальное требование о привлечении к административной ответственности за совершение административного проступка [7]. Такие примеры исков (так называемых карательных мер) используются в судебной практике Франции. Сложившаяся под влиянием Европейской Конвенции по правам человека административная юстиция Франции и основанная на деятельности 28 трибуналов оказалась способной санкционировать деятельность администрации. Практика французских административных судов в этом смысле показала сильное влияние в следующих вопросах: уменьшение власти полиции, вопросы, связанные с депортированием граждан, контроль пропорциональности публичного управления за принятие административных решений [8]. В целом, можно отметить, что система административного правосудия Франции придерживается принципа дуализма юрисдикции.

Процессуальные особенности привлечения лиц к административной ответственности с вовлечением органов административной полиции бесспорно актуальны. Однако опыт зарубежных стран по применению кодифицированного законодательства по административным правонарушениям и по рассмотрению публичных споров имеет различия. В области административно-деликтного права большинства стран действуют кодексы об административной ответственности, о нарушениях, о правонарушениях (РФ, Кыргызстан, Узбекистан, Казахстан и др.), в области разрешения публично-правовых споров кодексы административного судопроизводства, процедурно-процессуальные законодательства (Германия, РФ, Казахстан, Грузия, также Узбекистан и др.). Следует заметить, что в странах Центральной Азии, судебная защита от незаконных действий администрации значительно ограничена. Очевидно, это связано с административными барьерами и распределением компетенции между исполнительными и судебными органами. Некоторые исследователи отмечают неразвитость законодательств об административной юстиции, о публичных услугах, об административных процедурах некоторых стран Центральной Азии (Кыргызстан, Таджикистан, Туркменистан). В этих странах предпринимаются шаги по внедрению и развитию институтов административной юстиции. Однако процесс реформ сталкивается с различными проблемами, включая необходимость адаптации законодательства, подготовки квалифицированных кадров и обеспечения независимости судебной системы. К тому же, до принятия административных процедурно-процессуальных законодательств «общественное и профессиональное сознание длительное время ассоциировалось с рассмотрением дел о правонарушениях» либо применялось на началах гражданско-процессуального законодательства [9]. Отмеченные административнгые барьеры существенным образом влияют на реализацию принципа доступности правосудия. А ведь данный принцип является основополагающим в политике любого государства, представляя собой законодательно закрепленную и реально гарантированную возможность беспрепятственного обращения в суд за защитой гражданами своих прав и свобод. Это значительным образом отражается на реализации права на получение судебной защиты и качество правосудия в отмеченных странах.

Показатели государственного управления и верховенства права государств измеряются не только качественным управленческим аппаратом, но и достаточно устойчивым развитием правосудия, включая институт административной юстиции. Как показал опыт зарубежных государств в деятельности публичной администрации чаще всего применяется инквизиционный принцип принятия судебных решений. Тогда как в принципах обособленного административного процессуального законодательства к существу искового производства применяется принцип

приоритета защиты прав, свобод и законных интересов участников процесса[7].

Бесспорными аспектами законодательства Республики Казахстан отражающими существо административного иска являются следующие положения:

Участниками административного процесса являются истец, ответчик, заинтересованное лицо и прокурор.

Бремя доказывания лежит как на истце, так и на ответчике.

Заочное производство исключено.

Суд обязан оказывать содействие по существу административного дела.

Соблюдение сроков искового производства.

Не применяется исполнительное производство[8].

Кодифицированное законодательство Казахстана закрепило 4 вида иска: «иск об оспаривании, иск о принуждении, иск о совершении действия, иск о признании»[9]. Сделаем ряд уточнений по иску об оспаривании. Согласно ст.132 АППК РК «истец вправе предъявить иск об оспаривании с требованием отменить акт полностью или в какой либо части»[10]. Примерами таких исков могут быть требования отменить предписание, требования об оспаривании решений и действий (бездействий) земельных органов, жилищных инспекций, частных судебных исполнителей, по пенсионному обеспечению и мн.другое [10]. Обзор судебной практики специализированных межрайонных административных судов (далее СМАС) показал, что в 2022 году по земельным спорам в целом по республике поступило - 4 307 исков, их них рассмотрено с вынесением решения - 1 559 административных дел, удовлетворено -1 059, отказано - 500, возвращено в связи с примирением - 89, урегулировано в порядке медиации – 389, возвращено – 1 654 иска; за 1 квартал 2023 года поступило – 1 133 иска, их них рассмотрено с вынесением решения - 301 административных дел, удовлетворено - 201, отказано - 100, возвращено в связи с примирением - 12, урегулировано в порядке медиации – 102, возвращено – 194 иска[11]. Детальное изучение банка судебных актов показало, что в основном истцами предъявляются требования к местному исполнительному органу о предоставлении соответствующего права на земельные участки, право общего долевого землепользования для ведения хозяйства, вопросы целевого использования земельных участков. Соблюдая процедуру принятия и сроков рассмотрения по исковому производству, суды разрешают спор по существу и дают правовую оценку по обстоятельствам поступивших административных дел. Наше внимание привлекло административное дело, рассмотренное в СМАС г. Астаны в 2021 году. В фабуле иска отмечается, что в 2021 году земли запаса были переведены в сельскохозяйственные земли, в связи с чем был объявлен конкурс на получение права аренды земли. Гражданин К. обратился в суд в этом же году об оспаривании решения конкурсной комиссии местного исполнительного органа с тем, что ему необоснованно было отказано в предоставлении права на аренду земельного участка, и его заявка была снята с конкурса. Суд по итогам рассмотрения данного дела, и изучив доказательственную базу, полностью удовлетворил иск гражданина К., счел, что заявка была отклонена по формальным основаниям.

Анализ обобщений СМАС также показывает, что имеют место случаи нарушения процессуального закона (АППК). Нарушения вызваны в основном, несоблюдением восстановления пропущенного срока подачи иска. Согласно ч.5 ст. 136 предусмотренные сроки носят пресекательный характер и восстановлению не подлежат[12]. Ввиду этого, как было отмечено выше, суды чаще всего отказывают по императивной норме законодательства к принятию иска к производству. В целом, по данной категории споров, как и в отношении иных предметов иска, суды правильно применяют действующее законодательство и процедуру рассмотрения. На вопросы толкования и применения института административного иска реагируют не только суды, но и другие участники административно-процессуальных правоотношений: адвокаты, юристы, обычные граждане, юридические лица (ТОО, предприятия, учреждения и т.п.).

[7] *Там же, статья 9.*
[8] *Там же, статья 26, статья 129, статья 130, статья 173*
[9] *Там же, статья 132, статья 133, статья 134, статья 135*
[10] *Там же, статья 132*
[11] *Анализ судебной практики по рассмотрению административных исков по земельным спорам // URL: https://sud.gov.kz/sites/default/files/pagefiles/analiz_sudebnoy_praktiki_rassmotreniya_administrativnyh_iskov_po_zemelnym_sporam.pdf (дата обращения: 26.11.2024).*
[12] *Там же, статья 136*

Полагаем, что для полноценного уяснения основных категорий и положений отраслевой науке и правоприменению необходим краткий судебный или научно-практический комментарий к АППК РК, а также разъяснения Верховного Суда Республики Казахстан.

Проблемным аспектом реализации искового производства является исполнение судебного акта. Предъявленным иском, в случае его удовлетворения, предопределяются возникновение исполнительного производства, круг его участников, содержание деятельности органов исполнения, способ и порядок исполнения судебных решений, и ряд других вопросов, вплоть до принудительного исполнения судебных решений. Каждый неисполненный судебный акт способствует зарождению сомнений в торжестве справедливости и эффективности работы всей судебной системы. Поэтому важно учитывать процессуальные основания привлечения к ответственности за неисполнение судебных актов.

Заключение

Анализируя научно-теоретические положения толкования и обобщения судебной практики по рассмотрению административных исков было сделано несколько важных выводов. Проведенные научные дискуссии о важности публично-правовых споров и их разрешения при помощи института административного иска нашли реальное применение в действующем АППК РК. Преимущество рассмотрения административных споров, возникающих из публичных правоотношений в равной мере подчинено закону.

С введением института административного иска было установлено процессуальное равенство сторон публично-правового спора; введены такие принципы как состязательность, диспозитивность, соразмерность, активная роль суда, право на охрану доверия и др.; применяются мировые средства разрешения публично-правового спора, как признание, оспаривание, отказ от иска, примирение на основе заключения медиативного соглашения.

Исследование института административного иска в зарубежных странах, где он используется как основное средство обращения к защите публичных прав и интересов в суде позволило выявить не только общие черты, но и особенности законодательного регулирования, а в некоторых случаях прямые заимствования отдельных исковых форм.

Для успешного функционирования института административного искового производства также следует пересматривать зарубежные правовые традиции с возможностью их адаптации к казахстанской судебной системе. Например, по опыту Франции возможно внедрить в казахстанских судах институт административных судей – экспертов, которые помогали бы судьям разбираться в наиболее сложных спорах; активизировать развитие медиации по публичным спорам с участием в административных судах арбитров, омбудсменов и др. В настоящее время судьи успешно используют цифровые технологии (цифровых помощников и др.), ведут смарт – аналитику, что значительно облегчает судебный процесс. Стоит обратить внимание на практику Эстонии, где в разрешении административных споров уже используется искусственный интеллект.

В целом, считаем, что устойчивое развитие административной юстиции, окончательное обособление отрасли административного процессуального права и процедурно-процессуального законодательства напрямую зависит от дальнейшего совершенствования искового производства и судебной практики. Полагаем, что эффективная нормативная и судебная практика, открытость правосудия, трансформация цифрового правосудия несомненно повысит уровень доверия не только к судебным органам, но и к публичной администрации. Это даст возможность административному судопроизводству по публично-правовым спорам встать в один ряд с уголовным и гражданским судопроизводством.

Научно-практическая ценность полученных результатов заключается в возможности их использования для совершенствования законодательной практики, оптимизации судебной системы, для реализации принципов административного судопроизводства. Проведенный теоретический анализ не только расширяет научные знания, но и имеет прикладное значение, позволяя применять полученные результаты для решения актуальных задач административной юстиции.

Вклад авторов

Егежанова Д.Р.- проведение исследования, подготовка и редактирование текста.

Сактаганова И.С.- разработка и утверждение концепции исследования, редактирование текста.

Сактаганова А.Б.: аналитический обзор, помощь в сборе и обработке статистических данных.

ЛИТЕРАТУРА

1. Зеленцов А.Б. Понятие и виды административного иска. Вестник РУДН. Серия: Юридические науки. 2005 №1 (17) – С.19-27 // URL: https://cyberleninka.ru/article/n/ponyatie-i-vidy-administrativnogo-iska/viewer. (дата обращения: 20.11.2024).

2. Zakalenko O., Bolshakova O. Lawsuit as a protective tool for subjective rights, freedoms, interests and exercises of authorities in administrative jurisdiction (theoretical aspect). – Economics Finances Law. – 2022. - 11/1: November - pp. 5-9. – DOI:10.37634//efp.2022.11(1).1 // URL: https://www.researchgate.net/publication/366752317_Lawsuit_as_a_protective_tool_for_subjective_rights_freedoms_interests_and_exercises_of_authorities_in_administrative_jurisdiction_theoretical_aspect (date of reference: 20.11.2024).

3. Егежанова Д.Р., Қорғанбаева Е.А. Актуальные вопросы развития административной юстиции в Казахстане // Endless light in science. Юридические науки. – 2024. – С. 3-6. // :https://cyberleninka.ru/article/n/aktualnye-voprosy-razvitiya-administrativnoy-yustitsii-v-kazahstane/viewer (дата обращения: 21.11.2024).

4. Рассолов М.М., Горбунов М.А. Римское право: учебник.- М.: ЮНИТИ ДАНА, 2010. – 495 с.

5. Балабиев К.Р. Содержание, формы и виды административного иска в законодательстве Республики Казахстан // URL: https://cyberleninka.ru/article/n/soderzhanie-formy-i-vidy-administrativnogo-iska-v-zakonodatelstve-respubliki-kazahstan/viewer (дата обращения 03.12.2024)

6. Подопригора Р.А. Административное право: учебный курс/под ред. Р.А. Подопригоры. – Алматы: Налоговый эксперт, 2010. – 368 с.

7. Zelentsov A.B., Yasstrebov O.A. The concept of public administration in modern administrative law (comparative legal research) // Vestnik Sankt-Peterburgskogo Universiteta. Pravo - 2019. – Том 10. - Выпуск 4. - С.626 -654 // URL: https://www.scopus.com/record/display.uri?eid=2-s2.0-85150287744&origin=resultslist (дата обращения: 22.11.2024).

8. Putri C. W. A Review on Administrative Justice Competencies in France. // Rechtsidee. – 2019. - Volume 6. -No 1. // URL: https://rechtsidee.umsida.ac.id/index.php/rechtsidee/article/view/90 (date of reference: 24.11.2024).

9. Хван Л. Административная юстиция в странах Центральной Азии: проблемы имплементации, системности и доктринальной обоснованности // URL: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=31109936&pos=22;268#pos=22;268 (дата обращения 26.11.2024).

10. Подопригора Р.А. Памятка по разъяснению положений Административного процедурно-процессуального кодекса Республики Казахстан. – Алматы. – 2021. – 42 с.

REFERENCES

1. Zelencov A.B. Ponjatie i vidy administrativnogo iska. Vestnik RUDN. Serija: Juridicheskie nauki. 2005 №1 (17) – S.19-27 // URL: https://cyberleninka.ru/article/n/ponyatie-i-vidy-administrativnogo-iska/viewer. (data obrashhenija: 20.11.2024).

2. Zakalenko O., Volshakova O. Lawsuit as a protective tool for subjective rights, freedoms, interests and exercises of authorities in administrative jurisdiction (theoretical aspect). – Economics Finances Law. – 2022. - 11/1: November - rr. 5-9. – DOI:10.37634//efp.2022.11(1).1 // URL: https://www.researchgate.net/publication/366752317_Lawsuit_as_a_protective_tool_for_subjective_rights_freedoms_interests_and_exercises_of_authorities_in_administrative_jurisdiction_theoretical_aspect (date of reference: 20.11.2024).

3. Egezhanova D.R., Қorғanbaeva E.A. Aktual'nye voprosy razvitija administrativnoj justicii v Kazahstane // Endless light in science. Juridicheskie nauki. – 2024. – S. 3-6. // :https://cyberleninka.ru/article/n/aktualnye-voprosy-razvitiya-administrativnoy-yustitsii-v-kazahstane/

viewer (data obrashhenija: 21.11.2024).

4. Rassolov M.M., Gorbunov M.A. Rimskoe pravo: uchebnik.- M.: JuNITI DANA, 2010. – 495 s.

5. Balabiev K.R. Soderzhanie, formy i vidy administrativnogo iska v zakonodatel'stve Respubliki Kazahstan // URL: https://cyberleninka.ru/article/n/soderzhanie-formy-i-vidy-administrativnogo-iska-v-zakonodatelstve-respubliki-kazahstan/viewer (data obrashhenija 03.12.2024)7

6. Podoprigora R.A. Administrativnoe pravo: uchebnyj kurs/pod red. R.A. Podoprigory. – Almaty: Nalogovyj jekspert, 2010. – 368 s.

7. Zelentsov A.B., Yasstrebov O.A. The concept of public administration in modern administrative law (comparative legal research) // Vestnik Sankt-Peterburgskogo Universiteta. Pravo - 2019. – Tom 10. - Vypusk 4. - S.626 -654 // URL: https://www.scopus.com/record/display.uri?eid=2-s2.0-85150287744&origin=resultslist (data obrashhenija: 22.11.2024).

8. Putri C. W. A Review on Administrative Justice Competencies in France. // Rechtsidee. – 2019. - Volume 6. -No 1. // URL: https://rechtsidee.umsida.ac.id/index.php/rechtsidee/article/view/90 (date of reference: 24.11.2024).

9. Hvan L. Administrativnaja justicija v stranah Central'noj Azii: problemy implementacii, sistemnosti i doktrinal'noj obosnovannosti // URL: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=31109936&pos=22;268#pos=22;268 (data obrashhenija 26.11.2024).

10. Podoprigora R.A. Pamjatka po raz#jasneniju polozhenij Administrativnogo procedurno-processual'nogo kodeksa Respubliki Kazahstan. – Almaty. – 2021. – 42 s.

UDC 348
SRSTI 1002347

LAW «ON RESTORING SOLVENCY AND BANKRUPTCY OF CITIZENS OF THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN»: INITIAL STEPS, PROBLEMS AND SOLUTIONS

Nazarkulova Lazzat Talgatovna[1]
Candidate of Legal Sciences, Associate Professor of West Kazakhstan University named after Utemissov; Uralsk c., Republic of Kazakhstan; e-mail: lazzat.nazarkulova@mail.ru; ORCID: https://orcid.org/0000-0003-0240-7712

Bayandina Mainur Okanovna
Director of the legal company «Mir Prava», Member of the Chamber of Legal Consultants; Almaty c., Republic of Kazakhstan; e-mail: Bimainur@mail.ru; ORCID: https://orcid.org/0009-0005-4813-7182

Seifullina Aigerim Bakhytovna
Candidate of Legal Sciences, LL.M., Chief Manager of the Legal Support Department of JSC «NC «KTZ»; Astana c., Republic of Kazakhstan; e-mail: baigerim2000@mail.ru; ORCID: https://orcid.org/0000-0001-6571-3122

Abstract. *The article discusses the first results of the application of the Law "On the restoration of solvency and bankruptcy of citizens of the Republic of Kazakhstan". The most pressing problems, gaps, and shortcomings of the law faced by applicant citizens, as well as other entities directly involved in the implementation of the law (financial managers, law enforcers, legal consultants, etc.), have been identified. However, a broad and stable legal practice has not yet formed around these issues. Nevertheless, these problems require urgent resolution. Nineteen legislative amendments adopted on July 19, 2024 do not fully address these issues.*

The article proposes some targeted measures for promptly addressing the identified problems. It is argued that restoring solvency is, in the long term, the most promising procedure, as for the citizen and financial organizations and the society as a whole. However, the analysis of practice revealed that this procedure is the least in demand. The article examines some reasons for this situation and proposes measures to enhance the potential of the specified procedure. It is argued that in order to solve the problem of reducing debt burden from the population, more systemic measures of proactive state-legal regulation are necessary. One such measure is seen as the development of contractibility and financial literacy of the population.

Keywords: *bankruptcy of individuals, restoration of solvency of individuals, financial literacy, financial manager, contractibility.*

«ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫ АЗАМАТТАРЫНЫҢ ТӨЛЕМ ҚАБІЛЕТТІЛІГІН ЖӘНЕ БАНКРОТТЫҒЫН ҚАЛПЫНА КЕЛТІРУ ТУРАЛЫ» ЗАҢЫ: АЛҒАШҚЫ ҚАДАМДАР, МӘСЕЛЕЛЕР ЖӘНЕ ОЛАРДЫ ШЕШУ ЖОЛДАРЫ

Лаззат Талғатқызы Назаркұлова
Заң ғылымдарының кандидаты, М. Өтемісов атындағы Батыс Қазақстан университетінің доценті; Орал қ., Қазақстан Республикасы; e-mail: lazzat.nazarkulova@mail.ru; ORCID: https://orcid.org/0000-0003-0240-7712

[1] *Author for correspondence*

Майнұр Оқанқызы Баяндина
«Заң әлемі» заң фирмасының директоры, заң консультанттар палатасының мүшесі; Алматы қ., Қазақстан Республикасы; e-mail: Bimainur@mail.ru; ORCID: https://orcid.org/0009-0005-4813-7182

Айгерім Бақытқызы Сейфуллина
Заң ғылымдарының кандидаты, LLM; «ҚТЖ» ҰК» АҚ Құқықтық қамтамасыз ету департаментінің бас менеджері; Астана қ., Қазақстан Республикасы; e-mail: baigerim2000@mail.ru; ORCID: https://orcid.org/0000-0001-6571-3122

Аннотация. *Мақалада «Қазақстан Республикасы азаматтарының төлем қабілеттілігін және банкроттығын қалпына келтіру туралы» Заңын қолданудың алғашқы нәтижелері талқыланады. Азаматтардың өтініш берушілер, сондай-ақ қызметі заңды жүзеге асырумен тікелей байланысты басқа да субъектілер (қаржы менеджерлері, құқық қорғау органдарының қызметкерлері, заң консультанттары және т.б.) кездесетін өзекті мәселелер, заңнаманың олқылықтары мен кемшіліктері анықталды. Бірақ оларда кең және тұрақты құқықтық тәжірибе әлі қалыптасқан жоқ. Сонымен қатар, бұл проблемаларды мүмкіндігінше тезірек шешу қажет.*

Мақалада анықталған проблемаларды тез арада шешу үшін осы заңға өзгерістер мен толықтырулар енгізу кезінде пайдалы болуы мүмкін кейбір мақсатты шаралар ұсынылған. Төлем қабілеттілігін қалпына келтіру азамат үшін де, қаржы ұйымдары үшін де, жалпы қоғам үшін де ұзақ мерзімді перспективада ең перспективалы рәсім болып табылатыны дәлелденді. Дегенмен, тәжірибені талдау бұл процедураның іс жүзінде ең танымал емес екенін көрсетті. Мақалада бұл жағдайдың себептері қарастырылады, сонымен қатар осы процедураның әлеуетін арттыру шаралары ұсынылады. Халықтың қарыздық шамадан тыс жүктелу мәселелерін шешу үшін белсенді мемлекеттік-құқықтық реттеу шараларын жүйелі түрде жүргізу қажет екені дәлелденді. Соның бірі – халықтың келіссөз жүргізу қабілеті мен қаржылық сауаттылығын дамыту.

Түйінді сөздер: *жеке тұлғалардың банкроттығы, жеке тұлғалардың төлем қабілеттілігін қалпына келтіру, қаржылық сауаттылық, қаржылық менеджер, келіссөздер қабілеттілігі.*

ЗАКОН «О ВОССТАНОВЛЕНИИ ПЛАТЕЖЕСПОСОБНОСТИ И БАНКРОТСТВЕ ГРАЖДАН РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН»: ПЕРВЫЕ ШАГИ, ПРОБЛЕМЫ И РЕШЕНИЯ

Назаркулова Лаззат Талгатовна
Кандидат юридических наук, доцент Западно-Казахстанского Университета им. М. Утемисова; г. Уральск, Республика Казахстан; e-mail: lazzat.nazarkulova@mail.ru; ORCID: https://orcid.org/0000-0003-0240-7712

Баяндина Майнур Окановна
Директор юридической компании «Мир права», член палаты юридических консультантов; г. Алматы, Республика Казахстан; e-mail: Bimainur@mail.ru; ORCID: https://orcid.org/0009-0005-4813-7182

Сейфуллина Айгерим Бахытовна
Кандидат юридических наук, LLM, главный менеджер Департамента правового обеспечения АО «НК «ҚТЖ»; г. Астана, Республика Казахстан; e-mail: baigerim2000@mail.ru; ORCID: https://orcid.org/0000-0001-6571-3122

Аннотация. *В статье рассмотрены первые результаты реализации Закона «О восстановлении платежеспособности и банкротстве граждан Республики Казахстан». Выявлены наиболее острые проблемы, пробелы и недоработки закона, с которыми столкнулись граждане-заявители, а также иные субъекты, деятельность*

которых непосредственно связана с реализацией закона (финансовые управляющие, правоприменители, юридические консультанты и др.). Но по ним пока еще не сформировалась широкая и устойчивая юридическая практика. Вместе с тем, данные проблемы нуждаются в скорейшем своем разрешении.

В статье предлагаются некоторые точечные меры для оперативного решения выявленных проблем, которые могли бы быть полезны при внесении изменений и дополнений в указанный закон. Обосновывается, что восстановление платежеспособности является в долгосрочной перспективе наиболее перспективной, как для гражданина, так и для финансовых организаций, и общества в целом процедурой. Однако анализ практики выявил, что данная процедура тем не менее оказалась самой не востребованной. В статье рассматривается причины такой ситуации, а также предложены меры для повышения потенциала указанной процедуры. Обосновывается, что для решения проблем закредитованности населения необходимы более системные меры проактивного государственно-правового регулирования. Одной из таковых видится развитие договороспособности и финансовой грамотности населения.

Ключевые слова: *банкротство физических лиц, восстановление платежеспособности физическихлиц, финансоваяграмотность, финансовыйуправляющий, договороспособность.*

DOI: 10.52026/2788-5291_2025_80_2_44

Introduction

The initial draft of the law, entitled «On the restoration of solvency of citizens of the Republic of Kazakhstan» was presented in February 2014, accompanied by the Concept. On December 30, 2022, the Law «On Restoring Solvency and Bankruptcy of Citizens of the Republic of Kazakhstan»[2] (hereinafter referred to as – «The law on the bankruptcy of individuals») was adopted and came into force on March 3, 2023.

In the relatively short period since the law's implementation, a number of issues have emerged, both new problems related to the adoption of the law and previously existing issues that have become more acute with the law's adoption. These issues have been encountered by debtors, law enforcement officials, and the general public.

On 19 June 2024, the Law of the Republic of Kazakhstan No. 97 – VIII, entitled «On amendments and additions to certain legislative acts of the Republic of Kazakhstan on issues of minimising risks in lending, protecting the rights of borrowers, improving financial market regulation and enforcement proceedings»[3] (hereinafter referred to as – «the Law on amendments»), was adopted. Nevertheless, the enactment of these amendments did not significantly address the existing issues.

The efficacy of any legal act is reflected in the legal practice, which promptly and honestly reflects problematic norms. It is therefore necessary to gain a profound understanding of the practice of implementing the law in order to facilitate further improvements to its norms. Furthermore, the practical issues pertaining to the institution of bankruptcy for individuals have yet to be adequately addressed within the legal literature.

The objective of this work is to examine the process of enacting the proposed law, identify potential challenges in its implementation, and propose strategies for enhancing the efficacy of this legal framework.

Materials and methods

The results of the study were obtained through the formal-dogmatic method, which entailed an examination of the norms of the law and other regulatory legal acts pertaining to the matters of restoring solvency and bankruptcy of individuals.

As previously indicated, the legislation pertaining to the bankruptcy of individuals represents one of the most extensively debated areas of law, with numerous discussions and debates occurring prior to its formal adoption. The debate continues to this day. Accordingly, a substantial corpus of empirical materials was subjected to examination within the context of the research A specific sociological research method was employed to collect, analyse and process the materials pertaining to the practical

[2] *Law of the Republic of Kazakhstan №178 – VII LRK of December 30, 2022 «On Restoring Solvency and Bankruptcy of Citizens of the Republic of Kazakhstan». // URL:https://adilet.zan.kz/eng/docs/Z2200000178. (date of reference: 24.06.2024).*

[3] *The Law of the Republic of Kazakhstan dated June 19, 2024 N 97-VIII. «On Amendments and Additions to Certain Legislative Acts of the Republic of Kazakhstan on Minimizing Risks in Lending, Protecting Borrowers' Rights, Improving Financial Market». // URL: https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z2400000097. (date of reference: 26.06.2024).*

application of the law. These included official data, in particular data from the authorised body responsible for state management in the field of restoring solvency and bankruptcy of citizens of the Republic of Kazakhstan (hereinafter referred to as «the authorised body»), materials published on the internet, social networks (e.g. Telegram, Instagram, etc.), as well as unpublished data (appeals from debtor citizens to legal consultants, to population service centres), and other empirical materials.

The comparative legal method was also used. The case of Germany provides an illustrative example. The experience of Germany is of particular interest to countries with a continental legal system, which is similar to that of Kazakhstan.

Input from co-authors. Nazarkulova L.T. conducted a comprehensive analysis of both official and unofficial published data on the application of the law, as well as foreign practice with regard to the bankruptcy of individuals. Bayandina M.O. presented a synthesis of the practical challenges encountered in the implementation of the requisite legislation, as experienced by citizens, financial managers, and legal consultants. Seifullina A.B. undertook a study of the legislation, regulations and foreign practice in the field of individual bankruptcy.

Results

In practice, debtors tend to opt for the extrajudicial bankruptcy procedure. This is an understandable phenomenon, as the extrajudicial bankruptcy procedure allows for the swiftest and most cost-effective termination of all creditors' claims against the debtor. It is not uncommon for citizens to view the extrajudicial bankruptcy procedure as a form of «credit amnesty» or «debt write-off/forgiveness», despite the potential consequences of being declared bankrupt.

It seems reasonable to posit that the high level of interest in the extrajudicial bankruptcy procedure may, over time, give rise to the emergence of parasitic attitudes and abuses by debtors.

In light of the name and general meaning of the law and foreign practice, it seems evident that the most viable long-term procedure for citizens, financial organisations, and society as a whole would be the procedure for restoring solvency.

As a consequence of restoring solvency, the citizen in question will undergo a process of financial recovery, thereby retaining their status as a full participant in civil relations and maintaining their creditworthiness.

In light of the aforementioned considerations, it is our conviction that the legal norms pertaining to the aforementioned procedure must be enhanced in order to encourage debtors to utilise it for the restoration of solvency. This would enable citizens «to extricate themselves» from the debt trap and receive a new impetus for their development, primarily in terms of financial and material resources.

As previously stated, the procedure by which solvency is restored is the least demanded among debtor citizens. It is essential to identify the legal norms that impede the broader implementation of this procedure.

Discussions

The Kazakh law on restoring of solvency provides for three main procedures: restoring solvency, judicial and extrajudicial bankruptcy.

The official data from the authorised body indicates that as of 6 June 2024, 78,247 applications for extrajudicial bankruptcy were submitted, of which 62,241 were denied and 8,522 individuals were recognised as bankrupt. In the case of judicial bankruptcy, 2,416 applications were submitted, resulting in 167 individuals being recognised as bankrupt. Additionally, 426 applications were submitted for the restoration of solvency, with 11 applicants being recognised as insolvent[4].

Nevertheless, the number of applicants whose solvency was restored remains unclear. It is regrettable that the authors of the article were unable to locate a corresponding column in the official data provided by the authorised body.

The website of the authorised body contains information as of 29 February 2024 indicating that the solvency restoration procedure was applied to four citizens. It can be concluded that, «despite the absence of adverse consequences, the procedure has not gained significant popularity»[5]. Therefore, the most prevalent method is the non-judicial form of bankruptcy.

In this case, the primary determinant of the applicable procedure is the proportion of debt to the debtor's assets. The extrajudicial bankruptcy procedure is applicable in instances where the

[4] *The service for interaction between participants in procedures for restoring solvency, extrajudicial and judicial bankruptcy can be found at the following link. // URL: https://tazalau.qoldau.kz/ru/statistics/general. (date of reference: 06.06.2024).*

[5] *On Amendments to the Law on bankruptcy of citizens. // URL: https://kgd.gov.kz/ru/news/po-popravkam-v-zakon-o-bankrotstve-grazhdan-1-142568. (date of reference: 24.06.2024).*

amount of debt is no more than 1600 times the monthly calculation indicator and there is no property on the right of ownership. In these circumstances, it is deemed that the objective of the non-judicial procedure is the cessation of the debtor's obligations to a specified number of financial institutions as set forth in the legislation (clause 11 of Article 1).

In the event that the amount of debt exceeds the specified threshold, the judicial bankruptcy procedure is initiated (clause 2 of Article 6). The objective of judicial bankruptcy is to satisfy the claims of creditors through the liquidation of the debtor's assets (clause 10 of Article 1). In the event that the value of the debtor's property exceeds the outstanding debt, the procedure for restoring solvency (clause 1 of Article 6) will be initiated.

It would be beneficial to consider the experience of foreign countries in this regard. In Germany, the legal framework governing personal bankruptcy is set forth in the Insolvency Code (Insolvenzordnung – InsO), which was adopted on October 5, 1994 (BGBl. I S. 2866), and entered into force on October 19, 1994, with subsequent amendments taking effect on January 1, 1999.

This legislative framework governs both consumer and entrepreneurial bankruptcy, encompassing both individual and corporate cases. Nevertheless, more streamlined conditions are afforded to those pursuing consumer bankruptcy (Verbraucherinsolvenzve rfahren). Concurrently, the principal objective of consumer bankruptcy in Germany is to facilitate the debtor's recovery.

The provisions pertaining to consumer bankruptcy are applicable to individuals who have not been engaged in entrepreneurial activity but whose financial circumstances are manageable (at the time of filing the bankruptcy petition, the debtor must have fewer than 20 creditors) and who have no claims against them arising from employment relationships (Section 304(1)).

Prior to the commencement of the judicial procedure for consumer bankruptcy, the matter must be settled through an out-of-court process. The objective of this process is to facilitate an agreement between the debtor and creditors regarding the settlement of the debt.

The out-of-court settlement is conducted on the basis of a debt settlement plan, which is submitted by the debtor at the time of filing the bankruptcy petition (Section 305, Section 1, Subsection 3). During the aforementioned out-of-court settlement period, the judicial proceedings are suspended. Nevertheless, the period in question must not exceed three months (Section 306, Section 1).

A settlement plan may encompass any arrangements for a lawful settlement of the debt, with due consideration of the interests of the creditors and the debtor's wealth, income, and family circumstances. The plan may include, for example, the granting of a deferment, the establishment of payment guidelines, or the forgiveness of the remaining debt. To illustrate, the plan may stipulate that the debtor is permitted to retain ownership of their vehicle, should this be necessary for the pursuit of gainful employment or a professional activity. An additional option is to permit the debtor to retain their principal residence, etc.

Should the creditor commence collection proceedings subsequent to the commencement of out-of-court settlement negotiations, the attempt to achieve an out-of-court settlement with the creditors is deemed to have failed in accordance with §305a. Moreover, should objections be raised against the debt settlement plan that are not rendered moot by the court's approval, the proceedings shall be reopened ex officio in accordance with Section 311.

In cases where residual debts remain following the implementation of a debt settlement plan that relies on the debtor's assets, there may be grounds to pursue the release of those debts. In order to achieve this, the debtor is required to submit an application for the release of residual debt at the time of filing for bankruptcy, as outlined in Section 305, Paragraph 1, Subparagraph 2. The discharge of debts is contingent upon the fulfilment of specified criteria.

The primary condition is the debtor's demonstration of «good faith behavior», which entails their engagement in remunerative activity and the repayment of debts to creditors over an extended period. It can thus be seen that there is a disparity between the procedures set out in German legislation and those laid down in the relevant Kazakh legislation with regard to the question of consumer bankruptcy. It should be noted that German law does not provide for an extra-judicial bankruptcy procedure. Nevertheless, it does provide for an extra-judicial settlement procedure, whereby the court offers its assistance in resolving the dispute. Furthermore, the extra-judicial settlement process may be conducted with the involvement of legal professionals, consulting centres, and other interested parties. Furthermore, it is important to highlight that debtors are entitled

to free consulting assistance from the state. For example, the Berlin Senate Department for Integration, Labour and Social Affairs has established a national network comprising state-approved debtors' organisations and bankruptcy advisory centres.

Let us consider some of the problems of implementing the rules governing extrajudicial bankruptcy procedures in Kazakhstan. Despite the apparent appeal of the extrajudicial bankruptcy procedure, there are a number of less apparent obstacles to its implementation. First and foremost, the specific grounds for recognising a debtor as bankrupt in an extrajudicial procedure give rise to questions of a legal nature.

Article 5 of the law sets out the grounds on which an individual may invoke this procedure. One such ground was the failure to make repayments for a period of twelve consecutive months from the date of filing an application for obligations to creditors as indicated in the aforementioned application (subparagraph 2, paragraph 1 of Article 5).

This stipulation presented a potential vulnerability for debtors with income, who might attempt to evade deductions from their official earnings by concealing them, thereby «entering the shadow economy».

Additionally, this stipulation introduced the potential for creditors to exploit the absence of specified repayment periods as a means of disrupting the established legal framework (paragraphs). In practice, it is not uncommon to hear complaints from debtors who allege that creditors are attempting to obtain at least some payments in order to interrupt the period of non-repayment.

In accordance with the Law on amendments, the subparagraph 2) of paragraph 1 of Article 5 was augmented with the following stipulations: «Repayment is defined as a payment exceeding the single monthly calculation index established by the law on the republican budget and valid on the date of payment»[6].

It is not yet clear what impact the introduction of this norm will have. However, in consideration of the circumstances observed in practice, it is our opinion that the indicated payment amount should be increased.

In such cases, the sum payable may be specified as a percentage of the outstanding debt. This condition also prevents certain categories of citizens from using the extrajudicial bankruptcy procedure, in particular, pensioners. On 27 May 2024, a petition was submitted to the Ministry of Finance of the Republic of Kazakhstan on the epetition.kz website (applicant Rasul U.) entitled «The Law on Bankruptcy of Citizens for Pensioners».

The petition highlighted the difficulties faced by retired debtors, including the following: «The filing for bankruptcy process requires a period of 12 months of non-payment. However, upon receipt of a permanent pension, retired persons are withheld 50 percent of the amount for the remainder of their lives. This prevents them from being able to live a comfortable life in old age»[7].

This practice effectively precludes pensioners from utilising the extra-judicial bankruptcy procedure. This problem is particularly relevant for pensioners receiving a minimum pension. In this regard, we propose to supplement paragraph 2 of Article 5 after the words «targeted social assistance» with a comma and the words: «a pensioner receiving a minimum pension and/or over the age of 75».

The legal issues pertaining to the restoration of solvency among citizens. According to the norms of Kazakhstani law, the grounds for filing a claim with the court to apply for the procedure for restoring the solvency of the debtor are the fact that the value of the debtor's assets exceeds the total amount of his liabilities.

The question arises: what does «the fact» mean in the context of this provision? How and by whom should this fact be established?

We agree with the opinion of Zaitsev O.R., expressed in relation to a similar provision in one of the previous draft laws, which is still relevant today. According to him: «The criterion under discussion is one of the most complex, as it is often quite difficult to accurately assess the value of assets at the stage of initiating bankruptcy proceedings» [1]. Moreover, we believe that this provision contributes to the growth of the shadow economy.

Often, debtor citizens have income (as self-employed or employed workers), but they do not wish to apply for the procedure of restoring solvency because, in the eyes of debtors, this

[6] *The Law of the Republic of Kazakhstan dated June 19, 2024 No. 97 – VIII. «On introducing amendments and additions to some legislative acts of the Republic of Kazakhstan on minimizing risks in lending, protecting the rights of borrowers, improving regulation of the financial market and enforcement proceedings». // URL: https://online.zakon .kz/Document/?doc_id=33913864&pos=1216;-20#pos=1216;-20. (date of reference: 05.07.2024)*

[7] *Petition site. // URL: https://epetition.kz/petition/b5d9f931-d028-4a97-8276-9a816e002c05?commentPage=0. (date of reference: 05.07.2024)*

procedure is seen only as a possibility for minor changes in debt payment (deferrals, minor write-offs, debt forgiveness, etc.) without the prospect of significantly relief their debt. This is why they are trying to hide their income.

In view of the current economic reality, where daily expenses and the size of the consumer basket are increasing, it is necessary to reconsider the guarantees for the preservation of the debtor's salary and/or other income during the procedure for restoring solvency.

This is necessary to bring debtors out of the shadow economy so that they are not forced to hide their income in order to avoid deductions by creditors.

According to subparagraph 4 of paragraph 2 of article 29 of the Law, one of the tools for restoring solvency is to «reduce the amount of periodic payments while increasing the total duration of the credit agreement».

In order to render the process of restoring solvency more appealing to the general public and encourage their transition out of the «shadow economy», it is recommended that a new sentence be added to subparagraph 4 of paragraph 2 of article 29 of the Law on restoring solvency as a guarantee of the debtor's rights, namely: «The amount of regular current payments may not exceed 20 per cent of the salary and/or other income (in accordance with the provisions set forth in paragraph 1 of Article 95 of the Law on Enforcement Proceedings)».

In order to make the mechanism for restoring solvency more flexible, it would also seem possible to consider the possibility of classifying debtors into categories for which different conditions for financial recovery would apply. For this purpose, it is also important to improve the mechanisms of rehabilitation procedures.

In addition, in order to proactively prevent bankruptcy and expand the possibilities for restoring solvency, it would be worth considering the proposal to separate the pre-trial financial rehabilitation of the debtor-citizen as an independent legal institution.

A number of questions remain unanswered with regard to the role of the financial manager and the nature of their activities. In accordance with Article 24 of the aforementioned Law, the financial manager is tasked with preparing a report on the debtor's financial situation, based on the findings of the information collection process. This report must be presented in the prescribed format and must indicate whether there are grounds for applying the appropriate procedure or not.

Concurrently, the decision to implement the procedure for restoring the debtor's solvency is made by the court, with consideration given to the financial manager's conclusion (Article 28(1) of the Law).

It is therefore evident that the financial manager's conclusion regarding the debtor's financial situation is of crucial significance in determining the debtor's subsequent legal (and not merely) outcome. In light of the crucial role of the financial manager in solvency restoration procedures and judicial bankruptcy, it is essential to regulate its legal status, undertake a detailed review of the requirements and measures for candidates for this position, and provide opportunities and obligations for the training of financial managers, as well as measures of their responsibility.

At this time, a number of aspects pertaining to the work of financial managers remain unclear. As a result, financial managers are frequently compelled to address these challenges independently, particularly through the exchange of information within a privately-accessible telegram group. The most critical issues concerning the activities of financial managers can be summarised as follows.

In essence, the primary objective is to establish the legal framework governing the content and presentation of the financial manager's report. While the legislature has established the requisite format for the report, it has yet to define the legislative requirements for its content. The precise list of actions and procedures that financial managers are required to perform has yet to be determined. Currently, financial managers are operating in accordance with a list of procedures initially compiled by one of them and subsequently disseminated to the wider group via a closed telegram group.

In addition to the aforementioned measures that render the process of restoring solvency for debtor citizens more complex, there are also provisions that impose expenses on the debtor within the solvency restoration procedure. In essence, these are costs associated with the services of the financial manager, appraiser, and other relevant professionals. According to the Law, the debtor is obliged to remunerate the financial manager on a monthly basis from their own resources (paragraph 3 of Article 23 of the Law). The monthly remuneration is set at the level of one minimum wage, as defined by the law on the republican budget for the relevant financial year. For an individual facing financial challenges, this can become a significant burden, potentially leading to the inaccessibility of the solvency restoration procedure and even

the loss of its intended purpose, which is to alleviate the financial burden on the citizen, not the contrary.

It is possible that this may result in the potential for abuse by financial managers, who may artificially prolong the procedure in order to receive remuneration for longer periods of time.

Furthermore, additional measures exist that render the process of restoring solvency for debtor citizens more complex. In addition, provisions exist that impose expenses on the debtor within the solvency restoration procedure. In essence, these are costs associated with the services of the financial manager, appraiser, and other relevant professionals. In accordance with the stipulations of the legislation, the debtor is obliged to remunerate the financial manager on a monthly basis from their own resources (paragraph 3 of Article 23 of the Law). The monthly remuneration is set at the minimum wage level, as defined by the law on the republican budget for the relevant financial year. For an individual facing financial difficulties, this can prove onerous, potentially leading to the inaccessibility of the solvency restoration procedure and even the undermining of its purpose, which is to alleviate the financial burden on the citizen, not exacerbate it.

It is possible that this may result in the potential for abuse by financial managers, who may artificially prolong the procedure in order to receive remuneration for longer periods of the procedure.

Indeed, it is not uncommon for the services of financial managers not to be remunerated.

In accordance with paragraph 2 of Article 44, the remuneration of the financial manager is to be paid from budgetary funds: «If the following circumstances are cumulatively established during the judicial bankruptcy procedure: 1) the debtor belongs to the category of socially vulnerable segments of the population in accordance with the housing legislation of the Republic of Kazakhstan; 2) there is no property that can be seized in accordance with the legislation of the Republic of Kazakhstan on enforcement proceedings and the status of bailiffs».

In accordance with the Law on amendments, article 46 was amended to include a new obligation for the bankrupt, which is not subject to termination after the completion of the procedures for restoring solvency and judicial bankruptcy.

This new obligation is set out in paragraph 5 and concerns the remuneration of the financial manager who conducted the procedure for restoring solvency and (or) judicial bankruptcy, in the event of non-payment in full or in part. This norm has slightly improved the situation, albeit to a limited extent. Nevertheless, we contend that this norm has not demonstrably diminished the issue of alleviating debt burdens on citizens or reducing social discord within society.

Furthermore, there is a lack of clarity surrounding the question of whether the financial manager's services are to be paid for in the event that the debtor chooses to withdraw their application. In practice, debtors typically decline to remunerate the financial manager for their services.

It is therefore proposed that the norms regarding remuneration for the financial manager’s services be reviewed.

One potential solution to this issue is the implementation of a system whereby the remuneration is paid based on the completion of the work as a whole, rather than on a monthly basis. Furthermore, subparagraph 1 of paragraph 2 of Article 44 of the Law could be amended after the words «Republic of Kazakhstan» to include the following additional categories of individuals: «a pensioner receiving the minimum pension, and/or a pensioner over 75 years old».

In practice, the specifics of storing the debtor's property present certain difficulties during the procedure. These difficulties may arise in relation to livestock, vehicles and other assets.

The enactment of the aforementioned Law has resulted in an exacerbation of the issue of malpractice by collection agencies.

This issue has been the subject of debate for some considerable time, even before the legislation was enacted. The enactment of the legislation has prompted financial institutions to pursue the sale of problematic loans to collection agencies with greater enthusiasm. Simultaneously, collection organisations are pursuing the recovery of problematic debts without restructuring the problematic loans, thereby denying borrowers access to the debt restructuring mechanism. The inflexibility of collectors, who demand either «the full repayment of the debt or nothing at all», has also prompted many debtors to turn to the «shadow economy».

In light of the aforementioned considerations, we express our support for the measures set forth in the Law on amendments.

Until 1 May 2026, banks and microfinance

organisations are prohibited from transferring the debts of individuals to collectors. As of 1 May 2026, the transfer of citizens' debt rights to collectors has been subject to more rigorous regulation.

Concurrently, it is deemed essential to supplement the aforementioned measures with additional provisions aimed at more effectively safeguarding the rights of citizens-debtors. In particular, collectors could be required to agree to and accept a repayment schedule from the debtor based on their assessment of the debtor's financial capabilities.

It would be useful to consider the experience of foreign countries. In Germany, consumer bankruptcy is closely related to the protection of the rights of consumers of financial services. German experts have identified a significant problem in the form of a high level of household debt. One of the reasons for this phenomenon is the growth of unplanned purchases made via the Internet, where consumers can buy any product with one click of the mouse. The high level of household debt has led to the need to develop bankruptcy legislation. It is noteworthy that in Germany, as in other European countries, much attention is paid to the protection of consumer rights in the field of financial services. The development of legislation in this area is influenced by the law of the European Union. In Germany, the following mechanisms are used to protect the rights of consumers of financial services: development of standard terms of credit agreements jointly with the Association of Consumers of Financial Services; prohibition of usury; establishment of requirements for pre-contractual information in order to ensure transparency of contract terms.

The institution of consumer bankruptcy can be considered as an effective tool for protecting property rights and ensuring the economic security of participants in financial and economic relations [2, p. 2305].

Over time, this institution has become a means of ensuring an optimal balance of interests between the private and public sectors, debtors and creditors, as well as facilitating the financial recovery of debtor citizens [3, p. 32].

In this regard, the primary objectives of U.S. bankruptcy legislation pursue a dual purpose: firstly – to provide an individual with new opportunities to have “a new beginning” and secondly – to ensure that creditors are paid in a fair and orderly manner.

In general, in foreign countries, consumer bankruptcy can be considered as part of a system of measures aimed at protecting the rights of consumers of financial services. The primary distinction between consumer and entrepreneurial bankruptcy lies in their respective objectives. Whereas the objective of an entrepreneurial bankruptcy is to satisfy the claims of creditors, the objective of consumer bankruptcy is to facilitate the debtor's reintegration into society.

In light of foreign experience, the Republic of Kazakhstan should consider developing the institution of consumer bankruptcy as a measure that allows financially responsible citizens who have fallen into debt to regain their position in the social order.

The aforementioned practice evinces that ADR develops in the face of considerable challenges, not only in Kazakhstan but also on a global scale (4, c. 180). Conversely, there are indisputable advantages to be gained from the resolution of disputes prior to the commencement of legal proceedings [5, c. 128].

It is therefore important to provide for other institutions of mediation and advisory assistance to debtors, including those provided by civil society institutions. It would be beneficial to expand the possibilities of pre-trial settlement of the debtor’s debt.

In order to proactively prevent consumer bankruptcy, it is essential to enhance the negotiability of individuals engaged in credit relations and to foster financial literacy among the general population.

A clear indication of this is the insufficient understanding by the population of their rights, obligations, and opportunities provided by the law. Notwithstanding the efforts of the authorised body to provide explanatory work to the population prior to and following the adoption of the law, misunderstandings about certain provisions of the law continue to prevail among the population and even among specialists. Consequently, a considerable number of debtors seek the assistance of paid services for the out-of-court bankruptcy procedure, which results in further deterioration of their financial circumstances, despite the fact that this procedure is free of charge. Furthermore, this results in the exploitation of individuals by various intermediaries who offer their services for a fee. Often, this involves the misleading of citizens, the misinterpretation of the conditions for applying certain procedures, and the possible consequences and risks. Furthermore, a lack of clear and comprehensive information is evident even among officials of the authorised body, who respond to citizens’ queries via the number «1414». For instance,

with regard to the application of paragraph 3 of Article 5, there is still a misinterpretation of the Law among both citizens and specialists. When interpreting the grounds for out-of-court bankruptcy, many do not take this paragraph into account, even when there are grounds for applying this article.

In 2020, the Concept for Improving Financial Literacy for the Period 2020-2024 was formally adopted[8]. It is regrettable that in Kazakhstan, the primary entity responsible for enhancing financial literacy is the authorised body[9], with financial organisations continuing to demonstrate a lack of sufficient attention to this issue, although there are a few exceptions. It is imperative to devise strategies that will foster greater interest among financial institutions in promoting financial literacy among the general public. It would be beneficial for financial organisations to adopt a more considered approach to borrowing.

To provide an example, in other countries there is a practice whereby if it is subsequently proven that a loan was issued to a borrower without consideration of their expertise or their clear understanding of all the terms and risks of the agreement, as well as the consequences in case of indebtedness, it will result in adverse outcomes for the credit organisation, up to and including the inability to collect the debt from such a borrower. In this scenario, financial institutions will be motivated to enhance the financial literacy of the general public and to encourage a prudent approach to loan acquisition.

It is similarly crucial to enhance the legal framework surrounding loan agreements, ensuring that the terms are explicit and transparent, including a detailed breakdown of all interest rates, the amount of bank fees, and the total overpayment. Furthermore, it is imperative to reinforce the accountability of financial institutions for contravening these regulations.

Conclusion

In conclusion, it can be stated that the legal institution of bankruptcy and restoration of solvency is a necessity in the current socio-economic climate.

Nevertheless, an examination of the manner in which the legislation is implemented has uncovered a number of issues, both of an organisational and a legal nature.

In order to address the issues identified in the legal practice of restoring solvency and bankruptcy for individuals, a series of proposed measures are presented in the following areas.

It is this author's recommendation that the legal provisions which govern the grounds for applying the aforementioned procedures for restoring solvency and extrajudicial bankruptcy be improved. It is of the utmost importance to develop effective mechanisms for rehabilitation procedures. It is imperative to evaluate the legal standing of the financial manager.

Furthermore, it is crucial to devote attention to the matter of pre-trial debt settlement, utilising a vast network of intermediaries and consultants.

In order to prevent over-indebtedness and personal bankruptcy at the systemic level, it would be beneficial to develop the ability to negotiate in society and to improve the financial literacy of the population. The comprehensive approach to the legal regulation of personal lending proposed in the article may serve as the foundation for the early prevention of personal bankruptcy and the effective implementation of the potential of the law on the restoration of citizens' solvency.

Authors' contributions

Nazarkulova L.T. conducted a comprehensive analysis of both official and unofficial published data on the application of the law, as well as foreign practice with regard to the bankruptcy of individuals. She also determined the methodology of the stud, wrote the introduction and conclusion, summarized the results and discussion.

Bayandina M.O. presented a synthesis of the practical challenges encountered in the implementation of the requisite legislation, as experienced by citizens, financial managers, and legal consultants. She also designed the literature.

Seifullina A.B. undertook a study of the legislation, regulations and foreign practice in the field of individual bankruptcy, prepared bibliographic sources and designed the transliteration.

[8] *Resolution of the Government of the Republic of Kazakhstan dated May 30, 2020 "On approval of the Concept for improving financial literacy for 2020-2024". // URL: https://adilet.zan.kz/rus/docs/P2000000338. (date of reference: 01.07.2024)*

[9] *Project of the Agency of the Republic of Kazakhstan for Regulation and Development of the Financial Market to improve the financial literacy of the population. // URL: https://fingramota.kz/ru/about. (date of reference: 05.07.2024)*

REFERENCES

1. Зайцев О.Р. Предложения по проекту закона Республики Казахстан «О восстановлении платежеспособности и банкротстве граждан Республики Казахстан», внесенному в Мажилис Парламента Республики Казахстан. // URL: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=36664723&pos=18;-32#pos=18;-32 (дата обращения: 01.07.2024)

2. Foohey P. A. New Deal for Debtors: Providing Procedural Justice in Consumer Bankruptcy. // URL: https://www.repository.law.indiana.edu/facpub/2860 (date of reference: 06.02.24)

3. Howell N. The fresh start goal of the bankruptcy act: giving a temporary reprieve or facilitating debtor rehabilitation? // QUT Law Review. - 2014. - Volume 14. - №3 (Special Edition: Bankruptcy). – P. 29-52.

4. Каменков В.С. Медиация и иные АРС в банковской деятельности // Банковский вестник. - 2012. - №10. - С. 1-18.

5. Аблаева Э. Б. Исмаилова Б. Ш., Мухтарова С. М., Саутбаева С.Б., Утанов М.А. Внесудебный и досудебный порядки урегулирования споров в Казахстане // Вестник Института законодательства и правовой информации РК. – 2024. – №1 (76). – С. 118-129.

REFERENCES

1. Zajcev O.R. Predlozhenija po proektu zakona Respubliki Kazahstan «O vosstanovlenii platezhesposobnosti i bankrotstve grazhdan Respubliki Kazahstan», vnesennomu v Mazhilis Parlamenta Respubliki Kazahstan. // URL: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=36664723&pos=18;-32#pos=18;-32 (data obrashhenija: 01.07.2024)

2. Foohey P. A. Neshh Deal for Debtors: Providing Procedural Justice in Consumer Bankruptcy. // URL: https://shhshhshh.repository.lashh.indiana.edu/facpub/2860 (date of reference: 06.02.24)

3. Hoshhell N. The fresh start goal of the bankruptcy act: giving a temporary reprieve or facilitating debtor rehabilitation? // JaUT Lashh Revieshh. - 2014. - Volume 14. - №3 (Special Edition: Bankruptcy). – P. 29-52.

4. Kamenkov V.S. Mediacija i inye ARS v bankovskoj dejatel'nosti // Bankovskij vestnik. - 2012. - №10. - S. 1-18.

5. Ablaeva Je. B. Ismailova B. Sh., Muhtarova S. M., Sautbaeva S.B., Utanov M.A. Vnesudebnyj i dosudebnyj porjadki uregulirovanija sporov v Kazahstane // Vestnik Instituta zakonodatel'stva i pravovoj informacii RK. – 2024. – №1 (76). – S. 118-129.

УДК 349.417
ГРНТИ 10.55.01

ПРАВОВЫЕ МЕХАНИЗМЫ УЧАСТИЯ ОБЩЕСТВЕННОСТИ В ПРИНЯТИИ РЕШЕНИЙ В ОБЛАСТИ ИСПОЛЬЗОВАНИЯ ЗЕМЕЛЬНЫХ РЕСУРСОВ

Ибраев Алишер Серикболович
Доктор философии (PhD), старший преподаватель Высшей школы права Международного университета Астана; г. Астана, Республика Казахстан;
e-mail: alisher-ibraev@mail.ru; ORCID: https://orcid.org/0000-0002-7082-4393;
Researcher ID WOS: X-1235-2018; Scopus Author ID: 57879500600

Аннотация. *Статья рассматривает механизмы участия общественности в принятии решений в области использования земельных ресурсов в Казахстане. Исследование проводится в рамках программно-целевого финансирования Комитета науки Министерства науки и высшего образования Республики Казахстан. Основное внимание уделяется институту местного самоуправления, бюджетам народного участия и общественному контролю.*

Местное самоуправление в Казахстане основано на Конституции и обеспечивает право граждан решать вопросы местного значения самостоятельно. Однако реализация этого права часто ограничивается из-за нормативных барьеров и зависимости от решений органов государственного управления. Это затрудняет участие граждан в управлении и снижает эффективность местного самоуправления.

Бюджет народного участия (БНУ) стал важным инструментом, позволяющим жителям напрямую влиять на распределение средств местных бюджетов. Практика БНУ, особенно в крупных городах, таких как Алматы, демонстрирует его потенциал для улучшения городской среды. Однако для расширения этой практики требуются более крупные инвестиции и включение широкого круга проектов, которые могут быть предложены гражданами.

Общественный контроль, как противовес деятельности государственных органов, мотивирует к открытости и прозрачности. Закон «Об общественном контроле» 2023 года создает правовую основу для участия граждан в мониторинге действий государственных органов. Примером успешного общественного контроля служит проект «Жер Аманаты», направленный на возврат неиспользуемых земель сельскохозяйственного назначения.

В статье подчеркивается необходимость повышения активности граждан и доверия к государственным органам, что позволит сделать управление земельными ресурсами более прозрачным и эффективным. Улучшение правовой базы, развитие институтов местного самоуправления и адаптация международного опыта могут способствовать решению существующих проблем и повышению качества управления земельными ресурсами в Казахстане.

Ключевые слова: *самоуправление, бюджет народного участия, партисипативное бюджетирование, общественный контроль, земельные ресурсы, механизм участия общественности.*

ЖЕР РЕСУРСТАРЫН ПАЙДАЛАНУ САЛАСЫНДА ШЕШІМДЕР ҚАБЫЛДАУҒА ЖҰРТШЫЛЫҚТЫҢ ҚАТЫСУЫНЫҢ ҚҰҚЫҚТЫҚ ТЕТІКТЕРІ

Алишер Серікболұлы Ибраев
Философия докторы (PhD), Астана Халықаралық университетінің Жоғары құқық мектебінің аға оқытушысы; Астана қ., Қазақстан Республикасы; e-mail: alisher-ibraev@mail.ru; ORCID: https://orcid.org/0000-0002-7082-4393; Researcher ID WOS: X-1235-2018; Scopus Author ID: 57879500600

Аннотация. *Мақалада Қазақстандағы жер ресурстарын пайдалану бойынша шешім қабылдау процесіне қоғамның қатысу механизмдері қарастырылады. Зерттеу Қазақстан Республикасының Ғылым және жоғары білім министрлігі Ғылым комитетінің бағдарламалық-мақсаттық қаржыландыру жобасы аясында жүргізіледі. Негізгі назар жергілікті өзін-өзі басқару институтына, халықтық қатысу бюджетіне және қоғамдық бақылауға аударылады.*

Қазақстандағы жергілікті өзін-өзі басқару Конституцияға негізделген және азаматтарға жергілікті маңызы бар мәселелерді өз бетінше шешу құқығын қамтамасыз етеді. Алайда, бұл құқықты іске асыру көбінесе нормативтік кедергілер мен мемлекеттік басқару органдарының шешімдеріне тәуелділікпен шектеледі. Бұл азаматтардың басқаруға қатысуын қиындатады және жергілікті өзін-өзі басқарудың тиімділігін төмендетеді.

Халықтық қатысу бюджеті (ХҚБ) жергілікті бюджет қаражатын бөлуге тұрғындардың тікелей ықпал етуіне мүмкіндік беретін маңызды құралға айналды. ХҚБ тәжірибесі, әсіресе Алматы сияқты ірі қалаларда, оның қалалық ортаны жақсартуға әлеуетін көрсетеді. Алайда, бұл тәжірибені кеңейту үшін ірі инвестициялар және тұрғындар ұсына алатын жобалардың кеңірек ауқымын енгізу қажет.

Қоғамдық бақылау мемлекеттік органдардың қызметіне қарсы күш ретінде қызмет етіп, ашықтық пен есептілікті ынталандырады. 2023 жылғы «Қоғамдық бақылау туралы» Заң азаматтардың мемлекеттік органдардың іс-әрекеттерін бақылауға қатысуы үшін құқықтық негіз жасайды. Қоғамдық бақылаудың табысты үлгісі ретінде пайдаланылмаған ауыл шаруашылығы жерлерін қайтаруға бағытталған «Жер Аманаты» жобасын атауға болады.

Мақалада азаматтардың белсенділігін арттыру және мемлекеттік органдарға деген сенімділікті нығайту қажеттілігі атап өтіледі, бұл жер ресурстарын басқаруды барынша ашық әрі тиімді етуге мүмкіндік береді. Құқықтық базаны жетілдіру, жергілікті өзін-өзі басқару институттарын дамыту және халықаралық тәжірибені бейімдеу бар мәселелерді шешуге және Қазақстандағы жер ресурстарын басқару сапасын жақсартуға көмектеседі.

Түйінді сөздер: *өзін-өзі басқару, халық қатысатын бюджет, партисипативті бюджетті жоспарлау, қоғамдық бақылау, жер ресурстары, қоғамдық қатысу механизмі.*

LEGAL MECHANISMS OF PUBLIC PARTICIPATION IN DECISION-MAKING IN THE FIELD OF LAND RESOURCES USE

Ibrayev Alisher Serikbolovich
Doctor of Philosophy (PhD), Senior Lecturer at the Higher School of Law of Astana International University; Astana c., Republic of Kazakhstan; e-mail: alisher-ibraev@mail.ru; ORCID: https://orcid.org/0000-0002-7082-4393; Researcher ID WOS: X-1235-2018; Scopus Author ID: 57879500600

Abstract. *The article examines mechanisms for public participation in decision-making regarding the use of land resources in Kazakhstan. The research is conducted as part of the*

program-targeted financing project of the Science Committee of the Ministry of Science and Higher Education of the Republic of Kazakhstan. The main focus is on local self-governance, participatory budgets, and public oversight.

Local self-governance in Kazakhstan is based on the Constitution and ensures citizens' rights to independently address local matters. However, the realization of this right is often limited by regulatory barriers and dependence on decisions made by governmental authorities. This hinders citizens' participation in governance and reduces the effectiveness of local self-governance.

The participatory budget (PB) has become an important tool that allows residents to directly influence the allocation of local budget funds. The practice of PB, especially in large cities such as Almaty, demonstrates its potential for improving the urban environment. However, expanding this practice requires larger investments and the inclusion of a broader range of projects that can be proposed by citizens.

Public oversight serves as a counterbalance to governmental activities, encouraging transparency and accountability. The 2023 Law «On Public Oversight» establishes the legal framework for citizens' participation in monitoring the actions of governmental bodies. A successful example of public oversight is the «Zher Amanaty» project, aimed at reclaiming unused agricultural lands.

The article emphasizes the need to increase citizen engagement and trust in government bodies, which would make land resource management more transparent and effective. Improving the legal framework, developing local self-governance institutions, and adapting international experience can help address existing issues and improve the quality of land resource management in Kazakhstan.

Keywords: *self-government, participatory budgeting, public oversight, land resources, public participation mechanism.*

DOI: 10.52026/2788-5291_2025_80_2_55

Введение

В рамках исследования рассмотрены вопросы участия общественности в принятий решений в области использования земельных ресурсов. В качестве основных элементов эффективного участия общественности в области использования земельных ресурсов были рассмотрены вопросы местного самоуправления – необходимого для обеспечения участия населения в управлении делами государства; бюджета народного участия – обеспечивает участие населения в формировании и распределении средств местного бюджета; общественный контроль – направлен на анализ и оценку актов и решение органов государственной власти на соответствие интересам общественности.

Материалы и методы

В работе использованы различные методы для изучения участия общественности в принятии решений в области землепользования. Основным методом является анализ нормативных правовых актов, включая Конституцию Республики Казахстан, законы о местном самоуправлении, законы об общественном контроле и другие нормативные документы, регулирующие управление земельными ресурсами. Это позволяет получить полное представление о действующих правовых механизмах, которые обеспечивают или ограничивают участие населения в управлении земельными вопросами.

Также в работе применен сравнительный анализ, где рассматриваются примеры из других стран, таких как Китай, для оценки международного опыта. В частности, изучены практики партисипативного бюджетирования и демократизации управления на уровне местных сообществ, что позволяет адаптировать успешные модели для Казахстана.

Документальный анализ был проведен для исследования различных законодательных и политических документов, чтобы выявить существующие механизмы участия населения и оценить их эффективность в контексте проводимых в стране реформ.

Кроме того, использовались методы качественных исследований, такие как изучение данных о непосредственном участии граждан в местных выборах и партисипативном бюджетировании. Это помогло проанализировать уровень вовлеченности населения в процессы управления и оценить влияние их участия на принятие решений в сфере землепользования.

Применение этих методов позволило глубже исследовать эффективность участия населения и предложить возможные пути реформирования для улучшения управления земельными ресурсами.

Результаты и обсуждение

1.1 Институт местного самоуправления

В первую очередь рассматривая вопрос участия общественности в принятий решений необходимо обратится к нормативным правовым актам. Так в Конституции Республики Казахстан, право участия общественности закреплено в статье 89, согласно которой, признается местное самоуправление, обеспечивающее самостоятельное решение населением вопросов местного значения[1]. Местное самоуправление – это самостоятельная деятельность населения, компактно проживающего на территории городского или сельского сообщества, а также его выборных органах по управлению местными делами. Она осуществляется населением непосредственно, а также через маслихаты и другие органы местного самоуправления и направлена на самостоятельное решение вопросов местного значения под свою ответственность, в порядке, установленном законодательством [1, с. 513].

С деятельностью маслихатов все знакомы и вопросы их правового статуса должны быть рассмотрены в рамках иного исследования. К другим органам местного самоуправления, согласно Закона О местном государственном управлении и самоуправлении в Республике Казахстан (львинная доля которого посвящена вопросам государственного управления), законодатель относит:

1. Собрание местного сообщества - участие представителей местного сообщества, делегированных сходом местного сообщества, в решении текущих вопросов местного значения в пределах и порядке, определенных настоящим Законом;

2. Сход местного сообщества - непосредственное участие жителей (членов местного сообщества) в решении наиболее важных вопросов местного значения в пределах и порядке, определенных настоящим Законом;

3. Территориальный совет местного самоуправления – консультативно-совещательный орган при акимате города республиканского значения, столицы, города областного значения по вопросам взаимодействия акима города с населением, образуемый в границах одного или нескольких избирательных округов по выборам депутатов городского маслихата[2].

Сход и собрание местного сообщества — это самостоятельная деятельность населения, проживающего на соответствующей административно-территориальной единице зарегулированная и контролируемая маслихатом, так как порядок образования и деятельности собрания местного сообщества определяется регламентом собрания местного сообщества, утверждаемым маслихатом района (города областного значения)[3]. А типовой регламент собрания местного сообщества утвержден Приказом Министра национальной экономики Республики Казахстан[4].

То есть, вопрос легитимности действий местного населения в сфере самоуправления напрямую зависит от решения маслихата, который утверждает регламент, разработанный и одобренный центральным исполнительным органом. В отсутствие такого решения любые инициативы и действия местных сообществ могут быть признаны нелегитимными.

Территориальный совет местного самоуправления, будучи важным звеном управления на уровне административно-территориальных единиц (АТЕ), также не может быть сформирован и функционировать без решения маслихата. Его деятельность регулируется типовым положением, утверждаемым центральным исполнительным органом[5], что отражает

[1] *Конституция Республики Казахстан // URL: https://adilet.zan.kz/rus/docs/K950001000_/links (дата обращения: 25.10.2024).*

[2] *Закон Республики Казахстан от 23 января 2001 года № 148-II «О местном государственном управлении и самоуправлении в Республике Казахстан» (с изменениями и дополнениями по состоянию на 18.09.2024 г.) // URL: https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z010000148_ (дата обращения: 28.04.2025)*

[3] *Там же.*

[4] *Приказ Министра национальной экономики Республики Казахстан от 7 августа 2017 года № 295 «Об утверждении Типового регламента собрания местного сообщества» (с изменениями и дополнениями по состоянию на 04.02.2023 г.) // URL: https://adilet.zan.kz/rus/docs/V1700015630 (дата обращения: 25.10.2024).*

[5] *Приказ Министра национальной экономики Республики Казахстан от 19 ноября 2015 года № 703 «Об утверждении Типового положения о территориальных советах местного самоуправления» (с изменениями и дополнениями от 18.08.2024 г.) // URL: https://adilet.zan.kz/rus/docs/V1500012456 (дата обращения: 25.10.2024).*

централизованный подход к регулированию местного самоуправления. Таким образом, институты местного самоуправления, включая территориальные советы, зависят от решений и нормативов как региональных, так и центральных органов власти [2], что свидетельствует о необходимости строгого соблюдения процедурной и правовой базы для обеспечения их легитимности и эффективности.

Также стоит отметить что, уполномоченным органом по вопросам развития местного самоуправления - центральный исполнительный орган, в лице Министерства национальной экономики.

Следовательно, конституционная норма (п.2 ст. 89) предусматривающая альтернативные органы местного само-управления помимо маслихатов, является иллюзией.

В качестве эффективных полномочий собрания местного сообщества предусмотренных Законом, стоит отметить следующее:

- согласование проекта бюджета города районного значения, села, поселка, сельского округа и отчета об исполнении бюджета;
- согласование решений аппарата акима города районного значения, села, поселка, сельского округа по управлению коммунальной собственностью города районного значения, села, поселка, сельского округа (коммунальной собственностью местного самоуправления);
- согласование отчуждения коммунального имущества города районного значения, села, поселка, сельского округа;
- инициирование вопроса об освобождении от должности акима города районного значения, поселка, села, сельского округа[6].

Вышеуказанные полномочия собрания местного сообщества могли бы быть продуктивными инструментами при рассмотрении вопросов местного значения, при условии отсутствия зависимости от органов государственного управления.

Очень правильно подметил эту особенность А.Р. Еремин, - «в практической деятельности самоуправление становится лишь тогда, когда население имеет возможность самостоятельно, независимо от государственного бюрократического аппарата организовать собственную жизнь на определенной территории. Это происходит тогда, когда государство признает существование местного сообщества, а не создает его» [3, с. 12].

Создание сильного института местного самоуправления при его подчинении органам государственного управления представляет собой сложную задачу. Одним из ключевых принципов местного самоуправления является автономия, и если самоуправление напрямую подчиняется государственным органам, его сила и независимость могут быть ослаблены. Однако некоторые степени подотчетности могут существовать без ущерба для самостоятельности, если правильно сбалансировать роль государственных органов и местной власти.

В 2021 году Указом Президента К.К. Токаева была утверждена Концепция развития местного самоуправления до 2025 года[7], в которой были поставлены акценты на следующие проблемы: разграничить и распределить зоны ответственности между органами местного государственного управления и местного самоуправления; конкретизировать статус, функции и полномочия органов местного самоуправления.

Однако на конец 2024 года существующие проблемы в системе местного самоуправления остаются нерешенными. Не были достигнуты успехи в вопросе разграничения полномочий между органами местного самоуправления и государственного управления. Дублирование функций и нечеткость зон ответственности приводят к путанице и снижению эффективности в управлении на местах. Это создает препятствия для решения вопросов местного значения, так как местные органы не обладают достаточной самостоятельностью для принятия решений без участия районного или областного уровня.

1 сентября 2020 года Президент Республики Казахстан К.К. Токаев [4], обращаясь с посланием к народу Казахстана выступил с инициативой прямых выборов сельских акимов. В 2021 году эта инициатива была реализована на уровне сел и поселков, а в 2023 году на уровне районов и городов

[6] *Закон Республики Казахстан от 23 января 2001 года № 148-II «О местном государственном управлении и самоуправлении в Республике Казахстан» (с изменениями и дополнениями по состоянию на 18.09.2024 г.) // URL:* https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z010000148_ *(дата обращения: 25.10.2024).*

[7] *Указ Президента Республики Казахстан от 18 августа 2021 года № 639 «Об утверждении Концепции развития местного самоуправления в Республике Казахстан до 2025 года» (с изменениями и дополнениями по состоянию на 03.01.2024 г.) // URL:* https://adilet.zan.kz/rus/docs/U2100000639 *(дата обращения: 25.10.2024).*

областного значения. Этот механизм участия народа в государственном управлении оказался более востребованным и популярным, о чем свидетельствует явка избирателей 2023 года (рисунок ниже).

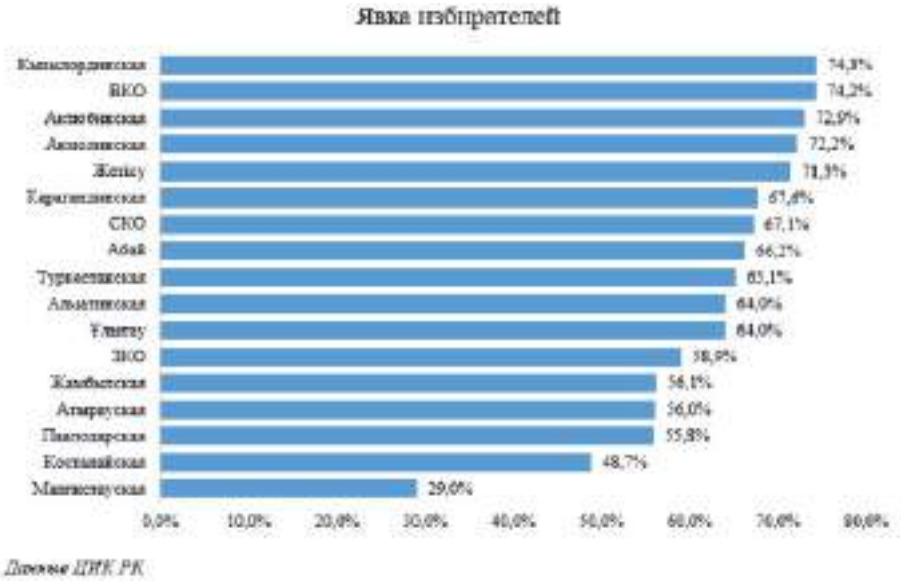

Данные ЦИК РК

Несмотря на введение выборности акимов сельских округов и городов районного и областного значения, вовлеченность граждан в управление остается на низком уровне. Это связано с отсутствием эффективных механизмов обратной связи и недостаточной прозрачностью действий местных органов власти. В результате многие вопросы местного значения решаются без активного участия граждан, что снижает качество принимаемых решений.

1.2 Бюджет народного участия

Эффективность деятельность органов местного самоуправления во многом зависит от финансовой обеспеченности. Достаточное финансирование есть краеугольный камень для эффективной реализации функции и полномочий органов местного самоуправления.

В качестве одного из существующих механизмов управления является участие граждан в распределении средств местного бюджета – бюджет народного участия (БНУ) (партисипативное бюджетирование).

Из послания Главы государства Касым-Жомарта Токаева народу Казахстана от 1 сентября 2020 г. следует, что проект «Бюджет народного участия» – это один из этапов развития местного самоуправления. «Бюджет народного участия» в этой связи становится опережающе важным инструментом настройки механизмов совместной работы акиматов и граждан. Успешная реализация «Бюджета народного участия» станет одним из столпов дальнейшей реализации концепции «слышащего государства». И наоборот, системные ошибки могут привести к росту недоверия между властью и гражданами и создать барьер на пути развития институтов самоорганизации и самоуправления в республике [5].

В соответствии с Правилами разработки проектов местных бюджетов, в рамках бюджета народного участия выносятся на голосование и реализуются акиматом (аппаратом акима) следующие мероприятия:

1) озеленение территории;

2) обустройство тротуаров;

3) строительство и ремонт тротуаров, пандусов, арыков;

4) создание, ремонт и освещение мест общего пользования (парки, скверы, пешеходные зоны, улицы и иные объекты);

5) ремонт бордюр, брусчатки, подпорных стен;

6) ликвидация свалок;

7) установка и ремонт беседки, скамьи, урны, оборудования и конструкции для игр детей и отдыха взрослого населения в местах общего пользования;

8) установка, ремонт и освещение спортивных (тренажерных площадок, футбольных, баскетбольных, волейбольных полей), детских игровых площадок на дворовых территориях и в местах общего пользования;

9) обеспечение санитарии[8].

Все вышеназванные мероприятия напрямую связаны с принципами устойчивого землепользования, под которым «понимается эволюционный процесс функционирования земли, который обеспечивает сохранение разрешенного вида использования земельного участка, благоприятной окружающей среды, способный противостоять отрицательным экономическим и экологическим воздействиям, включая стихийные силы природы, предупредить или ослабить спады производства. Другими словами, устойчивым нами признается землепользование, полностью отвечающее концепции устойчивого развития с сохранением всего природно-ресурсного потенциала в целях удовлетворения потребностей существующих и потенциальных субъектов земельных отношений» [6].

Популярность инструмента партисипативного бюджетирования, становится популярной среди местного населения, что является подтверждением эффективности. Так прогресс в участии местного населения в формировании бюджета можно наблюдать на примере города Алматы (рисунок ниже)[9].

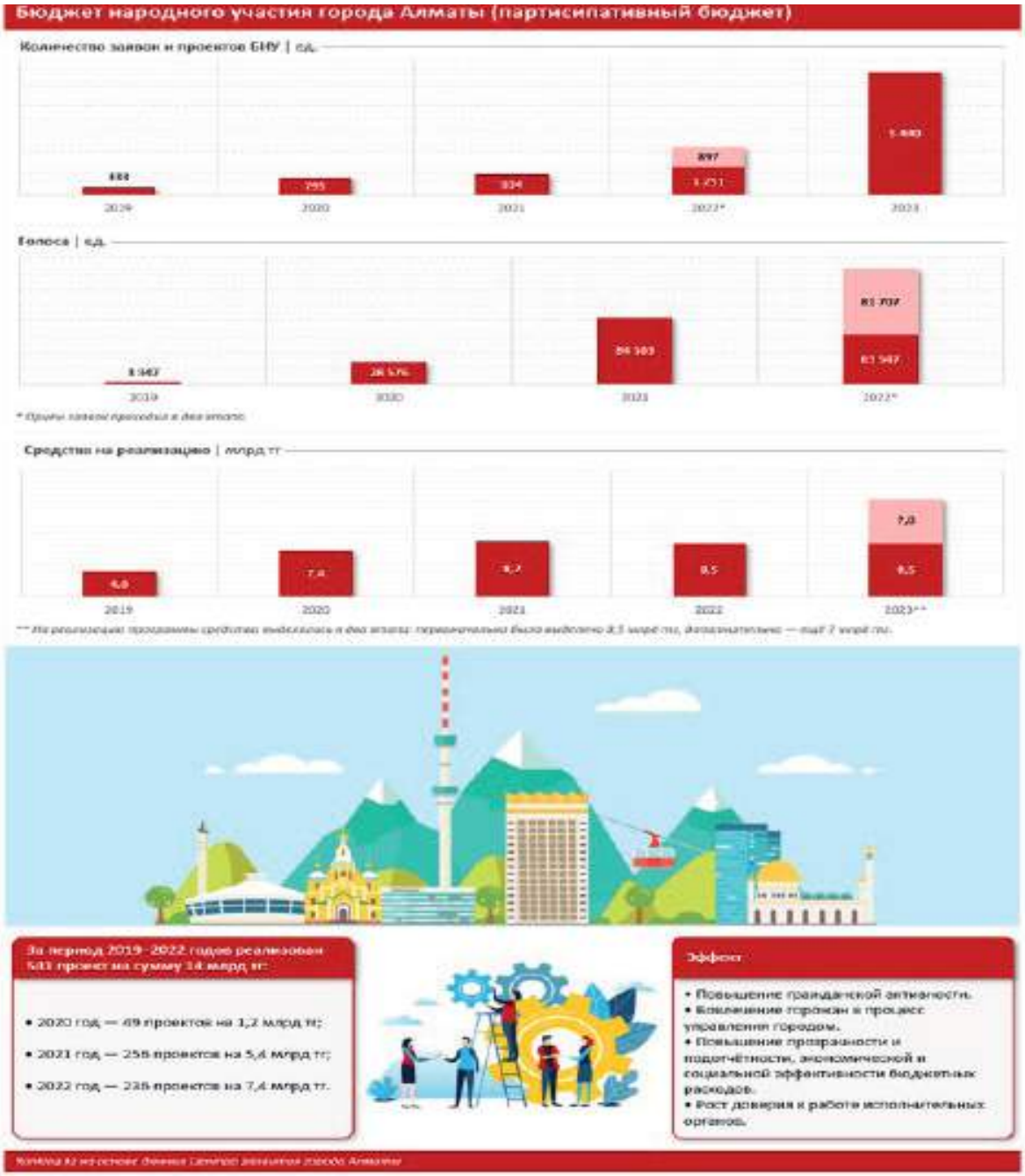

[8] *Приказ Министра финансов Республики Казахстан от 31 октября 2014 года № 470 «Об утверждении Правил разработки проектов местных бюджетов» // URL:* https://adilet.zan.kz/rus/docs/V14E0009950 *(дата обращения: 25.10.2024).*

[9] *Бюджет народного участия: как граждане РК могут влиять на развитие своих городов и сёл? // URL:* https://ranking.

Активность населения Алматы в промежутке 2019 по 2023 года на более чем 16 раз, а объем средств на реализацию проектов бюджета народного участия вырос в 4 раза, и в 2023 году составил, 15,5 млрд тенге.

В Правил разработки проектов местных бюджетов[10] установлен минимальный объем расходов, направляемых на реализацию проектных предложений местных жителей. Указанный показатель не должен быть менее 10% от годового объема расходов бюджета административно-территориальной единицы по направлению жилищно-коммунального хозяйства, за исключением целевых трансфертов кредитов из вышестоящего бюджета кредитов из вышестоящего бюджета и займов.

Предельные размеры стоимости для реализации одного проектного предложения не должна превышать, 25000 МРП; 15000МРП; 1500 МРП, в районах в городе республиканского значения, столицы; для города областного значения и (или) для района в городе областного значения; для города районного значения, соответственно.

Обращая внимание на региональную карту затрат местных бюджетов за 2023 год (рисунок ниже), органы местного самоуправления Северо-Казахстанкой области имеют финансовую возможность реализовать проектные предложения местного населения на сумму не менее 3 млрд тенге.

Для оценки значимости и перспективности применения партисипативного бюджетирования необходимо обратить внимание на международный опыт. Весьма примечательным и образцовым является опыт столицы провинции Сычуань, Китайской Народной Республики – город Чэнду. Согласно шестой национальной переписи населения, в 2010 году население Чэнду составляло чуть более 14 миллионов человек. Включая тех, кто официально не зарегистрирован как постоянные домохозяйства или временные жители, общее население варьируется от 15 до 18 миллионов человек.

На фоне стремительного экономического роста большинство городов, том числе город Чэнду столкнулись с проблемами, которые явились провоцирующим фактором реформирования:

Первый фактор связан с разделением между сельскими и городскими районами. Несмотря на экономический рост, даже находящиеся рядом с богатыми городскими районами деревни всё ещё имеют более низкие доходы и уровень услуг по сравнению с городом; в 2007 году доход на душу населения в городской семье был в 2,63 раза выше, чем в сельской семье.

kz/reviews/socium/byudzhet-narodnogo-uchastiya-kak-grazhdane-rk-mogut-vliyat-na-razvitie-svoih-gorodov-i-syol.html *(дата обращения: 25.10.2024).*

[10] *Приказ Министра финансов Республики Казахстан от 31 октября 2014 года № 470. Об утверждении Правил разработки проектов местных бюджетов // URL:* https://adilet.zan.kz/rus/docs/V14E0009950 *(дата обращения: 25.10.2024).*

Второй фактор касается старой концепции коммунальной автономии и прав жителей деревень, а также их стремления к местной демократии.

Третий фактор связан с правами на использование земли жителями деревень как для жилищных нужд, так и для сельского хозяйства, которые находятся под серьёзной угрозой в условиях расширяющихся городских территорий.

Для решения вышеуказанных проблем в Чэнду были определены три цели:

- достижение большего равенства в предоставлении базовых услуг между городскими и сельскими районами;
- более демократическую автономию для жителей деревень как часть улучшения качества общественных услуг;
- разъяснение прав собственности, защита имущественных прав сельских жителей и повышение эффективности использования земли.

Тридцать лет стремительного экономического развития в Китае принесли как процветание, так и увеличение неравенства, что особенно заметно в резком различии между сельскими и городскими районами. Для эксперимента с набором механизмов развития, направленных на более равномерное развитие городских и сельских территорий, в 2007 году китайское правительство объявило Чэнду пилотной зоной реформы интегрированного и сбалансированного развития [7].

В рамках пилотной инициативы была создана Комиссия по сбалансированному развитию сельских и городских районов в Чэнду. Одной из ключевых стратегий, применяемых этой комиссией, было улучшение сельских общественных услуг через реформу общественных услуг и социального управления на уровне деревень. Ежегодно муниципалитет Чэнду и местные органы власти выделяют дополнительные бюджеты на сельские общественные услуги. С 2008 года каждая деревенская община получает минимум 200 000 юаней (около 30 000 долларов США) на обеспечение общественных услуг на уровне деревни. Увеличение финансирования столкнулось с проблемой администрирования этих средств, что явилось отправной точкой формирования и участия общественности в распределении бюджета – бюджет народного участия.

Другим ключевым элементом партисипативного бюджетирования в Чэнду стала реформа демократии на низовом уровне. В рамках пилотной реформы по интегрированному и сбалансированному развитию между сельскими и городскими районами муниципалитет Чэнду разработал политику и нормативные акты, направленные на предоставление местным жителям права участвовать в принятии решений, контроле и оценке проектов общественных услуг на уровне деревень. Основой этого процесса стало создание нового механизма управления на уровне деревень — сельского совета, который занимается регулированием распределения средств на общественные услуги в деревнях. Каждый сельский совет, как правило, состоит из дюжины или более членов, избранных местными жителями. Они формируют демократическую группу по управлению финансами и группу по контролю бюджета.

С 1988 года большинство деревень в Китае имели деревенские комитеты, которые по закону определяются как автономные органы, состоящие из местных жителей. Новые сельские советы не заменили эти органы, а были созданы параллельно с существующими деревенскими комитетами. Часть обязанностей деревенских комитетов была передана сельским советам, что увеличило их полномочия в принятии решений и контроле.

Развитие БНУ как демократического процесса в Чэнду также было усилено пилотной реформой прав на землю. С момента основания Китайской Народной Республики в 1949 году крестьяне лишились частных прав собственности на землю. Вместо этого они работают на земле, которая принадлежит сельскому коллективу и государству. В марте 2008 года в городе Люцзе (Дуцзянъянь) был проведен пилотный проект в деревне Хемин по предоставлению крестьянам прав на землю. Хотя это не давало полного права собственности, жителям деревни предоставили право на использование земли и возможность её передачи. До этого двусмысленность и неопределенность прав на землю часто приводили к конфликтам между крестьянами, а также между крестьянами и правительством. В деревне Хемин был создан совет старейшин, который занимался продвижением реформы земельных прав, разрешая имущественные споры [8].

Увеличение финансирования, демократизация управления и собственность на землю стали теми тремя китами на которых

держится бюджет народного участия города Чэнду.

Проекты, которые могут быть профинансированы за счет БНУ, в первую очередь представляют собой общественные услуги, которые могут быть предоставлены и контролироваться местными жителями и деревенскими жителями. Эти проекты делятся на четыре основные категории:

- Культура, грамотность и спорт: сюда входят радиовещание и кабельное телевидение в деревне, деревенская библиотека, развлекательные и фитнес-программы.

- Базовые услуги и инфраструктура для местного экономического развития: такие как деревенские дороги, водоотведение, озеленение, ирригация и водоснабжение. Проекты, выбранные или одобренные в этой категории, составляют более 90 процентов финансирования.

- Сельскохозяйственное обучение, такое как обучение фермерству и бизнес-навыкам для жителей деревень.

- Управление деревней, которое включает в себя обеспечение безопасности, административные функции деревни, а также санитарные и мусоросборочные службы, которые в этой категории рассматриваются как управленческие услуги, а не как «базовые услуги», как в большинстве стран.

За три цикла БНУ в период с 2009 по 2011 год общая стоимость проектов, финансируемых в Чэнду через процесс БНУ, составила эквивалент около 325 миллионов долларов США, и ежегодная сумма постепенно увеличивается с каждым годом. Если учесть, что сельское население составляет пять миллионов человек, то сумма на одного жителя в год для реализации БНУ составляет около 22 долларов США, что является довольно высокой цифрой по сравнению с другими известными экспериментами БНУ [9].

Официальная политика, связанная с БНУ в Чэнду, гласит, что ресурсы демократически распределяются и контролируются местными жителями деревень, что четко указывает на то, что БНУ охватывает как программирование бюджета, так и контроль за его исполнением.

БНУ в Чэнду ближе к первому типу процесса в типологии сети городской партисипативной демократии Китая, в котором местные граждане участвуют непосредственно в распределении местного бюджета. В каждой деревне или общине есть комитет/совет деревни или комитет/совет жителей. Помимо их непосредственного участия, создаются группы обсуждений, группы по управлению финансами и группы по мониторингу, в которые избираются местные жители деревни. Иными словами, эти группы являются настоящей инновацией в области управления, так как они выступают в качестве интерфейса между установленной административной и политической иерархией и гражданами, будь то деревенские или городские жители.

С момента своего появления, БНУ стал обязанностью деревенских советов. Кроме того, группа надзора за бюджетом в рамках деревенских советов, состоящая из пяти-семи избранных местных жителей, следит за реализацией бюджета. Это является значительной инновацией в китайской бюджетной системе, увеличивающей возможность жителей контролировать расходование государственных средств. В деревнях Чэнду прямая демократия реализуется через открытое собрание жителей, которое принимает окончательное решение, тогда как деревенский совет можно рассматривать как постоянный комитет собрания.

Отличительной чертой развития БНУ в Чэнду является то, что оно в значительной степени разрабатывалось на местном уровне с ограниченной опорой на международный опыт. Другой чертой является очень большой масштаб БНУ в Чэнду. Он осуществляется не в одной деревне или в ограниченном наборе деревень или сельских общин, а во всех 2 308 охватывающих пять миллионов человек. Большинство примеров БНУ в Китае, включая самые инновационные, в основном основаны на городских районах и имеют довольно ограниченный масштаб. Они в основном консультационные и, как правило, не полностью открыты для широкой общественности или ограничиваются публичными слушаниями.

Одной из дискуссий, которая продолжается почти 25 лет по поводу БНУ, является вопрос о том, следует ли финансировать производственные проекты, такие как мероприятия по генерированию дохода, создание рабочих мест в местной экономической инфраструктуре и развитие местной экономики. Очень немногие города включили эти типы проектов в свой список.

Включение производственных проектов должно пониматься в контексте реформ прав на использование земли. С одной стороны, индивидуальные права на жилье

были признаны и защищены центральным правительством, которое владеет землей, через индивидуальные долгосрочные права на пользование. В то же время были признаны и защищены два типа коллективных прав на использование земли: в пределах застроенной территории деревни и для сельскохозяйственных земель, обрабатываемых как общий ресурс. БНУ выступает как мощный инструмент модернизации китайских сельских коммун, унаследованных от революции. В то же время, это кажется способом построения нового баланса между индивидуальными правами и коллективной сплоченностью и традициями в условиях стремительной и исключительной приватизации. БНУ направляет значительные ресурсы на «общее достояние» деревни и увеличивает их ценность как общих и неделимых социальных и экономических пространств. Средства БНУ помогли укрепить общие социальные и экономические интересы местного населения. Это инвестиции в местную солидарность, а не просто в общественные услуги и инфраструктуру деревни.

Что делает БНУ в Чэнду таким специфическим в этом отношении, так это то, что он строится на признании и защите коллективного права на использование земли. Эта безопасность долгосрочной коллективной аренды, сроком до 70 лет для сельскохозяйственных земель, является стимулом для развития сельского хозяйства, которое увеличит ценность земли. БНУ — это инструмент, который увеличивает производственную инфраструктуру для сельского хозяйства (реки, берега, водные каналы, сушилки для продуктов, амбары и т.д.) и одновременно повышает качество жизни через социальные проекты. Это способствующий и связывающий элемент между демократизацией деревни, безопасностью аренды через земельные договора и предоставлением основных услуг. Все это способствует сокращению неприемлемого разрыва между городскими и сельскими районами [10].

Обращая внимание на опыт китайского города, необходимо обозначить и определить возможности и элементы, которые в Казахстане существуют и на что следует обратить внимание. БНУ в Казахстане уже имеет свою институциональную основу. Во-первых, как было отмечено в Китае, важным событием было предоставление земли в собственность. Этот инструмент в Казахстане уже реализован, каждый гражданин может иметь землю на праве собственности или на праве землепользования. Следовательно, земля, не переданная в частную собственность, составляет коммунальную собственность соответствующей административно-территориальной единицы.

Во-вторых, вопросы демократизации являются основой построения Республики Казахстан. К числу последних новшеств в сфере демократизации местного управления является введение института выборности акимов сельских округов, городов районного и областного значения. Однако система местного самоуправления в том виде, в котором она существует, не соответствует демократическим принципам. Мы предлагаем, не отказываясь от существующей системы местного самоуправления реализовать альтернативную возможность участия населения в решении общественных вопросов конкретного района, по аналогии с Чэнду. При этом функции органов самоуправления должны быть расширены и распределены между существующими органами самоуправления и вновь созданным.

И третьим китом, на котором должен быть основан бюджет народного участия — это увеличение финансирования. Так максимальная предельная сумма для реализации проекта в городе районного значения составляет 1500 МРП (т.е. 5 538 000 тенге). Этой суммы недостаточно даже для решения сельских проблем, не говоря о городских.

Подводя итоги, следует отметить, что вопросы самоуправления и финансовая независимость органов самоуправления требуют дополнительных институциональных мер совершенствования для эффективного использования инструмента партисипативного бюджетирования.

В качестве практических рекомендаций стоит отметить необходимость внесения изменений в Правила разработки проектов местных бюджетов, утвержденных приказом Министра финансов Республики Казахстан от 31 октября 2014 года № 470, в части определения количественного и качественного состава экспертных советов. Предлагаю сделать по аналогии Земельных комиссии, в котором состав помимо государственных служащих включены

представители гражданского общества.

Также предлагаю установить для городов, разделенных на районы, возможность перераспределения средств бюджета народного участия между районами в зависимости от количества поступивших заявок. В целях более справедливого и эффективного использования средств бюджета народного участия необходимо предусмотреть механизм перераспределения утвержденного общего объема финансирования между районами города. Перераспределение должно основываться на количестве и обоснованности поданных заявок: если в одном районе поступило значительно больше проектов, чем в другом, излишек средств может быть перенаправлен туда, где есть реальный спрос. Такой подход позволит финансировать больше востребованных инициатив граждан и избежать неэффективного распределения средств по заранее установленной квоте без учета фактической активности населения.

Дополнить пункт 14-4, Правил разработки проектов местных бюджетов, следующими мероприятиями:

10) развитие цифровой инфраструктуры (установка точек Wi-Fi в общественных местах);

11) экологические программы (раздельный сбор отходов, эко-просвещение);

12) обустройство инклюзивных объектов (пандусы, тактильные дорожки для маломобильных граждан)»;

13) иные мероприятия, направленные на развитие городской инфраструктуры, обеспечение безопасности, создание условий для отдыха, занятий спортом, повышения уровня экологии и социальной активности населения, в том числе организация местных культурных событий, обустройство площадок для выгула животных, развитие инфраструктуры для маломобильных групп населения, установка камер видеонаблюдения и иные мероприятия, предложенные гражданами в рамках бюджета народного участия».

Совершенствование инструмента партисипативного бюджетирования будет новым этапом демократизации общественных процессов, так определение общественно важных проблем и их решение будет зависеть от большинства проживающих в населенном пункте. Для обеспечения продуктивного землепользования необходимо рассматривать землю в купе с инфраструктурой необходимой для ее возделывания, хранения и реализацией готовой продукции. В связи с чем, вопросы партисипативного участия являются значимыми и актуальными для участия общественности в управлении земельными ресурсами.

1.3 Общественный контроль

В совершенствовании механизма участия общественности в принятии решений особое место занимает вовлеченность граждан и общественный контроль, что может быть реализовано через механизмы тесного взаимодействия общественности и государственных органов. Общественный контроль в Республике Казахстан до недавнего времени был реализован в нескольких нормативных правовых актах:

- Конституция Республики Казахстан;
- Уголовно-исполнительный кодекс Республики Казахстан;
- Водный кодекс Республики Казахстан;
- Экологический кодекс Республики Казахстан;
- Трудовой кодекс Республики Казахстан;
- Кодекс Республики Казахстан «О здоровье народ и системе здравоохранения»;
- Закон Республики Казахстан от 18 декабря 1992 года «О социальной защите граждан, пострадавших вследствие ядерных испытаний на Семипалатинском испытательном ядерном полигоне»;
- Закон Республики Казахстан «О ратификации Международного пакта о гражданских и политических правах»;
- Закон Республики Казахстан «О гражданской защите»;
- Закон Республики Казахстан «Об использовании атомной энергии»;
- Закон Республики Казахстан «О профессиональных союзах»;
- Закон Республики Казахстан «О противодействии коррупции»;
- Закон Республики Казахстан «О местном государственном управлении и самоуправлении в Республике Казахстан»;
- Закон Республики Казахстан «Об охране, воспроизводстве и использовании животного мира»;
- Административный процедурно-процессуальный кодекс РК;
- Закон Республики Казахстан «О статусе столицы Республики Казахстан»;
- Закон Республики Казахстан «О порядке и условиях содержания лиц в специальных учреждениях, обеспечивающих временную изоляцию от общества» и др.

Все вышеназванные акты позволяют гражданам в той или иной мере осуществлять контроль в различных сферах общественных отношений. Несмотря на довольно широкий круг нормативных актов, отсутствие системного и структурированного закона, также отсутствие основополагающих принципов не всегда позволяют осуществить общественный контроль на должном качественном уровне. На основании чего, 2 октября 2023 года был принят Закон РК «Об общественном контроле», планировалось, что он станет правовой базой для функционирования в нашей стране единой системы общественного контроля с ясно установленными правилами и нормами для его реализации.

Закон РК «Об общественном контроле» конкретизирует и раскрывает статью 33 Конституции РК, согласно которой граждане имеют право участвовать в управлении делами государства самостоятельно либо через своих представителей, обращаться лично или направлять индивидуальные и коллективные обращения в государственные органы.

В качестве результативного примера участия граждан в управлении делами государства является проект «Жер Аманаты» направленная на возврат государству неиспользуемых и выданных с нарушением законодательства Республики Казахстан земель сельскохозяйственного назначения. Так в целях проведения общественного контроля за системной реализацией данного проекта, созданы республиканские и региональные комиссии, в состав которых входят представители общественности, депутаты и сотрудники надзорных органов.

Так за период 2022 - 2024 год по Северо -Казахстанской области государству было возвращено 486294,6 га земель сельскохозяйственного назначения[11]. Количество изъятых земель в 2023 году по Северо-Казахстанской области в разрезе районов выглядит следующим образом (диаграмма ниже).

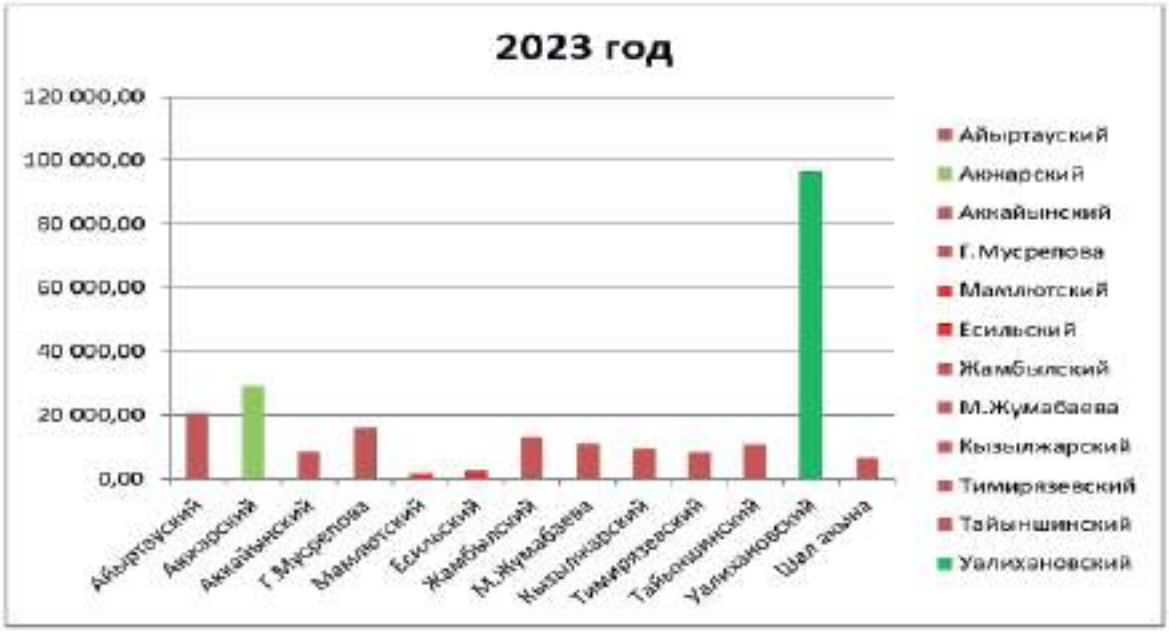

По нашему мнению общественный контроль это противовес деятельности государственных органов, своего рода обратная связь мотивирующая органы государственного управления улучшать свою работу и качество предоставляемых населению услуг. Обратная связь со стороны общественности это демократический инструмент, который сопровождается открытостью и прозрачностью государства перед обществом.

Американский политолог Б.Пэйдж отмечает: «Для того чтобы общество имело возможность реально контролировать действия правительства, оно должно быть в целом хорошо информированным, а граждане должны принимать активное участие в обсуждении всех важнейших проблем страны».

Первой страной в мире, начавшей утверждать принцип информационный доступности государственных органов для граждан, стала Швеция, принявшая в 1766

[11] *Интерактивная карта «JerKarta». // URL:* https://jerkarta.gharysh.kz/ru/statistics *(дата обращения: 28.10.2024).*

году закон о свободе изданий, который в 1812 году был преобразован в закон о свободе печати. Закон требовал, чтобы официальные документы предоставлялись незамедлительно и бесплатно каждому, кто делает запрос[12].

В этой части институциональная основа в Республике Казахстан подготовлена, и доступ к информации закреплен в основном законе страны и регламентирован отдельным законом «О доступе к информации»[13].

Доступ к информации о земельных ресурсах позволяет в режиме реального времени получать информацию с помощью Автоматизированной информационной системы государственного земельного кадастра, которая позволяет определить характеристики земельного участка и даже установить его собственника или землепользователя.

Тем самым институциональная база и интерактивные возможности позволяют каждому гражданину в режиме реального времени устанавливать нарушения земельного законодательства и требовать их устранения.

Концептуальной проблемой в реализации своих прав является низкая вовлеченность граждан, что обусловлено отсутствием доверия к государственным органам, коррупцией и нигилизмом.

По моему мнению, важным идеологическим шагом государства стала Конституционная реформа 2022 года, которая определила собственником всех земель и природных ресурсов – народ Казахстана. Почему идеологическим, потому что юридически народ не может реализовать свое право частной собственности в полной мере, так как его обозначил законодатель. Народ при всем желании не сможет реализовать свое право пользования и владения в той мере, которой позволяет институт частной собственности.

Правомочие распоряжения земельными и природными ресурсами может быть реализовано через механизм всенародного голосования, что также является важным механизмом участи общественности в принятии решений в области использования земельных ресурсов.

Заключение

В заключении данного исследования можно отметить, что участие общественности в принятии решений по вопросам использования земельных ресурсов является важнейшим фактором для обеспечения эффективного и прозрачного управления в Казахстане. Общественный контроль, местное самоуправление и бюджет народного участия играют ключевую роль в демократизации этих процессов, обеспечивая вовлеченность граждан в вопросы, которые напрямую касаются их повседневной жизни и благополучия.

Одним из центральных элементов участия является институт местного самоуправления, который закреплен в Конституции Республики Казахстан и наделяет граждан правом самостоятельно решать вопросы местного значения. Однако, как показывает проведенный анализ, система местного самоуправления в Казахстане сталкивается с рядом проблем, связанных с недостаточной автономией и зависимостью от решений органов государственного управления. Регламентация деятельности органов местного самоуправления со стороны центральной власти ограничивает их самостоятельность, что сужает возможности для реального участия граждан в управлении земельными ресурсами. Важным шагом для повышения эффективности местного самоуправления станет расширение его полномочий и устранение нормативных барьеров, которые мешают населению полноценно участвовать в процессе принятия решений.

Бюджет народного участия (БНУ) является важным механизмом, обеспечивающим гражданам возможность напрямую влиять на распределение средств местных бюджетов. В Казахстане данная практика получила развитие после инициативы Президента Касым-Жомарта Токаева, направленной на внедрение механизма «слышащего государства». БНУ предоставляет жителям городов и сел возможность предлагать и голосовать за проекты, которые они считают наиболее важными для развития своих сообществ, будь то озеленение, ремонт инфраструктуры или создание общественных пространств.

[12] *Эволюция права на доступ к информации. Международно-правовой аспект. // URL:* https://inlnk.ru/O1RnMQ *(дата обращения: 20.04.2025).*

[13] *Закон Республики Казахстан от 16 ноября 2015 года. О доступе к информации. // URL:* https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z1500000401 *(дата обращения: 28.10.2024).*

Успехи БНУ, особенно в таких крупных городах, как Алматы, подтверждают его эффективность. Однако, для дальнейшего развития этого механизма требуется увеличение финансирования и внедрение более широкого круга проектов, которые могут быть предложены и реализованы гражданами.

Международный опыт, например, успешная практика Китая в рамках партисипативного бюджетирования в городе Чэнду, может служить ориентиром для дальнейшего развития БНУ в Казахстане. В Чэнду бюджет народного участия стал важным инструментом не только для улучшения инфраструктуры, но и для усиления социальной сплоченности, что показывает его потенциал как механизма для демократизации общественных процессов. Важно, чтобы Казахстан продолжал адаптировать международные модели к своим условиям, чтобы обеспечить более эффективное управление земельными ресурсами и стимулировать участие граждан.

Общественный контроль, будучи важным инструментом взаимодействия между государством и обществом, служит противовесом для государственных органов, мотивируя их к большей открытости и ответственности. Новый закон «Об общественном контроле», принятый в 2023 году, призван систематизировать и укрепить этот механизм, предоставив гражданам более широкие возможности для мониторинга и оценки действий государственных органов. Например, общественный контроль в рамках проекта «Жер Аманаты», направленного на возврат земель сельскохозяйственного назначения, неиспользуемых или нарушающих законодательство, демонстрирует, как активное участие общественности может способствовать более эффективному использованию земельных ресурсов.

Тем не менее, для реализации всех этих механизмов необходима активная вовлеченность граждан. Одной из ключевых проблем является недостаточное доверие населения к государственным органам, а также коррупция и правовой нигилизм, что снижает мотивацию граждан участвовать в управлении. В этом контексте важную роль играют просветительские и информационные кампании, направленные на повышение уровня правовой культуры и осведомленности населения о своих правах и возможностях участия в процессах принятия решений.

На основе проведенного исследования можно сделать вывод, что эффективное участие общественности в управлении земельными ресурсами является важным условием для их рационального использования и обеспечения устойчивого развития. Для этого необходимо не только совершенствовать правовые механизмы, но и активно вовлекать население в принятие решений на всех уровнях. Совершенствование институтов местного самоуправления, расширение практики партисипативного бюджетирования и укрепление общественного контроля должны стать приоритетными направлениями в развитии управления земельными ресурсами в Казахстане.

Данное исследование финансируется Комитетом науки Министерства науки и высшего образования Республики Казахстан (Grant No. BR24993047)

ЛИТЕРАТУРА

1. Конституционное право Республики Казахстан. Академический курс: в 2-х т. Т.2. Под общ. ред. д.ю.н., проф. Мами К.А. – Алматы, 2021. – 592 с.

2. Рыскильдина С.М Местное самоуправление в условиях российской государственности: теоретический и практический аспекты. Дис. … канд. юрид. наук: 12.00.01 / Рыскильдина С.М. - Уфа, 2002. - 211 с.

3. Еремин А.Р. Реализация права человека и гражданина на местное самоуправление в Российской Федерации: конституционные вопросы - Саратов: Изд-во Сарат. ун-та, 2003. - 280 с.

4. Токаев К.К. Послание Главы государства народу Казахстана от 1 сентября 2020 года. Казахстан в новой реальности: время действий. // URL: https://www.akorda.kz/ru/poslanie-glavy-gosudarstva-kasym-zhomarta-tokaeva-narodu-kazahstana-183048 (дата обращения: 20.02.2025).

5. Арапова С.Г., Качалкина К.Г., Котов Д.В., Куликов А.В., Мнайдарова Е.В., Нуртдинов Э.Р., Розе Н.Ш., Шуликова Л.С. Настольная книга организатора проекта «Бюджет народного участия». Научно-популярное издание. – Нур-Султан: LEM, 2021. – 112 с.

6. В.А.Свитин Устойчивое землепользование как условие обеспечения продовольственной безопасности // Вестник Белорусской государственной сельскохозяйственной академии. - 2014. - №3. // URL: https://cyberleninka.ru/article/n/ustoychivoe-zemlepolzovanie-kak-uslovie-obespecheniya-prodovolstvennoy-bezopasnosti (дата обращения: 29.09.2024).

7. Zhou S. A way to achieve social justice. A case study of an ongoing participatory experiment in Chengdu // Development Planning Unit, London. – 2012. – P.55.

8. Cabannes Y., Zhuang M. 72 Frequently Asked Questions (FAQ) on Participatory Budgeting // United Nations Habitat Programme, Chinese version, China Social Press, Beijing. – 2010. – P. 129.

9. Cabannes Y. Participatory budgeting contribution to basic services delivery // Draft Report for GOLD International Report, IIED/UCLG. – 2013. – P. 33.

10. Cabannes, Y., & Ming, Z. (2014). Participatory budgeting at scale and bridging the rural−urban divide in Chengdu. // Environment and Urbanization. – 2014. - №26(1). – P. 257-275. // URL: https://doi.org/10.1177/0956247813509146 (date of reference: 25.10.2024).

REFERENCES

1. Konstitucionnoe pravo Respubliki Kazahstan. Akademicheskij kurs: v 2-h t. T.2. Pod obshh. red. d.ju.n., prof. Mami K.A. – Almaty, 2021. – 592 s.

2. Ryskil'dina S.M Mestnoe samoupravlenie v uslovijah rossijskoj gosudarstvennosti: teoreticheskij i prakticheskij aspekty. Dis. ... kand. jurid. nauk: 12.00.01 / Ryskil'dina S.M. - Ufa, 2002. - 211 c.

3. Eremin A.R. Realizacija prava cheloveka i grazhdanina na mestnoe samoupravlenie v Rossijskoj Federacii: konstitucionnye voprosy - Saratov: Izd-vo Sarat. un-ta, 2003. - 280 s.

4. Tokaev K.K. Poslanie Glavy gosudarstva narodu Kazahstana ot 1 sentjabrja 2020 goda. Kazahstan v novoj real'nosti: vremja dejstvij. // URL: https://www.akorda.kz/ru/poslanie-glavy-gosudarstva-kasym-zhomarta-tokaeva-narodu-kazahstana-183048 (data obrashhenija: 20.02.2025).

5. Arapova S.G., Kachalkina K.G., Kotov D.V., Kulikov A.V., Mnajdarova E.V., Nurtdinov Je.R., Roze N.Sh., Shulikova L.S. Nastol'naja kniga organizatora proekta «Bjudzhet narodnogo uchastija». Nauchno-populjarnoe izdanie. – Nur-Sultan: LEM, 2021. – 112 s.

6. V. A. Svitin Ustojchivoe zemlepol'zovanie kak uslovie obespechenija prodovol'stvennoj bezopasnosti // Vestnik Belorusskoj gosudarstvennoj sel'skohozjajstvennoj akademii. - 2014. - №3. // URL: https://cyberleninka.ru/article/n/ustoychivoe-zemlepolzovanie-kak-uslovie-obespecheniya-prodovolstvennoy-bezopasnosti (data obrashhenija: 29.09.2024).

7. Zhou S. A way to achieve social justice. A case study of an ongoing participatory experiment in Chengdu // Development Planning Unit, London. – 2012. – P.55.

8. Cabannes Y., Zhuang M. 72 Frequently Asked Questions (FAQ) on Participatory Budgeting // United Nations Habitat Programme, Chinese version, China Social Press, Beijing. – 2010. – P. 129.

9. Cabannes Y. Participatory budgeting contribution to basic services delivery // Draft Report for GOLD International Report, IIED/UCLG. – 2013. – P. 33.

10. Cabannes, Y., & Ming, Z. (2014). Participatory budgeting at scale and bridging the rural−urban divide in Chengdu. // Environment and Urbanization. – 2014. - №26(1). – R. 257-275. // URL: https://doi.org/10.1177/0956247813509146 (date of reference: 25.10.2024).

ӘОЖ 340
ҒТАМР 10.27.01

АЗАМАТТЫҚ ЗАҢНАМАДАҒЫ ТЕРМИНОЛОГИЯЛЫҚ БІРІЗДІЛІКТІ САҚТАУДЫҢ КЕЙБІР ҚҰҚЫҚТЫҚ МӘСЕЛЕЛЕРІ

Дархан Әбдіманапұлы Бәкіров[1]
Құқықтану магистрі, Әл-Фараби атындағы ҚазҰУ кеден, қаржы және экологиялық құқығы кафедрасының аға оқытушысы; Алматы қ., Қазақстан Республикасы; e-mail: dbakirov@mail.ru; ORCID: https://orcid.org/0000-0003-3836-1998

Нұрмұхамед Дәулеткелдіұлы Мырзатаев
PhD, Әл-Фараби атындағы ҚазҰУ азаматтық құқық, азаматтық іс жүргізу және еңбек құқығы кафедрасының аға оқытушысы; Алматы қ., Қазақстан Республикасы; e-mail: mukhametnur@mail.ru; ORCID: https://orcid.org/0000-0001-5397-0332; Scopus Author ID:57202533769

Сауле Жүсупбековна Сулейменова
Заң ғылымдарының докторы, Әл-Фараби атындағы ҚазҰУ азаматтық құқық, азаматтық іс жүргізу және еңбек құқығы кафедрасының профессоры; Алматы қ., Қазақстан Республикасы; e-mail: saule.suleimenova@gmail.com; ORCID: https://orcid.org/0000-0002-6754-9255; Researcher ID WOS: O-3598-2014; Scopus Author ID: 55776244700

Аннотация. *Әрбір мемлекетте нормашығармашылық қызметтің басты мақсаттарының бірі қабылданатын құқықтық актілердің сапасы мен тұрақтылығын қамтамасыз ету болып табылады. Бұл елдің дамуына, азаматтардың құқықтары мен мүдделерін қорғауға ықпал ететін, сондай-ақ қоғамдағы әділдік пен заңдылықты қамтамасыз ететін тиімді және болжамды құқықтық жүйе құруға мүмкіндік береді. Бұл мақалада Қазақстан Республикасы Азаматтық кодексінің жалпы және ерекше бөліміндегі қазақ және орыс тіліндегі мәтін нұсқаларын сараптау нәтижелері талқыланады. Азаматтық заңнама саласындағы құқық нормаларының мемлекеттік тілдегі мәтіндерінде терминдердің реттілігін сақтауға назар аударылады. Заң нормаларының мемлекеттік тілдегі сапасының төмендігіне шет тілінен ұлттық заңнамаға енгізілген заң терминдерінің аудармасының дұрыс нұсқада аударылмауы мысал бола алады. Бұдан басқа, мақалада қазақ тіліндегі заңнамалық актілерге ұсыныстар және мемлекеттік заңдар мәтіндерінің сапасыз аудармасы мәселелері бойынша жалпы қорытындылар шығарылады. Бұл біркелкі терминологияны пайдалану бойынша қорытынды жасауды, сондай-ақ бір ұғымға жататын терминдердің қайталануын және мағынасыздығын болдырмауды қамтиды. Терминдерді пайдаланудағы дәйектілік пен нақтылықты сақтау олардың тиімді жұмыс істеуін қамтамасыз ете отырып, заңдарды түсінуге және қолдануға ықпал етеді. Сондай-ақ мемлекеттік тілде заңнамалық актілерді әзірлеу кезінде заң техникасын жетілдіру бойынша қорытындылар жасалады, өйткені терминологияның бірізділігін сақтау және бір ұғымға жататын бірнеше терминдерді пайдалануға жол бермеу қажет. Мұндай талдау азаматтық-құқықтық заңнаманы қолданудың және түсінудің тиімділігін қамтамасыз ету үшін маңызды болып табылатын нормативтік құқықтық актілердің түсініктілігін, дәлдігін, логикасын және жүйелілігін анықтауға көмектеседі.*

Түйінді сөздер: *Қазақстан Республикасы Азаматтық кодексі, қазақ тілі, мемлекеттік тіл, заңдық терминология, аударма, заңгер, заң терминдерінің бірізділігі, заңдық техника.*

[1] *Хат-хабарларға арналған автор*

НЕКОТОРЫЕ ПРАВОВЫЕ ВОПРОСЫ СОБЛЮДЕНИЯ ТЕРМИНОЛОГИЧЕСКОЙ ПОСЛЕДОВАТЕЛЬНОСТИ В ГРАЖДАНСКОМ ЗАКОНОДАТЕЛЬСТВЕ

Бакиров Дархан Абдиманапович
Магистр юриспруденции, старший преподаватель кафедры таможенного, финансового и экологического права КазНУ им. Аль-Фараби; г. Алматы, Республика Казахстан; e-mail: dbakirov@mail.ru; ORCID: https://orcid.org/0000-0003-3836-1998

Мырзатаев Нурмухамед Даулеткелдиевич
PhD, старший преподаватель кафедры гражданского права, гражданского процесса и трудового права КазНУ им. Аль-Фараби; г. Алматы, Республика Казахстан; e-mail: mukametnur@mail.ru; ORCID: https://orcid.org/0000-0001-5397-0332; Scopus Author ID:57202533769

Сулейменова Сауле Жусупбековна
Доктор юридических наук, профессор кафедры гражданского права, гражданского процесса и трудового права КазНУ им. Аль-Фараби; г. Алматы, Республика Казахстан; e-mail: saule.suleimenova@gmail.com; ORCID: https://orcid.org/0000-0002-6754-9255; Researcher ID WOS: O-3598-2014; Scopus Author ID: 55776244700

Аннотация. *Одной из главных целей нормотворческой деятельности в каждом государстве является обеспечение качества и стабильности принимаемых правовых актов. Это позволяет создать эффективную и предсказуемую правовую систему, которая способствует развитию страны, защите прав и интересов граждан, а также обеспечивает справедливость и законность в обществе. В данной статье обсуждаются результаты экспертизы вариантов текста на казахском и русском языках в общей и особой части Гражданского кодекса Республики Казахстан. Авторы статьи уделяют внимание на соблюдение последовательности терминов в текстах норм права в сфере гражданского законодательства на государственном языке. Примером низкого качества норм закона на государственном языке может служить ненадлежащий перевод с иностранного языка юридических терминов, внесенных в национальное законодательство Республики Казахстан. Кроме того, в статье выносятся предложения к законодательным актам на казахском языке и общие заключения по вопросам некачественного перевода текстов государственных законов. Также при разработке законодательных актов на государственном языке будут подведены итоги по совершенствованию юридической техники, так как необходимо соблюдать последовательность терминологии и не допускать использования нескольких терминов, относящихся к одному понятию. Это включает подведение итогов по использованию единообразной терминологии, а также предотвращение дублирования и неоднозначности терминов, относящихся к одному понятию. Соблюдение последовательности и четкости в использовании терминов способствует пониманию и применению законов, обеспечивая их эффективное функционирование. Целью исследовательской работы является анализ текстов гражданского кодекса на государственном языке с целью определения качества норм гражданского права. Такой анализ поможет выявить степень ясности, точности, логичности и согласованности нормативных положений, что важно для обеспечения эффективности применения и понимания законодательства в сфере гражданского права.*

Ключевые слова: *Гражданский кодекс Республики Казахстан, казахский язык, государственный язык, юридическая терминология, перевод, юрист, последовательность юридических терминов, юридическая техника.*

SOME LEGAL ISSUES OF COMPLIANCE WITH TERMINOLOGICAL SEQUENCE IN THE CIVIL LEGISLATION

Bakirov Darkhan Abdimanapovich
Master of Law, Senior Lecturer, Department of Customs, Financial and Environmental Law, al-Farabi KazNU; Almaty c., Republic of Kazakhstan; e-mail: dbakirov@mail.ru; ORCID: https://orcid.org/0000-0003-3836-1998

Myrzatayev Nurmukhamed Dauletkeldievich
PhD, senior lecturer of the Department of Civil Law, Civil Procedure and Labor Law at al-Farabi KazNU; Almaty c., Republic of Kazakhstan; e-mail: muxametnur@mail.ru; ORCID: https://orcid.org/0000-0001-5397-0332; Scopus Author ID:57202533769

Suleimenova Saule Zhusupbekovna
Doctor of Legal Sciences, Professor of the Department of Civil Law, Civil Procedure and Labor Law at al-Farabi KazNU; Almaty c., Republic of Kazakhstan; e-mail: saule.suleimenova@gmail.com; ORCID: https://orcid.org/0000-0002-6754-9255; Researcher ID WOS: O-3598-2014; Scopus Author ID: 55776244700

Abstract. *One of the main goals of normative activities in each state is to ensure the quality and stability of the adopted legal acts. This makes it possible to create an effective and predictable legal system that contributes to the development of the country, the protection of the rights and interests of citizens, and also ensures justice and legality in society. This article discusses the results of the examination of versions of the text in Kazakh and Russian in the general and special part of the Civil Code of the Republic of Kazakhstan. The authors pay attention to the observance of the sequence of terms in the texts of the law in the field of civil law in the state language. An example of the poor quality of the norms of the law in the state language is the incorrect translation from a foreign language of legal terms introduced into national legislation. In addition, the article makes proposals for legislative acts in Kazakh language and general conclusions on poor-quality translation of texts of state laws. Also, when developing legislative acts in the state language, the results of improving legal technology will be summed up, since it is necessary to observe the consistency of terminology and prevent the use of several terms related to one concept. This includes summarizing the use of uniform terminology, as well as avoiding duplication and ambiguity of terms related to the same concept. Adherence to consistency and clarity in the use of terms contributes to the understanding and application of laws, ensuring their effective functioning. The purpose of the research is to analyze the texts of the civil code in the state language in order to determine the quality of civil law norms. Such analysis will help to identify the degree of clarity, accuracy, logic and consistency of regulations, which is essential to ensure the effectiveness of the application and understanding of civil law legislation.*

Keywords: *Civil Code of the Republic of Kazakhstan, Kazakh language, state language, legal terminology, translation, lawyer, sequence of legal terms, legal technique.*

DOI: 10.52026/2788-5291_2025_80_2_71

Кіріспе

«Қазақ тілінің мемлекеттік тіл ретіндегі рөлі күшейіп, ұлтаралық қатынас тіліне айналатын кезеңі келеді деп есептеймін. Сондай-ақ, тіл үлкен саясаттың құралы екенін де ұмытпаған жөн» - деп мәлімдеген ел Президенті Қасым-Жомарт Кемелұлы Тоқаевтың Қазақстан халқына арналған Жолдауын назарға ала отырып, мемлекеттік, заң шығарушылық қызметте және құжаттарда қазақ тілін қатесіз қолданылу керек деп санаймыз [1]. Мемлекеттік тілдегі құжаттардың сапасының төмендігіне шет тілінен енген немесе аударма жасалған заң терминдерінің бірізділігінің сақталмауы мысал бола алады. Қазақстан Республикасы Азаматтық Кодексінің (әрі қарай – ҚР АК) жалпы бөлімінің қабылданғанына 29 жыл, ал ерекше бөлімінің

қабылданғанына 24 жыл өткенін ескерсек, әлі күнге дейін терминологиялық бірізділіктің сақталмауы мен бір мағыналы ұғымдардың бірнеше нұсқада жазылуы сала мамандарын алаңдататыны белгілі. Бұл жағдайға заң саласындағы құқықтық актілердің қазақ тіліне басқа сала мамандарының аударма жасауының нәтижесі себеп. Осы орайда талқыға түсіп және қабылданып жатқан құқықтық актілерді ең алдымен неліктен қазақ тілінде жазбасқа деген ой туатыны анық.

Еліміздің Ата Заңы - Конституцияның 93-бабын алып қарасақ төмендегідей жазылған: «Үкімет, жергілікті өкілді және атқарушы органдар, арнаулы заңға сәйкес, Қазақстан Республикасының барлық азаматтары мемлекеттік тілді еркін әрі тегін меңгеруі үшін қажетті ұйымдастырушылық, материалдық және техникалық жағдайдың бәрін жасауға міндетті»[2]. Бұл бапта міндеттелген тапсырма негізінен жоғарыдағы аталған заңның 7-бабын жүзеге асыру мақсатында, яғни мемлекеттік тіл деп бекітілген қазақ тілінің мәртебесін асқақтату үшін толық көлемде жүзеге асырылуы қажет. Алайда, орыс тілінің ресми түрде қазақ тілімен тең қолданылуы қазақ тілінің мемлекеттік мекемелерде, сонымен қатар заң шығару жүйесінде орнықты қалыптасуына мүмкіндік бермеуде. Жоғарыдағы келтірілген заң нормаларының тиянақты түрде жүзеге асуын қаласақ, ең алдымен, үкімет, жергілікті өкілді және атқарушы органдар бірқатар нақты шараларды қолға алып, жүзеге асыруы керек. Түптеп келгенде, құқықшығармашылықты жетілдіру қажеттігі объективті қажеттілік болып табылатыны жалпыға мәлім, оны іске асырмайынша, қоғамдағы экономикалық, әлеуметтік, мәдени және өзге де процестерге оң ықпал ету мүмкін емес[3]. Сонымен қатар, еліміздегі мемлекеттік тілге байланысты мәселенің оң шешім табуы заң шығарушылық қызметтегі бірқатар өзекті мәселелердің шешімін табуға ықпал етеді.

1997 жылы 11 шілдеде қабылданған Қазақстан Республикасының «Қазақстан Республикасындағы тіл туралы» Заңының 4-бабында: «Қазақстан Республикасының мемлекеттік тілі - қазақ тілі. Мемлекеттік тіл - мемлекеттің бүкіл аумағында қоғамдық қатынастардың барлық саласында қолданылатын мемлекеттік басқару, заң шығару, сот ісін жүргізу және іс қағаздарын жүргізу тілі» - деп баяндалған[4]. Азаматтық кодекстегі жіберілген осындай олқылықтар қазақ тілінің мемлекеттік тіл ретіндегі дәрежесін айқындай алмай тұр. Аталған кодекстің баптарындағы терминдер мен сөз тіркестерінің дұрыс нұсқада аударылмауы, сондай-ақ бір терминнің бірнеше нұсқада жазылуы құқықтық актілердің жалпыға түсінікті болуын қамтамасыз етпейді. Бір терминнің аударылу нұсқасына байланысты кодекстен бірнеше қателік табуға болады. Ресми түрде қазақ тілімен тең қолданылатын орыс тілінде жазылған заңдардың қазақ тіліндегі аудармасы қатеге толы. 1994-2023 жылдар аралығында азаматтық кодекске бас-аяғы 150-ге жуық өзгертулер мен толықтырулар енгізілген. Аталған уақыт аралығында енгізілген өзгерістер мен толықтырулар кодекстегі басты мәселе терминологиялық бірізділік пен аударманың дұрыстығын қамтамасыз ете алмағаны өкінішті. Қазақстан Республикасының құқықтық саясатының 2030 жылға дейінгі тұжырымдамасын бекіту туралы Қазақстан Республикасы Президентінің 2021 жылғы 15 қазандағы № 674 Жарлығында: «Қолданыстағы заңнамаға сәйкес нормативтік құқықтық актілер қазақ және орыс тілдерінде әзірленеді. Іс жүзінде, орыс тілінде әзірленген жобалар қазақ тіліне аударылып, екі тілдегі мәтіндердің мазмұнын бірыңғай түсінуге қатысты сұрақтар туғызатыны сирек емес. Осыған орай, құқықшығару қызметінде қазақ тілін одан әрі дамыту мақсатында нормативтік құқықтық актілердің жобаларын орыс тіліне аударуды қамтамасыз ете отырып, оларды қазақ тілінде әзірлеу міндетін кезең-кезеңімен заңнамалық бекіту мүмкіндігін пысықтау маңызды» - делінген[3]. Бұдан басқа, жоғарыда аталған жарлықта «халық үніне құлақ асатын мемлекет» тұжырымдамасын жетілдіру мәселесі де қозғалған. Бұл тұжырымдамаға сәйкес, азаматтар мен ұйымдар нормативтік құқықтық актілерді әзірлеу мен талқылау процесіне қатысу

[2] *1995 жылы 30 тамызда республикалық референдумда қабылданған «Қазақстан Республикасының Конституциясы» // URL: //https://adilet.zan.kz/kaz/docs/K950001000 (жүгінген күні: 18.03.2024).*

[3] *«Қазақстан Республикасының құқықтық саясатының 2030 жылға дейінгі тұжырымдамасын бекіту туралы» Қазақстан Республикасы Президентінің 2021 жылғы 15 қазандағы № 674 Жарлығы. // URL: https://adilet.zan.kz/kaz/docs/U2100000674 (жүгінген күні: 18.03.2024).*

[4] *«Қазақстан Республикасындағы тіл туралы» Қазақстан Республикасының 1997 жылғы 11 шілдедегі N 151 Заңы. // URL: https://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z970000151 (жүгінген күні:18.03.2024).*

үшін ашық диалог алаңдарын көбірек құру қажет. Сондай-ақ, ел президенті халықтың құжаттарды талқылау кезінде белсенділігі төмен екенін және соның салдардарын жою үшін қандай шаралар атқарылу керек екенін де атап көрсетті: «Ашық нормативтік құқықтық актілер интернет-порталының әлеуетін дамыту қажеттігі пісіп-жетілді. Оның жұмыс істеуін талдау нормативтік құқықтық актілердің және басқа да құжаттардың жобаларын талқылау кезінде азаматтардың белсенділігінің төмендігін көрсетеді. Осыған байланысты азаматтардың интернет-порталды түсінбеу себептерін анықтау қажет, олар өзгеден басқа, ұсыныстарды есепке алудың нақты тетігінің болмауымен, жобаның тек жекелеген құрылымдық элементтеріне түсіндірме беру мүмкіндігімен, сайттың ыңғайсыз интерфейсімен байланысты, осыған назар аудару қажет. Жекелеген жағдайларда азаматтар құжаттар жобаларының интернет-порталда орналастырылғаны туралы білмеуі де мүмкін екенін назарға ала отырып, мүдделі тұлғаларды, оның ішінде ыңғайлы мобильді қосымшаны әзірлеу арқылы хабардар ету тетіктерін пысықтау қажет»[3]. Жоғарыда көрсетілген Қазақстан Республикасының Президенті Қасым-Жомарт Кемелұлы Тоқаевтың қабылдаған Жарлығының тиянақты және уақытылы орындалуын қамтамасыз ету арқылы, азаматтық кодекстің жалпы және ерекше бөлімдеріндегі қателіктерді жоюға болатыны анық.

Материалдар мен әдістер

Мақалаға дайындық барысында Қазақстан Республикасының Азаматтық кодексі мен нормативтік құжаттары, сонымен қатар сөздіктер мен бұқаралық ақпарат құралдарының қайнар көздері талданды. Ресми-құқықтық, салыстырмалы-құқықтық, құқықтық нормаларды түсіндіру әдістері қолданылды.

Талқылау

Қазақ тілін мемлекеттік тіл дәрежесіне көтерудің бір жолы оның ғылыми тілін жетілдірудегі терминологиялық жұмыстар (реттеу, жүйелеу, біріздендіру, стандарттау) мәселелерін ғылыми тұрғыдан негіздеу, сонымен қатар ғылыми атауларды ұлттық тілде қалыптастыру болып табылады [2]. Қолданыстағы Қазақстан Республикасы Азаматтық кодекстің (бұдан әрі – ҚР АҚ) жалпы және ерекше бөліміндегі біз байқаған кейбір олқылықтарға тоқталсақ:

- ҚР АК 5,6,38,114,230,382,383-баптарында «норма» терминіне «қалып» деп аударма жасаған. Ал бұдан бөлек баптарда «норма» термині аудармасыз сол қалыпта, яғни «норма» деп жазылған. «Қалып» сөзін «Норма» сөзінің баламасы ретінде қолдану дұрыс емес деп санаймыз.

- «нормативный акт» сөз тіркесі ҚР АК 267-баптың 1-тармағында «қалыпты құжат» деп аударылған. Бұл да өз кезегінде аударманың қателігін білдіреді. «Ұлттық архив қоры және архивтер туралы» Қазақстан Республикасының 1998 жылғы 22 желтоқсандағы N 326-I Заңында «құжат (документ) – материалдық жеткізгіште дәлме-дәл жазып алынған, сәйкестендіруге мүмкіндік беретін ақпарат» деген анықтама берілген[5].

- «законодательный акт» - бұл сөз тіркесіне толығырақ тоқталсақ. 2016 жылғы 6 сәуірдегі «Құқықтық актілер туралы» Қазақстан Республикасының № 480-V ҚРЗ Заңының 1-бабының 7-тармағында «заңнамалық акт» деп аударма жасалынған[6]. Ал азаматтық кодексте бұл термин 3 нұсқада, атап айтсақ: «заң құжаттары», «заңнамалық акті», «заң актісі» - деп жазылған. Бұл олқылық кодекстің жалпы және ерекше бөлімінде де кездеседі.

- Қазақстан Республикасының «Құқықтық актілер туралы» Заңының 1-бабында «ереже-положения», «қағида-правила» - деп аударылған[6]. Кодексте «ереже» термині «правила» - деп те «положения» - деп те аударылған. Сонымен қатар, кейбір баптарда «ереже» термині «правила» деген де аудармамен берілген.

- «субсидиарная ответственность» сөз тіркесі ҚР АК 44-бапта «субсидиарлық жауаптылық», ҚР АК 62-бапта «субсидиялық жауапты», ҚР АК 104-бапта «жәрдем беру жауаптылығы», ҚР АК 330-бапта «қосалқы жауап беру», ҚР АК 357-бапта «субсидиялық жауапкершілік» - деген сөз тіркестерімен берілген. Субсидиарлық жауапкершілік - заңдарға немесе міндеттеме шарттарына сәйкес тұлғаның негізгі борышкер болып табылатын басқа тұлғаның жауапкершілігіне

[5] *«Ұлттық архив қоры және архивтер туралы» Қазақстан Республикасының 1998 жылғы 22 желтоқсандағы N 326-I Заңы. // URL: https://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z980000326 _(жүгінген күні:18.03.2024).*

[6] *«Құқықтық актілер туралы» Қазақстан Республикасының 2016 жылғы 6 сәуірдегі № 480-V Заңы // URL: https://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z1600000480 (жүгінген күні:18.03.2024).*

қосымша жауапкершілігі[7]. Ал субсидия дегеніміз – мемлекет немесе қандай да бір ұйым тарапынан қаржылай немесе заттай көмек [3].

- «самовольная постройка» сөз тіркесі болса, «өз бетімен салынған құрылыс», «өз бетінше тұрғызған құрылыс», «өз бетінше салынған құрылыс» - деп аударылған. Терминологиялық бірізділікті сақтай отырып, бір ғана сөз тіркесін пайдаланған өте тиімді болар еді.

- «өзге де қора-қопсы» сөз тіркесінің орыс тіліндегі мәтінінде екі түрлі нұсқада байқауымызға болады: «иные строения», «иные постройки».

- «құрылыстар» термині ҚР АК 117-бапта «сооружения», ал ҚР АК 303-бапта «строения» - деп берілген. Ал ҚР АК 117-бапта «ғимараттар» - «здания», ҚР АК 303-бапта «ғимараттар» - «сооружения» делінген. «Здания» сөзі ҚР АК 119-бапта «үйлер» деп аударылған. ҚР Азаматтық кодексінің 6-бабында сөздерді дәлме-дәл мағынасында түсіну қажеттелігі баяндалған: «Азаматтық заң қалыптары оларда айтылған сөздердің дәлме-дәл мәніне сәйкес түсінілуге тиіс»[8].

- «рабочий скот» сөз тіркесі аудармасында «жегін мал», «жұмыс малы» - деп жазылған.

- «движимое», «недвижимое» сөздері «жылжымалы», «қозғалмалы», «қозғалатын», «жылжымайтын», «қозғалмайтын» сөздеріне аударылған. «Жылжымайтын мүлікке құқықтарды мемлекеттік тіркеу туралы» Қазақстан Республикасының 2007 жылғы 26 шілдедегі N 310 Заңының 1-бабы мен «Жылжымалы мүлік кепілін тіркеу туралы» Қазақстан Республикасының 1998 жылғы 30 маусымдағы N 254 Заңының 1-бабын басшылыққа ала отырып, жылжымайтын және жылжымалы сөздерін қолданыста қалдыру керек[9].

- «непреодолимая сила» - «бой бермейтін күш», «еңсерілмейтін күш», «дүлей күш». Осы тұста айтарымыз білікті мамандармен ақылдаса келе, кодексте тек бір ұғымды қалдыру керек.

- «последствия» сөзі ҚР АК 3,324,472,806,1056,1115, т.б. баптарда «салдары», ҚР АК 15,275,390,808,839, 949,952, т.б. баптарда «зардабы», ҚР АК 9-бапта «залалдары» - деген нұсқаларда кездеседі;

- «интеллектуальное» - «интеллектуалдық», «зияткерлік» деп аударылған. «Өкінішке орай, заңнама терминдерін қалыптастыруда, бірізділікті қамтамасыз етуде нақты тұжырымдалған ұстаным жоқ. Аталған салада әркім өз білгенімен жұмыс істеп, заңнаманы қазақша сөйлетуде бір терминді әртүрлі қолданып, заңдарды орындауда күрделі қиындықтарға душар болып отырмыз. Егер біз қазақ тілі ұғымырлы болсын десек, оны жөнсіз терминологиямен қиындатпай, қазіргі заманға лайықтауымыз қажет» [4]. ҚР Азаматтық кодексінің ерекше бөлімінің интеллектуалдық меншік құқығына арналған 5-бөлімінің 897-1, 965, 967-баптарында екі термин «интеллектуалдық», «зияткерлік» қатар кездеседі, ал орыс тіліндегі нұсқасында тек бір термин «интеллектуальное» сөзі кездеседі[10].

- «исключительное право» - «ерекше құқық» және «айрықша құқық» - деп аударылған. «Авторлық құқық және сабақтас құқықтар туралы» Қазақстан Республикасының 1996 жылғы 10 маусымдағы N 6-I Заңының 2-бабында «исключительное право» сөз тіркесіне «айрықша құқық» деген аудармасы берілген[11].

«Рухани жаңғыру: қазіргі қазақ терминологиясы» атты ғылыми-практикалық конференциясында филология ғылымдарының докторы, профессор Ерден Қажыбек «Терминологиялық жұмыстардың тілді дамытудағы рөлі» атты баяндама жасаған болатын. «Мемлекеттік тілді дамыту жолында кездесіп отырған қиыншылықтардың бірі – терминологиялық жүйесіздік пен терминологиялық жұмыстарды теориялық тұрғыда толықтыру мақсатында оның

[7] *Қазақстан Республикасы қолданыстағы заңдарының заң терминдері мен ұғымдарының мемлекеттік және орыс тілдеріндегі сөздігі. Қазақстан Республикасының Заң шығару институты. -Астана: Қазақстан Республикасының Заң шығару институты» ЖШС, 2008, 1000 б (қазақша –орысша). Астана: ТОО «Институт законодательства РК», 2008. -1000 с (русско-казахский) ISBN: 9965-600-40-6 // URL: https://sozdikqor.kz/sozdik/?id=213 (жүгінген күні: 17.03.2024).*

[8] *«Қазақстан Республикасының Азаматтық кодексі (жалпы бөлім)» Қазақстан Республикасының 1994 жылғы 27 желтоқсандағы № 268-XIII Кодексі. // URL: https://adilet.zan.kz/kaz/docs/K940001000 (жүгінген күні: 18.03.2024).*

[9] *«Жылжымалы мүлік кепілін тіркеу туралы» Қазақстан Республикасының 1998 жылғы 30 маусымдағы N 254 Заңы. // URL: https://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z980000254_/links (жүгінген күні: 18.03.2024).*

[10] *«Қазақстан Республикасының Азаматтық кодексі (ерекше бөлім)» Қазақстан Республикасының 1999 жылғы 1 шілдедегі N 409 Кодексі. // URL: https://adilet.zan.kz/kaz/docs/K990000409 (жүгінген күні: 18.03.2024).*

[11] *«Авторлық құқық және сабақтас құқықтар туралы» Қазақстан Республикасының 1996 жылғы 10 маусымдағы N 6-I Заңы. // URL: https://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z960000006 (жүгінген күні: 18.03.2024).*

теориялық және практикалық мәселелерін белгілі бір ғылыми жүйеге түсіру, жаңа терминдер мен лингвистикалық заңдастыру тұрғысынан қарастыру» [2]. Яғни заңнама мәтіндерін қазақ тіліне немесе қазақ тілінен орыс тіліне аударғанда басшылыққа алатын ең алдымен қазақ – орыс тілдеріндегі заң терминологиясының бірегей сөздігі қажет болатыны анық. Осы орайда, өз ісіне жауапкершілікпен қарайтын білікті заң ғылымдарының профессорларымен, заңгерлермен, аудармашылармен қоса филолог мамандармен бірігіп жұмыс жасайтын құрылым құру қажет. Осы арқылы біз бүгінгі таңда тап болып отырған терминологиялық бірізділіктің сақталмауы мәселесі және синоним сөздерді қолдану барысында пайда болып отырған қателіктердің алдын ала аламыз.

Қазақстандық ғалым Шерубай Құрманбайұлы «Терминологияны біріздендірудің ғылыми-әдістемелік негіздері» атты ғылыми-әдістемелік құралында да, жоғарыда талқыланған бірізділік мәселесін көтерген болатын. «Негізінен біріздендіру ұғымы көппішінділіктен, яғни синонимдерден арылып, мағыналық біркелкілікке қол жеткізу, көпмағыналылық пен семантикалық омонимдерді жою, ұғымдар жүйесі мен терминжүйе арасындағы бірізділікке қол жеткізу дегенді білдіреді» [5]. Осылайша синоним сөздерді қолданудан бас тарта отырып, терминологиялық бірізділікке жетуге болатынын пайымдаймыз.

«Терминологияның өзекті мәселелері» дегенде бұл саладағы бірінші кезекте атқарылуға тиісті жұмыстар мен шешімін таппаған мәселелер жөнінде сөз болуға тиіс. Бұл тұрғыдан келгенде екі мәселеге ерекше мән беру қажет деп ойлаймыз. Ең алдымен, бірінші мәселе - терминология дамуының бағыт-бағдарын белгілеп отыратын ғылыми кадрлардың, әсіресе термин жасауға машықтанған, терминологиялық жұмыстарды кәсіби тұрғыдан жүргізуге құзыретті практик терминші мамандардың жеткіліксіздігі мен барларының осы істің басы-қасында болмауы, өздері маманданған іспен тікелей айналыспауы. Екіншісі, ол - терминологиялық жұмыстардың республикалық деңгейде жүйелі түрде, үйлестіре отырып, жоғары кәсіби деңгейде жүргізілмеуі. Қазақ терминологиясының шешімін таппай жатқан өзге мәселелерінің бәрі осы ең басты екі мәселені дұрыс шешіп, жолға қоймаудан туындап отыр деуге болады» [6]. Мақалада келтірілген Азаматтық кодекстегі олқылықтардың көбі терминологиялық бірізділіктің болмауынан болып отыр. Сөздің ашығы, бүгінгі күні талқыланып отырған кодекстің қазақ тіліндегі нұсқасына түзетулер енгізу керек. Орыс тіліндегі мәтінді қазақ тіліне дәлме-дәл, түпнұсқалықты, сонымен қатар бірізділікті сақтай отырып аудару арқылы талқыланған баптардың мән-мағынасын бұзбай, қолданысқа енгізуге болады. Әлі де болса талданбай қалған терминдер мен сөз тіркестері барын жоққа шығармаймыз. Бұл мәселені шешудің жолы – заң саласында кәсіби түрде аударма ісімен айналысатын мамандар тобын құру. Аталмыш топта қазақ және орыс тілдерін еркін меңгерген, тәжірибелі, білімді заңгерлер, аудармашылар мен тіл мамандары болу керек. Сонымен қатар, мемлекеттік тілде заңнамалық актілерді әзірлеу кезінде заң техникасын жетілдіре отырып, терминологиялық бірізділікті сақтау және бір ұғымға бірнеше терминдерді пайдалануға жол бермеу талаптарын енгізу керек. Енгізілген өзгерістер мен түзетулер арқылы мемлекеттік тілдегі заң құжаттарының сапасын біршама жоғары деңгейге көтеруге, сондай-ақ қазақ тілінің мәртебесін де арттыруға болады.

Құқықшығармашылық процестің әзірлеу сатысында жинақталған деректердің шынайылығы, олардың ғылыми идеялармен қамтылуы, қоғамның нақты сұраныстарын, қажеттіліктерін сонымен бірге, құқыққолдану барысындағы оң тәжірибелерді ескеруді қажет етеді. Заңнама жобасын әзірлеу сатысында ғылыми жұмыстар мен диссертацияларды пайдалана отырып, оларға сілтемелер ғана жасау емес, сол ғылыми жұмыстардың негізінде заң жобасын жетілдіру ұсынылады. Ол үшін ғылыми қордағы жинақталған ұлттық кітапханадағы арнайы диссертациялық залдар мен Ұлттық мемлекеттік ғылыми-техникалық сараптама орталығындағы ғылыми материалдарды тәжірибеде пайдалануды жетілдіріп, ақпараттық техниканың соңғы мүмкіндіктерін енгізу бейімдеу керек.

Еліміздің аумағында жазылған ғылыми мақалалар мен диссертациялардың құқық-шығармашылық процесте пайдаланылуы магистранттар мен доктаранттардың елеулі еңбегінің бағалануы деп білеміз. Елімізде SCOPUS-қа теңестірілген рецензияланған ғылыми әдебиеттердің ауқымды ғылымометриялық мәліметтер базасын

әзірлеу жұмыстарымен де айналысу құқық-шығармашылық қыз-метке айтарлықтай оң әсерін тигізетіні анық.

Мемлекеттік және мемлекеттік тілге теңестірілген ресми қолданыстағы тілдердегі құқықтық актілердің мәтіндерінің қате аудармасы құқықтық сауаттылыққа бет бұрған қоғамның оң нәтижеге жетуін тежейді. Заң саласындағы терминдер мен сөз тіркестерін біріздендіру арқылы аударма жасау барысында қалыптасып отырған мәселенің жүйелі шешімін табуға болатынына кәміл бек сенімдіміз.

Г.А.Ильясованың Қазақ тіліндегі заң терминдерігің бірыңғай жинақ сөздігін жазу [7,138 б.] бойынша ұсынысы құптарлық деп санаймыз және оның болашақтағы қажеттілігі туралы да ой пікірлері мен тұжырымдары ескерілу қажет етеді.

Нәтижелер

Қазақстан Республикасының Парламенті заңнамаларды негізінен қазақ тілінде шығаруын және кодекстерде, заңнамаларда бекітілген құқықтық терминдер мен сөз тіркестерінің дұрыс және бірізділікпен аударылып қолданылу қажеттігін қамтамасыз етудің маңыздылығы анықталды. Қазақстанда адам құқықтары мен бостандықтарын мемлекеттік тілде қорғалуы заң шығарушы органның заңнамаларды орысшадан қазақшаға аудару арқылы емес керісінше, қазақ тілінде шығару арқылы қызмет көрсетуіне тікелей байланысты. Бұл азаматтардың және құқықтық қатынасқа түсушілермен оны орындаушыларға өз ана тілінде заңнамаларды дұрыс әрі біркелкі түсінуіне мүмкіндік береді.

Азаматтық заңнамадағы терминологиялық бірізділікті сақтауды қамтамасыз етуді келесі шаралармен сабақтастыра отырып жүзеге асыру ұсынылады:

1. Заңнамалардың әрдайым түсінікті әрі қарапайым болуын жетілдіру. Заңдар, кодекстер нақты әрі жалпы жұртқа түсінікті болу керек, сонымен қатар халықаралық талаптарға да сай келу керек. 2021 жылғы халық санағының қорытындысы бойынша қазақ ұлтының саны 70,4% құрады, сондықтан да, еліміздегі қолданыстағы заңнама ана тілінде әзірленіп, тұрғындардың басым көпшілігіне қол жетімді әрі түсінікті болуы қажет [8], ал халықаралық терминдер мағынасы өзгеретін немесе балама аудармасы сәйкес келмейтін болса, сол халықаралық термин түрінде бекітіліп қалу қажет.

2. Құқықтық сауаттылықты қамтамасыз ету. Заң шығару мемлекеттік тілде шығарылып, содан кейін ғана өзге тілдерге аударылуы керек. Қазақстаннның тәжірибесінде керісінше этникалық тілдердің бірі болып табылатын орыс тілінде шығарылып содан кейін ғана яғни қазақ мемлекеттік тілге аударылуы құқықтық сауаттылыққа кері әсерін тигізіп отыр. Мемлекеттің азаматтары өз ана тілінде өз құқықтары мен заңдарын дұрыс түсінуге және өздерінің заңды мүдделерін сотта және т.б. жерде қорғау барысында көмектесетін арнайы құқықтық терминдерді үйрететін оқу бағдарламаларын әзірлеп, тәжірибеге енгізу қажет.

3. Қазақтың заң ғылыми тілін жетілдірудегі терминологиялық жұмыстар. Қазақ тіліндегі заң терминдерін реттеу, жүйелеу, біріздендіру, стандарттау мәселесін қайта пысықтап, бір мағыналы түсінікті терминдерді жинақтау мәселелерін ғылыми тұрғыдан негіздеу, сонымен қатар ғылыми атауларды ұлттық тілде қалыптастыру болып табылады. Қазақ тілінен орыс тіліне аударғанда басшылыққа алатын ең алдымен қазақ – орыс тілдеріндегі заң терминологиясының бірегей сөздігін жасақтау қажет.

4. Қазақ терминологиясын республикалық деңгейде бірізділігін қамтамасыз ету. Біріншіден терминолог кадрларды қалыптастыру мен үнемі олардың қызметтерін жетілдірумен айналысу. Терминолог кадрлар құрамына міндетті түрде елу пайыз заңгерлерді енгізіуі тиіс деп санаймыз. Негізінен біріздендіру ұғымы көппішініділіктен, яғни синонимдерден арылып, мағыналық біркелкілікке қол жеткізу, көпмағыналылық пен семантикалық омонимдерді жою, ұғымдар жүйесі мен термин жүйе арасындағы бірізділікке қол жеткізу болғандықтан қолданыстағы заңнамаларға қайтадан жіті ғылыми зерттеу жұмыстары негізінде терминологиялық зерттеу жүргізу арқылы әр бір кодестегі және заңнамадағы олқылықтарды анықтап алу жұмыстарын жүргізу. Осы олқылықтар талданып алынғаннан кейін, республикалық орталықта көптеген мамандардың қатысуымен кешенді түрде сараптама жасап, оның нәтижесі бойынша парламентке тиісті заңнамалардағы олқылықтар мен терминдерді қайта түзету мәселесін күн тәртібіне қою тетігін енгізу қажет.

Азаматтық заңнамадағы терминологиялық бірізділікті сақтаудың мәселелерін бір мақала аясында түгел қамту мүмкін емес, алайда жоғарыда талдау нәтижесінде алынған азаматтық кодекстегі кейбір

терминдердің дұрыс аударылмауы және әр түрлі мағынада азаматтық заңнамада әр түрлі көрсетілуі осы заңнаманы қолдану барысында көптеген сұрақтарды туындатып отыр. Осы мақала аясында, біздің ойымызша, азаматтық заңнамадағы терминологиялық бірізділікті сақтау нормативтік құқықтық актілерді жеке тұлғалар мен жалпы тұтастай қоғамның құқықтық санасы мен құқыққорғау органдардың дұрыс түсінуі мен қолдануы барысында бірегей қағидаларға негізделуін қамтамасыз ету арқылы қазақстандық қоғамдағы заң терминдерінің сапасы деңгейін көтеруге және дамытуға елеулі әсерін тигізеді.

Қорытынды

«Азаматтық белсенділік құқықтық мемлекет болуының қажетті шарты болып табылады, бұл өз кезегінде жеке тұлға мен қоғамның құқықтық мәдениетінің деңгейіне тығыз байланысты. Құқықтық сауаттылықты арттыру, Конституцияда белгіленген негіз қалаушы құндылықтарға сәйкес азаматтардың заңды әлеуметтік-белсенді мінез-құлқын қалыптастыру мақсатында құқықтық насихат пен құқықтық білім беруге байланысты жоспарлы жұмысты жалғастыру қажет» [3]. Мақала жазуға себеп болған терминологиялық бірізділік мәселесін шешу үшін төмендегідей тұжырымдаймыз:

- Қазақстан Республикасы Азаматтық кодексінің мемлекеттік тілдегі мәтінінде бірнеше нұсқада жазылған терминдер бар екенін анықтадық, терминдердің ең дұрысы мен неғұрлым қолайлысын қалдырып, қалғандарын мәтіннен алып тастап, болашақта кездеспеуін қадағалау керек;

- заң мамандығын даярлап шығаратын жоғары оқу орындарында қазақ тіліндегі заңнамаларға мониторинг жүргізу арқылы зерттеулер жүргізуге тапсырма беру, арнайы гранттар бөлу қажет;

- жоғарыда байқағанымыздай, жалпыға ортақ бірегей заң терминдерінің біріңғай қазақша-орысша сөздігі дайындалып, үнемі толықтырылып отыруы қажет. Бұл өз кезегінде дипломдық жұмыс жазатын студенттердің, магистрлік диссертация қорғайтын магистрлердің, жас мамандардың, сондай-ақ заң аудармасымен айналысатын аудармашылардың аударма жасау барысында синоним сөздерді пайдалануына жол бермеуге жағдай жасайды;

- халықаралық терминдерді қолдануды жеңілдету және мүмкіндігінше халықаралық терминдерге аударма жасаудың қажеттілігін төмендету керек;

- терминологиялық және аударма жұмыстарын республикалық деңгейде басқару мен ұйымдастыру, сондай-ақ осы саладағы мамандардың біліктілігін арттыру бойынша тұрақты жұмыстар жүргізу керек;

- заңнамалар қабылданар алдында оның мәтіндерін түпкілікті тексеруден өткізетін, қазақ және орыс тілдерін еркін меңгерген, білімді, білікті заңгерлер, аудармашылар мен филологтардан құралатын дербес комиссиялардың құру және олардың қызметін қамтамасыз ету;

- қабылданатын құқықтық актілерді талдауға көпшіліктің қатысуы үшін жеткілікті деңгейде әрдайым хабарлама жұмыстарын жүргізу;

- жоғарыда аталған комиссиялардың атқарылған жұмыстары бойынша есептерін нормативтік құқықтық актілер қабылданбай тұрып жұрт назарына ұсыну. Сол арқылы жалпыға түсінікті және қатесіз заң жобаларын қабылдай аламыз деген ойдамыз.

Қорыта келе, азаматтық заңнамадағы терминологиялық бірізділікті сақтаудың мән-маңыздылығы барлық заң ғылымына, тәуелсіз мемлекетіміздің халықаралық мәртебесінің артуына және қоғамның заңшығарушы билікке деген көзқарасын өзгертетіні сөзсіз. Жоғарыдағы айтылғандарды ескере отырып келесілерді ұсынамыз:

1. «Құқықтық актілер туралы» Қазақстан Республикасы Заңының 14-1 бабының 2- тармағына сәйкес заң терминдерін жария талқылау арқылы жоғарыдағы аталған терминдерді қолданудың бірізділігі тиімді шешуді тұжырымдау қажет етді.

2. Мемлекеттік тілдегі мәтінінде бірнеше нұсқада жазылған терминдер бар Қазақстан Республикасы Азаматтық кодексінің 5,6,38,114,230,382,383-баптарын анықтадық, сол себептен, терминдердің ең дұрысы мен неғұрлым қолайлысын қалдырып, қалғандарын мәтіннен алып тастап, болашақта кездеспеуін қадағалау керек.

3. «Құқықтық актілер туралы» Заңының 1-бабында «ереже-положение», «қағида-правила» - деп аударылған. Қазақстан Республикасы Азаматтық кодексінде «ереже» термині «правила» - деп те, «положения» - деп те аударылғандықтан, осы кодекстегі аудармаларды аталған заңға сәйкес түзеткен жөн.

4. Қолданыстағы заңнаманы қолдану тәртібіне сүйене отырып, Азаматтық

кодекс заңдардан жоғары тұратындықтан, жоғарыдағы заңдардағы терминдердің аудармасын қолданыстағы Қазақстан Республикасы Азаматтық кодексіне сәйкестендіруді қажет етеді.

Нормативтік құқықтық актілерді қалыптастыру кезеңдерінде, жобаларды дайындау барысында жергілікті жердегі терминологтардың сараптауынан өтуді, сол арқылы заңнамадағы терминдерді жан-жақты зерделеу мен құқықтық талдау жұмыстарынжасаужәнеәрбірминистрліктен келісім алған кезде, сол министірліктердің терминолог комиссия отырысында тиісті салалардың заңгер ғалымдарының қатысуымен аудармалар мен терминдерді қалыптастыру мен жетілдіру жұмыстарын кешенді түрде үнемі жүргізіп отыру. Бұл өз кезегінде жергілікті жерде заңнаманы қолдану барысында құқыққорғаушылар мен заңгерлерге және жалпы жұртшылыққа құқықты қолдану барысында нақтылық пен айқын түсінікті ғана емес, сонымен қатар құқықтық мәдениет пен құқықтық сананы да қалыптастыруға өз септігін тигізеді.

Авторлық үлес

Авторлар туралы ақпаратты ұйымдастырған, талқылаулар жазған, нәтижелерді өңдеген, әдебиетті пысықтаған, библиографиялық дереккөздерді зерттеген – *Бакиров Д.А.*

Әдістеме және негізгі бөлім, нәтижелер мен талқылауларды жазған - *Мырзатаев Н.Д.*

Кіріспе мен қорытынды бөлімді жазған – *Сулейменова С.Ж.*

ӘДЕБИЕТ

1. Мемлекет басшысы Қасым-Жомарт Тоқаевтың 2019 жылғы 2 қыркүйектегі Қазақстан халқына Жолдауы «Сындарлы қоғамдық диалог – қазақстанның тұрақтылығы мен өркендеуінің негізі // URL: Мемлекет басшысы Қасым-Жомарт Тоқаевтың Қазақстан халқына Жолдауы — Қазақстан Республикасы Президентінің ресми сайты (akorda.kz) _ (жүгінген күні: 18.03.2024).

2. Қажыбек Е.З. Терминологиялық жұмыстардың тілді дамытудағы рөлі // Рухани жаңғыру: қазіргі қазақ терминологиясы»: ғылыми-практикалық конференция материалдары. - Нұр-Сұлтан, 2019. - 7-11 б.

3. Қазақ тілінің кірме сөздер сөздігі. Құрастырғандар: Ш. Құрманбайұлы, С.Исақова, Б.Мизамхан және т.б. - Алматы: «Ұлттық аударма бюросы» қоғамдық қоры, 2019. – 596 б.

4. Смағұлов А.А. Заң терминдерін аудару барысындағы кей тұстар // «Рухани жаңғыру: қазіргі қазақ терминологиясы»: ғылыми-практикалық конференция материалдары. - Нұр-Сұлтан, 2019. - 23-25 б.

5. Шерубай Құрманбайұлы. Терминологияны біріздендірудің ғылыми-әдістемелік негіздері: ғылыми-әдістемелік құрал. – Нұр-Сұлтан, 2020. – 87 б.

6. Шерубай Құрманбайұлы Қазіргі қазақ терминологиясының өзекті мәселелері // «Рухани жаңғыру: қазіргі қазақ терминологиясы»: ғылыми-практикалық конференция материалдары. - Нұр-Сұлтан, 2019. – 12-16 б.

7. Ілиясова Г.А. Қазақстан Республикасының Азаматтық процестік кодексінің қазақ және орыс тілдеріндегі мәтіндерінің теңтүпнұсқалығын қамтамасыз ету мәселелері. // Қарағанды университетінің хабаршысы. «Құқық» сериясы. - № 3(107)/2022 // URL: https:// law-vestnik.buketov.edu.kz/apart/srch/2022_law_3_107_2022.pdf (жүгінген күні: 21.10.2024).

8. Есекей К. Доля казахов среди населения Казахстана выросла до 70,4%. / 02 Ноябрь 2023 // URL: https://www.inform.kz/ru/dolya-kazahov-sredi-naseleniya-kazahstana-virosla-do-704-fca435 (дата обращения: 18.03.2024).

REFERENCES

1. Memleket basshysy Kasym-Zhomart Tokaevtyn 2019 zhylgy 2 kyrkuiektegi Kazakstan halkyna Zholdauy «Syndarly kogamdyk dialog – Kazakstannyn turaktylygy men orkendeuinin negizi // URL: Memleket basshysy Kasym-Zhomart Tokaevtyn Kazakstan halkyna Zholdauy — Kazakstan Respublikasy Prezidentinin resmi saity (akorda.kz) _(zhugingen kuni: 18.03.2024).

2. Kazhybek E.Z. Terminologiyalyk zhumystardyn tildi damytudagy roli // Ruhani zhangyru: kazirgi kazak terminologiyasy»: gylymi-praktikalyk konferentsiya materialdary. - Nur-Sultan, 2019. - 7-11 b.

3. Kazak tilinin kirme sozder sozdigi. Kurastyrgandar: Sh. Kurmanbaiuly, S.Isakova, B.Mizamhan zhane t.b. - Almaty: «Ulttyk audarma byurosy» kogamdyk kory, 2019. – 596 b.

4. Smagulov A.A. Zan terminderin audaru barysyndagy kei tustar // «Ruhani zhangyru: kazirgi kazak terminologiyasy»: gylymi-praktikalyk konferentsiya materialdary. - Nur-Sultan, 2019. - 23-25 b.

5. Sherubai Kurmanbaiuly. Terminologiyany birizdendirudin gylymi-adistemelik negizderi: gylymi-adistemelik kural. – Nur-Sultan, 2020. – 87 b.

6. Sherubai Kurmanbaiuly Kazirgi kazak terminologiyasynyn ozekti maseleleri // «Ruhani zhangyru: kazirgi kazak terminologiyasy»: gylymi-praktikalyk konferentsiya materialdary. - Nur-Sultan, 2019. – 12-16 b.

7. Iliyasova G.A. Kazakstan Respublikasynyn Azamattyk protsestik kodeksinin kazak zhane orys tilderindegi matinderinin tentupnuskalygyn kamtamasyz etu maseleleri. // Karagandy universitetinin habarshysy. «Kukyk» seriyasy. - № 3(107)/2022 // URL: https://law-vestnik.buketov.edu.kz/apart/srch/2022_law_3_107_2022.pdf (zhugingen kuni: 21.10.2024).

8. Esekei K. Dolja kazahov sredi naseleniya Kazahstana vyrosla do 70,4%. / 02 Nojabr 2023 // URL: https://www.inform.kz/ru/dolya-kazahov-sredi-naseleniya-kazahstana-virosla-do-704-fca435 (data obrashheniya: 18.03.2024).

UDC 343.23
SRSTI 10.21.63

TAX PLANNING AND THE NEED FOR ITS NORMATIVE-LEGAL REGULATION IN THE LEGISLATION IN ORDER TO DISTINGUISH BETWEEN LEGITIMATE TAX BEHAVIOR OF TAXPAYERS AND TAX OFFENSES

Smagulova Tomiris Sailauovna[1]
LL.M., 1st year doctoral student at Caspian University; Almaty c., Republic of Kazakhstan; e-mail: tomiris0103@mail.ru; ORCID: https://orcid.org/0000-0002-0922-8146

Porokhov Evgeny Viktorovich
Doctor of Law, Professor of the Higher School of Law "Adilet" at Caspian University, Director of the Research Institute of Financial and Tax Law; Almaty c., Republic of Kazakhstan; e-mail: yevgeniy.porokhov@unius.kz; ORCID: https://orcid.org/0000-0002-6758-1730

Abstract. *The article is devoted to the analysis of tax planning as the main tool of tax liability management and the necessity of its detailed normative-legal regulation in the legislation in order to distinguish between legitimate tax behavior of taxpayers and tax offenses. In the conditions of globalization of the economy, constant changes in tax legislation and practice of law enforcement, the issues of tax planning acquire special importance for the effective organization of financial and economic activities of physical and legal entities. Tax planning by its very structure is a rather complex behavior of a taxpayer, as it includes a number of different actions related to the taxpayer's assessment of all possible variants of his expected tax liabilities depending on the decisions taken by him in the course of his financial and economic activities. The essence of tax planning is the development of a set of measures aimed at the development and adoption of managerial decisions in the field of finance of the organization in order to optimize its tax expenditures by legal methods. However, despite the opportunity to use legal methods of tax planning, taxpayers use «borderline» methods of tax planning, which are on the verge of a tax offense, or illegal methods to optimize tax liabilities. Based on the analysis of international and national tax legislation, as well as practices regulating issues of legal and illegal behavior of the taxpayer in the implementation of tax planning of its financial and economic activities, the authors have analyzed the types of tax behavior used by the taxpayer in the planning of its financial and economic activities, identified the peculiarities and characteristics of legal and illegal methods of tax planning, as well as determined the definition of legal and illegal methods of tax planning. In the course of the study, the authors proposed recommendations for the improvement of tax legislation.*

Keywords: *tax planning, financial and economic activities, optimization of tax burden, tax offenses, tax loopholes.*

[1] *Author for correspondence*

САЛЫҚ ТӨЛЕУШІЛЕРДІҢ ЗАҢДЫ САЛЫҚТЫҚ МІНЕЗ-ҚҰЛҚЫ МЕН САЛЫҚТЫҚ ҚҰҚЫҚ БҰЗУШЫЛЫҚТАРДЫ АЖЫРАТУ МАҚСАТЫНДА САЛЫҚТЫҚ ЖОСПАРЛАУ ЖӘНЕ ОНЫ ЗАҢНАМАДА НОРМАТИВТІК-ҚҰҚЫҚТЫҚ РЕГЛАМЕНТТЕУ ҚАЖЕТТІЛІГІ

Томирис Сайлауовна Смагулова
LL.M., Каспий қоғамдық университетінің 1 курс докторанты; Алматы қ., Қазақстан Республикасы; e-mail: tomiris0103@mail.ru; ORCID: https://orcid.org/0000-0002-0922-8146

Евгений Викторович Порохов
Заң ғылымдарының докторы, Каспий қоғамдық университетінің «Әділет» ЖҚМ профессоры, Қаржы және салық құқығы ҒЗИ директоры; Алматы қ., Қазақстан Республикасы; e-mail: yevgeniy.porokhov@unius.kz; ORCID: https://orcid.org/0000-0002-6758-1730

Аннотация. *Бұл мақала салықтық жоспарлауды салықтық міндеттемелерді басқарудың маңызды құралы ретінде және салық төлеушілердің заңды салықтық мінез-құлқы мен салықтық құқықбұзушылықтарды ажыратуға бағытталған оны егжей-тегжейлі нормативтік-құқықтық реттеудің қажеттілігін талдауға арналған. Экономиканың ғаламдануы, салық заңнамасының тұрақты өзгерістері мен құқық қолдану практикасының өзгеруі жағдайында салықтық жоспарлау мәселелері жеке және заңды тұлғалардың қаржылық-экономикалық қызметін тиімді ұйымдастыру үшін ерекше маңызға ие болып отыр. Салықтық жоспарлау өзінің құрылымы бойынша салық төлеушінің күрделі мінез-құлқы болып табылады, себебі ол салық төлеушінің қаржылық-экономикалық қызметін жүзеге асыру барысында қабылдаған шешімдеріне байланысты болашақ салықтық міндеттемелерінің барлық мүмкін нұсқаларын бағалауға қатысты түрлі іс-әрекеттерді қамтиды. Салықтық жоспарлаудың мәні – заңды әдістермен салықтық шығындарды оңтайландыру мақсатында ұйымның қаржы саласында басқарушылық шешімдер қабылдау және әзірлеуге бағытталған іс-шаралар кешенін әзірлеу болып табылады. Алайда, салықтық жоспарлаудың заңды әдістерін қолдануға мүмкіндік болғанына қарамастан, салық төлеушілер «шекаралық» салықтық жоспарлау әдістерін, яғни салықтық құқықбұзушылықпен шектесетін немесе заңсыз әдістерді қолдануда. Халықаралық және ұлттық салық заңнамасын, сондай-ақ салық төлеушінің салықтық жоспарлау барысында заңды және заңсыз мінез-құлқымен байланысты мәселелерді реттейтін тәжірибені талдау негізінде авторлар салық төлеушінің қаржылық-экономикалық қызметін жоспарлау кезінде қолданатын салықтық мінез-құлықтың түрлерін, заңды және заңсыз салықтық жоспарлау әдістерінің айырым белгілері мен ерекшеліктерін анықтап, сондай-ақ заңды салықтық мінез-құлық пен салықтық құқықбұзушылық арасындағы шекарада орналасқан салықтық жоспарлау әдістерінің аясын белгіледі. Зерттеу барысында авторлар салық заңнамасын жетілдіруге қатысты ұсыныстар әзірледі.*

Түйінді сөздер: *салықтық жоспарлау, қаржылық-экономикалық қызмет, салықтық ауыртпалықты оңтайландыру, салықтық құқықбұзушылықтар, салықтық тесіктер.*

НАЛОГОВОЕ ПЛАНИРОВАНИЕ И НЕОБХОДИМОСТЬ ЕГО НОРМАТИВНО-ПРАВОВОЙ РЕГЛАМЕНТАЦИИ В ЗАКОНОДАТЕЛЬСТВЕ В ЦЕЛЯХ РАЗГРАНИЧЕНИЯ ПРАВОМЕРНОГО НАЛОГОВОГО ПОВЕДЕНИЯ НАЛОГОПЛАТЕЛЬЩИКОВ И НАЛОГОВЫХ ПРАВОНАРУШЕНИЙ

Смагулова Томирис Сайлауовна
LL.M., докторант 1 курса, УО «Каспийский общественный университет»; г. Алматы, Республика Казахстан; e-mail: tomiris0103@mail.ru; ORCID: https://orcid.org/0000-0002-0922-8146

Порохов Евгений Викторович
Доктор юридических наук, профессор ВШП «Әділет» УО «Каспийский общественный университет», директор НИИ финансового и налогового права; г. Алматы, Республика Казахстан; e-mail: yevgeniy.porokhov@unius.kz; ORCID: https://orcid.org/0000-0002-6758-1730

Аннотация. *Данная статья посвящена анализу налогового планирования как важнейшего инструмента управления налоговыми обязательствами и необходимости его детальной нормативно-правовой регламентации в законодательстве с целью разграничения правомерного налогового поведения налогоплательщиков и налоговых правонарушений. В условиях глобализации экономики, постоянных изменений налогового законодательства и правоприменительной практики вопросы налогового планирования приобретают особое значение для эффективной организации финансово-хозяйственной деятельности физических и юридических лиц. Налоговое планирование по своей структуре является достаточно сложным поведением налогоплательщика, так как включает в себя ряд различных действий, связанных с оценкой налогоплательщиком всех возможных вариантов своих предполагаемых налоговых обязательств в зависимости от принимаемых им решений в ходе осуществления своей финансово-хозяйственной деятельности. Суть налогового планирования заключается в выработке комплекса мероприятий, направленных на подготовку и принятие управленческих решений в области финансов организации с целью оптимизации её налоговых расходов законными методами. Однако несмотря на имеющуюся возможность применять законные методы налогового планирования, налогоплательщики используют «пограничные» методы налогового планирования, находящиеся на грани с налоговым правонарушением, или незаконные методы оптимизации налоговых обязательств. На основе анализа международного и национального налогового законодательства, а также практик, регулирующих вопросы, связанные с правомерным и неправомерным поведением налогоплательщика при осуществлении налогового планирования своей финансово-хозяйственной деятельности авторами были проанализированы виды налогового поведения, которое использует налогоплательщик при планировании своей финансово-хозяйственной деятельности, выявлены отличительные особенности и черты правомерных и неправомерных методов налогового планирования, а также определён состав методов налогового планирования, находящихся на грани между правомерным налоговым поведением и налоговым правонарушением. В ходе проведённого исследования авторами были предложены рекомендации по совершенствованию налогового законодательства.*

Ключевые слова: *налоговое планирование, финансово-хозяйственная деятельность, оптимизация налогового бремени, налоговые правонарушения, налоговые лазейки.*

DOI: 10.52026/2788-5291_2025_80_2_82

Introduction

One of the key concepts of financial and economic activity of individuals and legal entities is tax planning. Despite the fact that the term “tax planning” has no legal consolidation and no official definition, today tax planning is an integral part of both the general planning process of financial and economic activity, and in the process of its direct realization.

Tax planning is a rather complex in its

structure behavior of the taxpayer, as it includes a number of different actions related to the assessment by the taxpayer of all possible variants of its expected tax liabilities depending on the decisions taken by it in the course of its financial and economic activities.

In general, tax planning is a legitimate behavior of taxpayers. The purpose of tax planning, as noted by Bespalov M.V., is to optimize tax payments, minimize tax losses for a particular tax or a set of taxes, increase the volume of working capital, increase the real opportunities for further development of the organization, increase the level of efficiency of its research [1].

Considering that tax planning is carried out within the framework of financial and economic activities of the taxpayer, which are usually regulated by private law, before the tax liability arises, the general rule of private law applies to tax planning: "Everything that is not forbidden is permitted". In this regard, the state should be more concerned about the definition in punitive branches of law, in the objective side of the elements of administrative and criminal offenses of those illegal actions of the taxpayer, which from the point of view of protection of the mechanism of taxation is prohibited by law at the stage of implementation of financial and economic activities of the person before or during the execution of its tax obligations (in the determination of the objects of taxation, calculation and payment of taxes and submission of tax returns). Therefore, there is no urgent need to strictly formulate the concept and specifically define the content of tax planning carried out by the taxpayer independently and at its own discretion within the legal framework without violating the prohibitions established by law. However, in order to clearly distinguish between lawful and unlawful conduct of a taxpayer in the performance of its tax obligations, the general contours of tax planning as a lawful activity of a taxpayer should also be outlined. The right of everyone to freedom of entrepreneurial activity, free use of property for any lawful entrepreneurial activity, provided for in paragraph 4 of Article 26 of the Constitution of the Republic of Kazakhstan[2], should be supplemented by the right to freedom to plan this activity in the most advantageous way for oneself in a lawful manner, including in terms of saving on expenses (including excessive tax expenses with a legal possibility of not paying them or paying them in a smaller amount), i.e. the right to tax planning.

In order to understand and deal with the peculiarities of tax planning and taxpayers' actions, it is necessary to classify this phenomenon.

Tax planning can be classified in different ways:

Depending on the time of tax planning organization:

- organization of tax planning can be carried out before the beginning of financial and economic activity;
- organization of tax planning can be carried out during the performance of financial and economic activities;
- organization of tax planning can be carried out before the occurrence of any desirable or undesirable results of financial and economic activity.

Depending on the goal (what result the taxpayer wants to achieve when organizing tax planning):

- minimization is a type of taxpayer's behavior in the sphere of taxation when it is planned to reduce the amount of tax liabilities by reducing tax payments separately for each tax in isolation from the analysis of the totality of taxes paid by the taxpayer.
- maximization is a type of taxpayer's behavior in the sphere of taxation when it is planned to increase the amount of tax liabilities by increasing tax payments in order to reduce the effectiveness and efficiency of financial and economic activities of the taxpayer as a whole, to reduce the amount of its profits, to increase its losses in order to use the financial results of its activities in its future financial operations;
- optimization is a type of taxpayer's behavior in the field of taxation when it is planned to reduce the amount of tax liabilities by using all techniques and methods provided by law for reducing tax payments, as well as existing gaps in the tax legislation, in order to improve the efficiency and effectiveness of financial and economic activities and without increasing the degree of tax risk of the taxpayer according to the results of its categorization by the tax authorities. During the optimization process, the total amount of taxes payable by the taxpayer to the state budget is analyzed.

3. Depending on the type of conduct used by the taxpayer to achieve the objective:

- illegal behavior. In legal literature, unlawful

[2] *Конституция Республики Казахстан (принята на республиканском референдуме 30 августа 1995 года). // URL: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=1005029#activate_doc=2 (дата обращения: 11.11.2024).*

behavior of a taxpayer is correlated with such a concept as “tax evasion”, which is a legally established unlawful behavior of taxpayers, for which administrative and (or) criminal liability is provided.

- legitimate behavior. The basic principle of such behavior is the principle “everything that is not prohibited by law is allowed”. In legal literature, legitimate behavior of a taxpayer is correlated with such a concept as “tax avoidance”, which is a permissible and not contrary to the current tax legislation behavior of a taxpayer.

The above classification of tax planning is only theoretical, there is no legislative consolidation. This has certain negative consequences both for the effective functioning of business and for the tax system as a whole.

A particularly negative effect of this legal uncertainty can be seen in the classification of tax planning depending on the type of behavior of the taxpayer (legal or illegal) and the criteria for their differentiation.

As a result of ambiguous interpretation of tax legislation, the criteria of legality of tax planning, the limits of permissible and possible behavior of the taxpayer are among the most controversial issues in the relationship between tax authorities and business. The main reason for the emergence of this phenomenon is the absence in the Tax Code of the Republic of Kazakhstan of the concept of the category “tax planning”, criteria of legality of tax planning and implementation of legal tax optimization.

In connection with the above, there is a corresponding need for legislative consolidation of the concept of “tax planning”, as well as the criteria for distinguishing between acceptable and unacceptable tax behavior.

In this article the authors will substantiate the need for legislative consolidation of the concept of “tax planning” and criteria for distinguishing acceptable and unacceptable tax behavior, as well as determine how the limits of acceptable tax behavior in the implementation of tax planning are established by the state in accordance with current legislation.

Materials and methods

In the study the authors used the comparative legal method, which allowed to analyze the types of tax behavior used by the taxpayer in planning its financial and economic activities, to identify the peculiarities and characteristics of legitimate and illegitimate methods of tax planning, as well as to determine the composition of tax planning methods that are on the borderline between legitimate tax behavior and tax offense.

The study is based on the analysis of international tax legislation and practice, which regulates issues of legitimate and illegitimate behavior of a taxpayer in the implementation of tax planning of its financial and economic activities.

Within the research the authors pay special attention to the comparative analysis of criminal, administrative and tax legislation of Kazakhstan and Germany as one of the representatives of developed countries - strategic partners of the Republic of Kazakhstan in foreign trade and economic cooperation.

Results and discussion

Successful activity of the enterprise is impossible without successful management of financial resources, because the effective activity of the enterprise is determined not only by its profitability, but also by the amount of tax expenses. Proper management of financial resources, their optimization is carried out on the basis of financial planning, a component of which is tax planning [2].

The necessity of appropriate tax planning of financial and economic activities is justified by the following factors: the severity of the tax burden for the enterprise, as well as the complexity and variability of tax legislation. It should be noted that the tax legislation already provides reasons for tax planning by the taxpayer: different tax regimes, different methods of calculating the tax base and various tax benefits are offered.

In this case, a number of questions arise: whether this list of tax planning methods is exhaustive or subject to broad interpretation, whether taxpayers may use other methods “not expressly prohibited by law,” what is the limit of legitimate tax planning, and at what point legitimate tax planning becomes illegal activity.

Thus, the absence in the legislation of a definition of the category of “tax planning” and criteria of legitimate and illegitimate tax planning leads to certain negative consequences:

- The emergence of legal uncertainty and legal risk. Without a clear definition of tax planning, businesses face the risk of arbitrariness on the part of tax authorities. The lack of transparent criteria for what constitutes legitimate and illegitimate tax planning can lead to litigation, additional charges and fines for organizations;

- Violation of the principle of tax equity. In the absence of clear criteria for the legitimacy of tax planning, large companies can use complex

schemes to minimize their tax liabilities, while small and medium-sized enterprises, which do not have sufficient resources to develop such schemes, bear a heavy tax burden. This violates the principle of tax equity;

- Tax evasion. In the absence of clear criteria for determining tax planning and its limits, there are opportunities for taxpayers to use "aggressive tax schemes" bordering on legality or illegal schemes to optimize tax liabilities [3]. This leads to a decrease in tax revenues for the budget and unfair competition;

- Difficulties in monitoring tax compliance. Without clear criteria to distinguish between legitimate and illegitimate tax planning, tax authorities may have difficulty conducting audits and combating aggressive tax evasion schemes. This reduces the effectiveness of tax control.

Based on the above, it can be concluded that the lack of criteria for the legality of tax planning in the Tax Code of the Republic of Kazakhstan, as well as the complexity in the interpretation of legislation, creates a lot of legal and economic risks for business, which requires more detailed elaboration of legislation and the introduction of clear and accessible criteria for tax procedures.

It can be assumed that in the course of financial and economic activities, natural and legal persons, as well as individual entrepreneurs, apply a variety of tax optimization schemes, which can be divided into:

- legal methods of tax planning, directly provided for by tax legislation;

- illegal methods of tax planning, the use of which results in legal liability: criminal or administrative;

- "borderline" methods of tax planning, which are on the verge of a tax offense, which the taxpayer justifies by the principle "what is not prohibited by law is allowed" and are formally legal.

Legal methods of tax planning are ways of tax liability optimization directly provided by tax legislation. They include the possibility of choosing the organizational-legal form of a legal entity, entrepreneurship and economic activity, the choice of taxation system, accounting methods and the use of various preferences (tax exemptions, special tax regimes, etc.) provided by the legislation. For example, in Kazakhstan, in accordance with article 678 of the Tax Code, a special tax regime applies to small businesses and agricultural producers[3]. In Germany, some taxpayers are subject to special tax rules [4], so according to section 180 of the Fiscal Code of Germany, a separate determination of the tax base is carried out for income from agriculture and forestry, business or self-employment[4].

The second category includes illegal methods of tax planning - these are legally prohibited ways of optimizing tax liabilities, the use of which is subject to criminal or administrative liability.

The Criminal Code and the Code of Administrative Offenses provide for appropriate types of taxpayer behavior that are unlawful and for which appropriate types of legal liability are provided.

In Kazakhstan, the main legislation determining liability for tax offenses is the Criminal Code[5]. In Germany, the main legislative act determining liability for tax offenses is the Fiscal Code of Germany,[6] promulgated on October 1, 2002. It is important to note that the Criminal Code of Germany practically does not contain any provisions on liability for tax offenses, except for the provisions on punishment for falsification of tax stamps and disclosure of tax secrecy. In case of competition between the criminal law provisions of the Fiscal Code of Germany and the Criminal Code of Germany, the legislator, in accordance with section 369 (2) of the Fiscal Code, gives priority to the special norm of the Fiscal Code [5].

The Criminal Code of Kazakhstan provides for three main elements of criminal offenses that contain signs of illegal optimization of tax liabilities: article 216 "Commission of actions on invoicing without actual performance of works, rendering of services, shipment of goods", article 244 " Evasion of the citizen from payment of the tax and (or) other obligatory payments to the budget" and article 245 " Evasion of taxes and (or) other compulsory payments in a budget with organization"[7].

[3] *Кодекс Республики Казахстан от 25 декабря 2017 года № 120-VI «О налогах и других обязательных платежах в бюджет (Налоговый кодекс)». // URL: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=36148637 (дата обращения: 11.11.2024).*

[4] *THE FISCAL CODE OF GERMANY as on 25 May 2018. // URL: https://www.bundesfinanzministerium.de/Content/EN/Downloads/Resources/Laws/2018-03-26-fiscal-code.pdf?__blob=publicationFile&v=1 (date of reference: 11.11.2024).*

[5] *Уголовный кодекс Республики Казахстан от 3 июля 2014 года № 226-V. // URL: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=31575252 (дата обращения: 11.11.2024).*

[6] *THE FISCAL CODE OF GERMANY as on 25 May 2018. // URL: https://www.gesetze-im-internet.de/englisch_ao/englisch_ao.html (date of reference: 11.11.2024).*

[7] *Уголовный кодекс Республики Казахстан от 3 июля 2014 года № 226-V. // URL: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=31575252 (дата обращения: 11.11.2024).*

The German Fiscal Code contains only one offense that includes the elements of illegal minimization of tax liability: section 370 "Tax Evasion"[8].

Article 216 of the Criminal Code of Kazakhstan provides for criminal liability of subjects of private entrepreneurship for committing actions on issuing invoices without actually performing work, rendering services, shipping goods with the purpose of extracting property benefits, causing significant damage to a citizen, organization or the state[9].

Articles 244 and 245 of the Criminal Code of Kazakhstan and section 370 of the Fiscal Code of Germany provide for criminal liability for evasion of taxes and (or) other compulsory payments in a budget.

Article 244 of the Criminal Code of Kazakhstan provides for criminal liability of citizens for evasion of taxes and (or) other compulsory payments in a budget. An important feature of the objective side of the criminal offense is the occurrence of consequences in the form of non-payment of tax and (or) other obligatory payments to the budget in a large amount[10].

Article 245 of the Criminal Code of Kazakhstan provides for criminal liability of taxpayers - organizations for evasion of taxes and (or) other compulsory payments in a budget[11]. The disposition of article 245 of the Criminal Code provides for a criminal offense identical to the disposition of article 244, only the ways of committing it are specified. The consequences of committing an unlawful act resulting in criminal liability under article 245 of the Criminal Code of Kazakhstan are identical to those of article 244, i.e. non-payment of taxes and (or) other compulsory payments in a large amount exceeding 50,000 MCI[12].

For a uniform interpretation and correct understanding of the meaning and content of article 245 of the Criminal Code of Kazakhstan, the Scientific Practical Commentary to article 245 of the Criminal Code of the Republic of Kazakhstan provides an interpretation of the terms and concepts used in the disposition of the article [6].

An important aspect of articles 244 and 245 of the Criminal Code of Kazakhstan is the existence of a "note" in which the grounds for exemption from criminal liability is specified[13]. In case of voluntary payment of tax arrears and (or) other compulsory payments to the budget, as well as a penalty, the person is exempt from criminal liability.

Thus, it can be concluded that the list of criminal acts ("omissions to act/actions") and ways of committing them, specified in articles 244 and 245 of the Criminal Code of Kazakhstan, is exhaustive and not subject to wide interpretation. All criminal acts not included in this list are either administrative offenses or legal "omissions to act /actions" on the part of the taxpayer.

Section 370 of the Fiscal Code of German provides for the criminal liability of "any person" for tax evasion[14]. The subject of criminal liability for tax evasion under German law (sections 33-36 of the Fiscal Code of German) is the taxpayer, the taxpayer's legal representative, the manager of the taxpayer's property, the taxpayer's authorized representative [5].

The disposition of Section 370 of the German Fiscal Code provides for three types of criminal acts for which criminal liability is imposed[15]. The result of committing the above crimes is to understate taxes or derive unwarranted tax advantages for himself or for another person. Section 370 of the German Tax Code also provides for the qualifying features of the criminal offence[16].

Like the Criminal Code of Kazakhstan, the Fiscal Code of Germany provides the grounds for exemption from punishment, which are regulated in section 371[17]. Such circumstances are the addition or correction of documents submitted to the tax authorities or the provision of previously concealed information; voluntary repayment of previously concealed amounts in the case of illegal tax benefits.

---

[8] *THE FISCAL CODE OF GERMANY as on 25 May 2018. — URL: https://www.gesetze-im-internet.de/englisch_ao/englisch_ao.html (date of reference: 11.11.2024).*

[9] *Уголовный кодекс Республики Казахстан от 3 июля 2014 года № 226-V. // URL: https://www.unodc.org/uploads/icsant/documents/Legislation/Kazakhstan/3_Penal_Code_of_the_RK.pdf (дата обращения: 11.11.2024).*

[10] *Там же*

[11] *Там же*

[12] *Уголовный кодекс Республики Казахстан от 3 июля 2014 года № 226-V. // URL: https://www.unodc.org/uploads/icsant/documents/Legislation/Kazakhstan/3_Penal_Code_of_the_RK.pdf (дата обращения: 11.11.2024).*

[13] *Там же*

[14] *THE FISCAL CODE OF GERMANY as on 25 May 2018. // URL: https://www.gesetze-im-internet.de/englisch_ao/englisch_ao.html (date of reference: 15.11.2024).*

[15] *Ibid*

[16] *Ibid*

[17] *Ibid*

Thus, it can be concluded that the number of acts covered by criminal offences in the Fiscal Code of German is much wider than in the Criminal Code of Kazakhstan.

In Kazakhstan, the main normative act defining administrative responsibility for committing administrative offences in the field of taxation is the Code of the Republic of Kazakhstan «On Administrative Infractions», which provides for six separate sets of administrative offences (Articles 275-280-1)[18].

Germany also has the Act on Regulatory Offences of 19 February 1987, but the legislator recommends, in accordance with section 377(2) of the Fiscal Code of German, that the provisions of Second Chapter of the Fiscal Code, entitled "Provisions on administrative fines"[19], be used as a guideline. Thus, the priority of the provisions of the Fiscal Code with regard to administrative tax offences is established and their duplication is eliminated.

Article 275 of the Code of Kazakhstan of Administrative Infractions provides for administrative liability for concealment of objects of taxation and other property subject to reflection in tax reporting[20]. The disposition of the article provides for five types of acts that may be punishable by law. The list of "omissions to act/actions" for which administrative liability is provided under article 275 of the Code of Kazakhstan of Administrative Infractions is also exhaustive[21]. For a correct understanding of the meaning and content of the article, the circumstances that must be taken into account when incriminating an article, as well as the interpretation of some terms used in the provision of the article in question, are outlined in the "note".

Article 278 of the Code of Kazakhstan of Administrative Infractions provides for administrative liability for undervaluation of tax amounts and other compulsory payments into the budget[22]. The disposition of the article provides three types of possible criminal acts, an important feature of each of which is the absence of a criminal offence provided for in the Criminal Code of the Kazakhstan. For the correct interpretation of the meaning and content of the article in "note" are indicated the circumstances under which are "counted/not counted" tax amounts when incriminating the article 278 of the Code of Kazakhstan of Administrative Infractions[23].

According to the Fiscal Code of Germany, administrative tax offenses include seven offenses (sections 377-383 of the Fiscal Code of Germany)[24].

Section 378 of the Fiscal Code of Germany provides for administrative liability for reckless understatement of tax. Administrative liability under this article is incurred in the case of a taxpayer recklessly commits one of the acts described in section 370(1) of the Fiscal Code of Germany "Tax evasion"[25]. In this case, reckless understatement of tax is the main characteristic that distinguishes a criminal offense from an administrative offense.

Section 378(3) of the Fiscal Code of Germany provides that the penalty shall not apply if the perpetrator corrects or supplements incorrect or incomplete information provided to the tax authority, or provides previously omitted information, before he or his representative has been notified of the initiation of criminal or administrative proceedings as a result of unlawful acts[26].

Section 379 of the Fiscal Code of Germany regulates administrative liability for general minor tax fraud[27]. Such as, issuance of documents that do not correspond to reality; release of documents into circulation for a fee[28].

Having analyzed the articles of criminal legislation and legislation on administrative offences of Kazakhstan, as well as tax legislation of Germany, we have determined the types of illegitimate actions of a taxpayer for which criminal or administrative liability is incurred.

[18] *Кодекс Республики Казахстан об административных правонарушениях от 5 июля 2014 года № 235-V. // URL: https://adilet.zan.kz/eng/docs/K1400000235 (дата обращения: 15.11.2024).*
[19] *THE FISCAL CODE OF GERMANY as on 25 May 2018. // URL: https://www.gesetze-im-internet.de/englisch_ao/englisch_ao.html (date of reference: 15.11.2024).*
[20] *Кодекс Республики Казахстан об административных правонарушениях от 5 июля 2014 года № 235-V. // URL: https://adilet.zan.kz/eng/docs/K1400000235 (дата обращения: 15.11.2024).*
[21] *Там же*
[22] *Там же*
[23] *Там же*
[24] *THE FISCAL CODE OF GERMANY as on 25 May 2018. // URL: https://www.gesetze-im-internet.de/englisch_ao/englisch_ao.html (date of reference: 15.11.2024).*
[25] *THE FISCAL CODE OF GERMANY as on 25 May 2018. // URL: https://www.gesetze-im-internet.de/englisch_ao/englisch_ao.html (date of reference: 15.11.2024).*
[26] *Ibid*
[27] *Ibid*
[28] *Ibid*

This list of illegitimate actions of taxpayers in the field of taxation is directly established in the criminal, administrative and tax legislation, is exhaustive and is not subject to wide interpretation. It also implies that all other actions of the taxpayer in the framework of tax planning, which are not recognized as illegal, are legal and should not be subject to condemnation by the state and the occurrence on its part of negative consequences for the taxpayer.

At the same time, in the judicial practice there are often cases when in civil cases, without preliminary establishment of the facts of administrative or criminal offenses in criminal proceedings or proceedings on cases of administrative offenses, the courts independently establish the facts of bad faith of taxpayers and (or) their abuse of their rights as violations in implementing tax planning in their financial and economic activities. For example, the Specialized Interdistrict Economic Court of Almaty, in its decision on a civil case, noted that «the above facts indicate that the above legal entity was created on a «front man» to hide the amount of turnover and taxable income, which confirms the lack of intention to carry out entrepreneurial activities in accordance with the current legislation of the Republic of Kazakhstan, as well as its actions caused significant damage to the state budget». This is largely facilitated by the absence in the legislation of the Republic of Kazakhstan of clear criteria for recognizing taxpayers' actions as being in bad faith or even as an abuse of rights in tax planning[29].

The legislation of each of the states has some common features and some special features:

- the legislation of Germany differs from the legislation of Kazakhstan by the fact that responsibility for administrative and criminal offenses is provided mainly in the Fiscal Code of Germany;

- a peculiarity of the criminal legislation and legislation on administrative offenses of Kazakhstan is the presence in the articles of the "note", where the interpretation of terms and concepts contained in the disposition of the article, as well as the circumstances to be taken into account when incriminating the relevant rule of law is given;

- the offences covered by criminal and administrative liability are different. Thus, the elements (составы) of criminal offenses provided in the legislation of Germany are much wider than in the Criminal Code of Kazakhstan;

- a common feature of the legislation of Kazakhstan and Germany is the presence in the disposition of the article of the Fiscal Code (Germany) and in the note to the articles of the Criminal Code (Kazakhstan) of grounds for exemption of a person from criminal and administrative responsibility.

Having established legal and illegal methods of tax behavior when a taxpayer carries out planning of financial and economic activities, let us consider some ways of formally legal methods, which cannot be called legal, as they are not directly provided by the tax legislation, and yet cannot be recognized as illegal, as they have no signs of criminal or administrative offense.

In international practice, this type of tax behavior is often referred to as "tax avoidance". As noted by David Fernandez and Kerry Sadik, tax avoidance is a rather controversial political and social phenomenon because taxpayers use loopholes in the tax laws to reduce their tax burden [7].

In this way, the "borderline" methods of tax planning can be taken into account:

transferring profits to low-tax jurisdictions (tax havens); keeping money in offshore accounts or in countries with low or zero income tax to reduce the overall tax burden;

use of different tax regimes. This method is used when the organization has customers who are subject to the general tax system (VAT payers) and special tax regimes (non-VAT payers). In this case, the sales flows are split through a specially created organization applying a special tax regime. Accordingly, all contracts with non-VAT payers are concluded with an organization applying a special tax regime, and contracts with VAT payers are concluded with an organization applying the common system of taxation, thereby minimizing VAT and income tax for organizations [3].

international companies use a variety of schemes to reduce their tax liabilities: they use complex financial structures to reduce tax payments. For example, an international company may use a scheme in which one of its subsidiaries issues high-interest bonds. These interest payments are made to a low-tax country, and the company itself writes off the interest as waste, reducing its taxable profit.

The existence of "borderline" methods of tax planning creates a threat to the tax system of the state, because:

[29] *Decision of the Specialized Interdistrict Economic Court of Almaty dated 08.12.2021 on civil case No. 7527-21-00-2/10101, left unchanged by the decision of the Almaty City Court dated 11.10.2022.*

- There is an imbalance in the development of society. The use of complex tax schemes to minimize tax liabilities creates a situation where only large economic entities with financial and legal resources can use these methods. As a result, small and medium-sized businesses remain in a disadvantageous position, which increases the inequality of economic opportunities and reduces competition in the market;

- Undermines taxpayers' trust in the state and the tax system. When "borderline" tax planning practices become widespread, it undermines public confidence in the tax system and state institutions, which reduces the efficiency of public administration and contributes to the growth of corruption. There is a perception in society that the rich and powerful can avoid tax obligations, while ordinary citizens are obliged to pay taxes in full;

- There is an "erosion" of the tax base. Massive use of "borderline" tax planning techniques can lead to tax base erosion, where a large part of the economy is outside tax control. This creates difficulties for the tax authorities, which cannot collect taxes efficiently, and leads to the need to increase tax rates for the remaining taxpayers, which in turn further increases social inequality.

Thus, "border" tax planning methods, although partly legal, often provoke criticism from society and negative reactions from the State and its organs, because their frequent use can cause significant damage not only to the tax system but also to the economy as a whole. This leads to a loss of confidence in the tax system, increased inequality and economic instability, as well as market competition. To combat this phenomenon, many countries are developing new controls and legislation aimed at reducing the use of tax loopholes.

Conclusion

Today in the legislation of many states there is no normative definition of the concept of tax planning, there are no criteria to distinguish and differentiate legitimate (legal) tax planning from illegal (illegal) behavior of taxpayers, as well as there is no classification of them.

This legal uncertainty leads to questions concerning the criteria of legality of tax planning, limits of permissible and possible behaviour of the taxpayer, as a result of ambiguous interpretations of tax legislation remain uncertain and controversial [8]. Moreover, these circumstances make it difficult to implement and define the line between tax planning and tax evasion, which in turn encourages an increase in disputes between tax authorities and taxpayers. This gap in the legislation also makes it impossible to clearly understand which types of tax behaviour in the financial planning of a taxpayer's economic activities can be applied internationally - legal mechanisms provided for in double taxation treaties (conventions).

At present, tax legislation contains norms regulating legal methods of tax planning, while criminal and administrative legislation provides for illegal methods of tax planning as an objective side of tax crimes, for the commission of which there is corresponding legal liability.

The "borderline" methods of tax planning, which lie on the borderline between legal tax behaviour and a tax offence, remain unregulated. In international practice, the legal category "tax avoidance" is used to refer to such methods. Widespread use of "tax avoidance" by taxpayers can have serious negative consequences for the economy, society and public finances.

First, it undermines the credibility of the tax system.

Second, it contributes to widening the gap between large and small companies. Large companies with tax planning opportunities (e.g. through the use of offshore or transfer pricing) can significantly reduce their tax liabilities, while small and medium-sized enterprises, which cannot use such schemes, pay taxes at the full rate.

Third, it can lead to a lack of funding for essential social programmes and public infrastructure, which in turn can lead to economic instability. Governments may be forced to raise taxes on the population or cut spending in important areas such as health, social security, culture, science and education.

Fourth, it violates fair competition in the marketplace. Companies that use tax loopholes can reduce their costs and increase their profits by minimizing their tax payments, giving them a non-competitive advantage over companies that pay the full tax rate.

Fifth, it could have some international implications. Countries that lose revenue through tax avoidance may come into conflict with other countries where companies use tax loopholes. For example, many countries are trying to crack down on tax havens and offshore companies where companies and individuals hide their profits. But such actions can lead to diplomatic and economic problems if countries cannot agree on global measures to tackle tax loopholes.

As a result of the study, we believe that it would be appropriate to normatively define and consolidate the concept of tax planning, to define and consolidate the criteria for distinguishing legal (legitimate) from illegal (illegitimate) tax behavior of taxpayers. As well as introducing changes in tax legislation to eliminate the loopholes that allow taxpayers to use "borderline" methods of tax planning - "tax avoidance". For example, imposing additional taxes on schemes used solely to minimize tax liabilities: transactions between offshore companies or financial instruments used to reduce tax. This will help to create a fairer and more transparent tax system that will promote economic growth, reduce inequality, increase tax revenues and improve public confidence and market competition. The state must create conditions for taxpayers in which tax evasion becomes unprofitable and unethical and the tax system supports a fair distribution of the tax burden among all citizens and companies.

Authors' contributions

The authors declare that they have contributed equally to the conception, development, and writing of this article. This article is the outcome of joint intellectual effort. Each section of the article was jointly discussed, critically revised, and unanimously approved by both authors prior to submission.

REFERENCES

1. Беспалов М.В. Налоговое планирование и оптимизация налогообложения: основные цели, задачи и принципы осуществления (окончание следует) // Журнал «Бухгалтерский учет в бюджетных и некоммерческих организациях». Экономика и бизнес. – 2013. – №23 (335). – С. 26-32. // URL: https://cyberleninka.ru/article/n/nalogovoe-planirovanie-i-optimizatsiya-nalogooblozheniya-osnovnye-tseli-zadachi-i-printsipy-osuschestvleniya-okonchanie-sleduet/viewer (дата обращения: 04.11.2024).

2. Черникова А.Е. Налоговое планирование на предприятиях в современных условиях // Журнал «Проблемы экономики и менеджмента». Экономика и бизнес. – 2016. – № 3 (55). – С. 79-81. // URL: https://cyberleninka.ru/article/n/nalogovoe-planirovanie-na-predpriyatiyah-v-sovremennyh-usloviyah (дата обращения: 05.11.2024).

3. Лушина Л. А., Логинова А.С. Об определении критериев разграничения законных и противоправных способов налоговой оптимизации // Вестник Воронежского государственного университета. Серия: Право. – 2022. – №2. – С. 260-276. // URL: https://cyberleninka.ru/article/n/ob-opredelenii-kriteriev-razgranicheniya-zakonnyh-i-protivopravnyh-sposobov-nalogovoy-optimizatsii (дата обращения: 05.11.2024).

4. Букина И.С. Налоговая система и налоговый федерализм в Германии // Журнал «Федерализм». – 2015. – №2. – С. 181-196. // URL https://cyberleninka.ru/article/n/nalogovoe-planirovanie-na-predpriyatiyah-v-sovremennyh-usloviyah (дата обращения: 05.11.2024).

5. Васкевич К. Правовое регулирование ответственности за нарушения налогового законодательства в ФРГ // ГОСУДАРСТВЕННАЯ СЛУЖБА. – 2015. – №2 (94). // URL: https://pa-journal.igsu.ru/articles/r46/446/#_ftn2 (дата обращения: 11.11.2024).

6. Елюбаев Ж.С. Научно-практический комментарий статьи 245 Уголовного кодекса Республики Казахстан. – 2018. // URL: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=33719704 (дата обращения: 08.11.2024).

7. Fernandes D., Sadiq K. A Principled Framework for Assessing General Anti-Avoidance Regimes // British Tax Review. – 2016. – № 2. – P. 172–207. // URL: https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=3426234 (date of reference: 07.11.2024).

REFERENCES

1. Bespalov M.V. Nalogovoe planirovanie i optimizacija nalogooblozhenija: osnovnye celi, zadachi i principy osushhestvlenija (okonchanie sleduet) // Zhurnal «Buhgalterskij uchet v bjudzhetnyh i nekommercheskih organizacijah». Jekonomika i biznes. – 2013. – №23 (335). – S. 26-32. // URL: https://cyberleninka.ru/article/n/nalogovoe-planirovanie-i-optimizatsiya-nalogooblozheniya-osnovnye-tseli-zadachi-i-printsipy-osuschestvleniya-okonchanie-sleduet/viewer (data obrashhenija: 04.11.2024).

2. Chernikova A.E. Nalogovoe planirovanie na predprijatijah v sovremennyh uslovijah // Zhurnal «Problemy jekonomiki i menedzhmenta». Jekonomika i biznes. – 2016. – № 3 (55). – S. 79-81. // URL: https://cyberleninka.ru/article/n/nalogovoe-planirovanie-na-predpriyatiyah-v-sovremennyh-usloviyah (data obrashhenija: 05.11.2024).

3. Lushina L. A., Loginova A.S. Ob opredelenii kriteriev razgranichenija zakonnyh i protivopravnyh sposobov nalogovoj optimizacii // Vestnik Voronezhskogo gosudarstvennogo universiteta. Serija: Pravo. – 2022. – №2. – S. 260-276. // URL: https://cyberleninka.ru/article/n/ob-opredelenii-kriteriev-razgranicheniya-zakonnyh-i-protivopravnyh-sposobov-nalogovoy-optimizatsii (data obrashhenija: 05.11.2024).

4. Bukina I.S. Nalogovaja sistema i nalogovyj federalizm v Germanii // Zhurnal «Federalizm». – 2015. – №2. – S. 181-196. // URL https://cyberleninka.ru/article/n/nalogovoe-planirovanie-na-predpriyatiyah-v-sovremennyh-usloviyah (data obrashhenija: 05.11.2024).

5. Vaskevich K. Pravovoe regulirovanie otvetstvennosti za narushenija nalogovogo zakonodatel'stva v FRG // GOSUDARSTVENNAJa SLUZhBA. – 2015. – №2 (94). // URL: https://pa-journal.igsu.ru/articles/r46/446/#_ftn2 (data obrashhenija: 11.11.2024).

6. Eljubaev Zh.S. Nauchno-prakticheskij kommentarij stat'i 245 Ugolovnogo kodeksa Respubliki Kazahstan. – 2018. // URL: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=33719704 (data obrashhenija: 08.11.2024).

7. Fernandes D., Sadiq K. A Principled Framework for Assessing General Anti-Avoidance Regimes // British Tax Review. – 2016. – № 2. – P. 172–207. // URL: https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=3426234 (date of reference: 07.11.2024).

УДК 349.6
ГРНТИ 10.53.25

КЛИМАТИЧЕСКОЕ ПРАВО КАЗАХСТАНА: ПРАВОВОЙ АНАЛИЗ И ПУТИ СОВЕРШЕНСТВОВАНИЯ РЕГУЛИРОВАНИЯ ДЕКАРБОНИЗАЦИИ

Нукушева Айгуль Ашимовна[1]
Кандидат юридических наук, профессор, профессор кафедры гражданского и трудового права Карагандинского университета имени академика Е.А. Букетова; г. Караганда, Республика Казахстан; e-mail: akuka007@mail.ru; ORCID: https://orcid.org/0000-0001-8018-6666; Scopus Author ID: 57193229324; Researcher ID WOS: AAK-2173-2021

Рустембекова Динара Кенжебековна
Доктор PhD, ассоциированный профессор, профессор кафедры гражданского и трудового права Карагандинского университета имени академика Е.А. Букетова; г. Караганда, Республика Казахстан; e-mail: dinara_226@mail.ru; ORCID: https://orcid.org/0000-0003-4408-7956; Scopus Author ID: 56027909500; Researcher ID WOS: AAK-2305-2021

Асанова Саида Эргашевна
Доктор PhD, заместитель декана юридического факультета по учебной, методической и воспитательной работе Казахского национального университета имени Аль-Фараби; г. Алматы, Республика Казахстан; e-mail: saida.assanova2020@gmail.com; ORCID: https://orcid.org/0000-0001-8813-6823; Scopus Author ID: 57219238863; Researcher ID NGR-6115-2025

Аннотация. *В настоящее время множество стран, включая Казахстан, находятся на этапе, требующем значительных преобразований их экономических моделей, включая аспекты, связанные с экологией и климатом. Недавнее утверждение двух ключевых документов в области климатической политики (Стратегии достижения углеродной нейтральности Республики Казахстан к 2060 году и обновленного национально определяемого вклада в рамках Парижского климатического соглашения) подчеркивает необходимость детального анализа законодательной базы и практических вызовов с учетом актуализированных задач в сфере декарбонизации. Основная цель исследования — выявить ключевые политико-правовые препятствия, стоящие перед Казахстаном в выполнении международных обязательств по достижению углеродной нейтральности. На основе изучения профильных нормативных и стратегических документов в работе определены существующие проблемы и потенциальные перспективы для улучшения правового регулирования в этой области. Проведенный анализ показал, что на данном этапе законодательная база Казахстана не содержит четко проработанных долгосрочных планов (дорожных карт) для реализации целей по декарбонизации, что осложняет внедрение климатической политики. Также выявлены следующие проблемные аспекты: отсутствие прозрачных механизмов распределения квот на выбросы парниковых газов, слабая гармонизация с международным правом, недостаточная институциональная координация, нехватка юридических стимулов для бизнеса и механизмов вовлечения общества. Помимо этого, некоторые декарбонизационные меры конфликтуют с текущими государственными программами, например, с инициативами по увеличению добычи углеводородов. Учитывая аналогичность проблем в регулировании процессов декарбонизации в других странах, данное исследование, опираясь на опыт Казахстана, способствует углублению понимания этих вопросов и поиску их решений.*

Ключевые слова: *декарбонизация, устойчивое развитие, определяемый на национальном уровне вклад, правовое регулирование, Парижское соглашение, изменение климата, национальные стратегии, углеродная нейтральность*

[1] *Автор для корреспонденции*

ҚАЗАҚСТАНДАҒЫ КЛИМАТТЫҚ ҚҰҚЫҚ: ҚҰҚЫҚТЫҚ ТАЛДАУ ЖӘНЕ КӨМІРТЕКСІЗДЕНДІРУДІ РЕТТЕУДІҢ ЖЕТІЛДІРУ ЖОЛДАРЫ

Айгуль Ашимовна Нукушева
Заң ғылымдарының кандидаты, профессор, академик Е.А. Бөкетов атындағы Қарағанды университетінің азаматтық және еңбек құқығы кафедрасының профессоры; Қарағанды қ., Қазақстан Республикасы; e-mail: akuka007@mail.ru; ORCID: https://orcid.org/0000-0001-8018-6666; Scopus Author ID: 57193229324; Researcher ID WOS: AAK-2173-2021

Динара Кенжебековна Рустембекова
PhD докторы, қауымдастырылған профессор, академик Е.А. Бөкетов атындағы Қарағанды университетінің азаматтық және еңбек құқығы кафедрасының профессоры; Қарағанды қ., Қазақстан Республикасы; e-mail: dinara_226@mail.ru; ORCID: https://orcid.org/0000-0003-4408-7956; Scopus Author ID: 56027909500; Researcher ID WOS: AAK-2305-2021

Саида Эргашевна Асанова
PhD докторы, Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті заң факультеті деканының оқу, әдістемелік және тәрбие жұмысы жөніндегі орынбасары; Алматы қ., Қазақстан Республикасы; e-mail: saida.assanova2020@gmail.com; ORCID: https://orcid.org/0000-0001-8813-6823; Scopus Author ID: 57219238863; Researcher ID NGR-6115-2025

Аннотация. *Қазіргі уақытта көптеген елдер, соның ішінде Қазақстан, экология мен климатқа байланысты аспектілерді қоса алғанда, олардың экономикалық модельдерін айтарлықтай өзгертуді талап ететін кезеңде тұр. Климаттық саясат саласындағы екі негізгі құжаттың жақында бекітілуі (Қазақстан Республикасының көміртегі бейтараптығына қол жеткізуінің 2060 жылға дейінгі стратегиясы және Париж климаттық келісімі шеңберінде жаңартылған ұлттық айқындалған үлес) көміртексіздендіру саласындағы өзекті міндеттерді ескере отырып, заңнамалық базаны және практикалық сын-қатерлерді егжей-тегжейлі талдау қажеттігін атап көрсетеді. Зерттеудің негізгі мақсаты-көміртегі бейтараптығына қол жеткізу жөніндегі халықаралық міндеттемелерді орындауда Қазақстан алдында тұрған негізгі саяси-құқықтық кедергілерді анықтау. Бейіндік нормативтік және стратегиялық құжаттарды зерделеу негізінде жұмыста осы саладағы құқықтық реттеуді жақсарту үшін бар проблемалар мен әлеуетті перспективалар айқындалды. Жүргізілген талдау көрсеткендей, осы кезеңде Қазақстанның заңнамалық базасында көміртексіздендіру жөніндегі мақсаттарды іске асыру үшін нақты пысықталған ұзақ мерзімді жоспарлар (жол карталары) жоқ, бұл климаттық саясатты енгізуді қиындатады. Сондай-ақ мынадай проблемалық аспектілер анықталды: парниктік газдар шығарындыларына квоталарды бөлудің ашық тетіктерінің болмауы, халықаралық құқықпен әлсіз үйлестіру, институционалдық үйлестірудің жеткіліксіздігі, бизнес үшін заңды ынталандырулардың және қоғамды тарту тетіктерінің болмауы. Сонымен қатар, кейбір көміртексіздендіру шаралары қазіргі мемлекеттік бағдарламалармен, мысалы, көмірсутек өндірісін ұлғайту бастамаларымен қайшы келеді. Басқа елдердегі көміртексіздендіру үдерістерін реттеудегі проблемалардың ұқсастығын ескере келе, бұл зерттеу Қазақстанның тәжірибесіне сүйене отырып, осы мәселелерді түсінуді тереңдетуге және олардың шешімдерін іздеуге ықпал етеді.*

Түйінді сөздер: *көміртексіздендіру, тұрақты даму, ұлттық деңгейде айқындалатын үлес, құқықтық реттеу, Париж келісімі, климаттың өзгеруі, ұлттық стратегиялар, көміртегі бейтараптығы.*

CLIMATE LAW OF KAZAKHSTAN: LEGAL ANALYSIS AND WAYS TO IMPROVE DECARBONIZATION REGULATION

Nukusheva Aigul Ashimovna
Candidate of Legal Sciences, Professor, Professor of the Department of Civil and Labor Law at Karaganda University named after Academician E.A. Buketov; Karaganda c., Republic of Kazakhstan; e-mail: akuka007@mail.ru; ORCID: https://orcid.org/0000-0001-8018-6666; Scopus Author ID: 57193229324; Researcher ID WOS: AAK-2173-2021

Rustembekova Dinara Kenzhebekovna
PhD, Associate Professor, Professor of the Department of Civil and Labor Law at Karaganda University named after Academician E.A. Buketov; Karaganda c., Republic of Kazakhstan; e-mail: dinara_226@mail.ru; ORCID: https://orcid.org/0000-0003-4408-7956; Scopus Author ID: 56027909500; Researcher ID WOS: AAK-2305-2021

Assanova Saida Ergashevna
PhD, Deputy Dean of the Faculty of Law for Academic, Methodological and Educational Work at Al-Farabi Kazakh National University; Almaty c., Republic of Kazakhstan; e-mail: saida.assanova2020@gmail.com; ORCID: https://orcid.org/0000-0001-8813-6823; Scopus Author ID: 57219238863; Researcher ID NGR-6115-2025

Abstract. *Currently, many countries, including Kazakhstan, are at a stage that requires significant transformations in their economic models, including aspects related to ecology and climate. The recent approval of two key documents in climate policy (the Strategy for Achieving Carbon Neutrality of Kazakhstan by 2060 and the Updated Nationally Determined Contribution under the Paris Climate Agreement) highlights the need for a detailed analysis of the legal framework and practical challenges, considering the updated tasks in the field of decarbonization. The main objective of this study is to identify the key political and legal obstacles facing Kazakhstan in fulfilling its international commitments towards achieving carbon neutrality. Based on the study of relevant normative and strategic documents, the paper identifies existing problems and potential prospects for improving the legal regulation in this area. The analysis shows that at this stage, Kazakhstan's legal framework does not contain clearly developed long-term plans (roadmaps) for implementing decarbonization goals, which complicates the implementation of climate policy. The following problem areas were also identified: lack of transparent mechanisms for the allocation of greenhouse gas emission quotas, weak harmonization with international law, insufficient institutional coordination, lack of legal incentives for business, and mechanisms for public involvement. Furthermore, some decarbonization measures conflict with current government programs, such as initiatives to increase the extraction of hydrocarbons. Given the similarity of challenges in decarbonization regulation in other countries, this study, based on Kazakhstan's experience, contributes to a deeper understanding of these issues and the search for solutions.*

Keywords: *decarbonization, sustainable development, nationally determined contribution, legal regulation, Paris Agreement, climate change, national strategies, carbon neutrality.*

DOI: 10.52026/2788-5291_2025_80_2_94

Введение

Устойчивое развитие, учитывающее глобальные изменения климата, является одним из важнейших аспектов современной международной политики. Ключевым элементом этого процесса является достижение углеродной нейтральности, представляющей собой состояние, при котором объем выбросов парниковых газов компенсируется их поглощением или технологическим улавливанием [1-2]. Республика Казахстан, активно поддерживающая глобальные климатические инициативы, взяла на себя обязательства по выполнению Парижского климатического соглашения, что предопределяет необходимость пересмотра национальных подходов в правовой, экономической и социальной сферах.

Это порождает значительные вызовы,

включающие адаптацию международных норм к казахстанскому законодательству, разработку стимулов для декарбонизации экономики, поддержку энергетического перехода и привлечение инвестиций в экологически устойчивые технологии [3]. В условиях перехода к углеродно-нейтральному развитию становится необходимым создание таких правовых механизмов, которые обеспечат сбалансированное гармонизирование интересов государства, бизнеса и общества.

В последние годы Республика Казахстан активно демонстрирует вовлеченность в глобальную климатическую повестку. Одним из примеров служит участие страны в Конференции сторон Парижского соглашения 2024 года (COP29), где было организовано мероприятие, посвященное поддержке казахстанских городов на пути к углеродной нейтральности. Официальный представитель центрального органа государственной власти в области охраны окружающей среды акцентировал внимание на важности достижения углеродной нейтральности к 2060 году и подчеркнул значительную роль городов в этом процессе. В ходе обсуждений на платформе Казахстана были поставлены амбициозные цели по достижению углеродной нейтральности, а также обозначены возможные пути реализации этих целей на уровне городов. Участниками мероприятия стали представители государственных органов, международных организаций и казахстанских городов, что способствовало обмену опытом и практиками в сфере устойчивого городского развития. Вопросы сокращения выбросов парниковых газов и адаптации к изменениям климата в контексте деятельности городов получили особое внимание[2].

Ранее, в 2023 году, Казахстан объявил о намерении разработать национальную программу по сокращению метановых выбросов до 2025 года. В рамках климатической конференции COP28 в Дубае были заключены важные соглашения с крупнейшими компаниями ОАЭ — Masdar и ACWA Power — о строительстве ветровой электростанции мощностью 1 гигаватт в Жамбылской области, что также подтверждает намерения страны по укреплению позиций в области устойчивой энергетики[3].

Указанные инициативы указывают на необходимость структурных преобразований в экономике Казахстана с акцентом на экологические и климатические аспекты. При этом важнейшую роль в эффективной реализации данных преобразований играет правовое обеспечение устойчивого развития, что включает разработку и совершенствование экологических стандартов, зеленого финансирования, правовых инструментов поддержки инновационных технологий и соответствующей научной базы.

На сегодняшний день исследования по правовому регулированию декарбонизации в Казахстане затрагивают различные вопросы, такие как оценка достигнутого прогресса в сфере углеродной нейтральности [4], реализация Парижского соглашения в странах ЕАЭС [5], совершенствование законодательства по возобновляемым источникам энергии в КНР [6-7], совершенствование законодательства РК о возобновляемых источниках энергии [8], сравнительный анализ политики декарбонизации в странах Евразийского экономического союза [9], вопросы достижения углеродной нейтральности и цифровая трансформация в странах Центрально-Азиатского региона [10], гибридное технико-экономическое моделирование среднесрочной стратегии зеленой экономики и низкоуглеродного развития РК [11], исследование деятельности крестьянских хозяйств в Казахстане в контексте эффективного энергопотребления [12]. Тем не менее, вопросы правового обеспечения процесса декарбонизации в Казахстане остаются недостаточно изученными, что затрудняет эффективное применение национальной климатической политики.

Актуальность проводимого исследования связана с необходимостью выполнения Казахстаном международных обязательств в рамках Парижского соглашения [13], что требует пересмотра и детального анализа национальной правовой базы, принятой для достижения углеродной нейтральности. Внесенные изменения в стратегические документы по климату в Казахстане акцентируют внимание на необходимости актуализации и пересмотра политических задач и подходов в сфере декарбонизации. Цель данного исследования состоит в выявлении правовых вызовов и перспектив устойчивого развития Казахстана с учетом его международных обязательств. Задачами работы являются выявление ключевых проблем в правовом регу-

[2] *Казахстан представил на COP29 планы по достижению углеродной нейтральности. // URL: https://azertag.az/ru/xeber/kazahstan_predstavil_na_cop29_plany_po_dostizheniyu_uglerodnoi_neitralnosti-3298340 (дата обращения: 24.11.2024)*

[3] *Углеродная нейтральность: что предпринимает Казахстан. // URL: https://24.kz/ru/news/social/item/680250-uglerodnaya-nejtralnost-chto-predprinimaet-kazakhstan (дата обращения: 14.11.2024).*

лировании декарбонизации, оценка текущих практик и предложения по совершенствованию правовых механизмов с целью повышения эффективности достижения углеродной нейтральности в стране.

Материалы и методы

Документальную основу исследования составляют международные акты, регулирующие сферу декарбонизации и климатического регулирования, в частности Парижское соглашение, входящее в рамки Рамочной конвенции ООН об изменении климата. Кроме того, использованы нормативно-правовые акты Республики Казахстан в данной сфере, такие как Указ Президента Республики Казахстан от 2 февраля 2023 года № 121 «Об утверждении Стратегии достижения углеродной нейтральности Республики Казахстан до 2060 года» и Постановление Правительства Республики Казахстан от 19 апреля 2023 года № 313 «Об утверждении обновленного национального вклада Республики Казахстан в глобальное реагирование на изменение климата». Также в документально-аналитическую базу работы включены материалы экспертных групп в области декарбонизации, климатической политики, а также отчеты международных организаций. Среди таких источников следует отметить документы Всемирного банка, включая «Диагностику горнорудного сектора — Казахстан» (2023) и «Казахстан: Страновой доклад о климате и развитии» (2022).

Методологическую основу исследования составляют методы политико-правового анализа, что позволяет глубже понять взаимосвязь политических мер в сфере декарбонизации и правового регулирования. Выбор данного метода объясняется целями исследования — изучением возможностей для совершенствования законодательного регулирования в условиях современных политических приоритетов, актуальных для Казахстана, в контексте глобальных климатических вызовов. На основе анализа политических и правовых документов профильных отраслей определяются существующие проблемы и вызовы правового регулирования, с целью выработки эффективных путей их решения.

Результаты и обсуждение

С середины XX века Казахстан сталкивается с заметными последствиями изменения климата. Каждый последующий десятилетний период с 1940 года сопровождается увеличением средней годовой температуры на 0,28°C[4]. Согласно различным оценкам, примерно половина территории страны подвержена риску опустынивания, что оказывает негативное влияние на сельское хозяйство и природные экосистемы. Деградация пастбищ и ухудшение качества почв ведут к сокращению сельскохозяйственного производства, в частности в южных областях [14].

Одним из наиболее трагических последствий человеческой деятельности и изменений климата является катастрофическое высыхание Аральского моря, что обусловило серьезные экологические и социальные проблемы, такие как загрязнение воздуха, ухудшение качества жизни населения и потерю биоразнообразия. В Казахстане также наблюдается учащение экстремальных климатических явлений, таких как засухи, паводки, сильные ветры и температурные аномалии. Эти процессы оказывают отрицательное воздействие на сельское хозяйство, инфраструктуру и здоровье граждан. Ухудшение условий жизни в сельских регионах ведет к миграции в города, способствуя процессу урбанизации, тогда как дефицит водных ресурсов и снижение урожайности ставят под угрозу продовольственную и экономическую стабильность. Такие факторы увеличивают затраты на ликвидацию последствий климатических катастроф, включая восстановление после паводков и засух. В городах Казахстана наблюдается усиление эффекта тепловых островов, особенно в летний период[5]. Повышение температуры окружающей среды ведет к увеличению энергопотребления для кондиционирования воздуха, что в свою очередь способствует повышению выбросов парниковых газов. Тем не менее, по данным правительства, в последние годы фиксируются некоторые положительные изменения, направленные на снижение антропогенного воздействия на окружающую природу[6]. Согласно материалам Стратегии 2060, в 2019 году в Казахста-

[4] *Указ Президента Республики Казахстан от 2 февраля 2023 года № 121 «Об утверждении Стратегии достижения углеродной нейтральности Республики Казахстан до 2060 года». // URL: https://unfccc.int/sites/default/files/resource/Carbon_Neutrlaity_Strategy__Kazakhstan_Ru_Oct2024.pdf (дата обращения: 06.11.2024).*

[5] *Раскаленные города Казахстана: что показывает тепловая карта? // URL: https://rednews.kz/raskalennye-goroda-kazahstana-chto-pokazyvaet-teplovaya-karta/(дата обращения: 08.11.2024).*

[6] *Указ Президента Республики Казахстан от 2 февраля 2023 года № 121 «Об утверждении Стратегии достижения углеродной нейтральности Республики Казахстан до 2060 года». // URL: https://unfccc.int/sites/default/files/resource/Carbon_Neutrlaity_Strategy__Kazakhstan_Ru_Oct2024.pdf (дата обращения: 06.11.2024).*

не наблюдалась тенденция к снижению выбросов парниковых газов: их объем составил 364,7 млн тонн в эквиваленте CO2, что на 9,2% ниже по сравнению с 2018 годом и на 4,5% меньше уровня 1990 года. Этот результат был достигнут за счет уменьшения потребления топлива. В 2020 году национальные чистые эмиссии составили 351,2 млн тонн в эквиваленте CO2, что на 12,6% ниже по сравнению с уровнем выбросов 2018 года и на 8% ниже по сравнению с 1990 годом. Следует отметить, что снижение выбросов во многом произошло в контексте ограничений, связанных с пандемией COVID-19[7].

29-я Конференция сторон Рамочной конвенции ООН об изменении климата (COP 29) прошла в ноябре 2024 года в Баку, столице Азербайджана. В преддверии этого события в столице Республики Казахстан, Астане, состоялась встреча экологических организаций и представителей экспертного сообщества, цель которой заключалась в формировании единой позиции и выработке тезисов, касающихся климатической политики. В центре обсуждения оказалась шестая статья Парижского соглашения, которая затрагивает вопросы передачи результатов, направленных на предотвращение климатических изменений, достижение углеродной нейтральности, а также поддержание развития стран с переходной экономикой [15]. Одним из главных вызовов был обозначен недостаток четкого понимания задач по декарбонизации на уровне регионов, а также отсутствие детально проработанных тактических шагов для реализации национальных углеродных стратегий. К тому же, возникли трудности в поиске оптимального баланса между потребностями экономики и необходимостью сохранения рабочих мест, особенно в таких отраслях, как добывающая промышленность и перерабатывающие производства. Тем не менее, несмотря на критику, в целом эксперты отметили позитивные аспекты в работе правительства, особенно его стремление к декарбонизации и достижению климатической нейтральности [15]. В рамках предыдущей климатической конференции в ОАЭ Президент Республики Казахстан, К.-Ж. Токаев, подтвердил обязательства страны по выполнению национальных климатических целей, а также реализации Стратегии достижения углеродной нейтральности до 2060 года. В 2023 году Казахстан провел масштабную работу по совершенствованию природоохранной политики, расширив спектр политических задач и заложив основы для развития соответствующей отрасли права в стране. В первом полугодии 2023 года были приняты два ключевых документа, определяющие политику Казахстана в сфере декарбонизации на долгосрочную перспективу. Однако, согласно мнению казахстанских неправительственных организаций (НПО), эти документы вызвали значительные критические замечания со стороны местных экспертов и международного сообщества. Основной претензией стало то, что документы не соответствуют амбициозным целям, необходимым для достижения углеродной нейтральности. Их содержание было воспринято как результат компромисса с представителями горнодобывающего сектора и лоббистами атомной энергетики, что сдерживает динамику реализации этих политических инициатив [16]. Тем не менее, само принятие этих документов с установлением целей в качестве национальных приоритетов неизбежно приводит к юридическим последствиям, предусматривающим формирование обязательных механизмов исполнения.

Одним из ключевых стратегических инструментов в процессе декарбонизации является реализация Определяемого на национальном уровне вклада (ОНУВ) — плана действий по сокращению выбросов и адаптации к изменению климата. Согласно Парижскому соглашению, каждая страна-участник обязана разработать и регулярно обновлять свой ОНУВ каждые пять лет[8]. Принятие ОНУВ правительством Республики Казахстан свидетельствует о последовательности и твердости климатической политики страны, что подтверждается ее нацеленностью на достижение глобальных целей в области декарбонизации, стимулирование международного сотрудничества в этой сфере, а также признанием существующих вызовов и соответствующими международными обязательствами. ОНУВ также подчеркивает приверженность Казахстана международным климатическим инициативам, включая Парижское соглашение, что подтверждает открытость государства к адаптации к современным климатическим требованиям и гармонизации с мировыми климатическими трендами. Установление конкретных целей

[7] *Там же*

[8] *Углеродная нейтральность: что предпринимает Казахстан. // URL: https://24.kz/ru/news/social/item/680250-uglerodnaya-nejtralnost-chto-predprinimaet-kazakhstan (дата обращения: 14.11.2024).*

по сокращению выбросов на период до 2030 года можно рассматривать как важный шаг в укреплении репутации Казахстана на международной арене. Тем не менее, следует отметить, что ОНУВ подвергается широкой критике со стороны как внутренних, так и международных экспертов, что, в свою очередь, является объективной и иногда аргументированной позицией, вынуждающей искать новые, более эффективные способы реализации политики. При этом, прежде чем отдавать предпочтение критическому анализу, необходимо признать значимость принятия данного плана и его потенциал как значимого правового и стратегического шага в продвижении страны к углеродной нейтральности.

Принятие ОНУВ и сопутствующей Стратегии 2060 отражает четкое стратегическое видение Республики Казахстан в направлении достижения углеродной нейтральности. Этот шаг подчеркивает долгосрочную целеустремленность страны по внедрению климатической устойчивости, что также открывает возможности для привлечения международных инвестиций и передовых технологий, направленных на декарбонизацию национальной экономики. Одним из ключевых элементов, закрепленных в Стратегии 2060, является создание системы торговли квотами на выбросы парниковых газов, что укрепляет статус Казахстана как пионера в регионе, внедряющего такие механизмы. Это, в свою очередь, закладывает фундамент для интеграции страны в международные углеродные рынки, что способствует привлечению дополнительных финансовых ресурсов для реализации климатических проектов. Особое внимание в рамках Стратегии уделяется развитию технологий улавливания и хранения углерода (CCUS). Применение таких технологий позволит значительно снизить выбросы, связанные с угольной и нефтегазовой промышленностью, что критически важно для перехода страны к использованию возобновляемых источников энергии (ВИЭ). Опыт ведущих стран показывает, что внедрение CCUS способствует не только снижению выбросов, но и сохранению рабочих мест в углеводородных отраслях[9]. ОНУВ Казахстана демонстрирует попытку сбалансировать амбиции по сокращению выбросов с экономическими реалиями, учитывая значительное присутствие угольной и углеводородной энергетики в структуре экономики. Применение поэтапного подхода в достижении целей по сокращению выбросов нацелено на минимизацию социальных и экономических рисков, связанных с этой трансформацией. Несмотря на реалистичность и умеренность целей, ОНУВ создаёт основополагающую базу для последующих усилений климатической политики, что обеспечит условия для дальнейших правовых и институциональных реформ и позволяет выработать более амбициозные климатические стратегии в будущем. Процесс согласования ключевых документов, таких как ОНУВ и Стратегия 2060, столкнулся с множеством институциональных и практических трудностей. В частности, попытка достижения компромисса между заинтересованными сторонами привела к исключению всех количественных целевых индикаторов из раздела «Амбициозность и справедливость цели с учётом национальных условий» в ОНУВ. Кроме того, из Стратегии 2060 были исключены отраслевые целевые индикаторы, разделённые по декадам, что осложняет планирование её эффективной реализации. При этом предполагается, что ОНУВ будет дополнен соответствующей дорожной картой, которая станет своего рода планом мероприятий по реализации стратегии до 2030 года. Данная дорожная карта, в свою очередь, будет включать целевые индикаторы, ответственность за их выполнение, а также другие элементы, необходимые для детализированного контроля за реализацией поставленных задач. Отметим, что реализация Стратегии предполагает ориентирование на условную цель ОНУВ — 25%-е сокращение выбросов парниковых газов по сравнению с уровнем 1990 года, вместо безусловной цели, которая установлена на уровне 15%. Это подтверждается результатами моделирования, проведённого экспертами как международными, так и отечественными, в рамках проектов Немецкого общества международного сотрудничества (GIZ) и Всемирного банка. В настоящее время Институт экономических исследований, который завершил работу по доработке стратегии и практически определил ключевые элементы климатической политики до 2060 года, ожидает получения финансирования из государственного бюджета для начала работы над обновлённой версией дорожной карты [16]. Тем не менее, существуют риски, связанные с нехваткой природного газа для декарбонизации энергетического сектора. В случае дефицита газа для расширения ма-

[9] *До 2060 года Казахстан перейдет на углеродную нейтральность. // URL: https://primeminister.kz/ru/news/reviews/do-2060-goda-kazahstan-pereydet-na-uglerodnuyu-neytralnost-1103515 (дата обращения: 02.11.2024).*

невренных мощностей будет предусматриваться увеличение гидрогенерации, хотя её стоимость окажется значительно выше, чем стоимость газовых мощностей. Одновременно, угольная генерация будет ограничена в силу её высоких выбросов. Также имеется риск, что недостаток воды для новых объектов гидрогенерации станет проблемой, поскольку около половины речных стоков Казахстана поступает из соседних стран, которые увеличивают забор водных ресурсов, что может повлиять на объёмы доступной воды в будущем.

Ещё одним значимым риском, выявленным в процессе анализа, является возможность возникновения социально-политической нестабильности, обусловленной ростом цен на топливно-энергетические ресурсы. Такой рост может быть спровоцирован введением углеродного налога на потребление энергоресурсов, который направлен на регулирование выбросов парниковых газов от производителей, не охваченных национальной системой торговли углеродными квотами. Внедрение углеродного налога сопряжено с потенциальными экономическими и социальными последствиями, поскольку повышение стоимости энергии может негативно сказаться на уровне жизни населения и привести к социальным протестам. Однако, позитивным моментом является возможность реинвестирования средств, собранных в рамках углеродного налога, в процессы декарбонизации жилищно-коммунального хозяйства. Это может способствовать не только снижению экологической нагрузки, но и созданию условий для улучшения качества жизни населения, что в перспективе поможет смягчить потенциальные негативные эффекты от введения углеродного налога [16].

Анализ ОНУВ и переплетающейся с ним Стратегии 2060 позволяет выявить ряд ключевых комплексных проблем, как политико-экономического, так и социально-политического характера, которые могут создать серьезные препятствия для эффективного законодательного регулирования в сфере декарбонизации. В данном контексте речь идет как о необходимости разработки новых всеобъемлющих и непротиворечивых правовых норм, так и о совершенствовании существующих механизмов регулирования, чтобы обеспечить выполнение климатических целей. На нынешнем этапе ОНУВ подвергся критике по нескольким основным причинам, среди которых недостаточная амбициозность, неопределенность в механизмах реализации и ограниченная поддержка со стороны заинтересованных сторон. Например, поставленная цель сокращения выбросов парниковых газов на 15% к 2030 году по сравнению с уровнем 1990 года была воспринята с известной долей скептицизма, поскольку она не соответствовала более высоким стандартам, стремящимся достичь другие страны. В качестве примера можно привести коллективные обязательства стран ЕС, согласно которым они планируют сократить выбросы на 42% к 2030 году и на 57% к 2035 году. В этом контексте амбиции Казахстана выглядят ограниченными. Кроме того, заявленная цель в 25% сокращения выбросов «при условии международной поддержки» вызывает дополнительные сомнения из-за отсутствия ясного и детализированного плана по привлечению международного климатического финансирования. Это препятствует необходимому прогрессу в достижении поставленных климатических целей.

Одной из проблем, выявленных в ОНУВ, является нечеткость механизмов реализации, что значительно затрудняет достижение поставленных климатических целей. Так, ОНУВ не предоставляет четко проработанных и детализированных дорожных карт, описывающих пути достижения цели по сокращению выбросов парниковых газов. Несмотря на то, что программа предполагает значительный рост доли возобновляемых источников энергии, отсутствуют конкретные и ясные шаги, направленные на поддержку этого сектора. Например, отсутствуют предложения о субсидиях или налоговых льготах, которые могли бы стимулировать развитие возобновляемых источников энергии в стране. Для эффективной реализации поставленных задач необходимо детализировать дорожные карты и в случае их пересмотра изменить юридические механизмы и законодательные акты, чтобы поддержать развитие сектора ВИЭ. Это потребует внесения изменений в существующие законы, такие как Закон РК «О поддержке использования возобновляемых источников энергии» от 4 июля 2009 года № 165-IV, Закон РК «Об электроэнергетике» от 9 июля 2004 года № 588-II, а также в Земельный и Водный кодексы, в зависимости от потребностей в земле и воде для строительства объектов возобновляемой энергетики. Утверждение таких изменений обеспечит более последовательную и структурированную поддержку данного сектора в рамках национальной климатической политики.

Отсутствие детализированного плана

по отказу от угля является одной из важных проблем в рамках ОНУВ. Несмотря на сильную зависимость Казахстана от угольной энергетики, которая является основным источником выбросов, ОНУВ не содержит ясных и конкретных мер для поэтапного отказа от угля. Это противоречит как глобальным тенденциям декарбонизации, так и рекомендациям таких международных организаций, как Всемирный банк, которые призывают страну более активно работать над снижением углеродной зависимости[10]. Также в качестве части решения предложены технологии улавливания и хранения углерода (CCUS), однако на текущем этапе они могут быть восприняты как слишком дорогие и недостаточно развитые. Это создаёт дополнительные сложности для их принятия и финансирования в Казахстане, где такие проекты могут столкнуться с общественным неприятием из-за высокой стоимости и сложности реализации. Вместе с тем, ключевым вызовом для страны в этой ситуации является вероятность того, что переход на новые технологии и отказ от угольной энергетики повлекут за собой экономические издержки. Старые производства, не способные адаптироваться к изменениям, могут стать нерентабельными. Это создаст значительные социальные проблемы, связанные с увольнением работников, особенно в моногородах, которые зависят от угольной промышленности[11].

Ограниченная вовлеченность гражданского общества и бизнеса в процесс разработки ОНУВ является значимой проблемой. В ходе подготовки ОНУВ, процесс был подвергнут критике за недостаточную транспарентность и слабую консультацию с ключевыми заинтересованными сторонами, такими как неправительственные организации (НПО) и частный сектор. Это ограничивает возможность полноценного участия всех сторон в достижении климатических целей и мешает развитию более сбалансированных, эффективных и учитывающих разные интересы решений. Бизнес-сообщество выражает обеспокоенность по поводу отсутствия четких стимулов для его активного участия в процессе декарбонизации и достижения климатических целей. Одной из причин является нехватка поддержки, такой как субсидии или налоговые льготы, которые могли бы помочь компаниям перейти на более экологичные практики. Без таких стимулов многие предприниматели не видят достаточных экономических оправданий для вложений в технологии и процессы, направленные на снижение выбросов[12].

Ключевым вопросом для эффективной реализации обновленного ОНУВ является разработка конкретных и последовательных механизмов финансирования. Для достижения поставленных целей в области декарбонизации требуется значительное привлечение капитала, однако существующая стратегия привлечения инвестиций и международного климатического финансирования пока остается недостаточно определенной и развивающейся. Анализ отчетов и материалов международных организаций, таких как Partnership for Action on Green Economy (PAGE) и Всемирный банк, указывает на отсутствие четко структурированных механизмов для использования зеленых финансовых инструментов[13]. В частности, на сегодняшний день в Казахстане практически не развиты такие инструменты, как зеленые облигации или климатические фонды, что затрудняет привлечение финансирования для экологически устойчивых проектов. Отсутствие таких механизмов не позволяет эффективно интегрировать «зеленое» инвестирование в систему государственного финансирования, что является основным препятствием для реального осуществления климатических изменений в рамках существующей климатической политики страны.

Согласование заявленных климатических целей с политикой и приоритетами Казахстана требует глубокой доработки в контексте текущих стратегий развития, особенно в отношении секторов, таких как добыча нефти и газа[14]. Непоследовательность между климатической стратегией и экономическими интересами в области ископаемых источников энергии создает сомнения относительно реальной приверженности страны

[10] *Диагностика горнорудного сектора – Казахстан. Отчет Всемирного банка. // URL: https://documents1.worldbank.org/curated/en/099081823001511076/pdf/P176745032752e020ab830aca3807b2afc.pdf (дата обращения: 02.11.2024).*
[11] *Там же.*
[12] *Kazakhstan's transition to a Green Economy: A stocktaking report. // URL: https://www.un-page.org/static/f50d1480edb10ffbd09b60eb67133f1a/2020-kazakhstan-stocktaking-report-en.pdf (date of reference: 02.11.2024).*
[13] *Диагностика горнорудного сектора – Казахстан. Отчет Всемирного банка. // URL: https://documents1.worldbank.org/curated/en/099081823001511076/pdf/P176745032752e020ab830aca3807b2afc.pdf (дата обращения: 04.11.2024).*
[14] *Kazakhstan's transition to a Green Economy: A stocktaking report. // URL: https://www.un-page.org/static/f50d1480edb10ffbd09b60eb67133f1a/2020-kazakhstan-stocktaking-report-en.pdf (date of reference: 02.11.2024).*

целям углеродной нейтральности. Для достижения углеродной нейтральности к 2060 году следует пересмотреть некоторые из целей и сделать их более амбициозными и четкими. Важно выделить, что краткосрочные цели должны быть значительно усилены, чтобы обеспечить осмысленную работу в ближайшие десятилетия, а также подготовить Казахстан к глобальной конкуренции на рынке углеродных технологий и привлечении «зеленых» инвестиций. Существующая неопределенность в таких областях, как модернизация угольных электростанций и развитие возобновляемых источников энергии, нуждается в детализированном подходе с обозначением объемов необходимых инвестиций. Для повышения доверия к ОНУВ потребуется укрепление связи с международным климатическим сообществом и интеграция в стратегию точных планов и действий с возможностью оценки их реализации. Важно сделать прозрачным диалог между правительством и заинтересованными сторонами, включая НПО, частный сектор и гражданское общество, чтобы повысить уровень вовлеченности на всех уровнях в разработку и внедрение стратегии декарбонизации. С этими рекомендациями Казахстан сможет улучшить внедрение своей климатической политики и повысить эффективность достижения углеродной нейтральности.

Заключение

Казахстан активно идет по пути интеграции в глобальные климатические инициативы, заявляя о своей приверженности Парижскому соглашению и климатической повестке в целом. Принятые важные документы, такие как Экологический кодекс, Стратегия 2060 и обновленный национальный вклад (ОНУВ), показывают стратегический настрой страны на переход к углеродной нейтральности. Однако, на политическом и законодательном уровнях остаются существенные проблемы, которые препятствуют эффективной реализации этих амбициозных целей.

Основные проблемы, с которыми сталкивается Казахстан в своей климатической политике, включают:

1. Отсутствие детализированных механизмов реализации. ОНУВ и другие нормативно-правовые акты не содержат четких и реалистичных дорожных карт и алгоритмов достижения целей сокращения выбросов. Это препятствует последовательному продвижению в достижении поставленных целей и внедрении успешных стратегий.

2. Непоследовательность между экономическими и экологическими приоритетами. Существуют противоречия между растущей добычей нефти и газа, а также долгосрочными целями по углеродной нейтральности. Это требует сбалансированного подхода, где успех достижения климатических целей не будет достигнут за счет экономической стабильности и социального благосостояния.

3. Проблемы правового регулирования в сфере торговли квотами на выбросы и использования международных климатических финансов. Отсутствие четкой нормативной базы в этих областях затрудняет эффективное и справедливое применение механизмов, которые могут существенно помочь в реализации климатической политики.

4. Отсутствие инновационных правовых решений. Казахстан сталкивается с трудностями в регулировании новых технологий, таких как CCUS (улавливание и хранение углерода), а также недостаточными правовыми механизмами для стимулирования перехода на возобновляемые источники энергии, в том числе налоговыми льготами и субсидиями.

5. Проблемы институциональной координации. Отсутствие достаточной координации между ведомствами и организаций, работающих в области климатической политики, а также слабая правоприменительная практика и отсутствие систематической судебной практики, касающейся проблемы декарбонизации, представляют собой большие препятствия для эффективной реализации этой политики.

Несмотря на эти проблемы, Казахстан не демонстрирует нежелания решать их, а скорее сталкивается с трудностями на пути поиска оптимального баланса между сохранением экономической стабильности и реализацией долгосрочных климатических целей. Внедрение более амбициозных климатических целей требует дальнейших доработок в законодательной и институциональной сфере.

Решение указанных проблем возможно не через принятие новых законодательных актов, а путём доработки и детализации уже существующих правовых механизмов. С технико-юридической точки зрения совершенствование законодательства должно включать следующие меры:

1. Усиление рыночных и финансовых механизмов регулирования квот:

1.1. Введение обязательных долгосроч-

ных лимитов на выбросы с постепенным снижением (по аналогии с EU ETS).

1.2. Ужесточение контроля за соблюдением квот путём создания цифровой системы мониторинга выбросов, интегрированной с налоговыми и статистическими органами.

1.3. Определение минимальной цены углеродных квот, чтобы исключить их демпинг и обеспечить инвестиционную предсказуемость для бизнеса.

2. Привлечение инвестиций в климатические технологии:

2.1. Разработка и внедрение системы «зелёных» облигаций с государственными гарантиями.

2.2. Введение налоговых льгот для предприятий, инвестирующих в проекты по улавливанию и хранению углерода (CCUS) и водородной энергетике.

2.3. Из фонда климатического финансирования, поддерживающего проекты по декарбонизации.

3. Повышение координации между государственными органами:

3.1. Учреждение специализированного межведомственного комитета по декарбонизации с правом нормативного регулирования и мониторинга выполнения климатических обязательств.

3.2. Разработка механизма интеграции климатических аспектов в стратегические документы по промышленной политике и развитию топливно-энергетического комплекса (ТЭК).

3.3. Введение обязательной экспертизы новых законопроектов на предмет соответствия целям низкоуглеродного развития.

4. Экстраполяция политических задач в конкретные правовые шаги:

4.1. Включение в Экологический кодекс Казахстана отдельного раздела, регламентирующего использование углеродных единиц и торговлю квотами с учётом международных стандартов.

4.2. Принятие национальной программы по декарбонизации промышленности, предусматривающей юридические механизмы контроля за выбросами крупнейших предприятий.

4.3. Разработка стандартов ESG-отчётности, обязательных для крупных государственных и частных компаний, с юридическими санкциями за несоблюдение.

Таким образом, предложенные меры направлены на создание юридически определенных, финансово обоснованных и институционально устойчивых механизмов реализации климатической политики Казахстана, обеспечивая баланс между экологическими и экономическими интересами страны.

Научная статья подготовлена в рамках грантового финансирования по научным и (или) научно-техническим проектам на 2024-2026 годы, направленная на реализацию проекта ИРН AP23490668 «Правовые аспекты переработки и утилизации твердых бытовых отходов в Республике Казахстан: проблемы и перспективы», финансируемого Комитетом науки Министерства науки и высшего образования Республики Казахстан.

Вклад авторов

Нукушева А.А. разработала концепцию и структуру исследования, определила цели и задачи статьи, провела анализ национального законодательства Республики Казахстан в области климатического права. Она также подготовила основную часть текста, внесла правки и подготовила статью к публикации.

Рустембекова Д.К. осуществила сбор и анализ статистических данных, подготовила раздел, посвященный практическим аспектам внедрения климатической политики в Казахстане, а также сформулировала выводы и рекомендации по совершенствованию правовой базы. Помимо этого, она занималась работой с библиографией, обеспечив корректное оформление и актуальность используемых источников.

Асанова С.Э. отвечала за проведение анализа нормативно-правовых актов в сфере экологии и устойчивого развития, осуществила сравнительно-правовой анализ зарубежного опыта в области декарбонизации, сформулировала предложения по совершенствованию правового регулирования в Казахстане, а также участвовала в доработке текста статьи.

ЛИТЕРАТУРА

1. Guo Y., Yang Y., Bradshaw M., Wang C., & Blondeel M. (2023). Globalization and decarbonization: Changing strategies of global oil and gas companies // Wiley Interdisciplinary Reviews: Climate Change. – 2023. - Vol. 14(6), e849. // URL: https://wires.onlinelibrary.wiley.com/doi/abs/10.1002/wcc.849 (date of reference: 05.11.2024).

2. Tick A., Akaev A., Devezas T.C., Sarygulov A., Petryakov A., & Anufriev I.E. Assessing Decarbonization Approaches across Major Economies // Energies. – 2024. – Vol. 17(17), 4381. // URL: https://www.mdpi.com/1996-1073/17/17/4381 (date of reference: 06.11.2024).

3. Nukusheva A., Rustembekova D., Abdizhami A., Au T., & Kozhantayeva Z. Regulatory Obstacles in Municipal Solid Waste Management in Kazakhstan in Comparison with the EU // Sustainability. – 2023. - Vol. 15(2), 1034. // URL: https://www.mdpi.com/2071-1050/15/2/1034 (date of reference: 05.11.2024).

4. Fu Y., & Zhu Y. The International Legal Path to Carbon Neutrality under the Sustainable Development Goals // Lecture Notes in Education Psychology and Public Media. // URL: https://www.ewadirect.com/proceedings/lnep/article/view/11571 (date of reference: 07.11.2024).

5. Лифшиц И.М., Смбатян А.С., Салия М.Р. Имплементация Парижского соглашения по климату в правовых системах государств-участников ЕАЭС // Lex Russica. – 2024. – Т. 77. - №1. - С.103-117. // URL: https://cyberleninka.ru/article/n/implementatsiya-parizhskogo-soglasheniya-po-klimatu-v-pravovyh-sistemah-gosudarstv-uchastnikov-eaes (дата обращения: 05.11.2024).

6. Shi H., & He X. The Legal Guarantee for Achieving Carbon Peak and Neutrality Goals in China // International Journal of Environmental Research and Public Health. – 2023. – Vol. 20(3), 2555. // URL: https://www.mdpi.com/1660-4601/20/3/2555 (date of reference: 06.11.2024).

7. Ma J. China's Carbon Neutrality Policies: Economic Impact on Corporations, Challenges, and Recommendations // Advances in Economics, Management and Political Sciences. – 2023. – Vol. 52. - P. 155-163. // URL: https://www.ewadirect.com/proceedings/aemps/article/view/7161# (date of reference: 10.11.2024).

8. Бакунькин А.Н. Экологизация законодательства Республики Казахстан о возобновляемых источниках энергии: новые вызовы на пути к декарбонизации // Устойчивое развитие Республики Казахстан в условиях перехода к «зеленой экономике»: применение опыта стран Европейского союза: Сб. трудов межд. науч.-практ. конф. – Астана: Евразийский национальный университет им. Л.Н. Гумилева, 2022. - Р. 125-127. // URL: https://elibrary.ru/item.asp?id=50288195 (дата обращения: 08.11.2024).

9. Davtyan V., & Khachikyan, S. Decarbonization Policy in the Eurasian Economic Union: Meeting the Challenge of Global Climate Change (comparative analysis) // Bulletin of Yerevan University D: International Relations and Political Sciences. - 2024. – Vol. 15. – No. 3 (45). – P. 35-49. // URL: https://journals.ysu.am/index.php/bulletin-ysu-int-rel-pol/article/view/vol15_no3_2024_pp035-049 (date of reference: 08.11.2024).

10. Sabyrbekov R., Sulaimanova B., Sharshenova A. Digitalization of infrastructure and decarbonization in Central Asia: opportunities and challenges: Academy in Bishkek, 2024. – 35 p. // URL: https://science.rsu.lv/ws/portalfiles/portal/91200599/CAREC_report_2024.pdf (date of reference: 06.11.2024).

11. Zhakiyev N., Sagadatova N., Ismagulova G., Bakdolotov A., & Biloshchytskyi A. Hybrid Technico-Economical Modeling of the Mid-Term Green Economy and Low-Carbon Development Strategy of Kazakhstan // ES Energy & Environment. - 2024. - Vol. 25, 1235. // https://www.espublisher.com/journals/articledetails/1235/ (date of reference: 05.11.2024).

12. Есиркепова А.М., Ниязбекова Р.К., Махмуд Д.М. Исследование деятельности крестьянских хозяйств в Казахстане в контексте эффективного энергопотребления // Вестник РОО «Национальной академии наук Республики Казахстан». - 2024. – Т. 411. - №5. - С. 320-329. // https://journals.nauka-nanrk.kz/bulletin-science/article/view/6743 (дата обращения: 05.11.2024).

13. Nukusheva A., Ilyassova G., Rustembekova D., Zhamiyeva R., & Arenova L. Global warming problem faced by the international community: international legal aspect // International Environmental Agreements: Politics, Law and Economics. - 2021. - Vol. 21 (2). - P. 219-233. // URL: https://ideas.repec.org/a/spr/ieaple/v21y2021i2d10.1007_s10784-020-09500-9.html (date of reference: 06.11.2024).

14. Бочарова М. Манипуляция. Около 75% территории РК подвержены риску

экологической дестабилизации. // URL: https://factcheck.kz/ecology/manipulyaciya-okolo-75-territorii-rk-podverzheny-risku-ekologicheskoj-destabilizacii (дата обращения: 07.11.2024).

15. Колосовская К. Уголь, климат и Парижское соглашение: как Казахстан движется к реализации мировой идеи. // URL: https://ulysmedia.kz/analitika/37430-ugol-klimat-i-parizhskoe-soglashenie-kak-kazakhstan-dvizhetsia-k-realizatsii-mirovoi-idei/ (дата обращения: 07.11.2024).

16 Веделих А. Непрактично сопротивляться тому, что неизбежно — Гульмира Исмагулова о промедлении Казахстана в принятии эффективной климатической политики. // URL: https://ca-climate.net/tpost/b6zlzoenf1-nepraktichno-soprotivlyatsya-tomu-chto-n (дата обращения: 07.11.2024).

REFERENCES

1. Guo Y., Yang Y., Bradshaw M., Wang C., & Blondeel M. (2023). Globalization and decarbonization: Changing strategies of global oil and gas companies // Wiley Interdisciplinary Reviews: Climate Change. – 2023. - Vol. 14(6), e849. // URL: https://wires.onlinelibrary.wiley.com/doi/abs/10.1002/wcc.849 (date of reference: 05.11.2024).

2. Tick A., Akaev A., Devezas T.C., Sarygulov A., Petryakov A., & Anufriev I.E. Assessing Decarbonization Approaches across Major Economies // Energies. – 2024. – Vol. 17(17), 4381. // URL: https://www.mdpi.com/1996-1073/17/17/4381 (date of reference: 06.11.2024).

3. Nukusheva A., Rustembekova D., Abdizhami A., Au T., & Kozhantayeva Z. Regulatory Obstacles in Municipal Solid Waste Management in Kazakhstan in Comparison with the EU // Sustainability. – 2023. - Vol. 15(2), 1034. // URL: https://www.mdpi.com/2071-1050/15/2/1034 (date of reference: 05.11.2024).

4. Fu Y., & Zhu Y. The International Legal Path to Carbon Neutrality under the Sustainable Development Goals // Lecture Notes in Education Psychology and Public Media. // URL: https://www.ewadirect.com/proceedings/lnep/article/view/11571 (date of reference: 07.11.2024).

5. Lifshic I.M., Smbatjan A.S., Salija M.R. Implementacija Parizhskogo soglashenija po klimatu v pravovyh sistemah gosudarstv-uchastnikov EAJeS // Lex Russica. – 2024. – T. 77. - №1. - C.103-117. // URL: https://cyberleninka.ru/article/n/implementatsiya-parizhskogo-soglasheniya-po-klimatu-v-pravovyh-sistemah-gosudarstv-uchastnikov-eaes (data obrashhenija: 05.11.2024).

6. Shi H., & He X. The Legal Guarantee for Achieving Carbon Peak and Neutrality Goals in China // International Journal of Environmental Research and Public Health. – 2023. – Vol. 20(3), 2555. // URL: https://www.mdpi.com/1660-4601/20/3/2555 (date of reference: 06.11.2024).

7. Ma J. China's Carbon Neutrality Policies: Economic Impact on Corporations, Challenges, and Recommendations // Advances in Economics, Management and Political Sciences. – 2023. – Vol. 52. - P. 155-163. // URL: https://www.ewadirect.com/proceedings/aemps/article/view/7161# (date of reference: 10.11.2024).

8. Bakun'kin A.N. Jekologizacija zakonodatel'stva Respubliki Kazahstan o vozobnovljaemyh istochnikah jenergii: novye vyzovy na puti k dekarbonizacii // Ustojchivoe razvitie Respubliki Kazahstan v uslovijah perehoda k «zelenoj jekonomike»: primenenie opyta stran Evropejskogo sojuza: Sb. trudov mezhd. nauch.-prakt. konf. – Astana: Evrazijskij nacional'nyj universitet im. L.N. Gumileva, 2022. - R. 125-127. // URL: https://elibrary.ru/item.asp?id=50288195 (data obrashhenija: 08.11.2024).

9. Davtyan V., & Khachikyan, S. Decarbonization Policy in the Eurasian Economic Union: Meeting the Challenge of Global Climate Change (comparative analysis) // Bulletin of Yerevan University D: International Relations and Political Sciences. - 2024. – Vol. 15. – No. 3 (45). – P. 35-49. // URL: https://journals.ysu.am/index.php/bulletin-ysu-int-rel-pol/article/view/vol15_no3_2024_pp035-049 (date of reference: 08.11.2024).

10. Sabyrbekov R., Sulaimanova B., Sharshenova A. Digitalization of infrastructure and decarbonization in Central Asia: opportunities and challenges: Academy in Bishkek, 2024. – 35 p. // URL: https://science.rsu.lv/ws/portalfiles/portal/91200599/CAREC_report_2024.pdf (date of reference: 06.11.2024).

11. Zhakiyev N., Sagadatova N., Ismagulova G., Bakdolotov A., & Biloshchytskyi A. Hybrid Technico-Economical Modeling of the Mid-Term Green Economy and Low-Carbon Development Strategy of Kazakhstan // ES Energy & Environment. - 2024. - Vol. 25, 1235. // https://www.espublisher.com/journals/articledetails/1235/ (date of reference: 05.11.2024).

12. Esirkepova A.M., Nijazbekova R.K., Mahmud D.M. Issledovanie dejatel'nosti krest'janskih hozjajstv v Kazahstane v kontekste jeffektivnogo jenergopotreblenija // Vestnik ROO «Nacional'noj akademii nauk Respubliki Kazahstan». - 2024. – T. 411. - №5. - S. 320-329. // https://journals.nauka-nanrk.kz/bulletin-science/article/view/6743 (data obrashhenija: 05.11.2024).

13. Nukusheva A., Ilyassova G., Rustembekova D., Zhamiyeva R., & Arenova L. Global warming problem faced by the international community: international legal aspect // International Environmental Agreements: Politics, Law and Economics. - 2021. - Vol. 21 (2). - P. 219-233. // URL: https://ideas.repec.org/a/spr/ieaple/v21y2021i2d10.1007_s10784-020-09500-9.html (date of reference: 06.11.2024).

14. Bocharova M. Manipuljacija. Okolo 75% territorii RK podverzheny risku jekologicheskoj destabilizacii. // URL: https://factcheck.kz/ecology/manipulyaciya-okolo-75-territorii-rk-podverzheny-risku-ekologicheskoj-destabilizacii (data obrashhenija: 07.11.2024).

15. Kolosovskaja K. Ugol', klimat i Parizhskoe soglashenie: kak Kazahstan dvizhetsja k realizacii mirovoj idei. // URL: https://ulysmedia.kz/analitika/37430-ugol-klimat-i-parizhskoe-soglashenie-kak-kazakhstan-dvizhetsia-k-realizatsii-mirovoi-idei/ (data obrashhenija: 07.11.2024).

16 Vedelih A. Nepraktichno soprotivljat'sja tomu, chto neizbezhno — Gul'mira Ismagulova o promedlenii Kazahstana v prinjatii jeffektivnoj klimaticheskoj politiki. // URL: https://ca-climate.net/tpost/b6zlzoenf1-nepraktichno-soprotivlyatsya-tomu-chto-n (data obrashhenija: 07.11.2024).

ӘОЖ 347.9(574)
ҒТАМР 10.07.61

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНДАҒЫ МЕДИАТОРДЫҢ ҚҰҚЫҚТЫҚ ЖАҒДАЙЫ МЕН ҚЫЗМЕТІНІҢ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ

Спатай Алтынбекович Сартаев
Заң ғылымдарының кандидаты, мемлекет және құқық теориясы мен тарихы, конституциялық және әкімшілік құқық кафедрасының доценті, әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті; Алматы қ., Қазақстан Республикасы; e-mail: Spatay.Sartaev@kaznu.edu.kz; ORCID: https://orcid.org/0000-0002-9865-7363; Scopus Author ID: 57200080901

Маншук Женисбаевна Калшабаева[1]
PhD докторы, «Құқық» кафедрасының аға оқытушысы, Қазақ ұлттық аграрлық зерттеу университеті; Алматы қ., Қазақстан Республикасы; e-mail: manshuk.1981@mail.ru; ORCID: https://orcid.org/0000-0001-9578-5020; Scopus Author ID: 59171087700

Аннотация. *Дамудың жаңа кезеңіндегі Қазақстандағы дауларды балама шешу мәселесі өте күрделі, ауқымды және салааралық сұрақ болып табылады.*

Дауларды реттеудің тәсілдері ретінде балама рәсімдерді қазіргі уақыттағы әлемнің экономикалық жағынан дамыған барлық елдерінде пайда болып, белсенді түрде қолданылып жатқан құқықты соттан тыс қорғау нысаны деп анықтауға болады. Дауларды балама шешудің келіссөздер, медиация, партисипативтіті рәсім сияқты тәсілдері Заң тұрғысынан бекітілсе де тәжірибеде кеңінен қолданылып кете қойған жоқ.

Соның ішінде медиацияның құқықтық реттелуінің ішінде ең өзекті мәселе болып медиатордың құқықтық мәртебесін анықтау болып табылады. Өйткені татуластыру рәсімдерінің маңызды, орталық субъектісі медиатор болып табылады. Медиатор (лат. тілінен аударғанда medius— орта, орталық;лат.mediātor— делдал) – медиация рәсімін жүргізу арқылы адамдар, ұйымдар арасында пайда болған, шешілуді талап етілетін конфликтілерді реттеуге әсер ету, көмектесу үшін шақырылған маман болып табылады. Медиатор даудың шешілу жолдары бойынша, үдерісі бойынша пікірі мен көзқарастарын білдірмейді, дау бойынша шешім шығармайды. Ол дау тараптарына екеуіне де қолайлы болатын шешімге келуге көмектеседі. Конфликтілерді реттеудің балама әдістерінің тиімділігі көп жағдайда олардың біліктілік деңгейіне байланысты.

Осыған байланысты мақалада медиацияның орталық тұлғасы медиатордың құқықтық жағдайы мен қызметінің ерекшеліктері талданады. АҚШ, Германия, Грузия ж.т.б. бірқатар шет елдердің заңдарына сәйкес медиатордың құқықтық жағдайларымен тәжірибесіне салыстырмалы шолу жасалады. Медиатордың құқықтық жағдайына байланысты құқықтық және тәжірибелік мәселелер мен оны шешу жолдарын анықтауға талпыныс жасалады.

Түйінді сөздер: *медиация, медиатор, кәсіби медиатор, қоғамдық медиатор, медиаторлық рәсім, татуластыру рәсімдері, дауды шешудің балама тәсілі.*

ОСОБЕННОСТИ ПРАВОВОГО ПОЛОЖЕНИЯ И ДЕЯТЕЛЬНОСТИ МЕДИАТОРА В РЕСПУБЛИКЕ КАЗАХСТАН

Сартаев Спатай Алтынбекович
Кандидат юридических наук, доцент кафедры теории и истории государства и права, конституционного и административного права КазНУ им. аль-Фараби; г. Алматы, Республика Казахстан; e-mail: Spatay.Sartaev@kaznu.edu.kz; ORCID: https://orcid.org/0000-0002-9865-7363; Scopus Author ID: 57200080901

[1] *Хат-хабарларға арналған автор*

Калшабаева Маншук Женисбаевна
Доктор PhD, старший преподаватель кафедры «Право», Казахский национальный аграрный исследовательский университет; г. Алматы, Республика Казахстан; e-mail: manshuk.1981@mail.ru; ORCID: https://orcid.org/0000-0001-9578-5020; Scopus Author ID: 59171087700

Аннотация. *Проблема альтернативного разрешения споров в Казахстане на новом этапе развития представляет собой очень сложный, масштабный и междисциплинарный вопрос.*

В качестве методов разрешения споров альтернативные процедуры можно определить как форму внесудебной защиты права, которая возникла и активно применяется сегодня во всех экономически развитых странах мира. Альтернативные методы разрешения споров, такие как переговоры, медиация, партисипативная процедура, закреплены Законом, но пока не получили широкого распространения на практике.

Среди них наиболее актуальным вопросом правового регулирования медиации является определение правового положения медиатора. Потому что медиатор является важным, центральным субъектом примирительных процедур. Медиатор (в переводе с лат. medius — середина, центр; лат. mediator — посредник) — специалист, приглашенный для воздействия и помощи в разрешении конфликтов, возникших между людьми и организациями и требующих разрешения путем проведения процедуры медиации. Медиатор не выражает своего мнения и взглядов на способы разрешения спора, на процесс и не принимает решения по спору. Это помогает спорящим сторонам прийти к взаимоприемлемому решению. Эффективность альтернативных методов разрешения конфликтов во многом зависит от уровня квалификации медиатора.

В связи с этим в статье анализируется правовое положение и особенности деятельности медиатора, как центральной фигуры медиации. В статье сделан сравнительный обзор правового положения медиатора и особенности медиативных процедур в соответствии с законодательством США, Германии, Грузии и др. Предпринимается попытка определить правовые и практические проблемы и пути их решения, связанные с правовым положением медиатора.

Ключевые слова: *медиация, медиатор, профессиональный медиатор, общественный медиатор, медиативная процедура, примирительные процедуры, альтернативный способ разрешения споров.*

FEATURES OF THE LEGAL STATUS AND ACTIVITIES OF A MEDIATOR IN THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN

Sartayev Spatay Altynbekovich
Candidate of Legal Sciences, Associate Professor of the Department of Theory and History of State and Law, Constitutional and Administrative Law of KazNU al-Farabi; Almaty c., Republic of Kazakhstan; e-mail: Spatay.Sartaev@kaznu.edu.kz; ORCID: https://orcid.org/0000-0002-9865-7363; Scopus Author ID: 57200080901

Kalshabayeva Manshuk Zhenysbayevna
PhD, Senior Lecturer at the Department of Law, Kazakh National Agrarian Research University; Almaty c., Republic of Kazakhstan; e-mail: manshuk.1981@mail.ru; ORCID: https://orcid.org/0000-0001-9578-5020; Scopus Author ID: 59171087700

Abstract. *The problem of alternative dispute resolution in Kazakhstan at a new stage of development is a very complex, large-scale and interdisciplinary issue.*

As methods of resolving disputes, alternative procedures can be defined as a form of extrajudicial protection of rights that has arisen and is actively used today in all economically developed countries of the world. Alternative methods of dispute resolution, such as negotiations, mediation, and participatory procedures, are enshrined in the Law, but they have not become widespread in practice yet.

Among them, the most pressing issue of the legal regulation of mediation is the determination

of the legal status of the mediator. Because the mediator is an important, central subject of conciliation procedures. A mediator (translated from Latin medius - middle, center; Latin mediator - intermediary) is a specialist invited to influence and assist in resolving conflicts that have arisen between people and organizations and require resolution through the mediation procedure. The mediator does not express his opinion and views on the methods of resolving the dispute, on the process and does not make decisions on the dispute. This helps the disputing parties reach a mutually acceptable solution. The effectiveness of alternative methods of conflict resolution largely depends on the level of qualifications of the mediator.

In this regard, the article analyzes the legal status and features of the activities of the mediator as the central figure of mediation. The article provides a comparative overview of the legal status of the mediator and the features of mediation procedures in accordance with the laws of the USA, Germany, Georgia, etc. An attempt is made to identify legal and practical problems and ways to solve them related to the legal status of the mediator.

Keywords: *mediation, mediator, professional mediator, public mediator, mediation procedure, conciliation procedures, alternative method of dispute resolution.*

DOI: 10.52026/2788-5291_2025_80_2_108

Кіріспе

Медиация дауларды шешудің балама тәсілдерінің бірі болып табылады. Бірқатар шетелдердің құқықтық тәжірибесімен салыстырғанда медиация институты ұлттық құқықтық жүйеде салыстырмалы түрде жаңа құбылыс болып табылғанымен аталған татуластыру рәсімі көптеген ұлттық құқықтық кеңістікте белсенді түрде дамып, таралып жатыр. Бұл өз кезегінде рәсімнің азаматтардың құқықтары мен заңды мүдделерін қорғаудағы тәжірибелік маңызы мен қажеттілігін білдіреді. Медиация институтының отандық құқықтық жүйеде құқықтық түрде рәсімделгеніне қарамастан заң шығарушымен тәжірибелік мәні бар бірқатар сұрақтар бойынша өзгерістер енгізілді.

Алайда медиация рәсімінің отандық заң саласында даму мәселелері бойынша зерттеулер медиацияның құқықтық регламентелуінде елеулі мәселелердің барын көрсетеді. Медиацияның құқықтық реттелуінің ішінде ең өзекті мәселе болып медиатордың құқықтық мәртебесін анықтау болып табылады. Өйткені татуластыру рәсімдерінің маңызды субъектісі және конфликтілерді реттеудің балама әдістерінің тиімділігі көп жағдайда медиаторлардың кәсіпқойлылық деңгейіне байланысты. Қазақстан Республикасындағы медиаторларды оқыту мәселесіне байланысты, оларға қойылатын талаптар бойынша мәселелер бар.

Татуластыру рәсімдерін кеңінен қолдануды қамтамасыз ету үшін заңдарды әрі қарай жетілдіру маңызды болып табылады. Ол өз кезегінде дауларды шешудің балама әдісінің осы түрінің кеңінен тәжірибелік қолдануына әсер етеді.

Әдістер мен материалдар

Мақалада Қазақстан Республикасындағы медиацияның орталық тұлғасы медиатордың құқықтық жағдайы мен қызметінің ерекшеліктері талданып, бірқатар шет елдердің медиаторларының құқықтық жағдайына байланысты тәжірибесіне салыстырмалы шолу жасалады.

Зерттеу барысында Қазақстан Республикасының медиация туралы заңы, медиация институтын зерттеп жүрген ғалымдардың ғылыми еңбектері мен бірқатар шет мемлекеттерінің медиация туралы заңдары мен ғылыми еңбектеріне шолу жасалып материалдары қолданылды.

Зерттеудің әдіснамалық негізін қазіргі заманғы құқықтану доктринасы, танымның диалектикалық-материалистік әдісі, сондай-ақ логикалық, жүйелік-құрылымдық, нақты-әлеуметтанулық, сонымен қатар талдау және синтез әдістері құрайды.

Зерттеудің әдіснамалық негізі - жалпы ғылыми принциптерге және қолданбалы-теориялық зерттеулерді құру тәсілдеріне сәйкес мақалада қарастырылған тақырыпқа қатысты түсіндірілген құқықтық ғылымның негізгі ережелері болып табылады.

Талқылау және нәтижелер

Қазақстан Республикасының медиация рәсімі туралы Заңы медиаторлар мен медиация рәсімін өткізуді қамтамасыз ететін ұйымдардың құқықтық мәртебесін бекітеді және оларға белгілі-бір талаптар қояды.

Заңға сәйкес медиациямен медиатор айналысады, яғни тәуелсіз, бейтарап, істің нәтижесіне мүдделі емес, медиация тараптарының өзара келісімі бойынша таңдалған,

медиаторлар тізіліміне қосылған және медиатордың функцияларын орындауға келісім берген жеке тұлға медиатор бола алады[2].

Заң медиацияның кеңінен таралуына жағдайлар жасай отыра, медиацияның кәсіби және кәсіби емес негізінде айналысуға мүмкіншілік береді. Қазақстан Республикасында медиатордың қызметі кәсіби негізде (кәсіпқой медиатор) де және қоғамдық негізде (қоғамдық медиатор) де жүзеге асырылуы мүмкін.

Қоғамдық медиаторларға заң екі талап қояды: ол қырық жасқа толуы керек және қоғамдық медиаторлар тізімінде болуы тиіс. Сондай-ақ Қазақстан Республикасының Азаматтық процестік кодексіне және Қазақстан Республикасының Әкімшілік рәсімдік-процестік кодексіне сәйкес сотта татуластыру рәсімдерін жүргізу кезінде судьялар медиатор қызметін қоғамдық негізде жүзеге асыра алады.

Ал кәсіби медиаторларға қойылатын талаптар қоғамдық медиаторларға қойылатын талаптардан қатаңырақ болып табылады. Заңның 9 бабының 4 тармағына сәйкес жоғары білімі бар, жиырма бес жасқа толған, ҚР Ақпарат және қоғамдық даму министрінің 2023 ж 14 маусымдағы №244 «Медиаторларды даярлау бағдарламасы бойынша оқудан өту қағидаларын бекіту туралы»[3] бұйрығына сәйкес оқудан өткендігін растайтын құжаты (сертификаты) бар және кәсіпқой медиаторлар тізілімінде тұрған адамдар кәсіби медиаторлар бола алады. Сондай-ақ, отставкадағы судьялар тізілімінде тұрған отставкадағы судьялар да медиатор қызметін кәсіби негізде жүзеге асыра алады.

Қазақстанда медиаторлардың бірыңғай тізілімі жүргізілмегендіктен қазіргі таңда олардың саны туралы дөп басып айту қиын. Алайда түрлі деректерде медиаторлар санының өзгеру динамикасы байқалады. Мысалы 2019 жылда Қазақстанда 371 кәсіби медиатор, 4465 қоғамдық медиатор тіркелген[4]. Ал 2021 жылғы мәліметтерге сәйкес 3041 қоғамдық медиатор және 400 кәсіби медиатор болған[5].

Осы орайда медиатордың еңбек құқығы тұрғысынан мәртебесіне тоқталып өтсек. Жалпы медиация – кәсіпкерлік қызмет болып табылмайды және оны заңда тікелей тыйым салынбаған басқа да қызмет түрлерімен бірге жүзеге асыра беруге болады. Медиатор сондай-ақ жеке кәсіпкер ретінде тіркеле алмайды.

Кәсіби медиатордың жұмысшы ретіндегі мәртебесі Қазақстан Республикасының Салық кодексінің 79, 485 баптарында айқындалған[6]. Заң бойынша кәсіби медиатор адвокаттық қызмет, нотариаттық қызмет, жеке сот орындаушылық қызметтермен қатар жеке практикамен айналысушылар санатына енгізілген. Аталған заңның 79 бабына сәйкес жеке тұлғаны жеке практикамен айналысатын адам ретінде тіркеу есебіне қою нотариаттық қызметті, атқарушылық құжаттарды орындау жөніндегі қызметті, адвокаттық қызметті, дауларды медиация тәртібімен реттеу жөніндегі қызметті жүзеге асыру басталғанға дейін сервистік бағдарламалық өнімдер арқылы электрондық нысанда ұсынылған, жеке тұлғаның жеке практикамен айналысатын адамды тіркеу есебіне алу туралы салықтық өтініші негізінде жүргізіледі. Салық органдары салықтық өтініш алынған күннен бастап бір жұмыс күні ішінде жеке тұлғаны жеке практикамен айналысатын адам ретінде тіркеу есебіне қоюды жүргізеді.

Жеке практикамен айналысатын адамдар әлеуметтік салықты республикалық бюджет туралы заңда белгіленген және төленетін күнге қолданыста болатын айлық есептік көрсеткіштің 2 еселенген мөлшерінде өзі үшін және айлық есептік көрсеткіштің 1 еселенген мөлшерінде әрбір жұмыскер үшін есептейді.

Ендігі жерде заңда тікелей көрсетілген медиатор қызметтеріне шектеулерге тоқталсақ. Біріншіден мемлекеттік функцияларды орындауға уәкілетті және оған теңестірілген тұлғалар медиатор бола алмайды. Өйткені медиация – азаматтық қоғамның тәу-

---

[2] «Медиация туралы» Қазақстан Республикасының 2011 жылғы 28 қаңтардағы № 401-IV Заңы (2023.01.05. берілген өзгерістер мен толықтырулармен) // URL: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=30928762 (жүгінген күні: 12.11.2023).

[3] Медиаторларды даярлау бағдарламасы бойынша оқытудан өткізу қағидаларын бекіту туралы Қазақстан Республикасы Ақпарат және қоғамдық даму министрінің 2023 жылғы 14 маусымдағы № 244-НҚ бұйрығы. Қазақстан Республикасының Әділет министрлігінде 2023 жылғы 20 маусымда № 32854 болып тіркелді // URL: https://adilet.zan.kz/kaz/docs/V2300032854 (жүгінген күні: 30.11.2023).

[4] Статистика проведения медиаций в Казахстане. Что знают Казахстанцы о медиации. // URL: https://mediator.kz/o-nas/news/statistika-provedeniya-mediacij-v-kazahstane# *: (дата обращения: 05.12.2023).*

[5] ИТОГОВЫЙ АНАЛИТИЧЕСКИЙ ОТЧЕТ в рамках реализации социального государственного проекта на тему: Применение института медиации для разрешения социальных вопросов и сохранения стабильности и согласия в обществе. // URL: https://c-mediation.kz/wp-content/uploads/2021/11/%D0%98%D1%82%D0 (дата обращения: 14.12.2023)

[6] Салық және бюджетке төленетін басқа да міндетті төлемдер туралы (Салық кодексі) Қазақстан Республикасының Кодексі 2017 жылғы 25 желтоқсандағы № 120-VI ҚРЗ. // URL: https://adilet.zan.kz/kaz/docs/K1700000120 (жүгінген күні: 05.12.2023).

елсіз институты болып табылады. Мұндай жағдайда мемлекеттік қызметті медиативті қызметпен сабақтастыру мүмкін емес. Олар билік өкілдері болып табылады және мемлекеттік қызметші статусы белгілі бір шектеулер қояды және дауларды реттеуде тәуелсіз медиаторлар рөлінде шыға алмайды.

Заңда көрсетілген келесі шектеулер: ол заңда белгіленген тәртіппен сот әрекетке қабілетсіз немесе әрекет қабілеті шектеулі деп танылған адам, оған қатысты қылмыстық қудалау жүзеге асырылатын және заңда белгіленген тәртіппен өтелмеген немесе алынбаған соттылығы бар адам медиатор бола алмайды.

Ғылыми әдебиеттерде медиатордың қызметінің бірқатар қағидаларға сүйене отырып жүргізілетіні жөнінде айтылады. Олар: өзара сыйластық, тараптардың дербестігі, медиаторлардың кәсібилігі және бейтараптылығы, медиацияның ашықтығы және жауапкершіліктілігі [1, p. 22].

Дэвид А. Хоффман көптеген түрлі жинақтар мен кодекстерде кездесетін, медиация түсінігінде қалыптасып қалған мынадай этикалық қағидаларды бөліп қарастырады:

1) мүдделер қайшылығына жол берілмеушілік қағидасы (медиаторлар өздері тікелей жеке кәсіби немесе қаржылай мүдделі дауларды реттеуге қатысудан аулақ болуы керек); аталған қағиданы қолдану медиатордың дауды шешуде жанама мүдделі болғанның өзінде де өте күрделі болып табылады.

2) медиаторлар өз мүмкіндіктерінің шегін білуге міндетті яғни шамасы, білімі жетпейтін дауды шешуге кіріспеуі шарт, сондай-ақ тараптарға өз білімі мен тәжірибесі жөнінде ашық айту мүмкіндігі болу керек. Бұл өз кезегінде дау тараптарының белгілі-бір салада дауды реттеу дағдысы мен тәжірибесі бар басқа медиаторға жүгінуіне мүмкіндік береді.

3) медиаторлардың медиация үдерісінің басталғанынан аяғына дейін бейтараптылығы.

4) еріктілік қағидасы. Дау тараптарының медиацияға жүгінуі міндетті болғанының өзінде, оларда қай сәтте болмасын шығып кету құқығы болуы керек. Басқаша айтқанда тіптен міндетті медиацияда да тараптардың міндеті ерікті негізде қатысу және шешім жөнінде келісімге келу үшін бар күш-жігерін салу болып табылады.

5) құпиялылық қағидасы. Автордың пікірінше аталған қағида маңызды екі аспектіге ие: біріншіден, медиаторлар медиация рәсімінің құпиялылығын үшінші тұлғаларға қатысты қамтамасыз етуге міндетті, екіншіден медиатор дауда талқылау үшін тараптардың әрқайсысымен кездескенде ол жеке талқылауда айтылған ақпараттарды құпияда ұстауды қамтамасыз етуге міндетті. Сонымен қатар медиаторда тараптардың ақпарат құпиялылығын шектейтін ақпараттың бар екендігін жеткізу міндеті де бар. Мысалы балаларға қатысты аса қатыгездікпен қарау немесе қылмыс жасауды жоспарлау.

6) зиян келтірмеу қағидасы да медиация этикасы қағидаларына жатқызылады (мысалы, кейбір адамдар эмоцияналды тұрақсыз болады, бұл өз кезегінде медиация рәсімін психологиялық тұрғыда қауіпті етеді; ал кейбіреулері дауды шешуге психологиялық тұрғыда дайын емес жағдайда келеді; медиаторлар медиация рәсімін жүзеге асырғанда осындай факторларды назарға алулары керек).

7) тәуелсіздік қағидасы. Ешкімге өз пікірін таңбай дау тараптарына өз шешімдерін қабылдауда қолдау және көмектесу медиация рәсімінің бір негізі болып табылады.

8) ақпараттану келісімі қағидасы. Бұл қағида тараптардың саналы түрде таңдауы болған кезде ғана олардың мүддесіне сай дауды өздігінше шешуімен түсіндіріледі. Медиатор қағида бойынша ақпараттардың қайнар көзі ретінде қатыспайды, ол тараптар жеткілікті түрде мәліметтерге ие екеніне көз жеткізсе болды және егер мәліметтер жеткіліксіз болса медиатор ақпаратты қалай алуға болатындығы жөнінде ақпараттандыруы тиіс.

9) медиатордың міндеті дауды шешу үшін ұсынылып отырған нұсқаның үшінші тұлғаларға зиян келтірмейтіндігіне көз жеткізу.

10) медиаторлардың адалдығы, шынайылығы яғни өзінің біліктілігі мен жұмыс тәжірибесі, сондай-ақ медиация рәсімінің аспектілері жөнінде шынайы ақпараттар айтуы [2].

Медиатордың тәуелсіздігі мен бейтараптылығы қағидасына сәйкес медиатор оның қарым-қатынасы бейтарап және әділ болып табылатын рәсімдерге ғана қатысуға құқығы бар. Осыған байланысты қарастырылып отырған қағида медиаторға бірқатар міндеттер мен тыйымдар жүктейді:

Дауласушы тараптардың субъективті көзқарастарына негізделген

алалаушылықтан, сондай-ақ олардың әлеметтік жағдайы немесе медиация рәсімі кезіндегі мінез-құлықтары бойынша алдын-ала көзқарас қалыптастырудан алшақ

болуы керек;

Тараптардың қай жағына болмасын басымдықтар берілмеуі керек;

Оның тәуелсіздігі мен бейтараптығына әсер ететін қандай да жағдайлар туралы хабарлауға міндетті.

біржақтылық немесе әділетсіздік туралы әсер қалдыратын кез келген мәлімдеме немесе әрекетке жол бермеуі керек;

дауласушы тараптардың пайдасына немесе оларға қарсы ақпараттар жинауға болмайды;

дұрыс немесе әділеттілік тұрғысынан тараптардың әрекеттеріне баға берілмеуі тиіс;

конфликт мәні бойынша өз пікірін таңбауы тиіс;

медиация тараптарының теңдігін қамтамасыз етуі тиіс.

Медиатордың тәуелсіздігі мен бейтараптылығы келіссөздердің конструктивті жүруіне септігін тигізеді, өйткені әдетте дауласушы тараптар бөгде адамдардың көзінше қарым-қатынастың деструктивті әдістерін пайдаланудан тартынады. Сондай-ақ тараптар өз мәселелерін бейтарап үшінші тұлғалардың қатысуымен талқылауды мақұл көреді [3, с. 36].

Медиаторлардың жүріс-тұрысының Еуропа кодексінде тәуелсіздік және бейтараптылық қағидасы бөліп қарастырылатынын айта кету керек[7], алайда өзара байланысты ретінде бекітіледі. Кодекске сәйкес медиатордың тәуелсіздігі мен бейтараптылығы медиация нәтижелеріне деген кез-келген мүдделіліктің, жеке және іскерлік қатынастың болмауымен, сонымен қатар тараптардың біреуінің мүддесіне әрекет етуді болдырмаумен қамтамасыз етіледі. Бейтараптылық өз кезегінде тараптардың әрқайсысына абсолютті түрде объективті болу мен оларда медиатордың қызметі туралы оң көзқарас қалыптастырудан көрінеді.

Осы орайда медиатордың кәсіпқойлылығы қағидасы назар аударатын мәселе болып табылады. Ол медиаторға заң бойынша қойылатын талаптардан көрініс табады. Медиатордың қызметі кәсіпқой негізде және қоғамдық негізде жүзеге асырылатынын айтып өттік. Осыған байланысты медиатордың кәсіпқойлығы қағидасы бойынша қоғамдық медиаторларға қатысты мәселе туындайды. Заңға сәйкес оларға қатысты екі ғана талап қойылған. 40 жастан асуы керек және медиаторлар тізімінде болуы тиіс. Ал кәсіби медиаторлар 25 жасқа толған және жоғары білімі бар, арнайы сертификаты бар, медиаторлар тізімінде тұрған адамдар бола алады. Яғни қандай да арнайы жоғары білім талап етілмейді. Кез келген мамандық иелері медиатор болуға құқылы. Медиатордың мәртебесін былайша анықтау біздің ойымызша шалағай, үстіртін. Конфликтілерді шешу үшін заң білімінен басқа да білімдер мысалы психология, экономика, медицина, құрылыс ж.т.б салалардағы білімдер маңызды болуы мүмкін, алайда медиатор үшін құқықтық білім өте қажет деп ойлаймыз.

Сондай-ақ медиаторлардың біліктілігін көтеру жөніндегі талаптардың болмауы да өз кезегінде медиацияның дамуына кедергі болатын себептердің бірі. Медиатор сапалы қызмет көрсетуі үшін келіссөздер жүргізу техникасы саласында, сондай-ақ мемлекеттегі өзгерістер мен толықтыруларға жиі ұшырайтын заңнама саласында да біліктілігін көтеріп отыруы қажет. Медиаторлардың біліктілігін көтеру талаптары туралы нормалар Қырғызстан, Молдова, Беларуссия мемлекеттерінің заңдарында қарастырылған.

Кәсіби медиатор болып конфликтінің мазмұндық және құқықтық жақтары туралы жақсы түсінікке ие, сондай-ақ психология/конфликтологияда дағдысы бар тұлғалар болуы керек деген пікірдеміз. Сонымен қатар медиатордың шеберлігі оның делдал ретінде дайындығы деңгейіне, жеке қасиеттері мен қабілеттеріне де тәуелді.

Медиацияның қағидалары медиатор қызметінің бағдары, оның функцияларын жүзеге асыруда өзіндік шеңбер болып табылады.

Заң медиаторлардың өзін-өзі реттеу ұйымдарына қатысты қызметтерді ғана қарастырып, медиаторлардың қызметін нақты анықтай қойған жоқ. Олар медиаторлардың Еуропалық жүріс-тұрыс кодексінде де бекітілмеген. Осыған байланысты әрі қарай медиатордың мәртебесіне қызметтік талдау доктриналды қайнар көздер арқылы жүргізіледі.

Конфликтологиялық әдебиеттерде медиаторлардың қызметтерінің ішінен мыналар шығады: ұйымдастырушылық, аналитикалық, бақылау, сондай-ақ белсенді тыңдау, идеялар ұсыну, ресурстарды кеңейту, психологиялық жай-күйді сақтау және оқыту [4, с. 145].

Ең алдымен медиатор медиацияны ұйымдастырушы болып табылады, ол келіссөз-

[7] *Европейский Кодекс поведения медиаторов. // URL: https://mediation-eurasia.pro/wp-content/uploads/2018/04/evropejskij-kodeks-povedenija-dlja-mediatorov.pdf?ysclid=lrvutb19xm926585565 (дата обращения: 25.12.2023).*

дер жүргізу үшін орын дайындайды, тараптарға регламент анықтауға және әрі қарай оны ұстануға көмектеседі, қол жеткізілген келісімнің орындалуын және тараптар арасындағы қатынастың дұрыстығын қамтамасыз етеді.

Сонымен қатар медиатор конфликтіні талдаушысы рөлін атқарады. Ол конфликтіні тыңғылықты зерттеуі қажет және тараптарды да осыған жетелеуі керек. Медиатордың конфликтіні талдау үдерісіндегі міндеті тараптарға олардың ұстанымдарының артында қандай мүдде жатқанын көрсету, тараптарға олардың мүдделерінің бір жерден шығуы мүмкін жаңа ұстанымдар құруға көмектесу. Талдау барысында медиатор тараптарға конфликтіге, оның келешекте реттелуіне, тараптардың басымдықтары мен мүдделеріне жаңаша көзқарас қалыптастыруға көмектеседі.

Медиатор конфликтінің мазмұндық және эмоционалдық құрылымын және оның шешілу үдерісін түсіну және бақылау үшін белсенді тыңдаушы болуы керек. Белсенді тыңдау сөйлеушімен кері байланыс орнатады, ақпарат жеткіліксіз болғанда, сондай-ақ рәсімнің жүргізілуіне көңілі толмаушылық болғанда тараптардың сезімін бекітеді.

Медиатор талдау және белсенді тыңдау қызметтерін жүзеге асыра отыра тараптарға қажетті ақпараттар жеткізеді немесе оны өздігінше табуға көмектеседі. Бұл ретте ол тараптар жеткізген ақпараттарға қандай-да бір түсіндіру жұмыстарын жүргізуге құқығы жоқ, алайда белгілі-бір ақпарат көздеріне немесе мамандарға жүгінуге кеңестер бере алады.

Тәжірибелі медиатор тараптардың сөздерінен ғана емес, сондай-ақ олардың түр сипатынан, көзқарастарынан, интонацияларынан, қимылдарынан ж.т.б. ақпарат ала алады [5, с. 86].

Медиатор сондай-ақ тараптарды шешімге келуге жетелейтін идеялар генераторы ретінде де қарастырылады. Ол тараптарға конфликтіні реттеу нұсқаларын таңуға құқығы жоқ, алайда оның мүмкін болар бағыттарын ұсына алады.

Сонымен қатар медиатор қолайлы психологиялық климатты қолдайды. Бұл қызметті жүзеге асыру келіссөздер жүргізу барысында міндетті түрде «жұмсақ» атмосфераны қалыптастырады дегенді білдірмейді, алайда рәсімнің барлық қатысушыларының іс-әрекеттері адамның қадір-қасиетіне зиян келмейтіндей конструктивті болуы керек.

Бақылау қызметін атқара отырып медиатор мәлімдемелердің, ресурстар мен келіссөздердің шынайылығын қамтамасыз етеді. Келіссөздерді аяқтай келе ол тараптардың келіссөздегі ұсынар барлық талаптарын анықтап алғанына көз жеткізуі керек. Өз кезегінде тараптар да оның талаптарын толықтай қабылдап, уақытылы өз міндеттемесін орындауы қажет.

Медиатор тараптарды серіктестік келісімге яғни серіктестік жөніндегі келісімге үйретуге қабілетті. Конфликт қатысушыларының көпшілігі осындай үйретуге мұқтаж болып табылады. Оларға өз мүдделерін максималды мүмкін болатын деңгейде қанағаттандыратын шешімді табуға көмек көрсету керек.

Жоғарыда айтылғандар негізінде медиатор қызметтерінің тізімін ынталандырушылық қызметімен толықтыруға болады. Өйткені медиатор тараптарды аналитикалық ойлауға, ақпараттар іздеуге, конфликтілерді шешудің жаңа нұсқаларын табуға және келіссөздер барысында дұрыс мінез-құлық үлгісін қалыптастыруға жетелейді.

Қазақстан Республикасының медиаторларының қызметінің ерекшеліктерін анықтауда салыстырмалық әдісті қолдану маңызды болып табылады. Осыған орай бірқатар шет мемлекеттерінің заңдары бойынша медиаторға қойылатын кәсіби талаптарды қарастырып өтсек.

Шет ел тәжірибесінде олардың нормативтік актілерінде бекітілген медиаторға қойылатын бірінші кезекте азаматтық, әрекет қабілеттілік, соттылықтың болмауы және жас шамасына, біліміне қойылатын бірқатар талаптар мен шектеулер бар. Мысалы, АҚШ-та медиацияның нормативті негізі болып «2001 жылғы медиацияның Біркелкі АКТІСІ» табылады[8]. АҚШ та медиатор ретінде лицензиялаудан өтуді қалайтын үміткерлер үшін түрлі талаптар бар. Медиатор жеке тәртіпте кез-келген штатта лицензиясыз, сертификатсыз және тіркеусіз тәжірибеден өтуіне рұқсат етілген. Медиатор сертификатын интернет арқылы сертификатталған делдалдардың Ұлттық ассоциациясы бағдарламасының көмегімен алуға болады, яғни орта білімі бар, сәйкес курсты сәтті аяқтай отырып медиатор қызметімен айналысуға болады.

[8] *США. Единообразный Акт о медиации 2001 года. // URL: http://rusmediator.narod.ru/index/0-65 (дата обращения: 05.01.2024).*

Алайда жекелеген штаттарда өздерінің жергілікті актілері әрекет етеді, мысалы «Мичиган штатының батыс округындағы федералды соттарда қолданылатын делдалдық ережелерін» айтуға болады. Ол бойынша медиатор ретінде Мичиган штатының батыс округінде тұратын, заң білімі міндетті, кемінде бес жылдық тәжірибесі бар тұлға бол алады. Аталған ережелер жас шамасына да, тұлғаның аталған жерде қанша уақыт тұруы жөнінде де ешқандай шектеулер қоймайды.

Сотпен тағайындалған медиаторларға қойылатын талаптар қатаңдау. Кейбір штаттар медиаторларға үміткерлерге аккредиттелген заң мектебінде құқық докторы ғылыми дәрежесін алуды және өз штаттарында адвокат емтиханын тапсыруын талап етеді. Енді бір штатта әлеуметтік жұмыстар магистрлік дәрежесі барларды отбасылық делдалдық саласында жұмыс атқаруы үшін медиаторлыққа алады. Кейбір штаттар ғылыми дәрежеге емес, сәйкес жұмыс тәжірибесінің болуына назар аударады.

Сонымен қатар түрлі штаттарда сотпен тағайындалған медиаторлардың үздіксіз кәсіби дамуда болуын қадағалап, талап етеді. Мысалы Айдахо штатында мұндай тұлғалар әр 3 жыл сайын АҚШ тағы іскерлік конфликтілерді медиация көмегімен реттеу бойынша 5 сағаттық үздіксіз курстан өтіп отыруы қажет. Мэриленд штатында медиатордан жылына 1 рет 4 сағаттық курстан өтіп отыруды талап етеді. Миннесотада медиаторлар әр 3 жыл сайын 18 сағаттық тұрақты түрде өткізілетін курсты оқуы қажет. Штаттар үкіметі медиаторларға имунитет қалыптастыратын сот ережелері мен перцеденттік құқық енгізді. Бұл имунитет медиация көмегімен коммерциялық дауларды шешу кезінде орын алатын теріс қылықтар үшін азаматтық жауапкершіліктің көп бөлігінен оқшаулайды.

Штаттарда медиация үдерісін реттейтін бірыңғай жүйедегі басқарушы орган жоқ. Алайда медиатордың жүріс-тұрыс стандарттары бар. Бұл стандарттар мүдделер конфликтілеріне жол берілмеушілікті реттейді[9].

Австрияда АҚШ-қа қарағанда Федералды заңында медиаторларға қойылатын талаптар нақты көрсетілген. Олар: жасы 28 ден асқан, сенімді, кәсіпқой біліктілігі бар, заңдарға сәйкес өзінің азаматтық-құқықтық жауапкершілігін сақтандырған адам медиатор қызметімен айналыса алады[10]. Мұндағы «сенімділік» талабы құқықтық актілерде ешқандай критерийлермен түсіндірілмейді.

Грузияда медиаторлар реестріне кез-келген, алдын сотталмаған, Грузия медиаторлар қауымдастығында 40 сағаттық дайындық курсынан өткен тұлға енуі мүмкін. (Алдын медиаторларды CEDR сияқты атақты шетелдік компаниялардың сарапшылары оқытатын). Аталған ұйым медиаторларды дайындау, біліктілігін көтеру және сертификаттаумен айналысады[11].

Германияда арнайы заң білімі бар заңгерлерден басқалары заң кеңесін бере алмайды. Сондықтан егер медиатор заңгер болмаса онда ол заңгер – медиатордың қатысуымен бірлескен медиация өткізуі тиіс. Медиатор болып 120 сағат оқытудан өткен тұлғалар ғана бола алады. Сондай-ақ сертификатталған медиатор 4 жыл ішінде 40 сағаттық біліктілік көтеру курсынан өтуі тиіс. Қазіргі уақытта Германияда медиативті қызметпен айналысу үшін қандай да мемлекеттік немесе басқа да нормативті талаптар жоқ. Соған байланысты адвокаттардан басқа кез-келген тұлға өзін медиатор деп атауына болады. Сондай-ақ медиаторлардың қандай да бір ұйымда міндетті аккредитация талабы жоқ. Ал заң кәсібі өкілдеріне қатысты басқа ережелер бар. Адвокат өзін медиатор ретінде тек қана медиация саласында білім алған жағдайда ғана айтуға болады (Федералды адвокаттар қауымдастығы Кәсіби практикасы Ережесі, 7 а – бөлімі) [6]. Сертификатталған медиатор өз қызметін жарнамалауға құқылы. Медиатордың әр ұйымы сертификаттау үшін өз біліктілік стандарттарын белгілеуге құқылы. (көптеген ұйымдар 200 сағат дайындықты көздейтін стандарттарға ие).

Медиаторлардың жүріс-тұрыс Еуропа Кодексінде (Europian Code of Conduct for Mediators) медиаторларға мынадай минималды талаптар қойылған: құзіреттілік, медиация саласындағы қажетті білім, тиісті оқу және медиация саласындағы теориялық және тәжірибелік дағдыларды тұрақты түрде жетілдіріп отыру, жеткілікті түрде жұмыс тәжірибесі, тәуелсіздік және бейтараптылық [6].

[9] *Choosing a Mediator in the USA - IQ DECISION // URL: https://iqdecision.com/en/usa-choosing-a-mediator/ (date of reference: 11.01.2024).*

[10] *Астрия. Федеральный закон о медиации в гражданских делах. // URL: http://rusmediator.narod.ru/index/0-66 (дата обращения: 18.01.2024).*

[11] *Закон Грузии О медиации. // URL: https://www.matsne.gov.ge/ru/document/view/4646868?publication=2 (дата обращения: 22.01.2024).*

Көршілес Ресей заңдары бойынша медиатор қызметімен кәсіпқой негізде 25 жастан асқан, жоғары білім бар, медиация рәсімін қолдану бойынша арнайы білім алған тұлға айналыса алады. Бүгінгі күнде заң кәсібіндегі мынадай қызметкерлер: судьялар, адвокаттар, нотариустар сондай-ақ отставкадағы судьялар, мемлекеттік қызметкерлер медиаторлық қызметпен айналыса алмайды[12].

Жоғарыда келтірілген мемлекеттердің медиаторларға қойылатын талаптарын және бұл елдердегі медиацияның қарқынды даму жолын ескере отырып келесідей қорытындыға келуге болады. Мысалы АҚШ та адамдар медиаторлар қызметіне жүгінгенде олар көбінесе заңгер білімі бар медиаторларды қалайды екен. Сонымен қатар көптеген штаттарда медиатордың заң білімі талап етіледі. Осы орайда біздің пікіріміз-ше бұл дұрыс талап. Біздің заңдар бойынша кәсіпқой медиаторларға жоғары білім талап етіледі. Жоғары заң білімі міндетті емес. Алайда медиатор құқықтық даумен жұмыс жасайды. Медиатор құқықтық даудың шешімін табуға құқылы болмағанымен тараптарға келісімге келуге, құқықтық даудың барысы мен нәтижесі жөнінде көзқарас қалыптастыруы керек. Ол үшін медиаторға терең құқықтық білім керек. Осы орайда мысал ретінде АҚШ та медиатор кез-келген кәсіп және біліктілік саласындағы адам болуы мүмкін екендігін, заң білімі жоқ адамдар да медиатор ретінде көптеп кездесетінін айта кету керек. Алайда тәжірибеде заң саласында белгілі бір тәжірибесі мен білімі бар тұлғалар сұранысқа ие екен [7, с. 69]. Дауласушы тараптардың мақсаты өзара тиімді, өзара қанағаттандырылған шешімге келу екенін ескерсек, оларға кәсіби тұрғыда көмек бере алатын маманның заң білімі болуы қажет деген пікірдеміз.

Қазақстанда бүгінде Қазақстанда қазіргі тәжірибеде медиаторларды дайындау курсы екі бағытта жүзеге асырылады: медиаторларды дайындаудың жалпы курсы 48 сағаттан кем болмауы керек; 50 сағаттан кем емес арнайы мамандандыру курсы, яғни түрлі салалар бойынша медиаторлар дайындау курсы бойынша дайындалады. Салыстырмалы негізде алып қарасақ бұл өте аз. Біздің ойымызша осы сағат көлемін ұлғайтып, одан әрі медиаторлардың үздіксіз, жыл сайын біліктілігін көтеру курстарынан өтіп отыруын міндеттеу керек.

Қорытынды

Қорыта келе медиатор татуластыру рәсімдерінің негізгі тұлғасы болып табылатынын және конфликтілерді балама түрде шешу әдістерінің тиімділігі мен сәтті қызмет етуі олардың кәсіби деңгейіне байланысты екені анық. Қазақстан Республикасында татуластыру рәсімдерін кеңінен қолдануды жетілдіру және қамтамасыз ету мақсатында ұлттық заңнама жетілдірілу үстінде. Соның ішінде медиаторға қатысты мәселелер де бар. Жоғарыда келтірілген ақпараттарды қорыта келе төмендегідей тұжырымдар жасалады.

1. Біздің заңдар бойынша кәсіпқой медиаторларға жоғары білім талап етіледі. Жоғары заң білімі міндетті емес. Алайда медиатор құқықтық даумен жұмыс жасайды. Медиатор құқықтық даудың шешімін табуға құқылы болмағанымен тараптарға келісімге келуге, құқықтық даудың барысы мен нәтижесі жөнінде көзқарас қалыптастыруы керек. Ол үшін медиаторға терең құқықтық білім керек. Дауласушы тараптардың мақсаты өзара тиімді, өзара қанағаттандырылған шешімге келу екенін ескерсек, оларға кәсіби тұрғыда көмек бере алатын маманның заң білімі болуы қажет деген пікірдеміз.

2. Медиаторларды дайындаудың жалпы курсы 48 сағаттан кем болмауы керек; 50 сағаттан кем емес арнайы мамандандыру курсы, яғни түрлі салалар бойынша медиаторлар дайындау курсы бойынша дайындалады. Салыстырмалы негізде алып қарасақ бұл өте аз. Біздің ойымызша осы сағат көлемін ұлғайтып, одан әрі медиаторлардың үздіксіз, жыл сайын біліктілігін көтеру курстарынан өтіп отыруын міндеттеу керек.

3. ҚР салық кодексімен медиаторлар нотариус, адвокат, жеке сот орындаушылары секілді жеке практикамен айналысушы мәртебесіне ие болғандықтан олардың қызметі де қандай да мемлекеттік реттелуге тиіс. ҚР «Медиация туралы» заңы медиация саласы бойынша қандай да уәкілетті органның барын қарастырмайды. Бүгінгі күнде Қазақстанда медиаторлар қызметін реттеу бойынша уәкілеттілікті мемлекеттік органдардың біріне беру жөніндегі мәселе белсенді талқылануда. Италия, Қытай, Үндістан, Белоруссия, Молдова сияқты бірқатар елдерде медиацияны үйлестіруші орган ретінде Әділет министрлігі танылады. Әдетте уәкілетті органға бағдарламаларды, медиа-

[12] *Федеральный закон от 27.07.2010 г. № 193-ФЗ Об альтернативной процедуре урегулирования споров с участием посредника (процедуре медиации). // URL: http://www.kremlin.ru/acts/bank/31539 (дата обращения: 30.01.2024).*

ция саласындағы нормативті актілерді дайындау және үйлестіру, медиаторларды дайындау сапасын бақылау, аттестациялanған медиаторлардың бірыңғай тізілімін жүргізу қызметтері жүктеледі. Мысалы Беларусь елінде медиатор сертификатты Әділет министрлігінен ала алады, ал Ресейде медиаторларды оқыту орталықтары лицензиялануға жатады. Олар Білім министрлігінен лицензия алып, мамандарды дайындайды.

Біздің елімізде медиаторлық сертификатты кез-келген ұйымнан алуға болады. Ол ұйымдардың қызметі лицензияланбайды. Кейбір ұйымдар формалды түрде бере салуы да мүмкін. Ал мұндай жағдайлар медиатордың, оның қызметінің кәсібилік деңгейі мен қабілетіне үлкен күмән тудыратыны анық.

Авторлардың қосқан үлесі

С.А. Сартаев зерттеу өдістемесіне жауапты. Кіріспе мен қорытынды жазды. Статистикалық деректерге талдау жүргізді.

М.Ж. Калшабаева нәтижелер мен талқылауға жауапты. Библиографиялық дереккөздерді өңдеді және талдады. Әдебиет пен транслитерацияны рәсімдеуге қатысты.

ӘДЕБИЕТ

1. Isaenkova O.V. The development of mediation in Russia: Problems and Prospects // Matters of Russian and International Law. – 2013. - № 8. - P. 9-29.

2. Hoffman D.A. Ten principles of mediation ethics // Alternatives to the High Cost of Litigation. // URL: https://www.undp.org/sites/g/files/zskgke326/files/migration/uz/Mediation_ru.pdf (date of reference: 30.01.2024).

3. Купцова О. В., Здоровинина Н. В. Медиатор в урегулировании юридических конфликтов: от исходных начал к функциональному анализу // Вестник Мордовского университета. Гуманитарные, социально-экономические и общественные науки. - 2014. - № 4. – С. 34 - 40.

4. Аллахвердова О.В. Медиация как социально-психологический феномен // Вестник С-Пб. университета. Международные отношения. – 2022. - № 6. – С. 151-158.

5. Свободный Ф.К. Профессиональное общение медиатора: этапы и приёмы // Гражданское общество и правовое государство. – 2021. - №2. – С. 68-73.

6. Исмаилова Р. Обзор практики внедрения медиации в 5 ведущих странах по AMPC по рейтингу «Ведение бизнеса». // URL: https://www.undp.org/sites/g/files/zskgke326/files/migration/uz/Mediation_ru.pdf (дата обращения: 01.02.2024).

7. Иллуев А.Г. Внедрение медиации как средства внесудебного разрешения споров в российскую правовую реальность // Юридический вестник Дагестанского государственного университета. – 2013. - №3. – С. 67-71.

REFERENCES

1. Isaenkova O.V. The development of mediation in Russia: Problems and Prospects // Matters of Russian and International Law. – 2013. - № 8. - P. 9-29.

2. Hoffman D.A. Ten principles of mediation ethics // Alternatives to the High Cost of Litigation. // URL: https://www.undp.org/sites/g/files/zskgke326/files/migration/uz/Mediation_ru.pdf (date of reference: 30.01.2024).

3. Kuptsova O. V., Zdorovinina N. V. Mediator v uregulirovanii juridicheskih konfliktov: ot ishodnyh nachal k funktsionalnomu analizu // Vestnik Mordovskogo universiteta. Gumanitarnye, socialno-ekonomicheskie i obshhestvennye nauki. - 2014. - № 4. – S. 34 - 40.

4. Allahverdova O.V. Mediatsiya kak socialno-psihologicheski fenomen // Vestnik S-Pb. universiteta. Mezhdunarodnye otnosheniya. – 2022. - № 6. – S. 151-158.

5. Svobodnyi F.K. Professionalnoe obshhenie mediatora: etapy i priyomy // Grazhdanskoe obshhestvo i pravovoe gosudarstvo. – 2021. - №2. – S. 68-73.

6. Ismailova R. Obzor praktiki vnedreniya mediatsii v 5 vedushhih stranah po AMRS po reitingu «Vedenie biznesa». // URL: https://www.undp.org/sites/g/files/zskgke326/files/migration/uz/Mediation_ru.pdf (data obrashhenija: 01.02.2024).

7. Illuev A.G. Vnedrenie mediatsii kak sredstva vnesudebnogo razresheniya sporov v rossijskuyu pravovuyu realnost // Yuridicheski vestnik Dagestanskogo gosudarstvennogo universiteta. – 2013. - №3. – S. 67-71.

УДК 343.848
ГРНТИ: 10.83.21

ПРОБЛЕМЫ УГОЛОВНО-ИСПОЛНИТЕЛЬНОГО РЕГУЛИРОВАНИЯ СОЦИАЛЬНОЙ РЕИНТЕГРАЦИИ ОСУЖДЕННЫХ В ЗАКОНОДАТЕЛЬСТВЕ КАЗАХСТАНА И ТАДЖИКИСТАНА: СОВРЕМЕННОЕ СОСТОЯНИЕ, ПРОБЛЕМЫ И ПЕРСПЕКТИВЫ

Рахимбердин Куат Хажумуханович
Доктор юридических наук, профессор кафедры Юриспруденция НАО «Восточно-Казахстанский университет им. С. Аманжолова»; г. Усть-Каменогорск, Республика Казахстан; e- mail: matai71@mail.ru; ORCID: https://orcid.org/0000-0002-9280-2830

Аннотация. *Предлагаемая вниманию читателей статья посвящена некоторым аспектам социальной реинтеграции осужденных в уголовно-исполнительном законодательстве Республики Казахстан и Республики Таджикистан, а также в регулируемой ими уголовно-исполнительной деятельности. В статье рассматриваются актуальные проблемы социальной реинтеграции осужденных, включая лиц, совершивших преступления террористической и экстремистской направленности. Эти проблемы имеют значение и для других государств региона Центральной Азии. Автор, использует новейшие достижения пенологической науки, рекомендации международных правовых актов ООН, статистический материал, анализирует ситуацию сложившуюся в уголовно-исполнительной деятельности в Казахстане и Таджикистане, ее сложности и коллизии. В частности, автором критически оцениваются положения «Стратегии реформирования системы исполнения уголовных наказаний Республики Таджикистан на период до 2030 года», касающиеся необоснованного, негуманного разделения осужденных на «подлежащих» и «неподлежащих» ресоциализации. Наряду с этим критически освещаются недостатки, связанные с отсутствием научно-обоснованного методологического подхода к обеспечению процесса социальной реинтеграции осужденных, существующие в Казахстане и Таджикистане. Обращается внимание на отдельные тревожные статистические показатели, свидетельствующие о низкой эффективности социальной реинтеграции осужденных, о просчетах и ошибках в организации пробационной деятельности. В связи с этим в статье содержатся конкретные предложения, направленные на решение выявленных проблем и на повышение эффективности социальной реинтеграции осужденных, в условиях осуществления посткриминального контроля. Эти предложения представляют интерес как в аспекте дальнейшего развития пенологической науки, так в направлении совершенствования процесса противодействия преступности, через обеспечение работающих механизмов социальной реинтеграции осужденных, в государствах региона Центральной Азии.*

Ключевые слова: *уголовно-исполнительное законодательство, социальная реинтеграция осужденных, социальная адаптация осужденных, уголовно-исполнительная деятельность, пробация, международные правовые акты ООН, Казахстан, Таджикистан, осужденные, наказание.*

ҚАЗАҚСТАН МЕН ТӘЖІКСТАН ЗАҢНАМАСЫНДА СОТТАЛҒАНДАРДЫ ӘЛЕУМЕТТІК ҚАЙТА ИНТЕГРАЦИЯЛАУЫН ҚЫЛМЫСТЫҚ -АТҚАРУШЫЛЫҚ РЕТТЕУ МӘСЕЛЕЛЕРІ: ҚАЗІРГІ ЖАҒДАЙЫ, МӘСЕЛЕЛЕРІ МЕН БОЛАШАҒЫ

Қуат Хажұмұханұлы Рахимбердин
Заң ғылымдарының докторы, С. Аманжолов атындағы «Шығыс Қазақстан университеті» КЕ АҚ Құқықтану кафедрасының профессоры; Өскемен қ., Қазақстан Республикасы; e- mail: matai71@mail.ru; ORCID: https://orcid.org/0000-0002-9280-2830

Аннотация. *Ұсынылған мақала Қазақстан Республикасы мен Тәжікстан Республикасының қылмыстық-атқару заңнамасында және оның қылмыстық-атқару қызметінде реттелетін сотталғандарды әлеуметтік реинтеграциялаудың кейбір аспектілеріне арналған. Мақалада сотталғандарды, соның ішінде террористік және экстремистік бағыттағы қылмыстар жасаған адамдарды әлеуметтік реинтеграциялаудың өзекті мәселелері қарастырылады. Бұл мәселелер Орталық Азия аймағының басқа мемлекеттері үшін де маңызды. Автор пенология ғылымының соңғы жетістіктерін, БҰҰ-ның халықаралық құқықтық актілерінің ұсынымдарын және статистикалық материалдарды пайдалана отырып, Қазақстан мен Тәжікстандағы қылмыстық-атқару қызметіндегі қалыптасқан жағдайды, оның қиындықтары мен қайшылықтарын талдайды. Атап айтқанда, автор «Тәжікстан Республикасының қылмыстық жазаларды орындау жүйесін реформалау стратегиясының 2030 жылға дейінгі кезеңге арналған» сотталғандарды «реинтеграцияға жататын» және «жатпайтын» деп негізсіз, гуманизмге жатпайтын бөлуге қатысты ережелерін сын тұрғысынан бағалайды. Сонымен қатар, Қазақстан мен Тәжікстанда сотталғандарды әлеуметтік реинтеграциялау процесін қамтамасыз етуге ғылыми негізделген әдістемелік тәсілдің жоқтығымен байланысты кемшіліктер сыналады. Нақты әлеуметтік реинтеграцияның тиімділігінің төмендігін, пробация қызметін ұйымдастырудағы қателіктер мен кемшіліктерді көрсететін кейбір алаңдатарлық статистикалық көрсеткіштерге назар аударылады. Осыған байланысты мақалада анықталған мәселелерді шешуге және посткриминалдық бақылауды жүзеге асыру жағдайында сотталғандарды әлеуметтік реинтеграциялаудың тиімділігін арттыруға бағытталған нақты ұсыныстар бар. Бұл ұсыныстар пенология ғылымын әрі қарай дамыту, сондай-ақ Орталық Азия аймағы елдерінде жұмыс істейтін әлеуметтік реинтеграция механизмдерін қамтамасыз ету арқылы қылмысқа қарсы күрес процесін жетілдіру тұрғысынан қызықтырады.*

Түйінді сөздер: *қылмыстық-атқару заңнамасы, сотталғандарды әлеуметтік реинтеграциялау, сотталғандарды әлеуметтік бейімдеу, қылмыстық-атқару қызметі, пробация, БҰҰ-ның халықаралық құқықтық актілері, Қазақстан, Тәжікстан, сотталғандар, жаза.*

PROBLEMS OF PENAL REGULATION OF SOCIAL REINTEGRATION OF CONVICTS IN THE LEGISLATION OF KAZAKHSTAN AND TAJIKISTAN: CURRENT STATE, ISSUES, AND PROSPECTS

Rakhimberdin Kuat Khazhumukhanovich
Doctor of Legal Sciences, Professor of the Department of Jurisprudence at NJSC East Kazakhstan University named after. S. Amanzholov"; Ust-Kamenogorsk c., Republic of Kazakhstan; e- mail: matai71@mail.ru; ORCID: https://orcid.org/0000-0002-9280-2830

Abstract. *The article presented to readers is dedicated to certain aspects of the social reintegration of convicts within the penal legislation of the Republic of Kazakhstan and the Republic of Tajikistan, as well as within the penal activities regulated by this legislation. The article addresses pressing issues related to the social reintegration of convicts, including those who have committed terrorist and extremist crimes. These issues are also relevant for other states in the Central Asian region. The author, utilizing the latest advancements in penology, recommendations from UN international legal instruments, and statistical data, analyzes the current situation in penal activities in Kazakhstan and Tajikistan, highlighting its complexities and contradictions. In particular, the author critically assesses the provisions of the «Strategy for Reforming the Penal System of the Republic of Tajikistan until 2030,» concerning the unjust and inhumane division of convicts into those «subject to» and «not subject to» resocialization. Additionally, the article critically examines the shortcomings related to the lack of a scientifically grounded methodological approach to ensuring the social reintegration process of convicts, which exists in Kazakhstan and Tajikistan. Attention is drawn to certain alarming statistical indicators that point to the low effectiveness of social reintegration of convicts, and to mistakes and errors in organizing probation activities. In this regard, the article contains specific proposals aimed at addressing the identified problems and enhancing the effectiveness of social*

reintegration of convicts under post-criminal supervision. These proposals are of interest both in the context of further development of penology and in improving the process of combating crime through the establishment of effective social reintegration mechanisms for convicts in the Central Asian states.

Keywords: *penal legislation, social reintegration of convicts, social adaptation of convicts, penal activities, probation, UN international legal instruments, Kazakhstan, Tajikistan, convicts, punishment.*

DOI: 10.52026/2788-5291_2025_80_2_118

Введение

Минимальные стандартные правила ООН в отношении обращения с заключенными (Правила Нельсона Манделы)1 уделяют большое внимание созданию и обеспечению условий для социальной реинтеграции осужденных. Так в частности, в преамбуле этого авторитетного международного документа указывается, что необходимо в процессе исполнения наказания построить фундамент того «чтобы правонарушители были готовы вести правопослушный образ жизни в обществе». Фактически как справедливо отмечает В.А. Уткин, социальная реинтеграция, также, как и исправление осужденных, означает их объективную возможность и субъективную готовность ведения самостоятельной, ответственной жизнедеятельности в свободном обществе [1, с.77]. Социальная реинтеграция осужденных, выступает лейтмотивом Токийских Правил ООН, посвященных альтернативным непенитенциарным уголовно-правовым санкциям. Несомненным является то обстоятельство, что задачи социальной реинтеграции осужденных, несмотря на ее различия в условиях отбывания наказания в виде лишения свободы и мер без изоляции от общества, являются универсальными и системообразующими не только для уголовно-исполнительного законодательства, но и для регулируемой им деятельности. В этой связи, нельзя не согласиться с позицией российских ученых В.Д. Филимонова и О.В. Филимонова о том, что «оправданной представляется постановка перед уголовно-исполнительным законодательством целей ресоциализации осужденных» [2, с.190].

В данном контексте вполне очевидный доктринальный и прикладной интерес, представляют правовые и организационные, пенологические реалии социальной реинтеграции осужденных в таких государствах региона Центральной Азии, как Республика Казахстан и Республика Таджикистан. Казахстан стал своего рода «первопроходцем» среди стран Центральной Азии, на пути построения уголовно-исполнительных правовых институтов, генетически связанных с решением задач социальной реинтеграции осужденных. Прежде всего, это касается института пробации, в различных моделях ее проявления. В Таджикистане в 2021 году была принята постановлением Правительства Республики Таджикистан от 25.06.2020 года «Стратегия реформирования системы исполнения уголовных наказаний Республики Таджикистан на период до 2030 года»2, так или иначе затрагивающая различные аспекты социальной реинтеграции лиц, отбывающих наказание и иные меры уголовно-правового воздействия. Полагаем, что данное сравнительно-правовое исследование необходимо для дальнейшего совершенствования организационно-правовых механизмов противодействия преступности, в контексте социальной реинтеграции осужденных, в государствах евразийского пространства.

На общность исторических судеб и универсализм социально-правовых реалий обществ данного пространства, справедливо обращает внимание Президент Республики Казахстан К.К. Токаев в своей статье «Ренессанс Центральной Азии: На пути к устойчивому развитию и процветанию» [3, с.1].

Материалы и методы

В процессе подготовки настоящей статьи использовались различные способы познания и исследования социально-правовой реальности, складывающиеся в области правового регулирования уголовно-

[1] Минимальные стандартные правила Организации Объединенных Наций в отношении обращения с заключенными (Правила Нельсона Манделы). Резолюция, принятая Генеральной Ассамблеей 17 декабря 2015 года. // URL: https://adilet.zan.kz/rus/docs/O1500000005 (дата обращения 20.07.2024).

[2] Стратегия реформирования системы исполнения уголовных наказаний Республики Таджикистан на период до 2030 года. Принята постановлением Правительства Республики Таджикистан от 25.06.2020 года // URL: http://www.adlia.tj/show_doc.fwx?rgn=136693 (дата обращения 20.07.2024).

исполнительной деятельности в Республике Казахстан и Республике Таджикистан. К этим способам необходимо отнести диалектический, сравнительно-правовой, системно-логический, социологический, эвристический, проблемно-поисковый методы. Их применение позволило выявить ряд проблем, учет и последующее решение которых, будут способствовать улучшению ресоциализирующей направленности уголовно-исполнительной деятельности не только в Казахстане и Таджикистане, но и в других государствах Центральной Азии.

В Республике Казахстан одним из основных источников правового регулирования уголовно-исполнительной деятельности является Уголовно-исполнительный кодекс Республики Казахстан[3] (далее – УИК РК). Следует отметить, что в нем содержится дефиниция «ресоциализации», упоминаемая однократно в пункте 3 статьи 123 УИК РК, имеющей название «Работа по социальной адаптации и психологической помощи». Термин «социальная реинтеграция» осужденных, в УИК РК не используется. Наряду с этим, среди юридических источников уголовно-исполнительного регулирования, важное место занимает Закон Республики Казахстан «О пробации»[4], акцентирующий внимание на доминирующей роли ресоциализации осужденных, в процессе пробации.

Заслуживает внимание то обстоятельство, что в соответствии с официальными данными КУИС МВД РК, по состоянию на 1 квартал 2024 года, в 62 пенитенциарных учреждениях и 16 следственных изоляторов содержалось 36 527 чел., что на 4,9 % превышало аналогичный показатель 2023 года. При этом доля осужденных отбывающих наказание в виде лишения свободы составляла 31 846 чел. Основной контингент помещенных в пенитенциарные учреждения, представлен лицами, виновными в тяжких преступлениях (53,5%). Однако показатель осужденных за особо тяжкие преступления, среди лиц, находящихся в местах лишения свободы, также достаточно высок и составляет 39,1 %. Доля осужденных за преступления небольшой и средней тяжести, суммарно соответствует показателю 7,4% [4, с.17]. Таким образом, в пенитенциарных учреждениях уголовно-исполнительной системы Республики Казахстан, в первом квартале 2024 года преобладали лица, совершившие наиболее опасные преступные деяния. Среди них, например, виновных в убийствах было 19,5%, в причинении тяжкого вреда здоровью – 3,3%. Как показывает статистика, доля лиц, совершивших преступления против половой неприкосновенности несовершеннолетних составила 5,5% осужденных. При этом в 2023 году, в пенитенциарных учреждениях КУИС МВД РК, находилось 343 осужденных за преступления экстремистской и террористической направленности [4, с.18]. Вполне очевидно, что абсолютное большинство этих осужденных, нуждается в создании условий, необходимых для их успешной постпенитенциарной социальной реинтеграции. По всей видимости, именно отсутствие этих условий, как и самого надлежащего алгоритма социальной реинтеграции, способствует тому, что почти 60% осужденных в местах лишения свободы в Казахстане, являются субъектами особо опасного рецидива преступлений. Однако, социальная реинтеграция необходима и для осужденных без изоляции от общества. В Республике Казахстан, эти осужденные охватываются в основном режимом пробационного контроля. Этот контроль связан с исполнением большинства наказаний, альтернативных лишению свободы. По состоянию на 1 квартал 2024 года доля осужденных к наказанию в виде ограничения свободы составляла 77,6 %. Показатель осужденных условно, соответствовал 11,8%. Что касается лиц, лишенных права занимать определенную должность или заниматься определенной деятельностью, то их доля составила 13,8% [4, с.21]. К сожалению, современные тенденции пробации в Казахстане сложились таким образом, что она в максимальной степени адресуется осужденным к наказанию в виде ограничения свободы, ставшему неоправданным конкурентом условному осуждению, реального практика применения которого, существенно сократилась. При этом, вопреки рекомендациям Токийских правил ООН, ориентирующих на максимальное использование санкций, связанных с общественным работами в процессе пробации, в Казахстане удельных вес осужденных к наказанию в виде привлечения к общественным работам, составил всего 1,7%. Еще более удручающее положение занимает наказание в виде испра-

[3] *Уголовно-исполнительный кодекс Республики Казахстан от 5 июля 2014 года № 234-V ЗРК. // URL: https://adilet.zan.kz/rus/docs/K1400000234 (дата обращения 20.07.2024 г.)*

[4] *Закон Республики Казахстан «О пробации» от 30 декабря 2016 года № 38-VI ЗРК. // URL: https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z1600000038 (дата обращения 20.07.2024).*

вительных работ. Доля осужденных к нему в первом квартале 2024 года, составила 0,03 %. Если подобные тенденции сохранятся, существует реальный риск полного исчезновения исправительных работ из правоприменительной практики Республики Казахстан. Полагаем, что данную ситуацию отчасти можно объяснить решением законодателя, признать исправительные работы денежным взысканием, т.е. фактическим «штрафом в рассрочку», что при значительной низкой платежеспособности лиц, совершивших преступления создает известные сложности для судов, при решении вопроса о назначении исправительных работ. Нельзя не отметить, что с позиции международных правовых актов ООН, среди всех наказаний наиболее высокий ресоциализирующий потенциал имеют санкции в виде исправительных и общественных работ. Думается, что просчеты в организационно-методологическом обеспечении пробации и пробелы в построении ее ресоциализирующих механизмов, привели к тому, что в первом квартале 2024 года, абсолютное большинство лиц, находящихся на пробационном контроле, составили осужденные за тяжкие преступления (65,5%). Вызывающим вопросы является показатель роста численности осужденных за тяжкие преступления, направляемых на пробационный контроль. В частности, по сравнению с первым кварталом 2023 года, доля таких осужденных возросла с 59% до 65,5% и это только за один год! В чем причина этого, достаточно странного явления. Представляется, что этих причин несколько. Во-первых, казахстанский законодатель не создал эффективного инструментария отбора правонарушителей, направляемых на пробацию, хотя контуры этого инструментария были заложены еще в Токийских правилах ООН. Досудебная пробация, хотя и предусмотренная казахстанским законодательством, к сожалению, в реальности не работает, и никто не обучил сотрудников органов пробации, методике проведения социального исследования личности правонарушителя. Никто не научил сотрудников пробации оценивать риски в посткриминальном поведении правонарушителей и составлять пробационные доклады для суда. И самое главное, суды не получили такого подспорья для своей работы, как содержательные пробационные доклады, по результатам которых они могли бы, с большей обоснованностью решать, кто из подсудимых заслуживает пробации, а кто нет. Другая причина тесно связана с «увлеченностью» судебной практики, наказанием в виде ограничения свободы. Суды назначают это наказание, по существу в минимальной степени распределяя подсудимых между другими альтернативными наказаниями. Доля условного осуждения, в разы сократилась в реальной практике и поэтому суды часто стоят перед дилеммой: отправить преступника в «места не столь отдаленные» или осудить с ограничением свободы, направив на пробационный контроль. Не могут же всех осужденных, водворять в пенитенциарные учреждения, тем более, что государственная политика, уже многие годы направлена на снижение численности «тюремного населения». В результате произошел рост числа осужденных за тяжкие преступления, находящихся на пробации. Этого бы не случилось, если бы все правонарушители, равномерно и обоснованно распределялись бы, между различными альтернативными видами уголовно-правового воздействия.

Вполне очевидно, что нахождение на пробационном контроле значительного числа осужденных за тяжкие преступления, включая преступления террористической и экстремистской направленности, требует их скорейшего включения в процессы социальной реинтеграции.

В Республике Таджикистан, основным источником правового регулирования уголовно-исполнительной деятельности, является Кодекс исполнения уголовных наказаний Республики Таджикистан[5] (далее – КИУН РТ). В нем дефиниция «социальная реинтеграция» не используется. Однако в «Стратегии реформирования системы исполнения уголовных наказаний Республики Таджикистан на период до 2030 года», данной дефиниции уделено значительное внимание. Наряду с ней используются такие термины, как социальная адаптация, социальная реабилитация и ресоциализация. В настоящее время в Таджикистане нет отдельного самостоятельного Закона РТ «О пробации». Однако разработан его проект, а также проект нового Кодекса исполнения уголовных наказаний. Что касается адресатов ресоциализирующего воздействия, то по данным официальной статистики Таджикистана на 2022 год, общая численность осу-

[5] *Кодекс исполнения уголовных наказаний Республики Таджикистан от 6 августа 2001 года. // URL: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=30586704 (дата обращения 20.07.2024).*

жденных, содержащихся в местах лишения свободы составляла 9410 чел. Абсолютное большинство из них являлось лицами мужского пола (9204 осужденных). В пенитенциарных учреждениях уголовно-исполнительной системы Таджикистана, содержалось 206 осужденных женщин и 72 несовершеннолетних. Заслуживает внимание то обстоятельство, что по состоянию на 2022 год, в пенитенциарных учреждениях различных видов в Таджикистане находилось 1514 осужденных за преступления террористической и экстремистской направленности. При этом в СИЗО содержалось 264 человека, которым вменяли совершение террористических и экстремистских преступлений. Заслуживает внимание то обстоятельство, что большая часть осужденных за преступные деяния террористической и экстремистской направленности (2783 осужденных), отбывала длительные сроки лишения свободы, продолжительностью от 5 до 10 лет. К «сверхдлительным» срокам изоляции от общества (свыше 15 лет), было осуждено 1185 лиц, совершивших преступления террористической и экстремистской направленности [5, с.11]. Фактически, каждый пятый осужденный, содержащийся в пенитенциарных учреждениях уголовно-исполнительной системы Таджикистана, является виновным в террористическом или экстремистском преступлении, совершенном преимущественно на религиозно-радикальной, ваххабитской почве. По-видимому, данные обстоятельства влияют на достаточно жесткую, карательную уголовно-правовую и уголовно-исполнительную практику в Таджикистане и на реакцию властей данного государства на религиозно-экстремистскую преступность, проявившуюся в частности, в запрете ношения не только никабов, но и хиджабов в общественных местах. Следует отметить, что хиджабы в отличии от никабов, являются традиционными одеяниями верующих мусульман в регионе Центральной Азии. Несомненно, что осужденные за преступления экстремистской и террористической направленности, как и абсолютное большинство осужденных к наказанию в виде лишения свободы, нуждаются в ресоциализирующей помощи и во включении в той или иной степени, в процессы социальной реинтеграции. На это недвусмысленно указывают рекомендации международных правовых актов ООН в сфере уголовной юстиции и противодействия воинствующему радикализму. Принятие в Таджикистане ранее упомянутого нами концептуального документа политико-правового характера «Стратегии реформирования системы исполнения уголовных наказаний Республики Таджикистан на период до 2030 года», является наглядным свидетельством стремления политического руководства страны к гуманизации уголовно-исполнительной деятельности и к имплементации международных правовых актов ООН, посвященных обращению с осужденными, в уголовно-исполнительное законодательство Таджикистана. Однако, в концептуальном определении задач и механизмов ресоциализации осужденных в Таджикистане, существуют достаточно серьезные проблемы. В параграфе 2 Стратегии реформирования УИС Таджикистана, названном «Реформирование системы учреждений исполнения уголовных наказаний, исполняющих наказания в виде лишения свободы», содержится пункт о необходимости раздельного содержания осужденных к лишению свободы, способных к ресоциализации с учетом тяжести и общественной опасности совершенных ими преступлений, сведений об их личности, поведении в местах лишения свободы, отношения к совершенному преступлению и неспособных к ней. Этот тезис впечатляет своей антигуманной сущностью, антинаучным содержанием и противоречием рекомендациям международных стандартов обращения с осужденными. Фактически, он предлагает всех осужденных к наказанию в виде лишения свободы, классифицировать и разделить на «способных» к ресоциализации и на «неспособных» к ней. Но на чем основывается подобная сегрегация осуждённых, и самое главное, что предлагается делать с теми, кто к ресоциализации «неспособен»?! Об этом, в Стратегии четко не говорится. Вполне очевидно, что, выводя целую группу осужденных как «неспособных» к ресоциализации, составители анализируемого документа, по существу отдают дань архаичным, антигуманным представлениям о существовании так называемых «неподлежащих» исправлению осужденных. А от этих представлений всего один шаг к теории «опасного состояния личности», отвергнутой мировой криминологией и оправдывавшей в свое время, использование инструментария наказания в виде лишения свободы, в репрессивных, политических целях. Следует подчеркнуть, что ни в одном международном правовом акте ООН не приводится подобной классификации осужденных и не указывается, что среди них могут быть группы, «неспособные»

к ресоциализации. Если придерживаться подхода, который разделяют разработчики Стратегии развития УИС РТ, то получается, что есть осужденные, в отношении которых бессмысленны меры по их ресоциализации, программы социально-правовой помощи и любое воспитательно-профилактическое воздействие. Что же тогда остается в отношении этих осужденных, кроме уголовной репрессии? Но это игнорирует не только рекомендации международных правовых актов, но и выводы, которые были сформулированы еще советской пенологией и наукой исправительно-трудового (уголовно-исполнительного права) в 60-х годах XX века, о необходимости применения исправительного, воспитательно-профилактического воздействия, ко всем категориям осужденных без исключения. Кроме того, подобное разделение осужденных противоречит и Кодексу Республики Таджикистан исполнения уголовных наказаний, в котором предусматривается, что меры исправительного воздействия и задачи исправления, направлены на всех осужденных, как находящихся в пенитенциарных учреждениях, так и отбывающих наказания без изоляции от общества. Иными словами, в данном вопросе, Стратегия развития УИС РТ, расходится со сложившимися и ставшими классическими постулатами уголовно-исполнительного законодательства Республики Таджикистан.

Следует отметить, что далеко не все актуальные проблемы уголовно-исполнительной деятельности, названы в Стратегии развития УИС РТ. В частности, это проблемы контроля и социальной реинтеграции в отношении осужденных с отсрочкой отбывания наказания и с условным неприменением наказания; проблемы обеспечения условий содержания осужденных уязвимых категорий; форм и методов взаимодействия органов и учреждений УИС РТ, и институтов гражданского общества. Кроме того, следует назвать проблемы индивидуализации и дифференциации профилактического, ресоциализирующего воздействия на осужденных за преступления террористической и экстремистской направленности, обеспечения эффективного использования инструментария административного надзора, как средства предупреждения постпенитенциарной террористической и экстремистской преступности; проблемы трансформации инспекций исправительных дел в органы пробации; проблемы разработки и применения программ социальной реинтеграции и механизма оценки рисков осужденных, с момента их помещения в пенитенциарные учреждения и после отбытия наказания.

Что касается уголовно-исполнительной системы Республики Казахстан, то в ней также существуют концептуальные и практические проблемы обеспечения социальной реинтеграции осужденных, включая лиц, совершивших преступления террористической и экстремистской направленности. К сожалению, до сих пор не создан работающий организационно-правовой алгоритм создания и последующего применения индивидуальных программ социальной реинтеграции осужденных, учитывающих их потребности и интересы общества. Серьезные проблемы существуют в дальнейшем развитии пробации в Казахстане. Так в частности, руководство КУИС МВД РК, придерживается ошибочного подхода, в соответствии с которым все вопросы ресоциализации осужденных, находящихся на пробации переданы в местные исполнительные органы власти. Более того, усиленно продвигается идея передачи функции пробации, в Комитет административной полиции МВД РК. Это порождает определенные риски искусственного разделения пробационного контроля и ресоциализирующего воздействия. Кроме того, возложение на сотрудников местных исполнительных государственных органов, а в перспективе на сотрудников Комитета административной полиции, не свойственных им задач социальной реинтеграции осужденных - может в принципе вообще привести к дискредитации пробации и к утрате ей каких-либо перспектив и возможностей в Казахстане.

Результаты и обсуждение

Завершение работы над данной статьей позволило сформулировать ее результаты, относящиеся к различным аспектами правового регулирования социальной реинтеграции осужденных, в уголовно-исполнительном законодательстве. Прежде всего, необходимо более четко определить концептуальные основы и организационно-правовой механизм социальной реинтеграции осужденных, в системной связи с задачами их исправления и предупреждения преступлений, в доктрине уголовно-исполнительного права. Представляется недопустимым и неоправданным «жонглирование» новомодными терминами в законодательных актах и программных документах, без уяснения их подлинного научного и методологического смысла. В этой

связи, крайне необходим дальнейший поиск и уточнение реалистичных критериев исправления осужденных, соответствующих современному состоянию пенологической науки, потребностям и ожиданиям уголовно-исполнительной практики, как в Казахстане, так и в других государствах региона Центральной Азии. Данное обстоятельство обуславливает необходимость внедрения в практику, эффективных алгоритмов создания и последующего применения индивидуальных программ социальной реинтеграции осужденных, доступных для использования как в органах пробации, так и в пенитенциарных учреждениях. Эти программы должны быть реалистичными и выполнимыми, связанными с целями и задачами уголовно-исполнительного законодательства. В Стратегии развития УИС РТ, как отмечалось нами ранее, содержится ошибочный, противоречащий Кодексу исполнения уголовных наказаний РТ и международным правовым актам ООН, тезис о разграничении осужденных на «способных» к ресоциализации и на не способных к ней. Этот тезис целесообразно исключить из Стратегии развития УИС РТ, что, однако, не снимает с повестки вопрос о классификации осужденных, в соответствии с рекомендациями международных стандартов ООН и достижениями современной пенологии, науки уголовно-исполнительного права. Нельзя не учитывать, что существуют группы осужденных, с которыми связан более высокий уровень сложности в их социальной реинтеграции. Это, например, осужденные за преступления террористической направленности, лидеры религиозных экстремистов, представители «привилегированных» социальных страт осужденных. Объективные трудности могут возникать в процессе социальной реинтеграции некоторых уязвимых групп заключенных (иностранцев, представителей религиозных и национальных меньшинств и т.п.). Эти сложности, могут быть обусловлены разницей социокультурных традиций, языковыми барьерами и т.п. В связи с этим, особую значимость приобретают вопросы создания и эффективного использования системы оценки рисков, рекомендуемой международными правовым актами ООН. Эта оценка касается не только криминальных рисков, но и рисков любых социальных отклонений: наркотизации, попадания под влияние группировок религиозно-экстремистской направленности, суицидального поведения. Данная система позволит не только классифицировать осужденных по степени выраженности этих рисков, но и разрабатывать индивидуальные программы социальной реинтеграции, с учетом повышенной или минимальной возможности совершения преступлений конкретными осужденными, их «включения» в различные девиантные, асоциальные формы поведения, препятствующие успешной социальной реинтеграции.

В соответствии с рекомендациями Правил Нельсона Манделы и учитывая сложившийся мировой опыт, целесообразно создать в уголовно-исполнительной системе Казахстана и Таджикистана, институт пенитенциарных священнослужителей (тюремных капелланов), деятельность которых позволяла бы не только удовлетворять духовные потребности осужденных, но и улучшать профилактическую работу с осужденными за преступления террористической и экстремистской направленности, тем самым способствуя повышению эффективности их социальной реинтеграции.

В Республике Казахстан по-видимому целесообразно проведение широкой общественной дискуссии, относительно дальнейшей юридической судьбы службы пробации, ее ведомственной принадлежности и подчиненности. Необходим крайне взвешенный и осторожный подход к решению вопроса, о ее возможном выходе из-под юрисдикции Комитета уголовно-исполнительной системы МВД РК. На наш взгляд, представляется совершенно не допустимым искусственное разделение функций контроля и социальной реинтеграции осужденных. Контроль не может существовать сам по себе, так как он призван создавать необходимые условия, для последующей социальной реинтеграции осужденных.

Заключение

Подводя итог изложенному необходимо отметить, что дальнейшее исследование проблем социальной реинтеграции осужденных должно осуществляется наряду с содержательным улучшением как законодательных актов, так и программных документов политико-правового характера, посвященных уголовно-исполнительной деятельности и уголовно-исполнительной политике. Это позволит повысить качественный уровень социальной реинтеграции осужденных, не только в Казахстане и Таджикистане, но и других государствах региона Центральной Азии, сделав его достойным вызовам и ожиданиям XXI века.

ЛИТЕРАТУРА

1. Уткин В.А. Проблемы теории уголовных наказаний: курс лекций. – Томск: Издательский дом ТГУ, 2018. – 240 с.

2. Филимонов В.Д. Филимонов О.В. Институт права. Институт уголовного права. Институт уголовно-исполнительного права. - М.: ИД «Юриспруденция», 2014. – 256 с.

3. Токаев К.К. Ренессанс Центральной Азии: На пути к устойчивому развитию и процветанию. // URL: https://kazpravda.kz/n/renessans-tsentralnoy-azii-na-puti-k-ustoychivomu-razvitiyu-i-protsvetaniyu/ (дата обращения: 10.08.2024).

4. Джанибеков Т.Н. Актуальные проблемы уголовно-исполнительной системы Казахстана. Материалы заседания Общественного совета по вопросам деятельности органов внутренних дел Республики Казахстан. - Астана: МВД РК, 2024. – 74 с.

5. Ткаченко В.В. Отчет о достижениях за 2019-2023 годы. Программа по работе с заключенными за участие в вооруженных конфликтах и боевых действиях на территории иностранных государств в Республике Таджикистан. Управление ООН по наркотикам и преступности. – Душанбе: УНП ООН, 2024. – 86 с.

REFERENCES

1. Utkin V.A. Problemy teorii ugolovnykh nakazaniy: kurs lektsiy. – Tomsk: Izdatel'skiy dom TGU, 2018. – 240 s.

2. Filimonov V.D., Filimonov O.V. Institut prava. Institut ugolovnogo prava. Institut ugolovno-ispolnitel'nogo prava. - M.: ID «Yurisprudentsiya», 2014. – 256 s.

3. Tokayev K.K. Renessans Tsentral'noy Azii: Na puti k ustoychivomu razvitiyu i protsvetaniyu. // URL: https://kazpravda.kz/n/renessans-tsentralnoy-azii-na-puti-k-ustoychivomu-razvitiyu-i-protsvetaniyu/ (data obrashcheniya: 10.08.2024)

4. Dzhanybekov T.N. Aktual'nye problemy ugolovno-ispolnitel'noy sistemy Kazakhstana. Materialy zasedaniya Obshchestvennogo soveta po voprosam deyatel'nosti organov vnutrennikh del Respubliki Kazakhstan. - Astana: MVD RK, 2024. – 74 s.

5. Tkachenko V.V. Otchet o dostizheniyakh za 2019-2023 gody. Programma po rabote s zaklyuchennymi za uchastie v vooruzhennykh konfliktakh i boyevykh deystviyakh na territorii inostrannykh gosudarstv v Respublike Tadzhikistan. Upravlenie OON po narkotikam i prestupnosti. – Dushanbe: UNP OON, 2024. – 86 s.

УДК 343.6
ГРНТИ 10.77.51

О СОВЕРШЕНСТВОВАНИИ УГОЛОВНО-ПРАВОВОЙ СИСТЕМЫ ПРЕДУПРЕЖДЕНИЯ УБИЙСТВ, СОВЕРШАЕМЫХ НА СЕМЕЙНО-БЫТОВОЙ ПОЧВЕ

Кыздарбекова Баян Жакеновна
Кандидат юридических наук, ассоциированный профессор, главный научный сотрудник отдела уголовного, уголовно-процессуального, уголовно-исполнительного законодательства Института законодательства и правовой информации Республики Казахстан; г. Астана, Республика Казахстан;
e-mail: kyzdarbekova.b@zqai.kz

Аннотация. *В статье рассматриваются проблемные вопросы уголовно-правового противодействия убийствам на семейно-бытовой почве. Несмотря на то, что тенденций к увеличению количества данного вида убийств не наблюдается, по мнению автора, официальная статистика не полностью отражает реальное положение по причине управляемой регистрации. Указывая на отсутствие законодательного и доктринального определения понятия «убийство, совершенное в семейно-бытовой сфере», автор утверждает, что ученые-юристы, формулируя дефиницию рассматриваемого деяния, не всегда включают в нее все криминообразующие признаки, предусмотренные уголовным законом. Автор обращает внимание на недостаточную эффективность уголовно-правовой системы противодействия внутрисемейным убийствам. Аргументируется необходимость дополнения законодательного перечня обстоятельств, отягчающих уголовную ответственность и наказание, закрепленного в ч. 1 ст. 54 УК РК, путем включения в него такого обстоятельства, как «совершение уголовного правонарушения в отношении члена своей семьи и иных лиц, включенных законодательством в сферу семейно-бытовых отношений». Также предлагается возвести убийство, совершенное в семейно-бытовой сфере, в ранг квалифицированного состава преступления, предусмотренного статьей 99 УК РК. Обосновывая то, что уголовно-правовое воздействие на детерминанты убийств в семейно-бытовой сфере осуществляется посредством нормы о необходимой обороне, а также нормы, предусматривающей уголовную ответственность за угрозу (ст. 115 УК), выдвигаются предложения по их совершенствованию. В частности, аргументируется целесообразность более четкого и ясного определения критериев и обстоятельств, при которых действия обороняющегося будут считаться правомерными, а также включения в ч. 2 ст. 115 УК РК квалифицирующего признака, предусматривающего ответственность за угрозу, совершенную в отношении членов семьи и лиц, с целью предотвращения трансформации угроз в убийства.*

Ключевые слова: *уголовная ответственность за убийство, убийство в семейно-бытовой сфере, преступления в семейно-бытовой сфере, уголовно-правовое противодействие убийствам в семейно-бытовой сфере, угроза убийством.*

ОТБАСЫЛЫҚ-ТҰРМЫСТЫҚ НЕГІЗДЕ ЖАСАЛАТЫН КІСІ ӨЛТІРУДІҢ АЛДЫН АЛУДЫҢ ҚЫЛМЫСТЫҚ-ҚҰҚЫҚТЫҚ ЖҮЙЕСІН ЖЕТІЛДІРУ ТУРАЛЫ

Баян Жәкенқызы Қыздарбекова
Заң ғылымдарының кандидаты, қауымдастырылған профессор, Қазақстан Республикасының Заңнама және құқықтық ақпарат институтының қылмыстық, қылмыстық-процестік, қылмыстық-атқарушылық заңнама бөлімінің бас ғылыми қызметкері; Астана қ., Қазақстан Республикасы; e-mail: kyzdarbekova.b@zqai.kz

Аннотация. *Мақалада отбасылық-тұрмыстық негізде кісі өлтіруге қарсы қылмыстық-құқықтық іс-қимылдың проблемалық мәселелері қарастырылады. Автордың пікірінше, кісі өлтірудің осы түрінің санының өсу тенденциясы байқалмағанына қарамастан, ресми статистика басқарылатын тіркеуге байланысты нақты жағдайды толық көрсетпейді. «Отбасылық-тұрмыстық салада жасалған кісі өлтіру» ұғымының заңнамалық және доктриналық анықтамасының жоқтығын көрсете отырып, автор заңгер ғалымдар бұл әрекеттің анықтамасын тұжырымдай отырып, оған қылмыстық заңда көзделген барлық криминалистикалық белгілерді әрдайым енгізе бермейді деп тұжырымдайды. Автор отбасылық кісі өлтіруге қарсы қылмыстық-құқықтық жүйенің тиімсіздігіне назар аударады. Қылмыстық жауаптылық пен жазаны ауырлататын мән-жайлардың заңнамалық тізбесін толықтыру қажеттілігі дәлелденеді. ҚР ҚК-нің 54-і оған «өз отбасы мүшесіне және заңнамасымен отбасылық-тұрмыстық қатынастар саласына енгізілген өзге де адамдарға қатысты қылмыстық құқық бұзушылық жасау» сияқты мән-жайды енгізу арқылы жүзеге асырылады. Сондай-ақ, отбасылық-тұрмыстық салада жасалған кісі өлтіруді ҚР ҚК 99-бабында көзделген қылмыстың білікті құрамы дәрежесіне көтеру ұсынылады. Отбасылық-тұрмыстық саладағы кісі өлтіру детерминанттарына қылмыстық-құқықтық ықпал ету қажетті қорғаныс туралы норма, сондай-ақ қауіп үшін қылмыстық жауаптылықты көздейтін норма арқылы жүзеге асырылатынын негіздей отырып (ҚК-нің 115-бабы), оларды жетілдіру бойынша ұсыныстар ұсынылады. Атап айтқанда, қорғаушының іс-әрекеті заңды деп саналатын критерийлер мен мән-жайларды негұрлым нақты және анық айқындаудың, сондай-ақ ҚК-нің 115-бабының 2-бөлігіне қауіптердің кісі өлтіруге айналуын болдырмау мақсатында отбасы мүшелері мен адамдарға қатысты жасалған қауіп үшін жауаптылықты көздейтін біліктілік белгісін енгізудің орындылығы дәлелденеді.*

Түйінді сөздер: *кісі өлтіру, отбасылық-тұрмыстық саладағы кісі өлтіру, отбасылық-тұрмыстық саладағы қылмыстар үшін қылмыстық жауаптылық, отбасылық-тұрмыстық саладағы кісі өлтіруге қылмыстық-құқықтық қарсы іс-қимыл, кісі өлтіру қаупі.*

ON IMPROVING THE CRIMINAL LAW SYSTEM FOR THE PREVENTION OF HOMICIDES COMMITTED ON FAMILY AND DOMESTIC GROUNDS

Kyzdarbekova Bayan Zhakenovna
Candidate of Legal Sciences, Associate Professor, Chief Researcher of the Department of Criminal, Criminal Procedure, Penal Enforcement Legislation of the Institute of Legislation and Legal Information of the Republic of Kazakhstan; Astana c., Republic of Kazakhstan; e-mail: kyzdarbekova.b@zqai.kz

Abstract. *The article discusses problematic issues of criminal law counteraction to homicides on domestic grounds. Despite the fact that there are no trends towards an increase in the number of this type of homicide, according to the author, official statistics do not fully reflect the real situation due to controlled registration. Pointing out the lack of a legislative and doctrinal definition of the concept of "murder committed in the family and household sphere," the author argues that legal scholars, when formulating the definition of the act in question, do not always include in it all the criminalizing features provided for by criminal law. The author draws attention to the insufficient effectiveness of the criminal law system for countering intra-family murders. The necessity of supplementing the legislative list of circumstances aggravating criminal liability and punishment, fixed in Part 1 of art. 54 of the Criminal Code of the Republic of Kazakhstan, by including in it such circumstances as "the commission of a criminal offense against a member of one's family and other persons included by law in the sphere of family and household relations." It is also proposed to elevate murder committed in the family and household sphere to the rank of a qualified crime under Article 99 of the Criminal Code of the Republic of Kazakhstan. Justifying the fact that the criminal legal impact on the determinants of homicide in the family and household sphere is carried out through the provision on necessary defense, as well as the provision criminalizing the threat (art. 115 CC), proposals for their improvement are being put*

forward. In particular, it argues for the expediency of a clearer and clearer definition of the criteria and circumstances under which the defender's actions will be considered legitimate, as well as the inclusion in Part 2 of Article 115 of the Criminal Code of the Republic of Kazakhstan of a qualifying feature providing responsibility for threats made against family members and individuals in order to prevent the transformation of threats into murders.

Keywords: *criminal liability for murder, murder in the family and household sphere, crimes in the family and household sphere, criminal legal counteraction to murders in the family and household sphere, threat of murder.*

DOI: 10.52026/2788-5291_2025_80_2_127

Введение

На всём протяжении существования человечества убийство неизменно признавалось наиболее тяжким преступлением против личности, отличающимся необратимостью последствий – лишением человека жизни. Поэтому обеспечение безопасности граждан и защита их от посягательств на жизнь, убийства в семейно-бытовой сфере, являются одними из приоритетных задач государства на современном этапе.

В обеспечение соблюдения запрета на произвольное лишение человека жизни, установленного в части 2 статьи 15 Конституции Республики Казахстан и статье 3 Всеобщей декларации прав человека 1948 г., уголовным законом предусмотрена ответственность за убийство (статьи 99-103 УК). По данным Комитета по правовой статистике и специальным учетам Генеральной Прокуратуры Республики Казахстан, доля убийств, совершенных в семейно-бытовой сфере от общего количества убийств в стране, в период действия УК РК 2014 г. составила: в 2015 г. – 19,7%; в 2016 г. – 21,3%; в 2017 г. – 22,2%; в 2018 г. – 17,5 %; в 2019 г. – 15,5 %, в 2020 г. – 18,2 %, в 2021 г. – 24,4 %, в 2022 – 20,8 %, в 2023 г. – 22,9 %, январь-август 2024 года – 16 %[1] Как видим, тенденций к стабильному снижению или увеличению внутрисемейных убийств не наблюдается: с 2015 по 2017 гг. – рост числа рассматриваемого преступления (с 19,7 % до 22,2 %); с 2018 по 2019 гг. – снижение показателей (до 15,5%); с 2020 по 2021 гг. – рост, достигший максимального значения за весь период – 24,4%. Вместе с тем следует учитывать, что официальная статистика не в полной мере отражает фактическое количество совершаемых убийств в силу существования элементов управляемой регистрации. Кроме того, ряд исследователей обоснованно утверждают, что определенная часть убийств остаётся официально не учтённой (латентной), а также что из низколатентных данные преступления перешли в категорию среднелатентных [1].

Приведенные статистические данные свидетельствуют о недостаточной эффективности существующих мер по профилактике и противодействию внутрисемейных убийств. Это, в свою очередь, указывает на необходимость выработки дополнительных мер, направленных на противодействие данным преступлениям. В этом контексте совершенствование уголовно-правовой системы их предупреждения приобретает первостепенное значение.

К основным элементам, которые, с нашей точки зрения, требуют усиления предупредительного воздействия уголовно-правовыми средствами, можно отнести нормы уголовного закона, предусматривающие ответственность за убийство (ст. 99 УК РК), угрозу (ст.115 УК РК), а также нормы о необходимой обороне.

Материалы и методы исследования

Материалами для исследования послужили труды ученых-юристов, в которых рассматривались вопросы уголовной ответственности за убийство, а также статистические данные Комитета по правовой статистике и специальным учетам Генеральной прокуратуры Республики Казахстан, касающиеся статистики внутрисемейных убийств. Правовой базой исследования явились Конституция Республики Казахстан, Уголовный кодекс Республики Казахстан и зарубежных стран. При проведении исследования использованы формально-догматический, системный, сравнительно-правовой и логический методы научного познания.

Результаты и обсуждения

Уголовный закон не содержит определе-

[1] *Форма отчета № 1-М «О зарегистрированных уголовных правонарушениях» / Официальный сайт Комитета по правовой статистике и специальным учетам Генеральной Прокуратуры Республики Казахстан // URL: http:// qamqor.gov.kz/ (дата обращения: 23.07.2024).*

ние понятия «убийство, совершенное в семейно-бытовой сфере». Оно не выработано и уголовно-правовой доктриной. Это связано с тем, что некоторые ученые-юристы, формулируя дефиницию рассматриваемого деяния, не всегда включают в него все криминообразующие признаки убийства, предусмотренные уголовным законом [2].

В литературе до сих пор идет дискуссия по вопросу отнесения преступного посягательства на члена своей семьи к отягчающим обстоятельствам. Так, например, А.Н. Ильяшенко предлагает включить в ст. 63 УК РФ такое отягчающее обстоятельство, как «совершение насильственного преступления в отношении члена своей семьи или иного близкого родственника» [3]. Разделяя точку зрения автора в части включения данного обстоятельства в соответствующий перечень, предусмотренный уголовным законодательством, мы все же полагаем, что он неоправданно сужает круг лиц, входящих в семейно-бытовые отношения. Если следовать его позиции, то в сферу семейно-бытовых отношений нельзя, к примеру, отнести отношения между лицами, состоящими в «гражданском браке», суррогатной матерью и биологическими родителями. Так, в соответствии с подпунктом 13) п. 1 ст. 1 Кодекса Республики Казахстан от 26 декабря 2011 года «О браке (супружестве) и семье» (далее - Кодекс О браке (супружестве) и семье») к числу близких родственников относятся родители (родитель), дети, усыновители (удочерители), усыновленные (удочеренные), полнородные и неполнородные братья и сестры, дедушка, бабушка, внуки.

В нашем понимании, понятие «семейно-бытовые отношения» не должно ограничиваться только традиционными формами брака и родственными связями, оно должно включать и другие формы отношений, такие, например, как между лицами, состоящими в «гражданском браке» (фактическое сожительство) и др. Такой подход позволит более полно учитывать разнообразие семейно-бытовых отношений в современном обществе.

В связи с отмеченным нам представляется более правильной формулировка «в отношении члена своей семьи и иных лиц, включенных законодательством в сферу семейно-бытовых отношений».

Л.А. Букалерова и Ф.А. Меликов, считая насилие в семье тяжким преступлением, обладающим глубоким социально-криминогенным характером и имеющим пагубные последствия как для отдельного индивида, так и для общества, предлагают предусмотреть его в качестве отдельного элемента отягчающих обстоятельств [4]. При формулировании данного признака делают акцент не на потерпевшем от преступления, а на признаке субъекта преступления, определяя его связь с потерпевшим. Так, по их мнению, данный признак должен быть сформулирован как «совершение преступления членом своей семьи или близким родственником» [4].

Поддерживая идею авторов о включении в уголовный закон нового отягчающего уголовную ответственность и наказание обстоятельства, мы все же считаем не совсем удачной предлагаемую ими формулировку. С нашей точки зрения, такое изложение данного обстоятельства в законе будет создавать сложности в его толковании у правоприменителя, в частности, может вызвать разночтения. Это, во-первых. Во-вторых, она не позволяет понять, почему преступление, совершенное лицом против члена своей семьи или родственника, признается обстоятельством, влекущим ужесточение уголовной ответственности и наказания, т.е. в данном случае не проглядывается социальная связь между виновным и потерпевшим.

Основываясь на изложенном мы предлагаем дополнить ч. 1 ст. 54 УК РК пунктом 17) следующего содержания: «17) совершение уголовного правонарушения в отношении члена своей семьи и иных лиц, включенных законодательством РК в сферу семейно-бытовых отношений».

При этом термин «семейно-бытовые отношения» мы трактуем в широком смысле, охватывающем отношения не только между членами семьи и близкими родственниками, но и бывшими супругами, родителями каждого из супругов или бывших супругов, лицами, состоящими в «гражданском браке», суррогатной матерью и биологическими родителями.

Довольно убедительными выглядят доводы С.Н. Ситникова относительно необходимости выделения преступных посягательств в семейно-бытовой сфере в самостоятельные нормы. Автор утверждает, что что эти преступления не являются изолированными случаями и имеют свои особенности, поскольку совершаются в частной сфере между лицами, у которых есть или были интимные, или близкие отношения, и которые могут быть связаны различными узами, такими как совместное владение имуществом, наличие детей, экономическая или иная зависимость и тому подобное [5]. С данным

мнением трудно не согласиться, поскольку любые проявления внутрисемейного насилия, особенно когда речь идет о серьезных преступлениях против личности, например, таких как убийства, тяжкие и средней тяжести телесные повреждения, изнасилования и другие, оказывают крайне негативное воздействие на остальных членов семьи. Это проявляется в форме «вторичной виктимизации», которая заключается в том, что члены семьи, ставшие свидетелями насилия или преступления, также страдают от их последствий. Часто последние бывают и более тяжкого характера, например, выражаться в депрессивных состояниях, психологических травмах, деструктивном поведении, а в некоторых случаях даже приводить к самоубийствам.

Кроме того, криминальные явления в семье закладывают у ее членов такие негативные черты, как агрессивность, озлобленность, утрата уважения к нравственным ценностям и др., что впоследствии может привести к девиантным формам их поведения. Поэтому насильственные преступления в семейно-бытовой сфере обладают большей общественной опасностью в сравнении с аналогичными преступлениями, совершенными за рамками данной области общественных отношений. Это диктует необходимость новых концептуальных подходов, законодательных решений. При этом важно учитывать поставленную Главой государства РК Касым-Жомартом Токаевым в своем Послании к народу Казахстана 2 сентября 2019 года «Конструктивный общественный диалог – основа стабильности и процветания Казахстана» задачу по ужесточению наказания за бытовое насилие против женщин и другие тяжкие преступления против личности [6].

С.Н. Ситников, придерживаясь своей позиции о выделении в уголовном законе самостоятельных составов, предусматривающих ответственность за преступные посягательства в семейно-бытовой сфере, утверждает, что предложение о включении в уголовный закон «… квалифицирующих и отягчающих обстоятельств, касающихся усиления ответственности за преступные посягательства, совершенные в отношении члена своей семьи, следует расценивать не как криминализацию данной разновидности посягательств против личности, а как усиление ее интенсивности» [5].

Если обратиться к уголовному законодательству некоторых зарубежных стран, то можно констатировать, что в нем закреплено больше мер, направленных на противодействие насильственным семейно-бытовым преступлениям, в том числе и убийствам в указанной сфере общественных отношений. Так, в частности, ст. 221-4 «Умышленное убийство (meurtre)» УК Франции (в редакции Закона № 94-89 от 1 февраля 1994 г. и закона № 96-647 от 22 июля 1996 г.) содержит пункт 2, которым предусматривается ответственность за убийство в «отношении законного или естественного родственника по восходящей линии или в отношении приемных отца или матери»[2].

Также законодателем Франции установлена ответственность супруга или лица, состоящего во внебрачном сожительстве с потерпевшим за действия насильственного характера, повлекшие смерть без намерения ее причинить (п. 6 ст. 222-8). За насильственные действия, повлекшие увечье или хроническое заболевание, в отношении законного или естественного родственника по восходящей линии либо в отношении приемных отца или матери (п. 3 ст. 222-10)[3].

В Законе об уголовном праве Израиля, принятого в 1977 г., предусмотрены квалифицирующие признаки в следующих составах преступлений: (бет) ст. 335 «Телесное повреждение и ранение при отягчающих обстоятельствах»: «(бет). Тот, кто совершает преступление, предусмотренное ст. 334, в отношении члена его семьи, наказывается удвоенным наказанием, предусмотренным за преступление. Относительно настоящей статьи «член его семьи» - включает лицо, которое было в прошлом членом его семьи, и оно является одним из следующих: (1) его супругом, включая сожителя как супруга; (2) несовершеннолетним либо беспомощным, в отношении которых преступник является ответственным, согласно понятию «лицо, ответственное за несовершеннолетнего либо беспомощного», предусмотренному ст. 368 алеф», ст. 300 «Преднамеренное убийство»: «Тот, кто совершает одно из следующего: (1) злонамеренно причиняет запрещённым

[2] *Уголовный кодекс Франции [ЭР] // URL: http://law.edu.ru/norm/norm.asp?normID=1243018&subID=100104265,100104266,100104298,100105410,100105411,100105685,100105698#text (дата обращения: 29.07.2024).*

[3] *Уголовный кодекс Франции [ЭР] / URL: http://law.edu.ru/norm/norm.asp?normID=1243018&subID=100104265,100104266,100104298,100105410,100105411,100105685,100105698#text (дата обращения: 29.07.2024)*

действием/бездействием смерть своих отца, матери, дедушки либо бабушки»[4].

В статье 250 «Убийство, убийство родственника по прямой линии» Уголовного кодекса Республики Корея (принят 18.09.1953 г.) закреплено, что «Убийство собственного родственника по прямой восходящей линии или родственника по прямой восходящей линии супруга наказывается смертной казнью или каторжными работами на пожизненный срок или на срок не менее семи лет»[5].

В п. 1) ст. 80 Уголовного кодекса Республики Аргентина установлено, что «наказывается пожизненными каторжными работами или пожизненным тюремным заключением (при этом возможно применение предусмотренных статьей 52 настоящего Кодекса) тот, кто причинил смерть: 1) своему родственнику по восходящей или нисходящей линии либо супругу, заведомо зная о существовании родственных связей…»[6].

Часть 2 ст. 129 «Убийство» Уголовного кодекса Литовской Республики (утвержден 26 сентября 2000 г.) содержит пункт 3), которым предусматривается ответственность за убийство своей матери, отца или ребенка[7].

Завершая описание зарубежного опыта уголовно-правового обеспечения охраны и защиты жизни и здоровья граждан в сфере семейно-бытовых отношений, заметим, что модели криминализации деяний подобного рода могут прижиться и в Казахстане, но с учетом особенностей нашей правовой системы. Поэтому считаем целесообразным выделить в общих составах таких преступлений против личности, как умышленное причинение тяжкого вреда здоровью (ст. 106 УК РК), умышленное причинение средней тяжести вреда здоровью (ст. 103 УК РК, а также убийства (ст. 99 УК) квалифицированные виды, предусматривающие ответственность за совершение этих деяний в отношении члена своей семьи и иных лиц, включенных законодательством Республики Казахстан в сферу семейно-бытовых отношений. Это даст дополнительный импульс в деле противодействия убийствам в указанной сфере общественных отношений уголовно-правовыми мерами и будет отвечать правилам и критериям конструирования квалифицированных составов преступлений - о допустимости и целесообразности усиления уголовной ответственности посредством квалифицирующего признака состава преступления.

В связи с этим предлагаем в ч. 2 ст. 99 УК РК предусмотреть пункт 16) и изложить его в следующей редакции:

«4-1) совершенное в отношении члена своей семьи и иных лиц, включенных законодательством Республики Казахстан в сферу семейно-бытовых отношений».

Возведение убийства, совершенного в семейно-бытовой сфере, в ранг квалифицированного вида состава преступления, предусмотренного ст. 99 УК РК, будет свидетельствовать о повышенной общественной опасности противоправного деяния, по сравнению с основным составом преступления.

Среди элементов, указывающих на возросшую общественную опасность данного деяния, можно отметить признак, характеризующий обстановку совершения преступления. Дело здесь не только в том, что преступление совершается против члена семьи и лиц, включенных законодательством Республики Казахстан в сферу семейно-бытовых отношений, но, что более важно, - криминальные явления в семье закладывают у ее членов такие негативные черты, как агрессивность, озлобленность, утрату уважения к нравственным ценностям и др., способствующим впоследствии к совершению ими насильственных преступлений против личности, а также девиантным формам их поведения.

В качестве действенного инструмента по противодействию убийств в семейно-бытовой сфере можно рассматривать институт необходимой обороны. Это связано с тем, что последний, как справедливо отмечается в литературе, оказывает в определенной мере «действенным сдерживающим фактором насильственной преступности, поскольку пассивность обороняющегося, нередко, вызывает у нападающего чувство полной безнаказанности и, как следствие этого, провоцирует эскалацию агрессивных действий

[4] *Закон об уголовном праве Израиля [ЭР] // URL:file:///C:/Users/User/Downloads/%D0%97%D0%B0%D0%BA%D0%BE%D0%BD%20%D0%BE%D0%B1%20%D1%83%D0%B3%D0%BE%D0%BB%D0%BE%D0%B2%D0%BD%D0%BE%D0%BC%20%D0%BF%D1%80%D0%B0%D0%B2%D0%B5%20%D0%98%D0%B7%D1%80%D0%B0%D0%B8%D0%BB%D1%8F%20-%202010%20%D0%B3.pdf (дата обращения: 30.07.2024).*

[5] *Уголовный кодекс Республики Корея // URL: https://vseokoree.com/vse-o-koree/zakony-i-normativnye-pravovye-akty/ugolovnyj-kodeks-respubliki-koreya (дата обращения: 30.07.2024).*

[6] *Уголовный кодекс Республики Аргентина // URL: http://mosmediator.narod.ru/index/0-426 (дата обращения: 30.07.2024).*

[7] *Уголовный кодекс Литовской Республики // URL: http://www.law.edu.ru/norm/norm.asp?normID=1243877&subID=100107735,100107738,100107755,100107815#text (дата обращения: 30.07.2024).*

с его стороны» [7, с. 135]. В связи с этим В.В. Орехов утверждает, что «предоставление лицам больших полномочий по защите от общественно опасных посягательств путем причинения вреда посягающим в условиях усложняющейся криминальной ситуации в стране является одним из способов предупреждения преступлений, ибо угроза получать активный отпор, быть раненным оказывает определенное психическое воздействие на лиц, пытающихся совершить преступление» [8].

Действительно, опасение встретить активное сопротивление со стороны обороняющегося способно удержать лицо от совершения посягательства (нападения), однако не совсем понятно, что имеет автор под «предоставлением лицам больших полномочий». Употребление данного выражения, на наш взгляд, является не совсем правильным, т.к. применение необходимой обороны ограничено пределами ее правомерности.

Рассмотрение института необходимой обороны как действенного уголовно-правового средства противодействию убийств в семейно-бытовой сфере обусловлено также и тем, что государство объективно не располагает возможностью предотвратить каждое совершаемое в семейно-бытовой сфере преступление подобного рода. Поэтому признание государством законным и ненаказуемым противостояние преступнику способствует повышению у граждан чувства защищенности от криминальных угроз в семье. В связи с этим уместно отметить, что зачастую убийствам предшествует конфликт, переросший в драку, которая чаще всего возникает вследствие совместного распития алкоголя, нападения с целью изнасилования или грабежа и т.д. В такой ситуации жертвой убийства может оказаться как зачинщик драки или нападающий, так и сторона, которая оборонялась от посягательства.

Признаваемая уголовным законом обстоятельством, исключающим преступность деяния, необходимая оборона выступает как социально-полезная, одобряемая деятельность. Вместе с тем узнать о количестве предотвращенных убийств в семейно-бытовой сфере посредством реализации гражданами своего права на необходимую оборону мы не можем по той причине, что статистические данные КПСиСУ при Генеральной прокуратуре не содержат таких данных.

Определенные выводы о практике применения данной нормы можно сделать посредством сведений о прекращенных уголовных делах с применением ст. 32 УК РК. Так, И.Ш. Борчашвили отмечает, что из 100 изученных им уголовных дел ни одно не было прекращено с применением данной нормы, хотя в некоторых из них усматривались все признаки необходимой обороны [9]. Справедливо мнение ученого о том, что неприменение статьи о необходимой обороне, влекущее признание преступлением деяния, поощряемого уголовным законом, снижает профилактическую функцию уголовного законодательства [9]. Не отрицая обоснованность данного тезиса, следует добавить, что такой подход создает парадоксальную ситуацию, при которой гражданин, воспользовавшийся своим конституционным правом на необходимую оборону, подкрепленным дополнительно уголовно-правовым одобрением данного действия, при соблюдении условий ее правомерности, оказывается на скамье подсудимых.

Поскольку посягательство на жизнь или здоровье в семейно-бытовой сфере в определенных случаях может быть отражено посредством реализации права на необходимую оборону, считаем, что закон и практика применения должны изменить ту ситуацию, когда человек, причинивший в процессе обороны смерть нападающему, в том числе являющимся одним из членов своей семьи, не нарушая при этом пределов ее правомерности, привлекается к уголовной ответственности. В своем интервью заместитель руководителя Департамента по обеспечению деятельности судов при Верховном суде РК Ж. Абдиев отметил, что «несмотря на наличие достаточно ясной нормы закона, её применение на практике действительно вызывает определённые затруднения из-за сложных обстоятельств конкретных происшествий»[10]. С нашей точки зрения, сложности, о которых говорит Ж. Абдиев, связаны во многом не столько с трудностями в установлении органами расследования фактических обстоятельств происшествия, сколько в предвзятом их исследовании, заранее имеющем направление обвинительного уклона.

Несмотря на предпринятые законодателем усилия по совершенствованию нормы о необходимой обороне, в частности, по расширению прав обороняющегося и конкретизации ее пределов, в полной мере этот институт так и не заработал. Небольшая практика применения указанной нормы говорит о том, что граждане не могут в полной мере защитить свои права и законные инте-

ресы в рамках рассматриваемого института, поскольку, обороняясь в пределах, допустимых законом, они не имеют надежных гарантий соответсвующей уголовно-правовой оценки своих действий. Исходя из этого, потенциал охранно-защитной и превентивной функции нормы о необходимой обороне можно оценить как невысокий.

Это, в свою очередь, говорит о том, что гражданин, прибегший к применению права на необходимую оборону при отражении нападения со стороны лиц, входящих в круг семейно-бытовых отношений, не застрахован от уголовной ответственности. Несоответствие практики применения нормы о необходимой обороне общественному сознанию снижает заложенный законодателем в ней превентивный потенциал. В этой связи считаем необходимым устранить дефекты законодательной конструкции ч. 3 ст. 32 УК РК, выражающиеся в отсутствии ясности критериев определения правомерного несоответствия и уголовно-наказуемого несоответствия интенсивности посягательства и защиты. Так, предлагаем положение, закрепленное в части 3 статьи 32 УК РК, касающееся правомерного несоответствия интенсивности защиты характеру и степени общественной опасности посягательства, выделить в самостоятельную часть и изложить следующим образом:

«4. Не является превышением пределов необходимой обороны и освобождает обороняющегося от соблюдения требования о соразмерности защиты характеру и степени общественной опасности посягательства:

1) причинение вреда лицу, посягающему на жизнь человека;

2) причинение вреда при отражении иного посягательства, сопряженного с вооруженным нападением;

3) причинение вреда при отражении иного посягательства, сопряженного с насилием, опасным для жизни обороняющегося или других лиц, либо с непосредственной угрозой такого насилия;

4) причинение вреда при отражении посягательства, сопряженного с насильственным вторжением в жилище, помещение;

5) причинение вреда посягающему, если обороняющийся вследствие внезапности посягательства не мог объективно оценить степень и характер опасности нападения».

2) Определение понятия «превышение пределов необходимой обороны», закрепленное в ч. 3 ст. 32 УК РК, изложить следующим образом: «Превышением пределов необходимой обороны признается умышленное применение обороняющимся таких способов защиты, которые явно не вызывались характером и степенью общественной опасности посягательства, в результате чего посягающему причиняется явно чрезмерный, не вызываемый обстановкой вред».

Предлагаемое определение, в отличии от законодательной дефиниции, увязано с субъективным восприятием обороняющегося лица, т.е. возможностью привлечения к ответственности за превышение пределов необходимой обороны только при том условии, если обороняющийся сознательно превысил пределы необходимой обороны. Включение этого признака необходимо для проведения значимой границы между состоянием необходимой обороны и превышением ее пределов. Это, в свою очередь, благоприятно отразится на правоприменительной деятельности органов следствия и суда при разрешении дел данной категории, а также облегчит использование гражданами права на необходимую оборону. Кроме того, предлагаемое определение рассматриваемого понятия нивелирует в какой-то степени проблему с оценочными признаками, создающими весьма широкий простор для судейского усмотрения.

Следует отметить, что в литературе до сих пор об этом идут дискуссии по вопросу исключения понятия «превышение пределов необходимой обороны» из института необходимой обороны. Аргументы сторонников этой позиции сводятся, по сути, к тому, что «законопослушный гражданин ставится в неравное положение с посягающим лицом, поскольку законодатель, с одной стороны, предоставляет право обороняться, а с другой стороны, под угрозой привлечения к уголовной ответственности требует, чтобы обороняющееся лицо не превысило пределов необходимой обороны» [9]. В целом соглашаясь с таким пониманием, мы все же полагаем, что отказ от этого понятия может повлечь за собой негативные последствия в части провокации необходимой обороны, т.е. когда нападение спровоцировано лицом для расправы с нападающим.

Уголовно-правовым воздействием на детерминанты убийств в семейно-бытовой сфере осуществляется посредством нормы, предусматривающей уголовную ответственность за угрозу (ст. 115 УК). Применение данной нормы дает эффект двойной превенции, поскольку создает условия для предупреждения убийств, в том числе совер-

шенных в семейно-бытовой сфере, а также других тяжких преступлений против личности, путем воздействия на их детерминанты. В литературе отмечается, что «насильственным преступлениям против личности по бытовым мотивам часто предшествуют угрозы физической расправы. В связи с этим каждая угроза убить или нанести тяжкие телесные повреждения, высказанная при остром семейном конфликте, должна быстро и тщательно проверяться на предмет оценки ее реальности» [11, с. 224].

Специфика норм с двойной превенцией заключается в том, что деяния ими предусмотренные обусловливают совершение других преступлений, - более тяжких. И поэтому такими нормами законодатель закладывает вектор двойного профилактического воздействия – посредством привлечения лица к уголовной ответственности за совершенное им конкретное уголовное правонарушение предупреждается совершение более тяжкого преступления.

Как показывают статистические данные, доля угроз, совершенных в семейно-бытовой сфере, в структуре зарегистрированных случаев угрозы имеет устойчивую тенденцию к росту: в 2015 году – 8,6 %; в 2016 году – 10 %; в 2017 году – 8,8 %; в 2018 году – 15,9 %; в 2019 году – 12,2 %; в 2020 году – 4,64 %; 2021 году – 10, 2 %; 2022 году – 3,84 %; в 2023 году – 2, 97 %. Значительный всплеск зарегистрированных случаев угрозы в указанной сфере наблюдается в 2018 году.[8] Здесь уместным будет взять во внимание тот факт, что приведенные данные не являются отражением полной картины состояния и динамики угрозы как уголовного правонарушения. Это связано с повышенной латентностью деяния.

Нельзя также не учитывать и тот факт, что приведенные данные не отражают динамику всех видов угроз, образующих объективную сторону состава уголовного правонарушения, предусмотренного ст. 115 УК РК. В частности, угроза: убийством; причинением тяжкого вреда здоровью; иным тяжким насилием над личностью; уничтожением имущества поджогом, взрывом или иным общеопасным способом. Статистические данные КПСиСУ при Генеральной прокуратуре не содержат данных по каждому из указанных видов.

Кроме того, применение данной нормы, как отмечается в литературе, вызывает трудности в следственно-судебной практике. Они в основном связаны с квалификацией и процедурой привлечения к уголовной ответственности за данное деяние [11]. Не преследуя цели анализа указанных недостатков правоприменения, отметим, что они в большей степени вызваны законодательным конструированием состава угрозы. Вся проблема с квалификацией данного деяния связана со сложностью в установлении обязательного признака состава – достаточности оснований у потерпевшего опасаться приведения угрозы в исполнение.

Примечательно, что угроза определяется в одной части статьи и, следовательно, не дифференцируется по степени общественной опасности. Такой подход законодателя нам представляется неправильным. Выходит, что законодатель уравнял: угрозу, совершенную: в отношении одного потерпевшего с угрозой в отношении двух и более лиц; в отношении взрослого с данным деянием, совершенным в отношении малолетнего или несовершеннолетнего, а также беременной женщины, угрозой, подкрепленной демонстрацией оружия.

С нашей точки зрения, указанные обстоятельства априори не могут охватываться одной частью статьи. Принимая во внимание различную степень общественной опасности указанных деяний, считаем целесообразным предусмотреть в статье 115 УК РК часть вторую, где расположить вышеуказанные обстоятельства по мере нарастания степени их общественной опасности. Это будет отвечать правилам и критериям конструирования квалифицированных составов преступлений – о допустимости и целесообразности усиления уголовной ответственности посредством квалифицирующего признака состава преступления.

Более того, в целях предупреждения трансформации угроз убийством в семейно-бытовой сфере в убийство предлагаем включить в ч. 2 ст. 115 УК РК квалифицирующий признак, предусматривающий ответственность за совершение деяния подобного рода в отношении члена своей семьи и иных лиц, включенных законодательством Республики Казахстан в сферу семейно-бытовых отношений.

В связи с этим предлагаем в статье 115 УК РК предусмотреть часть 2 и изложить ее в следующей редакции:

[8] *Форма отчета № 1-М «О зарегистрированных уголовных правонарушениях» / Официальный сайт Комитета по правовой статистике и специальным учетам Генеральной Прокуратуры Республики Казахстан // URL: http:// qamqor.gov.kz/ (дата обращения: 23.07.2024).*

«2. Угроза:

1) в отношении заведомо несовершеннолетнего;

2) в отношении двух и более лиц;

3) с демонстрацией оружия или предметов, используемых в качестве оружия;

4) в отношении женщины, заведомо для виновного находящейся в состоянии беременности;

5) совершенное в отношении члена своей семьи и иных лиц, включенных законодательством Республики Казахстан в сферу семейно-бытовых отношений».

Предлагаемые к включению в часть 2 статьи 115 УК РК квалифицирующие признаки, не претендуя, безусловно, на логическую завершенность, могут послужить рабочей основой для дальнейших исследований данной проблемы.

Заключение

Проведенный анализ позволяет говорить о том, что усиление уголовно-правовых мер противодействия внутрисемейным убийствам следует рассматривать как один из ключевых элементов комплексной системы мер борьбы с семейно-бытовых насилием. Дополнение ст. 54 УК РК новым отягчающим обстоятельством – совершение преступления в отношении члена семьи или иных лиц, включенных в сферу семейно-бытовых отношений законодательством РК, уточнение критериев и обстоятельств, при которых действия обороняющегося в рамках необходимой обороны будут считаться правомерными, а также включения в ч. 2 ст. 115 УК РК соответствующего квалифицирующего признака, как мы полагаем, значительно повысят эффективность уголовно-правового противодействия внутрисемейным убийствам и, соответственно, уровень защиты граждан от внутрисемейных насильственных посягательств.

ЛИТЕРАТУРА

1. Криминология: учебник / отв. ред.: И.И. Рогов, К.Ж. Балтабаев. - Алматы: Норма-К, 2004. – С. 214; Профилактика преступлений: учебник / Е. О. Алауханов, З. С. Зарипов. – Алматы: Нур-пресс, 2008. – С. 276; Корсантия А.А. Латентность убийств в современной России // URL: https://cyberleninka.ru/article/n/latentnost-ubiystv-v-sovremennoy-rossii (дата обращения: 18.07.2024).

2. Степанов Д. О. Понятие и сущность бытового убийства // URL: https://moluch.ru/conf/law/archive/282/13177/ (дата обращения: 18.07.2024).

3. Ильяшенко А.Н. Противодействие насильственной преступности в семье // URL: https://www.dissercat.com/content/protivodeistvie-nasilstvennoi-prestupnosti-v-seme-ugolovno-pravovye-i-kriminologicheskie-asp (дата обращения: 28.07.2024).

4. Букалерова Л.А., Меликов Ф.А. О необходимости легального выделения специальных субъектов, осуществляющих насилие в отношении членов семьи // URL: https://nbpublish.com/library_read_article.php?id=16184 (дата обращения: 28.07.2024).

5. Ситников С.Н. Вопросы профессиональной защиты и представительства // https://old.lawinfo.ru/catalog/contents-2009/advokatskaja-praktika/5/ (дата обращения: 29.07.2024).

6. Послание Главы государства народу Казахстана от 2 сентября 2019 года «Конструктивный общественный диалог – основа стабильности и процветания Казахстана» // URL: https://adilet.zan.kz/rus/docs/K1900002019 (дата обращения: 29.08.2024).

7. Кожабаев Ж.О. Преступное нападение как основание применения необходимой обороны // Вестник КазНУ. Серия Юридическая. – 2009. – № 4. – С. 135-138.

8. Орехов В.В. Необходимая оборона и иные обстоятельства, исключающие преступность деяния // URL: https://books.google.kz books?id=ZXuNCwAAQBAJ&pg=PT49&lpg=PT49&dq#v=onepage&q&f=false (дата обращения: 30.08.2024).

9. Борчашвили И.Ш. В рамках обстоятельств // URL: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=31150350#pos=6;-112 (дата обращения: 03.08.2024).

10. Володин П. «Оборона или нападение?» // «Аргументы и факты в Казахстане». – 2016. – № 46. - 15 ноября.

11. Профилактика преступлений: учебник / Е. О. Алауханов, З. С. Зарипов. – Алматы: Нур-пресс, 2008. – 375 с.

REFERENCES

1. Kriminologija: uchebnik / otv. red.: I.I. Rogov, K.Zh. Baltabaev. - Almaty: Norma-K, 2004. – S. 214; Profilaktika prestuplenij: uchebnik / E. O. Alauhanov, Z. S. Zaripov. – Almaty: Nur-press, 2008. – S. 276; Korsantija A.A. Latentnost' ubijstv v sovremennoj Rossii // URL: https://cyberleninka.ru/article/n/latentnost-ubiystv-v-sovremennoy-rossii (data obrashhenija: 18.07.2024).

2. Stepanov D. O. Ponjatie i sushhnost' bytovogo ubijstva // URL: https://moluch.ru/conf/law/archive/282/13177/ (data obrashhenija: 18.07.2024).

3. Il'jashenko A.N. Protivodejstvie nasil'stvennoj prestupnosti v sem'e // URL: https://www.dissercat.com/content/protivodeistvie-nasilstvennoi-prestupnosti-v-seme-ugolovno-pravovye-i-kriminologicheskie-asp (data obrashhenija: 28.07.2024).

4. Bukalerova L.A., Melikov F.A. O neobhodimosti legal'nogo vydelenija special'nyh sub#ektov, osushhestvljajushhih nasilie v otnoshenii chlenov sem'i // URL: https://nbpublish.com/library_read_article.php?id=16184 (data obrashhenija: 28.07.2024).

5. Sitnikov S.N. Voprosy professional'noj zashhity i predstavitel'stva // https://old.lawinfo.ru/catalog/contents-2009/advokatskaja-praktika/5/ (data obrashhenija: 29.07.2024).

6. Poslanie Glavy gosudarstva narodu Kazahstana ot 2 sentjabrja 2019 goda «Konstruktivnyj obshhestvennyj dialog – osnova stabil'nosti i procvetanija Kazahstana» // URL: https://adilet.zan.kz/rus/docs/K1900002019 (data obrashhenija: 29.08.2024).

7. Kozhabaev Zh.O. Prestupnoe napadenie kak osnovanie primenenija neobhodimoj oborony // Vestnik KazNU. Serija Juridicheskaja. – 2009. – № 4. – S. 135-138.

8. Orehov V.V. Neobhodimaja oborona i inye obstojatel'stva, iskljuchajushhie prestupnost' dejanija // URL: https://books.google.kz/books?id=ZXuNCwAAQBAJ&pg=PT49&lpg=PT49&dq#v=onepage&q&f=false (data obrashhenija: 30.08.2024).

9. Borchashvili I.Sh. V ramkah obstojatel'stv // URL: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=31150350#pos=6;-112 (data obrashhenija: 03.08.2024).

10. Volodin P. «Oborona ili napadenie?» // «Argumenty i fakty v Kazahstane». – 2016. – № 46. - 15 nojabrja.

11. Profilaktika prestuplenij: uchebnik / E. O. Alauhanov, Z. S. Zaripov. – Almaty: Nur-press, 2008. – 375 s.

ӘОЖ 343.2/.7
ҒТАМР 10.77.31

ЖАЗА ЖӘНЕ ӨЗГЕ ДЕ ҚЫЛМЫСТЫҚ ЫҚПАЛ ЕТУ ШАРАЛАРЫ

Виктория Владимировна Люцик
Заң ғылымдарының кандидаты, Тұран Университетінің Жоғары құқық мектебінің қауымдастырылған профессоры; Алматы қ., Қазақстан Республикасы; e-mail: v.lyutsik@turan-edu.kz; ORCID: https://orcid.org/0000-0001-9723-971X

Эльвира Бекболатқызы Аблаева
Заң ғылымдарының кандидаты, Тұран Университетінің Жоғары құқық мектебінің қауымдастырылған профессоры; Алматы қ., Қазақстан Республикасы; e-mail: ablaeva_1981@mail.ru; ORCID: https://orcid.org/0009-0002-3124-1248

Мұхтархан Айдарханұлы Утанов[1]
Заң ғылымдарының докторы, доцент, Қазақстан Республикасы Жоғарғы Соты Төрағасының қылмыстық істер жөніндегі кеңесшісі; Астана қ., Қазақстан Республикасы; e-mail: mau_25@mail.ru

Аннотация. *Қазақстан Республикасының Қылмыстық, Қылмыстық іс жүргізу және Қылмыстық-атқару кодекстеріне сәйкес қылмыстық құқық бұзушылық жасаған адамдарға қолданылатын жаза мен өзге де қылмыстық-құқықтық ықпал ету шараларының арақатынасы мәселелері зерделенеді.*

Олардың арасында жазаға немесе қылмыстық-құқықтық ықпал етудің өзге де шараларына айналуға мүмкіндік беретін ортақ белгілер, сондай-ақ олардың ара-жігін ажыратуға кедергі келтіретін ерекшелігі анықталды.

Сонымен қатар, олардың сотқа дейінгі қылмыстық сот ісін жүргізу барысында қолданылатын өзге де қылмыстық-процестік мәжбүрлеу шараларымен тығыз байланысы айқындалды.

Жазалар мен оларды қолданудың мақсаттары, құралдары мен негіздері, оларды өтеу тәртібі мен шарттары, мөлшері мен мерзімдері, оларды орындайтын мекемелер мен органдар, сондай-ақ қылмыстық құқық бұзушылық жасаған адамдардың мінез-құлқына тыйым салудың түрлері, көлемі мен мазмұны бойынша жасалатын өзге де қылмыстық-құқықтық ықпал ету шаралары арасындағы айырмашылықтар белгіленді.

Адам құқықтары мен бостандықтарын қорғауда, әлеуметтік маңызы бар құндылықтарды қорғауда, қылмыстың алдын алуда және оған қарсы күресте жазаның және өзге де қылмыстық-құқықтық ықпал ету шараларының тиімділігі атап өтілді.

Жазалардың және қылмыстық-құқықтық ықпал етудің өзге де шараларының барлық түрлері қылмыстық-құқықтық қорғаудың және қылмыстық-құқықтық алдын алудың кешенді жүйесінің шаралары ретінде қаралады.

Қылмыс жасаған адамдарға қатысты қолданылатын жазалар және өзге де қылмыстық-құқықтық ықпал ету шаралары туралы Қазақстан Республикасының қылмыстық заңнамасы зерделенді. Жалпы республика бойынша 2020-2024 жылдар кезеңінде сотталғандарға соттар жаза және қылмыстық-құқықтық ықпал етудің өзге де шараларын тағайындаған туралы статистикалық мәліметтерге шолу жүргізілді. Оның қорытындысы бойынша шартты түрде, сондай-ақ қоғамдық жұмыстарға тартылған сотталғандар санының төмендеу үрдісі белгіленді.

Түйінді сөздер: *жаза, мәжбүрлеу шаралары, қауіпсіздік шаралары, жазаға балама шаралар, сақтық шаралары, қалпына келтіру әділеттілігі, қылмыстық ықпал ету шаралары, медициналық шаралар, мәжбүрлі төлем, ерекше талаптар.*

[1] *Хат-хабарларға арналған автор*

НАКАЗАНИЕ И ИНЫЕ МЕРЫ УГОЛОВНО-ПРАВОВОГО ВОЗДЕЙСТВИЯ

Люцик Виктория Владимировна
Кандидат юридических наук, ассоциированный профессор Высшей школы права Университета Туран; г. Алматы, Республика Казахстан;
e-mail: v.lyutsik@turan-edu.kz; ORCID: https://orcid.org/0000-0001-9723-971X

Аблаева Эльвира Бекболатовна
Кандидат юридических наук, ассоциированный профессор Высшей школы права Университета Туран; г. Алматы, Республика Казахстан; e-mail: ablaeva_1981@mail.ru; ORCID: https://orcid.org/0009-0002-3124-1248

Утанов Мухтархан Айдарханович
Доктор юридических наук, доцент, советник председателя Верховного Суда Республики Казахстан по уголовным делам; г. Астана, Республика Казахстан;
e-mail: mau_25@mail.ru

Аннотация. *Изучаются вопросы соотношения наказания и иных мер уголовно-правового воздействия, применяемые к лицам, совершившим уголовные правонарушения, в соответствии с Уголовным, Уголовно-процессуальным и Уголовно-исполнительными кодексами Республики Казахстан.*

Выявлены общие черты между ними, позволяющие трансформироваться им в наказание или иные меры уголовно-правового воздействия, а равно их специфичность, препятствующая их разграничению.

Наряду с этим, определена их тесная связь с иными мерами уголовно-процессуального принуждения, применяемых в ходе досудебного уголовного судопроизводства.

Обозначены различия между наказаниями и иными мерами уголовно-правового воздействия, заключающиеся в целях, средствах и основаниях их применения, порядке и условиях, размерах и сроках их отбытия, учреждениях и органах, исполняющими их, а также видах, объемах и содержании запретов к поведению лиц, совершивших уголовные правонарушения.

Отмечены эффективность наказания и иных мер уголовно-правового воздействия в защите прав и свобод человека, охране социально значимых ценностей, предупреждении и борьбе с преступностью.

Все виды наказаний и иных мер уголовно-правового воздействия рассматриваются в качестве мер комплексной системы уголовно-правовой защиты и уголовно-правовой превенции.

Изучены уголовное законодательство Республики Казахстан о наказаниях и иных мерах уголовно-правового воздействия, применяемых в отношении лиц, совершивших преступления. Проведен обзор статистических сведений об осужденных в целом по республике за период 2020-2024 годы, к которым судами назначены наказание и иные меры уголовно-правового воздействия, по итогам чего установлена тенденция снижения количества осужденных, условно, а также привлеченных к общественным работам.

Ключевые слова: *наказание, меры принуждения, меры безопасности, меры альтернативные наказанию, меры предосторожности, восстановительное правосудие, меры уголовного воздействия, меры медицинского характера, принудительный платеж, особые требования.*

PUNISHMENT AND OTHER MEASURES OF CRIMINAL-LEGAL INFLUENCE

Lyutsik Viktoriya Vladimirovna
Candidate of Jurisprudence, Associate Professor of Higher School of Law of Faculty of Humanities and Law at Turan University; Almaty c., Republic of Kazakhstan;
e-mail: v.lyutsik@turan-edu.kz; ORCID: https://orcid.org/0000-0001-9723-971X

Ablaeva Elvira Bekbolatovna
Candidate of Jurisprudence, Associate Professor of Higher School of Law of Faculty of Humanities and Law at Turan University; Almaty c., Republic of Kazakhstan; e-mail: ablaeva_1981@mail.ru; ORCID: https://orcid.org/0009-0002-3124-1248

Utanov Mukhtarhan Aidarkhanovich
Doctor of Legal Sciences, Associate Professor, Counsellor to the Chairman of the Supreme Court of the Republic of Kazakhstan in Criminal Cases; Astana c., Republic of Kazakhstan; e-mail: mau_25@mail.ru

Abstract. *The article examines the relationship between punishment and other measures of criminal-legal influence applied to persons who have committed criminal offenses in accordance with the Criminal, Criminal Procedure and Criminal-Executive Codes of the Republic of Kazakhstan.*

Common features between them are revealed, allowing them to be transformed into punishment or other measures of criminal-legal influence, as well as their specificity, preventing their differentiation.

Along with this, their close connection with other measures of criminal-procedural coercion applied during pre-trial criminal proceedings is determined.

The differences between punishments and other measures of criminal-legal influence are indicated, consisting in the purposes, means and grounds for their application, the procedure and conditions, the amounts and terms of their serving, the institutions and bodies executing them, as well as the types, volumes and content of prohibitions on the behavior of persons who have committed criminal offenses. The effectiveness of punishment and other measures of criminal-legal influence in protecting human rights and freedoms, protecting socially significant values, preventing and combating crime is noted.

All types of punishments and other measures of criminal legal impact are considered as measures of a comprehensive system of criminal legal protection and criminal legal prevention.

The criminal legislation of the Republic of Kazakhstan on punishments and other measures of criminal legal impact applied against persons who have committed crimes has been studied. A review of statistical information on convicts in the republic as a whole for the period 2020-2024 was conducted, to which the courts imposed punishment and other measures of criminal legal impact, as a result of which a tendency to decrease the number of convicts, conditionally, as well as those involved in community service was established.

Keywords: *punishment, coercive measures, security measures, alternative measures to punishment, precautionary measures, restorative justice, criminal measures, medical measures, compulsory payment, special requirements.*

DOI: 10.52026/2788-5291_2025_80_2_138

Кіріспе

ҚР-ның 2002 жылғы құқықтық саясат тұжырымдамасы қылмыстық жауаптылық пен жазаның бұлтартпастығын қылмыстық-құқықтық қағидаттардың бірі ретінде бекіте отырып, қылмыс жасағаны үшін кінәлі деп танылған кез келген адам міндетті түрде қылмыстық жауаптылық пен жазаға немесе қылмыстық заңнамада көзделген өзге де ықпал ету шараларына жатқызылатынын атап өтті[2]. Жалпылай алғанда, кінәлі адамға қолданылатын барлық ықпал ету шаралары Қылмыстық, Қылмыстық-процестік, қылмыстық-атқару кодекстерінде өзге де қылмыстық-құқықтық немесе процестік мәжбүрлеу немесе түзету шаралары ретінде көзделген. Айта кетейік, 1997 жылғы ҚР ҚК қылмыстық-құқықтық ықпал етудің өзге де шаралары туралы ережені мүлдем қамтымаған және олардың қандай да бір тізбесін келтірмеген[3]. Тек 2015 жылғы ҚР ҚК 2018 жылғы шілдеде алғаш рет жалпы бөлімнің 7-бөлігі медициналық сипаттағы мәжбүрлеу шараларымен қатар қылмыстық-құқықтық

[2] *Қазақстан Республикасы Президентінің 2002 жылғы 20 қыркүйектегі N 949 Жарлығы "Қазақстан Республикасының Құқықтық саясат тұжырымдамасы". // URL: https://adilet.zan.kz/kaz/docs/U020000949_ (жүгінген күні: 16.09.2024).*

[3] *Қазақстан Республикасының 1997 жылғы 16 шілдедегі N 167 Қылмыстық кодексі. // URL: https://adilet.zan.kz/kaz/docs/K970000167_ (жүгінген күні: 16.09.2024).*

ықпал етудің өзге де шараларымен толықтырылды[4].

Ал, 2009 жылғы Құқықтық саясаттың келесі тұжырымдамасында қалпына келтіретін сот төрелігі элементтерін дамыту пайдасына жазалаушы сот төрелігі элементтерінен бас тарту қажеттілігі туралы нақты айтылды. Осыған байланысты қылмыстық – атқару заңнамасы өз алдына қуғын-сүргіннен бас тарту немесе оны барынша азайту мақсатын қойды. Одан кейін қылмыстық қуғын-сүргін шараларын үнемдеу ресми түрде мойындалып, қылмыстық-құқықтық қағидатқа ие болды. Осы мақсатқа қол жеткізу қылмыс жасаған адамға оның қоғамнан оқшауланууына байланысты емес жазаға балама қылмыстық-құқықтық шараларды кеңінен қолдану үшін қажетті жағдайлар жасау, сондай-ақ оған неғұрлым тиімді түрді және қылмыстық-құқықтық ықпал ету шараларын қолдану кезінде оның тұлғасының деректерін есепке алуға негізделген тиісті тәсілді әзірлеу міндеттерін шешуде көрінді[5]. Біздің ойымызша, аталған міндетті іске асыру аясы қылмыстық-құқықтық ықпал етудің өзге де шараларын қамтиды. Өкінішке орай, ҚР қылмыстық заңнамасы 2018 жылғы 01 шілдеге дейін қолданыста болған редакцияда қылмыстық-құқықтық ықпал етудің өзге де шараларына ерекше назар аудармаған[6].

Сонымен, 2021 жылғы Құқықтық саясаттың соңғы тұжырымдамасында жазаның қосымша түрлерін қылмыстық жауапкершіліктен немесе жазадан босатылған адамдарға қатысты қолдану мүмкіндігін қарастыра отырып, қылмыстық-құқықтық ықпал етудің өзге де шараларына айналдыру қажеттілігі көрсетілді[7]. Аталған тұжырымдамалық құжат қылмыстық құқықбұзушылық жасаған адамдарға қылмыстық-құқықтық ықпал етудің барлық жазалау, қалпына келтіру және алдын алу құралдары арасындағы тепе-теңдікті сақтаудың маңыздылығын көрсетті. ҚР қылмысқа қарсы күрес саласындағы қылмыстық саясатының бұл бағыты соттар қосымша ретінде тағайындайтын жазалардың кейбір түрлерін жазалау жүйесінен алып тастау, қылмыстық-құқықтық ықпал етудің өзге де шараларының түрлерін кеңейту, қылмыстық жауаптылықтан босату нормаларына шартты сипат беру туралы болжам жасайды деп ойлаймын.

Одан өзге 2019-2023 жылдар кезеңіндегі соңғы 5 жыл ішінде бүкіл ел бойынша сотталғандар туралы статистикалық мәліметтерге назар аударсақ, соттар бас бостандығын шектеу түрінде жаза тағайындайтын немесе жаза тағайындамай үкім шығаратын сотталғандардың саны жалпы артып келе жатқанын айқын көрсетеді. Мәселен, 2019 жылы 9,445 сотталғандар бас бостандығынан шектелсе, 2020 жылы сәйкесінше 11,095, 2021 жылы – 11,367, 2022 жылы – 11,057, 2023 жылы – 12, 219, 2024 жылы 11,273. Ал енді 2019 жылы 2 сотталғанға қатысты жаза тағайындамай үкім шығарылса, 2020 жылы 6 сотталғанға қатысты, 2021 жылы – 15, 2022 жылы – 13, 2023 жылы – 21, 2024 жылы – 34. Бұл ретте, тұтастай алғанда, бүкіл ел бойынша қылмыс деңгейінің жыл сайынғы төмендеу үрдісінің жалпы аясында ерекше өзгеріссіз қалған сотталғандардың жалпы саны біршама күмәнді болып көрінеді.

Сонымен қатар, 2020 жылдан бастап байқалған шартты түрде сотталған және қоғамдық жұмыстарға тартылған адамдар санының жыл сайын төмендеу үрдісі ҚР Қылмыстық-атқару заңнамасы саласындағы қылмыстық-құқықтық саясаттың тұжырымдамалық идеяларымен толық сәйкес келмейді, олар қоғамдық жұмыстарға жариялылық элементтерін бере отырып, жазаларды кеңінен қолдануға бағытталған[8]. 2015-2024 жылдар аралығында сот актілері шығарылған адамдар саны туралы статистикалық мәліметтерге жүгінсек, 2020 жылға дейін жалпылай алғанда 3 мыңға жуық қыл-

[4] *Қазақстан Республикасының кейбір заңнамалық актілеріне Жәбірленушілерге өтемақы қоры мәселелері бойынша өзгерістер мен толықтырулар енгізу туралы Қазақстан Республикасының Заңы 2018 жылғы 10 қаңтардағы № 132-VI ҚРЗ. // URL: https://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z1800000132 (жүгінген күні: 16.09.2024).*

[5] *Қазақстан Республикасының 2010 жылдан 2020 жылға дейінгі кезеңге арналған құқықтық саясат тұжырымдамасы туралы Қазақстан Республикасы Президентінің 2009 жылғы 24 тамыздағы N 858 Жарлығы. // URL: https://adilet.zan.kz/kaz/docs/U090000858_ (жүгінген күні: 16.09.2024).*

[6] *Қазақстан Республикасының кейбір заңнамалық актілеріне Жәбірленушілерге өтемақы қоры мәселелері бойынша өзгерістер мен толықтырулар енгізу туралы Қазақстан Республикасының Заңы 2018 жылғы 10 қаңтардағы № 132-VI ҚРЗ. // URL: https://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z1800000132 (жүгінген күні: 16.09.2024).*

[7] *Қазақстан Республикасының құқықтық саясатының 2030 жылға дейінгі тұжырымдамасын бекіту туралы Қазақстан Республикасы Президентінің 2021 жылғы 15 қазандағы № 674 Жарлығы. // URL: https://adilet.zan.kz/kaz/docs/U2100000674 (жүгінген күні: 16.09.2024).*

[8] *Қазақстан Республикасы Бас прокуратурасы Құқықтық статистика және арнайы есепке алу жөніндегі комитетінің 2019-2023 жылдардағы сотталғандар туралы статистикалық мәліметтері. // URL: https://qamqor.gov.kz (жүгінген күні: 26.09.2024).*

мыскер шартты түрде сотталып, 6 мыңға жуық қылмыскер қоғамдық жұмыстарға тартылды. Ал, 2020 жылдан бастап бұлардың саны 2-3 есе қысқарды.

Жоғарыда айтылғандардың контекстінде жазалау шаралары жүйесін және қылмыстық-құқықтық ықпал етудің өзге де шараларын айқындауға бірыңғай тәсілді әзірлеу, сондай-ақ осы жұмыста қарастырылатын белгіленген шаралардың ерекшелігін, тиімділігін және өзара арақатынасын анықтау мәселелері қызығушылық тудырады.

Материалдар мен әдістер

Зерттеу әдістері ретінде жалпы логикалық (талдау, синтез, индукция, дедукция, аналогия), философиялық (диалектика және метафизика) және шындықты білудің арнайы құқықтық (салыстырмалы құқықтық) әдістері таңдалды. Материалдар ретінде қазақстандық және шетелдік ғалымдардың ғылыми зерттеулерінің нәтижелері, жазалау мәселелерін және қылмыстық-құқықтық ықпал етудің өзге де шараларын реттейтін ұлттық және шетелдік заңнама, сондай-ақ соңғы 5 жылдағы сот-тергеу тәжірибесінің деректері пайдаланылды.

Нәтижелер және талқылау

Қылмысқа қарсы күресте құқық қорғау және алдын алу міндеттерін өзіне бекіте отырып, ҚК заңмен қорғалатын құндылықтарға қауіп төндіретін немесе зиян келтіру қаупін туғызатын әрекеттерді немесе әрекетсіздіктерді айқындайды, сондай-ақ оларды жасағаны үшін қылмыстық жауаптылықтың, жазаның және өзге де қылмыстық-құқықтық ықпал ету шараларының негіздерін белгілейді[9]. Осыған сүйене отырып, жаза және өзге де қылмыстық-құқықтық ықпал ету шаралары қылмыстық теріс қылық пен қылмыс жасаған адамдарға қолданылатын қылмыстық-құқықтық қорғау және қылмыстық-құқықтық алдын алу жүйесіндегі ҚК белгілеген шаралар кешенін білдіреді. Оларға әртүрлі қылмыстық-құқықтық ықпал ету шараларын қолдана отырып, мемлекет олардың санасы мен мінез-құлқына әсер етеді. Мұндай шаралардың дұрыс таңдалған түрі мен көлеміне қарай, оның заңға және адам құқықтарына деген қатынасы одан әрі қалыптасады, елдегі рецидивтік қылмыстың деңгейіне әсерін тигізеді, халықтың әлеуметтік қорғалу жағдайы анықталады.

Қарастырылып отырған институт қылмыстық-құқықтық қорғау мен қылмыстық-құқықтық алдын-алудың маңызды рөлін атқарса да, Қылмыстық кодекстің жалпы бөлімінде оған арналған арнайы бөлім жоқ. Қазір қылмыстық-құқықтық ықпал етудің өзге де шаралары медициналық сипаттағы мәжбүрлеу шараларымен біріктірілген ҚР ҚК жалпы бөлімінің 7-бөліміне орналастырылды. Жүйе немесе олардың тізімі жоқ. Сонымен қатар, қылмыстық-құқықтық ықпал етудің өзге де шараларымен ұқсастығы мен байланысы бар тәрбиелік ықпал етудің мәжбүрлеу шаралары ҚР ҚК жалпы бөлімінің олардан бөлек 6-бөліміне орналастырылды. Медициналық сипаттағы мәжбүрлеу шараларынан айырмашылығы заң шығарушы тәрбиелік ықпал етудің мәжбүрлеу шараларына немесе қылмыстық-құқықтық ықпал етудің өзге шараларына қатысты «әсер ету» терминін қолданатыны ерекше байқалады. Дегенмен, медициналық сипаттағы мәжбүрлеу шаралары мен тәрбиелік әсердің науқасты немесе кәмелетке толмағанды туыстарының бақылауына немесе қадағалауына беру бөлігінде бір-біріне ұқсастығы бар екенін атап өткен жөн.

Сонымен қатар, тәрбиелік ықпал етудің мәжбүрлеу шараларының тізіміне кәмелетке толмаған адамның мінез-құлқына ерекше талап қою сияқты оның түрі кірді, ол өзінің мазмұны бойынша кәмелетке толған адамдарға қойылатын ерекше талаптарға тән жалпы белгілерге ие. Бұл жағдай заңнамада және тәжірибеде қылмыстық-құқықтық ықпал етудің өзге де шараларының мәнін, табиғатын және мазмұнын анықтауға қатысты пікірталас туындатады, ал қылмыстық құқық теориясынан біз қылмыстық жауаптылықтың жаза тағайындаумен, оны тағайындамай немесе одан босатумен бар екендігін білеміз. Атап айтқанда, қарастырылып отырған шараларды қай қылмыстық-құқықтық институтқа жатқызу керектігі белгісіз, дербес немесе жазамен біріктірілген немесе оған балама.

О.Б. Филипецтің ойынша, қылмыстық-құқықтық ықпал етудің өзге де шаралары заңмен нақты реттелмеген, өйткені заң шығарушы оларға түсінік бермеген, олардың мақсаттарын анықтамаған және классификациясын келтірмеген. Ал, мүлікті тәр-

[9] *Қазақстан Республикасының 2014 жылғы 3 шілдедегі № 226-V ҚРЗ Қылмыстық кодексі. // URL: https://adilet.zan.kz/kaz/docs/K1400000226 (жүгінген күні: 16.09.2024).*

кілеуді автор қылмыстық-құқықтық ықпал етудің өзге де шарасы деп таниды. Бұл ретте, жәбірленушілердің мәжбүрлі төлемді алу құқығын жүзеге асыруға кедергі келтіретін, сондай-ақ қылмыстық құқық бұзушылық жасаған кейбір тұлғалардың мәжбүрлі төлемді төлеу жөніндегі міндеттемеден жалтаруларына мүмкіндік беретін заңнамадағы олқылықтарға назар аудара отырып, автор заңнамаға қызықты өзгертулер енгізілді [1, с. 2-6]. О.Б. Филипецтің сынымен келісе отырып, дегенмен оның мүлікті тәркілеу қылмыстық-құқықтық ықпал етудің өзге де шарасы болып саналады деген пікіріне қарсылық білдіру керек, өйткені ол Қылмыстық кодекстің 40-бабында белгіленген жазалар жүйесіне негізгі жазалардың басқа түрлеріне қосымша тағайындалатын жаза ретінде енген.

ҚК-нің 84 және 93-баптарында көрсетілген тәрбиелік ықпал етудің немесе медициналық сипаттағы мәжбүрлеу шараларының түрлеріне сүйене отырып, олардың тізбесінде мәжбүрлі төлем жасау және сотталған кәмелетке толған адамның мінез-құлқына ерекше талаптар орын алмағандықтан, оларды қылмыстық-құқықтық ықпал етудің өзге де шараларының жекелеген ретінде қарастыруға мүмкіндік береді.

Жазаның, оның ішінде оған балама ретінде қолданылатын немесе бас бостандығынан айырумен байланысты емес қылмыстық-құқықтық ықпал етудің басқа шараларымен арақатынасы өте кең және маңызды. Олардың арасындағы айырмашылықтар айқын көрінбейді. Нәтижесінде, бүгінгі күнге дейін олардың әлеуметтік мәні мен құқықтық табиғаты толық анықталмаған.

Сонымен, жаза, тәрбиелік немесе медициналық сипаттағы мәжбүрлеу шаралары, мәжбүрлі төлем, қылмыстық құқық бұзушылық жасаған адамның мінез-құлқына қойылатын ерекше талаптар бір-бірімен қатынасы олардың әр қайсысына тән құралдармен анықталатын қылмыстық-құқықтық ықпал ету жүйесінің кешенді шараларын құруында. Демек, жаза, өзге де қылмыстық-құқықтық ықпал ету шаралары сияқты, бас бостандығынан айыру қылмыстық жауаптылыққа тарту, жаза тағайындау және қылмысқа қарсы күресте маңызды рөл атқаратын мемлекеттік мәжбүрлеудің ең қатал әрі қатаң түрі болып саналатын осы шаралар кешенінің ішкі жүйесімен ұсынылады. Бірақ жалғыз және ең бастысы емес, өйткені қазір басымдық сотталушының бас бостандығынан айырумен және оның қоғамнан толық оқшауланумен байланысты емес жазаларға беріледі, бұл жұмыстың басында көрсетілген қылмыстық саясаттың мақсаттары мен міндеттеріне байланысты.

Жазаны және қылмыстық-құқықтық ықпал етудің басқа да шараларын бұлай түсіну кейбір зерттеушілердің елеулі қарсылықтарын тудырады. Осылайша, жаза мен қылмыстық-құқықтық ықпал етудің басқа шараларын ажырататын Ресей Қылмыстық кодексінің мақсаттары мен принциптеріне сілтеме жасай отырып, Т.В. Непомнящая қылмыстық-құқықтық ықпал етудің басқа да шараларының құқықтық табиғатына қарай олар жазаға балама ретінде қолданылатын шаралар болып табылатын медициналық сипаттағы және тәрбиелік ықпал етуші мәжбүрлеу шаралары, ал мүлікті тәркілеу қылмыстық жазаның қосымша жаза түрі болып табылады деп есептейді [2, с. 117-118].

Ал, С.А. Корнеевтің пайымдауынша, қылмыстық-құқықтық сипаттағы өзге де шараларды қылмыстық-құқықтық ықпал етудің оқшауланған нысаны ретінде қабылдау, бір жағынан, оларды жазаға ұқсас мемлекеттік мәжбүрлеу шарасы, екінші жағынан, өзге де терминін қолдану оларды жазадан өзгеше шаралар дегенді білдіреді. Алайда, олар бірдей құқықтық категориялар емес [3, с. 93]. Осы пікірді ұстана отырып, С.А. Корнеев қылмыстық-құқықтық сипаттағы өзге де шаралар – қылмыстық заңмен көзделген, мәжбүрлеу сипатқа ие, құқықтардан айыру мен оларды шектеуден тұратын, кәмелетке толмағандарды тәрбиелеу, психикасы бұзылған адамды емдеу немесе оның психикалық жағдайын жақсарту және қылмыстарды ескерту мақсатында сот шешімімен қолданатын мемлекеттік мәжбүрлеу шараларының жиынтығы деген анықтама береді [3, с. 104-105].

Сонымен қатар, соңғы жылдары шетелдік зерттеушілер арасында жазаның коммуникативті теориясына ерекше ғылыми қызығушылық пайда болды. Бұл ретте Американдық Адам құқықтары соты әзірлеген, жәбірленушілердің құқықтарын қамтамасыз еткен іс бойынша шындықты айқындауға, оларға келтірілген зиянды өтеуге және кінәлі тұлғалардың мұндай әрекеттерді қайталамау сот практикасына баса назар аударылды. Е. Мақұлан, А. Гил жазаны мемлекеттің құндылықтарын қорғау және сақтау жөніндегі әлеуметтік бақылау құралы ретінде түсінуден бас тарта отырып, оны жазалау шараларының орнына құқық бұзушыларға және жазалау мақсаттарына қол жет-

кізуге және жәбірленушілердің мүдделерін қанағаттандыруға ықпал ететін басқа да қылмыстық-құқықтық ықпал ету шараларын қолдана отырып, жәбірленушілердің құқықтарын қорғау тетігі ретінде қарастыруды ұсынады. Бір жағынан, авторлар жәбірленушінің сот төрелігіне деген қажеттілігіне, екінші жағынан, құқық бұзушылардың әлеуметтенуіне жол бермеуге баса назар аударады. Олар жасаған негізгі қорытынды: «өзгеретін сот төрелігі» жағдайында жаза құқық бұзушыларға өз мақсаты ретінде пайдаланылмауы керек, сондай-ақ алдын алу функциясы арқылы қорғалатын құндылықтарды қорғау жөніндегі қылмыстық құқықтың іргелі негіздері жәбірленушілердің сот төрелігіне құқығымен алмастырылмауы керек [4, p. 134-135].

М. Пинто ұқсас көзқарасты ұстана отырып, Американ аралық адам құқықтары сотының, Еуропалық адам құқықтары сотының және БҰҰ-ның Адам құқықтары жөніндегі комитетінің тәжірибесін талдау кезінде олардың қылмыстық құқықты адам құқықтарын қорғаудың маңызды құралы ретінде оң ұсынудағы үлкен рөлін атап өтті. Автордың пікірінше, криминализация мен жазалау айыпталушылардың құқықтарын шектеуге әкеліп қана қоймайды, олар мемлекеттің мәжбүрлі күшінің күшеюіне және оларды теріс пайдалануға мүмкіндік береді [5, p. 161].

Ең алдымен айта кететін жайт, қылмыстық-құқықтық шаралардың кез келген түрі, ең бірінші, қылмыстық құқық бұзушылық жасаған тұлғаларға сот үкімі бойынша тағайындалатын, мемлекеттің өз еркіне және қалауына қарсы қолданатын мәжбүрлеу шарасы болып табылады. Олардың арасындағы ерекше белгілер тек мақсаттарда, құралдарда және оларды қолдану негіздерінде ғана емес, сонымен қатар төменде талқыланатын басқа да нәрселерде. М. Чанкселиани дұрыс атап өткендей, қылмыстық-құқықтық ықпал етудің барлық шаралары, соның ішінде жазалау да қылмыстық құқықтың жалпы қағидаттарына бағынады және олар көздейтін алдын алу мақсаттарына байланысты ерекшеленеді, сондай-ақ оларды қолдану негіздеріне қарай, мысалы, қылмыстық-құқықтық ықпал ету шаралары жазалау мақсатын көздемейді [6, p. 104]. Бірақ өзгергелі жатқан сот төрелігі мен адам құқықтарының үстемдігі жағдайында жаза немесе жазалау жазаның мақсаты емес, бірақ бәрібір олар мағыналық түсінігінде бірдей ұғымдар болып саналады. Сондықтан, жазаның мазмұнына шектеулер немесе құқықтар мен бас бостандықтарынан айыру түріндегі жазалау құралдарының едәуір көлемі кіреді, бұл жазалаушы емес құралдарды қамтитын қылмыстық-құқықтық ықпал етудің барлық басқа шараларында байқалмайды.

Осылайша, медициналық сипаттағы мәжбүрлеу шаралары жазаға қарағанда қылмыстық құқық бұзушылық жасаған адамның жазасын орындауға немесе өтеуге мүмкіндік бермейтін, оның жасаған ісін толық түсінуге кедергі келтіретін психикалық жағдайын емдеу немесе жақсарту мақсатын көздейді. Олар жаза ретінде соттылықты тудырмайтын қауіпсіздік немесе сақтық шаралары ретінде әрекет етеді. Жаза, әдетте, қылмыстық құқық бұзушылық құрамының субъектісі деп танылған адамға тағайындалады, ал есі дұрыс емес немесе психикалық ауытқуы бар адам олай танылмайды. Тиісінше, медициналық сипаттағы мәжбүрлеу шаралары соттың айыптау үкімімен емес, сот қаулысы негізінде тағайындалады. Мұның бәрі медициналық сипаттағы мәжбүрлеу шаралары тек медициналық критерийлерге негізделгенін, ал жаза тек заңды критерийлерге. Алайда, жаза мен медициналық сипаттағы мәжбүрлеу шаралары кінәлі адамның жаңа қылмыстық құқық бұзушылықтар жасауының жеке алдын алу мақсатымен көздегенімен өзара байланыста болады. Дәл осы мақсатқа ҚР Жоғарғы Соты төмен тұрған соттардың назарын аударып, оларға медициналық сипаттағы мәжбүрлеу шараларын дұрыс қолдану осы адамдардың жаңа қылмыстық құқық бұзушылықтар жасауының алдын алуға ықпал ететінін түсіндірді[10].

ҚК-нің 97-бабында белгілі бір психикалық аурумен ауыратын адамның жазасын өтеуі туралы мәселесін қайта көтеретін мән-жайлар қарастырылғанын, ал медициналық сипаттағы мәжбүрлеу шаралары өтелген жаза ретінде ескерілетінін ескеру қажет. Олардың ішінде психикалық аурумен ауырған адамды сауықтыру, сондай-ақ психикалық бұзылудан зардап шеккен адамды емдеу. Аталған жағдайларда сот қылмыстық жауаптылыққа тартудың ескіру мерзімдерін және одан босату негіздерін басшылыққа

[10] *Медициналық сипаттағы мәжбүрлеу шараларын қолдану жөніндегі сот тәжірибесі туралы Қазақстан Республикасы Жоғарғы Сотының 1999 жылғы 9 шілдедегі N 8 Нормативтік қаулысы. // URL: https://adilet.zan.kz/kaz/docs/P990000008S_ (жүгінген күні: 26.09.2024).*

алады[11]. Сондай-ақ, психикалық ауру медициналық сипаттағы мәжбүрлеу шараларын қолдану үшін де, жазадан босату үшін де негіз бола алатындығын есте ұстаған жөн, бұл ҚР ҚК 91-бабынан және ҚР ҚК 75-бабынан туындайды[12].

Қылмыстық Кодекстің 98-бабында көрсетілген медициналық сипаттағы мәжбүрлеу шараларының ішінде жазаны орындаумен біріктірілген шаралар да бар. Осы баптың қағидалары бойынша психикалық немесе мінез-құлық бұзылыстарынан емделуге мұқтаж ақыл-есі кем адамдарға, сондай-ақ кәмелетке толмағандардың жыныстық тиіспеушілігіне қарсы қылмыстық теріс қылықтар немесе қылмыстар жасаған кәмелетке толмағандарға медициналық сипаттағы мәжбүрлеу шаралары сот тағайындаған бас бостандығынан айыру жазасын өтеу орны бойынша қолданылады. Сот жазаның өзге түрлеріне үкім шығарған адамдарға медициналық сипаттағы мәжбүрлеу шараларын жазаны өтеу мерзімдерімен теңестірілетін денсаулық сақтау ұйымдарында қолданылады[13].

Тәрбиелік ықпалы бар мәжбүрлеу шаралары өз атауынан байқалғандай, кәмелетке толмағандарға тәрбиелік мақсатта қолданылады, бұл жазаның мақсаты болып табылмайды, сол себепті оларды тәрбиелік шаралар ретінде бөліп көрсетуге мүмкіндік береді. Қылмыстық-атқару саласында қабылданатын кешенді шаралардың ішінде бас бостандығынан айыру түріндегі жазаның тәрбиелік құрамдас бөлігін толықтыру және күшейту көрсетілгенін ескерсек, мұндай айырмашылық олардың айрықша ерекшелігі болып табылмайды. Сондықтан мұндай шаралардың жазамен өзара байланысы қылмыстық құқық бұзушылықтар мен қылмыстар жасаған адамдарға тәрбиелік ықпал етудің нысандары мен әдістерінен көрінеді.

Түзеу жұмыстары және мәжбүрлі төлем ретінде қылмыстық-құқықтық ықпал етудің өзге де шаралары түріндегі жаза үшін Жәбірленушілерге өтемақы қорына ақша қаражатын төлеу ортақ болып табылады, бұл оларды жәбірленушілердің құқықтарын қорғау жөніндегі шаралар ретінде бөлуге мүмкіндік береді. Айыппұл, түзеу жұмыстары және мәжбүрлі төлем үшін олардың айлық есептік көрсеткіштердегі есептеу тәртібі жалпы болып табылады. Мұның бәрі жазаның қылмыстық-құқықтық ықпал етудің басқа шараларымен тығыз байланысы туралы айтады, соның салдарынан оларды бір-бірінен қатаң бөлу қиындық тудырады.

Қылмыстық-құқықтық қорғау және қылмыстық-құқықтық алдын алу шараларының кешенін құрайтын барлық шаралар тәртіп пен шарттармен, оларды өтеу мөлшері мен мерзімдерімен, оларды орындайтын мекемелер мен органдармен, сондай-ақ қылмыстық құқық бұзушылық жасаған адамдардың мінез-құлқына тыйым салу түрлерімен, көлемімен және мазмұнымен ерекшеленеді. Мәселен, бас бостандығынан айыру сотталғанды оны қылмыстық-атқару жүйесі мекемелерінің әртүрлі түрлерінің орналасқан жері бойынша 6 айдан 30 жылға дейінгі мерзімге өтеу жолымен оқшаулаудан тұрады.

Бас бостандығын шектеу сотталған адамның мінез-құлқын және оған сот жүктеген міндеттердің орындалуын бақылаудан, оны мәжбүрлі еңбекке тартудан тұрады, тұрғылықты жері бойынша немесе қоғамдық орындарда 6 айдан 7 жылға дейінгі мерзімге қоғамнан оқшауланбай өтеледі. Жазаның бұл түрлерін сот тек қылмыс жасағаны үшін тағайындайды. Тұтқындау сотталған адамды қоғамнан 10-нан 15 тәулікке дейінгі мерзімге уақытша оқшаулаудан тұрады, арнаулы қабылдау орнында, тергеу изоляторларында, гауптвахталарда өтеледі. Өз кезегінде медициналық сипаттағы мәжбүрлеу шаралары сотталғанды амбулаториялық бақылаудан немесе мамандандырылған медициналық ұйымдарда психикалық бұзылулардан стационарлық емдеуден тұрады.

Жазалардың қылмыстық-құқықтық ықпал етудің басқа шараларынан айтарлықтай айырмашылығы – барлық жазалар жазалардың жабық тізбесінің бірыңғай және реттелген жүйесі болып табылады. Жазаның түрі, мөлшері мен мерзімі ҚК-нің Ерекше бөлігінің баптарының санкцияларындаміндеттітүрдекөрсетіледі.Қылмыстық-құқықтық ықпал етудің өзге де шаралары реттелген шаралар жүйесін құрмайды. Олар ҚК-нің Ерекше бөлігінің баптарының санкцияларында көрсетілмейді.

Сотқа дейінгі іс жүргізу барысында есі дұрыс емес адамдарға немесе психикалық ауытқулары бар адамдарға бұлтартпау шараларын қолдануға тыйым салынғанын атап

[11] *Қазақстан Республикасының 2014 жылғы 3 шілдедегі № 226-V ҚРЗ Қылмыстық кодексі. // URL: https://adilet.zan.kz/kaz/docs/K1400000226 (жүгінген күні: 26.09.2024).*
[12] *Сол жерде.*
[13] *Сол жерде.*

өту маңызды. Оларға ҚІЖК 511-бабының 2-бөлігіне сәйкес, денсаулық сақтау органдарын хабардар ете отырып, науқасты туыстарының, қорғаншыларының, қамқоршыларының қарауына беру, сондай-ақ психиатриялық көмек көрсететін арнайы медициналық ұйымға орналастыру түріндегі қауіпсіздік шаралары қолданылады[14]. ҚР Жоғарғы Сотының түсіндірулеріне сәйкес, науқасты туыстарының, қорғаушыларының, қамқоршыларының қарауына беру олардың келісімімен мүмкін, ал бас тартылған жағдайда оны денсаулық сақтау ұйымы орналастырады[15]. Сол себепті медициналық сипаттағы мәжбүрлеу шараларын қауіпсіздік пен сақтық шаралары ретінде қарастырған жөн.

Қылмыстық құқық бұзушылық жасаған адамның мінез-құлқына қойылатын ерекше талаптар оларға 3 айдан 1 жылға дейінгі мерзімге белгіленген тыйымдар мен шектеулерді сақтау бойынша белгілі бір міндеттемелерді жүктеуден тұрады. Тек кінәлі адамдарға тағайындалатын жазадан айырмашылығы, ерекше талаптар жәбірленушімен татуласуға байланысты қылмыстық жауаптылықтан босатылған адамдарға қойылады. Олардың мінез-құлқына қойылатын ерекше талаптар Қылмыстық кодексте көрсетілгендермен шектелмейді. Сондай-ақ мұндай адамдарға ҚІЖК-нің 165-бабында белгіленген жәбірленушілерге және іске қатысатын өзге де адамдарға іс жүргізу мәжбүрлеудің өзге де шарасы ретінде жақындауға тыйым салу қолданылады[16]. Ол жәбірленушілердің және іске қатысатын адамдардың жеке және мүліктік қауіпсіздігін қамтамасыз ету мақсатында қолданылады. Сондықтан ҚР заңнамасы жақындауға тыйым салуды қауіпсіздік шараларының бір түрі деп таниды[17]. Осы тұрғыда қылмыс жасаған адамдардың мінез-құлқына қойылатын ерекше талаптар қауіпсіздік немесе сақтық шаралары ретінде қарастырылған медициналық сипаттағы мәжбүрлеу шараларымен байланысты.

Жеке талдауды біз үшін жазаның қосымша түрі ретінде белгілі мүлікті тәркілеу талап етеді, ол да сол уақытта, болашақта сот үкімінің орындалуын қамтамасыз ету шарасы, қылмыстық-құқықтық ықпал ету шарасы болып табылады. Бұны іс жүзінде ҚК-нің 48-бабының 4-бөлігі көрсетеді: «Қазақстан Республикасының Қылмыстық-процестік кодексінің 15-бөлімінде көзделген жағдайларда мүлікті тәркілеу соттың шешімі бойынша қылмыстық-құқықтық ықпал ету шарасы ретінде қолданылуы мүмкін»[18]. Көптеген елдердің қылмыстық кодекстеріндегі мүлікті тәркілеу қазір жазалау жүйесінен алынып тасталды және қылмыстық-құқықтық ықпал ету шараларының бірі ретінде танылды. Мәселен, Беларусь ҚК 1999 жылдан бастап қылмыстық жауаптылық шараларымен қатар және одан босату кезінде қолданылатын арнайы тәркілеуді бөледі[19]. Ресейдің 1996 жылғы Қылмыстық кодексі мүлікті тәркілеуді және оның аналогын келтірілген залалды өтеуді қылмыстық-құқықтық сипаттағы басқа шараларға жатқызды[20]. Әзірбайжан заң шығарушысы жазалау жүйесінен мүлікті тәркілеу мен бостандықты шектеуді алып тастап, ҚК-нің VI бөліміне «қылмыстық – құқықтық сипаттағы өзге де шаралар» арнайы тәркілеуді енгізіп, ресейлік заң шығарушымен ұқсастығы бойынша оның түрін-қылмыс нәтижесінде келтірілген зиянды тәркіленген мүлік арқылы өтеуді, сондай-ақ мүліктің құны бойынша тәркілеуді көздеді[21].

ҚР қылмыстық және қылмыстық-атқару заңнамасындағы бірқатар қарама-қайшылықтар мен олқылықтарды жою, сондай-ақ оларды қалыптастырудың бірыңғай тәсілін әзірлеу мақсатында, А.Б. Сқақов қылмыстық-атқару сипатындағы жазалар-

[14] *Қазақстан Республикасының 2014 жылғы 4 шілдедегі № 231-V ҚРЗ Қылмыстық-процестік кодексі. // URL: https://adilet.zan.kz/kaz/docs/K1400000231 (жүгінген күні: 26.09.2024).*

[15] *Медициналық сипаттағы мәжбүрлеу шараларын қолдану жөніндегі сот тәжірибесі туралы Қазақстан Республикасы Жоғарғы Сотының 1999 жылғы 9 шілдедегі N 8 Нормативтік қаулысы. // URL: https://adilet.zan.kz/kaz/docs/P990000008S_ (жүгінген күні: 26.09.2024).*

[16] *Сол жерде.*

[17] *Қылмыстық процеске қатысушы адамдарды мемлекеттік қорғау туралы Қазақстан Республикасының 2000 жылғы 5 шілдедегі № 72 Заңы. // URL: https://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z000000072_ (жүгінген күні: 26.09.2024).*

[18] *Қазақстан Республикасының 2014 жылғы 3 шілдедегі № 226-V ҚРЗ Қылмыстық кодексі. // URL: https://adilet.zan.kz/kaz/docs/K1400000226 (жүгінген күні: 26.09.2024).*

[19] *Беларусь Республикасының 1999 жылғы 9 шілдедегі № 275-З Қылмыстық кодексі. // URL: https://pravo.by/document/?guid=3871&p0=hk9900275 (жүгінген күні: 26.09.2024).*

[20] *Ресей Федерациясының 1996 жылғы 13 маусымдағы N 63-ФЗ Қылмыстық кодексі. // URL: https://www.consultant.ru/document/cons_doc_LAW_10699/21595c500a6ee49a3e04bef45c9726cf2646ce59/. (жүгінген күні: 26.09.2024).*

[21] *Әзірбайжан Республикасының 1999 жылғы 30 желтоқсандағы № 787-IQ Қылмыстық кодексі. // URL: https://www.migration.gov.az/content/pdf/7d878287d2a6aa187238b93c7df26ef3.pdf (жүгінген күні: 26.09.2024).*

ды атқару жүйесі мен тәртібі, бас бостандығынан айыруға баламалы жазалар, оларды кейінге қалдыру сияқты Қылмыстық кодекстің кейбір институттарын Қылмыстық-атқару кодексіне ауыстыруды ұсынады. Әңгіме айыппұл, қоғамдық жұмыстар, мәжбүрлі және түзеу жұмыстары, бас бостандығын шектеу, қамауға алу, жазаны шартты түрде мерзімінен бұрын босату, жазаны ауыстыру, қылмыстық-құқықтық ықпал етудің басқа да шаралары мен қылмыстық-атқару жүйесі мекемелері туралы болып отыр. Оның ұстанымы бойынша, мұндай өзгерістер бас бостандығынан айыруға балама жазаларды орындау тәртібін реттеуді жетілдіреді [7, с. 368].

Соңғы зерттеулерде Қылмыстық кодекстің Жалпы бөлімін 3-1 «Өзге де қылмыстық құқықтық ықпал ету шаралары» бөлімімен толықтырып, олардың жалпы және арнайы түрлерін ажырату ұсыныстары кездеседі. Авторлар ұсынған жіктеуге сәйкес, қылмыстық құқықтық ықпал ету шараларының жалпы түріне ҚР Қылмыстық кодекстің 63, 72 және 73 баптарында көрсетілген шаралар, арнайы түрлеріне – 49-51, 74-76, 84, 93 және 98-1 баптарында көрсетілген шаралар жатқызылады [8, с. 101-102]. Дегенмен, олардың жіктеу критерийлері белгісіз.

Керісінше, Н.Т. Есқалы мен А.М. Алибекованың ойынша, құқықтық мазмұны бойынша шартты түрде соттау, жазадан босату, оны өтеуді кейінге қалдыру немесе басқа түрімен ауыстыру жазаны іске асыру тәртібі болғандықтан, жазаның баламасы болып танылады, сол себепті оларды қылмыстық құқықтық ықпал ету шаралар қатарына қосуға қарсылық білдіреді [9, 87 б.].

ҚР Қылмыстық-атқару саясатының тұжырымдамалық бағыттары аясында және қайта құрылатын сот төрелігі жағдайында жазалардың кейбір түрлері қылмыстық-құқықтық ықпал етудің өзге шараларына трансформациялануға ұшырауы немесе соңғыларының бір түрі қылмыстық құқық бұзушылық жасаған адамдарға неғұрлым тиімді ықпал етуге, сондай-ақ жәбірленушілердің сот төрелігіне құқығын қанағаттандыруға мүмкіндік беретін жаңа шаралармен толықтырылуы мүмкін. Дегенмен, бүгінгі күні, пайдакүнемдік қылмыстық құқық бұзушылықтардың сипаты мен құрылымына қарайтын болсақ, заң шығарушының мүлікті тәркілеуді қосымша жаза және сонымен бірге қылмыстық-құқықтық ықпал ету шарасы ретінде тануы толығымен негізделген және орынды.

Қорытынды

Жүргізілген талдау қылмыстық-құқықтық ықпал етудің барлық шараларын, оның ішінде жазаны қылмыстық құқық бұзушылық жасаған адамдарға қолданылатын мемлекеттік мәжбүрлеудің түріне, сипатына және көлеміне қарай жазалаушы және жазаланбайтын, не жазаға байланысты және онымен байланысты емес деп бөлуге мүмкіндік береді. Ал тағайындау мақсаттарына, қолдану негіздеріне, ықпал ету құралдарына, орындаушы мекемелер мен органдарға, өтеу тәртібі мен шарттарына байланысты оларды жазаларға, қауіпсіздік шараларына немесе ескертулерге, тәрбиелеу шараларына, жәбірленушілердің құқықтарын қорғау шараларына, қылмыстың алдын алу шараларына бөлуге болады.

Авторлардың үлесі

Осы жұмыстың авторлары бірлескен зерттеу жүргізді. Атап айтқанда, *Э.Б. Аблаева* авторлық ұжым алдында ғылыми идеяларды, оларға қол жеткізудің мақсаттары мен міндеттерін тұжырымдап, алынған әрбір нәтижені түсіндіріп, зерттеу соңында «Қорытынды» бөлімінде зерттеу қорытындысын шығарды, сондай-ақ транслитерация мен библиографиялық жазбаны ресімдеді. «Кіріспеде» *Э.Б. Аблаева* зерттеу тақырыбын таңдауды толық негіздеп, мәселені өзектендірді және «Авторлық үлес» бөлімінде осы жұмыстың әрбір авторының қосқан үлесін объективті түрде бағалады.

Әр автор өз деректерін 3 тілде берді. Үш автор да «Нәтижелер мен талқылау» бөліміне белсенді қатысты. Атап айтқанда, *В.В. Люцик* «Жаза және қылмыстық-құқықтық ықпал етудің басқа да шаралары» тақырыбы бойынша ғылыми әдебиеттерді жинақтап, оларға толық талдау жүргізіп, теорияда кездесетін күрделі мәселелерді анықтап, қолжазбаны өңдеп, редакциялық алқаның ғылыми жұмыстардың осындай түрлеріне қойылатын талаптарына сай ресімдеді. Э.Б. Аблаева шетелдік ғылыми әдебиеттерді В.В. Люцикке іріктеуде, оның ішінде халықаралық ғылыми-метрикалық мәліметтер базасына кіретін әдебиеттерді таңдауға көмек көрсетті.

М.А. Утанов сот жүйесінің жоғары органының қызметкері ретінде Жоғарғы Соттың барлық түсіндірмелерін жинау және қорытындылау, сот және тергеу тәжірибесін талдау

нәтижелері бойынша соттардың жаза және қылмыстық-құқықтық ықпал етудің өзге де шараларын қолдану проблемаларын атап өтті. Оның шешімін табуға *Э.Б. Аблаева* мен *В.В. Люцик* қатысты. Сонымен қатар, қазақ тілін жетік меңгерген *М.А. Утанов* қолжазбаны қазақ тіліне аударуды жүзеге асырды. Автор-корреспондент ретінде әрекет ететін *М.А. Утанов* редакциямен пошталық хат алмасуды жүргізді, сонымен қатар рецензенттер мен редакция алқасының ұсыныстары мен ескертулерін ескере отырып, қолжазбаның қазақ тіліндегі мәтініне өзгерістер мен толықтырулар енгізді. «Материалдар мен әдістер» бөлімінде *В.В. Люцик* пен *М.А. Утанов* бірлесіп жұмыс істеді. Қазақ және орыс тілдеріндегі «Аннотацияны» *М.А. Утанов* өзі дайындап, тақырыпқа сәйкес «Түйінді» сөздерді таңдады. *В.В. Люцик* «Аннотация» мен «Түйінді сөздерді» ағылшын тіліне аударуды жеке өзі жүзеге асырды.

ӘДЕБИЕТ

1. Филипец О.Б. Принудительный платеж как инструмент защиты прав потерпевшего от уголовного правонарушения в Республике Казахстан // Вестник Академии правоохранительных органов. – 2023. - № 1 (27). – С. 1-8.

2. Непомнящая Т.В. Иные меры уголовно-правового характера: понятие, юридическая природа, система // Журнал «Правоприменение». – 2017. Т. 1. - № 1. – С. 114–121.

3. Корнеев С.А. Уголовная ответственность и иные меры уголовно-правового характера в структуре уголовно-правового воздействия: дисс ... канд. юрид. наук: 12.00.08 / Корнеев Сергей Александрович; [Место защиты: Академия права и управления Федеральной службы исполнения наказаний]. - Рязань, 2021. – 184 с.

4. Elena Maculan, Alicia Gil Gil. The Rationale and Purposes of Criminal Law and Punishment in Transitional Contexts // Oxford Journal of Legal Studies - (2020). Vol. 40. - No. 1. - P. 132–157.

5. Mattia Pinto. Awakening the Leviathan through Human Rights Law – How Human Rights Bodies Trigger the Application of Criminal Law // Utrecht Journal of International and European Law. – 2018. - № 34 (2). - P. 161–184. - DOI: https://doi.org/10.5334/ujiel.462

6. M. Chankseliani. Punishment and other penal measures // European Scientific Journal February /Special/ edition. - 2012. - Vol. 8. - No. 2 – P. 98-108.

7. Скаков А.Б. Прогрессивная система исполнения наказаний и пробация требуют дальнейшего совершенствования // Человек: преступление и наказание. - 2020. Т. 28 (1-4). - N 3. – С. 365-370. - DOI: 10.33463/2687-1238.2020.28 (1-4).3.365-370.

8. Наказание в уголовном праве: Монография / Коллектив авторов. Под общей редакцией Г.К. Шушиковой. – Косшы: Академия правоохранительных органов при Генеральной прокуратуре Республики Казахстан, 2022. – 132 с.

9. Есқалы Н.Т., Алибекова А.М. Өзге де қылмыстық-құқықтық ықпал ету шараларын құқықтық реттеу мәселелерінің кейбір аспектілері // Международный научный журнал Академик. – 2025. - № 1 (265). – 86-89 б.

REFERENCES

1. Filipets O.B. Prinuditelnyi platezh kak instrument zashhity prav poterpevshego ot ugolovnogo pravonarusheniya v Respublike Kazahstan // Vestnik Akademii pravoohranitelnyh organov. – 2023. - № 1 (27). – S. 1-8.

2. Nepomnjashhaya T.V. Inye mery ugolovno-pravovogo haraktera: ponyatie, yuridicheskaya priroda, sistema // Zhurnal «Pravoprimenenie». – 2017. T. 1. - № 1. – S. 114–121.

3. Korneyev S.A. Ugolovnaya otvetstvennost i inye mery ugolovno-pravovogo haraktera v strukture ugolovno-pravovogo vozdeistviya: diss ... kand. yurid. nauk: 12.00.08 / Korneyev Sergei Aleksandrovich; [Mesto zashhity: Akademiya prava i upravleniya Federalnoi sluzhby ispolneniya nakazaniy]. - Ryazan, 2021. – 184 s.

4. Elena Maculan, Alicia Gil Gil. The Rationale and Purposes of Criminal Law and Punishment in Transitional Contexts // Oxford Journal of Legal Studies - (2020). Vol. 40. - No. 1. - P. 132–157.

5. Mattia Pinto. Awakening the Leviathan through Human Rights Law – How Human Rights Bodies Trigger the Application of Criminal Law // Utrecht Journal of International and European Law. – 2018. - № 34 (2). - P. 161–184. - DOI: https://doi.org/10.5334/ujiel.462

6. M. Chankseliani. Punishment and other penal measures // European Scientific Journal February /Special/ edition. - 2012. - Vol. 8. - No. 2 – R. 98-108.

7. Skakov A.B. Progressivnaya sistema ispolneniya nakazaniy i probatsiya trebuyut dalneishego sovershenstvovaniya // Chelovek: prestuplenie i nakazanie. - 2020. T. 28 (1-4). - N 3. – C. 365-370. - DOI: 10.33463/2687-1238.2020.28 (1-4).3.365-370.

8. Nakazanie v ugolovnom prave: Monografiya / Kollektiv avtorov. Pod obshhei redaktsiei G.K. Shushikovoi. – Kosshy: Akademiya pravoohranitelnyh organov pri Generalnoi prokurature Respubliki Kazahstan, 2022. – 132 s.

9. Yeskaly N.T., Alibekova A.M. Ozge de kylmystyk-kukyktyk ykpal etu sharalaryn kukyktyk retteu maselelerinin keibir aspektileri // Mezhdunarodnyi nauchnyi zhurnal Akademik. – 2025. - № 1 (265). – 86-89 b.

УДК 343.24
ГРНТИ 10.77.35

ПРИМЕНЕНИЕ АЛЬТЕРНАТИВ ЛИШЕНИЮ СВОБОДЫ: ЛУЧШИЕ МИРОВЫЕ ПРАКТИКИ И ОПЫТ КАЗАХСТАНА

Байзакова Раушан Бекмахановна[1]
Доктор PhD, старший менеджер департамента по академическим вопросам Казахского агротехнического исследовательского университета им. С.Сейфуллина; г.Астана, Республика Казахстан; e-mail: rau.b.777@mail.ru; ORCID: https://orcid.org/0000-0002-3322-6247

Ережепкызы Роза
Доктор PhD, ассоциированный профессор Шымкентского Университета; г. Шымкент, Республика Казахстан; e-mail: rose.kaznu@gmail.com; ORCID: https://orcid.org/0000- 0002-8903-6098

Жайлау Жанат
Кандидат юридических наук, доцент Института педагогики, бизнеса и права Алматинского гуманитарно-экономического университета; г. Алматы, Республика Казахстан; e-mail: zhan1831@bk.ru; ORCID: https://orcid.org/0000-0001-5326-6302

Аннотация. *Исследование основано на ретроспективном анализе международно-правового регулирования института альтернатив тюремному заключению. Применение комплекса научных методов способствовало достижению глубокого и всестороннего понимания исследуемой темы. Использование различных методов, таких как аналитический, сравнительно-правовой, социологический и статистический, позволило осуществить оптимальное структурирование исследования, выделяя ключевые аспекты проблемы и устанавливая их взаимосвязи.*

В данной работе рассмотрены лучшие мировые практики применения альтернативных мер, основанные на международных стандартах, в свете их имплементации в казахстанское законодательство и правоприменительную практику для обеспечения баланса между наказанием, реабилитацией и общественной безопасностью

В исследовании представлено изучение имеющихся доказательств эффективности альтернатив тюремному заключению. Применение таких альтернативных мер наказания, как пробация, общественные работы, электронный мониторинг оказывают положительное влияние на снижение уровня рецидивизма по сравнению с традиционным тюремным заключением. Альтернативные меры наказания являются менее затратными для государства по сравнению с содержанием осужденных в тюрьмах. В контексте социальной реабилитации альтернативы лишению свободы эффективнее тюремного заключения, позволяют сохранить семейные связи, продолжать работать или учиться и поддерживать связь с обществом. Применение альтернатив тюремному заключению - эффективная стратегия для реформирования системы уголовного правосудия, направленная на гуманизацию наказания, улучшение реабилитации осужденных и обеспечение общественной безопасности.

Исследование данной темы важно для разработки эффективной, гуманной и экономически обоснованной уголовной политики, которая будет соответствовать международным стандартам и специфике Республики Казахстан, способствуя улучшению правоприменительной практики и правовой системы в целом.

Ключевые слова: *наказание, тюремное заключение, альтернативные меры уголовно-правового воздействия, сокращение тюремного населения, штраф, общественные работы, ограничение свободы, условное осуждение.*

[1] *Автор для кореспонденции*

БАС БОСТАНДЫҒЫНАН АЙЫРУДЫҢ БАЛАМА ТҮРЛЕРІН ҚОЛДАНУДЫҢ ӘЛЕМДІК ҮЗДІК ҮЛГІЛЕР МЕН ҚАЗАҚСТАННЫҢ ТӘЖІРИБЕСІ

Раушан Бекмаханқызы Байзақова
PhD докторы, С. Сейфуллин атындағы Қазақ агротехникалық зерттеу университетінің Академиялық мәселелер департаментінің аға менеджері;
Астана қ., Қазақстан Республикасы; e-mail: rau.b.777@mail.ru; ORCID: https://orcid.org/0000-0002-3322-6247

Роза Ережепқызы
PhD докторы, Шымкент университетінің қауымдастырылған профессоры;
Шымкент қ., Қазақстан Республикасы; e-mail: rose.kaznu@gmail.com; ORCID: https://orcid.org/0000- 0002-8903-6098

Жанат Жайлау
Заң ғылымдарының кандидаты, Алматы гуманитарлық-экономикалық университетінің педагогика, бизнес және құқық Институтының доценті;
Алматы қ., Қазақстан Республикасы; e-mail: zhan1831@bk.ru; ORCID: https://orcid.org/0000-0001-5326-6302

Аннотация. *Зерттеу түрмеге қамау жазасына балама институтының халықаралық-құқықтық реттелуін ретроспективті талдауға негізделген. Ғылыми әдістер кешенін қолдану зерттелетін тақырыпты терең әрі жан-жақты түсінуге ықпал етті. Аналитикалық, салыстырмалы-құқықтық, әлеуметтанулық және статистикалық сияқты әртүрлі әдістерді пайдалану зерттеудің құрылымын оңтайлы қалыптастырып, мәселенің негізгі аспектілерін бөліп көрсетуге және олардың өзара байланысын анықтауға мүмкіндік берді.*

Бұл еңбекте халықаралық стандарттарға негізделген түрмеге қамауға балама жазалау шараларын қолданудың үздік әлемдік тәжірибелері қарастырылып, олардың Қазақстан заңнамасына және құқық қолдану тәжірибесіне енгізілуі талданды. Бұл балама шаралар жазалау, қайта әлеуметтендіру және қоғамдық қауіпсіздік арасындағы тепе-теңдікті қамтамасыз етуге бағытталған.

Зерттеуде түрмеге қамаудың балама жазалау шараларының тиімділігін растайтын дәлелдерді қарастыру ұсынылады. Пробация, қоғамдық жұмыстар, электрондық бақылау сияқты баламалы шараларды қолдану дәстүрлі түрмеге қамау жазасымен салыстырғанда қылмыстың қайталану деңгейін төмендетуге оң әсер етеді. Сонымен қатар, түрмеде ұстауға қарағанда, бұл шаралар мемлекет үшін экономикалық тұрғыдан тиімді болып табылар еді. Әлеуметтік бейімделу тұрғысынан алғанда, бас бостандығынан айыруға балама жазалар сотталғандардың отбасымен байланысын сақтауға, жұмысын немесе оқуын жалғастыруға және қоғаммен қарым-қатынасын үзбеуге мүмкіндік береді.

Түрмеге қамаудың балама жазалау шараларын қолдану – қылмыстық әділет жүйесін реформалаудың тиімді стратегиясы. Ол жазалау процесін гуманизациялауға, сотталғандарды қайта әлеуметтендіруге және қоғамдық қауіпсіздікті қамтамасыз етуге бағытталған.

Осы тақырыпты зерттеу халықаралық стандарттар мен Қазақстан Республикасының ерекшеліктеріне сай келетін, тиімді, әділетті және экономикалық тұрғыдан негізделген қылмыстық саясатты әзірлеу үшін маңызды. Бұл құқық қолдану тәжірибесін жетілдіруге және құқықтық жүйені дамытуға ықпал етеді.

Түйінді сөздер: *жаза, түрме жазасы, қылмыстық-құқықтық балама шаралар, түрме халқының санын азайту, айыппұл, қоғамдық жұмыстар, бас бостандығын шектеу, шартты соттау.*

APPLICATION OF ALTERNATIVES TO IMPRISONMENT: THE BEST WORLD PRACTICES AND EXPERIENCE OF KAZAKHSTAN

Baizakova Raushan Bekmakhanovna
PhD, Senior Manager of the Academic Affairs Department of the Kazakh Agrotechnical Research University named after S. Seifullin; Astana c., Republic of Kazakhstan; e-mail: rau.b.777@mail.ru; ORCID: https://orcid.org/0000-0002-3322-6247

Yerezhepkyzy Roza
PhD, Associate Professor of Shymkent University; Shymkent c., Republic of Kazakhstan; e-mail: rose.kaznu@gmail.com; ORCID: https://orcid.org/0000- 0002-8903-6098

Zhailau Zhanat
Candidate of Law, Associate Professor at the Institute of Pedagogy, Business and Law of the Almaty University of Humanities and Economics; Almaty c., Republic of Kazakhstan; e-mail: zhan1831@bk.ru; ORCID: https://orcid.org/0000-0001-5326-6302

Abstract. *The study is based on a retrospective analysis of the international legal regulation of the institute of alternatives to imprisonment. The use of a set of scientific methods has contributed to achieving a deep and comprehensive understanding of the topic under study. The use of various methods, such as analytical, comparative law, sociological and statistical, allowed for optimal structuring of the study, highlighting the key aspects of the problem and establishing their interrelationships. This paper examines the world's best practices in applying alternative measures based on international standards, in the light of their implementation in Kazakh legislation and law enforcement practice to ensure a balance between punishment, rehabilitation and public safety. The study presents an examination of the available evidence for the effectiveness of alternatives to incarceration. The use of alternative punishment measures such as probation, community service, and electronic monitoring has a positive impact on reducing recidivism compared to traditional imprisonment. Alternative punishments are less costly for the State compared to the detention of convicts in prisons. In the context of social rehabilitation, alternatives to incarceration are more effective than imprisonment, allowing you to maintain family ties, continue to work or study, and stay in touch with society. The use of alternatives to imprisonment is an effective strategy for reforming the criminal justice system, aimed at humanizing punishment, improving the rehabilitation of convicts and ensuring public safety. The study of this topic is important for the development of an effective, humane and economically sound criminal policy that will comply with international standards and the specifics of the Republic of Kazakhstan, contributing to the improvement of law enforcement practice and the legal system as a whole.*

Keywords: *punishment, imprisonment, alternative measures of criminal legal impact, reduction of the prison population, fine, community service, restriction of freedom, suspended sentence.*

DOI: 10.52026/2788-5291_2025_80_2_150

Введение

Современная статистика в мировом масштабе показывает факт переполненности тюрем, при этом примерно третья часть общего количества заключенных под стражу не являются осужденными, находятся в предварительном заключении. Анализ показывает, что альтернативные тюремному заключению меры не применяются в достаточной степени[2]. Данное обстоятельство сигнализирует о том, что чрезмерная переполненность тюрем, с одной стороны, ложится тяжелым грузом на государственную казну, с другой стороны, не обеспечивает исправление и перевоспитание всех лиц, отбывших соответствующие сроки наказания в учреждениях пенитенциарной системы; не способствует полному предотвращению

[2] *Global Prison Trends 2022 // URL: https://cdn.penalreform.org/wp-content/uploads/2022/05/GPT2022.pdf (date of reference:27.11.2024).*

рецидива преступлений[3]. Проблема чрезмерного применения уголовных санкций, связанных с лишением свободы и содержанием в специализированных учреждениях уголовно-исполнительной системы, признана мировым сообществом.

В начале 21 века в юридической, политологической и социологической литературе прослеживается тенденция повышенного интереса к исследованию проблемы сокращения тюремного населения. Переполненность тюрем рассматривается не просто как проблема нехватки места, но и серьезное препятствие на пути создания безопасной, надежной, здоровой и гуманной тюремной среды. Это серьезно подрывает такие цели тюремного заключения, как, например, обеспечение безопасности общества и реабилитацию правонарушителей[4]. Десятилетия исследований показали, что тюрьма — наименее эффективное место для реабилитации правонарушителей [1]. Представляют интерес исследования, акцентирующие важность внимания к человеческому достоинству и расширению гражданских прав осужденных [2; 3].

Общим основанием применения уголовного наказания и альтернативных мер воздействия является нецелесообразность применения к конкретному лицу мер уголовного наказания с точки зрения публичных интересов. Наличие института назначения альтернативных мер воздействия продиктовано обоснованием целесообразности использования в борьбе с преступностью менее острых способов, чем применение лишения свободы. Указанный институт является перспективным элементом системы мер индивидуализации уголовной ответственности.

В контексте трансформации институциональной структуры актуальными становятся вопросы моделирования эффективной системы взаимодействия уполномоченных реализовывать программы развития альтернативных лишению свободы мер уголовно-правового воздействия государственных учреждений с институтами гражданского общества. Для Казахстана, которому исторически было чуждо тюремное заключение, актуально решение проблемы сокращения тюремного населения с учетом социальных и культурных особенностей страны, экономических факторов. В современный период самым чувствительным аспектом в плане финансовых затрат является моделирование реализации реабилитационных процессов. Модели взаимодействия с институтами гражданского общества основаны на оценке реакции общества и коммуникационных стратегий. Казахстан продемонстрировал успехи пилотного проекта по внедрению альтернатив тюремному заключению, осуществив интеграцию альтернативных мер в действующую судебную и пенитенциарную системы. Эффективность эксперимента, основанного на опыте зарубежных стран, подтверждается масштабированием успешных моделей на национальном уровне.

Цель статьи: проанализировать и оценить эффективность применения альтернативных тюремному заключению мер уголовного наказания на основе исследования лучших мировых практик их адаптации в контексте казахстанского законодательства.

Материалы и методы

Для решения задач исследования большое значение имеет анализ справочников по уголовному правосудию: справочного издания, отражающего основные результаты сравнительного проекта Европейской комиссии по изучению статистических и качественных данных о численности заключенных и использовании альтернатив тюремному заключению в государствах ЕС [4]; справочника по стратегиям сокращения тюремного населения[5], пособия по оценке систем уголовного правосудия[6], сборников международных конференций и вебинаров. В развивающейся сфере сравнительного уголовного правосудия страны Северной Европы регулярно используются в качестве исключений из общих тенденций [5].

Среди исследований полнотой сравнительного анализа характеризуются отчет о реализации проекта «Продвижение недискриминационных альтернатив тюремному заключению в Европе» в 21 государ-

[3] *Standards and tools // URL: https://www.coe.int/en/web/cpt/standards (date of reference: 27.11.2024).*
[4] *Alternatives to Imprisonment // URL: https://www.unodc.org/unodc/es/justice-and-prison-reform/cpcj-alternatives-to-imprisonment.html (date of reference: 27.11.2024).*
[5] *Handbook of basic principles and promising practices on Alternatives to Imprisonment // URL: https://www.unodc.org/documents/justice-and-prison-reform/crimeprevention/Handbook_of_basic_principles_and_promising_practices_on_Alternatives_to_Imprisonment.pdf (date of reference:11.12.2024).*
[6] *Меры, связанные и не связанные с лишением свободы. Альтернативы тюремному заключению. Пособие по оценке систем уголовного правосудия // URL: https://www.unodc.org/pdf/criminal_justice/10-52547_3_Custodial_3_ebook.pdf (date of reference:11.12.2024).*

стве-члене ЕС[7]; моделирование и реализация стратегии снижения рецидива преступлений «Риск-Потребность-Реагирование» (RNR) [6]; подходы реинвестирования правосудия (JR)в Австралии [7]. Большой анализ мировой практики содержит специальное исследование о тенденциях применения альтернатив «Foreword alternatives to imprisonment: recent international developments» [8]. Широкий обзор санкций, не связанных с тюремным заключением и применяемых во всех основных регионах мира, представлен в уникальном томе Uglješa Zvekić «Alternatives to Imprisonment in Comparative Perspective» [9].

Мировые практики применения альтернатив лишению свободы представляют интерес и для науки и практики уголовного права в Республике Казахстан. Большое экспертное исследование этой проблематики в Казахстане в период с 90-х годов прошлого века – до 2011 года представлено в сборнике «Сокращение тюремного населения в Казахстане»[8]. Научные разработки современного периода раскрывают положительные и негативные тенденции законодательного регулирования и правоприменительной практики применения альтернативных тюремному заключению мер уголовно-правового воздействия [10]. Необходимость пересмотра понятия и содержания уголовного наказания, переосмысления и совершенствования исполнения наказания обосновывается в контексте новой уголовной политики в Республике Казахстан [11; 12]. Наравне с исследованием проблемы на уровне государственной политики заметное место в юридической литературе занимают работы ученых, посвященные концептуализации отдельных альтернативных санкций [13], основанные на статистических данных [14].

Данное исследование охватывает правовые и организационные аспекты развития альтернативных лишению свободы мер воздействия, состояние научных разработок в данной области, а также перспективные направления, предусматривающие виды освобождения от уголовного наказания. Такой подход позволил осуществить комплексный анализ сложного развивающегося системного образования альтернативных мер воздействия на преступников. Наиболее успешные практики применения альтернатив лишению свободы исследовались на основе метода анализа. Метод синтеза применялся для последовательного решения задач исследования: интеграции полученных данных; выделения и адаптации моделей скандинавских стран в практике современных государств, в частности в Казахстане.

Анализ и синтез создали основу для применения метода моделирования правовых и институциональных механизмов адаптации выявленных преимуществ альтернативных лишению свободы мер в правовой и социальный контекст Казахстана.

В анализе и интерпретации данных значительна роль статистических методов, позволяющих осуществлять очистку данных, собранных из различных источников, приведение данных к единому формату для дальнейшего анализа. В исследованиях наиболее востребован сравнительный анализ как статистический метод, а также факторный анализ, позволяющие интерпретировать полученные результаты в контексте поставленных задач исследования.

Данное исследование подтвердило гипотезу о том, что такая альтернативная мера как общественные работы более эффективна в снижении рецидива по сравнению с тюремным заключением.

Метод прогнозирования способствует адаптации зарубежного опыта к условиям Казахстана для внедрения и минимизации рисков, в том числе позволяет определить, какие меры являются наиболее эффективными с точки зрения затрат, предложить превентивные меры для исключения возможных негативных последствий. Этот метод использовался также для анализа действующих моделей в избранных юрисдикциях, выявления факторов для обоснования их применимости в Казахстане.

Результаты и обсуждение

Мировые практики альтернативного наказания: от тюрьмы к реабилитации

Применение альтернатив тюремному заключению становится тенденцией в современных государствах, последовательно стремящихся сделать процесс наказания и реабилитации осужденных более гуманным и эффективным. Мировые практики применения альтернативных тюремному заключе-

[7] *Report Non-custodial sanctions and measures in the member states of the European Union: A comparative study // URL: https://www.penalreform.org/resource/non-custodial-sanctions-and-measures-eu-comparative-study/ (date of reference:11.12.2024).*

[8] *Сокращение тюремного населения в Казахстане // URL: https://lprc.kz/wp-content/uploads/2020/05/Sokrashhenie-tyuremnogo-naseleniya-v-Kazahstane.pdf (дата обращения: 11.12.2024).*

нию мер уголовного наказания доказывают их преимущества[9]. Все более распространенными становятся такие альтернативные лишению свободы меры как условное осуждение, общественные работы, электронный надзор, программы реабилитации, условно-досрочное освобождение.

Инновационный подход к исполнению наказаний, основанный на принципах гуманизма, реабилитации и социализации осужденных и способствующий снижению рецидива, представляет собой модель «Открытых тюрем» в Норвегии. Идея такой модели базируется на создании условий, приближенных к жизни в социуме с тем, чтобы подготовить осужденных к успешному возвращению в общество после отбывания наказания. Концепция «открытых тюрем» подразумевает предоставление осужденным большей степени самостоятельности и ответственности за свои действия – правила и распорядок дня определен, одновременно есть возможность свободно перемещаться по территории тюрьмы и по желанию участвовать в различных программах и мероприятиях. В плане социализации и реабилитации особенно ценной является возможность получать образование, развивать навыки, работать не только внутри, но и вне тюремного комплекса, поддерживать близкие отношения с семьей и друзьями вне тюрьмы. «Открытые тюрьмы» могут быть промежуточным звеном в цепочке отбывания наказания от закрытых учреждений до постепенного переходного жилья, где контроль не отменяется, но есть больше свободы и ответственности. В целом данная модель представляет огромный интерес для науки и практики современных государств, поскольку в Норвегии наблюдается тенденция к снижению количества заключенных, а показатель рецидивизма является одним из самых низких в мире. Если до тюремной реформы в этой стране уровень рецидивизма достигал уровня 70%, то за три десятилетия этот показатель снизился до 20%. И самое важное преимущество результативности – реабилитационный подход Норвегии положительно влияет на экономическое развитие страны. Достаточно упомянуть о том, что получившие профессиональные навыки в период отбывания наказания осужденные, бывшие до осуждения безработными, используют свои шансы для трудоустройства [15].

Представляет научный и практический интерес прогрессивный подход к уголовному правосудию в Нидерландах: в уголовном праве и системе исполнения наказаний заложены законодательные основы модели центров по исправлению и наказанию, известная как «система дневного заключения» или «дневные тюрьмы» (Day Reporting Centers). Уголовный кодекс Нидерландов (Wetboek van Strafrecht) регулирует назначение и исполнение наказаний, в том числе условных и альтернативных мер. Закон об исполнении наказаний (Penitentiaire beginselenwet, PBW) регулирует порядок и условия исполнения наказаний, включая тюремное заключение и альтернативные меры, дневные тюрьмы, определяет права и обязанности осужденных, а также правила содержания и надзора. Закон о пробации и реинтеграции (Reclasseringswet) регулирует деятельность пробационных служб, которые играют ключевую роль в дневных тюрьмах. Закон об обязательной психиатрической помощи (Wet verplichte geestelijke gezondheidszorg, WVGGZ) регламентирует предоставление психиатрической помощи и лечения осужденным с психическими расстройствами, что в контексте дневных тюрем регулирует обеспечение психологической поддержки и лечения осужденных. Закон об образовании и профессиональной подготовке (Wet educatie en beroepsonderwijs, WEB) обеспечивает правовую основу для образовательных и профессиональных программ, регулирует вопросы обучения, сертификации и сотрудничества с образовательными учреждениями. Закон о работе и социальном обеспечении (Participatiewet) регулирует вопросы трудовой деятельности и социального обеспечения, определяет правила трудоустройства и поддержки осужденных в поиске работы.

Согласно концепции модели дневных тюрем, осужденные проводят дневное время в специализированных центрах, где участвуют в образовательных и трудовых программах, получают психологическую и медицинскую помощь, а также проходят терапию, а вечером возвращаются домой. Тем самым достигается цель реабилитации и ресоциализации осужденных, минимизируется разрыв с обществом и семьей. Осужденные в дневных тюрьмах находятся под надзором пробационных служб, которые следят за их поведением и прогрессом. На практике до-

[9] *Global Prison Trends 2022 - https://cdn.penalreform.org/wp-content/uploads/2022/05/GPT2022.pdf // URL: (date of reference: 27.11.2024).*

казано, что система дневного заключения экономически более эффективна по сравнению с традиционными тюрьмами, так как требует меньших расходов на содержание осужденных. Опыт Нидерландов, еще в 2002 году внедривших систему дневного заключения, показывает результативность – в этой стране десятки тюрем были закрыты в последние три десятилетия на фоне переполненности тюрем в других государствах современного мира [16].

Швеция является примером государства, которое активно развивает применение альтернативных мер, в частности, для несовершеннолетних правонарушителей с целью снижения рецидива и ресоциализации молодежи. Ювенальная юстиция страны ориентирована на гуманные и прогрессивные практики, стремится минимизировать вмешательство в жизнь несовершеннолетних, направляя их к альтернативным мерам, насколько это возможно[10].

К государствам, отказавшимся от карательно-уголовной политики в пользу качественно новых подходов, относится Финляндия. В пенитенциарных заведениях Финляндии, за исключением участков для особо опасных рецидивистов и злостных нарушителей, не существует режима полной изоляции и строгих запретов для осужденных по перемещению в пространстве. Реформаторские меры по внедрению альтернативного уголовного наказания привели к впечатляющим результатам по сокращению тюремного населения, снижению уровня преступности и значительной экономии бюджетных средств [17].

Программы альтернативного досрочного освобождения в Канаде представляют собой механизм, который позволяет заключенным выходить на свободу до окончания срока их наказания при соблюдении определенных условий. Перед принятием решения о досрочном освобождении проводятся всесторонние оценки риска, чтобы понять вероятность рецидива, которые включают в себя анализ истории преступлений, поведенческих факторов и участия в программах реабилитации. Заслуживает внимания канадский механизм исполнения наказаний, который координирует деятельность провинциальных министерств юстиции пяти федеральных округов. В целом служба эффективна на всех уровнях управления: национальном, региональном, а также институциональном отделениях по условному осуждению. В соответствии с оценкой по каждому конкретному случаю программы составляются с учетом всех уровней эффективности (низкой, средней, высокой), на всех этапах проводится как анализ успешности усилий самого осужденного, так и мониторинг качества работы и ответственности сотрудников исправительной службы [18].

По данным ООН в Аргентине переполненность тюрем снизилась с 10 % учреждений в марте 2020 года до 2 % в январе 2023 года. Для более эффективной реализации меры пресечения в виде домашнего ареста в качестве альтернативы тюремному заключению стали использоваться электронные браслеты. Были реализованы различные инициативы по обучению тюремного персонала, а также осуществляется программа по применению индивидуального подхода к представителям уязвимых групп[11]. В Аргентине реализация программ социальной реинтеграции включает несколько успешных инициатив, направленных на поддержку осужденных и их возвращение в общество. Наибольшее одобрение со стороны гражданского общества получили проект «Открытое общество» и Программы сотрудничества с неправительственными организациями. В опросах 2019-2020 г.г. более 60% участников программ НПО указали на то, что они успешно адаптировались в обществе и вернулись к нормальной жизни. Среди участников программ по трудоустройству рецидивизм снижен на 40% по сравнению с теми, кто не имел доступа к подобным программам. Примерно 80% участников образовательных программ, организованных НПО, получили сертификаты о квалификации или навыках, что способствовало их трудоустройству[12].

Общественные исправительные учреждения уже являются частью системы уго-

[10] *The Swedish Prison and Probation Service // URL: https://www.government.se/government-agencies/the-swedish-prison-and-probation-service/ (date of reference: 27.11.2024).*

[11] *Генеральная ассамблея ООН. Совет по правам человека. Пятьдесят третья сессия 19 июня — 14 июля 2023 года. Пункт 6 повестки дня Универсальный периодический обзор. Доклад Рабочей группы по универсальному периодическому обзору // URL: https://documents.un.org/doc/undoc/gen/g23/035/41/pdf/g2303541.pdf?token=tHGbqAOKatBCuTJnII&fe=true (дата обращения: 27.11.2024).*

[12] *Alternatives to imprisonment // URL: https://www.penalreform.org/issues/alternatives-to-imprisonment/; Alternatives to imprisonment // URL: https://www.unodc.org/unodc/en/justice-and-prison-reform/cpcj-alternatives-to-imprisonment.html (date of reference: 27.11.2024).*

ловного правосудия Австралии и, как было установлено, эффективно контролируют противоправное поведение [19].

Во многих современных государствах осуществляются экспериментальные проекты по сокращению тюремного заключения. К примеру, в 2023 году апелляционный суд Англии принял такое постановление[13]. Более того, применяется вариант выявления заключенных, соответствующих критериям для досрочного освобождения.

Эффективным способом сокращения тюремного населения признаны проверки тюрем на основе данных. Такой проект апробирован в Малави в 2023 году: после проверки в этой африканской стране обоснована возможность освободить 66 процентов подследственных [20].

Ранее был осуществлен проект Европейской тюремной обсерватории: Италии, Франции, Греции, Латвии, Польши, Португалии, Испании и Великобритании. Каждая страна-партнер созвала национальные семинары о передовых практиках и реформах. Латвия, имевшая самое большое количество заключенных на душу населения во всем ЕС, значительно сократила количество заключенных на основе радикального и устойчивого подхода (декриминализация ряда правонарушений, расширение общинных санкций). В Португалии в 2000 году были приняты законы, радикально изменившие методы борьбы государства с употреблением незаконных наркотиков, а также созданы новые правительственные органы, способствующие снижению зависимости от психоактивных веществ и снижению вреда от наркотиков[14]. Итальянский пример — месса алла прова (досудебное условное осуждение, способное аннулировать уголовное преследование) — рассматривается экспертами страны как передовая практика[15]. Греция ввела досудебные меры, включающие посредничество, отвлечение внимания и участие в программах.

В избранных проектом юрисдикциях альтернативы применялись лишь в качестве пилотных проектов. Некоторые альтернативы практически никогда не использовались по той причине, что судьи не знали о них или не хотели рисковать, используя их [4].

Новые подходы к уголовному наказанию: как Казахстан адаптирует международные практики альтернативного наказания

Решение проблемы переполненности тюрем во всех государствах актуализируется в свете гуманизации уголовной политики. Поиски альтернатив лишению свободы ведутся на протяжении длительного времени и включают широкий диапазон вариантов. В современном мире выделяются такие основные направления как: расширение сферы применения наказания в виде привлечения к общественным работам, применение и увеличение размеров штрафа; условное осуждение; отложенное тюремное заключение; домашний арест; электронный мониторинг; денежный залог; условно-досрочное освобождение.

Таким образом, в современном мире растет понимание эффективности применения альтернативных лишению свободы уголовных санкций. Успешные примеры применения альтернатив тюремному заключению в избранных в рамках данного исследования юрисдикциях обосновывают стремление государств внедрить аналогичные меры, направленные на снижение тюремного населения. На основе исследования практики применения альтернатив тюремному заключению в разных странах имеет смысл обратить внимание на опыт Республики Казахстан, который относится к числу стран, в которых внедрение альтернативных лишению свободы мер стартовало в 2010-2011 г.г. на уровне пилотного проекта «Сокращение тюремного населения в Казахстане» при поддержке Open Society Institute. Казахстан в начале 90-х годов 20 века занимал 3 место в мире по численности осужденных, находящихся в пенитенциарных учреждениях, на 100 тысяч населения. В списке стран по количеству заключенных по данным ICPS на июнь 2023 года республика находится на 100 месте (157 заключенных на 100 тыс. населения)[16]. Если в 2000 году численность

[13] *ГА ООН. Совет по правам человека. Пятьдесят пятая сессия 26 февраля — 5 апреля 2024 года. Актуальные вопросы и передовой опыт в области управления тюрьмами. Доклад Специального докладчика по вопросу о пытках и других жестоких, бесчеловечных или унижающих достоинство видах обращения и наказания Элис Джилл Эдвардс // URL: https://documents.un.org/doc/undoc/gen/g24/011/87/pdf/g2401187.pdf?token=UPPgCHQw1mf7sbu9VM&fe=true (дата обращения: 27.11.2024).*

[14] *Drug Decriminalization in Portugal: Learning from a Health and Human-Centered Approach // URL: https://drugpolicy.org/resource/drug-decriminalization-in-portugal-learning-from-a-health-and-human-centered-approach/ (date of reference: 27.11.2024).*

[15] *Messa alla prova // URL: https://www.giustizia.it/giustizia/it/mg_2_3_1_2.page (date of reference: 27.11.2024).*

[16] *Список стран по количеству заключённых // URL: https://www.wikiwand.com/ru/ (дата обращения: 10.12.2024).*

тюремного населения в Казахстане составляла 78 тысяч человек, то в 2023 году – 29,4 тысячи заключенных. Доля приговоров к лишению свободы сократилась до 30%, а более значительная часть - 70% приговоров связаны с альтернативными наказаниями и мерами некарательного характера[17].

Достижению столь существенного показателя сокращения тюремного показателя в Казахстане способствовала гуманизация и реформаторские тенденции в развитии уголовной политики, основанные на рецепции международно-правовых стандартов в национальное законодательство. Казахстан в Центрально-азиатском регионе является первым государством, на законодательном уровне внедрившим службу пробации[18].

Историческая справка. В интерпретации ученых Казахстана в истории кочевой цивилизации «казахское право в наибольшей степени вобрало особенности и демократические ценности Великой степи кипчаков (Дешт-и-кипчак), и оно может быть названо правом «Степной демократии». Отличительной его чертой было признание верховенством правил поведения и судебной власти и общественной и политической жизни. Оно в содержательно-институциональном плане в периоды автохтонного развития существенно отличалось от так называемых «восточных», тиранических форм правосудия и наказания. Оно не знало уголовного преследования, лишения свободы и тюрем (зинданов), членовредительских наказаний и оскорбляющих личность постановлений. Все деликты и правонарушения считались гражданскими и вели к имущественной ответственности» [21]. Сведения о тюрьмах в истории страны появились, когда Казахстана стал частью Российской империи с последующей эволюцией в бытность республики в составе СССР. Так сложилось, что на заре независимости Республика Казахстан входила в тройку стран-лидеров по количеству заключенных на 100 тысяч населения.

Современная уголовная политика Казахстана предусматривает модернизацию уголовного законодательства о наказании, характеризующуюся трансформацией системы наказания в направлении применения альтернативных тюремному заключению мер. Гуманизация как тенденция уголовной политики в кодифицированных уголовных законах республики корреспондирует к международным стандартам[19]. Все указанные в ст. 40 Уголовного кодекса альтернативные лишению свободы меры характеризуются своим ограничительным, принудительным содержанием.

В казахстанской юридической литературе обосновываются разные оценки регламентированных в уголовном кодексе альтернатив тюремному заключению. Являющаяся распространенной в судебной практике США, Японии, государств Западной Европы альтернативная мера уголовному преследованию за нетяжкие преступления – штраф – позиционирована в уголовном кодексе на 1 месте. Не является востребованным в казахстанской практике правоохранительных органов использование залога как гарантия сокращения количества людей, находящихся на предварительном заключении.

Исправительные работы как альтернатива тюремному заключению в развитых странах не применяется, этот вид наказания характерен для советского периода истории и сохранился в законодательстве некоторых современных постсоветских государств (Казахстан, Россия, Украина, Беларусь). В Казахстане интерпретация содержания исправительных работ на законодательном уровне приняла специфические черты, идентифицирующие исправительные работы в определенной степени со штрафом, который возможно выплачивать частями продолжительное время. Причем продолжительность времени погашения денежного взыскания действующим уголовным законодательством не ограничивается, тогда как в предыдущей редакции кодекса максимальный срок составлял 2 года. За уголовные проступки исправительные работы устанавливаются в пределах от двадцати до двухсот месячных расчетных показателей, за преступления – в пределах от двухсот до десяти тысяч месячных расчетных показателей. Это означает, что осужденный с низким уровнем заработной платы будет выплачивать эти суммы десятилетиями, не имея возможности сменить

[17] *Сокращение тюремного населения в Казахстане // URL: https://lprc.kz/wp-content/uploads/2020/05/Sokrashhenie-tyuremnogo-naseleniya-v-Kazahstane.pdf (дата обращения: 11.12.2024).*

[18] *Об утверждении третьего периодического Национального доклада Республики Казахстан в рамках Универсального периодического обзора по правам человека. Постановление Правительства Республики Казахстан от 6 ноября 2019 года № 831 // URL: https://adilet.zan.kz/rus/docs/P1900000831 (дата обращения: 10.12.2024)*

[19] *Уголовный кодекс Республики Казахстан. Кодекс Республики Казахстан от 3 июля 2014 года №226-V ЗРК // URL: https://adilet.zan.kz/rus/docs/K1400000226 (дата обращения: 10.12.2024.)*

место работы по своему усмотрению, учитывая условия пробации. По сути, осужденный оказывается в гораздо более худших условиях по сравнению с осужденными к иным альтернативным тюремному заключению мерам. Представляется по меньшей мере нелогичным отождествление законодателем исправительных работ с денежным взысканием. Избыточная репрессивность исправительных работ не только поражает сферу имущественных прав, но и отражает ущемление социальных и трудовых прав осужденного.

Исследования показали, что наказание в виде исправительных работ в Казахстане не являются эффективными и назначаются судами крайне редко: к примеру, в 2018 году из 31309 осужденных применялось в отношении 30 (1%), в 2021 году из 28746 – в отношении 6 (0,2%) [22].

И хотя внесение казахстанским законодателем этой меры в систему альтернатив тюремному заключению не противоречит международным стандартам[20], с учетом изложенных проблем представляется необходимым изменить подходы к целесообразности применения исправительных работ.

Совершенно иная постановка проблемы в восприятии и оценке наказания в виде привлечения к общественным работам, эта мера отбывается в форме неквалифицированного физического труда. Представляется целесообразным учесть существующее в юридической литературе мнение о том, что при данном наказании возможно использование любых видов труда, и прежде всего в сфере основной деятельности осужденного, по его специализации. Поскольку содержание этой меры уголовно-правового воздействия заключается в бесплатности труда осужденного, судебное решение целесообразно основывать на использовании времени на основной работе врача, архитектора, дизайнера, программиста и других квалифицированных специалистов для оказания услуг социально-уязвимым слоям населения [23]. Осужденному, таким образом, будет предоставлена возможность прочувствовать полезность, социальную значимость своего труда для конкретных людей, что, соответственно, будет больше способствовать изменению ценностных ориентаций, и, в конечном счете, достижению ресоциализующего эффекта. Трудно переоценить и тот фактор, что при привлечении в общественным работам ощутим сдерживающий эффект, вероятность предотвращения рецидива.

Особой формой уголовно-правового воздействия в контексте применения альтернативных тюремному заключению мер наказания является ограничение свободы, регламентированное статьей 44 УК РК.

В парадигме исследования этой альтернативы изоляции от общества необходимо заострить внимание на позиции законодателя, представляющейся сомнительной с точки зрения юридической техники, обоснованности и корректности. Речь идет о таких категориях как принудительный труд, пробационный контроль, продолжительность срока назначения ограничения. Полагаем, что использование казахстанским законодателем в тексте статьи 44 УК РК словосочетания «принудительный труд» по меньшей мере некорректно, поскольку труд осужденных в рамках приговора суда в соответствии с международными стандартами не считается принудительным. Конвенция МОТ № 29 предусматривает исключения, которые не относятся к принудительному труду[21].

Пробационный контроль в уголовном законодательстве Казахстана представлен составной частью наказания и включает исполнение осужденным закрепленных в международной практике обязанностей. Между тем пробация в мировой практике позиционирована не как наказание, а как форма социально-правового контроля.

Установленный казахстанским законодателем верхний предел срока ограничения свободы – до 7 лет - является чрезмерно продолжительным в сравнении с другими странами. При назначении столь длительного срока посткриминального контроля нивелируется ожидаемый эффект, так как наказание становится привычным, рутинным, увеличивается риск возникновения нежелательной напряженности между осужденным и сотрудниками службы пробации.

Анализ положений уголовного закона позволяет сделать вывод о необходимости уточнения формулировок в законодательстве, связанных с регламентацией альтернативных лишению свободы мер наказания.

[20] *Стандартные минимальные правила Организации Объединенных Наций в отношении мер, не связанных с тюремным заключением (Токийские правила). Резолюция Генеральной Ассамблеи ООН 45/110 от 14 декабря 1990 года (статья 8.2) // (дата обращения: 10.12.2024.)*

[21] *Конвенция Международной Организации Труда № 29 О принудительном или обязательном труде (Женева, 28 июня 1930 г.) // URL: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=1011031(дата обращения: 10.12.2024.*

Термин «условное осуждение» в разных правовых системах трактуется и применяется не одинаково. Сам термин не совсем точно отражает сущность и содержание института, поскольку осуждение является фактическим, а условным считается неприменение наказания, его отсрочка. Различаются простая отсрочка и отсрочка, сопровождаемая надзором. В разных странах дефиниция этого вида осуждения звучит в зависимости от подходов национального законодателя: пробационная система, уголовный надзор, система испытания, защитный надзор, условное осуждение и т.д. Изначально употребляемые в качестве синонимов, национальные названия простой и осложненной отсрочки в законодательстве большинства стран впоследствии были закреплены в качестве самостоятельных санкций и перестали быть тождественными.

Суд в Казахстане постановляет считать назначенное наказание условным, если, назначив наказание в виде лишения свободы, придет к выводу о возможности исправления осужденного без отбывания наказания. При условном осуждении могут быть назначены дополнительные виды ограничений и наказаний[22]. Отдельная статья Уголовного Кодекса регламентирует отмену условного осуждения при наличии соответствующих оснований. Суд может постановить об отмене условного осуждения и о снятии с осужденного судимости, продлить срок пробационного контроля.

Казахстанские исследователи обоснованно рассматривают пробацию в системе альтернативных лишению свободы мер в парадигме разных измерений: «как альтернативную непенитенциарную санкцию, как комплекс средств ресоциализации осужденных, как форму социально-правового контроля и в качестве особого, непенитенциарного режима исполнения определенных наказаний» [23].

В отличие от стран Северной Европы, где существуют четкие законы и процедуры для применения альтернативных мер, в Казахстане правовая база, регулирующая институт альтернативных наказаний, недостаточно развита. Данный фактор соответственно оказывает негативное влияние на достижение эффективности правоприменительной практики, снижает активность судей в применении альтернатив, что, в свою очередь, снижает их использование. Кроме того, в казахстанском обществе по-прежнему преобладает традиционное восприятие наказания как лишения свободы, и общественное мнение часто требует строгих мер, в то время как в таких странах как Норвегия и Швеция, существует более гуманное отношение к правонарушителям. В странах с развитой системой альтернативных наказаний государство активно поддерживает программы реабилитации и ресоциализации, тогда как в Казахстане такие программы часто остаются на уровне инициатив отдельных НПО или международных организаций.

Для повышения эффективности альтернативных мер наказания в Казахстане необходимо комплексное реформирование системы, включая улучшение правовой базы, увеличение финансирования, общественное участие и межведомственное сотрудничество. Механизм реализации такого комплекса мер должно предваряться созданием массовых информационных кампаний, опросов и исследований среди населения для выявления стереотипов и преодоления предвзятости относительно осужденных и альтернативных мер, возможности использования потенциала волонтерского движения для оказания помощи осужденным. Проведение широких информационных кампаний для повышения осведомленности населения о целях и преимуществах альтернативных мер наказания способно изменить общественное мнение и снизить стигматизацию осужденных. Именно так стартовали лучшие мировые практики. Результаты таких исследований необходимо учитывать в работе сформированных межведомственных рабочих групп, состоящих из представителей министерств юстиции, внутренних дел, здравоохранения, образования, гражданского общества, для разработки комплексных программ по внедрению альтернативных мер, что позволит учесть различные аспекты и обеспечить координацию действий.

В контексте законодательных изменений конструктивными являются меры по регламентации:

- четких критериев для назначения альтернативных мер в зависимости от типа преступления и обстоятельств;

- установления минимальных и максимальных сроков для рассмотрения дел, связанных с альтернативными мерами во избе-

[22] *Уголовный кодекс Республики Казахстан. Кодекс Республики Казахстан от 3 июля 2014 года №226-V ЗРК // URL: https://adilet.zan.kz/rus/docs/K1400000226 (дата обращения: 10.12.2024).*

жание затягивания процессов;

- снижения бюрократических барьеров, основанного на внедрении электронного реестра альтернативных мер, который позволит всем заинтересованным сторонам (судам, прокуратуре, социальным службам) оперативно получать информацию о применяемых мерах и их результатах, на упрощении процесса подачи заявлений о применении альтернативных мер, например, путем введения единой формы заявки и возможности подачи ее в электронном виде;

- создания системы мониторинга и оценки эффективности альтернативных мер путем введения обязательного требования о проведении регулярных исследований и отчетности о результатах применения альтернативных мер, включая уровень рецидивизма и реинтеграции осужденных в общество, а также создания независимого органа с полномочиями мониторинга и оценки эффективности программ альтернативного наказания и внесения рекомендаций по их улучшению. Разработка механизмов оценки эффективности применения альтернативных мер позволит собирать данные, анализировать результаты и вносить коррективы в практику.

Эти меры могут способствовать более эффективному внедрению альтернативных мер наказания в Казахстане, улучшая условия для их применения и обеспечивая их соответствие международным стандартам.

Заключение

Как показывает мировой опыт, современный законодатель, исходя из принципа справедливости, стремится к сокращению применения уголовного принуждения, что означает возможность освобождения от карательных мер и применения альтернативных мер воздействия. Такой поход подчеркивает социально-политическую функцию института альтернативных мер воздействия, что не противоречит принципу неотвратимости наступления наказания. При этом дается правовая оценка преступного поведения, факт уголовного деликта остается зафиксированным.

Анализ законодательства и правоприменительной практики стран Северной Европы позволил сделать вывод о том, что в уголовном законодательстве этих государств гуманизм проявляется через расширение спектра наказаний, альтернативных лишению свободы. Примеры успешных практик применения альтернативных тюремному заключению санкций в Норвегии, Финляндии, Швеции, Нидерландах, Канаде, Аргентине, Италии, Греции являются убедительными аргументами в пользу внедрения и развития практики применения альтернативных мер наказания, демонстрируют снижение нагрузки на тюрьмы, улучшая условия содержания и соответствуя международным стандартам гуманности. Применение зарубежного опыта альтернатив тюремному заключению в Казахстане возможно при адаптации передовых практик к местным социальным, правовым и культурным условиям. Большой проблемой для Казахстана является низкий уровень доверия населения правовой системе. Соответственно слабым звеном является неразвитость информационной поддержки и общественного сознания. Речь идет о необходимости реализации более широких мер по просвещению гражданского общества: ведение информационных кампаний с использованием ресурсов образовательных учреждений, СМИ и социальных сетей для повышения осведомленности общества о целях и преимуществах альтернативных мер наказания поможет снизить стигматизацию осужденных и поддержать их реинтеграцию.

Насущной проблемой является недостаточность материального обеспечения программ внедрения альтернатив. Аргументы в пользу увеличения финансирования пенитенциарной системы включают экономические выгоды, связанные со снижением затрат на содержание заключенных, оптимизацию текущих расходов, создание устойчивых финансовых механизмов и улучшение социальной реинтеграции осужденных.

К участию в программах ресоциализации, исходя из концепции и практики восстановительного правосудия, целесообразно привлечь окружение осужденного и потерпевшего, представителей НПО, религиозных объединений и других институтов гражданского общества, с которыми можно совместно обсудить пути разрешения криминального конфликта, предупреждения его в дальнейшем, восстановление нормальных межличностных отношений, делегирование ответственности. Эффективное применение альтернативных мер уголовного наказания требует координации с различными социальными службами, такими как службы занятости, здравоохранения, образования и социальной защиты. Такая модель адаптации мирового опыта применения альтернативных тюремному заключению мер докажет состоятельность курса Республи-

ки Казахстан к соблюдению международных стандартов и созданию эффективной, гуманной и справедливой правовой системы, адаптированной к потребностям и реалиям общества.

Вклад авторов

Все авторы внесли существенный вклад в разработку концепции, проведение исследования и подготовку статьи в финальной версии:

Байзакова Р.Б. разработала общую концепцию, осуществила сравнительный анализ мировой практики правового регулирования альтернатив тюремному заключению, выявила особенности адаптации мирового опыта применения альтернативных мер лишению свободы в практике Республики Казахстан.

Ережепкызы Р. осуществила анализ имеющихся доказательств эффективности альтернатив тюремному заключению, обосновала их положительное влияние на снижение уровня рецидивизма по сравнению с традиционным тюремным заключением.

Жайлау Ж. разработала методологию исследования, осуществила обзор научной литературы, оформила библиографический список.

ЛИТЕРАТУРА

1. Bartle J. We know that prison doesn't work. So what are the alternatives? // URL: https://www.theguardian.com/commentisfree/2019/aug/16/we-know-that-prison-doesnt-work-so-what-are-the-alternatives (date of reference:11.12.2024).

2. Darke S. Radical alternatives to punitive detention. // URL: https://www.researchgate.net/publication/360412815_Darke_S_2022_Radical_alternatives_to_punitive_detention_in_Sozzo_M_Ed_Prisons_Inmates_and_Governance_in_Latin_America_pp329-363_London_Palgrave_Macmillan (date of reference:11.12.2024).

3. Aresti, A., Darke S. Open prisons: An ex-prisoner perspective. // Prison Service Journal. – 2016. -№225. - P. 14-16. // URL: https://www.researchgate.net/publication/318019852_Open_Prisons_An_ex-prisoners_perspective

4. Heard C. Alternatives to imprisonment in Europe: A handbook of good practice Catherine Heard European Prison Observatory. Alternatives to detention // URL: http://www.prisonobservatory.org/upload/Good%20practice%20handbook%20AS.pdf (date of reference: 11.12.2024).

5. Ugelvik T., Dullum J. Penal Exceptionalism? Nordic Prison Policy and Practice. // Routledge. - 2011. – July,11. - 280 p.

6. Andrews D. A., Bonta J. Rehabilitating criminal justice policy and practice. // Psychology, Public Policy, and Law. – 2010. - №16(1). – P. 39–55. // URL: https://doi.org/10.1037/a0018362

7. Willis M., Kapira M. Justice reinvestment in Australia: A review of the literature. // Canberra: Australian Institute of Criminology. - Research Report no. 9. – 2018. // URL: https://doi.org/10.52922/rr204730

8. Oren Gazal-Ayal, Roberts J. V. Foreword alternatives to imprisonment: recent international developments // URL: https://scholarship.law.duke.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=4895&context=lcp(date of reference: 19.12.2024)

9. Uglješa Zvekic (ed.), Alternatives to Imprisonment in Comparative Perspective. // UNICRI/ Nelson-Hall, Chicago. – 1994. -P 1-44.

10. Гета М.Р. Альтернативы лишению свободы в Республике Казахстан: современное состояние и перспективы. // URL: https:// lprc.kz/wp-content/uploads/2020/01/ Alternativy-lisheniyu-svobody-v-Respublike-Kazahstan-sovremennoe-sostoyanie-i-perspektivy.pdf (дата обращения 19.12.2024).

11. Рахимбердин К. Альтернативы лишению свободы в Республике Казахстан: современное состояние и перспективы // URL: https://bureau.kz/analiz/kommentarii_i_zaklyucheniya/alternativy-lisheniyu-svobody/ (дата обращения:11.12. 2024).

12. Akimzhanov T. et al. Innovation of Structuring the Criminal Policy as Independent Section of the New Conception of Legal Policy of the Republic of Kazakhstan // Journal of Legal, Ethical and Regulatory Issues. – 2021. -Vol.24. - Issue 5(50). - P. 422–431.

13. Скаков А.Б. Повышение эффективности уголовно-исполнительной политики Казахстана и России в сфере исполнения наказаний, альтернативных лишению свободы, и со-

циальной адаптации // Человек: преступление и наказание. - 2018. - Т. 26(1-4). - № 2. - С. 154-161

14. Бекназаров Н. Общественные работы как правовой институт // URL: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=31251645&pos=6;-106#pos=6;-106 (дата обращения: 11.12.2024)

15. Саламатов Е.А. Динамика снижения «тюремного населения» через призму пенитенциарной системы // URL: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=36919737&pos=55;1#pos=55 (дата обращения:11.12. 2024).

16. Giertsen H. et al. Norway's prison system benefits its economy // URL: https://www.prison-insider.com/files/de35b58b/190527_norge_countryprofile_no.pdf (date of reference: 11.12.2024).

17. Тюфяков Н. А. Изменение вида исправительного учреждения для осужденных к лишению свободы в пенитенциарном праве зарубежных стран // Психопедагогика в соответствующих органах. - 2017.- № 3 (70). - С. 55-60.

18. Корсаков К.В. Эффективность уголовного наказания и альтернативных мер воздействия на преступников: сравнительно-правовой анализ // Российское право: образование, практика, наука. – 2018. - №2. - С.28-33.

19. Кунаш К.А. Пенитенциарная система Канады (по материалам федерального сайта Исправительной службы Канады) // Вестник Кузбасского института // URL: https://cyberleninka.ru/article/n/penitentsiarnaya-sistema-kanady-po-materialam-federalnogo-sayta-ispravitelnoy-sluzhby-kanady (дата обращения:15.12.2024).

20. Morgan A. How much does prison really cost? Comparing the costs of imprisonment with community corrections. // Canberra: Australian Institute of Criminology. – 2018. - Research Report no. 5. // URL: https://doi.org/10.52922/rr205788 (date of reference:15.12.2024).

21. Сулейменов М. Система права и система законодательства Казахстана: выбор пути // URL: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=31102841 (дата обращения:15.12.2024).

22. Рахметов С.М. Уголовно-правовая политика Республики Казахстан, направленная на совершенствование системы наказаний // Уголовная политика Казахстана до 2030 года: новый взгляд и перспективы: Материалы международного круглого стола, г. Нур-Султан, 11 марта 2022 года. - Нур-Султан, 2022. – 192 с.

23. Рахимбердин К.Х., Гета Ю.Р. Пробация в Казахстане: уникальный опыт становления и развития на современном этапе // Вестн. Института законодательства и правовой информации РК – 2020. - №4 (62). - с.92-96.

REFERENCES

1. Bartle J. We know that prison doesn't work. So what are the alternatives? // URL: https://www.theguardian.com/commentisfree/2019/aug/16/we-know-that-prison-doesnt-work-so-what-are-the-alternatives (date of reference:11.12.2024).

2. Darke S. Radical alternatives to punitive detention. // URL: https://www.researchgate.net/publication/360412815_Darke_S_2022_Radical_alternatives_to_punitive_detention_in_Sozzo_M_Ed_Prisons_Inmates_and_Governance_in_Latin_America_pp329-363_London_Palgrave_Macmillan (date of reference:11.12.2024).

3. Aresti, A., Darke S. Open prisons: An ex-prisoner perspective. // Prison Service Journal. – 2016. -№225. - R. 14-16. // URL: https://www.researchgate.net/publication/318019852_Open_Prisons_An_ex-prisoners_perspective

4. Heard C. Alternatives to imprisonment in Europe: A handbook of good practice Catherine Heard European Prison Observatory. Alternatives to detention // URL: http://www.prisonobservatory.org/upload/Good%20practice%20handbook%20AS.pdf (date of reference: 11.12.2024).

5. Ugelvik T., Dullum J. Penal Exceptionalism? Nordic Prison Policy and Practice. // Routledge. - 2011. – July,11. - 280 p.

6. Andrews D. A., Bonta J. Rehabilitating criminal justice policy and practice. // Psychology, Public Policy, and Law. – 2010. - №16(1). – R. 39–55. // URL: https://doi.org/10.1037/a0018362

7. Willis M., Kapira M. Justice reinvestment in Australia: A review of the literature. // Canberra: Australian Institute of Criminology. - Research Report no. 9. – 2018. // URL: https://doi.org/10.52922/rr204730

8. Oren Gazal-Ayal, Roberts J. V. Foreword alternatives to imprisonment: recent international

developments // URL: https://scholarship.law.duke.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=4895&context=lcp(date of reference: 19.12.2024)

9. Uglješa Zvekic (ed.), Alternatives to Imprisonment in Comparative Perspective. // UNICRI/ Nelson-Hall, Chicago. – 1994. -R 1-44.

10. Geta M.R. Al'ternativy lisheniju svobody v Respublike Kazahstan: sovremennoe sostojanie i perspektivy. // URL: https:// lprc.kz/wp-content/uploads/2020/01/ Alternativy-lisheniyu-svobody-v-Respublike-Kazahstan-sovremennoe-sostoyanie-i-perspektivy.pdf (data obrashhenija 19.12.2024).

11. Rahimberdin K. Al'ternativy lisheniju svobody v Respublike Kazahstan: sovremennoe sostojanie i perspektivy // URL: https://bureau.kz/analiz/kommentarii_i_zaklyucheniya/ alternativy-lisheniyu-svobody/ (data obrashhenija:11.12. 2024).

12. Akimzhanov T. et al. Innovation of Structuring the Criminal Policy as Independent Section of the New Conception of Legal Policy of the Republic of Kazakhstan // Journal of Legal, Ethical and Regulatory Issues. – 2021. -Vol.24. - Issue 5(50). - R. 422–431.

13. Skakov A.B. Povyshenie jeffektivnosti ugolovno-ispolnitel'noj politiki Kazahstana i Rossii v sfere ispolnenija nakazanij, al'ternativnyh lisheniju svobody, i social'noj adaptacii // Chelovek: prestuplenie i nakazanie. - 2018. - T. 26(1-4). - № 2. - S. 154-161

14. Beknazarov N. Obshhestvennye raboty kak pravovoj institut // URL: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=31251645&pos=6;-106#pos=6;-106 (data obrashhenija: 11.12.2024)

15. Salamatov E.A. Dinamika snizhenija «tjuremnogo naselenija» cherez prizmu penitenciarnoj sistemy // URL: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=36919737&pos=55;1#pos=55 (data obrashhenija:11.12. 2024).

16. Giertsen H. et al. Norway's prison system benefits its economy // URL: https://www.prison-insider.com/files/de35b58b/190527_norge_countryprofile_no.pdf (date of reference: 11.12.2024).

17. Tjufjakov N. A. Izmenenie vida ispravitel'nogo uchrezhdenija dlja osuzhdennyh k lisheniju svobody v penitenciarnom prave zarubezhnyh stran // Psihopedagogika v sootvetstvujushhih organah. - 2017.- № 3 (70). - S. 55-60.

18. Korsakov K.V. Jeffektivnost' ugolovnogo nakazanija i al'ternativnyh mer vozdejstvija na prestupnikov: sravnitel'no-pravovoj analiz // Rossijskoe pravo: obrazovanie, praktika, nauka. – 2018. - №2. - S.28-33.

19. Kunash K.A. Penitenciarnaja sistema Kanady (po materialam federal'nogo sajta Ispravitel'noj sluzhby Kanady) // Vestnik Kuzbasskogo instituta // URL: https://cyberleninka.ru/article/n/penitentsiarnaya-sistema-kanady-po-materialam-federalnogo-sayta-ispravitelnoy-sluzhby-kanady (data obrashhenija:15.12.2024).

20. Morgan A. How much does prison really cost? Comparing the costs of imprisonment with community corrections. // Canberra: Australian Institute of Criminology. – 2018. - Research Report no. 5. // URL: https://doi.org/10.52922/rr205788 (date of reference:15.12.2024).

21. Sulejmenov M. Sistema prava i sistema zakonodatel'stva Kazahstana: vybor puti // URL: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=31102841 (data obrashhenija:15.12.2024).

22. Rahmetov S.M. Ugolovno-pravovaja politika Respubliki Kazahstan, napravlennaja na sovershenstvovanie sistemy nakazanij // Ugolovnaja politika Kazahstana do 2030 goda: novyj vzgljad i perspektivy: Materialy mezhdunarodnogo kruglogo stola, g. Nur-Sultan, 11 marta 2022 goda. - Nur-Sultan, 2022. – 192 s.

23. Rahimberdin K.H., Geta Ju.R. Probacija v Kazahstane: unikal'nyj opyt stanovlenija i razvitija na sovremennom jetape // Vestn. Instituta zakonodatel'stva i pravovoj informacii RK – 2020. - №4 (62). - s.92-96.

УДК 343.34
ГРНТИ 10.77.31

СОРАЗМЕРНОСТЬ И ДОСТИЖЕНИЕ ЦЕЛЕЙ УГОЛОВНОГО НАКАЗАНИЯ: ПРОБЛЕМНЫЕ ВОПРОСЫ И ПУТИ РЕШЕНИЯ

Урбисинова Нургуль Еркиновна[1]
Докторант университета «Туран»; г. Алматы, Республика Казахстан; e-mail: nukon_81@mail.ru; ORCID: https://orcid.org/0000-0002-0420-9798

Алимпиева Татьяна Геннадьевна
Доктор PhD, доцент Актюбинского Регионального университета им. К. Жубанова; г.Актобе, Республика Казахстан; e-mail: alimpiyeva@mail.ru; ORCID: https://orcid.org/0009-0000-6066-2186

Кошкинбаева Алия Сержановна
Доктор PhD, сссоциированный профессор кафедры «Юриспруденция и Международное право» университета «Туран»; г. Алматы, Республика Казахстан; e-mail: ankin2008@bk.ru; ORCID: https://orcid.org/0000-0002-9327-9869

Аннотация. *В данной статье рассматриваются проблемы соразмерности уголовного наказания в Республике Казахстан, эффективность его применения и его соответствие целям уголовной политики.*

Если говорить об актуальности указанной темы, то необходимо отметить, что наказание является одним из ключевых инструментов уголовного права, направленным на реализацию государственной политики в сфере борьбы с преступностью и защиты общественных интересов. Современная судебная практика показывает, что назначаемые наказания не всегда соответствуют тяжести совершенного преступления, что может приводить к необоснованной жесткости или, напротив, чрезмерной мягкости санкций. Это ставит под сомнение достижение основных целей наказания – восстановление социальной справедливости, исправление осужденного и предупреждение совершения новых уголовных правонарушений.

Актуальность исследования также обусловлена необходимостью совершенствования уголовного законодательства с учетом принципов справедливости и эффективности. Важным аспектом является устранение несоразмерности наказаний, когда за преступления схожей общественной опасности могут устанавливаться разные санкции, что снижает доверие общества к судебной системе. Кроме того, приведены примеры судебной практики, показывающие недостатки существующей системы наказаний, а также влияние процессуальных факторов на окончательное наказание.

Особое внимание уделяется альтернативным мерам наказания, таким как ограничение свободы, штрафы и общественные работы, а также их влиянию на исправление правонарушителей. Предлагается реформирование уголовного законодательства путем сокращения разрыва между минимальными и максимальными сроками наказаний с установлением более узкого диапазона, например, от 3 до 5 лет, от 5 до 7 лет и так далее, а также исключения ограничения свободы как альтернативы лишению свободы по тяжким преступлениям.

Ключевые слова: *уголовное наказание, уголовная ответственность, соразмерность наказания, цели уголовного наказания, ограничение свободы, лишение свободы, Уголовный кодекс*

[1] *Автор для корреспонденции*

ҚЫЛМЫСТЫҚ ЖАЗАНЫҢ МӨЛШЕРЛЕСТІГІ ЖӘНЕ МАҚСАТТАРЫНА ҚОЛ ЖЕТКІЗУ: ПРОБЛЕМАЛЫҚ МӘСЕЛЕЛЕР МЕН ОЛАРДЫ ШЕШУ ЖОЛДАРЫ

Нұргүл Еркінқызы Урбисинова
«Тұран» университетінің докторанты; Алматы қ., Қазақстан Республикасы; e-mail: nukon_81@mail.ru; ORCID: https://orcid.org/0000-0002-0420-9798

Татьяна Геннадьевна Алимпиева
PhD, Қ.Жұбанов атындағы Ақтөбе өңірлік университетінің доценті; Ақтөбе қ., Қазақстан Республикасы; e-mail: alimpiyeva@mail.ru; ORCID: https://orcid.org/0009-0000-6066-2186

Алия Сержановна Қошкинбаева
PhD докторы, «Тұран» университетінің «Құқықтану және Халықаралық құқық» кафедрасының қауымдастырылған профессоры; Алматы қ., Қазақстан Республикасы; e-mail: ankin2008@bk.ru; ORCID: https://orcid.org/0000-0002-9327-9869

Аннотация. *Бұл мақалада Қазақстан Республикасындағы қылмыстық жазаның пропорционалдылығы, оны қолданудың тиімділігі және оның қылмыстық саясаттың мақсаттарына сәйкестігі мәселелері қарастырылады.*

Егер аталған тақырыптың өзектілігі туралы айтатын болсақ, онда жаза қылмысқа қарсы күрес және қоғамдық мүдделерді қорғау саласындағы мемлекеттік саясатты іске асыруға бағытталған қылмыстық құқықтың негізгі құралдарының бірі болып табылатынын атап өткен жөн. Қазіргі сот тәжірибесі көрсеткендей, тағайындалған жазалар жасалған қылмыстың ауырлығына әрдайым сәйкес келмейді, бұл негізсіз қатаңдыққа немесе, керісінше, санкциялардың шамадан тыс жұмсақтығына әкелуі мүмкін. Бұл жазаның негізгі мақсаттарына – әлеуметтік әділеттілікті қалпына келтіруге, сотталған адамды түзетуге және жаңа қылмыстық құқық бұзушылықтардың алдын алуға күмән келтіреді.

Зерттеудің өзектілігі әділеттілік пен тиімділік қағидаттарын ескере отырып, қылмыстық заңнаманы жетілдіру қажеттілігімен де байланысты. Маңызды аспект-жазалардың пропорционалды устранстігін жою, мұнда ұқсас қоғамдық қауіпті қылмыстар үшін әртүрлі санкциялар қолданылуы мүмкін, бұл қоғамның сот жүйесіне деген сенімін төмендетеді. Сонымен қатар, қолданыстағы жазалау жүйесінің кемшіліктерін, сондай-ақ процестік факторлардың түпкілікті жазаға әсерін көрсететін сот практикасының мысалдары келтірілген.

Бас бостандығын шектеу, айыппұлдар және қоғамдық жұмыстар сияқты баламалы жазалау шараларына, сондай-ақ олардың құқық бұзушыларды түзетуге әсеріне ерекше назар аударылады. Қылмыстық заңнаманы ең төменгі және ең жоғары жаза мерзімдері арасындағы алшақтықты қысқарту, мысалы, 3 жылдан 5 жылға дейін, 5 жылдан 7 жылға дейін және т.б. неғұрлым тар диапазонды белгілеу, сондай-ақ ауыр қылмыстар бойынша бас бостандығынан айырудың баламасы ретінде бас бостандығын шектеуді алып тастау арқылы реформалау ұсынылады.

Түйінді сөздер: *қылмыстық жаза, қылмыстық жауапкершілік, жазаның пропорционалдылығы, қылмыстық жазаның мақсаттары, бас бостандығын шектеу, бас бостандығынан айыру, Қылмыстық кодексі*

PROPORTIONALITY AND ACHIEVEMENT OF THE GOALS OF CRIMINAL PUNISHMENT: PROBLEMATIC ISSUES AND SOLUTIONS

Urbissinova Nurgul Erkinovna
Doctoral student at Turan University; Almaty c., Republic of Kazakhstan; e-mail: nukon_81@mail.ru; ORCID: https://orcid.org/0000-0002-0420-9798

Alimpiyeva Tatyana Gennadievna
PhD, Associate Professor of K. Zhubanov Aktobe Regional University; Aktobe c., Republic of Kazakhstan; e-mail: alimpiyeva@mail.ru; ORCID: https://orcid.org/0009-0000-6066-2186

Koshkinbayeva Aliya Serzhanovna
PhD, Associate Professor of the Department of Jurisprudence and International Law at Turan University; Almaty c., Republic of Kazakhstan; e-mail: ankin2008@bk.ru; ORCID: https://orcid.org/0000-0002-9327-9869

Abstract. *This article examines the problems of proportionality of criminal punishment in the Republic of Kazakhstan, the effectiveness of its application and its compliance with the goals of criminal policy.*

If we talk about the relevance of this topic, it should be noted that punishment is one of the key instruments of criminal law aimed at implementing state policy in the field of combating crime and protecting public interests. Modern judicial practice shows that the penalties imposed do not always correspond to the severity of the crime committed, which can lead to unjustified severity or, conversely, excessive leniency of sanctions. This calls into question the achievement of the main goals of punishment – the restoration of social justice, the correction of the convicted person and the prevention of new criminal offenses.

The relevance of the study is also determined by the need to improve criminal legislation, taking into account the principles of fairness and effectiveness. An important aspect is to eliminate the disproportionality of punishments, when different sanctions can be imposed for crimes of similar public danger, which reduces public confidence in the judicial system. In addition, examples of judicial practice are given, showing the shortcomings of the existing system of punishments, as well as the influence of procedural factors on the final punishment.

Special attention is paid to alternative punishments such as restriction of liberty, fines and community service, as well as their impact on the correction of offenders. It is proposed to reform criminal legislation by reducing the gap between minimum and maximum sentences with a narrower range, for example, from 3 to 5 years, from 5 to 7 years, and so on, as well as eliminating restriction of liberty as an alternative to imprisonment for serious crimes.

Keywords: *criminal punishment, criminal liability, proportionality of punishment, purposes of criminal punishment, restriction of liberty, imprisonment, Criminal Code*

DOI: 10.52026/2788-5291_2025_80_2_165

Введение

Статья 39 УК РК определяет наказание как меру государственного принуждения, назначаемая по приговору суда и применяется к лицу, признанному виновным в совершении уголовного правонарушения. При этом подчеркивается, что наказание преследует три основные цели: восстановление социальной справедливости, исправление осужденного и предупреждение совершения новых уголовных правонарушений как самим осужденным, так и другими лицами[2].

Основное внимание законодатель уделяет тому, что наказание не должно причинять физических страданий или унижать человеческое достоинство, что отражает гуманистический подход, закрепленный в уголовном праве Казахстана. Однако достижение провозглашённых целей наказания требует глубокого анализа их теоретической основы и практического применения.

Нельзя не согласиться, что наказание оказывает мощное воздействие на преступность, является одним из значимых государственных средств нейтрализации преступности в обществе, снижения ее уровня. Поэтому актуальность и важность проблем научного исследования института наказуемости в целом и эффективности уголовного наказания в частности, не вызывает сомнений [1].

Наравне с этим, некоторые российские ученые указывают, что категория «наказание» неразрывно связано с такой уголовно-

[2] *Уголовный кодекс Республики Казахстан от 3 июля 2014 года. Информационно-правовая система нормативных правовых актов Республики Казахстан «Әділет» // URL: https://adilet.zan.kz/rus/docs/K1400000226 (дата обращения: 01.12.2024)*

правовой категорией как «ответственность». И первичным в данном сочетании терминов является понятие «ответственность», а затем лишь «наказание». То есть прежде нужно привлечь к ответственности за виновно совершенное им преступление и лишь потом наказывать, а не наоборот.

Будучи по своей природе отраслью публичного права, уголовное право призвано охранять именно публичные интересы. При этом лицо, совершившее преступление, стремится отстаивать и защищать свои частные интересы [2, с. 39].

Практики же пишут, что «соблюдение разумного баланса между защитой общества от преступности и охраной прав и свобод отдельных лиц, попавших в сферу уголовного преследования, всегда представляло сложную проблему.

Любая существующая правовая система характеризуется нарушением этого баланса, причем часто именно в сторону усиления карательных полномочий государства путем ущемления прав и свобод граждан»[3].

В своей работе Алимбетова А.Р. считает, что «ужесточая или ослабляя уголовную ответственность за совершаемые общественно опасные деяния, изменяя уголовное законодательство путем криминализации или декриминализации отдельных составов Особенной части УК РК, государство этим самым мониторит и постоянно поддерживает необходимый баланс для повышения эффективности противодействия преступности» [3].

Хотелось бы отметить, что эффективность уголовного наказания определяется не только его строгостью, но и способностью выполнять свои цели – исправлять осужденного, восстанавливать социальную справедливость и предупреждать новые уголовные правонарушения.

Для сохранения баланса, по нашему мнению, необходимо также:

Индивидуализация и конкретизация уголовного наказания – наказание должно соответствовать тяжести совершенного уголовного правонарушения, обстоятельствам его совершения и личности виновного, что позволит избежать чрезмерной суровости либо излишней мягкости и способствует справедливому разрешению дела;

Общественная безопасность и социальная справедливость –наказание должно служить восстановлению справедливости и обеспечению общественной безопасности, что достигается через исправление правонарушителя и через «сигнал» обществу о неотвратимости наказания за уголовное правонарушение;

Прозрачность и публичность правоприменения – общество должно быть информировано о целях и результатах уголовного наказания, что способствует укреплению доверия к судебной системе и осознанию обществом справедливости принимаемых решений.

Материалы и методы

При написании была использована комбинация методов: формально-юридический, сравнительно-правовой, статистический и логико-дедуктивный метод, а также эмпирический анализ судебной практики и системный анализ.

Результаты и обсуждение

В отечественных правовых программных документах неоднократно поднимался вопрос о необходимости поддержания баланса между интересами общества и государства в наказании виновных и соблюдением их прав и законных интересов.

В частности, в Концепции правовой политики Республики Казахстан на период с 2010 до 2020 года[4], отмечалось о «постепенном введении новых институтов восстановительного правосудия, основанных на примирении сторон и возмещении причиненного вреда».

В действующей Концепции правовой политики Республики Казахстан до 2030 года[5] также говорится, что «важным является сбалансированность карательных, восстановительных и превентивных средств уголовно-правового регулирования».

В части первой статьи 39 Уголовного Кодекса Республики Казахстан (далее – УК) закреплено, что наказание есть мера государственного принуждения, назначаемая по при-

[3] *Доклад Федеральной палаты адвокатов Российской Федерации «Обеспечение прав и интересов граждан при осуществлении уголовно-правовой политики в Российской Федерации» // URL: https://www.advgazeta.ru/arhivnye-zapisi/obespechenie-prav-i-interesov-grazhdan-pri-osushchestvlenii-ugolovno-pravovoy-politiki-v-rossiyskoy-federatsii/ (дата обращения: 10.12.2024).*

[4] *Концепция правовой политики Республики Казахстан на период с 2010 до 2020 года, утвержденная Указом Президента Республики Казахстан от 24 августа 2009 года № 858 // URL: https://adilet.zan.kz/rus/docs/U090000858_ (дата обращения: 22.07.2024)*

[5] *Концепция правовой политики Республики Казахстан до 2030 года, утвержденная Указом Президента Республики Казахстан от 15 октября 2021 года № 674 // URL: https://adilet.zan.kz/rus/docs/U2100000674 (дата обращения: 22.07.2024).*

говору суда, применяется к лицу, признанному виновным в совершении уголовного правонарушения, и заключается в лишении или ограничении прав и свобод этого лица. В той же статье, но в части второй указано, что наказание применяется в целях восстановления социальной справедливости, а также исправления осужденного и предупреждения совершения новых уголовных правонарушений как осужденным, так и другими лицами. Наказание не имеет своей целью причинение физических страданий или унижение человеческого достоинства[6].

Как пишет Афанасьевский В.Л. сакральное всегда освящало предправовую и правовую сферу, ибо к праву всегда и везде относились с глубоким пиететом, именно уголовные законы включают в себя рациональность в качестве необходимого элемента. Что значит выбрать искупление, которое максимально было соразмерным преступному деянию? Это означает необходимость максимально объективно сопоставить тяжесть наказания с тяжестью вины, что уже относится к области разума, а не чувственности [4, с. 26].

Общество, в большинстве своем, следует одной из старых выражений «кесарю – кесарево, а Богу Божье» и интерпретирует как призыв к справедливости, разделению обязанностей и ответственности. Некоторые понимают его в контексте воздаяния за поступки: если человек совершил преступление, особенно тяжкое, то возмездие должно быть соразмерно содеянному. В таком подходе видится попытка следовать принципу «око за око», где возмездие воспринимается как неизбежное последствие.

Однако такой подход порождает сложные этические вопросы. Можно ли считать справедливостью наказание, равное преступлению? Какое наказание необходимо применить к лицу, совершившему убийство, изнасилование?

Конституционный Суд Республики Казахстан ранее отмечал, что основой взаимоотношений государства и личности в сфере установления и реализации уголовной ответственности является безусловное соблюдение, как законодателем, так и правоприменителем конституционно-правового статуса человека и гражданина, привлеченного к уголовной ответственности и подвергнутого наказанию. Использование в пункте 1 статьи 39 Конституции слов «...лишь в той мере...», предполагает, что меры уголовно-правового принуждения, а также предупреждения преступлений, должны отвечать принципам справедливости и соразмерности уголовной ответственности, а также защищаемым Основным Законом ценностям, высшими из которых являются человек, его жизнь, права и свободы»[7].

Понятно, что наказание подразумевает правоограничительный характер, заключающийся в установлении определенных запретов, обязанностей и условий, которые ограничивают свободу действий осужденного. При этом, считаем, что никакие правоограничения не должны унижать честь и достоинство человека. Ограничительные меры должны применяться гуманно с исключением любых форм жестокого или унижающего обращения.

Мы придерживаемся позиции казахстанского ученого Акимжанова Т.К., который пишет, что главная задача общества заключается в обеспечении неотвратимости наказания и в то же время принятии исчерпывающих мер по исправлению осужденных и возвращению их к нормальной жизни, не превращая последних в изгоев общества и вечных врагов правосудия. Вместе с тем, учитывая закрытость системы исполнения наказания, она, как правило, остается в одиночестве при реализации закрепленных в УК РК целей наказания и самостоятельно пытается решать все имеющиеся проблемы, без участия гражданского общества, тем самым вызывая критику со стороны правозащитных организаций, осужденных и граждан нашей страны [5, с.419].

Владимиров Л.Е. же писал, что «Наказание, применяемое уголовным правосудием, есть зло, причиняемое преступнику, но, в известной мере, которое почитается справедливым. Таким образом, получается воздаяние подобным за подобное, так как в новое время признано, что древнее воздаяние равным за равное (око за око) есть слишком грубая месть, не отвечающая уже нашим понятиям о справедливости» [6, с. 228–229].

Исходя из вышеизложенного ясно видно, что современное общество стремится к неотвратимости наказания для поддержания правопорядка, но при этом делает акцент на

[6] *Уголовный Кодекс Республики Казахстан от 3 июля 2014 года № 226-V ЗРК. Информационно-правовая система нормативных правовых актов Республики Казахстан «Әділет» // URL: https://adilet.zan.kz/rus/docs/K1400000226 (дата обращения: 01.12.2024).*

[7] *Нормативное постановление Конституционного Совета Республики Казахстан от 27 февраля 2008 года № 2*

исправлении осужденных и их реинтеграции в социум. Наказание должно быть не только инструментом возмездия, но и механизмом исправления.

Но это все «юридическая лирика». Как же на практике сохранить баланс между интересами общества и государства в наказании виновных и соблюдением их прав и законных интересов? Этот вопрос исследуется уже не одно столетие, имеет глубокие исторические корни и эволюционирует вместе с развитием правовых систем, философии, социологии и криминологии.

Как утверждал Джекебаев У.С. правильное уяснение целей уголовного наказания имеет большое теоретическое и практическое значение. Общеизвестно, что в обществе ничто не делается без сознательного намерения, без желаемой цели. Отсюда становится понятной важность четкого представления о целях уголовного наказания. Цели, определяемые законодательством, влияют, с одной стороны, на выбор средств, а с другой – избранные средства влияют на способ осуществления этой цели. Знание этих сложных зависимостей необходимо как для совершенствования законодательства, так и для практического его применения [7, с.59].

К примеру, при завышенных целях наказания и при строгом следовании ему можно и не достичь задач, поставленных уголовным законодательством. Как утверждает Кузнецова Н.Ф. при таких условиях осужденный будет вынужден отбывать наказание пожизненно [8, с. 739].

Необходимо точное понимание целей уголовного наказания, которое играет ключевую роль в формировании справедливой и эффективной правовой системы. Оно позволяет разработать меры, которые не только соответствуют степени общественной опасности уголовного правонарушения, но и способствуют исправлению осужденного, предупреждению повторных преступлений и защите общества.

Практика свидетельствует о том, что меры уголовно-правового воздействия на лиц, совершивших уголовные правонарушения, в большинстве случаев не достигают целей уголовного наказания, предусмотренных частью второй статьи 39 УК. Более того, они зачастую демонстрируют противоположный эффект, усиливая стигматизацию и препятствуя ресоциализации осужденных.

Несправедливость построения санкций многих уголовно-правовых норм при назначении наказания является одной из ключевых проблем уголовного законодательства, так как она приводит к дисбалансу между тяжестью преступления и назначаемым наказанием. Эти нормы УК содержат санкции с большим разрывом между минимальным и максимальным размером наказания в виде ограничения свободы или лишения свободы.

В качестве примера предлагаем рассмотреть статью 188 УК, предусматривающую уголовную ответственность за кражу. На сегодняшний день данный вид преступления является наиболее распространенным в нашей стране.

Справочно:

В 2024 году в стране было зарегистрировано около 133 тысяч преступлений, а именно 132 778, что на 5% меньше по сравнению с предыдущим годом. Из общего числа зарегистрированных правонарушений кражи составляют 30 593 случая, что соответствует 23% от общего количества преступлений[8].

В зависимости от квалифицирующих обстоятельств уголовное законодательство различает три вида кражи: простую кражу чужого имущества, то есть без квалифицирующих признаков (часть первая статьи 188 УК); квалифицированную кражу (часть вторая статьи 188 УК) и особо квалифицированную кражу (часть третья и четвертая статьи 188 УК).

Справочно:

В зависимости от характера и степени общественной опасности преступления подразделяются на преступления небольшой тяжести, преступления средней тяжести, тяжкие преступления и особо тяжкие преступления.

В соответствии с частью четвертой статьи 11 УК преступлениями средней тяжести признаются умышленные деяния, за совершение которых максимальное наказание, не превышает 5 лет лишения свободы, а также неосторожные деяния, за совершение которых предусмотрено наказание в виде лишения свободы на срок свыше 5 лет. А тяжкими преступлениями признаются умышленные деяния, за совершение которых максимальное наказание, не превышает двенадцати лет лишения свободы.

[8] *Портал органов правовой статистики и специальных учетов. // URL: https://qamqor.gov.kz/ (дата обращения: 01.02.2025).*

Санкция части третей статьи 188 УК предусматривает наказание в виде ограничения свободы на срок от двух до семи лет либо лишением свободы на тот же срок. В то же время, санкция части второй той же статьи предусматривает ограничение свободы на срок до пяти лет, либо лишение свободы на тот же срок.

Исходя из санкции, предусмотренной частью второй статьи 188 преступление квалифицируется как преступление средней тяжести, в то время как часть третья данной статьи относится к категории тяжких преступлений.

Согласно нормативному постановлению Верховного Суда от 11 июля 2003 года № 8 «О судебной практике по делам о хищениях»[9], кража признается оконченной, если имущество изъято, и виновный имеет реальную возможность пользоваться или распоряжаться им по своему усмотрению.

В соответствии с частью третей статьи 52 УК при назначении наказания учитываются характер и степень общественной опасности уголовного правонарушения, личность виновного, в том числе его поведение до и после совершения правонарушения, обстоятельства, смягчающие и отягчающие ответственность и наказание, а также влияние назначенного наказания на исправление осужденного и на условия жизни его семьи или лиц, находящихся на его иждивении[10].

В нормативном постановлении Верховного Суда от 25 июня 2015 года № 4 «О некоторых вопросах назначения уголовного наказания»11 указано, что «само по себе совершение тяжкого или особо тяжкого преступления при наличии исключительных обстоятельств не является препятствием для назначения лицу наказания ниже низшего предела».

Исходя из логики части третей статьи 46 УК лишение свободы за совершение преступлений, предусмотренных настоящим Кодексом, устанавливается на срок от шести месяцев до пятнадцати лет, а за особо тяжкие преступления - до двадцати лет либо пожизненно.

Таким образом, можно заключить, что при совершении деяний, предусмотренных частью второй статьи 188 УК, а именно: группой лиц по предварительному сговору; путем незаконного доступа в информационную систему либо изменения информации, передаваемой по сетям телекоммуникаций, суд вправе назначить наказание в виде ограничения свободы или лишения свободы на срок до пяти лет. При этом, в соответствии с уже упомянутой частью третьей статьи 46 УК, минимальный срок ограничения или лишения свободы за данной уголовное правонарушение составляет шесть месяцев, а максимальный – пять лет.

За совершение же деяний, предусмотренных частью третей статьи 188 УК: 1) в крупном размере; 2) неоднократно, а также 3) с незаконным проникновением в жилое, служебное или производственное помещение, хранилище либо транспортное средство – наказывается ограничением свободы на срок от двух до семи лет либо лишением свободы на тот же срок.

Нельзя не согласиться с некоторыми учеными, что соблюдение принципа индивидуализации наказания не требует установления такой большой разницы между минимальным и максимальным сроками наказания в виде лишения свободы. Для соблюдения этого принципа достаточна разница в 2-3 года.

Там же, они отмечают, что следует считать неправильным установление во многих санкциях статей Особенной части УК, где предусмотрено наказание в виде лишения свободы, наказания в виде ограничения свободы. Таких санкции в Особенной части УК множество. Причем максимальный и минимальный сроки этих видов наказаний одинаковые [9, с.48]

Так, к примеру, гражданин Ш.И.А. в январе 2022 года совершил ряд уголовных правонарушений: 1) 6 января – похитил телефон «Huawei» (50 000 тенге) в гостинице «Нурсат»; 2) 7 января – украл 6 шоколадок «Milka» (7 332 тенге) в супермаркете «Магнум»; 3) 9 января – в группе с Г.М.К. и К.А.В. похитил различные шоколадные конфеты (87 086,56 тенге) в супермаркете «Магнум»; 4) 10 января – украл шоколадные изделия «Rafaello», «Merci Red» и «Merci Blue» (56 871,22 тенге) в супермаркете «Магнум»; 5) 11 января – похитил куртку

[9] *Нормативное постановление Верховного Суда Республики Казахстан от 11 июля 2003 года №8 «О судебной практике по делам о хищениях» // URL: https://adilet.zan.kz/rus/docs/P03000008S_ (дата обращения: 01.02.2025).*

[10] *Уголовный Кодекс Республики Казахстан от 3 июля 2014 года № 226-V ЗРК. Информационно-правовая система нормативных правовых актов Республики Казахстан «Әділет» // URL: https://adilet.zan.kz/rus/docs/K1400000226 (дата обращения: 01.12.2024)*

[11] *Нормативное постановление Верховного Суда Республики Казахстан от 25 июня 2015 года № 4 «О некоторых вопросах назначения уголовного наказания» // URL: https://adilet.zan.kz/rus/docs/P150000004S (дата обращения: 01.02.2025).*

«Monclear» (21 500 тенге) с манекена возле магазина «Саут»; 6) 26 января – путем злоупотребления доверием завладел 13 000 тенге через приложение «Индрайвер».

Судебное разбирательство рассмотрено в сокращенном порядке ввиду полного признания подсудимыми своей вины, не оспаривания участниками процесса собранных по делу доказательств, отсутствия в ходе досудебного расследования допущенных нарушений требований уголовно-процессуального законодательства, с учетом утвердительного мнения участников процесса.

Необходимо отметить, что Г.М.К. ранее в июле 2021 года осужден по части первой стати 188 УК к 2 годам 6 месяцам ограничения свободы, а также в сентябре 2021 года осужден по части первой статьи 188 УК к 2 годам 6 месяцам ограничения свободы. Таким образом, Г.М.К. был признан виновным в совершении уголовного правонарушения, предусмотренного пунктом 1) части второй статьи 188 УК и путем частичного присоединения наказания по приговору от 2 сентября 2021 года, окончательно назначено наказание в виде ограничения свободы на срок 3 года 6 месяцев.

Ш.И.А. был признан виновным в совершении уголовных правонарушений, предусмотренных: 1) частью первой статьи 187 УК и назначено наказание – 40 часов общественных работ; 2) частью первой стать 190 УК и назначено наказание – 1 год ограничения свободы; 3) пунктом 2) частью третей статьи 188 УК и назначено наказание – 2 года ограничения свободы. В соответствии с частью третей статьи 58 УК путем поглощения менее строгого наказания более строгим окончательно Ш.И.А. назначено наказание в виде ограничения свободы сроком на 2 года. На Г.М.К. и Ш.И.А. установлен пробационный контроль на весь срок[12].

В отношении К.А.В. уголовное дело прекращено за примирением сторон в связи с возмещением причиненного ущерба.

Другой пример, гражданин И.Д.Ж. с августа 2021 года по декабрь 2022 года являясь бухгалтером-экономистом коммунального государственного казенного предприятия и пользуясь доступом к счету предприятия, похитил 4 689 735 тенге, причинив крупный ущерб. Дело рассмотрено в согласительном производстве, так как прокурор и подсудимый заключили процессуальное соглашение о признании вины с согласия потерпевшего. Гражданин И.Д.Ж. признан виновным в совершении уголовного правонарушения, предусмотренного пунктом 1) части третей статьи 188 УК и с учетом обстоятельств, смягчающих уголовную ответственность и наказание, а именно наличие малолетних детей и чистосердечное раскаяние приговорен к 3 годам лишения свободы условно с установлением пробационного контроля на весь срок наказания[13].

Таким образом, исходя всего лишь из вышеуказанных двух примеров можно сделать следующие выводы:

1. В первом случае были совершены: мелкое хищение, кража, как в одиночку, так и в составе группы, а также мошенничество. Эти преступления относятся к категории уголовных проступков и преступлений средней тяжести.

В то же время во втором случае было совершена кража в крупном размере, используя служебное положение, что квалифицируется как тяжкое преступление.

2. Несмотря на различие в тяжести преступлений, назначенные наказания почти идентичны:

Преступник	Квалификация	Назначенное наказание
Г.М.К.	Кража, совершенная группой лиц (п. 1) ч. 2 ст. 188 УК)	3 года 6 месяцев ограничения свободы
Ш.И.А.	Кража (ч. 1 ст. 187, п. 2) ч. 3 ст. 188 УК) и мошенничество (ч. 1 ст. 190 УК)	2 года ограничения свободы
И.Д.Ж.	Кража в крупном размере с использованием служебного положения (п. 1) ч. 3 ст. 188 УК)	3 года лишения свободы условно

[12] *По материалам судебной практики информационной системы «Bestprofi» // URL: https://bestprofi.com*
[13] *По материалам судебной практики информационной системы «Bestprofi» // URL: https://bestprofi.com*

Наряду с этим, И.Д.Ж. совершил более тяжкое преступление, санкция практически не отличается от наказаний за кражи в магазине.

3. Хотя правонарушения относятся к разным категориям тяжести, наказания назначены почти одинаковые. Это свидетельствует о том, что:

Санкции за уголовные проступки, преступления небольшой и средней тяжести (до 235 789 тенге ущерба) соизмеримы с санкциями за кражу в крупном размере (4 689 735 тенге ущерба).

Влияние процессуальных факторов (соглашение о признании вины, наличие смягчающих обстоятельств) может приводить к мягкому наказанию даже за тяжкие преступления.

Неоднородность практики назначения наказаний может вызывать вопросы о справедливости санкций, поскольку кража шоколада группой лиц привела к почти такому же наказанию, как хищение бюджетных средств в крупном размере.

Таким образом, при общем сходстве санкций, категории преступлений существенно различаются, что требует дальнейшего совершенствования подходов к правоприменению. Приведенный пример — это лишь небольшая часть несправедливых, на наш взгляд, санкций за совершенные уголовные правонарушения. А таких действующих санкций в УК достаточно.

Вот еще один пример, статья 189 УК – Присвоение или растрата вверенного чужого имущества. Санкция части первой предусматривает наказание – штраф в размере до одной тысячи месячных расчетных показателей либо исправительные работы в том же размере, либо привлечение к общественным работам на срок до восьмисот часов, либо ограничение свободы на срок до трех лет, либо лишение свободы на тот же срок, с конфискацией имущества или без таковой.

Санкция части второй – штраф в размере до трех тысяч месячных расчетных показателей либо исправительными работами в том же размере, либо привлечение к общественным работам на срок до одной тысячи часов, либо ограничение свободы на срок до четырех лет, либо лишение свободы на тот же срок, с конфискацией имущества, с лишением права занимать определенные должности или заниматься определенной деятельностью на срок до трех лет или без такового.

Санкция части третей – ограничение свободы на срок от двух до семи лет либо лишение свободы на тот же срок, с конфискацией имущества, с лишением права занимать определенные должности или заниматься определенной деятельностью на срок до шести лет или без такового, а в случаях, предусмотренных пунктом 2), – штраф от десятикратного до двадцатикратного размера похищенного имущества либо лишение свободы на срок от двух до семи лет, с конфискацией имущества, с пожизненным лишением права занимать определенные должности или заниматься определенной деятельностью.

Санкция части четвертой – лишение свободы на срок от семи до двенадцати лет с конфискацией имущества, с лишением права занимать определенные должности или заниматься определенной деятельностью на срок до десяти лет или без такового, а в случаях, предусмотренных пунктом 2) части третьей настоящей статьи, – с пожизненным лишением права занимать определенные должности или заниматься определенной деятельностью.

Как видно из вышеизложенного, уголовное наказание по статье 189 УК, имеют широкую дифференциацию в зависимости от тяжести преступления. Однако принцип справедливости подразумевает, что наказание должно быть пропорционально деянию. По части первой минимальное наказание в виде штрафа или исправительных работ выглядит разумным для преступлений, связанных с присвоением или растратой вверенного имущества, если сумма ущерба невелика и деяние не носит преднамеренного характера. Максимальный срок наказания в 3 года лишения свободы представляется достаточно мягким для такого вида преступлений, если ущерб является существенным. С другой стороны, для менее значительных преступлений или случаев с отсутствием умысла срок в 3 года лишения свободы может быть чрезмерным. Важно учитывать степень вины и последствия преступления.

Касательно части второй статьи 189 УК, когда преступление совершено группой лиц по предварительному сговору или с использованием служебного положения, это увеличивает уровень опасности преступления, так как оно предполагает более организованные действия и может иметь более серьезные последствия. Минимальные наказания, такие как штраф или общественные работы, могут быть справедливыми в случае менее тяжких преступлений. Однако, максимальный срок

лишения свободы в 4 года по этой части выглядит достаточно мягким, особенно если речь идет о злоупотреблении служебным положением. На наш взгляд, в подобных случаях может быть оправдано повышение срока лишения свободы до 5 лет, если деяние имело серьезные последствия для общества или конкретных лиц. Важно помнить, что сговор или использование служебного положения требует более серьезного отношения к наказанию, так как такие действия могут подрывать доверие к общественным и государственным институтам.

Часть третья статьи 189 УК предусматривает наказания, которые соотносятся с тяжестью преступления, так как оно совершается в крупном размере или при использовании служебного положения. Для преступлений, совершенных лицами, уполномоченными на выполнение государственных функций, необходимо более жесткое наказание, поскольку их действия могут подорвать общественное доверие к государственным институтам. Максимальный срок лишения свободы в 7 лет выглядит адекватным, особенно если преступление было совершено в крупном размере или лицом, обладающим властью. Однако, в случаях, когда деяние не носило умышленного характера, срок наказания в 2 года может быть недостаточно строгим.

И, наконец, по части четвертой статьи 189 УК, когда преступление совершается преступной группой или в особо крупном размере, наказание должно быть очень строгим, так как такие преступления представляют собой значительную угрозу для общества и экономики. На наш взгляд, в данном случае срок лишения свободы от 7 до 12 лет вполне оправдан, так как преступная группа может создавать более серьезные последствия, и это требует жесткой реакции со стороны правосудия. Также важно отметить, что лишение права занимать определенные должности или заниматься деятельностью на срок до 10 лет является справедливой мерой, так как она ограничивает доступ к важным государственным и общественным позициям для тех, кто злоупотребил доверием.

Заключение

Как общеизвестно, целями уголовного наказания являются восстановление социальной справедливости, предотвращение преступлений и исправление осужденных.

Достигаются ли цели уголовного наказания через вышеуказанные санкции статьи 188 и 189 УК? Анализ приведенных примеров вызывает сомнения в том, насколько эффективно достигнуты эти цели:

1. Считаем, что наказания в обоих случаях не соответствуют степени общественной опасности преступлений. Кражи из магазинов и мошенничество нанесли сравнительно незначительный ущерб, но повлекли для осужденных длительный срок ограничения свободы. В то же время крупное хищение бюджетных средств, совершенное с использованием служебного положения, повлекло условное наказание, что может восприниматься как несоразмерная мера.

Это создает вопрос о справедливости наказаний: несоразмерность санкций может подрывать доверие общества к уголовной юстиции, особенно если тяжкие преступления наказываются столь же мягко, как и преступления средней тяжести.

2. Ограничение свободы, примененное к осужденным, означает, что они остаются в обществе под надзором без изоляции. Однако учитывая, что один из осужденных ранее уже дважды привлекался к уголовной ответственности, возникает сомнение в том, насколько эта мера эффективно способствует его исправлению.

Условное осуждение же не предусматривает реальной изоляции, что может не дать достаточного воспитательного эффекта. При этом, в отличие от кражи шоколада, условный срок за хищение бюджетных средств в крупном размере может восприниматься как мягкое наказание за такие действия и подорвать доверие к государственным институтам, создавая у потенциальных преступников ощущение безнаказанности, если за миллионные хищения назначается лишь пробационный контроль.

3. Наказание должно предупреждать рецидив, но в случае с уже ранее осужденным к ограничению свободы в прошлых приговорах не привели к исправлению, и он снова совершил преступление, что ставит под сомнение эффективность данной меры.

Таким образом, санкции, примененные в данных примерах, не в полной мере соответствуют целям уголовного наказания. Справедливость наказания под вопросом, поскольку санкции за «мелкие» и «крупные» преступления оказались почти одинаковыми.

Касательно санкций, предусмотренных статьей 189 УК, то они предлагают достаточно широкий диапазон наказаний, который в зависимости от обстоятельств может быть как справедливым, так и чрезмерным. Минимальный срок наказания (например,

штраф или исправительные работы) подходит для менее тяжких преступлений, которые не представляют серьезной угрозы для общества. Максимальный срок наказания, включая лишение свободы до 12 лет, вполне оправдан в случаях крупных хищений или присвоений, совершенных группой лиц, с использованием служебного положения или в особо крупном размере. Однако срок в 7-12 лет может быть чрезмерным для преступлений, не повлекших значительный ущерб или для случаев, когда преступление было совершено неумышленно.

Необходим более сбалансированный подход к назначению наказаний, обеспечивающий соответствие между тяжестью преступления и мерой наказания, чтобы реально достигать целей уголовного закона.

В системе мер наказаний, указанной в статье 40 УК - лишение свободы является самым строгим наказанием и по строгости условиям отбывания и по размерам карательных элементов. Лишение свободы сильно отличается от ограничения свободы, которое отбывается у себя дома. Предлагаем исключить из санкции целого ряда статей Особенной части УК применение ограничения свободы как альтернативы лишению свободы по тяжким преступлениям (например, за кражу в крупном размере или мошенничество с причинением значительного ущерба).

Помимо этого, для исключения судебной неопределенности, снижение разницы в наказаниях за схожие преступления необходимо уменьшение разрыва между минимальными и максимальными сроками наказания, а также конкретизация санкций уголовных правонарушений. Для этого требуется установить более узкий и конкретный диапазон, например, от 3 до 5 лет, от 5 до 7 лет и так далее.

Конкретизация санкций уголовных правонарушений в соответствии с принципами справедливости и эффективности является не менее важной задачей для развития правовой системы Казахстана. Проблема соразмерности наказания и достижения его целей остается актуальной для уголовного законодательства Республики Казахстан. Проведенный анализ показывает, что существующая система наказаний не всегда отвечает принципам справедливости и эффективности, а также не гарантирует должного баланса между восстановлением социальной справедливости, исправлением осужденных и предупреждением преступлений.

Вклад авторов

Урбисинова Н.Е. – изучение библиографических источников, введение, результаты и обсуждение, поиск и обработка статданных, заключение;

Алимпиева Т.Г. – аннотация, методология, введение, результаты и обсуждение, заключение, оформление литературы;

Кошкинбаева А.С. – составление списка библиографических источников, информация об авторах, перевод аннотации и информации об авторах на казахский/английский язык, обработка статданных, введение, заключение, транслитерация.

ЛИТЕРАТУРА

1. Пастушок А.Е., Романова Ю.А. Цели уголовного наказания как показатель его эффективности // Научно-практический электронный журнал «Аллея Науки». – 2018. - №1(17).//URL:https://alley-science.ru/domains_data/files/Janu18/CELI%20UGOLOVNOGO%20NAKAZANIYa%20KAK%20POKAZATEL%20EGO%20EFFEKTIVNOSTI.pdf (дата обращения: 21.07.2024)

2. Козаченко И.Я., Мелюханова Е.Е. Баланс интересов при назначении наказания // European and Asian Law Review. – 2023. – Т.6. - №3. – С. 38-44.

3. Алимбетова А.Р. Уголовная политика в области назначения наказания в свете действующего уголовного законодательства Республики Казахстан: дис. … докт. философ. (PhD). – Алматы, 2021. – 162 с.

4. Афанасьевский В.Л. Соразмерность наказания преступлению как ситуация парадокса // Вестник Самарского юридического института. – 2023. - №5(56). – С.23-28.

5. Акимжанов Т.К. Уголовно-правовые и криминологические аспекты повышения эффективности и качества исполнения наказания в Республике Казахстан // Уголовно-исполнительное право. – 2018. – Т. 13(1–4). - № 4. – С. 418–428.

6. Владимиров Л.Е. Уголовный законодатель как воспитатель народа / Л. Е. Владимиров. – М., 1993. - С. 228–229.

7. Джекебаев, У.С. Основные принципы уголовного права Республики Казахстан (сравнительный комментарий к книге Дж. Флетчера и А.В. Наумова «Основные концепции современного уголовного права»). – Алматы: Жеті Жарғы, 2001. – 256 с.

8. Полный курс уголовного права: в 5 т. / под ред. А. И. Коробеева. СПб.: Юрид. центр Пресс, - 2008. – Т. 1: Преступление и наказание. - 1133 с.

9. Сарпеков Р.К., Рахметов С.М. Проблемы построения системы наказания в Уголовном кодексе Кеспублики Казахстан // Вестник Института законодательства и правовой информации. – 2022. - № 1 (68). – С. 43-50.

REFERENCES

1. Pastushok A.E., Romanova Ju.A. Celi ugolovnogo nakazanija kak pokazatel' ego jeffektivnosti // Nauchno-prakticheskij jelektronnyj zhurnal «Alleja Nauki». – 2018. - №1(17). // // URL: https://alley-science.ru/domains_data/files/Janu18/CELI%20UGOLOVNOGO%20NAKAZANIYa%20KAK%20POKAZATEL%20EGO%20EFFEKTIVNOSTI.pdf (data obrashhenija: 21.07.2024)

2. Kozachenko I.Ja., Meljuhanova E.E. Balans interesov pri naznachenii nakazanija // European and Asian Law Review. – 2023. – T.6. - №3. – S. 38-44.

3. Alimbetova A.R. Ugolovnaja politika v oblasti naznachenija nakazanija v svete dejstvujushhego ugolovnogo zakonodatel'stva Respubliki Kazahstan: dis. … dokt. filosof. (PhD). – Almaty, 2021. – 162 s.

4. Afanas'evskij V.L. Sorazmernost' nakazanija prestupleniju kak situacija paradoksa // Vestnik Samarskogo juridicheskogo instituta. – 2023. - №5(56). – S.23-28.

5. Akimzhanov T.K. Ugolovno-pravovye i kriminologicheskie aspekty povyshenija jeffektivnosti i kachestva ispolnenija nakazanija v Respublike Kazahstan // Ugolovno-ispolnitel'noe pravo. – 2018. – T. 13(1–4). - № 4. – S. 418–428.

6. Vladimirov L.E. Ugolovnyj zakonodatel' kak vospitatel' naroda / L. E. Vladimirov. – M., 1993. - S. 228–229.

7. Dzhekebaev, U.S. Osnovnye principy ugolovnogo prava Respubliki Kazahstan (sravnitel'nyj kommentarij k knige Dzh. Fletchera i A.V. Naumova «Osnovnye koncepcii sovremennogo ugolovnogo prava»). – Almaty: Zheti Zharғy, 2001. – 256 s.

8. Polnyj kurs ugolovnogo prava: v 5 t. / pod red. A. I. Korobeeva. SPb.: Jurid. centr Press, - 2008. – T. 1: Prestuplenie i nakazanie. - 1133 s.

9. Sarpekov R.K., Rahmetov S.M. Problemy postroenija sistemy nakazanija v Ugolovnom kodekse Kespubliki Kazahstan // Vestnik Instituta zakonodatel'stva i pravovoj informacii. – 2022. - № 1 (68). – S. 43-50.

UDK 34.05
SRWTI 10.71.31

EINIGE ASPEKTE DER INFORMELLEN EINFLUSSNAHME AUF DIE ERNENNUNG UND BEFÖRDERUNG VON RICHTERN: DER FALL KASACHSTAN UND DEUTSCHLAND

Yermek Abdrassulov[1]
Doktor der Rechtswissenschaften, Professor, Professor der Abteilung für Verfassungs- und Zivilrecht der Eurasischen Nationalen Gumiljov-Universität, leitender wissenschaftlicher Mitarbeiter des Instituts für Gesetzgebung und Rechtsinformation der Republik Kasachstan; Stadt Astana, Republik Kasachstan; e-mail: abdrassulovyermek@gmail.com; ORCID: https://orcid.org/0000-0003-4835-9760; Researcher ID WOS: AAP-9130-2020; Scopus Author iD: 57188854156

Thomas Groß
Doktor der Rechtswissenschaften, Professor für Öffentliches Recht, Europarecht und Rechtsvergleichung an der Universität Osnabrück; Stadt Osnabrück, Bundesrepublik Deutschland; e-mail: thgross@uos.de

Abstrakt. *«Informelle Aspekte“, «informelle Praktiken» beziehen sich in der Regel auf jene Bereiche der sozialen Beziehungen, die nicht durch gesetzliche Vorschriften geregelt sind und dementsprechend keine Gesetzgebungsverfahren kennen. Die Rolle und der Einfluss der informellen Praktiken sind jedoch in vielen Ländern spürbar. Informelle Institutionen, Praktiken und Überzeugungen sind in sozialen Interaktionen oft weniger sichtbar oder sogar unsichtbar. Darüber hinaus ist es schwieriger, informelle Praktiken zu ändern als formelle Regeln, da informelle Institutionen in der unsichtbaren Natur von Überzeugungen und sozialen Verhaltensmustern liegen, die außerhalb formeller Regeln funktionieren. Es sind die informellen Aspekte der in der Gesellschaft vorhandenen negativen Inhalte, die die erwarteten sozialen Veränderungen und die Wirksamkeit der laufenden staatlichen Rechtsreformen behindern. Darüber hinaus ist es die Unkenntnis oder Vernachlässigung der informellen Aspekte, die die notwendige Umsetzung der formellen Praktiken und Verfahren blockiert.*

In diesem Zusammenhang ist es heute relevant, den Einfluss informeller Praktiken und Institutionen auf das Justizsystem, insbesondere auf die Auswahl und Ernennung von Richtern, zu analysieren.

Die Autoren des Artikels analysieren den Inhalt und die Aktivitäten informeller Institutionen, die nicht formell in die Struktur des Justizwesens eingebunden sind, sich aber gleichzeitig auf die Einstellung von Richtern auswirken. Obwohl der Grad des Einflusses dieser informellen Institutionen von Land zu Land unterschiedlich sein kann, folgen die Autoren den Schlussfolgerungen früherer Forscher zur Rolle informeller Praktiken und Verfahren. Insbesondere entwickeln sie die Idee, dass die Vereinfachung der objektiven Realität im Leben der Gesellschaft auf formale Institutionen und die Änderung nur der gesetzlichen Regelung der sozialen Beziehungen die rechtliche Situation und das Verhalten bestimmter Subjekte nicht schnell ändern kann.

Schlüsselwörter: *informelle Aspekte, Vetternwirtschaft, Tribalismus, Auswahl von Richtern, Ernennung von Richtern.*

[1] *Korrespondierender Autor*

СУДЬЯЛАРДЫ ТАҒАЙЫНДАУ МЕН ЖОҒАРЫЛАТУҒА БЕЙРЕСМИ ЫҚПАЛ ЕТУДІҢ КЕЙБІР АСПЕКТІЛЕРІ: ҚАЗАҚСТАН МЕН ГЕРМАНИЯНЫҢ ТӘЖІРИБЕСІ

Ермек Баяхметұлы Абдрасулов
Заң ғылымдарының докторы, профессор, Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия Ұлттық Университетінің Конституциялық және азаматтық құқық кафедрасының профессоры, Қазақстан Республикасы Заңнама және құқықтық ақпарат институтының бас ғылыми қызметкері; Астана қ., Қазақстан Республикасы; e-mail: abdrassulovyermek@gmail.com; ORCID: https://orcid.org/0000-0003-4835-9760; Researcher ID WOS: AAP-9130-2020; Scopus Author iD: 57188854156

Томас Гросс
Заң ғылымдарының докторы, профессор, Оснабрюк Университетінің (Германия) Жария құқық, Еуропалық құқық және салыстырмалы құқық кафедрасының профессоры; Оснабрюк қ., Германия Федеративтік Республикасы; e-mail: thgross@uos.de

Аннотация. *«Бейресми аспектілер», «бейресми тәжірибелер», әдетте, құқықтық ережелермен реттелмейтін және сәйкесінше заңнамалық рәсімдерді білмейтін әлеуметтік қатынастардың салаларына қолданылады. Алайда, бейресми тәжірибенің рөлі мен әсері көптеген елдерде байқалады. Бейресми институттар, тәжірибелер мен нанымдар көбінесе әлеуметтік өзара әрекеттесулерде аз көрінеді немесе тіпті көрінбейді. Оның үстіне, формальды ережелерге қарағанда бейресми практиканы өзгерту қиынырақ, өйткені бейресми институттар формальды ережелерден тыс әрекет ететін сенімдер мен әлеуметтік мінез-құлықтардың көрінбейтін сипатында жатыр. Күтілетін әлеуметтік өзгерістерге және жүргізіліп жатқан мемлекеттік құқықтық реформалардың тиімділігіне тосқауыл болып отырған қоғамда орын алып отырған келеңсіз мазмұнның бейресми аспектілері. Оның үстіне, бұл формальды тәжірибелер мен рәсімдерді қажетті түрде жүзеге асыруға кедергі келтіретін бейресми аспектілерді білмеу немесе елемеу болып табылады.*

Осы тұрғыда бейресми тәжірибелер мен институттардың сот жүйесіне, атап айтқанда судьяларды іріктеу мен тағайындауға әсерін талдау бүгінгі таңда өзекті болып отыр. Мақала авторлары сот жүйесінің құрылымына ресми түрде қатыспайтын, бірақ сонымен бірге судьяларды іріктеуге әсер ететін бейресми мекемелердің мазмұны мен қызметіне талдау жасайды. Бұл бейресми институттардың әсер ету дәрежесі әр елде әр түрлі болуы мүмкін болса да, авторлар бейресми тәжірибелер мен процедуралардың рөлі туралы алдыңғы зерттеушілердің тұжырымдарын ұстанады. Атап айтқанда, олар қоғам өміріндегі объективті шындықты формальды институттарға жеңілдету және әлеуметтік қатынастарды заңнамалық реттеуді ғана өзгерту белгілі бір субъектілердің құқықтық жағдайы мен мінез-құлқын тез өзгерте алмайды деген идеяны дамытады.

Түйінді сөздер: *бейресми аспектілер, непотизм, трайбализм, судьяларды іріктеу, судьяларды тағайындау.*

НЕКОТОРЫЕ АСПЕКТЫ НЕФОРМАЛЬНОГО ВЛИЯНИЯ НА НАЗНАЧЕНИЕ И ПРОДВИЖЕНИЕ СУДЕЙ: НА ПРИМЕРЕ КАЗАХСТАНА И ГЕРМАНИИ

Абдрасулов Ермек Баяхметович
Доктор юридических наук, профессор, профессор кафедры конституционного и гражданского права Евразийского национального университета имени Л.Н. Гумилева; главный научный сотрудник Института законодательства и правовой информации Республики Казахстан; г. Астана, Республика Казахстан; e-mail: abdrassulovyermek@gmail.com; ORCID: https://orcid.org/0000-0003-4835-9760; Researcher ID WOS: AAP-9130-2020; Scopus Author iD: 57188854156

Томас Гросс
Доктор юридических наук, профессор, профессор кафедры публичного права, европейского права и сравнительного правоведения Университета Оснабрюк; г. Оснабрюк, Федеративная Республика Германия; e-mail: thgross@uos.de

Аннотация. *«Неформальные аспекты», «неформальные практики», как правило, применимы к тем сферам общественных отношений, которые не регламентированы правовыми предписаниями и, соответственно, не знают законодательных процедур. Вместе с тем, роль и влияние неформальных практик ощутимы во многих странах. Неформальные институты, практики и убеждения часто менее заметны или даже вовсе невидимы в социальных взаимодействиях. Однако их роль нельзя умалять, их значение может быть существенной в обществе, к тому же изменить неформальные практики сложнее, чем формальные правила вследствие того, что неформальным институтам присущ незаметный характер убеждений и моделей социального поведения, функционирующих вне формальных правил. Именно неформальные аспекты негативного содержания, имеющиеся обществе, препятствует ожидаемым социальным изменениям, эффективности проводимым государственно-правовым реформам. Более того, именно незнание или игнорирование неформальных аспектов блокирует необходимую реализацию формальных практик и процедур.*

В этом контексте сегодня актуальным становится анализ влияния неформальных практик и институтов на судебную систему, в частности на отбор и назначение судей.

Авторы статьи проводят анализ содержания и деятельности субъектов неформальных институтов, формально не вовлеченных в структуру судебной власти, но в то же время оказывающих влияние на комплектование судейского корпуса. Хотя степень влияния данных неформальных институтов может быть различной в разных странах, авторы следуют выводам предыдущих исследователей о роли неформальных практик и процедур. В частности, развивается мысль о том, что упрощение объективной реальности в жизни общества до формальных институтов и изменение лишь законодательной регламентации общественных отношений, не могут быстро изменить правовую ситуацию и поведение тех или иных субъектов.

Ключевые слова: *неформальные аспекты, непотизм, трайбализм, отбор судей, назначение судей.*

SOME ASPECTS OF INFORMAL INFLUENCE ON THE APPOINTMENT AND PROMOTION OF JUDGES: THE EXAMPLE OF KAZAKHSTAN AND GERMANY

Yermek Abdrassulov
Doctor of Law, Professor, Professor of the Department of Constitutional and Civil Law, L.N. Gumilev Eurasian National University; Chief Researcher at the Institute of Legislation and Legal Information of the Republic of Kazakhstan; Astana c., Republic of Kazakhstan; e-mail: abdrassulovyermek@gmail.com; ORCID: https://orcid.org/0000-0003-4835-9760; Researcher ID WOS: AAP-9130-2020; Scopus Author iD: 57188854156

Thomas Gross
Doctor of Law, Professor, Professor of Department of Public Law, European Law and Comparative Law, University of Osnabrück; Osnabrück, Federal Republic of Germany; e-mail: thgross@uos.de

Abstract. *«Informal aspects», «informal practices», as a rule, apply to those spheres of social relations that are not regulated by legal prescriptions and, accordingly, do not know legislative procedures. However, the role and influence of informal practices are tangible in many countries. Informal institutions, practices and beliefs are often less visible or even invisible in social interactions. Moreover, it is more difficult to change informal practices than formal rules, as informal institutions lie in the invisible nature of beliefs and social behaviors that operate outside*

formal rules. It is the informal aspects of the negative content present in society that hinder the expected social changes and the effectiveness of ongoing state legal reforms. Moreover, it is the ignorance or neglect of the informal aspects that blocks the necessary implementation of formal practices and procedures.

In this context, it is relevant today to analyze the impact of informal practices and institutions on the judicial system, in particular, on the selection and appointment of judges.

The authors of the article analyze the content and activities of informal institutions that are not formally involved in the structure of the judiciary, but at the same time have an impact on the recruitment of judges. Although the degree of influence of these informal institutions may vary from country to country, the authors follow the conclusions of previous researchers on the role of informal practices and procedures. In particular, they develop the idea that simplification of objective reality in the life of society to formal institutions and change only the legislative regulation of social relations cannot quickly change the legal situation and the behavior of certain subjects.

Keywords: *informal aspects, nepotism, tribalism, selection of judges, appointment of judges.*

DOI: 10.52026/2788-5291_2025_80_2_177

Einleitung

Die Justiz und ihre Tätigkeit sind streng formalisiert, da das Funktionieren der Justiz und ihre Beziehungen zu anderen Institutionen des Staates und der Gesellschaft bestimmten Verfahrensregeln unterliegen, die in der Gesetzgebung vorgesehen sind. Gleichzeitig werden die Justiz und die Richter von einer Vielzahl informeller Institutionen beeinflusst, die manchmal eine wichtige Rolle in der Gesellschaft spielen und die formalen Regeln, die die Parameter des politischen Funktionierens bestimmen, ergänzen und manchmal umgehen.

In der juristischen Literatur wird zu Recht betont, dass informelle Institutionen Regime bilden, die die Entscheidungsfindung von Beamten, staatlichen Organen und das Verhalten der Bürger beeinflussen. Im Gegensatz zu formellen Institutionen wie Parlamenten, Justiz, Regierung, Parteien, Wahlen oder Verfassungen werden informelle Institutionen nicht schriftlich formalisiert. Verfassungen, Wahlregeln und Gerichtsverfahren sind jedoch nicht die einzigen Faktoren, die das Verhalten der Menschen bestimmen. Die Menschen halten an informellen, aber weithin bekannten Verhaltensmustern fest, die auch ihr Handeln organisieren. Aus diesen kollektiven Normen und Praktiken entstehen informelle Institutionen. Da sie informell und nicht vorgeschrieben sind, sind informelle Institutionen weniger spezifisch und daher weniger sichtbar [1].

Trotz ihrer scheinbaren Unsichtbarkeit haben informelle Institutionen, die von solchen, die die Laufbahn und das Management von Richtern betreffen, bis hin zu solchen, die die richterliche Entscheidungsfindung und außergerichtliche Tätigkeiten beeinflussen, reichen, einen erheblichen Einfluss auf das Funktionieren des Justizsystems. Je nachdem, ob sie die Schlüsselprinzipien einhalten, die dem formellen Rahmen zugrunde liegen, wie die Unabhängigkeit der Justiz oder die Rechtsstaatlichkeit. Informelle Institutionen können die Qualität der Demokratie entweder untergraben oder zu ihrem Schutz beitragen [2, p. 1240]. So gibt es beispielsweise in der Schweiz, wo die Richter vom Parlament gewählt werden, informelle Vereinbarungen zwischen den Parteien über die Anzahl der Richter einer bestimmten Partei, da die politischen Parteien, die traditionell eine entscheidende Rolle bei der Auswahl und Wahl der Richter spielen, diese Macht nicht auf ein anderes vom Parteieinfluss unabhängiges Organ übertragen wollen. Von großer Bedeutung ist in diesem Zusammenhang die Vereinbarung zwischen den politischen Parteien (Konkordanz), die diese Beziehungen informell regelt und nach der die Richtersitze auf der Grundlage der Anzahl der Parteien verteilt werden [3, p. 414]. Bezeichnend in dieser Hinsicht ist der Fall in Italien, wo 2019 der Fall von L. Palamara bekannt wurde, einem ehemaligen Mitglied des Obersten Justizrats und der Nationalen Vereinigung der Richter, der häufig private Treffen mit Politikern abhielt, deren Zweck es war, die Ernennung von Gerichtspräsidenten und Generalstaatsanwälten zu erörtern und eine Einigung zu erzielen [4, p. 1521].

Auf der anderen Seite zeigt sich der Aspekt der Förderung informeller Einflussnahme auf den Schutz der Demokratie in solchen informellen Beziehungen, wenn Richter an verschiedenen sozialen Netzwerken teilnehmen und gleichzeitig die besten Praktiken der Justiz in anderen Ländern oder in internationalen Integrationsverbänden studieren. Da unter modernen Bedingungen

die Hauptinformationsschicht umgehend aus dem Internet bezogen und repliziert wird, führen Richter neben der Rechtspflege eine große Rolle in der Aufklärungsarbeit, auch in ihren Berichten unter dem Internetpublikum. Solche Aktivitäten beseitigen viele Probleme. Zum Beispiel antworten Richter nicht nur auf Kommentare, sondern teilen auch wichtige Informationen, die Praxis der Prüfung von Fällen, sprechen über die Arbeit der Gerichtskanzlei usw[2].

Darüber hinaus können sich Richterinnen und Richter mit Vertreterinnen und Vertretern von Nichtregierungsorganisationen zusammentun und über die Medien und sozialen Netzwerke die Öffentlichkeit mobilisieren, um die Unabhängigkeit der Justiz zu schützen. So haben zivilgesellschaftliche Organisationen während der Krise der Rechtsstaatlichkeit in Polen seit Ende 2015 aktiv für die Unabhängigkeit der Justiz gekämpft [5, p. 1360].

Materialien und Methoden

Die Arbeit stützt sich auf die Methode der vergleichenden Rechtsprechung, die ein unschätzbares Mittel und Werkzeug zur Verbesserung der nationalen Gesetzgebung ist, da durch sie Informationen über das Rechtssystem anderer Länder gesammelt werden, um die positiven und negativen Aspekte des einheimischen Mechanismus der rechtlichen Regulierung besser zu verstehen und den Grad des Einflusses der nationalen Traditionen, der Kultur und verschiedener Verhaltensstereotypen zu ermitteln.

In dieser Hinsicht hat die vergleichende Methode eine doppelte Funktion: Einerseits trägt sie zu dem Integrationsprozess bei, der der Internationalisierung des Rechts zugrunde liegt, andererseits steht sie ihm entgegen. Die Rechtsvergleichung fördert die Integration insofern, als sie notwendig ist, um die Divergenzen zu überwinden und eine Synthese zu erreichen, die in bestimmten Fällen und unter bestimmten Bedingungen eine rechtliche Hybridisierung ermöglicht. Durch die Harmonisierung, die sich auf die Festlegung gemeinsamer Grundsätze beschränkt, um die Vereinbarkeit der nationalen Unterschiede zu gewährleisten, wird die Verschmelzung der einzelnen Grundsätze zahlreicher nationaler Rechtssysteme zu einem einheitlichen Regelwerk flexibler und lebendiger [6, s. 26], [7].

Ergebnisse und Erörterung

Republik Kasachstan

In der Republik Kasachstan wird die Frage des Einflusses informeller Faktoren auf die Ernennung und den beruflichen Aufstieg von Richtern nicht offiziell diskutiert.

In der juristischen Literatur werden diese Fragen nur indirekt angesprochen. So betrachten die Forscher A. K. Kanatov und E. K. Akhmetov diese Frage aus der Sicht der Empfehlungen der Organisation für wirtschaftliche Zusammenarbeit und Entwicklung (OECD), die der Ansicht ist, dass es notwendig ist, die ordnungsgemäße Umsetzung der Antikorruptionspolitik zu gewährleisten, auch im Rahmen des Verfassungsgesetzes der Republik Kasachstan „Über das Justizsystem und den Status der Richter der Republik Kasachstan“. Zu den vorrangigen Maßnahmen gehört die weitestgehende Begrenzung des Einflusses der politischen Organe (Präsident, Parlament) auf die Ernennung und Entlassung von Richtern. In diesem Zusammenhang ist es nach Ansicht der Autoren nicht gelungen, diese Empfehlung vollständig umzusetzen [8, c. 120]. Das bedeutet, dass die Präsidialverwaltung zwar weiterhin Einfluss auf die Ernennung von Richtern nimmt, die Richterkandidaten jedoch immer das Ziel haben, unter Verwendung persönlicher Verbindungen und anderer Interessen ein Richteramt zu erlangen[3], was als informelle Einflussnahme auf die Ernennung von Richtern bezeichnet werden kann, die einen negativen Inhalt hat. In diesem Zusammenhang wird die Möglichkeit einer informellen Einflussnahme auf die Ernennung von Richtern indirekt von A. Ibrayev hervorgehoben [9]. Die gleiche Meinung kommt aus der Anwaltschaft. So glaubt der Anwalt T. Nazkhanov, dass das Gericht und die Staatsanwaltschaft in unserem Land ungefähr die gleichen staatlichen Organe sind. Die Richter haben Angst vor der Staatsanwaltschaft, sie hat viele Druckhebel. Aus diesem Grund haben sie keine Unabhängigkeit[4].

Die Möglichkeit informeller Einflüsse in Kasachstan, die sich negativ auf die

[2] *Судья Верховного суда объяснила присутствие судей в соцсетях // URL: https://www.inform.kz/ru/sud-ya-verhovnogo-suda-ob-yasnila-prisutstvie-sudey-v-socsetyah_a3041236 (дата обращения: 17.04.2025).*

[3] *А судьи кто или зачем Казахстану вводить выборность судей? // URL: А судьи кто или зачем Казахстану вводить выборность судей? - Судебный репортаж (дата обращения: 17.04.2025).*

[4] *Как судьи в Казахстане нарушают закон и наказывают ли их за это // URL: Masa Media | Как судьи в Казахстане нарушают закон и наказывают ли их за это - Издание о политике, правах и законах Казахстана (дата обращения: 17.04.2025).*

Bildung einer qualitativ hochwertigen Zusammensetzung der Justiz auswirken, wird schon durch die Tatsache belegt, dass der ehemalige Vorsitzende des Obersten Gerichts der Republik Kasachstan, Zh. K. Asanov, einmal betonte, dass sie (der Vorsitzende des Obersten Gerichts und einzelne Vertreter des Obersten Gerichts der Republik Kasachstan) den Richtern (!) erklärten, wie man die einleitenden, begründenden und verfügenden Teile eines Gerichtsakts so schreibt, dass jede Gerichtsentscheidung klar strukturiert ist, in denen es keine unnötigen Informationen gibt, die für den Fall nicht relevant sind. Dies ist darauf zurückzuführen, dass es in einigen Gerichtsakten unmöglich ist, eine Antwort auf die gestellten Fragen, auf die vorgebrachten Argumente zu finden[5]. Der damalige Vorsitzende des Obersten Gerichts der Republik Kasachstan hatte jedoch nicht die Frage gestellt, warum es in den Reihen der Richter viele Personen gibt, die nicht wissen, wie man Gerichtsakten richtig verfasst, kompetent schreibt und ihre Schlussfolgerungen und Entscheidungen begründet. Stattdessen entschied der ehemalige Chef der kasachischen Justiz, dass Universitäten und juristische Fakultäten zukünftigen Anwälten nicht beibringen, öffentlich zu sprechen und ihre Gedanken kompetent in schriftlichen Rechtsdokumenten auszudrücken. In diesem Zusammenhang diskutierte die gesamte Führung des Justizsystems die Frage, wie das System der juristischen Hochschulbildung beeinflusst werden kann, damit die Universitäten und juristischen Fakultäten in ihre Bildungsprogramme Fächer wie „Gerichtsreden“, „Abfassung von Gerichtsentscheidungen“ usw. aufnehmen.

Darüber hinaus war das Institut für Fortbildung der Rechtsakademie beim Obersten Gericht verpflichtet, Lehrpläne so zu erstellen, dass die Lücken in der Abfassung von Richterakten durch Richter geschlossen werden und in Gerichtssitzungen kompetent gesprochen werden kann.

Zunächst einmal wissen wir jedoch sehr gut, dass die Nachfrage das Angebot schafft. Wenn also nur Kandidaten mit einer breiten Perspektive, Gelehrsamkeit, die nicht nur mit den Grundlagen des juristischen Schreibens vertraut sind, die in der Lage sind, gerichtliche Akten kompetent zu verfassen, dann würden die Universitäten mit der Ausbildung entsprechender Spezialisten beginnen. Aufgrund der Tatsache, dass die Justiz Personen umfasste, die nicht den beruflichen Qualitäten eines Richters entsprachen, verstanden sowohl Universitäten als auch Studenten die Forderung gut: Es ist nicht notwendig, Kenntnisse und Fähigkeiten zu vermitteln und zu erhalten, es reicht aus, nur formale Noten in allen akademischen Disziplinen zu erhalten und ein Diplom über juristische Ausbildung zu haben.

Persönlich habe ich (Abdrassulov) als Universitätsprofessor und ehemaliger Dekan der Rechtswissenschaftlichen Fakultät immer wieder folgende faire Vorwürfe von meinen Absolventinnen und Absolventen gehört: Ihr habt Wissen von uns verlangt, wir haben versucht zu studieren, wir haben uns mehrfach für den Wettbewerb beworben, aber wir sind nicht Richter geworden, und viele unserer Kommilitonen und Bekannten, die ihr Studium kaum abgeschlossen haben, sind jetzt alle Richter, Staatsanwälte, Chefs in Polizeieinheiten.

Zweitens, was ist die Aufgabe des Instituts für die Fortbildung von Richtern? Geht es wirklich darum, den Richtern beizubringen, wie man Gerichtsentscheidungen schreibt, wie man Gerichtsakte verfasst? Wie sind bestimmte behördliche Vorschriften zu interpretieren? Eine solche Form der Ausbildung in der beruflichen Entwicklung von Richtern wird in die Unabhängigkeit der Richter eingreifen, da die Wahl des Inhalts dieser Ausbildung freiwillig sein sollte und nur vom Richter selbst abhängen sollte, der, wenn er dies wünscht, seine Qualifikationen in einem bestimmten Bereich der kognitiven Aktivität verbessern möchte: die gerichtliche Mediation zu erlernen, mehr über häusliche Gewalt und umfassende Gegenmaßnahmen gegen dieses negative Phänomen zu erfahren usw.

Daher ist es notwendig, den Grund dafür zu analysieren, dass eine beträchtliche Anzahl von Personen, die nicht über die richtige Kompetenz und keine hohen moralischen Qualitäten verfügen, in die Justiz gelangt sind.

Was ist der Grund für diesen Zustand? Die offene und ungeschönte Auseinandersetzung mit diesem Thema wurde dank der Politik des zuhörenden Staates möglich, als der Präsident der Republik Kasachstan selbst die Notwendigkeit einer öffentlichen Diskussion über die Ursachen vieler negativer Phänomene betonte. In einer seiner Reden wies das Staatsoberhaupt darauf hin, dass es notwendig sei, solche Phänomene

[5] *Ваша Честь, вы что-то сказали? // URL: https://time.kz/articles/zloba/2018/06/01/vasha-chest-vi-chto-to-skazali (дата обращения: 17.04.2025).*

zu bekämpfen, wenn „es gibt keine Normen für die Anzahl der Führungskräfte und wenn es Fälle von Patronage, Beförderung durch Bekannte, durch einflussreiche Vormünder gibt. Das ist wahr. Wir wissen das alles. Das ist nicht akzeptabel. Ein solches System muss kritisch hinterfragt werden, auch durch die öffentliche Meinung. Es gibt keinen anderen Weg, denn die Hauptsache ist das Ergebnis“[6].

Wir glauben, dass es hier nur eine Schlussfolgerung gibt: Informelle Einflüsse negativer Art haben dazu beigetragen, dass viele Menschen auf einmal in die Justiz kamen, die weder fachlich noch moralisch dem Status eines Richters entsprachen. Der Grund für diese informellen Einflüsse auf das System der öffentlichen Verwaltung und des Justizsystems war unserer Meinung nach der Ausbreitung und Stärkung des Systems der Vetternwirtschaft in der kasachischen Gesellschaft.

Der Begriff „Vetternwirtschaft“ kam erstmals während der Renaissance in Gebrauch, als es üblich war, dass das Oberhaupt der römisch-katholischen Kirche seinen Neffen, die in vielen Fällen seine unehelichen Erben waren, Privilegien gewährte. In der modernen Bürokratie fungiert Vetternwirtschaft als Mechanismus für die Verteilung von Positionen, um Mitgliedern einer Familie oder eines Clans einen guten Platz in den Organen der Staatsmacht und -verwaltung zu verschaffen.

Obwohl diese Praxis illegal ist, deuten jüngste Umfragen des öffentlichen Sektors in einigen Staaten und anekdotische Beweise in vielen Ländern darauf hin, dass diese Form der Bevorzugung immer noch weit verbreitet ist. Dieses Phänomen ist besonders in Entwicklungs- und Übergangsländern zu beobachten, in denen die Familien- und Clanbindungen stark sind und das System des öffentlichen Berufsdienstes und der Auswahl und Ernennung von Richtern sehr schwach ist.

In diesem Zusammenhang ist die Bestimmung des tatsächlichen Ausmaßes der Vetternwirtschaft, die Ermittlung der Gründe, warum sie sich als so hartnäckig erwiesen hat und warum ihre Folgen für die Demokratie verheerend waren, eine grundlegende Frage für die Stärkung der staatlichen Kapazitäten in der ganzen Welt [10].

Vetternwirtschaft als weit verbreitetes Phänomen in Kasachstan wurde vor relativ langer Zeit während des Runden Tisches „Clans in Zentralasien: Traditionen und Moderne“ im November 2000 angekündigt, bei dem die möglichen gefährlichen Folgen dieses Phänomens bekannt gegeben wurden.

Die entsprechenden Schlussfolgerungen wurden jedoch nicht gezogen, und die Vetternwirtschaft, die die Form des Stammesdenkens angenommen hatte, begann sich noch mehr zu vertiefen, als die Macht und der Einfluss des ersten Präsidenten der Republik Kasachstan, Nursultan Nasarbajew, stärker wurden. In diesem Prozess konnte man eine solche Entwicklung der kasachischen Staatlichkeit erkennen, die durch ein komplexes Bild der Synthese der ethnokratischen, archaischen Stammes- und politischen Prinzipien der Bildung von Machtstrukturen gekennzeichnet war. In diesem Fall ist das Phänomen der Stammesschichtung zu einem der wichtigsten Faktoren geworden. Eine solche Schichtung, d.h. die inoffizielle Einteilung der modernen kasachischen Gesellschaft in spezielle Schichten (Strata), also Stammesgruppen, spielt nach wie vor eine bedeutende Rolle bei der Rekrutierung der politischen Elite [11, c. 59].

Man kann sagen, dass der Staat selbst begann, die Prinzipien der Vetternwirtschaft in Form des Tribalismus aktiv in das System der Personalauswahl einzuführen, obwohl er in offiziellen Dokumenten sein Bekenntnis zu den Ideen der Meritokratie erklärte. Natürlich kann man nicht nur die frühere Führung Kasachstans dafür verantwortlich machen, da die kasachische Gesellschaft selbst kein Gegenmittel gegen diese von der Zivilisation entwickelte soziale Krankheit hatte. Zu Beginn unserer Arbeit haben wir festgestellt, dass sich im traditionellen öffentlichen Bewusstsein des kasachischen Volkes die Ideen des Stammesdenkens als hartnäckig erwiesen haben, als die Gewährung verschiedener Privilegien auf Stammesbasis gefördert wurde, die Praxis des Protektionismus, die sich in der illegalen Unterstützung von Verwandten in verschiedenen Lebensbereichen des Staates und der Gesellschaft ausdrückt, einschließlich der illegalen Beförderung von Verwandten in öffentliche Positionen und des Erhalts verschiedener Privilegien und Präferenzen durch sie, der Wunsch, diese zur Schau zu stellen oder andere reale und imaginäre Tugenden, familiäre Bindungen zu einflussreichen Personen und andere Anzeichen von Stammesdenken [12, c. 55].

Zu Beginn des 21. Jahrhunderts wurden diese Traditionen in Kasachstan jedoch mit Dul-

[6] *Токаев высказался о случаях покровительства и продвижения по служебной лестнице по знакомству // URL: https://www.kt.kz/rus/state/tokaev _vyskazalsya_o_sluchayah_pokrovitelstva_i_prodvizheniya_1377893242.html (дата обращения: 17.04.2025).*

dung der Behörden oder ihrer stillschweigenden Zustimmung wiederbelebt, entwickelt und vertieft. Die Vorstellung von der Vormachtstellung der gesamten Familie Nasarbajew (ehemaliger Präsident von Kasachstan) in der traditionellen kasachischen Stammesstruktur wurde allmählich in das öffentliche Bewusstsein eingeführt. Der Politologe D. Ashimbayev hat nach Berechnungen der sozialen und ethnischen Zusammensetzung der Beamten der zentralen staatlichen Organe des Landes herausgefunden, wer mehr in der Regierung sitzt. Er stellte fest, dass es im Jahr 2022 bei der Einteilung der Kasachen in Zhuzes[7] die meisten Vertreter der Senior-Zhuz in der Regierung des Landes gab - 42,6 %. Es folgen die mittleren (31,9 %) und jüngeren (25,5 %) Zhuzes[8].

Zu welchen Ergebnissen hat die Politik der Unterstützung der Prinzipien der Vetternwirtschaft, die unter dem ersten Präsidenten der Republik Kasachstan tatsächlich eingeführt wurde, geführt?

Kasachische Forscher stellen fest, dass die Menschen erstens begannen, zu Machtstrukturen zu gelangen, die in informelle Verpflichtungen gegenüber Verwandten und Clans verstrickt waren, um enge Gruppeninteressen zu schützen, auf deren Grundlage diese Personen selbst die Stufen der machtbürokratischen Pyramide hinaufsteigen und dort Mitglieder ihres Clans oder Zhuz befördern konnten. Den ungeschriebenen Prinzipien archaischer Stammessolidarität folgend, in denen sie Bestätigung ihres rechtlichen Status fanden, neigten diese Sippen- und Clanautoritäten zu routiniertem, konformistischem Verhalten, um kontinuierlich hohe Positionen zu bekleiden und finanzielle, wirtschaftliche und statussymbolische Dividenden aus informellen Beziehungen zu ziehen. So betonte Präsident Tokajew nach den tragischen Ereignissen im Januar 2022 in Kasachstan, dass „nur 162 Menschen die Hälfte des Vermögens Kasachstans besitzen, während die Hälfte der Bevölkerung ein Einkommen hat, das 50.000 Tenge pro Monat nicht übersteigt. Das sind etwas mehr als 1.300 Dollar pro Jahr.“ [13].

Letzten Endes litt die ganze Gesellschaft unter dieser Art der Bewirtschaftung: So war das Leben und die Gesundheit eines Menschen bedroht durch Häuser, die gerade erst in Betrieb genommen worden waren und bereits zu zerfallen begannen, die nach Straßenreparaturen unbrauchbar wurden, minderwertige Lebensmittel im Bereich der öffentlichen Verpflegung, Unprofessionalität des medizinischen Personals, ungerechte Justiz, starke soziale Schichtung in eine zu reiche Minderheit und eine arme Mehrheit. Folglich als Ergebnis der Bereicherung einer Schicht stagniert die gesamte Gesellschaft und rollt in ihrer Entwicklung zurück. Im öffentlichen Bewusstsein sind infolge einer solchen Personalauswahl im System der öffentlichen Verwaltung und der Justiz tiefe Deformationen aufgetreten, da viele Menschen, die durch Vetternwirtschaft zu Machtstrukturen gekommen sind, den Wunsch verlieren, ihre Professionalität zu verbessern, da das Vorhandensein eines „Daches“ auch im Falle von beruflichen Misserfolgen, Korruption oder anderen negativen Manifestationen Immunität bietet. Selbst die unteren und mittleren Ränge des Verwaltungsapparats, die die Hauptlast der Beamtenfunktionen trugen und aus eigener Kraft erste Karriereerfolge erzielten, verloren Anreize zur Verbesserung des Qualifikationsniveaus, da ihre beruflichen Qualitäten bei der Karriereentwicklung unter Bedingungen der Vetternwirtschaft praktisch nicht berücksichtigt wurden[9].

Die Keime der Vetternwirtschaft fanden einst guten Boden und schlugen tiefe Wurzeln in der Sphäre der richterlichen Macht des „alten“ Kasachstans und üben bis heute ihren negativen Einfluss aus.

Zum Beispiel haben wir in unseren Arbeiten bereits analysiert [14, c. 130-132], dass in Art. 6 des Gesetzes über den Obersten Richterrat von 2008 (jetzt nicht mehr in Kraft), das das Verfahren für die Auswahl von Kandidaten für freie Stellen festlegt[10], systemische Fehler festgelegt wurden. Es kann nicht davon ausgegangen werden, dass die Fehler zufällig waren, was es dem OJR ermöglicht, jeden Bewerber auszuwählen, der mindestens eine der vielen gesetzlich vorgesehenen Bedingungen erfüllt.

[7] *Zhuz ist ein Zusammenschluss kasachischer Stämme, der im Mittelalter gebildet wurde und territorial geteilt ist. Diese Aufteilung wird bis heute inoffiziell beibehalten. Es gibt den Senior Zhuz - das ist der Süden von Kasachstan. Der Mittlere Zhuz ist das Gebiet des nördlichen, östlichen und zentralen Kasachstans. Der Jüngere Zhuz ist das Gebiet des westlichen Kasachstans.*

[8] *Среди высшего руководства Казахстана больше всего представителей старшего жуза // URL: https://arbatmedia.kz/vaznoe-v-kazaxstane/sredi-vyssego-rukovodstva-kazaxstana-bolse-vsego-predstavitelei-starsego-zuza-2318 (дата обращения: 17.04.2025).*

[9] *Карьера в Казахстане: непотизм как ключевой элемент коррупционных схем // URL: https://daz.asia/ru/karera-v-kazahstane-nepotizm-kak-klyu/ (дата обращения: 17.04.2025).*

[10] *Закон Республики Казахстан от 17 ноября 2008 года № 79-IV. О Высшем Судебном Совете Республики Казахстан (Утративший силу) // URL: https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z080000079_ (дата обращения: 17.04.2025).*

Die Bemühungen des Präsidenten der Republik Kasachstan, Kassym-Schomart Tokajew, der in den letzten Jahren die Weichen für den Aufbau eines neuen, gerechten Kasachstan gestellt hat, wecken große Hoffnung, dass die ergriffenen gesetzgeberischen und organisatorischen Maßnahmen letztendlich zur Beseitigung von Vetternwirtschaft, Stammesdenken und anderen negativen Phänomenen in der Gesellschaft führen werden, in diesem Fall im System der Auswahl und Bildung der Justiz.

Bundesrepublik Deutschland

Rechtlich gesehen wird die Ernennung und Beförderung von Richtern in Deutschland allein vom Leistungsprinzip bestimmt, das in Art. 33 Abs. 2 Grundgesetz festgelegt ist. Es gibt keinen Grund zur Annahme, dass es bei der erstmaligen Einstellung von Proberichtern im Landesdienst nicht beachtet wird, da hier den Examensnoten eine große Bedeutung zukommt. Auf der anderen Seite ist es aber auch offensichtlich, dass es für die Beurteilung der beruflichen Leistungen von Richtern keine ausschließlich objektiven Kriterien gibt, so dass die Entscheidung des Dienstherrn, welcher der Bewerber der geeignetste für das konkret zu besetzende Amt ist, als Akt wertender Erkenntnis nur einer eingeschränkten gerichtlichen Überprüfung unterliegt, insbesondere wenn ein Richterwahlausschuss eingeschaltet ist[11].

Dieser Beurteilungsspielraum ist das Einfallstor für parteipolitische Einflüsse. Diese spielen sich naturgemäß hinter verschlossenen Türen ab, so dass es keine empirisch validierten Untersuchungen dazu gibt. Es ist aber bekannt, dass die Besetzung von Leitungspositionen in den Gerichten der Länder und die Auswahl der Bundesrichter dadurch geprägt ist, dass eine Bewerbung bzw. ein Besetzungsvorschlag ohne parteipolitischen Rückhalt kaum Aussicht auf Erfolg hat. Ein Indiz hierfür sind relativ häufige Konkurrentenstreitigkeiten, mit denen die Auswahl von Gerichtspräsidenten von unterlegenen Bewerbern vor Gericht angefochten wird. Daneben können in den Richterwahlausschüssen der Länder auch die Richterverbände eine gewisse Rolle spielen, da sie die von den Richtern gewählten Mitglieder vorschlagen. Die Vertreter dieser Verbände haben natürlich auch eine Neigung, ihre eigenen Mitglieder zu favorisieren [15, s. 676].

Der partei- und teilweise auch verbandspolitische Einfluss auf Personalentscheidungen ist angesichts der Gestaltung des Auswahlverfahrens kaum vermeidbar. Soweit ersichtlich führt er nur sehr selten zu schweren Fehlgriffen. Insbesondere erfolgt auf Bundesebene und in den Bundesländern, die durch wechselnde Koalitionen regiert werden, eine gewisse Mäßigung durch die Notwendigkeit von Verhandlungen durch mehrere Parteien. Bedenklich ist die Entwicklung v.a. in den Bundesländern, die lange Zeit von einer Partei dominiert werden. In der Öffentlichkeit ist dieser parteipolitische Einfluss kaum bekannt. Deshalb spielt er auch kaum eine Rolle bei der Bewertung der Unabhängigkeit bzw. der Qualität der deutschen Justiz.

Andere soziale Kriterien wie Religion, Herkunft und Abstammung oder das Geschlecht spielen in der Praxis der Personalauswahl wohl keine Rolle, wobei mehr oder weniger unbewusste Diskriminierungen allerdings kaum ausgeschlossen werden können. Bei der Besetzung der Bundesgerichte ist das Verhältnis der Bundesländer offiziell ohne Bedeutung, da das Gebot eines angemessenen Verhältnisses nach Art. 36 GG nur auf die Bundesbehörden, nicht aber auf die Justiz anwendbar ist [16]. In der Praxis wird allerdings dennoch darauf geachtet, dass es zu keinen großen Ungleichgewichten zwischen den Ländern kommt.

Allerdings hält die Mehrheit der deutschen Richter selbst die deutsche Rechtsordnung nicht für so stark, dass sie nicht einer gezielten politischen Einflussnahme zum Opfer fallen könnte: Laut einer Umfrage des Forschungsinstituts Allensbach sehen 67 Prozent der Richter und Staatsanwälte die Unabhängigkeit der Justiz gefährdet, wenn auch Deutschland eine Regierung erhalten sollte, die der ungarischen ähnlich ist. Solche Regierungen streben eine massive Ausweitung ihres Einflusses auf das Justizsystem an. Demnach glaubt knapp ein Drittel, dass die Justizstrukturen in Deutschland robust genug sind, um politischen Angriffen auf die Unabhängigkeit der Gerichte standzuhalten. Deshalb sprechen sich die Richterverbände für eine Ausweitung der richterlichen Autonomie in Personal- und Haushaltsfragen aus[12].

Zusammenfassung

In der Republik Kasachstan werden informelle Einflüsse auf die Auswahl und Ernennung von Richtern praktisch vor der Öffentlichkeit verborgen, es wird nichts darübergeschrieben, obwohl

11 BVerwGE 70, 270 (275).

12 Deutsche Richter fürchten politischen Einfluss auf Justiz // URL: https://www.morgenpost.de/politik/article403803591/justiz-unabhaengigkeit-richter-deutschland .html (Auflagedatum: 17.04.2025).

die Realität viel komplexer und mehrdeutiger ist. Es gibt viel mehr negative Aspekte in diesem Prozess, wenn wir die Folgen von Vetternwirtschaft und Tribalismus berücksichtigen.

In Deutschland etwa gibt es Beispiele für neutrale informelle Einflussnahme, nicht für negative. So glaubt K. Duden beispielsweise, dass in Deutschland, wie in anderen Ländern auch, die obersten Bundesgerichte grundsätzlich nicht vor einseitiger, parteiischer Einflussnahme geschützt sind, wenn eine Partei in der Lage sein wird, die absolute Mehrheit im Parlament für sich zu beanspruchen [17].

Eine ähnliche Praxis wird bei der Zusammensetzung des Verfassungsgerichts beibehalten, wenn es auf der Grundlage mündlicher Vereinbarungen ein informelles System der abwechselnden Nominierung von Kandidaten für das Bundesverfassungsgericht zwischen den wichtigsten politischen Parteien in Deutschland gibt. So stellt Silvia Steininger fest, dass die bemerkenswerteste informelle Institution im Rahmen des Verfassungsgerichts der Bundesrepublik Deutschland die Ernennung von Richtern gemäß der Verteilung auf der Grundlage des Verfassungsgerichts der Bundesrepublik Deutschland ist: Vereinbarungen zwischen den wichtigsten politischen Parteien. Diese Parteienverteilung ist weder durch das Grundgesetz noch durch das Gesetz über das Verfassungsgericht der Bundesrepublik Deutschland formell geregelt. Trotzdem wird sie stetig befolgt. Bis 2016 wechselten sich die Kandidaturen hauptsächlich zwischen den beiden großen Parteien, der CDU/CSU und der SPD, ab. Seit 2018 ist für jeden der beiden Senate eine Drei-Drei-Eins-Eins-Richterverteilung vereinbart, die auch den Grünen und der FDP einen Sitz gibt [18, p. 1305].

Das deutsche System der Justizbildung verfügt im Gegensatz zu den Realitäten Kasachstans über wirksamere Schutzmechanismen gegen den negativen Einfluss der Vetternwirtschaft bei der Bildung der Justiz. Aber auch diese Schutzmechanismen, die im Grundgesetz verankert sind, werden angesichts einer möglichen Mehrheit im höchsten Vertretungsorgan des Landes, die die Verfassung entgegen dem Prinzip der Gewaltenteilung ändern will, an ihre Grenzen stoßen. Die Achtung der Rechtsstaatlichkeit im System der Auswahl, Ernennung oder Auswahl von Richtern sollte immer mit einem positiven informellen Einfluss der Bürger beginnen – durch Allgemeinbildung, unabhängige Presse sowie durch die Teilnahme an Diskussionen im täglichen Leben [17].

Um den informellen Einfluss auf das System der Ernennung und Beförderung von Richtern in Kasachstan sowohl durch die herrschenden Strukturen als auch durch die informellen Institutionen zu beseitigen, ist es unserer Meinung nach notwendig, die politische Verantwortung des Organs oder der Beamten für die Entscheidungen über die Auswahl, Ernennung oder Wahl von Richtern im System der Ernennung von Richtern an lokalen Gerichten und der Wahl von Richtern am Obersten Gericht der Republik Kasachstan vorzusehen. Zum Vergleich: In Deutschland wird der Richter auch in Fällen, in denen der Richterwahlausschuss an der Auswahl für Richterstellen beteiligt ist, förmlich von einem zuständigen Minister ernannt, der als einziger geeignet ist, die politische Verantwortung für die Ernennung von Richtern zu tragen [19, p. 811].

In der Republik Kasachstan wird die Ernennung der Richter der örtlichen Gerichte vom Präsidenten der Republik durchgeführt, und die Wahl der Richter des Obersten Gerichts wird vom Senat des Parlaments sichergestellt. Diese politischen Institutionen können nicht für die ernannten und gewählten Richter verantwortlich sein, da sie in Wirklichkeit nur den Prozess ihrer Ernennung und Wahl legitimieren, und die gesamte Arbeit an der Auswahl, angefangen bei der Ankündigung des Auswahlverfahrens, der Organisation der Entgegennahme der Tests für die Kandidaten für das Richteramt, der Durchführung von Auswahlveranstaltungen usw., vom OJR durchgeführt wird, der die gesamte Verantwortung für die schlechte Auswahl der Richter tragen sollte. Eine solche Bestimmung mit einem detaillierten Mechanismus für die Umsetzung der Haftung sollte im OJR-Gesetz von 2015 festgelegt werden. Dies ist möglich, wenn die Amtszeit der Mitglieder des OJR länger ist, z. B. mindestens 6 Jahre, und die Rotation der Mitglieder alle drei Jahre durchgeführt wird. Darüber hinaus sollte der Grundsatz der Kontinuität der Tätigkeiten und der Verantwortung der OJR verankert werden.

Daraus lässt sich schließen, dass die formalen Regeln für die Auswahl von Richtern in Deutschland und Kasachstan weitgehend identisch sind, wenn wir über die gesetzliche Regelung dieses Verfahrens, das Vorhandensein von Organen der Justiz, die an der Auswahl von Richtern beteiligt sind, die Berücksichtigung der beruflichen Qualitäten der Bewerber usw. sprechen.

Gleichzeitig liegt der Unterschied zwischen Deutschland und Kasachstan in informellen Beziehungen und Regeln, Institutionen und

Bräuchen, die die Bildung der Justiz beeinflussen. Sowohl in Kasachstan als auch in Deutschland waren die informellen Institutionen, die Einfluss auf die Auswahl und Ernennung von Richtern hatten, von unterschiedlichen Erfahrungen und unterschiedlichen nationalen Hintergründen geprägt: Ein niedrigeres sozioökonomisches Entwicklungsniveau wird häufig als mit informellen Praktiken verknüpft angesehen, die formale Regeln untergraben [20, s. 6].

Beiträge der Autoren

Yermek Abdrassulov - Einführung, Methodik, Inhalt des Artikels über Kasachstan;
Thomas Groß - Inhalt über Deutschland und vergleichende Aspekte.

LITERATUR

1. Anghel V. Rule of Law or Rule of Norms? Informal Institutions and their Role for Democratic Resilience, Working Papers, Forum Transregionale Studien 26/2023 // URL: https://www. reconstitution.eu /fileadmin/bilder/re_constitution/262023_WorkingPaper_Anghel_reconstitution_ final.pdf (date of reference: 17.04.2025).

2. Kosar D., Sipulova K., Urbanikova M. Informality and Courts: Uneasy Partnership // German Law Journal. – 2023. – Vol. 24. – P.1239–1266.

3. Kiener R. Judicial Independence in Switzerland // In: Judicial Independence in Transition. – Springer Heidelberg, New York, Dordrecht, London, 2012. – 1375 p. P.403-447.

4. Hamřík L. Actors of Informal Judicial Institutions and Practices // German Law Journal. – 2023. – Vol. 24. – P. 520–1535.

5. Bojarski L. Civil Society Organizations for and with the Courts and Judges—Struggle for the Rule of Law and Judicial Independence: The Case of Poland 1976–2020 // German Law Journal. – 2021. – Vol. 22. – P. 1344–1384.

6. Groß T. Die Autonomie der Wissenschaft im europäischen Rechtsvergleich. - Baden-Baden: Nomos, 1. Auflage, 1992. - 205s.

7. Hoecke M. Methodology of Comparative Legal Research // Law and Method, 2015. // URL: https://www. lawandmethod.nl /tijdschrift/lawandmethod/2015/12/RENM-D-14-00001.pdf (date of reference: 17.04.2025).

8. Канатов А.К., Ахметов Е.К. Правовое государство без коррупции в судебной системе (анализ конституционно-правовой материи) // Вестник Института законодательства и правовой информации. – 2019. – №4. – С. 116-124.

9. Ибраева А.С., Алимбекова М.Т. Актуальные проблемы совершенствования судебной власти Республики Казахстан // URL: Ibraeva Alimbekova0513.pdf (дата обращения: 17.04.2025).

10. Riaño J.F. Family First, State Last: Bureaucratic Nepotism in a Modern State // URL: https:// blogs.worldbank.org/en/impactevaluations/family-first-state-last-bureaucratic-nepotism-modern-state-guest-post-juan-felipe (date of reference: 17.04.2025)

11. Курганская В. В чём смысл раздоров наших, брат? // В кн.: Свой голос. Памяти журналиста: сборник статей, интервью и воспоминаний. – Нур-Султан: Казахстанский институт стратегических исследований при Президенте Республики Казахстан, 2020. – 248 с.

12. Абдрасулов Е.Б., Губайдуллин М.Г. Общественное сознание в традиционном казахском обществе и его влияние на коллективное и индивидуальное правосознание // Философия социальных коммуникаций. – 2018. – №4 (45). – С. 52-55.

13. Токаев К.К. Выступление на встрече с бизнесом // URL: https://forbes.kz/process/ novyie_pravila_igryi_ vyistup lenie_tokaeva_na_vstreche_s_biznesom_tselikom (дата обращения: 17.04.2025).

14. Абдрасулов Е.Б., Сактаганова А.Б., Женисов С.К. Отбор и назначение судей в РК: развитие законодательства и проблемные аспекты в формировании и деятельности Высшего Судебного Совета РК // Вестник Евразийского национального университета им. Л.Н. Гумилева. Серия Право. – 2024. – №2 (147). – С. 125-141.

15. Wittreck, F., Die Verwaltung der Dritten Gewalt. // Tübingen: Mohr Siebeck, 2006.- 883s.

16. Danwitz T. // in: Huber/Voßkuhle, GG, 8. Aufl. – C.H.Beck, 2024. – Art. 36. – Rn. 9.

17. Duden K. Richterwahl und parteipolitische Einflussnahme Vergleichende Anregungen zum Schutz der Unabhängigkeit des Bundesverfassungsgerichts und der obersten Bundesgerichte

// Rabels Zeitschrift für ausländisches und internationales Privatrecht / The Rabel Journal of Comparative and International Private Law. – 2020. – Bd. 84. – S. 637-665.

18.Steininger S. Talks, Dinners, and Envelopes at Nightfall: The Politicization of Informality at the Bundesverfassungsgericht // German Law Journal. – 2023. – №. 24. – P. 1300–1322.

19.Sanders A., von Danwitz L. Selecting Judges in Poland and Germany: Challenges to the Rule of law in Europe and Propositions for a new Approach to Judicial Legitimacy // German Law Journal. – 2018. – Vol. 19 (4). – P. 769-816.

20.Llanos M., Weber C.T., Heyl Ch., Stroh A. Informal Interference in the Judiciary in New Democracies: A Comparison of Six African and Latin American Cases // URL: wp245_llanos _ weber_heyl_stroh_0.pdf (date of reference: 17.04.2025).

REFERENCES

1. Anghel V. Rule of Law or Rule of Norms? Informal Institutions and their Role for Democratic Resilience, Working Papers, Forum Transregionale Studien 26/2023 // URL: https://www.reconstitution.eu /fileadmin/bilder/re_constitution/262023_WorkingPaper_Anghel_reconstitution_final.pdf (date of reference: 17.04.2025).

2. Kosar D., Sipulova K., Urbanikova M. Informality and Courts: Uneasy Partnership // German Law Journal. – 2023. – Vol. 24. – P.1239–1266.

3. Kiener R. Judicial Independence in Switzerland // In: Judicial Independence in Transition. – Springer Heidelberg, New York, Dordrecht, London, 2012. – 1375 p. P.403-447.

4. Hamřík L. Actors of Informal Judicial Institutions and Practices // German Law Journal. – 2023. – Vol. 24. – P. 520–1535.

5. Bojarski L. Civil Society Organizations for and with the Courts and Judges—Struggle for the Rule of Law and Judicial Independence: The Case of Poland 1976–2020 // German Law Journal. – 2021. – Vol. 22. – P. 1344–1384.

6. Groß T. Die Autonomie der Wissenschaft im europäischen Rechtsvergleich. - Baden-Baden: Nomos, 1. Auflage, 1992. - 205s.

7. Hoecke M. Methodology of Comparative Legal Research // Law and Method, 2015. // URL: https://www. lawandmethod.nl /tijdschrift/lawandmethod/2015/12/RENM-D-14-00001.pdf (date of reference: 17.04.2025).

8. Kanatov A.K., Ahmetov E.K. Pravovoe gosudarstvo bez korrupcii v sudebnoj sisteme (analiz konstitucionno-pravovoj materii) // Vestnik Instituta zakonodatel'stva i pravovoj informacii. – 2019. – №4. – S. 116-124.

9. Ibraeva A.S., Alimbekova M.T. Aktual'nye problemy sovershenstvovanija sudebnoj vlasti Respubliki Kazahstan // URL: Ibraeva Alimbekova0513.pdf (data obrashhenija: 17.04.2025).

10. Riaño J.F. Family First, State Last: Bureaucratic Nepotism in a Modern State // URL: https:// blogs.worldbank.org/en/impactevaluations/family-first-state-last-bureaucratic-nepotism-modern-state-guest-post-juan-felipe (date of reference: 17.04.2025)

11. Kurganskaja V. V chjom smysl razdorov nashih, brat? // V kn.: Svoj golos. Pamjati zhurnalista: sbornik statej, interv'ju i vospominanij. – Nur-Sultan: Kazahstanskij institut strategicheskih issledovanij pri Prezidente Respubliki Kazahstan, 2020. – 248 s.

12. Abdrasulov E.B., Gubajdullin M.G. Obshhestvennoe soznanie v tradicionnom kazahskom obshhestve i ego vlijanie na kollektivnoe i individual'noe pravosoznanie // Filosofija social'nyh kommunikacij. – 2018. – №4 (45). – S. 52-55.

13. Tokaev K.K. Vystuplenie na vstreche s biznesom // URL: https://forbes.kz/process/ novyie_ pravila_igryi_ vyistup lenie_tokaeva_na_vstreche_s_biznesom_tselikom (data obrashhenija: 17.04.2025).

14. Abdrasulov E.B., Saktaganova A.B., Zhenisov S.K. Otbor i naznachenie sudej v RK: razvitie zakonodatel'stva i problemnye aspekty v formirovanii i dejatel'nosti Vysshego Sudebnogo Soveta RK // Vestnik Evrazijskogo nacional'nogo universiteta im. L.N. Gumileva. Serija Pravo. – 2024. – №2 (147). – S. 125-141.

15. Wittreck, F., Die Verwaltung der Dritten Gewalt. // Tübingen: Mohr Siebeck, 2006.- 883s.

16. Danwitz T. // in: Huber/Voßkuhle, GG, 8. Aufl. – C.H.Beck, 2024. – Art. 36. – Rn. 9.

17. Duden K. Richterwahl und parteipolitische Einflussnahme Vergleichende Anregungen zum Schutz der Unabhängigkeit des Bundesverfassungsgerichts und der obersten Bundesgerichte //

Rabels Zeitschrift für ausländisches und internationales Privatrecht / The Rabel Journal of Comparative and International Private Law. – 2020. – Bd. 84. – S. 637-665.

18. Steininger S. Talks, Dinners, and Envelopes at Nightfall: The Politicization of Informality at the Bundesverfassungsgericht // German Law Journal. – 2023. – №. 24. – S. 1300–1322.

19. Sanders A., von Danwitz L. Selecting Judges in Poland and Germany: Challenges to the Rule of law in Europe and Propositions for a new Approach to Judicial Legitimacy // German Law Journal. – 2018. – Vol. 19 (4). – P. 769-816.

20. Llanos M., Weber C.T., Heyl Ch., Stroh A. Informal Interference in the Judiciary in New Democracies: A Comparison of Six African and Latin American Cases // URL: wp245_llanos _weber_heyl_stroh_0.pdf (date of reference: 17.04.2025).

UDC 347.451.01
SRSTI 10.27.91

COMPARATIVE ANALYSIS OF CIVIL LAW DIGITALIZATION IN KAZAKHSTAN AND POLAND IN THE SCOPE OF E-COMMERCE

Nusipzhanov Nurlybek Sultan Nurdanovich[1]
Master of Law, Doctoral student of the Department of Jurisprudence and International Law of Turan University; Almaty c., Republic of Kazakhstan; e-mail: nussipzhanov@gmail.com; ORCID: https://orcid.org/0000-0002-2427-6621

Edvardas Juchnevicius
Doctor habilitatus, Professor of Department of Financial Law, Faculty of Law and Administration, Gdansk University; Gdansk c., Republic of Poland; e-mail: e.juchnevicius@prawo.ug.edu.pl; ORCID: https://orcid.org/0000-0001-7390-4885; Scopus ID: 57216963887

Koshkinbayeva Aliya Serzhanovna
PhD, Associate professor of the Department of Jurisprudence and International Law of Turan University; Almaty c., Republic of Kazakhstan; e-mail: a.koshkinbaeva@turan.edu.kz; ORCID: https://orcid.org/0000-0002-9327-9869; Scopus ID: 57209506389

Abstract. *The digitalization of civil law systems in Kazakhstan and Poland, particularly in the realm of e-commerce, represents a significant transformation in legal practice and governance. This study aims to provide a comparative analysis of the digitalization processes, highlighting both the progress and challenges faced by each country. The scientific and practical significance of this research lies in its potential to inform policy development and improve legal frameworks in the digital age. Using a comparative research methodology, the study examines legal documents, legislative frameworks, policy initiatives, and technological implementations. The main findings indicate that both Kazakhstan and Poland have made substantial strides in digitalizing civil law, with unique approaches shaped by their respective socio-political contexts. Notably, Kazakhstan's innovative use of blockchain technology and Poland's alignment with European Union digital directives underscore the distinct paths each country is taking toward modernization. The study also highlights the importance of digital literacy. Continuous efforts are needed for successful implementation. The study contributes valuable insights into the dynamics of legal digitalization and offers practical recommendations for addressing existing challenges. These findings have important implications for policymakers, legal professionals, and scholars interested in the future of digital law, particularly in how these advancements can enhance transparency, efficiency, and accessibility within the legal systems.*

Keywords: *civil law digitalization, e-commerce, Kazakhstan, Poland, legal frameworks, technological implementation, comparative analysis.*

ЭЛЕКТРОНДЫҚ КОММЕРЦИЯ САЛАСЫНДАҒЫ ҚАЗАҚСТАН МЕН ПОЛЬШАДАҒЫ АЗАМАТТЫҚ ҚҰҚЫҚТЫҚ ЦИФРЛАНДЫРУДЫ САЛЫСТЫРМАЛЫ ТАЛДАУ

Нурлыбек Султан Нурданович Нусипжанов
Құқық магистрі, «Тұран» университетінің құқықтану және халықаралық құқық кафедрасының докторанты; Алматы қ., Қазақстан Республикасы; e-mail: nussipzhanov@gmail.com; ORCID: https://orcid.org/0000-0002-2427-6621

[1] *Author for correspondence*

Эдвардас Юхневичюс
Заң ғылымдарының докторы, Гданьск университетінің Құқық және әкімшілік факультетінің Қаржы құқығы кафедрасының профессоры; Гданьск қ., Польша Республикасы; e-mail: e.juchnevicius@prawo.ug.edu.pl; ORCID: https://orcid.org/0000-0001-7390-4885; Scopus ID: 57216963887

Алия Сержановна Кошкинбаева
PhD, «Тұран» университетінің құқықтану және халықаралық құқық кафедрасының қауымдастырылған профессоры; Алматы қ., Қазақстан Республикасы; e-mail: a.koshkinbaeva@turan.edu.kz; ORCID: https://orcid.org/0000-0002-9327-9869; Scopus ID: 57209506389

Аннотация. *Қазақстан мен Польшадағы, әсіресе электрондық коммерция саласындағы азаматтық құқық жүйелерін цифрландыру заң практикасы мен басқарудағы елеулі трансформацияны білдіреді. Бұл зерттеудің мақсаты-әр елдің алдында тұрған прогресті де, проблемаларды да көрсете отырып, цифрландыру процестеріне салыстырмалы талдау жүргізу. Бұл зерттеудің ғылыми және практикалық маңыздылығы оның цифрлық технологиялар дәуірінде ақпараттық саясатты әзірлеу және құқықтық базаны жетілдіру және заңнаманы жаңғырту әлеуетінде жатыр. Салыстырмалы зерттеу әдістемесін қолдана отырып, зерттеу құқықтық құжаттарды, заңнамалық базаны, озық ғылыми мақалаларды, саяси бастамаларды және технологиялық іске асыруды қарастырады. Негізгі тұжырымдар Қазақстан да, Польша да өздерінің тиісті әлеуметтік-саяси контексттерімен қалыптастырылған бірегей тәсілдерді пайдалана отырып, азаматтық құқықты цифрландыруда елеулі табыстарға қол жеткізгенін айғақтайды. Қазақстанның блокчейн технологиясын инновациялық пайдалануы және Польшаны Еуропалық Одақтың цифрлық директиваларына сәйкестендіру әрбір елдің жаңғыртуға қарай жылжып келе жатқан түрлі жолдарын атап өтетіні назар аудартады. Зерттеу сонымен қатар цифрлық сауаттылықтың маңыздылығын көрсетеді. Табысты жүзеге асыру үшін үнемі күш - жігер мен реформалар қажет. Екі ел де үкіметтің бастамалары, заңнамалық реформалары және технологиялық енгізулері арқылы айтарлықтай прогреске қол жеткізгенімен, цифрлық трансформацияның әлеуетін толық іске асыру үшін инфрақұрылым, цифрлық сауаттылық, деректердің құпиялылығы және киберқауіпсіздік сияқты ағымдағы мәселелерді шешу қажет.Зерттеу азаматтық заңнаманы цифрландыру динамикасы туралы құнды ақпарат береді және бар проблемалар мен сын-қатерлерді шешу бойынша практикалық ұсыныстар береді. Бұл тұжырымдар цифрлық құқықтың болашағына мүдделі саясаткерлер, заңгерлер және ғалымдар үшін өте маңызды, әсіресе бұл жетістіктер құқықтық жүйелер шеңберінде ашықтықты, тиімділікті және қолжетімділікті қалай арттыра алады.*

Түйінді сөздер: *азаматтық құқықты цифрландыру, электрондық коммерция, Қазақстан, Польша, құқықтық негіздер, технологиялық іске асыру, салыстырмалы талдау.*

СРАВНИТЕЛЬНЫЙ АНАЛИЗ ЦИФРОВИЗАЦИИ ГРАЖДАНСКОГО ПРАВА В КАЗАХСТАНЕ И ПОЛЬШЕ В СФЕРЕ ЭЛЕКТРОННОЙ КОММЕРЦИИ

Нусипжанов Нурлыбек Султан Нурданович
Магистр права, докторант кафедры юриспруденции и международного права Университета «Туран»; г. Алматы, Республика Казахстан; e-mail: nussipzhanov@gmail.com; ORCID: https://orcid.org/0000-0002-2427-6621

Эдвардас Юхневичюс
Доктор юридических наук, профессор кафедры финансового права факультета права и администрации Гданьского университета; г. Гданьск, Польская Республика; e-mail: e.juchnevicius@prawo.ug.edu.pl; ORCID: https://orcid.org/0000-0001-7390-4885; Scopus ID: 57216963887

Кошкинбаева Алия Сержановна
PhD, ассоциированный профессор кафедры юриспруденции и международного права Университета «Туран»; г. Алматы, Республика Казахстан; e-mail: a.koshkinbaeva@turan.edu.kz; ORCID: https://orcid.org/0000-0002-9327-9869; Scopus ID: 57209506389

Аннотация. *Цифровизация систем гражданского права в Казахстане и Польше, особенно в сфере электронной коммерции, представляет собой значительную трансформацию в юридической практике и управлении. Цель данного исследования - провести сравнительный анализ процессов цифровизации, осветив как прогресс, так и проблемы, с которыми сталкиваются каждая страна. Научная и практическая значимость этого исследования заключается в его потенциале для разработки информационной политики и совершенствования правовой базы в эпоху цифровых технологий и модернизации законодательства. Используя методологию сравнительного исследования, в исследовании рассматриваются правовые документы, законодательная база, передовые научные статьи, политические инициативы и технологические реализации. Основные выводы свидетельствуют о том, что и Казахстан, и Польша добились значительных успехов в цифровизации гражданского права, используя уникальные подходы, сформированные их соответствующими социально-политическими контекстами. Примечательно, что инновационное использование Казахстаном технологии блокчейн и приведение Польши в соответствие с цифровыми директивами Европейского союза подчеркивают различные пути, по которым каждая страна движется к модернизации. В исследовании также подчеркивается важность цифровой грамотности. Для успешного внедрения необходимы постоянные усилия и реформы. Исследование дает ценную информацию о динамике цифровизации гражданского законодательства и предлагает практические рекомендации по решению существующих проблем и вызовов. Эти выводы имеют важное значение для политиков, юристов и ученых, заинтересованных в будущем цифрового права, особенно в том, как эти достижения могут повысить прозрачность, эффективность и доступность в рамках правовых систем.*

Ключевые слова: *цифровизация гражданского права, электронная коммерция, Казахстан, Польша, правовые рамки, технологическая реализация, сравнительный анализ.*

DOI: 10.52026/2788-5291_2025_80_2_190

Introduction

The digitalization of civil law systems has emerged as a pivotal area of legal research and practice, particularly in the contexts of countries like Kazakhstan and Poland. In recent years, the integration of digital technologies into legal processes has significantly transformed the landscape of civil law, offering both opportunities and challenges for legal professionals, policymakers, and citizens alike. However, despite the growing importance of this phenomenon, there remains a gap in comprehensive research addressing the comparative analysis of civil law digitalization in Kazakhstan and Poland in the scope of e-commerce.

The choice of this topic is substantiated by the absence of extensive scholarly inquiry into the specific nuances and developments of civil law digitalization within the legal frameworks of Kazakhstan and Poland. While existing literature may provide insights into digitalization efforts in other jurisdictions, such as Western European countries or the United States, there is a notable dearth of research focusing on the comparative examination of digitalization strategies and outcomes in Kazakhstan and Poland. Thus, this study seeks to fill this gap by offering a comprehensive analysis of civil law digitalization in these two distinct contexts, particularly focusing on the e-commerce sector.

The aim of this study is to provide a nuanced understanding of the processes, challenges, and implications of civil law digitalization in Kazakhstan and Poland, with a special emphasis on e-commerce. By exploring the similarities and differences in the approaches taken by these two countries, the research aims to contribute to the broader discourse on digitalization in legal systems and inform future policy and practice in both jurisdictions.

To achieve this aim, the study will adopt a comparative research methodology, which involves examining and analyzing legal documents, legislative frameworks, policy initiatives, and practical implementations related to civil law digitalization in Kazakhstan and Poland. Additionally, the study will draw upon theoretical frameworks and concepts from the fields of law, technology, and governance to provide a comprehensive analysis of the subject matter.

The significance of this study lies in its potential to offer valuable insights into the dynamics of civil law digitalization in diverse socio-political contexts. By shedding light on the experiences of Kazakhstan and Poland, the research aims to contribute to a deeper understanding of the opportunities and challenges associated with digital transformation in legal systems, thereby facilitating informed decision-making and policy development in both countries.

In the Literature Review section, fundamental and recent works on civil law digitalization in Kazakhstan and Poland will be critically analyzed, highlighting their scientific contributions and identifying gaps in existing research. It is imperative to ensure that references are relevant to the study and contribute meaningfully to the discussion, avoiding any unrelated citations or self-promotional statements.

Materials and methodology

The methodology section of this study provides a detailed description of the materials, progress of the work, and the methods employed in the comparative analysis of civil law digitalization in Kazakhstan and Poland within the scope of e-commerce.

The research materials for this study comprise a comprehensive collection of legal documents, legislative frameworks, policy initiatives, and practical implementations related to civil law digitalization in Kazakhstan and Poland, with a specific focus on e-commerce. These materials are presented both qualitatively and quantitatively, ensuring a robust foundation for analysis. The reliability of the conclusions drawn from this study is underpinned by the richness and diversity of the research materials collected.

The progression of this study involves several distinct stages aimed at facilitating a thorough examination of civil law digitalization in Kazakhstan and Poland, particularly in the e-commerce sector. These stages include literature review, data collection, comparative analysis, interpretation, and conclusion. Each stage builds upon the preceding one, culminating in a comprehensive analysis of the research subject.

Literature Review - this stage involves conducting an extensive review of existing literature on civil law digitalization, with a focus on studies related to Kazakhstan, Poland, and comparative legal research, especially in the e-commerce domain. The literature review provides the theoretical foundation and context for the subsequent stages of the study.

Data Collection - relevant legal documents, legislative acts, policy documents, and official reports pertaining to civil law digitalization in Kazakhstan and Poland are systematically gathered and analyzed. The collection of these materials is conducted using rigorous research protocols to ensure accuracy and completeness, with a particular emphasis on e-commerce regulations and frameworks.

Comparative Analysis - the collected data is subjected to a comparative analysis, wherein similarities and differences in the approaches, challenges, and outcomes of civil law digitalization in Kazakhstan and Poland are identified and examined, specifically within the e-commerce context. This analysis is conducted using both qualitative and quantitative methods where applicable.

Interpretation - the findings of the comparative analysis are interpreted within the theoretical frameworks of law, technology, and governance. The socio-political and cultural contexts of Kazakhstan and Poland are taken into consideration to provide nuanced insights into the implications of civil law digitalization in both countries, particularly focusing on the e-commerce sector.

Conclusion - drawing upon the comparative analysis and interpretation, conclusions are drawn regarding the research questions and hypotheses formulated at the outset of the study. The conclusions reflect the key findings and contribute to the broader discourse on civil law digitalization, with a special emphasis on the e-commerce landscape in Kazakhstan and Poland.

The scientific methodology employed in this study encompasses research questions, hypotheses, stages of the study, and research methods, ensuring a systematic and rigorous approach to the examination of civil law digitalization in Kazakhstan and Poland within the scope of e-commerce. By following this structured methodology, the study aims to provide a comprehensive and insightful analysis of the digital transformation of civil law in these two countries, contributing to informed decision-making and policy development in the digital age.

Following materials and literature used during the analysis:

Jarosław Kinal (2022) explores the transformative impact of modern technology on human communication and the economy, emphasizing the proliferation of new media and the emergence of digital natives as consumers. The article, «Peculiarities of E-commerce Development: A Case of Poland, » provides a com-

prehensive analysis of the e-commerce market in Poland, supported by statistical data and theoretical insights. Kinal identifies consistent patterns and factors influencing the e-commerce market, comparing the sizes of CEE-6 markets to provide a broader context. The study highlights Poland's unique market characteristics, offering valuable insights for understanding the region's e-commerce development [1].

Robert Dygas (2015) focuses on the recent development of the Polish e-commerce market and IT systems management from 2009 to 2015 in his article, «E-Commerce in Poland 2009-2015: The Innovative Way of Trade. » The article emphasizes the importance of broadband Internet access for e-commerce growth, particularly after Poland's integration into the EU. Dygas provides a market analysis, including regulatory aspects and e-customer behavior, highlighting Poland's leading role in e-commerce growth within the CEE region in 2013. The study identifies main challenges and offers solutions and recommendations, contributing to a deeper understanding of the e-commerce landscape in Poland [2].

Monika Szymura (2014) examines the rapid progress of electronic commerce in Poland, particularly following the Consumer Rights Act's implementation on December 25, 2014, in her work, «Legal Aspect of the Functioning of E-commerce in Poland. » The act, resulting from the Directive 2011/83/EU, introduced new consumer protection rules, impacting e-commerce regulations, information obligations, and cross-border e-commerce. Szymura discusses the challenges entrepreneurs face in adapting to these changes and highlights the potential increase in electronic transactions due to enhanced consumer rights. This study provides a legal perspective on e-commerce development in Poland, underscoring the significance of regulatory adaptations [3].

Paul Przemysław Polański critically analyzes the country-of-origin principle in the context of information society services and European harmonization efforts in his article, «Revisiting Country of Origin Principle: Challenges Related to Regulating E-commerce in the European Union. » Despite being a cornerstone of the freedom to provide information society services, the principle faces numerous explicit and implicit restrictions, complicating its practical application. Polański explores the European Court of Justice's interpretation, which clarifies that the principle is not a conflict-of-laws rule and does not necessitate national implementation in its current form. The article underscores the complexities of applying the country-of-origin principle across different Internet services, highlighting regulatory challenges in the EU [4].

Tetiana Zatonatska et al. (2022) analyze the influence of Internet and e-commerce diffusion on economic development in European countries, focusing on Austria, Poland, and Ukraine in their study, «The Internet and E-commerce Diffusion in European Countries: Modeling at the Example of Austria, Poland, and Ukraine. » The study constructs an economic and mathematical toolkit to investigate this impact, utilizing scientific analysis, description, synthesis, modeling, and statistical methods. The authors find that Internet technology spread significantly affects e-commerce development, with higher diffusion rates in low-income countries due to a later start in the process. The study categorizes countries based on the World Bank Country Classification, highlighting the varying pace of Internet and broadband diffusion across income groups. This research provides valuable insights into the relationship between Internet diffusion and economic development in different European contexts [5].

The legislative framework and guidelines for e-business and e-commerce in Kazakhstan have evolved significantly since their inception in 1999. According to Ismailova et al. (2019), Kazakhstan ranks 39th globally in the adoption of information technologies for e-business and e-commerce. The national parliament has introduced various regulations and guidelines to govern these sectors. However, there remains a lack of a clearly formulated national concept for legal regulation, inconsistent terminology, and a unified approach to regulation. The authors suggest that Kazakhstan should adopt an integrated approach, revising national legislation in line with the experiences of developed countries and the standards of the United Nations convention on electronic communications in international contracts. The article concludes that Kazakhstan's e-business and e-commerce sectors are hindered by economic challenges such as falling oil prices, high inflation, and significant currency devaluation (Ismailova et al., 2019) [6].

Skokbayev and Naribayev (2024) discuss the role of Free/Libre and Open-Source Software (FLOSS) in achieving sustainable development goals in Kazakhstan. The authors argue that sustainable development involves continuous advancements in economic growth, social progress, and environmental protection. FLOSS is highlighted as a crucial factor in

the sustainable development of economies and societies, as evidenced by its significant impact in technologically advanced countries. The paper systematically analyzes the concepts of sustainable development and FLOSS, providing an empirical overview of best practices in these areas and their applicability to Kazakhstan. The authors conclude that FLOSS has a decisive impact on sustainable development and recommend legislative, process, and institutional improvements to support its adoption in Kazakhstan (Skokbayev & Naribayev, 2024) [7].

Younas, Kalandarov, and Turdialiyev (2021) provide an overview of the progress in e-commerce legislation in Central Asia during the COVID-19 pandemic. The pandemic has accelerated the adoption of laws regulating e-commerce, with Central Asian countries systematically updating their legal frameworks. The article reviews the current status of e-commerce legislation before and during the pandemic, highlighting the economic consequences on banking, financial, manufacturing, services, and foreign trade activities in Central Asia. The authors emphasize the need for countries to adapt to the ongoing pandemic and its implications for e-commerce (Younas, Kalandarov, & Turdialiyev, 2021) [8].

Yeleussizova, Kazbekova, and Zeinelgabdin (2024) examine the impact of cross-border e-commerce and the de minimis threshold in Kazakhstan. The de minimis threshold refers to the minimum value of goods below which no duties or taxes are charged. The study finds that changes in the de minimis threshold have led to an increase in retail e-commerce imports and a decrease in the value of mis-declared goods. However, the impact on tax revenue from mis-declared low-value goods is minimal. The authors confirm the misuse of the de minimis threshold in Kazakhstan and suggest government actions to prioritize access to high-quality, affordable goods for personal use. They also identify the potential for improving statistics on cross-border e-commerce (Yeleussizova, Kazbekova, & Zeinelgabdin, 2024) [9].

Panzbekova, Azatbek, and Turgel (2022) analyze the possibilities of applying foreign experiences in state regulation of the e-commerce market in Kazakhstan. The authors argue that the rapid development of e-commerce in Kazakhstan necessitates effective state regulation to harness its positive effects and mitigate negative ones. The study examines the regulatory policies of the United States, China, and Singapore, focusing on regulatory impact, tax regulation, and support for e-commerce businesses. The authors conclude that adopting best practices from these countries can drive the growth of Kazakhstan's e-commerce market, as outlined in the «Roadmap for e-commerce development in Kazakhstan until 2025» (Panzbekova, Azatbek, & Turgel, 2022) [10].

Discussion and results

The study presents a comprehensive analysis of the digitalization of civil law in Kazakhstan and Poland, particularly in the realm of e-commerce. The comparative approach sheds light on the unique and shared experiences of these two nations, both of which have undergone significant transformations due to technological advancements. The digitalization efforts in both Kazakhstan and Poland have been driven by a combination of government initiatives, legal reforms, and the widespread adoption of digital technologies.

In Kazakhstan, the growth of e-commerce has been influenced by government-led programs that laid the groundwork for significant advancements in digital infrastructure, aiming to transform the nation into a digital hub. These initiatives included a range of projects designed to enhance digital literacy, improve online business operations, and foster the adoption of digital technologies across various sectors, including commerce. Amendments to the Civil Code and the Electronic Commerce Law have created a more robust legal environment for online business, addressing critical issues such as electronic contracts, digital signatures, and consumer rights within the digital marketplace. These legislative reforms have been essential in establishing a legal foundation that supports the burgeoning e-commerce sector, as highlighted by Ismailova et al. (2019) [6].

Kazakhstan's legal framework for e-commerce, as defined in the Law of the Republic of Kazakhstan "On Regulation of Trading Activities" (No. 544-II, with amendments up to August 20, 2024), provides a comprehensive basis for regulating electronic commerce. Article 29 emphasizes the protection of participants' rights, ensuring that buyers, sellers, and electronic platforms operate within a secure legal environment.

Key provisions in Article 29-1 outline the obligations of sellers in electronic commerce, particularly regarding transparency in contractual terms, invoicing, and compliance with the Tax Code and Accounting Law. The article also addresses the infrastructure for electronic payments and delivery services,

highlighting the need for secure, non-cash transactions and the safeguarding of data on electronic platforms.

While the legal structure supports the growth of e-commerce, challenges remain in the practical implementation of these regulations, especially in addressing infrastructure gaps and cybersecurity concerns. The law continues to evolve in response to the rapid digitalization of commerce, contributing to the further development of Kazakhstan's digital economy.

This regulatory approach aligns with international standards and is key to fostering a reliable and secure e-commerce ecosystem in Kazakhstan. Future improvements could focus on enhancing infrastructure and strengthening data protection to maximize the potential of e-commerce[2].

Poland's e-commerce landscape has undergone significant development, paralleling the growth seen in Kazakhstan, though with distinct regional differences. According to the PMR Online Retail Market in Poland report, e-commerce in Poland reached a value of $22 billion in 2023, with projections indicating further growth to $31 billion by 2027. Despite economic challenges such as high inflation driven by the war in Ukraine, the sector remains resilient, with 77% of Polish internet users engaged in online shopping (Gemius 2022).

Poland's regulatory framework, heavily influenced by EU directives such as the Digital Markets Act (DMA) and Digital Services Act (DSA), ensures a structured and fair marketplace. These regulations closely resemble Kazakhstan's approach to e-commerce, particularly in protecting consumers and maintaining transparent digital marketplaces. However, while Kazakhstan focuses on internal market development through Law No. 544-II, Poland must adhere to broader European Union regulations, which apply across member states.

The B2B e-commerce sector in Poland, which reached $90 billion in 2022, highlights the maturity of the market, with 84% of companies selling online. Despite this, many Polish companies still struggle with technological integration, with 80% generating less than 10% of their turnover through online sales. This reflects a challenge also seen in Kazakhstan, where regulatory frameworks are in place, but the infrastructure and digital adoption lag behind market potential.

In both countries, online payment methods and parcel delivery systems are vital to e-commerce growth. Poland, however, leads in the adoption of advanced payment systems, such as PayU, BLIK, and deferred payment options, which are widely accepted by consumers. In comparison, Kazakhstan's regulations outlined in the Law on Regulation of Trading Activities emphasize the security of online transactions, but local infrastructure has room for improvement [11].

However, despite these positive developments, Kazakhstan's e-commerce sector faces several challenges that must be addressed to sustain and further its growth. Infrastructure deficiencies, particularly in rural areas, continue to impede the efficiency of logistics and delivery services. This issue is compounded by the country's vast geography, which makes it challenging to establish an effective and affordable delivery network that can cater to the entire population. Furthermore, the rise in e-commerce activity has been accompanied by an increase in cybersecurity threats. As online transactions become more prevalent, so too does the risk of cyber-attacks, fraud, and data breaches. These challenges necessitate continuous updates to the legal framework and the implementation of robust cybersecurity measures to protect both consumers and businesses in the digital space. Addressing these issues will be crucial for Kazakhstan to fully realize the potential of its digital transformation efforts.

In the context of technology adoption, Kazakhstan has made notable progress. The country ranks 39th globally in terms of information technology adoption for e-business and e-commerce, according to Ismailova et al. (2019) [6]. This ranking reflects the significant strides Kazakhstan has made in embracing digital technologies, although it also highlights areas where improvement is needed. For instance, the lack of a clearly formulated national concept for legal regulation and the inconsistent use of terminology in legal texts pose challenges for the coherent development of e-commerce. To overcome these obstacles, Kazakhstan could benefit from adopting an integrated approach to legal regulation, drawing on the experiences of more developed countries and aligning its laws with international standards, such as those set by the United Nations Convention on Electronic Communications in International Contracts.

Moreover, the study by Younas, Kalandarov,

[2] *Law of the Republic of Kazakhstan No. 544-II "On Regulation of Trading Activities" dated April 12, 2004 (as amended and supplemented as of August 20, 2024). // URL: https://adilet.zan.kz/eng/docs/Z040000544_ (date of reference: 19.08.2024).*

and Turdialiyev (2021) [8] provides valuable insights into the broader regional context of e-commerce development in Central Asia. The COVID-19 pandemic has acted as a catalyst for the rapid adoption of e-commerce legislation across the region, including in Kazakhstan. The pandemic-induced shift towards online shopping has underscored the need for up-to-date legal frameworks that can accommodate the evolving nature of e-commerce. This study suggests that Kazakhstan, like its neighbors, must continue to adapt its legal infrastructure to address the challenges posed by the growing digital economy, particularly in the face of unprecedented global events such as pandemics.

In contrast to Kazakhstan, Poland's e-commerce market has developed within a more mature and integrated digital ecosystem. Poland is recognized as one of the fastest-growing e-commerce markets in Central and Eastern Europe, driven by technological advancements, high internet penetration, and a shift in consumer behavior towards online shopping. The presence of major local platforms like Allegro and global giants such as Amazon and eBay have significantly shaped the Polish e-commerce landscape. Allegro, in particular, has become a dominant player in the market, offering a wide range of products and services that cater to the diverse needs of Polish consumers. This platform, along with others like OLX, has provided small and medium-sized enterprises (SMEs) with opportunities to enter the online market, contributing to the overall growth of the sector.

The high rate of internet penetration in Poland—over 80% of the population has internet access—has been a critical enabler of digital commerce. This widespread connectivity, coupled with the proliferation of smartphones, has facilitated the rise of mobile commerce, reflecting a global trend towards on-the-go shopping experiences. The development and adoption of digital payment systems, such as BLIK and various digital wallets have further fueled the growth of e-commerce in Poland. These systems offer convenience and security, which are crucial for building consumer trust in online transactions. The study by Jarosław Kinal (2022) [1] emphasizes the transformative impact of modern technology on e-commerce in Poland, supported by comprehensive statistical data that underline the rapid expansion of the market.

Polish consumers have increasingly embraced online shopping due to its convenience, competitive pricing, and the broader range of products available online compared to traditional brick-and-mortar stores. Social media platforms have also played a significant role in shaping consumer behavior, with brands and retailers leveraging these platforms for marketing, customer engagement, and direct sales through social commerce. Moreover, there is a growing awareness among Polish consumers regarding sustainability and ethical shopping practices. This trend has led to an increase in demand for eco-friendly products and transparent business practices from online retailers, as highlighted by studies like those of Robert Dygas (2015) [2] and Monika Szymura (2014) [3].

The COVID-19 pandemic has further accelerated the digitalization of commerce in Poland. The lockdowns and social distancing measures implemented during the pandemic prompted a significant shift towards online shopping, with retailers adopting new technologies to enhance the online shopping experience. Innovations such as augmented reality (AR) for virtual try-ons, chatbots for customer service, and advanced data analytics for personalized marketing became more prevalent during this period. These technological advancements have not only improved the shopping experience for consumers but have also provided retailers with valuable tools to better understand and meet the needs of their customers.

Poland's success in the e-commerce sector can be attributed in part to its strong technological infrastructure and the government's proactive approach to supporting digital transformation. The Polish government has implemented strategies to enhance digital infrastructure, support innovation in commerce, and leverage European Union funding to support e-commerce initiatives, particularly for SMEs. The study by Polański (2014) [4] discusses the complexities of applying the country of origin principle in the European Union, which is relevant for understanding the regulatory challenges faced by Poland as it navigates the complexities of EU regulations while fostering its digital economy.

The digitalization of civil law in both Kazakhstan and Poland presents significant opportunities for enhancing legal practice, governance, and the overall digital economy. While both countries have made substantial progress through government initiatives, legislative reforms, and technological implementations, ongoing challenges such as infrastructure, digital literacy, data privacy, and cybersecurity must be addressed to fully

realize the potential of digital transformation. Future research should focus on the practical implications of digitalization initiatives and explore the socio-cultural and economic factors influencing this transformation. Addressing these areas will enable policymakers and legal professionals to navigate the complexities of digitalization in civil law, particularly within the e-commerce sector, and contribute to the development of more robust and resilient digital economies.

Conclusion

The digitalization of civil law systems in Kazakhstan and Poland, particularly within the realm of e-commerce, signifies a transformative shift in legal practice and governance. This study sought to provide a detailed understanding of the processes, challenges, and implications of civil law digitalization in these two countries. Through a comparative analysis of legal frameworks, legislative initiatives, and the practical adoption of digital technologies, the research highlights both the significant progress achieved and the challenges that remain in the digital transformation of civil law.

The research confirms that both Kazakhstan and Poland have made noteworthy strides in digitalizing their civil law systems. In Kazakhstan, government programs have played a critical role in establishing a strong foundation for digitalization, with a focus on improving digital infrastructure, promoting e-commerce, and enhancing legal frameworks to support online business operations. Similarly, Poland's alignment with European Union directives, coupled with its own digital strategy, has driven the advancement of its civil law framework, particularly in the area of e-commerce.

Legislative reforms in both countries have been instrumental in facilitating the growth of e-commerce. Kazakhstan has updated its Civil Code and Electronic Commerce Law, addressing key issues such as electronic contracts, digital signatures, and consumer rights. Poland, on the other hand, has developed a comprehensive legal framework that aligns with the EU e-commerce directive, ensuring consumer protection, fostering a competitive online marketplace, and supporting the broader digital economy.

Kazakhstan has developed a comprehensive legal framework to support the growth of e-commerce, as demonstrated by the provisions of the Law on Regulation of Trading Activities. The law addresses the key legal aspects of electronic commerce, including the protection of rights, obligations of sellers, and the secure functioning of electronic trading platforms. These provisions align with global standards and ensure a well-regulated digital marketplace, which is crucial for fostering trust among consumers and businesses.

However, despite the legislative progress, there are still practical challenges that need to be addressed, such as ensuring widespread access to digital infrastructure and improving cybersecurity measures. As Kazakhstan continues to develop its digital economy, the law will need further adaptation to meet the demands of a rapidly changing technological landscape.

Future research could explore the effectiveness of these legal provisions in practice, particularly in the context of global challenges such as pandemics and the growing threat of cyberattacks. Comparative studies with other nations, including Poland and EU member states, could provide additional insights into how Kazakhstan's legal framework can be further refined to support a resilient and dynamic e-commerce sector.

The comparison between Poland and Kazakhstan reveals that while both countries have made strides in developing their e-commerce sectors, Poland benefits from its alignment with broader EU regulations, particularly in data protection and market regulation. Kazakhstan's Law No. 544-II provides a strong foundation for growth, but infrastructure and adoption challenges remain.

Poland's adherence to the EU VAT e-commerce package and Omnibus Directive showcases a more advanced regulatory landscape, particularly in terms of cross-border transactions and consumer protection. Conversely, Kazakhstan's framework is primarily domestically focused, addressing internal market challenges. Both countries, however, demonstrate the importance of a well-regulated e-commerce environment in fostering economic growth and protecting consumer rights. Future developments in both regions should focus on strengthening infrastructure, enhancing data protection, and fostering international cooperation in e-commerce.

The findings underscore that the integration of digital technologies into civil law processes presents significant opportunities for improving legal efficiency, transparency, and accessibility. In Kazakhstan, the adoption of digital signatures, blockchain technology, and online dispute resolution mechanisms represents substantial advancements. Poland has similarly

embraced electronic signatures, digital identity verification, and advanced data analytics to streamline legal processes and enhance the online shopping experience.

This study also expands the understanding of civil law digitalization by providing a comparative analysis of the unique socio-political and economic contexts in Kazakhstan and Poland. Kazakhstan's approach, which includes the innovative use of blockchain technology to enhance legal transparency, contrasts with Poland's harmonized integration of digital strategies within the EU framework, which emphasizes regulatory compliance and the protection of consumer rights.

Despite the progress made, the study identifies several areas that require further attention. In Kazakhstan, challenges related to infrastructure, particularly in rural areas, digital literacy, and cybersecurity need to be addressed to fully realize the benefits of digitalization. In Poland, while the legal framework is well-developed, there is a need for ongoing efforts to ensure the practical enforcement of e-commerce laws and to address growing concerns around data privacy and cybersecurity threats.

Future research should delve deeper into the practical implications and outcomes of digitalization initiatives, exploring real-world applications, especially in the context of evolving global challenges such as pandemics. Comparative studies could also further investigate the socio-cultural and economic factors that influence digitalization across different jurisdictions, providing more nuanced insights into the dynamics of civil law transformation.

In conclusion, the digitalization of civil law in Kazakhstan and Poland is an ongoing and dynamic process that holds considerable promise for enhancing legal practice and governance. By building on the insights of this study and addressing the identified challenges, both countries can continue to advance their digital transformation efforts, ultimately benefiting legal professionals, policymakers, and citizens alike.

Authors' contributions

Regarding the methodology, introduction and conclusion, results and discussion, literature formatting, author information, and the processing and review of bibliographic sources, the authors contributed equally to each of the aforementioned sections.

REFERENCES

1. Kinal J. Peculiarities of E-commerce Development: A Case of Poland // Entrepreneurship and Sustainability Issues. — 2022. — 9(3). — P.50-63. // URL: https://jssidoi.org/jesi/article/935 (date of reference: 12.08.2024).

2. Dygas R. E-Commerce in Poland 2009-2015. The Innovative Way of Trade // Społeczna Akademia Nauk. — 2015. — 11(1). — P. 97-109. // URL: http://bazekon.icm.edu.pl/bazekon/element/bwmeta1.element.ekon-element-000171406453 (date of reference: 13.08.2024).

3. Szymura M. Legal Aspect of the Functioning of E-commerce in Poland // Information Systems in Management. Department of Economics and Management, Opole University of Technology (PO). — 2016. — 5(2). — P. 272-283. // URL: https://yadda.icm.edu.pl/baztech/element/bwmeta1.element.baztech-62b3ce62-49ea-4a2c-bb9b-e11c7f5809a8 (date of reference: 14.08.2024).

4. Polański P.P. Revisiting Country of Origin Principle: Challenges Related to Regulating E-commerce in the European Union // Computer Law & Security Review. — 2018. — 34(3). — P. 562-581. // URL: https://www.sciencedirect.com/science/article/abs/pii/S0267364917303655?via%3Dihub (date of reference: 15.08.2024).

5. Zatonatska T., Dluhopolskyi O., Chyrak I., Kotys N. The Internet and E-commerce Diffusion in European Countries (Modeling at the Example of Austria, Poland and Ukraine) // Innovative Marketing. — 2019. — 15(1). — P.66-75. // URL: https://www.businessperspectives.org/journals/innovative-marketing/issue-309/the-internet-and-e-commerce-diffusion-in-european-countries-modeling-at-the-example-of-austria-poland-and-ukraine (date of reference: 16.08.2024).

6. Ismailova B., Kurmanova A., Alimpiyeva T., Balabiyev K., Altynbekkyzy A., Altynbekuly A. The Viewpoint on Legislation and Guidelines on E-Business and E-Commerce: Kazakhstan's Approach // Journal of Advanced Research in Law and Economics. — 2019. — 10(8). —P. 2473-2485. // URL: https://journals.aserspublishing.eu/jarle/article/cite/5282/CbeCitationPlugin (date of reference: 17.08.2024).

7. Skokbayev Z.S., Naribayev M.K. Free and Open-Source Software as a Key Factor to Achieve

Sustainable Development Goals in Kazakhstan // I International Scientific and Practical Conference Proceedings «Sustainable Development of the Economy and Business: Approaches, Problems and Prospects». — 2024. — P. 112-124. // URL: (PDF) Free and Open Source Software as a Key Factor to achieve Sustainable Development Goals in Kazakhstan (researchgate.net) (date of reference: 18.08.2024).

8. Younas A., Kalandarov A., Turdialiyev M.A. Legal Progress of E-Commerce Legislation in Central Asia during the COVID-19 Period // Society and Innovations. — 2021. — 2(11). — P. 170-176. // URL: (PDF) Free and Open Source Software as a Key Factor to achieve Sustainable Development Goals in Kazakhstan (researchgate.net) (date of reference: 19.08.2024).

9. Yeleussizova B.K., Kazbekova S.Zh., Zeinelgabdin A.B. Cross-border Retail E-Commerce and De Minimis: The Case of Kazakhstan // World Customs Journal. — 2024. — 18(1). —P. 49-65. // URL: (PDF) Free and Open Source Software as a Key Factor to achieve Sustainable Development Goals in Kazakhstan (researchgate.net) (date of reference: 20.08.2024).

10. Panzbekova A.Zh., Azatbek T.A., Turgel I.D. Possibilities of Application of Foreign Experience in State Regulation of E-Commerce Market in Kazakhstan // Transformation of the Institutional Environment and Public Administration. — 2022. — No 3. — P. 210-225. — Possibilities of Application of Foreign Experience in State Regulation of E-Commerce Market in Kazakhstan | Panzbekova | Economy: strategy and practice (date of reference: 21.08.2024)

11. Bereza J. Polish regulations are based on the European Union e-commerce rules // Official Website of the International Trade Administration. // URL: https://www.trade.gov/country-commercial-guides/poland-ecommerce#:~:text=Local%20eCommerce%20Sales%20Rules%20%26%20Regulations&text=Polish%20regulations%20are%20based%20on,April%2023%2C%202022%2C%20respectively (date of reference: 19.08.2024).

УДК 347.77.5
ГРНТИ 10.89.91

ИСЧЕРПАНИЕ ПРАВ НА ТОВАРНЫЕ ЗНАКИ В ЕАЭС: НЕОБХОДИМОСТЬ ПЕРЕХОДА К МЕЖДУНАРОДНОМУ ПРИНЦИПУ

Отарбаева Айна Болатовна[1]
Магистр права, старший преподаватель кафедры международного права КазНУ им. аль-Фараби; г. Алматы, Республика Казахстан; e-mail: aina.89@list.ru; ORCID: https://orcid.org/0000-0003-2131-0174; ResearcherID: T-9625-2017; Scopus Author ID: 57222262024

Айдарбаев Сагынгали Жоламанович
Доктор юридических наук, профессор Школы права Университета "Нархоз"; г. Алматы, Республика Казахстан; e-mail: aydarbaevs@gmail.com ORCID: https://orcid.org/0000-0003-4472-8469; Researcher ID: N-6199-2014; Scopus Author ID: 57204434399

Бегжан Айзат Маратовна
Доктор PhD, старший преподаватель кафедры международного права КазНУ им. аль-Фараби; г. Алматы, Республика Казахстан; e-mail: aizat007@mail.ru ORCID: https://orcid.org/0000-0002-6566-4671; Researcher ID: N-4578-2014; Scopus Author ID: 56819084200

Аннотация. *В данном исследовании анализируется режим исчерпания прав на товарные знаки в рамках Евразийского экономического союза (ЕАЭС) и необходимость перехода к международному принципу, направленному на достижение баланса между защитой прав интеллектуальной собственности и потребностями рынка. В настоящее время в ЕАЭС функционирует региональный режим исчерпания прав, который обеспечивает свободное перемещение товаров между государствами-членами, однако ограничивает импорт из третьих стран без согласия правообладателя. Несмотря на то что такой режим способствует внутренней конкуренции, он создает сложности в обеспечении доступности товаров для потребителей, особенно в условиях санкционного давления на ключевых участников ЕАЭС, таких как Россия и Беларусь.*

Переход к международному принципу исчерпания прав, при котором товары, введённые на рынок в любой стране, могут свободно перемещаться и в странах ЕАЭС, может снизить цены, улучшить доступ к товарам, включая фармацевтические средства, и усилить конкурентоспособность региональных рынков. Исследование основано на нормативном и сравнительно-правовом методах, что позволяет анализировать практику стран-членов ЕАЭС и международный опыт, с особым акцентом на практики Европейского Союза. Кроме того, указанное исследование основано на научных работах, опирающихся на первоисточники, а также на анализе работ, полученных из юридических материалов.

Полученные выводы подчеркивают, что для обеспечения качества и безопасности продукции в рамках ЕАЭС необходимо разработать дополнительные механизмы регулирования, опирающиеся на успешные примеры Европейского Союза, с целью достижения баланса между защитой прав интеллектуальной собственности и экономической гибкостью государств-членов.

Ключевые слова: *ЕАЭС, товарный знак, параллельный импорт, Казахстан, региональный принцип, международный принцип.*

[1] *Автор для корреспонденции*

ЕАЭО-ТА ТАУАР БЕЛГІЛЕРІНЕ ҚҰҚЫҚТАРДЫҢ ЖОЙЫЛУЫ: ХАЛЫҚАРАЛЫҚ ҚАҒИДАТҚА КӨШУ ҚАЖЕТТІЛІГІ

Айна Болатовна Отарбаева
Құқық магистрі, әл-Фараби ат. ҚазҰУ халықаралық құқық кафедрасының аға оқытушысы; Алматы қ., Қазақстан Республикасы; e-mail: aina.89@list.ru; ORCID: https://orcid.org/0000-0003-2131-0174; ResearcherID: T-9625-2017; Scopus Author ID: 57222262024

Сағынғали Жоламанович Айдарбаев
Заң ғылымдарының докторы, "Нархоз" университеті Құқық Мектебінің профессоры; Алматы қ. Қазақстан Республикасы; e-mail: aydarbaevs@gmail.com ORCID: https://orcid.org/0000-0003-4472-8469; Researcher ID: N-6199-2014; Scopus Author ID: 57204434399

Айзат Маратовна Бегжан
PhD докторы, әл-Фараби ат. ҚазҰУ халықаралық құқық кафедрасының аға оқытушысы; Алматы қ., Қазақстан Республикасы; e-mail: aizat007@mail.ru ORCID: https://orcid.org/0000-0002-6566-4671; Researcher ID: N-4578-2014; Scopus Author ID: 56819084200

Аннотация. *Ұсынылып отырған зерттеуде Еуразиялық экономикалық одақ (ЕАЭО) аясындағы тауар таңбасының жойылуы режимі және зияткерлік меншік құқықтарын қорғау мен нарық қажеттіліктері арасындағы теңгерімге қол жеткізуге бағытталған халықаралық қағидатқа көшу қажеттілігі талданды. Қазіргі уақытта ЕАЭО-да мүше мемлекеттер арасында тауарлардың еркін қозғалысын қамтамасыз ететін, бірақ құқық иесінің келісімінсіз үшінші елдерден импортты шектейтін аймақтық аймақтық режимі жұмыс істейді. Бұл режим ішкі бәсекелестікке ықпал еткенімен, тұтынушылар үшін тауарлардың қолжетімділігін қамтамасыз етуде қиындықтар туғызады, әсіресе Ресей мен Беларусь сияқты ЕАЭО-ның негізгі мүшелеріне санкциялық қысым жасау жағдайында.*

Кез келген елде нарыққа енгізілген тауарлар ЕАЭО елдерінде де еркін қозғала алатын құқықтардың сарқылуының халықаралық қағидатына көшу бағаларды төмендетуі, фармацевтикалық құралдарды қоса алғанда, тауарларға қолжетімділікті жақсартуы және өңірлік нарықтардың бәсекеге қабілеттілігін күшейтуі мүмкін. Зерттеу ЕАЭО-ға мүше елдердің тәжірибесін және Еуропалық Одақ тәжірибесіне ерекше назар аудара отырып, халықаралық тәжірибені талдауға мүмкіндік беретін нормативтік және салыстырмалы құқықтық әдістерге негізделген. Сонымен қатар, аталған зерттеу негізгі дереккөздерге негізделген ғылыми жұмыстарға, құқықтық материалдардан алынған еңбектерге талдау жасауға негізделген.

Зерттеу ЕАЭО-ға мүше елдердің тәжірибесін және халықаралық тәжірибені, әсіресе Еуропалық Одақты талдай отырып, нормативтік және салыстырмалы-құқықтық әдістерге сүйенеді.

Зерттеу қорытындысы ЕАЭО шеңберінде өнімнің сапасы мен қауіпсіздігін қамтамасыз ету үшін зияткерлік меншік құқықтарын қорғау мен мүше мемлекеттердің экономикалық икемділігі арасындағы тепе-теңдікке қол жеткізу мақсатында Еуропалық Одақтың табысты мысалдарына сүйене отырып, реттеудің қосымша тетіктерін әзірлеу қажет екенін атап көрсетеді.

Түйінді сөздер: *ЕАЭО, тауар белгісі, параллельді импорт, Қазақстан, өңірлік қағидат, халықаралық қағидат.*

EXHAUSTION OF TRADEMARK RIGHTS IN THE EAEU: THE NEED TO TRANSITION TO AN INTERNATIONAL PRINCIPLE

Otarbaeva Aina Bolatovna
Master of Legal Sciences, Senior Lecturer of Department of International Law at al-Farabi Kazakh National University, Almaty c., Republic of Kazakhstan; e-mail: aina.89@list.ru; ORCID: https://orcid.org/0000-0003-2131-0174; ResearcherID: T-9625-2017; Scopus Author ID: 57222262024

Aidarbayev Sagyngali Zholamanovich
Doctor of Legal Sciences, Professor of Law School at "Narxoz" University; Almaty c., Republic of Kazakhstan; e-mail: aydarbaevs@gmail.com ORCID: https://orcid.org/0000-0003-4472-8469; Researcher ID: N-6199-2014; Scopus Author ID: 57204434399

Begzhan Aizat Maratovna
PhD, Senior Lecturer of the Department of International Law at al-Farabi KazNU; Almaty c., Republic of Kazakhstan; e-mail: aizat007@mail.ru ORCID: https://orcid.org/0000-0002-6566-4671; Researcher ID: N-4578-2014; Scopus Author ID: 56819084200

Abstract. *This study analyzes the trademark exhaustion regime within the Eurasian Economic Union (EAEU) and the need to transition to an international principle aimed at achieving a balance between the protection of intellectual property rights and market needs. Currently, the EAEU operates under a regional exhaustion regime that ensures the free movement of goods between member states but restricts imports from third countries without the consent of the rights holder. Although such a regime promotes domestic competition, it creates difficulties in ensuring the availability of goods to consumers, especially in the context of sanctions pressure on key EAEU members such as Russia and Belarus.*

Transitioning to an international exhaustion principle, under which goods introduced to the market in any country can move freely within EAEU countries, could reduce prices, improve access to goods – including pharmaceuticals – and enhance the competitiveness of regional markets. The study employs normative and comparative legal methods, allowing for an analysis of the practices of EAEU member states and international experience, with special emphasis on the practices of the European Union. Additionally, this study relies on the analysis of secondary sources extracted from primary, secondary, and tertiary legal materials.

The findings highlight that, to ensure product quality and safety within the EAEU, additional regulatory mechanisms based on successful examples from the European Union need to be developed to achieve a balance between the protection of intellectual property rights and the economic flexibility of the member states.

Keywords: *EAEU, trademark, parallel imports, Kazakhstan, regional principle, international principle.*

DOI: 10.52026/2788-5291_2025_80_2_201

Введение

Параллельный импорт, также называемый импортом с серого рынка, представляет собой ввоз подлинных товаров, защищённых патентом, авторским правом или товарным знаком, в другую страну без разрешения первоначального производителя. В ряде стран и региональных объединений принято решение о его легализации. Например, в Европейском союзе параллельная торговля между странами-членами разрешена для всех товаров в соответствии с принципом свободного перемещения товаров на едином рынке [1]. Обычно такие товары идентичны оригинальным, были законно произведены и закуплены, они создают прямую конкуренцию на внутреннем рынке, что, с одной стороны, способствует снижению

цен, а с другой – порождает вопросы защиты интеллектуальной собственности и регулирования торговли [2]. Производители применяют дифференцированную ценовую политику, устанавливая разные цены для различных рынков, что позволяет трейдерам перепродавать товары, купленные дешевле в одной стране, на рынки с более высокими ценами. Хотя параллельный импорт не всегда является правонарушением, он формирует «серый рынок», где основной стимул импортеров – быстрая продажа товаров по более низкой цене по сравнению с официальными дистрибьюторами [2].

В то же время, правообладатели товарных знаков, которые не могут конкурировать с ценами «серого» рынка, терпят финансовые потери и теряют клиентов. Подобная ситуация наблюдается на территории ЕАЭС, где Договором о ЕАЭС установлен региональный режим, который сосуществует с национальными режимами. Однако с 29 марта 2022 г., в ответ на западные санкции, в Российской Федерации и Республике Беларусь был введен механизм параллельного импорта для определённых видов товаров, включая фармацевтические изделия[2]. Учитывая, что Россия и Беларусь являются членами ЕАЭС, возникает вопрос, как этот механизм отразится на рынки других стран-участниц регионального объединения.

Целью настоящего исследования является выявление подходов к пониманию параллельного импорта, изучение существующих режимов исчерпания исключительного права на товарный знак в странах ЕАЭС, а также сделать правовой анализ в данной сфере в ЕАЭС и ЕС.

Материалы и методы

В данном исследовании использованы нормативный и сравнительно-правовой методы, направленные на анализ правовых норм, относящихся к вопросам, составляющим предмет исследования. Исследование опиралось на вторичные источники, извлеченные из первичных, вторичных и третичных юридических материалов. Применение описательного качественного подхода позволило провести подробный анализ факторов, связанных с темой исследования, и предоставить глубокое освещение предмета.

Теоретическую основу исследования составили работы зарубежных учёных и специалистов, таких как Bonadio E., Skoko H., Stobbs J., Zhou Y., Duhan D.F., Sheffet M.J., Dobrin S., Chochia A., Prutzman L., Stenshoel E. и других. Среди казахстанских исследователей, труды которых также были использованы в работе, можно отметить Болотова Ю.А., Абылханова Ж. и Нурмагамбетова Ж.А.

Результаты и обсуждение

1. Понятие параллельного импорта

Параллельный импорт, также известный как параллельная дистрибуция, представляет собой ввоз товаров через каналы, не санкционированные правообладателем. Такой ввоз осуществляется третьими лицами в коммерческих целях и основывается на принципе исчерпания исключительных прав на интеллектуальную собственность, касающихся данной продукции. Такие товары, произведенные владельцем бренда или по его лицензии, являются подлинными и, хотя зачастую предназначены для одного рынка, могут быть импортированы в другую юрисдикцию вопреки намерениям правообладателя [3]. Таким образом, товары, защищенные товарным знаком, попадают в страну через каналы, не связанные с производителем, без одобрения владельца, что позволяет параллельным импортерам извлекать выгоду за счет разницы цен, когда, например, продукция продается дешевле в развивающихся странах и затем импортируется в регионы с более высокими ценами [4]. Этот вид импорта функционирует независимо от официальных дистрибьюторских каналов, формируя рынок так называемых «серых товаров» [5].

Такое восприятие общественности можно объяснить тем, что параллельный импорт связан с трансграничной торговлей товарами, защищёнными товарными знаками, что создаёт потенциальный конфликт интересов между защитой прав интеллектуальной собственности и международными рынками. Нарушители часто законным образом приобретают такие товары на одном рынке, чтобы затем перепродать их на другом, где они могут быть реализованы по более высокой цене, создавая конкуренцию с официальными каналами дистрибуции [6]. В этом контексте важным становится детальное изучение национальных юрисдикций каждой страны, так как правила и средства

[2] *Механизм параллельного импорта продлят в РФ на 2024 год. РИА Новости. // URL: https://www.bricscompetition.org/ru/news/russia-to-extend-the-parallel-import-mechanism-for-2024 (дата обращения: 17.08.2024).*

правовой защиты для товаров серого рынка существенно варьируются в зависимости от законодательства конкретной страны.

Принцип исчерпания прав на товарный знак, непосредственно связанный с параллельным импортом, означает утрату правообладателем возможности контролировать дальнейший оборот товара, реализованного с его согласия после его первой продажи или введения в оборот на определённой территории [7], аналогично американской доктрине первой продажи, которая разрешает дальнейшее распространение товаров, защищённых товарным знаком, без риска судебного преследования правообладателем [8]. Так, права на фармацевтический продукт считаются «исчерпанными» после его первой продажи, что позволяет любому субъекту законно приобрести и перепродать данный продукт без согласия владельца товарного знака[3]. При отсутствии доктрины исчерпания правообладатель имел бы возможность сохранять чрезмерно монопольный контроль, требуя отдельной лицензии на каждую продажу, что ограничивало бы вторичный рынок; напротив, при исчерпании прав владелец утрачивает контроль над дальнейшей коммерческой судьбой товара, конкурируя с ранее проданными экземплярами. С учётом специфики обращения товаров с элементами интеллектуальной собственности, вопросы исчерпания прав требуют специального правового регулирования, поскольку передача права собственности на материальный объект, содержащий интеллектуальные результаты, не означает автоматической передачи интеллектуальных прав, равно как приобретение товарного продукта не даёт покупателю прав на сам товарный знак.

В международной практике регулирование исчерпания прав на объекты интеллектуальной собственности приобретает особую значимость, поскольку ключевую роль в этом процессе играют международные договоры и конвенции, разработанные под эгидой Всемирной организации интеллектуальной собственности (ВОИС). Однако ни одна из конвенций ВОИС не регулирует вопросы исчерпания прав. Эти аспекты частично затрагиваются в Соглашении по торговым аспектам прав интеллектуальной собственности (ТРИПС)[4], где в статье 6 указано, что регулирование исчерпания прав остается вне рамок данного соглашения. [6]. Несмотря на то, что международный режим исчерпания прав способствует свободе передвижения товаров и соответствует духу ВТО, государства-участники обладают полномочиями самостоятельно устанавливать режим исчерпания прав для различных объектов интеллектуальной собственности, а также определять соответствующие ограничения и исключения [9].

Согласно Мадридскому соглашению о международной регистрации знаков (14 апреля 1891 года) и Протоколу к нему (28 июня 1989 года), система международной регистрации товарных знаков позволяет правообладателям регистрировать свои знаки в нескольких странах с одной заявкой в Международное бюро Всемирной организации интеллектуальной собственности (ВОИС), что упрощает процесс защиты и снижает затраты. При регистрации товарного знака, охватывающего минимум два государства-члена ЕАЭС, его защита распространяется на обе страны, и исчерпание прав признается одновременно во всех этих юрисдикциях. Регистрация товарного знака Союза также обеспечивает права во всех странах-членах ЕАЭС с одновременным исчерпанием прав, что позволяет импортерам ввозить оригинальную продукцию из другой страны без разрешения владельца товарного знака, действуя параллельно официальным каналам дистрибуции и предлагая товары по более низким ценам [10]. В то же время, в странах ЕАЭС в зависимости от типа товарного знака применяется двойной принцип исчерпания прав – национальный и региональный [11].

Безусловно, параллельный импорт имеет положительные стороны: он способствует усилению конкуренции, предоставляет потребителям доступ к продукции по более низким ценам и ограничивает возможность владельцев брендов проводить ценовую дискриминацию. Однако, с другой стороны, параллельный импорт может нанести ущерб репутации владельца товарного знака, подорвать его ценовые стратегии и затруднить контроль за качеством и дистрибуцией продукции [12].

---

*[3] Параллельный импорт лекарств: возможности для расширения доступа. Краткая аналитическая записка «Коалиции по готовности к лечению», Санкт-Петербург. – 2020 – 16 с. // URL:*parallelnyj-import-lekarstv_03.03.2020.pdf (itpc-eeca.org)) (дата обращения: 19.08.2024).*

[4] Закон РК от 20 мая 2024 года № 85-VIII ЗРК «О ратификации Протокола о внесении дополнения в Соглашение по торговым аспектам прав интеллектуальной собственности». // URL: https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z2400000085 (дата обращения: 17.08.2024.)

В заключение, следует выделить ключевые аспекты параллельной дистрибуции. Параллельный импорт регулируется как на международном уровне (с учетом регионального или международного принципа исчерпания прав), так и на национальном уровне (в рамках национального принципа исчерпания прав). Важно, что права на товарный знак считаются исчерпанными исключительно в отношении конкретной партии товаров, которые были введены в оборот самим правообладателем или с его согласия, в соответствии с действующими законодательными нормами. Этот механизм направлен на обеспечение баланса между правами владельцев интеллектуальной собственности и поддержанием конкуренции на рынке. Режимы исчерпания прав могут касаться изобретений и товарных знаков, функционируя параллельно[5]. Таким образом, параллельный импорт представляет собой процесс ввоза товаров с исчерпанными правами интеллектуальной собственности через независимые каналы дистрибуции, функционирующие без авторизации правообладателя. Это явление продолжает оставаться одним из самых сложных и спорных аспектов международной торговли. Экономическая суть исчерпания исключительных прав заключается в нахождении компромисса между интересами правообладателя и общества, а также в определении географических рамок, в пределах которых правообладатель сохраняет контроль над коммерческим оборотом товара.

2. Исчерпания исключительного права на товарный знак в странах ЕАЭС

Российская Федерация стала первой страной на постсоветском пространстве, которая внедрила в своё законодательство норму об «исчерпании прав, связанных с регистрацией товарного знака». В соответствии с положениями статьи 23 первой версии Закона Российской Федерации «О товарных знаках, знаках обслуживания и наименованиях мест происхождения товаров», регистрация товарного знака не давала его владельцу права ограничивать использование знака третьими лицами в отношении товаров, которые были введены в оборот самим владельцем или с его согласия[6], что фактически закрепляло международный принцип исчерпания исключительных прав на товарный знак [13]. Тем не менее, изменения, внесённые Федеральным законом, утвердили принцип национального исчерпания прав, согласно которому регистрация товарного знака не даёт правообладателю возможности запрещать использование знака третьими лицами в отношении товаров, которые были введены в оборот на территории России с согласия владельца[7]. В статье 1487 Гражданского кодекса РФ также установлено, что использование зарегистрированного товарного знака в отношении товаров, введённых в оборот на территории России с согласия правообладателя, не считается нарушением его исключительных прав[8]. Тем не менее, ввоз продукции с товарным знаком на территорию России без разрешения владельца может рассматриваться как нарушение его прав и признаваться контрафактным, даже если товар был законно произведён и продан за пределами страны. Важно подчеркнуть, что введение национального принципа исчерпания прав на интеллектуальную собственность в Российской Федерации не обусловлено требованиями международных соглашений. Несмотря на участие Российской Федерации в основных международных соглашениях, ни одно из них не налагает обязательства по применению конкретного режима исчерпания прав [14]. Следовательно, введение национального режима исчерпания не было обязательным в рамках международных договоров, однако Россия выбрала этот путь, вероятно, для защиты внутреннего рынка и бизнеса от неконтролируемого импорта, что соответствует её экономической политике.

Положение об исчерпании исключительного права на товарный знак было введено в законодательство Республики Беларусь с принятием в 1993 году Закона Республики Беларусь «О товарных знаках и знаках обслуживания» (далее - Закон о товарных знаках Беларуси). Согласно пункту 2 статьи 5 указанного закона, нарушением прав владельца товарного знака считаются несанкционированные действия, предусмотренные статьёй 22, а также ввоз, предложение к продаже,

[5] *Параллельный импорт лекарств: возможности для расширения доступа. Краткая аналитическая записка «Коалиции по готовности к лечению», Санкт-Петербург. – 2020 – 16 с. // URL: *parallelnyj-import-lekarstv_03.03.2020.pdf (itpc-eeca.org)) (дата обращения: 19.08.2024).*

[6] *Закон РФ от 23 сент. 1992 г. № 3520-1 «О товарных знаках, знаках обслуживания и наименованиях мест происхождения товаров». // URL: https://www.consultant.ru/document/cons_doc_LAW_996/ (дата обращения: 17.08.2024).*

[7] *Там же*

[8] *Гражданский кодекс РФ. Часть 4 от 18 декабря 2006 года № 230-ФЗ. // URL: https://www.consultant.ru/document/cons_doc_LAW_64629/ (дата обращения: 19.08.2024).*

продажа и другие формы введения в оборот товара, на котором нанесён охраняемый товарный знак[9]. Под несанкционированными действиями понимаются ввоз, предложение к продаже, продажа и другие способы введения в хозяйственный оборот товаров, обозначенных охраняемым товарным знаком в Республике Беларусь, на территории страны без согласия владельца товарного знака или его уполномоченного представителя. Таким образом, можно сделать вывод, что белорусский законодатель закрепил национальный принцип исчерпания исключительного права на товарный знак.

В обновлённой редакции Закона о товарных знаках Беларуси от 27 октября 2000 года пункт 5 статьи 20 уточняет, что регистрация товарного знака не даёт его владельцу права запрещать использование этого знака другими лицами в отношении товаров, которые были введены в гражданский оборот в Республике Беларусь самим владельцем товарного знака или с его согласия[10]. Как и в Российской Федерации, белорусское законодательство последовательно придерживается национального принципа исчерпания прав на товарный знак, который обеспечивает защиту интересов правообладателей от несанкционированного параллельного импорта. Это позволяет правообладателям сохранять контроль над коммерческими операциями с их продукцией внутри страны, ограничивая импорт брендированных товаров, введённых в оборот за пределами Беларуси.

С момента обретения независимости в 1991 году и до 2012 года в Казахстане применялся международный принцип исчерпания исключительных прав, который разрешал импорт товаров, защищённых зарегистрированным товарным знаком, любыми участниками рынка, тем самым легализуя «параллельный импорт». Однако с 2012 года этот принцип был заменён на национальный, согласно которому товар может свободно обращаться внутри страны, но «параллельный импорт» запрещён. В соответствии со статьей 1025 Гражданского кодекса Республики Казахстан, под использованием товарного знака понимается любой способ его применения, включая производство, ввоз, хранение, предложение к продаже, реализацию товаров, маркированных товарным знаком, а также использование товарного знака в рекламе, на вывесках, в печатной продукции и другой деловой документации[11]. В статье 1032 Гражданского кодекса Республики Казахстан указывается, что владелец товарного знака имеет право в судебном порядке требовать запрета на любой вид несанкционированного использования товарного знака[12].

Подписание Договора о создании единой таможенной территории и формировании Таможенного союза между Республикой Беларусь, Республикой Казахстан и Российской Федерацией 6 октября 2007 года стало важным шагом в трансформации регулирования прав на товарные знаки. Этот документ утвердил региональный принцип исчерпания исключительных прав, который заменил применявшиеся ранее национальные и международные нормы, существенно изменив подходы к регулированию товарных знаков на территории государств-участников. В соответствии с положениями статьи 13 Соглашения о единых принципах регулирования в области защиты интеллектуальной собственности, государства-участники Таможенного союза обязаны соблюдать принцип исчерпания прав. Это означает, что использование товарного знака на товарах, которые были введены в гражданский оборот на территории одного из государств-членов, не будет рассматриваться как нарушение исключительных прав владельца товарного знака[13]. Принцип был формализован в пункте 16 Протокола об охране и защите прав на объекты интеллектуальной собственности (Приложение 26 к Договору о ЕАЭС) после подписания Договора о ЕАЭС 29 мая 2014 года, что обеспечило единый подход к исчерпанию прав на товарные знаки в рамках Союза. Суть регионального принципа заключается в том, что товарный знак, правомерно введённый в гражданский оборот на территории одного из государств-членов

[9] *Закон РБ от 5 февраля 1993 г. № 2181-XII «О товарных знаках и знаках обслуживания». // URL: https://www.wipo.int/wipolex/en/text/468852 (дата обращения: 17.08.2024).*

[10] *Там же*

[11] *Кодекс РК от 1 июля 1999 года № 409 «Гражданский кодекс Республики Казахстан (Особенная часть)». // URL: https://adilet.zan.kz/rus/docs/K990000409_ (дата обращения: 21.08.2024).*

[12] *Решение Коллегии Евразийской экономической комиссии от 25 сентября 2012 года № 201 «О Соглашении о единых принципах регулирования в сфере охраны и защиты прав интеллектуальной собственности». // URL: https://adilet.zan.kz/rus/docs/H12EK000201 (дата обращения: 21.08.2024).*

[13] *Закон РК от 14 октября 2014 года № 240-V ЗРК «О ратификации Договора о Евразийском экономическом союзе». // URL: https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z1400000240 (дата обращения: 24.08.2024).*

ЕАЭС, может свободно использоваться в других странах Союза без риска нарушения исключительных прав[14]. Это правило способствует гармонизации правового регулирования и упрощению торговли между государствами-членами, устраняя сложности, связанные с различными режимами использования товарных знаков, и содействует интеграции и развитию внутреннего рынка ЕАЭС.

Процесс интеграции Кыргызской Республики в ЕАЭС привёл к значительным правовым изменениям в регулировании прав на товарные знаки. С момента присоединения Кыргызстана к Договору о Евразийском экономическом союзе 23 декабря 2014 года, страна приняла обязательства по внедрению регионального принципа исчерпания прав на товарные знаки, который был закреплён в разделе V Протокола об охране и защите прав на объекты интеллектуальной собственности (Приложение № 26 к Договору о ЕАЭС). Для реализации данной адаптации был предусмотрен переходный период, завершившийся 12 августа 2017 года, в ходе которого продолжал действовать национальный принцип исчерпания прав. В этот период в Кыргызской Республике действовали положения статьи 3 Закона «О товарных знаках, знаках обслуживания и наименованиях мест происхождения товаров» 1998 года, которые предоставляли владельцам товарных знаков исключительные права на использование этих знаков, включая право запрещать использование товарных знаков третьими лицами без соответствующего разрешения. С принятием новой редакции Закона от 24 марта 2023 года № 70 были уточнены правила распоряжения товарным знаком, включая передачу в залог и использование на основании лицензионного договора, что соответствует региональному принципу исчерпания, действующему в ЕАЭС. Таким образом, присоединение Кыргызстана к ЕАЭС и переход на новый принцип исчерпания прав способствовали гармонизации правовой системы страны с законодательством других государств Союза, создавая благоприятные условия для торговли и предпринимательства, снижая правовые барьеры и содействуя свободному движению товаров на территории ЕАЭС.

В Армении подход к исчерпанию прав интеллектуальной собственности в контексте параллельного импорта был изменён с января 2018 года, когда вступило в силу приложение № 26 к Договору о ЕАЭС. До присоединения к Договору о ЕАЭС Армения придерживалась принципа международного исчерпания прав, что обеспечивало возможность параллельного импорта — любому лицу разрешалось ввозить в страну товары с товарным знаком, законно произведённые и проданные в других странах. С целью выполнения обязательств, принятых при вступлении в ЕАЭС, Армения утвердила постановление Правительства Республики Армения № 1525-Ն от 25 декабря 2014 года, которое регулирует порядок контроля за вывозом товаров, обозначенных товарными знаками, внесёнными в единый таможенный реестр объектов интеллектуальной собственности государств-членов, а также в таможенный реестр объектов интеллектуальной собственности страны назначения товаров.

Договор о ЕАЭС является обязательным для всех государств-членов, его подписавших, и на территории этих стран применяется региональный принцип исчерпания прав на товарный знак. Однако в своем постановлении от 13 февраля 2018 года № 8-П Конституционный Суд Российской Федерации указал, что национальное законодательство, закрепляющее принцип национального исчерпания исключительных прав на товарный знак, должно быть применено с учётом международно-правового регулирования, в том числе пункта 16 Протокола Договора о ЕАЭС, который устанавливает региональный принцип исчерпания исключительных прав на товарный знак[15].

Таким образом, внедрение регионального принципа исчерпания прав в рамках Договора о ЕАЭС привело к унификации подходов к параллельному импорту и защите прав интеллектуальной собственности в государствах-членах Союза. Этот принцип обеспечивает свободное обращение товаров, введённых в гражданский оборот на территории любого государства-члена ЕАЭС, что способствует углублению экономической интеграции между государствами. Хотя международный принцип исчерпания прав

[14] *Там же*

[15] *Постановление Конституционного Суда РФ от 13 февраля 2018 г. № 8-П «Дело «О проверке конституционности положений пункта 4 статьи 1252, статьи 1487 и пунктов 1, 2 и 4 статьи 1515 Гражданского кодекса Российской Федерации в связи с жалобой общества с ограниченной ответственностью «ПАГ». // URL: https://www.consultant.ru/document/cons_doc_LAW_290909/ (дата обращения: 17.08.2024).*

ещё не внедрён в странах ЕАЭС, уже наблюдаются значительные изменения, особенно в контексте параллельного импорта. Например, с 29 марта 2022 года в Российской Федерации введён специальный механизм параллельного импорта, который не легализует контрафактную продукцию, а позволяет ввозить оригинальные товары через альтернативные каналы поставок, как подчёркивалось Минпромторгом РФ. Однако текущая модель параллельного импорта не является полностью эффективной, так как импортные потоки регулируются вручную, что создаёт административные сложности и требует постоянного обновления перечня товаров[16]. Подобная ситуация наблюдается в Республике Беларусь, где с 2023 года параллельный импорт был частично легализован на срок до конца 2024 года. Процесс легализации аналогичен российскому механизму: Государственный таможенный комитет Беларуси формирует список товарных знаков, исключаемых из национального таможенного реестра. Согласно мнению экспертов, эта мера направлена на защиту национальной экономики от негативных последствий санкционной политики некоторых стран международного сообщества [15].

Введение механизмов частичного параллельного импорта в России и Беларуси подчеркивает важность адаптации к внешнеэкономическим и политическим вызовам. Несмотря на то, что эти страны официально не легализовали параллельный импорт, что потребовало бы перехода к международному принципу исчерпания прав на товарные знаки, Беларусь отказалась от этого принципа еще в 1993 году, а Россия сделала это в 2002-2006 годах в контексте своего вступления в ВТО. Принятые в марте акты временно ввели исключения из запрета, однако в Гражданском кодексе по-прежнему закреплён национальный принцип исчерпания прав, что делает параллельный импорт незаконным. Эти исключения действуют до завершения специальной военной операции, а перечень товаров для параллельного импорта формируется непрозрачно, при этом сохраняется контроль за запретом и административное давление на бизнес [16]. В результате, параллельный импорт стал временной мерой для предотвращения дефицита на внутреннем рынке, что требует от стран ЕАЭС усиленного надзора за ввозом товаров и соблюдением прав интеллектуальной собственности.

3. Частичная легализация параллельного импорта и вызовы для рынка ЕАЭС

В связи с частичной легализацией параллельного импорта в Российской Федерации и Республике Беларусь возникает законный вопрос о защите внутреннего рынка от контрафактной продукции для стран-участников ЕАЭС. Согласно докладу о мониторинге и контроле за решением проблем бизнес-сообщества в рамках общественной приемной Блока по конкуренции и антимонопольному регулированию, в Казахстане значительно увеличилась доля контрафактной продукции. Например, представитель казахстанского офиса Abbott Transfusion Medicine сообщил о ввозе продукции компании параллельными импортерами с ухудшенным качеством и без оформления необходимых документов, включая таможенные.

Опыт Европейского Союза в области параллельного импорта лекарственных средств является значимым примером для понимания правовых механизмов. В 1982 году Европейская комиссия опубликовала Сообщение, разъясняющее применение принципа свободного перемещения товаров в контексте параллельного импорта, который разрешен в соответствии с правилами Договора ЕС о свободном перемещении товаров (статья 28), при условии соблюдения исключений для защиты здоровья и жизни человека (статья 30). Если импортируемый продукт идентичен или схож с уже разрешенным для продажи в стране назначения, параллельный импорт может быть осуществлен. Суд Европейского Союза подтвердил необходимость упрощенной процедуры лицензирования для таких товаров, если имеется информация о их безопасности, выделяя эту процедуру от более сложной для новых лекарственных средств. Он также подчеркнул, что защита товарного знака не должна создавать искусственных барьеров на внутреннем рынке, разрешая параллельным импортерам переупаковывать лекарственные препараты, при условии, что это не влияет на их качество и не подрывает репутацию бренда. Важно, чтобы на новой упаковке была указана информация о переупаковке, а правообладатель был уведомлен

[16] *Решение Коллегии Евразийской экономической комиссии от 25 сентября 2012 года № 201 «О Соглашении о единых принципах регулирования в сфере охраны и защиты прав интеллектуальной собственности». // URL: https://adilet.zan.kz/rus/docs/H12EK000201 (дата обращения: 21.08.2024).*

перед выводом товара на рынок[17].

Опыт стран ЕС может быть применён и в государствах ЕАЭС для легализации параллельного импорта лекарственных средств. Следует подчеркнуть, что, несмотря на закреплённый в рамках Евразийского экономического союза (ЕАЭС) региональный принцип исчерпания прав на товарные знаки, вопрос о возможном внедрении международного принципа исчерпания прав продолжает оставаться предметом обсуждения на высоком уровне. Так, 24 апреля 2017 года Коллегия Евразийской экономической комиссии (ЕЭК) своим распоряжением № 30 утвердила проект Протокола о внесении изменений в Договор о Евразийском экономическом союзе[18]. Проект предполагает внедрение международного принципа исчерпания прав на товарные знаки для определённых категорий товаров, включая автозапчасти, лекарственные препараты и медицинское оборудование.

На первом этапе реализации Проекта предполагается разрешить параллельный импорт указанных товаров в государствах-членах ЕАЭС, что позволит ввозить их без согласия правообладателей. Это решение связано с необходимостью повышения доступности таких товаров на внутреннем рынке Союза, особенно в условиях их дефицита.

Согласно проекту, предусматривается следующее:

Временное действие международного принципа исчерпания прав. Евразийский межправительственный совет получает право временно вводить международный принцип исчерпания прав на товарные знаки, формируя перечень исключений.

Перечень исключений. В этот перечень войдут товары, отсутствующие на внутреннем рынке ЕАЭС или представленные в недостаточном количестве, а также товары, включённые по социально-экономическим причинам.

Инициатива правообладателей. Правообладатели товарных знаков смогут инициировать процедуру отмены временного действия международного принципа исчерпания прав на их товарные знаки, если сочтут это целесообразным.

Регулирование отмены. Евразийский межправительственный совет будет определять порядок и условия отмены временного действия международного принципа на основании обращения правообладателя [17].

На данный момент проект не вступил в силу и находится на стадии внутригосударственного согласования в странах-членах ЕАЭС. Процесс внедрения международного принципа исчерпания прав требует балансирования национальных интересов с выполнением международных обязательств, что замедляет его реализацию.

Предлагаемые изменения в регулировании товарных знаков в рамках ЕАЭС, направленные на временное внедрение международного принципа исчерпания прав для определённых товаров, представляют собой значимый шаг в адаптации правовой системы к требованиям рынка. Это улучшит доступность критически важных товаров, особенно в условиях дефицита. С одной стороны, это решение может упростить ввоз товаров и снизить их стоимость за счёт исключения необходимости получения согласия правообладателей. С другой стороны, оно вызывает обеспокоенность среди правообладателей из-за рисков, связанных с потерей контроля над качеством продукции и защитой репутации бренда. Проблемы параллельного импорта также затрагивают использование в Казахстане таможенной системы «Астана-1», позволяющей ввозить до 80% товаров по «зеленому» коридору без соответствующего таможенного контроля и проверки разрешений на использование объектов интеллектуальной собственности. В этой связи представитель Ассоциации поддержки и развития фармацевтической деятельности Казахстана выразил обеспокоенность защитой прав производителей лекарственных средств на российском рынке после утверждения перечня товаров, для которых применяется международный принцип исчерпания прав на товарные знаки [19].

Комиссия ЕАЭС подчеркнула, что таможенный контроль и защита прав на объекты

[17] *IP/04/65 Free movement of goods: Commission clarifies EU rules for parallel imports of proprietary medicines Brussels from 19th January 2004. // URL: https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/IP_04_65. (date of reference: 18.08.2024).*

[18] *Распоряжение №30 от 24 апреля 2017 г. Евразийской Экономической Комиссии «О проекте Протокола о внесении изменений в Договор о Евразийском экономическом союзе от 29 мая 2014 г.». // URL: Распоряжение Коллегии.pdf (дата обращения: 24.08.2024).*

[19] *Доклад о проведении мониторинга и контроля за ходом и результатами решения поставленных бизнес-сообществом проблемных вопросов в рамках общественной приемной Блока по конкуренции и антимонопольному регулированию (пункт 2.4.4. Плана мероприятий по реализации Стратегических направлений развития евразийской экономической интеграции до 2025 года). // URL: https://eec.eaeunion.org/upload/medialibrary/03f/Doklad-na-Sovet-2-4-4.pdf (дата обращения: 17.08.2024).*

интеллектуальной собственности представляют собой основные функции таможенных органов, в соответствии с положениями Таможенного кодекса ЕАЭС (ТК ЕАЭС), в частности, статьи 351. Все товары, пересекающие таможенную границу ЕАЭС, подлежат контролю (статья 9 ТК ЕАЭС), а порядок его проведения, включая формы и меры контроля, определяется ТК ЕАЭС (пункт 3 статьи 310). Законодательство государств-членов может предусматривать меры по защите прав на объекты интеллектуальной собственности в отношении товаров, содержащих объекты, не включенные в указанные таможенные реестры. В соответствии со статьей 365 ТК ЕАЭС, таможенные операции могут использовать информационные системы и технологии для повышения эффективности. В общем случае, защитные меры могут приниматься при включении товарных знаков в Таможенный реестр объектов интеллектуальной собственности (ТРОИС) или в Единый таможенный реестр объектов интеллектуальной собственности государств-членов ЕАЭС.

Включение товарных знаков в Таможенный реестр обеспечивает возможность идентификации как контрафактной, так и оригинальной продукции, ввозимой без согласия правообладателя. При осуществлении таможенного контроля органы используют принцип выборочности как в отношении объектов, так и форм контроля (пункт 4 статьи 310 ТК ЕАЭС). В случае выявления нарушений прав на объекты интеллектуальной собственности таможенные органы могут приостановить выпуск товаров на срок до 10 рабочих дней с возможностью продления этого срока по запросу правообладателя (статья 384 ТК ЕАЭС). Правообладатель имеет право обратиться в суд с ходатайством о применении к ввезённому товару мер ответственности, включая арест, конфискацию или уничтожение. Эти меры применяются к объектам, включённым в единый таможенный реестр или национальный таможенный реестр объектов интеллектуальной собственности.

Однако, в текущих условиях контроль осуществляется только на основе зарегистрированных товарных знаков, и если правообладатель не предпринял активных действий для защиты своих прав, то даже при наличии нарушений таможенные органы могут не вмешиваться. Это создает пробелы в защите прав интеллектуальной собственности и способствует проникновению контрафактных товаров на рынок.

Более того, не во всех стран-участниц ЕАЭС функционирует ТРИОС, например в Республике Беларусь, Республике Армения и Республике Кыргызстан она не полностью запущена [18]. Поэтому представитель Патентно-юридической компании «ПравУМ» обеспокоены о действиях кыргызского дистрибьютора товара в случае появления на рынке в скором времени аналогичной продукции параллельного импортера из Российской Федерации[20].

В Российской Федерации применение мер защиты прав на результаты интеллектуальной деятельности и средства индивидуализации в рамках механизма «ex officio» возможно лишь один раз для каждого товарного знака. Для повторного применения указанных мер правообладатель обязан обратиться с заявлением в Федеральную таможенную службу о внесении товарного знака в Таможенный реестр. Следовательно, механизм «ex officio» не является альтернативным инструментом, а выполняет роль уведомления правообладателя о необходимости внесения товарного знака в Таможенный реестр для эффективной защиты его прав.

С учетом регионального принципа исчерпания исключительных прав, товары, ввозимые без согласия правообладателей, а также контрафактные товары могут поступать в Казахстан через другие государства-члены ЕАЭС, где товарный знак не зарегистрирован в ТРОИС. Например, если оригинальный или контрафактный товар сначала введен в Кыргызстан, то при его дальнейшем импорте в Казахстан таможенная очистка не осуществляется. Таким образом, даже если товарный знак зарегистрирован в ТРОИС Казахстана, маркированные им товары не подлежат задержанию на таможне [17].

Заключение

Параллельный импорт является важным элементом трансграничной торговли, затрагивающим ключевые правовые и экономические аспекты, связанные с защитой интеллектуальной собственности. Его экономический смысл заключается в снижении цен для потребителей и усилении конкуренции на рынках, что, в свою очередь, способствует улучшению доступности товаров. Однако этот процесс сопряжён с ря-

[20] *Там же*

дом рисков для правообладателей, таких как потеря контроля над качеством продукции, снижение ценовой политики и ущерб для репутации бренда.

Международные договоры, такие как ТРИПС, предоставляют странам-участницам ВТО свободу выбора в вопросе регулирования исчерпания прав, что позволяет государствам самостоятельно устанавливать свои ограничения и исключения. Введение регионального принципа исчерпания прав в рамках ЕАЭС стало важным шагом на пути к интеграции стран-членов Союза, обеспечив свободное перемещение товаров внутри региона. Этот принцип способствовал укреплению экономических связей, но вызвал необходимость дальнейшего обсуждения гибких механизмов регулирования параллельного импорта. Однако, в условиях внешнеэкономических вызовов и санкций Россия и Беларусь были вынуждены временно ослабить ограничения на параллельный импорт, что продемонстрировало необходимость гибкости в политике защиты интеллектуальной собственности для поддержания стабильности внутренних рынков и обеспечения доступа к товарам. Данная мера вызвало обеспокоенность у других стран ЕАЭС, таких как Казахстан, где было зафиксировано увеличение объёмов контрафактной продукции, в частности фармацевтических средств. Здесь применение международного опыта, например, Европейского Союза, где действуют унифицированные правила исчерпания прав на лекарственные средства, могло бы стать решением для ЕАЭС. Введение международного принципа исчерпания прав на уровне Союза усилило бы конкуренцию и способствовало улучшению доступа к товарам в условиях дефицита, одновременно обеспечивая защиту потребителей и соблюдение стандартов качества. Более того, унификация правил ввоза товаров на уровне ЕАЭС могла бы снизить количество нарушений в этой сфере.

Тем не менее, проблемы, связанные с возможным ослаблением контроля за качеством и безопасностью продукции, требуют разработки дополнительных механизмов регулирования. Это может быть достигнуто через системы мониторинга и контроля, подобные тем, которые уже успешно применяются в ЕС. Стратегическая задача ЕАЭС – найти баланс между защитой прав интеллектуальной собственности и обеспечением экономической гибкости, что позволит странам-членам эффективно адаптироваться к вызовам глобальных рынков.

Статья подготовлена в рамках государственного грантового проекта на 2024-2026 годы по теме AP23489368: «Правовые и экономические проблемы развития конкуренции на трансграничных рынках (стандарты ВТО и практика ЕАЭС): обеспечение национальных интересов Республики Казахстан».

Вклад авторов

Отарбаева А.Б. осуществила сбор и анализ данных, написание основной части статьи, введения и заключения, а также провела редактирование текста.

Айдарбаев С.Ж. разработал методологию исследования, выполнил анализ полученных данных и участвовал в написании соответствующего раздела статьи.

Бегжан А.Б. провела сбор и анализ библиографических источников, подготовила аннотацию.

ЛИТЕРАТУРА

1. Li C., Maskus K.E. The impact of parallel imports on investments in cost-reducing research and development //Journal of international economics. – 2006. – Т. 68. – №. 2. – С. 443-455.

2. Skoko H. Theory and practice of parallel imports: the New Zealand case. 1994. // URL: https://www.academia.edu/2160193/THEORY_AND_PRACTICE_OF_PARALLEL_IMPORTS_THE_NEW_ZEALAND_CASE (Date of reference: 15.08.2024)

3. Stobbs J., Zhou Y. Repackaging our Understanding of Legitimate Reasons in Parallel Imports. Kluwer Trademark Blog. 2018. // URL: https://trademarkblog.kluweriplaw.com/2018/08/28/repackaging-understanding-legitimate-reasons-parallel-imports/?output=pdf (date of reference: 15.08.2024).

4. McKeith S. Pharmaceutical Patents in Developing Nations: Parallel Importation and the Doctrine of Exhaustion. // African Journal of Legal Studies. – 2013. – № 6. – P. 287-314.

5. Duhan D.F., Sheffet M.J. Gray Markets and the Legal Status of Parallel Importation // Jour-

nal of Marketing. – 1988. – № 52(3). – P.75-83

6. Managing IP Correspondent. How to tackle parallel imports with website blocking orders. 2019. // URL: https://www.managingip.com/article/2a5brvtadzq1hwji2fhfk/how-to-tackle-parallel-imports-with-website-blocking-orders (date of reference: 17.08.2024).

7. Dobrin S., Chochia A. The Concepts of Trademark Exhaustion and Parallel Imports: A Comparative Analysis between the EU and the USA. // Baltic Journal of European Studies. – 2016. – № 6(2). – P. 28-57.

8. Prutzman L., Stenshoel E. The Exhaustion Doctrine in the United States. // New York State Bar Association International Law And Practice Section. 2023. – 23 p. // URL: https://nysba.org/NYSBA/Sections/International/Seasonal%20Meetings/Vietnam/Program%203/Stenshoel_Prutzman_3.pdf (date of reference: 17.08.2024).

9. Мусаева А.М. Перспективы легализации параллельного импорта в россии и Евразийском Экономическом Союзе // Проблемы современной экономики. – 2016. – № 2(58). – С. 30-35.

10. Bart T.N. Parallel Trade of Pharmaceuticals: A Review of Legal, Economic, and Political Aspects // Value Health. – 2008. – № 11(5). – P. 996-1005.

11. Нурмагамбетов Ж.А. О некоторых аспектах исчерпания прав на товарные знаки в Республике Казахстан // Серия юридическая. – 2024. – №1(109). – С. 54-64.

12. Ahmadi R., Yang B.R. Parallel Imports: Challenges from Unauthorized Distribution Channels. // Marketing Science. – 2000. – №19 (3). – P. 279-294.

13. Занько Е.С. Исчерпание Исключительного права на товарный знак: история и перспективы развития законодательства Республики Беларусь и Российской Федераци. // Веснік Беларускага дзяржаўнага эканамічнага ўніверсітэта. – 2023. – № 2(157). – С. 66-73.

14. Дегтерева В. А., Макарова О. Н., Кузенкова Е. С., Мартыненко О. В. Параллельный импорт как механизм управления экономикой // Научный журнал НИУ ИТМО. Серия «Экономика и экологический менеджмент». – 2023. – №1. – С. 96-106.

15. Кириленко В.П., Гусейнова Д.М. Правовое регулирование параллельного импорта в государствах Евразийского региона. // Евразийская интеграция: экономика, право, политика. – 2024. – №18(1). – С. 60-70.

16. Иванов А. О. стратегиях противостояния санкциям и особенностях регулирования прав интеллектуальной собственности в контексте антимонопольного законодательства. // URL: https://www.bricscompetition.org/ru/ournews/alexey-ivanov-to-expert-we-still-have-not-legalized-parallel-imports. (дата обращения: 21.08.2024).

17. Абылханова Ж. О «параллельном импорте» в Казахстане. // URL: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=36629140 (дата обращения: 21.08.2024).

18. Бурдаева Т.А. Произведения науки как объекты авторских прав. Автореферат диссертации на соискание уч. степени кандидата юридических наук. - Москва, 2019. – 31 с.

REFERENCES

1. Li C., Maskus K.E. The impact of parallel imports on investments in cost-reducing research and development //Journal of international economics. – 2006. – T. 68. – №. 2. – S. 443-455.

2. Skoko H. Theory and practice of parallel imports: the New Zealand case. 1994. // URL: https://www.academia.edu/2160193/THEORY_AND_PRACTICE_OF_PARALLEL_IMPORTS_THE_NEW_ZEALAND_CASE (Date of reference: 15.08.2024)

3. Stobbs J., Zhou Y. Repackaging our Understanding of Legitimate Reasons in Parallel Imports. Kluwer Trademark Blog. 2018. // URL: https://trademarkblog.kluweriplaw.com/2018/08/28/repackaging-understanding-legitimate-reasons-parallel-imports/?output=pdf (date of reference: 15.08.2024).

4. McKeith S. Pharmaceutical Patents in Developing Nations: Parallel Importation and the Doctrine of Exhaustion. // African Journal of Legal Studies. – 2013. – № 6. – P. 287-314.

5. Duhan D.F., Sheffet M.J. Gray Markets and the Legal Status of Parallel Importation // Journal of Marketing. – 1988. – № 52(3). – P.75-83

6. Managing IP Correspondent. How to tackle parallel imports with website blocking orders. 2019. // URL: https://www.managingip.com/article/2a5brvtadzq1hwji2fhfk/how-to-tackle-parallel-imports-with-website-blocking-orders (date of reference: 17.08.2024).

7. Dobrin S., Chochia A. The Concepts of Trademark Exhaustion and Parallel Imports: A

Comparative Analysis between the EU and the USA. // Baltic Journal of European Studies. – 2016. – № 6(2). – P. 28-57.

8. Prutzman L., Stenshoel E. The Exhaustion Doctrine in the United States. // New York State Bar Association International Law And Practice Section. 2023. – 23 p. // URL: https://nysba.org/NYSBA/Sections/International/Seasonal%20Meetings/Vietnam/Program%203/Stenshoel_Prutzman_3.pdf (date of reference: 17.08.2024).

9. Musaeva A.M. Perspektivy legalizacii parallel'nogo importa v rossii i Evrazijskom Jekonomicheskom Sojuze // Problemy sovremennoj jekonomiki. – 2016. – № 2(58). – S. 30-35.

10. Bart T.N. Parallel Trade of Pharmaceuticals: A Review of Legal, Economic, and Political Aspects // Value Health. – 2008. – № 11(5). – P. 996-1005.

11. Nurmagambetov Zh.A. O nekotoryh aspektah ischerpanija prav na tovarnye znaki v Respublike Kazahstan // Serija juridicheskaja. – 2024. – №1(109). – S. 54-64.

12. Ahmadi R., Yang B.R. Parallel Imports: Challenges from Unauthorized Distribution Channels. // Marketing Science. – 2000. – №19 (3). – P. 279-294.

13. Zan'ko E.S. Ischerpanie Iskljuchitel'nogo prava na tovarnyj znak: istorija i perspektivy razvitija zakonodatel'stva Respubliki Belarus' i Rossijskoj Federaci. // Vesnik Belaruskaga dzjarzhaŭnaga jekanamichnaga ŭniversitjeta. – 2023. – № 2(157). – S. 66-73.

14. Degtereva V. A., Makarova O. N., Kuzenkova E. S., Martynenko O. V. Parallel'nyj import kak mehanizm upravlenija jekonomikoj // Nauchnyj zhurnal NIU ITMO. Serija «Jekonomika i jekologicheskij menedzhment». – 2023. – №1. – S. 96-106.

15. Kirilenko V.P., Gusejnova D.M. Pravovoe regulirovanie parallel'nogo importa v gosudarstvah Evrazijskogo regiona. // Evrazijskaja integracija: jekonomika, pravo, politika. – 2024. – №18(1). – S. 60-70.

16. Ivanov A. O. strategijah protivostojanija sankcijam i osobennostjah regulirovanija prav intellektual'noj sobstvennosti v kontekste antimonopol'nogo zakonodatel'stva. // URL: https://www.bricscompetition.org/ru/ournews/alexey-ivanov-to-expert-we-still-have-not-legalized-parallel-imports. (data obrashhenija: 21.08.2024).

17. Abylhanova Zh. O «parallel'nom importe» v Kazahstane. // URL: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=36629140 (data obrashhenija: 21.08.2024).

18. Burdaeva T.A. Proizvedenija nauki kak ob#ekty avtorskih prav. Avtoreferat dissertacii na soiskanie uch. stepeni kandidata juridicheskih nauk. - Moskva, 2019. – 31 s.

УДК 347.73
ГРНТИ 10.89.27

НЕКОТОРЫЕ ВОПРОСЫ ЗАЩИТЫ ПРАВ ПОТРЕБИТЕЛЕЙ ПРИ РЕАЛИЗАЦИИ ТРАНСГРАНИЧНОЙ ЭЛЕКТРОННОЙ ТОРГОВЛИ В РАМКАХ ЕАЭС

Исмаилова Бакытгуль Шаймерденовна[1]
Кандидат юридических наук, доцент Актюбинского регионального университета имени К. Жубанова; г.Актобе, Республика Казахстан; e-mail: daulet070108@mail.ru; ORCID: https://orcid.org/0009-0009-8434-2473; Researcher ID WOS: MTB-0298-2025; Scopus Author ID: 57217829026

Сагиева Галия Кадырбаевна
Кандидат юридических наук, старший преподаватель Актюбинского регионального университета имени К. Жубанова; г.Актобе, Республика Казахстан; e-mail: galiya.kadyrbay@mail.ru; ORCID: https://orcid.org/0009-0005-9393-202X; Researcher ID WOS: MTB-1294-2025

Аннотация. *Особенностью электронной торговли выступает механизм ее реализации, то есть она осуществляется посредством интернет-ресурсов. Сложность данного фактора в постоянном изменении, развитии. Объектом регулирования изучаемых правоотношений являются правоотношения, которые связаны с осуществлением прав потребителей в интернет пространстве, с использованием возможностей цифровых технологий. Ещё одной характерной чертой электронной торговли является трансграничность. Это процесс, когда распространение идет на потребителей - граждан различных государств вне зависимости от соответствующих как локальных, так и правовых отличий. Поэтому в целях охраны прав потребителей, находящихся и проживающих на территории Республики Казахстан, возникла необходимость коллегиального изучения данного вопроса и принятия мер законодательного характера. В этой связи ЕАЭС имеет возможность коллегиального поиска решения, поиска единых подходов и стандартов для разрешения спорных ситуаций и недопущения их в будущем, развития внутреннего рынка внутри союза и удовлетворения потребностей потребителей, а также конкуренции между предпринимателями, производителями товаров, услуг. В работе рассмотрены основные международные документы, принятые в ЕАЭС в области потребительского права. На основании этого определяется необходимость принятия принципов охраны прав потребителей, которые будут устаналивать равные возможности, условия для потребителя вне зависимости от страны гражданства или прибывания. Охрана прав потребителей и активизация покупательской активности требует создания условий не только в рамках союза, в части отдельных государств, а непосредственно в положениях национального законодательства государств-членов ЕАЭС. В научной статье приведены статистические материалы относительно обращений потребителей относительно несоблюдения положений законодательства в изучаемой сфере.*

Ключевые слова: *электронная торговля, национальное законодательство, документы ЕАЭС, электронные торговые площадки, потребитель, ответственность, защита прав.*

[1] *Автор для корреспонденции*

ЕАЭО ШЕҢБЕРІНДЕ ТРАНСШЕКАРАЛЫҚ ЭЛЕКТРОНДЫҚ САУДАНЫ ІСКЕ АСЫРУ КЕЗІНДЕ ТҰТЫНУШЫЛАРДЫҢ ҚҰҚЫҚТАРЫН ҚОРҒАУДЫҢ КЕЙБІР МӘСЕЛЕЛЕРІ

Бакытгуль Шаймерденовна Исмаилова
Заң ғылымдарының кандидаты, Қ. Жұбанов атындағы Ақтөбе өңірлік университетінің доценті; Ақтөбе қ., Қазақстан Республикасы; e-mail: daulet070108@mail.ru; ORCID: https://orcid.org/0009-0009-8434-2473; Researcher ID WOS: MTB-0298-2025; Scopus Author ID: 57217829026

Галия Кадырбаевна Сагиева
Заң ғылымдарының кандидаты, Қ. Жұбанов атындағы Ақтөбе өңірлік университетінің аға оқытушысы; Ақтөбе қ., Қазақстан Республикасы; e-mail: galiya.kadyrbay@mail.ru; ORCID: https://orcid.org/0009-0005-9393-202X; Researcher ID WOS: MTB-1294-2025

Аннотация. *Электрондық сауданың ерекшелігі - оны іске асыру механизмі, яғни ол интернет-ресурстар арқылы жүзеге асырылады. Бұл фактордың күрделілігі үнемі өзгеруде, дамуда. Зерттелетін құқықтық қатынастарды реттеу объектісі - цифрлық технологиялардың мүмкіндіктерін пайдалана отырып, интернет кеңістігінде тұтынушылардың құқықтарын жүзеге асырумен байланысты құқықтық қатынастар болып табылады. Электрондық сауданың екінші ерекшелігі трансшекаралық болып табылады, бұл процесс тұтынушыларға - әр түрлі мемлекеттердің азаматтарына, тиісті жергілікті, сондай-ақ құқықтық айырмашылықтарға қарамастан қолданылады. Сондықтан Қазақстан Республикасының аумағында тұратын және тұратын тұтынушылардың құқықтарын қорғау мақсатында осы мәселені алқалы зерделеу және заңнамалық сипаттағы шараларды қабылдау қажеттілігі туындады. Осының негізінде ЕАЭО алқалы шешім іздеуге, даулы жағдайларды шешу және болашақта оларға жол бермеу үшін бірыңғай тәсілдер мен стандарттарды іздеуге, одақ ішіндегі ішкі нарықты дамытуға және тұтынушылардың қажеттіліктерін қанағаттандыруға, сондай-ақ кәсіпкерлер, тауарлар, қызметтер өндірушілер арасындағы бәсекелестікке мүмкіндік алады. Жұмыста ЕАЭО-да тұтынушылық құқық саласында қабылданған негізгі халықаралық құжаттар қаралды. Осыған байланысты тұтынушылардың құқықтарын қорғау қағидаттарын қабылдау қажеттілігі айқындалады, олар азаматтығы немесе келген еліне қарамастан тұтынушы үшін тең мүмкіндіктерді, жағдайларды белгілейтін болады. Тұтынушылардың құқықтарын қорғау және сатып алу белсенділігін жандандыру тек одақ шеңберінде ғана емес, жекелеген мемлекеттер бөлігінде ғана емес, ЕАЭО-ға мүше мемлекеттердің ұлттық заңнамасының ережелерінде де жағдайлар жасауды талап етеді. Ғылыми мақалада зерттелетін саладағы заңнаманың ережелерін сақтамауға қатысты тұтынушылардың өтініштеріне қатысты статистикалық материалдар келтірілген.*

Түйінді сөздер: *электрондық сауда, ұлттық заңнама, ЕАЭО құжаттары, электрондық сауда алаңдары, тұтынушы, жауапкершілік, құқықтарды қорғау.*

SOME ISSUES OF CONSUMER PROTECTION IN THE IMPLEMENTATION OF CROSS-BORDER ELECTRONIC COMMERCE WITHIN THE EAEU

Ismailova Bakytgul Shaimerdenovna
Candidate's degree in Jurisprudence, Associate professor of the Aktobe Regional University after K. Zhubanov; Aktobe c., the Republic of Kazakhstan; e-mail: daulet070108@mail.ru; ORCID ID: https://orcid.org/0009-0009-8434-2473; Researcher ID WOS: MTB-0298-2025; Scopus Author ID: 57217829026

Sagieva Galiya Kadyrbayevna
Candidate's degree in Jurisprudence, Senior lecturer of the Aktobe Regional University after K. Zhubanov; Aktobe c., the Republic of Kazakhstan; e-mail: galiya.kadyrbay@mail.ru; ORCID: https://orcid.org/0009-0005-9393-202X; Researcher ID WOS: MTB-1294-2025

Abstract. *A special feature of e-commerce is the mechanism of its implementation, that is, it is carried out through Internet resources. The complexity of this factor is in constant change and development. The object of regulation of the studied legal relations are legal relations that are related to the exercise of consumer rights in the Internet space, using the capabilities of digital technologies. Therefore, the second characteristic feature of electronic commerce is cross-border, when the process extends to consumers-citizens of different states, regardless of the relevant local, as well as legal, differences. Therefore, in order to protect the rights of consumers located and residing in the territory of the Republic of Kazakhstan, it became necessary to collectively study this issue and take legislative measures. In this regard, the EAEU has the opportunity to collectively find solutions, search for common approaches and standards to resolve disputes and prevent them in the future, develop the internal market within the union and meet the needs of consumers, as well as competition between entrepreneurs, manufacturers of goods and services. The paper considers the main international documents adopted in the EAEU in the field of consumer law. In this regard, it is determined that it is necessary to adopt principles of consumer protection that will establish equal opportunities and conditions for consumers, regardless of the country of citizenship or arrival. Consumer protection and increased consumer activity require the creation of conditions not only within the Union, in terms of individual states, but directly in the provisions of the national legislation of the EAEU member states. The scientific article contains statistical materials on consumer complaints regarding non-compliance with the provisions of legislation in the field under study.*

Keywords: *electronic commerce, national legislation, EAEU documents, electronic trading platforms, consumer, responsibility, protection of rights.*

DOI: 10.52026/2788-5291_2025_80_2_215

Введение

Развитие оборота денежной массы, различной продукции, услуг, распространяющееся на территорию не одного, а нескольких государств, неизменно создает основу формирования единого рынка товаров, работ и услуг. При этом данный процесс имеет разное выражение в различных государствах в связи с их экономическими, культурными, политическими и иными характерными особенностями [1, с. 42]. Для разрешения появляющихся аспектов взаимоотношений стран создаются региональные и межгосударственные союзы, которых в мировом сообществе более двадцати; в том числе Европейский Союз, Ассоциация стран Юго-Восточной Азии, Азиатско-Тихоокеанская зона экономического взаимодействия и т.д. [2, с. 197].

Данные союзы выступают в качестве субъектов международно-правовых отношений, которые на основе поставленных перед ними задач, своеобразия механизма управления и системы органов, могут быть разделены на два вида: координационного типа и наднационального [3, с. 84]. При этом в основной своей массе это союзы координационного типа. В них вопросы рассматриваются на основе согласования различных решений с государствами-участниками, на уровне принятия согласия от них. Деятельность союзов интеграционного типа характеризуется возможностью устанавливать решения в отношении граждан, юридических лиц, входящих в них государств и самих государств также. В данном случае внедрения данных решений в национальное законодательство стран-участников не происходит. Казахстан в мировом сообществе выступает в качестве участника многих объединений [4, с. 223]. При этом в части объединения для сохранения иностранных рынков особого внимания заслуживает участие страны в союзах с государствами постсоветского пространства. Формирование единого рынка продукции, услуг, денежной массы и трудовых кадров стало целью подписания договора, на основании которого был создан Евразийский экономический союз[2] (далее – ЕАЭС) [5, с. 175]. В рамках деятельности данного объединения появилась возмож-

[2] *Договор о Евразийском экономическом союзе. Астана, 29 мая 2014 года // URL: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=31565247 (дата обращения 10.01.2024).*

ность в облегчении условий для реализации предпринимательской деятельности вне государства принадлежности и совершенствования правовых способов и средств охраны прав потребителей [6, с. 50].

Материалы и методы

При написании научной работы были применены общенаучные методы исследования, в том числе метод логический, который позволяет рассматривать изучаемые институты в комплексе, на основе синтеза и анализа. Кроме того, были использованы специальные методы научно-правового исследования, дающий возможность изучения взаимосвязи теоретической стороны работы с практической реализацией рассматриваемых норм законодательства. Сравнительно-правовой метод исследования позволил обратиться к законодательному опыту иностранных государств, международных организаций, международного сообщества в целом.

Обсуждение

В последнем отношении необходима разработка и реализация общих единых подходов для законодательного обеспечения всеми участниками данных правоотношений, то есть членами ЕАЭС. Основными правовыми средствами для этого выступают унификация и гармонизация национального права [7, с. 43]. В первом определяется единство положений, установленных в международных актах. В данном случае — это конвенции, международные документы. В частности, к подобным можно отнести регламент Рим I[3] относительно применяемого права при реализации договорных обязательств, который был принят Европейским Союзом [8, с. 139].

В части гармонизации, то есть формирования сходных правовых положений, определяются обязательства государств-участников по получению соответствующего итога, где средства и пути достижения устанавливаются самими странами.

Рассматривая документы ЕАЭС, можно определить источники формирования законодательной базы данного союза:

- основополагающие или первичные, куда можно отнести договор о ЕАЭС, а также международные документы между государствами-участниками и иными субъектами международных правоотношений;

- вторичные, куда входят документы, принятые органами союза, имеющие организационный характер.

В части реализации вторичных документов государства-участники выполняют обязательства согласно положениям национального законодательства. В данном отношении характерна возможность неисполнения актов органов ЕАЭС и отсутствие их прямого действия, что может свидетельствовать о действенности данных документов и целесообразности их разработки.

Обеспечение свободного доступа для реализации предпринимательской деятельности требует формирования условий для потребителей на основе правового обеспечения, регулирующих правоотношения вне регулируемых национальными законодательствами стран-участников. В этом показательна законодательная практика ЕС. В ней регулирование правоотношений в области защиты прав потребителей проявилось путем внедрения процесса гармонизации в полном объеме, по которому наблюдалось отсутствие дополнительных положений и норм законодательства на уровне самого государства-участника. В данном отношении, определяя точное количество стандартов в регулировании исследуемых правоотношений, устанавливается максимальный объем условий к участникам.

Принцип равенства потребителей, находящихся на территории стран-участников союза, а также основные гарантии охраны их прав были определены положениями Договора о ЕАЭС[4]. Указанный принцип направлен на определенный для граждан государств-участников союза или иных лиц, находящихся на их территории, режим правового регулирования в области охраны их прав как потребителей [9, с. 53]. То есть на территории стран, входящих в ЕАЭС, потребителям устанавливаются равные права и возможности. Кроме того, согласно Договору, введено обязательство государств-участников на реализацию единого подхода в рассматриваемой области правоотношений для профилактики и предотвращения неправомерной деятельности предпринимателей.

Посредством выработки положений, которые в будущем будут закреплены в национальных законодательствах стран-участников, могут быть введены равные условия

[3] *Регламент (ЕС) №593/2008 О праве, подлежащем применению к договорным обязательства («Рим I») // URL: https://pravo.hse.ru/intprilaw/doc/040001?ysclid=lt1j6pd6zo644366215 (дата обращения 10.01.2024).*

[4] *Раздел XII. Договор о Евразийском экономическом союзе. Астана, 29 мая 2014 года // URL: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=31565247 (дата обращения 10.01.2024).*

для потребителей. Это определено в пункте 6 Протокола об осуществлении совместной политики в целях охраны прав потребителей, согласно которому были разработаны Рекомендации Коллегии ЕАЭС в части эффективного сотрудничества соответствующих государственных органов стран-участников союза. В данном документе определяются положения относительно предоставляемой потребителю информации о товаре, определения неправомерных действий и ответственности за несоблюдение прав и интересов потребителя в электронной торговле. В данном формате предпринимательской деятельности должен быть сохранен такой же режим правовой защиты национального законодательства страны-участника ЕАЭС, как и в офлайн формате. Рекомендациями закрепляется обязанность электронной торговой площадки и продавца, осуществляющего свою деятельность в интернет сети, в ненарушении прав и интересов потребителя. Ответственность при этом обеспечивается на основе норм того государства, где ведет свою деятельность данный предприниматель. При этом названным площадкам вменяется обязанность по принятию действий в части соблюдения предпринимателями законодательства об охране прав потребителей и поддержке потребителя при возникновении разногласий с продавцом в интернет-сети. В последнем случае в документе содержатся положения относительно единых стандартов к разрешению разногласий. В частности, установлено право возврата товара потребителем до его фактического получения, при получении - в течение четырнадцати дней. При этом другая сторона обязана вернуть сумму товара потребителю в течение семи дней с того момента, как потребитель обратился с возвратом товара. Продавцу установлен срок рассмотрения претензионного обращения потребителя в десять дней.

Данный документ является рекомендательным для участников союза. При этом, анализируя механизм осуществления торговли электронными площадками, который в нем определен, необходимо внедрить в национальное законодательство основополагающие начала для охраны персональных данных потребителей как необходимое условие в обеспечении прав потребителей, положения относительно обязывания предпринимателей соблюдать права и интересы потребителей, а также внести в договор условие об исполнении требований законодательства о потребительском праве. В данной связи целесообразно ввести обязательство третьего участника рассматриваемых правоотношений – электронной торговой площадки, в реализации санкционных мер в отношении предпринимателя в ситуациях, когда потребитель предъявляет жалобы или претензии к предпринимателю. Данные меры должны быть установлены в договоре площадки с предпринимателем.

Формирование общего рынка ЕАЭС и активизация потребительской способности у граждан стран-участников возможно на основе принятия международных актов для регулирования наднационального режима в целях гарантирования реализации прав и интересов потребителей. В этом заключается актуальность применения единых подходов членами ЕАЭС в части охраны потребительского права. Данные правоотношения взаимовыгодны относительно всех участников правоотношений: предпринимателям и потребителям относительно реализации своих интересов при осуществлении торговой деятельности в онлайн формате, на расстоянии; странам - участникам ЕАЭС относительно определения собственного рынка и формирования конкуренции рынку международного сообщества. На настоящий момент механизм охраны прав потребителей внутри союза, в странах - участниках различный. При этом вопросы взаимодействия рассматриваются в Договоре о ЕАЭС и в актах о сотрудничестве, подписанными государствами - участниками ЕАЭС и ЕС. В отношении нашего государства такой акт подписан в декабре 2015 года.

Указанный ранее регламент Рим I содержит положения, гарантирующие потребителю реализацию прав, установленных в той стране, где он находится, если он вступил в обязательственные отношения с предпринимателем, осуществляющим свою деятельность в этой же стране. Предприниматель направил свои усилия для осуществления своего дела в данную страну и поэтому должен работать на основании ее законодательства. Положение на уменьшение объема установленных для потребителя прав имеет императивный характер.

В начале 2024 года Казахстаном был ратифицирован протокол ЕАЭС[5] относительно

[5] *Закон Республики Казахстан от 30 января 2024 года №56-VIII ЗРК. О ратификации Протокола о внесении изменений в Договор о Евразийском экономическом союзе от 29 мая 2014 года // URL: https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z2400000056 (дата обращения: 12.02.2024).*

единых путей для государств-участников в исследуемой области общественных отношений. На основе данного документа появляется возможность на разработку стратегии совместных мер, реализуемых участниками союза, которая утверждается Евразийской межправительственной комиссией.

Говоря о совместных действиях государств относительно потребительского права, необходимо указать на наличие электронных торговых площадок в ЕАЭС, которые способствуют развитию предпринимательской деятельности, конкуренции, удовлетворению покупательской активности потребителей посредством предоставления возможности ведения бизнеса с помощью интернет ресурсов. При этом диапазон цифрового рынка обширен: мессенджеры, социальные сети, маркетплейсы, интернет-платформы, рынок поисковых систем и т.д.

Согласно инициативе Евразийской межправительственной комиссии, в 2022 году было введено положение, регулирующее временную процедуру ведения электронной торговли[6]. По нему на территории Российской Федерации, Кыргызской Республики, Республики Казахстан и Республики Беларусь электронные торговые площадки обязаны предоставлять заявления от иностранных продавцов относительно соответствия продаваемых товаров техническому регламенту Таможенного Союза.

Масштабы развития электронной торговли расширяются быстро, как и количество претензий по стороны потребителей на электронные торговые платформы. Именно в отношении договорных обязательств в области интернет-продаж проявляется большое количество обращений со стороны потребителей. Согласно рисунка 1, если в 2022 году количество поступивших от потребителей жалоб в отношении нарушения прав и интересов составило 30 тысяч, то в отношении предпринимателей относительно электронной торговли данная цифра составила 2663 жалобы, то есть 9 процентов от всего количества. В 2023 году данные цифры изменились в части обращений на действия участников электронных торговых площадок в сторону повышения и составили 7732, то есть 27 процентов от всего количества обращений от потребителей. Таким образом, за два года количество претензий на участников электронной торговли увеличилось на 118 процентов[7].

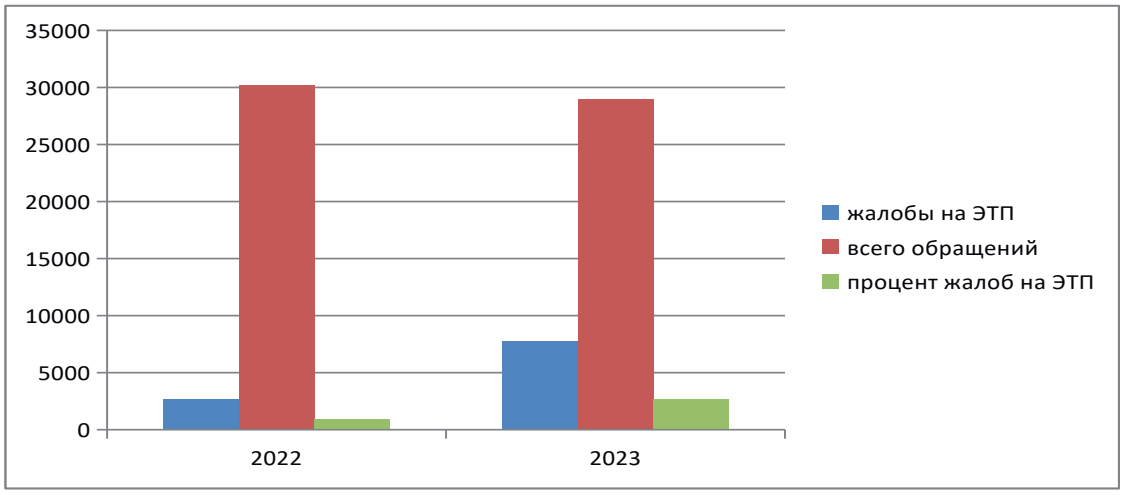

Рисунок 1. Количество обращений потребителей на действия предпринимателей по сравнению на жалобы на электронные торговые площадки

Обращения потребителей относятся к действиям продавца, предпринимателя в части возврата уплаченной суммы или товара, несоответствия продукции определенным на интернет-ресурсе характеристикам либо отсутствия полной информации о товаре или услуге. В частности, можно обратиться к правоприменительной практике государственных органов в данной области. В Западно-Казахстанской области Комитет по

[6] *Решение Совета Евразийской экономической комиссии от 15 июля 2022 года № 107. О внесении изменений в Решение Совета Евразийской экономической комиссии от 18 апреля 2018 г. №44. // URL: https://adilet.zan.kz/rus/docs/H22EV000107 (дата обращения: 12.02.2024).*

[7] *Медуслуги, интернет и туризм – жалобы казахстанцев // URL: https://www.inform.kz/ru/meduslugi-internet-i-turizm-na-chto-chashe-vsego-zhaluyutsya-kazahstantsi-ad998b?ysclid =lt0570misb872241090 (дата обращения: 02.02.2024).*

защите прав потребителей рассмотрел за 2023 год более 40 заявлений относительно электронных площадок. В отношении маркетплейса Wildberries жалобы были обращены на отсутствие информации о товаре и продавце, несоответствие предлагаемого товара описанию, отказа сайтов в возврате товара и денег, отсутствия обратной связи с продавцом, защиты прав интеллектуальной собственности и т.д. Данные обстоятельства являются нарушением прав потребителей относительно как предоставления полной, достоверной информации до момента получения заказа покупателю продавцом, так и иных его обязанностей в процессе осуществления договорных обязательств [10]. Встречались и факты мошенничества, когда злоумышленники создавали в социальных сетях аккаунт, в котором была указана вымышленные товары по ценам намного ниже рыночных, с предложением скидок и распродаж, а также с опцией стопроцентной предоплаты безналичным расчетом. После оплаты заказа аккаунт удалялся, а покупатель оставался без товара и денег. Как правило, такой мошенник неуловим не только для обманутого потребителя, но и для правоохранительных органов[8].

В качестве электронных площадок выступают: социальные сети, официальные сайты торговых сетей, маркетплейсы [11]. В отношении данных интернет-ресурсов в законодательстве не определены положения относительно нарушения прав потребителей. Согласно гражданскому законодательству, данные ресурсы вправе вступать в договорные отношения с предпринимателями и соглашения о добропорядочности. При этом положения об обязательности реализации условий договора либо подписания подобного соглашения в законодательстве отсутствуют. В данной ситуации электронная торговая площадка должна брать на себя ответственность в части охраны прав потребителей, принимать меры по недопущению неправомерных действий со стороны продавца, предпринимателя, вплоть до недопущения его к возможности осуществления своей деятельности на площадке. На настоящее время электронные торговые площадки ограничиваются только предоставлением информации о продукции, услуги потребителю.

Рассмотрим статические данные по обращениям граждан на следующие площадки для ведения электронной торговли за 2023 года[9]. Согласно рисунка 2 в отношении социальных сетей, то есть торговли в Instagram, What's up, Telegram и т.д. было 4254 обращений, то есть 55 процентов от общего количества жалоб на торговлю посредством интернет-ресурсов. В отношении маркетплейсов обращения составили 847, что составляет 11 процентов; в отношении официальных сайтов продавцов и производителей 5634 жалобы и 34 процента соответственно.

Поэтому изменения в законодательстве должны коснуться положений относительно

Рисунок 2. Количество обращений на электронные торговые площадки

[8] *Нести ответственность за продажу подделок хотят обязать маркетплейсы в Казахстане // URL: https://www.nur.kz/society/2156929-nesti-otvetstvennost-za-prodazhu-poddelok-hotyat-obyazat-marketpleysy-v-kazahstane/ (дата обращения 12.03.2025).*

[9] *Анализ обращений потребителей по итогам 2023 года // URL: https://news.ivest.kz/179604936-chto-pokazal-analiz-obrascheniy-potrebiteley-po-itogam-2023-goda-v-kazahstane? ysclid=lt058e5635841361148 (дата обращения: 02.02.2024).*

гражданско-правовой и административной ответственности предпринимателей, в том числе лишения возможности вести предпринимательскую деятельности на электронной торговой платформе.

Развитие торговли в сети интернет актуализировало вопросы, связанные с обеспечением безопасности продукции, охраной прав и интересов потребителей, в особенности социально незащищенных слоев населения государств как несовершеннолетние, пожилые граждане и инвалиды. Поэтому задачи по содействию обеспечения социального благополучия потребителей, охрана здоровья людей являются одними из важнейших для стран-участников ЕАЭС. Между ними имеется установленная процедура для сбора и обмена информацией, а также информационный портал для помощи потребителям в различных обстоятельствах «Охрана прав потребителей в ЕАЭС».

Результаты

Рассмотрим законодательное обеспечение охраны прав потребителя в Республике Казахстан. Согласно Закона Республики «О защите прав потребителей» потребителем выступает физическое лицо, осуществляющее действия по приобретению товара, получению услуг или результата работ для собственного применения, а не для осуществления предпринимательской деятельности[10]. Согласно положению Гражданского кодекса Республики Казахстан, институт применимого права реализуется участниками договорных правоотношений как вовремя, так и после заключения договора, также могут и изменить в процессе его реализации[11]. При недостижении консенсуса в данном вопросе применимое право определяется на основе места жительства, нахождения, регистрации, основной деятельности того участника договорных правоотношений, который реализует значительные для договора действия[12]. Вопрос о возмещении нанесенного потребителю вреда, согласно положениям статьи 1118 Гражданского кодекса Республики Казахстан, по его выбору рассматривается на основании норм законодательства, где находится его место жительства либо место нахождения продавца, производителя или лица, реализовавшего услугу; либо государства, где была проведена услуга или покупка продукции, товара. Конечно, в данном случае у потребителя есть возможность выбора применимого права, если его права и интересы были не соблюдены другой стороной договорного обязательства. Хотя в зависимости от выбора применимого права правовое положение потребителя может быть разным. В частности, при выборе применимого права по факту места жительства самого потребителя по отношению к возмещению вреда применяется национальное законодательство Республики Казахстан относительно гарантий защиты его прав. При выборе применимого права относительно места жительства, нахождения продавца, производителя или лица, реализовавшего услугу; либо места, где была проведена услуга или покупка продукции, товара потребитель, находящийся на территории Казахстана, не может воспользоваться объемом гарантий защиты его прав, установленных национальным законодательством республики. Гражданские права, закрепленные в Конституции Республики Казахстан, также не будут рассмотрены, так как правовой статус потребителя будет рассматриваться на основе положений законодательства другого государства. Поэтому положения упомянутых выше Договора о ЕАЭС и акта о взаимодействии и сотрудничестве в отношении Республики Казахстан и ЕС13 определяют актуальность сближения национального законодательства со стандартами охраны прав потребителей при осуществлении трансграничной торговой деятельности и формирования между государствами-участниками союза рынка товаров, продукции и услуг.

Вступая в договорные обязательственные отношения, потребителю, находящемуся в Казахстане, должны быть представлены гарантии обеспечения объема прав, определенных законодательством страны, которые

[10] п.15 ст.1. Закон Республики Казахстан от 4 мая 2010 года №274-IV. О защите прав потребителей// URL: https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z100000274_ (дата обращения: 12.02.2024).

[11] п.4 ст.1112. Кодекс Республики Казахстан от 1 июля 1999 года №409. Гражданский кодекс Республики Казахстан (Особенная часть) // URL: https://adilet.zan.kz/rus/docs/K990000409_ (дата обращения: 15.02.2024).

[12] п.4 ст.1113. Кодекс Республики Казахстан от 1 июля 1999 года №409. Гражданский кодекс Республики Казахстан (Особенная часть) // URL: https://adilet.zan.kz/rus/docs/K990000409_ (дата обращения: 15.02.2024).

[13] Закон Республики Казахстан от 25 марта 2016 года №475-V ЗРК. О ратификации Соглашения о расширенном партнерстве и сотрудничестве между Республикой Казахстан, с одной стороны, и Европейским Союзом и его государствами-членами, с другой стороны // URL: https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z1600000475 (дата обращения: 17.02.2024).

невозможно будет уменьшить или сократить положениями законодательства страны производителя, продавца, услугодателя либо страны приобретения продукции или оказания услуги. В части определения применимого права не происходит ухудшения положения потребителя при сопоставлении с гарантиями охраны, установленной положениями национального законодательства. Поэтому установление единых стандартов и подходов относительно охраны прав потребителей не должно вести к уменьшению или лишению потребителя иных гарантий защиты, установленных национальным законодательством государства, чьим гражданином он является либо проживает.

В этой связи интересен законодательный опыт страны, являющейся участником ЕАЭС, относительно охраны прав потребителей. Гражданское законодательство Российской Федерации в вопросе выбора применимого права устанавливает обязательность сохранения за потребителем всего объема гарантий охраны его прав, определенных законодательством государства, в котором он проживает. Тем самым подчеркивается императивность норм данного законодательства при регулировании договорных обязательственных отношений, которые определяют в качестве основного фактора в установлении применимого права место жительства потребителя. Данные положения применяются к договору в зависимости от его вида, где участниками выступают потребитель и предприниматель иного государства как профессиональная сторона данных правоотношений14. Упор в статье Гражданского кодекса Российской Федерации направлен на место жительства потребителя относительно деятельности предпринимателя, который может находится в данном месте либо быть связанным с ней при осуществлении предпринимательства. Установленная таким образом система охраны прав потребителя применима в большинстве случаев в области электронной торговли, при заключении потребительских договоров между сторонами из разных государств15. При этом императивность выбора применимого права16 не применяется в отношении договорных обязательств при осуществлении перевозки и реализации работ, услуг, если это условие договора должно быть исполнено не в государстве, которое является местом жительства потребителя [12]. В данном отношении потребитель сам осуществил действия по нахождению другого участника для вступления в договорные правоотношения, при этом последний участник не выходил на рынок того государства, где находится место жительства потребителя.

Заключение

Использование императивности норм законодательства государства - места жительства потребителя является ущемлением прав другого участника договорных обязательств. Определение применимого права в данных договорных правоотношениях не может лишать потребителя от гарантированного объема прав, установленного нормами законодательства государства, которое бы было применимо, если об этом не оговорено в договоре, в частности, страны нахождения или жительства продавца, производителя или услугодателя. Поэтому анализируя нормы гражданского законодательства Российской Федерации необходимо отметить, что они гарантируют потребителям систему охраны прав на основе европейских стандартов. При этом процесс установления наднационального правового регулирования и гармонизация законодательства стран-участников союза может сократить гарантированный объем прав потребителя.

Таким образом, возникает необходимость внесения в действующее гражданское законодательство Казахстана положений относительно определения императивности гарантий охраны прав потребителя, когда сторонами потребительского договора рассматривается вопрос о применимом праве при возникновении спорных ситуаций при реализации договорных обязательств. Данное изменение соответствует положениям Акта о взаимодействии и сотрудничестве в отношении Республики Казахстан и ЕС относительно соответствия норм национального законодательства европейским стандартам в части обеспечения охраны прав потребителей. В этом отношении определение базовых стандартов в области охраны

[14] ст.1112. Кодекс Республики Казахстан от 1 июля 1999 года №409. Гражданский кодекс Республики Казахстан (Особенная часть) // URL: https://adilet.zan.kz/rus/docs/K990000409_ (дата обращения: 15.02.2024).

[15] Rights of consumers – URL: https://www.toppr. com/guides/economics/consumer-rights/rights-of-consumers/ (date of reference: 05.02.2024)

[16] п.3 ст.1212. Гражданский кодекс Российской Федерации. Часть первая от 30 ноября 1994 года № 51-ФЗ // URL: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=30396612 (дата обращения: 18.02.2024).

прав потребителей, устанавливающих императивный характер норм, которые запрещают ухудшение правового положения потребителей, в рамках ЕАЭС может привести к повышению потребительской активности граждан государств- участников, а также развитию экономики ЕАЭС и внутреннего рынка.

Вклад авторов

Аннотация, введение, материалы и методы, обсуждение, заключение, литература, транслитерация и инфо об авторах написаны *Исмаиловой Б.Ш.* Кроме того, обработка статистических данных, изучение библиографических источников были проведены *Сагиевой Г.К.*

ЛИТЕРАТУРА

1. Рафалюк Е.Е. Международная интеграция: методологические проблемы исследования // Журнал российского права. - 2014. - № 3. - С. 42-52.

2. Беликова К.М. БРИКС: формы и методы институциализации (выбор направления развития на основе анализа сходных действующих структур). Информационное обеспечение БРИКС // Стратегия России в БРИКС: цели и инструменты // URL: https:// elibrary.ru/ykavoz?ysclid=lt1 hes8d4f6155431 (дата обращения: 16.01.2024).

3. Кудина С.А., Чернова Г.Ш. Понятие потребительских договоров и их особенности // Пробелы в российском законодательстве. - 2014. - № 5. - С. 84-88.

4. Национальные особенности и перспективы унификации частного права стран БРИКС: учебник: в 2 т. - Т. 1 // под ред. д.ю.н., проф. К.М. Беликовой. – М.: РУДН, 2015. - 595 с. // URL: https://nkibrics.ru/ system/asset_publications/data/5621 (дата обращения: 20.01.2024).

5. Бадаева Н.В., Лашина М.В. Договорный режим имущества супругов в странах ЕАЭС (на примере России, Белоруссии и Казахстана // Вестник Волгоградского государственного университета. Серия 5, Юриспруденция. – 2015. - № 4 (29). - С. 175-180.

6. Богдан В.В. Компенсация морального вреда как способ защиты прав потребителей: проблема эффективности // Бизнес в законе. Экономико- юридический журнал. - 2014. - № 1. - С. 50-53.

7. Проблемы унификации международного частного права: монография // отв. ред. А.Л. Маковский, И.О. Хлестова. – М.: ИД «Юриспруденция», 2012. - 488 с.

8. Муратова О.В. Направления и пределы гармонизации частного права в условиях региональной экономической интеграции // Журнал российского права. - 2015. - № 12. - С. 139-149.

9. Право Евразийского экономического союза: учебник // под ред. Кашкина С.Ю. – СПб.: Проспект, 2016. - 192 с.

10. Агунькина Я.П., Перетрухина Н.А. Правовое регулирование защиты прав потребителей на маркетплейсах // Молодой учёный». - 2024. - № 13 (512). – С.71-73.

11. Васильева А. В. Проблема соблюдения прав потребителей в условиях дистанционной торговли через маркетплейсы // Вестник Сибирского института бизнеса и информационных технологий. - 2024. - Т. 13. - № 1. – С. 139-145.

12. Sahoo Sh., Chatterjee A. Consumer protection - problems and prospects // URL: https:// www.researchgate.net/publication/228237355 (date of reference: 05.02.2024).

REFERENCES

1. Rafaljuk E.E. Mezhdunarodnaja integracija: metodologicheskie problemy issledovanija // Zhurnal rossijskogo prava. - 2014. - № 3. - S. 42-52.

2. Belikova K.M. BRIKS: formy i metody institucializacii (vybor napravlenija razvitija na osnove analiza shodnyh dejstvujushhih struktur). Informacionnoe obespechenie BRIKS // Strategija Rossii v BRIKS: celi i instrumenty // URL: https://elibrary.ru/ykavoz?ysclid=lt1 hes8d4f6155431 (data obrashhenija: 16.01.2024).

3. Kudina S.A., Chernova G.Sh. Ponjatie potrebitel'skih dogovorov i ih osobennosti // Probely v rossijskom zakonodatel'stve. - 2014. - № 5. - S. 84-88.

4. Nacional'nye osobennosti i perspektivy unifikacii chastnogo prava stran BRIKS: uchebnik: v 2 t. - T. 1 // pod red. d.ju.n., prof. K.M. Belikovoj. – M.: RUDN, 2015. - 595 s. // URL:

https://nkibrics.ru/ system/asset_publications/data/5621 (data obrashhenija: 20.01.2024).

5. Badaeva N.V., Lashina M.V. Dogovornyj rezhim imushhestva suprugov v stranah EAJeS (na primere Rossii, Belorussii i Kazahstana // Vestnik Volgogradskogo gosudarstvennogo universiteta. Serija 5, Jurisprudencija. – 2015. - № 4 (29). - S. 175-180.

6. Bogdan V.V. Kompensacija moral'nogo vreda kak sposob zashhity prav potrebitelej: problema jeffektivnosti // Biznes v zakone. Jekonomiko- juridicheskij zhurnal. - 2014. - № 1. - S. 50-53.

7. Problemy unifikacii mezhdunarodnogo chastnogo prava: monografija // otv. red. A.L. Makovskij, I.O. Hlestova. – M.: ID «Jurisprudencija», 2012. - 488 s.

8. Muratova O.V. Napravlenija i predely garmonizacii chastnogo prava v uslovijah regional'noj jekonomicheskoj integracii // Zhurnal rossijskogo prava. - 2015. - № 12. - S. 139-149.

9. Pravo Evrazijskogo jekonomicheskogo sojuza: uchebnik // pod red. Kashkina S.Ju. – SPb.: Prospekt, 2016. - 192 s.

10. Agun'kina Ja.P., Peretruhina N.A. Pravovoe regulirovanie zashhity prav potrebitelej na marketplejsah // Molodoj uchjonyj». - 2024. - № 13 (512). – S.71-73.

11. Vasil'eva A. V. Problema sobljudenija prav potrebitelej v uslovijah distancionnoj torgovli cherez marketplejsy // Vestnik Sibirskogo instituta biznesa i informacionnyh tehnologij. - 2024. - T. 13. - № 1. – S. 139-145.

12. Sahoo Sh., Chatterjee A. Consumer protection - problems and prospects // URL: https://www.researchgate.net/publication/228237355 (date of reference: 05.02.2024).

ӘОЖ 342.7
ҒТАМР 10.07.75

ХАЛЫҚҚА ОНЛАЙН-ПЛАТФОРМАМЕН ТЕГІН ЗАҢ КӨМЕГІН КӨРСЕТУ: ПРОБЛЕМАЛАР МЕН ПЕРСПЕКТИВАСЫ

Әсия Әлімғазықызы Дәулетханова
Заң ғылымдарының кандидаты, «Астана медициналық университеті» КеАҚ Медициналық құқық және этика кафедрасының доценті; Астана қ., Қазақстан Республикасы; e-mail: asiyada@gmail.com; ORCID: https://orcid.org/0000-0003-1309-3560

Аннотация. *Мақалада кешенді онлайн-платформаны құруға және оның пайдаланылуына талдау жасалған, сонымен қатар адамдар үшін құқықтық көмек көрсету қолжетімділігі мен сапасын арттырудағы оның әлеуеті сипатталады. Құқықтық көмек көрсету жүйесіндегі қолданыстағы онлайн платформалардың функциялары, кәсіби құқықтық көмекке тегін қолжетімділікті қамтамасыз етуі қарастырылады. Қазақстанда цифрлық технологиялардың қарқынды дамуы мен мемлекеттік қызметтердің толық цифрлануы жағдайында халыққа құқықтық қызмет көрсету үшін инновациялық онлайн платформаны құру қажеттілігі негізделген. Бұл платформаның қызметі алдағы уақытта әрбір адам мен азаматқа кәсіби заң көмегін алуға және білікті заң көмегін алуға деген Қазақстан Республикасының Конституциясында бекітілген құқықты жүзеге асыру мүмкіндігін қамтамасыз етуге бағытталады.*

Платформа білім беру мекемелерімен және мемлекеттік порталдармен интеграцияланады, заң қызметтеріне тегін қол жеткізуді қамтамасыз етеді. Сонымен қатар, жеке деректерді қорғау және киберқауіпсіздік мәселелерін ескеру маңызды, өйткені цифрлық технологияларды қолданудың артуы деректердің өсуі және кибератакалар тәуекелін арттырады, бұған әлем бойынша миллиондаған адамдар күн сайын кездесіп отыр. Осылайша, анық нормативтік-құқықтық негіздерді әзірлеу және елдер арасында ынтымақтастық алдыңғы қатарлы технологияларды, мысалы, жасанды интеллект пен процестерді автоматтандыруды бейімдеу және енгізу процесін жылдамдатуы мүмкін.

Мақала жобалық зерттеу жұмыстары аясында дайындалған. Зерттеудің мақсаты білім беру қызметі мен автоматтандырылған заң көмегін біріктіретін онлайн-платформаны әзірлеу және қолданысқа енгізу болып табылады, осы арқылы Қазақстанда білікті заң көмегіне қол жеткізуді жақсартуға және құқықтық мәдениетті арттыруға қол жеткізуге болады деп күтіледі. Сонымен қатар, заң көмегін көрсетуге қатысты ұқсас онлайн-платформалардың шетелде қолдану тәжірибесі талданады және олардың Қазақстан жағдайына бейімделуі зерттеледі. Мақалада онлайн платформаның Қазақстандағы құқықтық ортаға әсерін өзгерту жолдары жан-жақты қарастырылған, сондай-ақ жаңа форматтағы заң қызметтерін ұсынудың проблемалары мен перспективалары зерттеледі.

Түйінді сөздер: *тегін заң көмегі, білікті заң көмегі, конституциялық кепілдіктер, цифрлық технологиялар, онлайн-платформа, заң қызметтерінің қол жетімділігі, «pro bono» қағидаты, халықтың құқықтық санасы, AI нейро смарт платформасы, цифрлық коммуникация.*

ОКАЗАНИЕ БЕСПЛАТНОЙ ЮРИДИЧЕСКОЙ ПОМОЩИ НАСЕЛЕНИЮ НА ОНЛАЙН-ПЛАТФОРМЕ: ПРОБЛЕМЫ И ПЕРСПЕКТИВЫ

Даулетханова Асия Алимгазиевна
Кандидат юридических наук, доцент кафедры медицинского права и этики НАО «Медицинский университет Астана»; г. Астана, Республика Казахстан; e-mail: asiyada@gmail.com; ORCID: https://orcid.org/0000-0003-1309-3560

Аннотация. *Статья посвящена анализу создания и использования комплексной онлайн-платформы, описывается ее потенциал в повышении доступности и качества юридической помощи для каждого человека и гражданина. Рассмотрены функции существующих цифровых платформ в системе оказания юридической помощи, обеспечивающих бесплатный доступ к квалифицированной юридической помощи. В условиях стремительного развития цифровых технологий в Казахстане и полной цифровизации государственных услуг становится очевидной необходимость создания инновационной онлайн платформы для оказания юридических услуг населению. Эта платформа обеспечит каждому доступ к профессиональной помощи и возможность реализации своих конституционных прав на получение квалифицированной юридической помощи.*

Платформа будет интегрирована с образовательными учреждениями и государственными порталами, обеспечивая бесплатный доступ к юридическим услугам. Вместе с тем, важно учитывать вопросы защиты персональных данных и кибербезопасности, так как рост использования цифровых технологий повышает риск утечек данных и кибератак, с чем сталкиваются ежедневно миллионы людей по всему миру. Таким образом, разработка чётких нормативно-правовых рамок и сотрудничество между странами могут ускорить процесс адаптации и внедрения передовых технологий, таких как искусственный интеллект и автоматизация процессов.

Статья подготовлена в рамках проектного исследовательского труда. Цель исследования заключается в разработке и внедрении онлайн-платформы, которая объединяет обучающий сервис и автоматизированную систему юридической помощи, с целью улучшения доступа к квалифицированной юридической помощи и повышения правовой культуры в Казахстане. Также в работе анализируется передовой зарубежный опыт использования цифровых онлайн-платформ и их адаптация к условиям Казахстана. В статье представлен всесторонний обзор того, как цифровизация может изменить правовую среду в Казахстане, а также исследуются проблемы и перспективы предоставления юридических услуг в новом формате.

Ключевые слова: *бесплатная юридическая помощь, квалифицированная юридическая помощь, конституционные гарантии, цифровые технологии, онлайн-платформа, доступность правовых услуг, принцип «pro bono», правосознание населения, AI нейро смарт платформа, цифровая коммуникация.*

PROVIDING FREE LEGAL AID TO THE PUBLIC: ISSUES AND PROSPECTS

Dauletkhanova Assiya Alimgazievna
Candidate of Jurisprudence, Associate Professor of the Department of Medical Law and Ethics of NAO «Astana Medical University»; Astana c., Republic of Kazakhstan;
e-mail: asiyada@gmail.com; ORCID: https://orcid.org/0000-0003-1309-3560

Abstract. *The article focuses on the development and utilization of a comprehensive online platform aimed at enhancing the accessibility and quality of legal assistance for citizens. It examines the functions of existing digital platforms in the legal assistance sector that facilitate free access to qualified legal support. Given the rapid advancement of digital technologies in Kazakhstan and the full digitalization of government services, there is a significant need for an innovative digital platform to provide legal assistance to citizens. This online platform will ensure that every citizen has access to professional legal help, thereby enabling them to exercise their constitutional right to receive qualified legal assistance.*

The platform will be integrated with educational institutions and government portals, providing free access to legal services. At the same time, it is important to consider issues of personal data protection and cybersecurity, as the increase in the use of digital technologies raises the risk of data breaches and cyberattacks, which millions of people around the world face daily. Therefore, developing clear regulatory frameworks and fostering cooperation between countries can accelerate the process of adapting and implementing advanced technologies such as artificial intelligence and process automation.

This article is part of a project-based research initiative aimed at developing and integrating an online platform that combines both educational services and an automated legal assistance

system. The objective is to enhance access to qualified legal support and promote legal literacy in Kazakhstan. The article also explores international experiences with digital online platforms and discusses their adaptation to the specific context of Kazakhstan. Furthermore, it provides a comprehensive analysis of the potential transformative impact of digitalization on legal frameworks in Kazakhstan, while examining the challenges and opportunities associated with delivering legal aid through this new format.

Keywords: *free legal assistance, qualified assistance, constitutional guarantees, digital technologies, online platform, accessibility of legal services, principle «pro bono», public legal awareness, AI Neuro Smart Platform, digital communication.*

DOI: 10.52026/2788-5291_2025_80_2_226

Кіріспе

Қазақстан Республикасында тегін заң көмегі жүйесін дамыту арқылы сот төрелігіне баршаның қол жеткізуін AI (artificial intelligence, жасанды интеллект, бұдан әрі - AI) цифрлық мүмкіндіктерімен жетілдіру нейро смарт платформасының ғаламдық трендіне сай келеді. Осы уақытқа дейін мемлекет баршаға қол жетімді тегін заң көмегін көрсетудің нақты әрі өзекті жүйесін құра алған жоқ.

Тегін заң көмегі одан да көбірек қолжетімді болуы үшін Қазақстанда оның цифрлық контурының белсенді қалыптасуы және біртұтас ақпараттық кеңістікті құру жүргізіліп жатыр. Себебі, белгілі болғанындай сот төрелігіне қол жетімділік демократия мен заң үстемдігінің негізгі элементтерінің бірі болып табылады [1, с. 151]. Жалпы, отандық құқық жүйесі жұмысына цифрлық технологияларды енгізу баяғыда басталған. Алайда бұл процесс жылдам қарқынмен жүрмей келеді. Ол әрбір адамның құқық стандарттарына сәйкес өз құқықтарын қорғау қабілетін болжайды. Мұндай жүйе адам мен азаматтарға заң көмегіне қол жеткізуді қамтамасыз етіп қана қоймайды, сонымен қатар құқықтық сауаттылықты дамытуға, өз құқықтары туралы жақсы хабардар болуға және т. б. ықпал етеді. Осы зерттеу жұмысында Қазақстанның сот және құқық қорғау жүйелерінде AI енгізілу мүмкіндіктері мен тәуекелдерін зерттеуге талпыныс жасалады. Негізгі мақсат - цифрландырудың халықаралық тәжірибесін талдап, ең сәтті тәжірибелерді анықтау және оларды Қазақстанның жағдайына бейімдеу. Зерттеу аясында елдегі құқықтық салада онлайн платформаларды дамытуға қатысты ұсынымдар жасалады, бұл құқықтық жүйенің модернизациялануына ғана емес, сонымен қатар Қазақстанның әлеуметтік-экономикалық дамуына да оң әсерін тигізбек.

Материалдар мен әдістер

Мақаланы жазу барысында ақпаратты жүйелі зерттеуге талдау жасау әдісі, Қазақстандағы тегін заң көмегін көрсетудің даму үдерісі мен шетел тәжірибесіне салыстырмалы әдіс, даму жолына қысқаша шолудың тарихи әдісі, сонымен қатар кешенді түрде зерттеудің салыстырмалы-құқықтық, формалды-құқықтық, анализ және синтез сияқты әдістері де қолданылды.

Талқылау және оның нәтижелері

Халыққа өтеусіз негізде көрсетілетін заң көмегінің идеясы негізінде жақсы бастама. Сенімді заң көмегін қалай алуға болады? Іс жүзінде тегін білікті заң қызметін көрсетуді жүзеге асыру шешуге қиын болатын бірқатар мәселелерге тап болуда. Мәселен, Әділет министрлігінің бастамасымен «Адвокаттық қызмет және заң көмегі туралы» 2018 жылғы 5 шілдедегі ҚР Заңының 24-бабын жүзеге асыру аясында «Ұлттық ақпараттық технологиялар» акционерлік қоғамы «Е-Заң көмегі» Заң көмегінің бірыңғай ақпараттық жүйесін әзірледі. Бұл жүйенің мақсаты халыққа онлайн білікті заң көмегін тегін көрсету болып айқындалған.

Алайда, іс жүзінде, бұл жүйе қол жетімді әрі сапалы қызметтер көрсете алмауда, ол туралы eup.adilet.gov.kz сайтындағы көптеген пікірлер арқылы көз жеткізуге болады. Сайтта пайдаланушылар қалдырған пікірлерге сүйенсек, сайт жұмысының бақылаусыздығы, көмек тегін көрсетіледі деп жазылса да заңгерлердің төлем талап ететіндігі, қазақ тілінде кеңес алудың қиындығы, кері байланыстың жоқтығы, кеңестің мүмкін еместігі, сапасыздығы, 1414 бірыңғай нөмері арқылы консультацияларға қол жеткізудің қиындығы және т.б. келеңсіздіктер туралы айтылған[1]. Бұл қызметті «Zan komegi» мобильдік қосымшасы арқылы да алуға болады ол үшін

[1] *«Е-Заң көмегі» Заң көмегінің бірыңғай ақпараттық жүйесі // URL: https://eup.adilet.gov.kz/#/cabinet/feedbacks (жүгінген күні 27.12.2024).*

Play Market не App Store арқылы қосымшаны жүктеп, жеке деректерді енгізіп, тіркелу қажет[2]. Алайда, аталған көмек тек заңнамада белгіленген нақты шарттар жүзеге асқан жағдайда ғана белгілі бір субъектілерге ұсынылуы мүмкін.

Ал, отандық құқықтық жүйені өрістету барысында пайдаланылатын негізгі қағидаттар заң шығарушылық барысында айқындалған. Мысалы, Қазақстан Республикасы Конституциясының 13-бабының 3-тармағы арқылы әрбір адамның кәсіби заң көмегін алуға құқық иеленуін [2, с. 128] қамтамасыз ететін тетіктер белгіленген. Сонымен қатар, 2018 жылғы 5 шілдедегі «Адвокаттық қызмет және заң көмегі туралы» Қазақстан Республикасы Заңының 14-бабында[3] атап көрсетілгендей, осы құқықтық нормаларды іске асырудың негізгі мақсаттары айқындалған. Ескерту ретінде, айтарымыз заң көмегінің көрсетілуі тек Қазақстан Республикасының заңнамасында және басқа да заң актілерінде көзделген ерекше жағдайларда ғана тегін жүзеге асырылуы мүмкін екендігі.

Қазақстан Республикасының «Адвокаттық қызмет және заң көмегі туралы» Заңының 26-бабына сәйкес, мемлекет кепілдік берген заң көмегін құқықтық ақпарат беру түрінде тегін алу құқық субъектілерінің, атап айтқанда, жеке және заңды тұлғалардың ерікті құқығы болып табылады. Бұл құқықтың негіздемесі мен базалық сипаттамасы Азаматтық және саяси құқықтар туралы халықаралық пактінің 14.3.d) бабында дәйектелген, онда әрбір тұлғаның заңдық қорғанысқа ие болу құқығы нақтыланған. Аталмыш бапта атап көрсетілгендей, адамның өзіне тағайындалған қорғаушының қызметтерін пайдалануға, сондай-ақ, егер олар қорғаушының қызметіне ақы төлеуге қаражаты болмаса, оның көмегін ақысыз алу мүмкіндігі қамтамасыз етілген. Осылайша, әділ сот процесінен тыс қалмау, сондай-ақ заңмен қамтамасыз етілген құқықтық құзыреттті жүзеге асыру мақсатында, мемлекет тарапынан заң көмектерінің берілуі арқылы адамның құқықтық қорғалуы жүзеге асырылады.»[4] деп бекітілген. Адам құқықтары жөніндегі Еуропалық Конвенцияның 6.3 (c) бабында да егер адамның «адвокат үшін төлейтін қаражаты болмаса» және «егер әділсот мүдделері соны талап етсе» [3], адамның тегін заң көмегін алу құқығы тұжырымдалған. Осы базалық құқық негізінде ҚР азаматтарына мемлекет кепілдік берген заң көмегі ұсынылады. Мемлекет кепілдік берген азаматтық істер бойынша ақысыз заң көмегінің екі түрі бар.

Бірінші түрі – құқықтық кеңес беру. Мұндай кеңес беру ауызша және/немесе жазбаша кеңес беруді қоса алғанда, жазбаша нысандағы өтініштерді, шағымдарды, құқықтық сипаттағы басқа да құжаттарды жасауды қамтиды.

Екінші түрі – сотта өкілдік ету. Мұндай нысандағы көмек соттарда, мемлекеттік органдарда және мемлекеттік емес ұйымдарда жеке тұлғалардың мүдделерін қорғауды және ұсынуды қамтиды. Талап қоюшы да, жауапкер де заң көмегін және басқа шығындарды төлеуден босатылуы мүмкін.

Тегін заң көмегінің әрбір түрі үшін мемлекет алу тәртібін айқындады және оны алуға құқығы бар адамдардың санаты белгіленді. Кейбір жағдайларда жүгінген қазақстандық өтеусіз құқықтық кеңес беруге және сотта одан әрі өкілдік етуге, ал басқаларында – тек құқықтық кеңес беруге құқылы.

Мемлекет тарапынан кепілдік берілген заң көмегі тегін көрсетілуімен қатар, жеке тұлғалар тарапынан, атап айтқанда бизнес қауымдастық өкілдерінің әлеуметтік жауапкершілік тұрғысынан да тегін көмек көрсетілетін жағдайлар бар екендігі қуантады. Мәселен, Интернет желісінде жеке заң фирмалары: «Заң кеңесшілері палатасы», «Правовой альянс - Юрправокөмек», «Знамя Фемиды», «JurGuru» және т.б. өздерінің жарнамаларын орналастырған.

Тәжірибе көрсетіп отырғанындай, нәтижесінде, аталған құқықтық институт қоғамның бүгінгі қарқынды әрі заманауи талапқа сай даму жағдайында мазмұндық та, техникалық та жағынан шебер жетілдіруді аса қажет етеді. Сонымен қатар, конституциялық кепілдік берілген заң көмегіне әрбір тұлғаның барынша қол жеткізу қажеттілігі бірнеше факторлар арқылы өз өзектілігін айқын міндеттермен қоса тұжырымдайды:

- біріншіден, қоғамдық құқықтық мәдениеттің жеткіліксіз деңгейі және құқық

[2] *Как найти адвокатов / юридических консультантов и получение онлайн консультаций // URL: https://egov.kz/cms/ru/articles/legal_relations/kak-nayti-advokatov (дата обращения: 08.01.2025).*

[3] *«Адвокаттық қызмет және заң көмегі туралы» Қазақстан Республикасының Заңы 2018 жылғы 5 шілдедегі № 176-VI ҚРЗ // URL: https://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z1800000176 (жүгінген күні: 23.12.2024).*

[4] *Азаматтық және саяси құқықтар туралы халықаралық пактіні ратификациялау туралы Қазақстан Республикасының 2005 жылғы 28 қарашадағы № 91 Заңы // URL: https://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z050000091_ (жүгінген күні: 26.12.2024).*

саласында арнайы білімі бар тұлғалардың жедел көмекке деген сұранысының артуымен байланысты.

- екіншідіден, табыстың төмен деңгейі көптеген адамдардың білікті құқықтық көмекке жүгінуін қиындататын фактор болып табылады, өз кезегінде, құқықтық көмек ақысыз берілмеген жағдайда, бұл көмекке қол жеткізуі шектеледі.

Ал инновациялық онлайн платформа арқылы көрсетілетін заң көмегінінің түпкілікті айырмашылығы - барлық санаттағы адамдарға көрсетілетін нысанында.

Біріншіден, мұндай заң көмегі тегін көрсетіледі. Көмек тек тегін ғана емес, сонымен қатар білікті болуы оның ажырамас талабы. Тегін заң көмегінің құрамдас бөліктері бірнешеу: ол сұқбат, клиенттерге кеңес беру, құқықтық позицияны талдау, құрастыру, процестік құжаттарды, кәсіби этиканы сақтау. Осының барлығын цифрлық технологияларды қолдана отырып жүргізу, әлдеқайда сәтті нұсқа деп пайымдаймыз. Заң көмегі уақыттың шындығына сәйкес келуі керек, сонда ғана ол тиімді болады.

Серпінді жылдам дамып жатқан әлемде, кез келген жағдайда құқықтық мәселелер кенеттен туындауы мүмкін. Сондай жағдайда онлайн режимінде тегін заң кеңесін алу мүмкіндігі жай ғана ыңғайлылық емес, қажеттілік болып табылады. Жол-көлік оқиғасы, жылжымайтын мүлік, еңбек даулары немесе мұра мәселелері болсын, әрқайсымыз кәсіби кеңес өте маңызды болатын жағдайға тап болуымыз әбден мүмкін. Бұл тұрғыда заң көмегін тегін ұсынатын онлайн қызметтер қажетсіз шығындар мен уақытты жоғалтпай сараптамалық қолдау көрсету арқылы алдыңғы қатарға шығады.

Бүгінгі күнге дейін Қазақстанда адвокат-мамандарды құқықтық дауларға тарту – адам мен азаматтың жеке мүдделерін толық қорғау қажеттілігіне орай қызмет түрін көрсетумен байланысты болып келді. Алайда, тәжірибе көрсетіп отырғандай, жалпы жұртшылықтың қалтасы жұқа болып не қаржы үнемдеу үшін заң көмегіне жүгінуден аулақ болуға тырысады, әрі іс жүзінде бұл үлкен шығындарға алып келетіндігі мәлім. Тіпті заңгер мамандығы бар азаматтардың өзі бір жағынан, заңнамадағы өзекті өзгерістерге әрдайым ілесе бермейді, екінші жағынан мамандану саласы сәйкес келмеуі мүмкін, сондықтан білікті маманның кеңесін алу зәрулігі туындайды. Осындай жағдайларда тегін, сауатты, қол жетімді заң кеңесін қайдан және қалай алуға болады?

Сондықтан, адамдардың түрлі жағдайларға тап болғанында, бірақ нарық жағдайында заң көмегіне ақы төлеу мүмкіндігі шектеулі және құқықтық мәселелерді шешуге тура келгенде өзі қол жетімді әрі жылдам шешім қабылдауға көмектесетін Е-қосымшаның болуы аса өзекті тақырыптардың бірі.

Қоғамдық пайдалы мақсаттарға қол жеткізу жолында заң көмегін «Pro bono» қағидаттары бойынша көрсету идеясы көпшіліктің қолдауына ие болатын жоба деп пайымдаймыз. Бұл платформаны іске асыру арқылы әлеуметтік және қоғамдық аспектілерді бірмезгілде жүзеге асыру көзделеді. Мысалы, заң қоғамдастығының назарын өзекті әлеуметтік мәселелерге аудару арқылы заң саласының қол жетімділігін жаңа деңгейге алып шығуға болады. Таяу болашақта жаңа заң көмегі платформасы коммуникацияны жақсартудың, өзекті ақпарат алудың және елдегі заң көмегінің деңгейін арттырудың маңызды құралы болмақ.

Бұл бірлескен жұмысты нәтижелі ету үшін идеялар мен үздік тәжірибелермен бөлісуге арналған бірегей платформа құрылады. Бұл мақсатқа жету үшін Қазақстанда білікті заң көмегіне қолжетімділікті жақсарту және құқықтық мәдениетті арттыру үшін оқыту сервисі мен заң көмегінің автоматтандырылған жүйесінің өзара әрекеттесу мүмкіндіктерін дамытуды және кеңейтуді біріктіретін онлайн-платформаны әзірлеу және оны қолданысқа енгізу қажет. Мұндай платформа заң қызметтеріне тегін қол жеткізуді қамтамасыз ете отырып, білім беру мекемелерін және мемлекеттік порталдарды біріктіретін болады. Ұсынылып отырған бірегей онлайн платформа жүйесіне сәйкес заң қызметтерін көрсету механизмі, бір жағынан, адвокаттар алқалары, заң кеңселері, сондай-ақ жеке практикамен айналысатын заңгерлерді қамтитын көпжақты құрылыммен белгіленеді, ал екінші жағынан, заң клиникаларының бірлескен қызметі арқылы жүзеге асырылады. Бұл екі топтың қызметтері құқықтық көмек көрсету нарығында бәсекелестікке ұшырамай, керісінше, өзара толықтырушы рөл атқаратын болады деп пайымдаймыз.

Қазіргі таңда тегін заң көмегін ұйымдастыру жүйесі көптеген мемлекеттерде, атап айтқанда, Австрия, Австралия, Албания, Бельгия, Ұлыбритания, Нидерланд, Германия, Дания, Израиль, Канада, Португалия, Солтүстік Ирландия, АҚШ, Финляндия, Франция, Швеция, Ресей, Қырғызстан, Оңтүстік Африка Республикасы, сондай-ақ Еуропалық Одаққа мүше барлық

елдерде кеңінен қолданылуда. Бұл тәжірибе құқықтық қолжетімділікті арттыру, азаматтардың құқықтық мәдениетін дамыту, сондай-ақ құқық қорғау жүйесін құрудағы әлеуметтік теңдікке қол жеткізу бағытында маңызды рөл атқаруда.

Осыған ұқсас интеллектуалды құқықтық консультация жүйелері Швеция мен Данияда іске асырылған, нақты айтқанда, олар AI-ға негізделген жүйеде азаматтарға бастапқы заң кеңесін беретін автоматтандырылған чат-боттар мен виртуалды көмекшілер арқылы жүзеге асырылған. Өз кезегінде, ТМД мемлекеттері әлем бойынша AI-ды сот процестерін оңтайландыру, құқыққа қолжетімділікті кеңейту және сот шешімдерінің дәлдігін арттыру үшін пайдаланып жатыр. Бұл тенденция Нидерланды, Франция, Ұлыбритания, АҚШ және Қытай сияқты елдерде айқын байқалады, өйткені AI басқарған ұлттық жүйелер сот пен құқық қорғау органдарына сәтті енгізілген.

Бұл жаңалықтар сот процестерінің тиімділігін арттырып қана қоймай, соттарға әкімшілік жүктемені төмендетіп, сот шешімдерінің сапасын жақсартады. Батыс Еуропа, Оңтүстік Америка және Канада елдерінің тәжірибесі цифрлық технологиялардың құқықтық жүйеге енгізілуінің әлеуметтік-экономикалық жағымды әсерін көрсетіп, мемлекеттік қызметтердің дамуына ықпал етіп жатыр. Қазақстан үшін орталықтандырылған цифрлық онлайн платформаларды және болжау аналитикасы жүйесін құру сияқты осындай қадамдар сот жүйесінің тиімділігін айтарлықтай арттырып, құқыққа қолжетімділікті жеңілдетуі мүмкін.

Ұлыбританиядағы болжамды полиция PredPol жүйесі ресурстарды тиімді бөлісуде, ал Франциядағы онлайн платформа Portalis құқықтық процестерді заманауи ету жөніндегі инновациялардың маңыздылығын көрсетеді. Германия мен Нидерландтағы электрондық құжат тапсыру жүйелері мен бейнеконференциялардың белсенді қолданылуы, сондай-ақ азаматтық және әкімшілік істерді цифрландыруға бағытталған бағдарламалар соттардың жұмысын жеңілдетуге және шығындарды азайтуға мүмкіндік беретінін көрсетеді. Оңтүстік Америкада Бразилиядағы EJP жүйесі сот процестерінің толық цифрландыруына, ал Аргентинадағы Access to Justice Centers бағдарламасы шалғай және тәуекелді аймақтардағы азаматтар үшін құқықтық қызметтердің қолжетімділігін жеңілдететінін айғақтайды.

Канададағы көптеген юрисдикция деңгейлері арасындағы күш-жігерді үйлестіру мен онлайн қызметтерді кеңейтудегі тәжірибе цифрландырудың кешенді тәсілді және ынтымақтасуды талап ететінін көрсетеді.

Қазақстан үшін халықаралық тәжірибені зерделеу, соның ішінде құқық қорғау саласында цифрландыруды және жасанды интеллектіні енгізу стратегиялық маңызды қадам болып табылады. Қытай, Қырғызстан, Өзбекстан және Аргентина мемлекеттерінің тәжірибесі шектелген ресурстарға қарамастан, осал топтарға құқықтық көмек көрсету үшін тиімді онлайн платформаларды құру мүмкіндігін көрсетеді. Бұл платформалар іс жүргізу мерзімдерін қысқартуға және құқықтық жүйеге сенім деңгейін арттыруға көмектеседі. Мысалы, Қытайда «Ақылды соттар» және шағымдар мен консультациялар алу үшін онлайн платформаларды белсенді түрде дамытып, құқық қорғауды ең шалғай ауылдардың тұрғындарына да қолжетімді етуге бағытталған жасанды интеллект мүмкіндіктері кеңінен пайдаланылуда.

Бүгін, Қазақстан сот жүйесінің ашықтығын арттыруға, процестік кідірістерді қысқартуға және халықтың сот төрелігіне деген сенімін нығайтуға бағытталған құқықтық саладағы белсенді реформалар сатысында тұр. Жасанды интеллект технологиялары мен онлайн-платформаларды енгізу көптеген мәселелерді шешуге қабілеті зор, оның ішінде шалғай аймақтарда білікті заңгерлердің жетіспеушілігі, құқықтық көмекке қол жеткізудің қиындығы және құжат айналымының төмен тиімділігі де өз шешімін табар еді. Ұлттық ерекшеліктерді ескере отырып, үздік әлемдік тәжірибелерді бейімдеу Қазақстанға заң үстемдігін нығайтуға және барлық адамдар үшін тең құқықтарды қамтамасыз етуге ықпал ететін цифрлық сот төрелігінің заманауи моделін жасауға мүмкіндік береді.

Аталған платформа жұмысы құқық бұзушылықтардың санын азайту, адам мен азаматтардың құқыққа қарсы әрекеттер мен әрекетсіздіктерден қорғану деңгейін арттыру, сондай-ақ кез келген адамның білікті заң көмегін алуға деген ажырамас әрі конституциялық құқығын қамтамасыз ету жолында базалық талаптарды қанағаттандырады әрі оларды тиімді іске асыру үшін жағдайлар жасауды мақсат тұтады. Бұл ретте құқықтық білім беру мен құқықтық тәрбиелеуді күшейту және азаматтардың құқықтық сауаттылығын жоғары деңгейге көтеру сияқты негізгі талаптар ескеріледі.

Платформаның құрамындағы оқыту сервисі, заң көмегі жүйесі және заңгерлердің

автоматтандырылған жұмыс процесі пайдаланушылар үшін сапалы заң қызметтеріне ыңғайлы қол жетімділікті қамтамасыз етеді. Бұл халықтың құқықтық сауаттылығын арттыруға ықпал ете отырып, халыққа құқықтық мәселелер бойынша қажетті қолдауды көрсетуге мүмкіндік береді.

Білім беру платформалары өз жұмысын бастаған жағдайда Қазақстан Республикасы азаматтарының құқықтық сауаттылығын арттыруға ықпал етеді, сонымен қатар құқық бұзушылықтардың тәуекелін және алаяқтықтың орын алу ықтималдығын айтарлықтай төмендетеді. Бұл платформалар халыққа құқықтық салада өз мүдделерін тиімді қорғауға, қолданыстағы құқықтық құралдарды қарқынды түрде қолдануға, сондай-ақ ақпараттық ресурстар мен заң көмегіне қолжетімділікті кеңейтуге мүмкіндік береді.

Жасанды интеллект негізіндегі білім беру жүйесі пайдаланушылардың индивидтік қажеттіліктеріне сәйкес оқыту мен консультацияларды жекелендіруге жол ашады. Мұндай тәсілдер материалдарды игерудің сапасын арттырып, көрсетілетін құқықтық қызметтердің тиімділігін де арттыра түседі.

Білім беру мекемелерімен тығыз интеграция, теориялық білім мен практикалық дағдылардың үйлесуін қамтамасыз ете отырып, құқықтық саладағы болашақ мамандарды даярлау сапасын едәуір жақсартады. Нәтижесінде, бұл мамандардың еңбек нарығында бәсекеге қабілеттіліктерін арттыра отырып, құқықтық білімнің жоғарғы деңгейін қалыптастырады.

Қорытынды

Зерттеу білікті заң көмегін тегін көрсету саласындағы цифрландырудың Қазақстанда құқықтық қызмет көрсету саласында ақпараттық технологияларды пайдалану практикасының қазіргі уақытта қалыптасу, жетілдіру және белсенді даму кезеңінде екенін көрсетіп отыр. Білікті заң көмегіне қол жеткізу құқығы демократиялық қоғамның басты негіздерінің кепілі болып табылады. Мұндай көмектің жоғары дәрежеде ұйымдастырылуы әрі мемлекет тарапынан қолдау жасалуы әрбір адам мен азаматтың қауіпсіздігі.

Соған орай 2026 жылға дейін мемлекет қолдауымен бірегей онлайн платформаның жасалуына және оның жемісті жұмыс істеп кетуіне әрекет жасауымыздың және жоғарыда баяндалғанның негізінде мынадай күтілетін нәтижелер мен ұсынымдарды тұжырымдауға болады:

1. Халыққа арналған инновациялық бірыңғай онлайн-платформаны дамыту, адам мен азаматтардың құқықтарын қорғау механизмдері мен құралдары, сондай-ақ Қазақстан Республикасының заңнамасын бұзғаны үшін жауапкершілік туралы ақпаратты қамти отырып, компьютер және мобильді қосымша арқылы онлайн режимінде білікті заң көмегіне тегін қол жеткізуді қамтамасыз ету маңызды міндет болып табылады. Бұл онлайн платформа азаматтарға құқықтық сауаттылықты арттыруға, құқықтық көмекке жедел қол жеткізуге және заңнамалық мәселелер жөніндегі ақпараттық ресурс ретінде қызмет етуге бағытталмақ.

2. Инновациялық онлайн-платформаның тиімді жұмыс істеуі үшін оны жоғары оқу орындарының білім беру жүйелерімен, «Азаматтарға арналған үкімет» мемлекеттік порталымен және мемлекеттің ақпараттық жүйелерімен интеграциялау, мұндағы интеграция процесі мемлекеттіу органдар уәкілдерінің келісімі негізінде іске асырылуы қажет. Ал, интеграция мүмкіндіктері платформаға түрлі мемлекеттік қызметтерге қолжетімділікті кеңейту және азаматтардың құқықтық сауаттылығын арттыру бойынша бірлескен жобаларды жүзеге асыруға мүмкіндік беретін болады.

3. Халықты құқықтық ақпаратпен толық қамтамасыз ету және құқықтық мәселелер бойынша түсіндіру жұмыстарын ұйымдастыру мақсатында заңтану саласындағы жетекші мамандардың (жоғары оқу орындарының оқытушылары, адвокаттар, заң кеңесшілері, ғылым кандидаттары, ғылым докторлары және т.б.) онлайн-консультациялары мен вебинарларын өткізу маңызды болып табылады. Аталған шаралар адам мен азаматтардың құқықтық мәдениетін қалыптастырып, олардың заңгерлік білімін арттырады.

4. Халыққа кері байланысты қамтамасыз ету мақсатында iOS/Android мобильді қосымшасында заң мәселелері бойынша халық үшін онлайн-консультант ретінде жасанды интеллектті пайдалану мүмкіндігін қарастыру. Бұл қосымша халықтың жиі кездесетін құқықтық сауалдарын шешу үшін дауыстық және мәтіндік көмекшіні интеграциялауды қамтамасыз етеді. Технологиялық шешімдер арқылы қолданушылар енгізген ақпарат негізінде деректерді талдау жәнен ұсыным жүйелерін қалыптастыру арқылы жекелеген заңгерлермен байланысу мүмкіндігін арттыру. Жасанды интеллекттің алгоритмдері қолданушының сұрау салуы бойынша ұсынылатын заңгердің мамандануы мен тәжірибесіне негізделген тізімді қалыптастыруға мүмкін-

дік береді. Нәтижесінде, азаматтар құқықтық көмекті оңай әрі тиімді түрде ала алады.

5. Сот істерінің нәтижелерін болжау құралдарын әзірлеу – бұл құқықтық қызметтер көрсету жүйесін реформалаудың маңызды аспектісі. Деректерді біріктіру негізінде сот процестерінің нәтижелерін болжауға қабілетті алгоритмдерді жасауды қарастырады. Бұл құралдар тарихи сот мәліметтерін, тараптардың қатысуын, дәлелдемелердің сапасын және өзге де факторларды ескеріп, болжау алгоритмдерін әзірлеуге бағытталған. Сот процестерінің нәтижелерін тиімді болжау азаматтардың құқықтық қауіпсіздігін арттыруға, даулы істердің уақытын қысқартуға, сондай-ақ, құқық қорғау жүйесіне іскерлік моделін енгізуге мүмкіндік береді.

6. Құқықтық дауларды шешуде жасанды интеллектінің мүмкіндіктерін пайдалану технологиялары құқықтық практиканың аса өзекті бағыттарының бірі болып табылады. Бұл технологиялар, бүгінгі күні, заңды талдау жүйелерін құру, жалпылама құқықтық рәсімдерді автоматтандыру және құқықтық ақпаратты басқару саласында кеңінен қолданылуда. Жасанды интеллекттің негізінде жатқан алгоритмдер мен машиналық оқыту модельдері, құқық қорғау органдары мен заңгерлерге негізделген дәлелдер мен аргументтерді талдауда, сонымен қатар даулардың ықтимал нәтижелерін болжауда көмегі айтарлықтай болады деп күтілуде. Осылайша, жүйелер мен құралдарды ықпалдастыру, заңгерлердің тиімді шешімдер қабылдау ықтималдығын арттырады, себебі олар даулардың динамикасын тереңірек түсінуге мүмкіндік береді. Бұл зерттеулер мен әзірлемелер, құқықтық процестің жылдамдығын және нәтижелілігін күшейте отырып, адам мен азаматтардың заңды құқықтарын қорғауға арналған стандарттарды да жақсартуға ықпалын тигізеді.

7. Сонымен қатар, еліміздегі жоғары оқу орындарының заң клиникаларының фронт-офистерін біріздендіру мен интеграциялау, атап айтқанда, Қазақстан Республикасының ЖОО-да бейінді емес мамандықтар қатарында да заң клиникаларын ашу арқылы, бірыңғай қол жеткізу және мониторинг жүйесін әзірлеу, заңдық көмек көрсетуде тиімділікті арттыруға септігін тигізеді. Мұндай шаралар студенттердің тәжірибесін байытуға, құқықтық білім мен белсенді азаматтық позицияны қалыптастыруға арналған практикалық дағдыларын жетілдіруге мүмкіндік береді.

8. Жасанды интеллект және машиналық оқыту әдістерін қолдана отырып, статистикалық талдау және болжау механизмдерін интеграциялау негізінде заңгер, адвокат немесе судья профилін қалыптастыру арқылы қаралатын істерді санаттарға бөлудің тиімді жүйесін енгізу заң саласындағы қызметкерлер үшін ақпараттық құралдар мен кәсіби шешімдерді қабылдау процесін елеулі түрде жақсарта алады. Мұндай тәсілдер, құқықтық мәліметтер базаларын және олардың статистикалық өңдеуін пайдалана отырып, іс жүргізу жұмыстарын автоматтандыру арқылы келешекте болатын атқарушылық шешімдердің ықтималдылығын бағалау құралдарын ұсынады.

9. Нақты уақыт режимінде іс жүргізудің барысын қадағалауға мүмкіндік беретін заманауи жүйеге интеграцияланған шешімдерді қолдану, өзара байланысқан платформалар арқылы, істің нәтижесінің ағымдағы ықтималдылығын анықтап, пайдаланушыларға сараптамалық ақпарат ұсыну арқылы құқық қорғау органдары мен судьялар үшін дәйекті және тиімді дәлелдемелерді жинақтауға ықпал етеді. Бұл процесс мемлекеттік органдар мен адвокаттық қауымдастық арасында ақпарат алмасуды жеделдетеді, сот ісін жүргізу ашықтығын арттырады, адам мен азаматтардың құқықтарын қорғауды нығайтады.

Осы еңбек Қазақстан Республикасы Ғылым және жоғары білім министрлігі Ғылым комитетінің қаржыландыруымен өткізілген BR24993166 «Кешенді инновациялық онлайн платформа, автоматтандырылған құқықтық көмек жүйесі және заңгерлердің жұмысын автоматтандырудың бірыңғай жүйесі» ғылыми зерттеулерді гранттық қаржыландыру бағдарламасы гранты аясында жүзеге асырылды.

ӘДЕБИЕТ

1. Какимова М.Ш. Основы теории государства и права: Учебник. - Астана: Фолиант, 2007. – 256 с.

2. Конституция Республики Казахстан: Научно-практический комментарий к Конституции Республики Казахстан / [Под редакцией И.И. Рогова [и др.]; Фонд Первого Президента РК-Елбасы, Конституционный Совет РК; М-во юстиции РК – Астана, 2018. - 640 стр. - Раздел 2, статья 13. - С. 128. (дата обращения: 17.12.2024).

3. Саяпин С. Следует ли Казахстану ратифицировать Европейскую конвенцию о защите прав человека? //URL: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=35064919&pos=5;-106#pos=5;-106 (дата обращения: 19.12.2024).

REFERENCES

1. Kakimova M.Sh. Osnovy teorii gosudarstva i prava: Uchebnik. - Astana: Foliant, 2007. – 256 s.

2. Konstitutsiya Respubliki Kazahstan: Nauchno-prakticheskiy kommentariy k Konstitutsii Respubliki Kazahstan / [Pod redaktsiei I.I. Rogova [i dr.]; Fond Pervogo Prezidenta RK-Elbasy, Konstitutsionnyi Sovet RK; M-vo yustitsii RK – Astana, 2018. - 640 str. - Razdel 2, statya 13. - S. 128. (data obrashhenija: 17.12.2024).

3. Sayapin S. Sleduet li Kazahstanu ratificirovat Yevropeiskuyu konventsiyu o zashhite prav cheloveka? // URL: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=35064919&pos=5;-106#pos=5;-106 (data obrashhenija: 19.12.2024).

УДК 342.53
ГРНТИ 10.15.35

ПРИМЕНЕНИЕ ИНСТРУМЕНТОВ ИСКУССТВЕННОГО ИНТЕЛЛЕКТА В ЗАКОНОДАТЕЛЬНОМ ПРОЦЕССЕ И КЛАССИЧЕСКАЯ ПАРАДИГМА ЗАКОНОТВОРЧЕСТВА: ПРОБЛЕМЫ ИНТЕГРАЦИИ

Саулен Нуржан[1]
Доктор философии (PhD in law), главный специалист Центра по аграрным вопросам, экологии и природоохранного законодательства Института парламентаризма; г. Астана, Республика Казахстан; e-mail: nuri_saulen@mail.ru; ORCID: https://orcid.org/0000-0002-3567-8220

Макарцев Андрей Алексеевич
Кандидат юридических наук, доцент; декан юридического факультета Новосибирского государственного университета экономики и управления; г. Новосибирск, Российская Федерация; e-mail: makarzew@mail.ru; ORCID: https://orcid.org/0000-0001-7529-2421

Тебаев Дидар Болатович
Кандидат юридических наук, ведущий научный сотрудник отдела конституционного, административного законодательства и государственного управления Института законодательства и правовой информации Республики Казахстан; г. Астана, Республика Казахстан; e-mail: tebdidar@gmail.com; ORCID: https://orcid.org/0009-0004-0248-8860

Аннотация. *Статья посвящена комплексному теоретико-правовому анализу использования технологий искусственного интеллекта (ИИ) в законодательном процессе и их влияния на классическую парадигму законотворчества. Авторы исходят из того, что цифровая трансформация современного общества требует переосмысления устоявшихся моделей принятия нормативных решений, в том числе методов, принципов и процедур законотворчества. Особое внимание уделяется анализу зарубежного опыта применения ИИ при подготовке проектов нормативных правовых актов. На примере российского законодательства и регламента Госдумы проанализированы подходы к обеспечению профессионализма в нормотворчестве, включая институциональные гарантии, обязательные экспертизы и регламентацию процедур законодательной деятельности. Обосновывается тезис о том, что ИИ способен выполнять как вспомогательные функции (поиск правовой информации, структурирование текста, предварительная оценка норм), так и сложные аналитические задачи (выявление пробелов, генерация текста НПА, подготовка сравнительных таблиц и пояснительных записок).*

В статье обоснована необходимость развития нормативной базы и внедрения стандартов ответственности, транспарентности и этической допустимости при использовании ИИ в парламентских процедурах. Приведён обзор казахстанского законодательства и концептуальных документов, демонстрирующих готовность Республики Казахстан к интеграции ИИ в законотворчество. Делается вывод, что ИИ может стать эффективным инструментом модернизации законодательной деятельности при условии сохранения гуманитарной направленности права, усиления гражданского участия через цифровые механизмы, нормативной предсказуемости и укрепления доверия к институтам власти.

Ключевые слова: *искусственный интеллект, законодательный процесс, законотворчество, принципы законотворчества, машиночитаемое право, профессионализм, электронная демократия.*

[1] *Автор для корреспонденции*

ЗАҢ ШЫҒАРУ ПРОЦЕСІНДЕ ЖАСАНДЫ ИНТЕЛЛЕКТ ҚҰРАЛДАРЫН ҚОЛДАНУ ЖӘНЕ ЗАҢ ШЫҒАРМАШЫЛЫҚТЫҢ КЛАССИКАЛЫҚ ПАРАДИГМАСЫ: ИНТЕГРАЦИЯ МӘСЕЛЕЛЕРІ

Нұржан Сәулен
Философия докторы (PhD in law), Парламентаризм институтының аграрлық мәселелер, экология және табиғатты қорғау заңнамасы орталығының бас маманы; Астана қ., Қазақстан Республикасы; e-mail: nuri_saulen@mail.ru; ORCID: https://orcid.org/0000-0002-3567-8220

Андрей Алексеевич Макарцев
Заң ғылымдарының кандидаты, доцент; Новосибирск мемлекеттік экономика және басқару университетінің Заң факультетінің деканы; Новосибирск қ., Ресей Федерациясы; e-mail: makarzew@mail.ru; ORCID: https://orcid.org/0000-0001-7529-2421

Дидар Болатович Тебаев
Заң ғылымдарының кандидаты, Қазақстан Республикасы Заңнама құқықтық және ақпарат институтының конституциялық, әкімшілік заңнама және мемлекеттік басқару бөлімінің жетекші ғылыми қызметкер; Астана қ., Қазақстан Республикасы; e-mail: tebdidar@gmail.com; ORCID: https://orcid.org/0009-0004-0248-8860

Аннотация. *Мақалада жасанды интеллект (ЖИ) технологияларын заң шығару процесінде қолданудың теориялық-құқықтық аспектілері мен оның классикалық заң шығарм ашылық парадигмасына ықпалы жан-жақты сарапталады. Авторлар қазіргі заманғы қоғамның цифрлық трансформациясы нормативтік шешімдерді қабылдаудың дәстүрлі үлгілерін, сондай-ақ заң шығару тәсілдері мен қағидаттарын қайта пайымдауды талап ететінін алға тартады. ЖИ-дің нормативтік құқықтық актілер жобаларын дайындауда қолданылуы бойынша халықаралық тәжірибелерге талдау жүргізіледі. Ресей заңнамасы мен мемлекеттік Дума регламенті аясында кәсібилікті қамтамасыз етудің тәсілдері, заң жобаларына міндетті сараптамалар мен рәсімдік ережелер зерделенеді. ЖИ-дің тек қосалқы функцияларды (құқықтық ақпаратты іздеу, мәтінді құрылымдау, алдын ала талдау жүргізу) ғана емес, сонымен қатар кешенді аналитикалық міндеттерді (құқықтық олқылықтарды анықтау, НҚА мәтіндерін генерациялау, салыстырмалы кестелер мен түсіндірме жазбалар дайындау) орындай алатыны дәлелденеді.*

Мақалада парламенттік рәсімдерде ЖИ қолданудың заңнамалық негізін жетілдірудің, жауапкершілік пен ашықтық стандарттарын және этикалық шектеулерді енгізудің маңыздылығы негізделеді. Қазақстан Республикасындағы ЖИ-ді заң шығарушылық қызметке интеграциялауға дайындықты көрсететін отандық нормативтік және тұжырымдамалық құжаттарға шолу жасалады. Қорытынды бөлімде авторлар ЖИ-дің құқықтың гуманитарлық табиғатын сақтау, азаматтық қатысуды цифрлық тетіктер арқылы арттыру, нормативтік болжамдылықты қамтамасыз ету және мемлекеттік институттарға деген сенімді нығайту жағдайында заң шығару қызметін жаңғыртуға бағытталған тиімді құрал бола алатынын атап өтеді.

Түйінді сөздер: *жасанды интеллект, заң шығару процесі, заң шығару, заң шығарушылық қағидаттары, машина оқитын құқық, кәсібилік, электрондық демократия.*

APPLICATION OF ARTIFICIAL INTELLIGENCE TOOLS IN THE LEGISLATIVE PROCESS AND THE CLASSICAL PARADIGM OF LAWMAKING: CHALLENGES OF INTEGRATION

Saulen Nurzhan
PhD in Law, Chief Specialist at the Center for Agrarian Issues, Ecology and Environmental Legislation, Institute of Parliamentarism; Astana c., Republic of Kazakhstan; e-mail: nuri_saulen@mail.ru; ORCID: https://orcid.org/0000-0002-3567-8220

Makarcev Andrey Alekseevich
PhD in Law, Associate Professor, Dean of the Faculty of Law, Novosibirsk State University of Economics and Management; Novosibirsk c., Russian Federation; e-mail: makarzew@mail.ru; ORCID: https://orcid.org/0000-0001-7529-2421

Tebayev Didar Bolatovich
PhD in Law, Leading researcher of Department of constitutional, administrative legislation and public administration, Institute of Legislation and Legal Information of the Republic of Kazakhstan; Astana c., Republic of Kazakhstan; e-mail: tebdidar@gmail.com; ORCID: https://orcid.org/0009-0004-0248-8860

Abstract. *This article presents a comprehensive theoretical and legal analysis of the application of artificial intelligence (AI) technologies in the legislative process and their impact on the classical paradigm of lawmaking. The authors argue that the digital transformation of modern society requires a fundamental rethinking of established models for making normative decisions, including legislative methods, principles, and procedures. The paper examines international precedents of AI use in legislative drafting. Based on the legal framework of the Russian Federation and the State Duma's procedural regulations, the article explores institutional mechanisms for ensuring professionalism in lawmaking, such as mandatory legal expertise and procedural safeguards. It is demonstrated that AI can perform both supportive functions (retrieving legal information, structuring legislative texts, conducting preliminary assessments) and advanced analytical tasks (identifying legal gaps, generating normative texts, compiling comparative tables and explanatory notes).*

The authors emphasize the need to develop a legal framework governing the use of AI in parliamentary procedures, including accountability, transparency, and ethical standards. A review of Kazakhstan's legislative and policy documents is provided to illustrate the country's preparedness for integrating AI into its lawmaking system. In conclusion, the article asserts that AI can serve as an effective tool for modernizing legislative activity, provided that the humanistic foundations of law are preserved, civic engagement is enhanced through digital mechanisms, normative predictability is ensured, and public trust in democratic institutions is strengthened. This multidimensional approach positions AI not as a substitute for legislators but as a transformative complement to traditional lawmaking processes.

Keywords: *artificial intelligence, legislative process, lawmaking, lawmaking principles, machine-readable law, professionalism, e-democracy.*

DOI: 10.52026/2788-5291_2025_80_2_235

Введение

В последние годы появились прецеденты использования искусственного интеллекта в правотворчестве. В Массачусетсе сенатор США Б. Файнголда обратился к ChatGPT за помощью в разработке законопроекта о контроле над моделями искусственного интеллекта, в число которых входил ChatGPT. Законопроект был представлен в начале 2023 г., но решение по нему не принято по настоящее время. Член верхней палаты американского парламента отметил, что использование ChatGPT позволяло ему облегчить некоторые утомительные задачи законодательного процесса. Например, поиск необходимых нормативных правовых актов, их цитирование. При этом, он подчеркивал необходимость обеспечения доступности знаний о применении искусственного интеллекта (далее - ИИ) при подготовке конкретного нормативного правового акта[2].

[2] *См.: В бразильском городе приняли закон, тайно написанный ChatGPT // URL: https://platforma-online.ru/media/detail/v-brazilskom-gorode-prinyali-zakon-tayno-napisannyy-chatgpt/ (дата обращения: 15.04.2025).*

В качестве другого примера можно привести практику деятельности представительного органа одного из муниципальных образований Бразилии. В конце ноября 2023 г. в городском совете г. Порту-Алегри приняли нормативный правовой акт, сгенерированный ChatGPT. Чат-бот сделал необходимый документ по запросу члена совета Р. Росарио, запрос которого состоял из 49 слов. В развёрнутом ответе чат-бота было восемь статей и пояснительная записка. Сгенерированные документы были направлены в городской совет без каких-либо изменений. Текст проекта прошёл проверку, орфографическую корректировку. В результате этих правок в окончательном проекте остались две статьи, одна из которых состояла из нескольких разделов. После этого нормативный акт был направлен в профильный комитет, а затем вынесен на голосование, где его одобрили тридцать пять депутатов[3]. «Авторство» проекта стало известно депутатам, мэру и населению только после того, как акт был одобрен и принят.

Появление описанных выше прецедентов демонстрирует, что пройдет ещё не много времени и искусственный интеллект официально или не официально будет присутствовать в той или иной степени на всех уровнях правотворчества. В связи с этим, во многих странах мира, в том числе и в Казахстане[4], разрабатываются инструменты искусственного интеллекта для автоматизации и оптимизации парламентских процессов.

Материалы и методы

Исследование опирается на сочетание общенаучных и специальных методов. Применены сравнительно-правовой метод и формально-юридический анализ. Использован системный подход к оценке влияния цифровизации на институты законодательного процесса. Эмпирическую базу составили открытые данные о случаях применения ИИ в законотворческой практике за рубежом, законодательство Республики Казахстан, а также концептуальные документы (концепции развития ИИ, цифровой трансформации). Кроме того, проведён анализ научной литературы и экспертных мнений по проблематике применения ИИ в праве. При написании работы был использован искусственный интеллект (ChatGPT).

Результаты и обсуждение

Возможности применения инструментов искусственного интеллекта в правотворчестве в настоящее время вытекают из его так называемого человекоориентированного направления, связанного с обеспечением работы человека с большими объемами правовой информации. Оно находит выражение в справочно-правовых и экспертных системах, которые позволяют человеку находить, хранить, систематизировать существующее законодательство, обеспечивать быстрый доступ к источникам права: от текста законов и судебных решений до научных монографий [1, с. 202].

Другим направлением применения инструментов искусственного интеллекта является создание машиночитаемого права, которое ориентируется только на вычислительные устройства, непосредственно на «искусственный интеллект». Право для машин – это чистое программирование. В связи с этим возникает необходимость «научить» машину «читать», «понимать» и «применять» правовые нормы [1, с. 204], а в нашем случае и творить правовые нормы. В связи с этим реализуется процесс алгоритмизации права, который заключается в преобразовании права путем конвергенции и интеграции права и алгоритмов, результатом которого будет алгоритмическое (машиночитаемое) право [2, с. 67-69].

Основным моментом в процессе цифровизации законодательства станет создание машиночитаемого права – описание нормативных правовых актов в машиночитаемой форме – формате, который легко обрабатывается компьютерными программами. В настоящее время, как отмечается в литературе, работа по «переписыванию» законов в виде программного кода ведется в Германии, Великобритании, Новой Зеландии, Казахстане[5] и иных странах [3].

В связи с тем, что использование искусственного интеллекта в правотворчестве в большей степени связывается с алгоритми-

[3] *См.: В бразильском городе приняли закон, текст которого сгенерировал ChatGP // URL: https://rb.ru/news/chatgpt-pishet-zakony/ (дата обращения: 15.04.2025).*

[4] *См.: Искусственный интеллект в законотворчестве: Казахстан на пороге цифровой эры // URL: https://parlaminst-mtqb.qr-pib.kz/ru/p/42742// (дата обращения: 16.04.2025).*

[5] *См. напр.: Институт парламентаризма РК сотрудничает с греческой краудфандинговой командой Hellenic OCR Team, которая является лидером в разработке и внедрении различных технологий ИИ в деятельность парламентов многих стран мира и Европарламента.*

зацией права, отмечается, что в этом случае принципы права (равенство, справедливость, свобода воли, гласность) могут измениться содержательно, иметь формальное (алгоритмическое) выражение и менять свое положение в системе руководящих идей, являющихся основополагающими началами права. В настоящее время складываются предпосылки для конкуренции принципов права, имеющих гуманитарное содержание, и основополагающих начал организации общественных отношений, осложненных технологическим элементом [4, с. 11].

Опыт других стран свидетельствует о росте интереса к использованию ИИ в нормотворчестве. Например, как отмечает Куттыбаева А.К., «в Китае ИИ уже используется для анализа и оптимизации судебных решений, с перспективой дальнейшего применения в законотворчестве. Эстония и Италия внедряют ИИ для анализа законопроектов и предотвращения коллизий с действующим законодательством. Дания применяет ИИ для решения узкоспециализированных задач в правотворческом процессе» [5, с. 61].

Опыт Казахстана: цифровизация и искусственный интеллект

Рассматривая опыт Республики Казахстан в сфере цифровизации, как обязательного этапа имплементации искусственного интеллекта, можно отметить, что у Казахстана накоплен значительный опыт. Весь процесс цифровизации был обеспечен правовой основой. Так, в 1997 Указом Президента РК[6] заложены основы формирования и развития единого информационного пространства. Во исполнение Указа Президента РК была утверждена «Государственная программа формирования и развития национальной информационной инфраструктуры Республики Казахстан»[7], заложившая основы для перехода на следующий «цифровой» этап. В 2004 году принята Государственная программа[8], ознаменовавшая начало эпохи «электронного правительства» – перехода государственных услуг в цифровой формат. Далее, приступили к реализации второй программы по развитию «электронного правительства»[9].

В последующие годы в Республике Казахстан в целях развития информационно-коммуникационных технологий были утверждены: «Программа по развитию информационных и коммуникационных технологий в Республике Казахстан на 2010 - 2014 годы»[10], Государственная программа до 2020 года11. программа – «Цифровой Казахстан»12 со сроком реализации 2018-2022 гг.

Для мирового сообщества 2022 год стал прорывным годом в сфере новых технологий. Это связанно с появлением главного продукта американской компании «OpenAI» - «ChatGPT» (чата-бот с элементами так называемого «искусственного элемента»). Многие государства обратили свое внимание на возможности использования технологий «искусственного интеллекта». В настоящее время, Европейский союз первый принял закон об искусственном интеллекте («EU AI Act»). Республика Казахстан не является исключением. В рамках указанных мировых тенденций утверждены две концепции («Концепция цифровой трансформации, развития отрасли информационно-коммуникационных технологий и кибербезопас-

[6] См.: Указ Президента Республики Казахстан «О формировании единого информационного пространства в Республике Казахстан» от 9 декабря 1997 года № 3787 (Утративший силу) // URL: https://adilet.zan.kz/rus/docs/U970003787_ (дата обращения: 22.04.2025).

[7] См.: Указ Президента Республики Казахстан «О Государственной программе формирования и развития национальной информационной инфраструктуры Республики Казахстан» от 16 марта 2001 года № 573 (Утративший силу) // URL: https://adilet.zan.kz/rus/docs/U010000573_ (дата обращения: 22.04.2025).

[8] См.: Указ Президента Республики Казахстан «О Государственной программе формирования «электронного правительства» в Республике Казахстан на 2005-2007 годы» от 10 ноября 2004 года № 1471(Утративший силу) // URL: https://adilet.zan.kz/rus/docs/U040001471_ (дата обращения: 22.04.2025).

[9] См.: Постановление Правительства Республики Казахстан «Об утверждении Программы развития «электронного правительства» Республики Казахстан на 2008-2010 годы» от 30 ноября 2007 года № 1155-1 (Утративший силу// URL: https://adilet.zan.kz/rus/docs/P0700011551 (дата обращения: 23.04.2025).

[10] См.: Постановление Правительства Республики Казахстан «Об утверждении Программы по развитию информационных и коммуникационных технологий в Республике Казахстан на 2010 - 2014 годы» от 29 сентября 2010 года № 983 (Утративший силу) // URL: https://adilet.zan.kz/rus/docs/P100000983_ (дата обращения: 23.04.2025).

[11] См.: Указ Президента Республики Казахстан «О Государственной программе «Информационный Казахстан - 2020» и внесении дополнения в Указ Президента Республики Казахстан от 19 марта 2010 года № 957 «Об утверждении Перечня государственных программ»» от 8 января 2013 года № 464 (Утративший силу) // URL: https://adilet.zan.kz/rus/docs/U1300000464 (дата обращения: 23.04.2025).

[12] См.: Постановление Правительства Республики Казахстан «Об утверждении Государственной программы «Цифровой Казахстан»» от 12 декабря 2017 года № 827 (Утративший силу// URL: https://adilet.zan.kz/rus/docs/P1700000827 (дата обращения: 23.04.2025).

ности на 2023 - 2029 годы»13 и «Концепция развития искусственного интеллекта на 2024 – 2029 годы»14). Более того, в настоящее время в Парламенте РК рассматривается законопроект по искусственному интеллекту.

Повсеместное применение «искусственного интеллекта», накопление значительного объема правовой информации (Эталонный контрольный банк, Информационная правовая система «Әділет») приводит к необходимости использования указанного инструментария в нормотворческой деятельности. Так, в законодательстве уже имеются положения, касающиеся автоматизации процесса нормотворчества,15 как первоочередного этапа внедрения «искусственного интеллекта».

Исходя из содержания Закона РК «О правовых актах», в Республики Казахстан «общественные отношения, связанные с порядком разработки, представления, обсуждения, принятия, регистрации, введения в действие, изменения, дополнения, прекращения, приостановления действия и опубликования правовых актов Республики Казахстан» строго регламентированы. Это является дополнительным аргументом по полномасштабному переходу в «цифровой формат» (аккумулирование на едином интернет-портале и наглядного изображения с прикреплением соответствующей документации (пояснительной записки, правовых заключений, сравнительных таблицу, графиков и итогов заседаний рабочих групп) пути законопроекта (с обязательным этап публичного обсуждения) от этапа «планирования подготовки проектов нормативных правовых актов» до опубликования и мониторинга) и по внедрению «искусственного интеллекта» на каждом этапе законотворческого процесса (например, генерация текста, создание шаблонов, исключение пробелов и коллизий, правовой мониторинг и др.).

Влияние ИИ на принципы законотворчества и демократию

Трансформация правотворчества под воздействием цифровых технологий приведёт в том числе и к изменению классической парадигмы волеизъявления. Если до настоящего времени правотворчество осуществлялось представителями народа и в отдельных случаях народом, то цифровые инструменты и использование искусственного интеллекта позволят в дальнейшем не только аккумулировать волю народа, но и более предметно систематизировать нормативный материал, проекты законов, инициативные предложения, а также предлагать возможные варианты решений [6, с. 43-44]. А может быть и создавать этот нормативный материал. Фактически наряду с депутатским представительством возможно создание иных (цифровых), параллельных существующим в настоящее время, каналов выражения воли (мнения) избирателей в отношении инициирования проектов законов.

Это будет касаться и принципов законотворчества, которые уже несколько столетий являются классическими, и являются составной частью института представительной демократии. В научной литературе отсутствует единый подход в определении принципов законотворчества. При этом почти всеми правоведами признаются общепризнанные принципы, которые находят отражение в большинстве существующих классификаций: принцип понятийно-терминологической определенности; принцип достаточной мотивированности норм права; принцип логической сбалансированности норм права [7], принцип заимствования и переработки накопленного опыта законотворческой работы; принцип практичности (прагматичности) законотворческого решения [8, с. 117-119].

С первого взгляда применение инструментов искусственного интеллекта будет способствовать более качественной, эффективной реализации таких тесно связанных между собой таких принципов как понятийно-терминологическая определенность и заимствования и переработки накопленного опыта законотворческой работы. Но, необходимо представлять, что особенностью применения искусственного интеллекта в законотворчестве является то, что в случае передачи ему функций создания норматив-

[13] *См.: Постановление Правительства Республики Казахстан «Об утверждении Концепции цифровой трансформации, развития отрасли информационно-коммуникационных технологий и кибербезопасности на 2023 - 2029 годы» от 28 марта 2023 года № 269 // URL: https://adilet.zan.kz/rus/docs/P2300000269 (дата обращения: 23.04.2025).*

[14] *См.: Постановление Правительства Республики Казахстан «Об утверждении Концепции развития искусственного интеллекта на 2024 – 2029 годы» от 24 июля 2024 года № 592 // URL: https://adilet.zan.kz/rus/docs/P2400000592?utm_source=chatgpt.com (дата обращения: 23.04.2025).*

[15] *См.: В Законе РК «О правовых актах» от от 6 апреля 2016 года № 480-V указано, что «1-4) информационная система «Е-заңнама» – единая правовая система, предназначенная для проведения анализа (мониторинга) законодательства Республики Казахстан, а также автоматизации отдельных процессов нормотворчества;» // URL: https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z1600000480 (дата обращения: 23.04.2025).*

ного правового акта, он в этом процессе будет ориентироваться на уже существующую нормативную базу. Результатом его деятельности будет являться акт, который будет включать в себя элементы содержания, юридической техники действующих законов. При этом подходе создание идеальных нормативных правовых актов возможно только на базе действующих идеальных актов. Необходимо признать, что любая национальная база довольно далека от идеала.

Для обозначения не очень качественного состояния законодательства Балалаева Ю.С. использует термин «дисгармония», под которым понимается «проявление нарушения определенной целостности, разрушения гармонии, согласованности законодательства как единого целого». Она отмечает, что «применительно к использованию искусственного интеллекта для генерирования проектов нормативных правовых актов для нас имеет значение дисгармония технико-юридического характера, то есть различные нарушения правил юридической техники, которые могут препятствовать такому использованию». Решение этой проблемы она видит в осуществлении качественного отбора данных для обучения искусственного интеллекта [9, с. 114-115]. В настоящее время влияние некачественных недостатков действующих актов на правотворчество минимизируется человеческим фактором (депутатским корпусом, аппаратом законодательного (представительного) органа иными представителями органов публичной власти), людьми, которые работают над законопроектом в силу своих профессиональных обязанностей.

В научной литературе отсутствие легального определения принципа профессионализма воспринимается критично. Ж.П. Борсова отмечает, что содержание принципа профессионализма требует своего отражения в нормах права: «...строгое и точное осуществление требований к законотворчеству означает последовательное воплощение в жизнь принципов» [10, с. 15-18], в регламентации процедуры. В частности, примером регламентации требований для воплощения принципа профессионализма в законотворческом процессе считается финансовая экспертиза законопроекта, когда необходимо ее выполнить по особым финансовым законопроектам (например, при подготовке законопроекта согласно ст. 74 Регламента Правительства РФ) [11].

В нормативных правовых актах принцип профессионализма в законотворчестве отражается по-разному. В России в соответствии с Федеральным законом от 8 мая 1994 г. № 3-ФЗ «О статусе сенатора Российской Федерации и статусе депутата Государственной Думы Федерального Собрания Российской Федерации»16 депутатом Государственной Думы является избранный в соответствии с федеральным законом о выборах представитель народа, уполномоченный осуществлять в Государственной Думе Федерального Собрания Российской Федерации законодательные и иные полномочия, предусмотренные Конституцией Российской Федерации и настоящим Федеральным законом. Деятельность субъектов законотворчества находит закрепление в разделе III «Законодательная процедура» Регламента Государственной Думы[17].

Необходимо понимать, что профессионализм депутатской деятельности обладает особенностями, связанными с процедурой замещения должности, и как следствие отсутствием «достижения высшего уровня психофизиологических, психических и личностных изменений, происходящих в процессе длительного выполнения человеком служебных обязанностей» [12, с. 501]. Профессионализм депутатов сводится к возможности оценки законопроекта с точки зрения их опыта в рамках представительства, «выражения интересов народа и его социальных групп» [13, с. 40] (народа, политической партии, сообществ) [11].

Как отмечается в научной литературе, принцип профессионализма распространяется на весь законотворческий процесс [14, с. 41-50]. Необходимо признать, что применение инструментов искусственного интеллекта упростит проведение различных экспертиз проектов нормативных правовых актов. При этом возникает вопрос о соблюдении принципа профессионализма при использовании инструментов искусственного интеллекта в процессе проведения различных видов экспертиз (антикоррупционной, правовой, лингвистической, экономической) проекта закона, оценки регулирующего воздействия.

Использование инструментов искусственного интеллекта в законотворческом процессе вполне возможно позволит решить либо миминизировать проблему соотношения всеобщей воли избирателей и воли их представителей в парламенте. Керимов А.Д. размышляя о

[16] *См.: Собрание законодательства Российской Федерации. 1999. № 28. Ст. 3466.*
[17] *См.: Регламент Государственной Думы Федерального Собрания Российской Федерации, утвержденного Постановлением Государственной Думы от 22 января 1998 г. № 2134-II ГД // СЗ РФ. 1998. N 7. Ст. 801; 2004. N 30. Ст. 3144.*

соотношении всеобщей воли и воли представителей в парламенте отмечает, что «обнаружить, правильно понять, достоверно узнать и адекватно отразить то, что именно желает и хочет, к чему стремится народ, оказывается далеко не просто, а иногда и невозможно» [15, с. 122]. Даже голосование избирателя за кандидата не является безусловным средством поддержки им программы последнего. В этом контексте представляет интерес мнение Б. Каплана, который считает, что «люди, которые принимают окончательное решение, - избиратели делают нейрохирургическую операцию, будучи неспособными изучить элементарную анатомию». В настоящее время подобная иррациональность избирателя стала вполне рациональной: выгоды от того, чтобы разобраться во всех хитросплетениях политической жизни и быть готовым голосовать осознанно, для самого избирателя абсолютно ничтожны, а затраты колоссальны. Принятие таких иррациональных решений человеком в различных жизненных ситуациях (оформление кредита, заключения трудового договор и т.д.), то для него вскоре наступают негативные последствия. В области политики же санкция, распространяясь на всех избирателей, теряет свою эффективность и избиратель, так и не решив индивидуальную политическую проблему, продолжает и в дальнейшем принимать иррациональные решения [16, с. 16-21]. В связи с этим голосование депутата за проект нормативного правового акта не всегда является отражением им воли избирателей. Именно искусственный интеллект может стать средством актуального аккумулирования мнений граждан, корректировки парадигмы волеизъявления: наряду с депутатским представительством возможно создание цифровых параллельных каналов отражения воли народа и аккумулирование ее в проекте нормативного акта.

В дальнейшем это может быть средством решения проблемы существующей отстраненности рядовых граждан от участия в управлении государством, будет способствовать объективированною воли народа в правотворчестве. Это довольно хорошо встраивается в процесс реализации электронной демократии, основное предназначение которой состоит в привлечении населения к участию в политической жизни [17, p. 14].

Заключение

Подводя выводы, хочется отметить, что применение технологий искусственного интеллекта в правотворчестве, это не только возможность, но и неизбежность, к которой надо готовиться. Уже сейчас существует мировая практика его использования в рамках реализации отдельных стадий законодательного процесса. Существую примеры, когда его инструменты помогают в структурировании законопроектов, обеспечении их соответствия стандартам юридической техники (опыт некоторых государств показывает существенный потенциал ИИ для повышения эффективности нормотворческого процесса).

При этом, необходимо представлять, что использование инструментов искусственного интеллекта приведет к необходимости корректировки моделей прямой и представительной демократии, реализуемых в настоящее время. Принципы их реализации, которые являются уже многие столетия классическими. Вопросы ответственности являются не менее важными при использовании подобных инструментов. По всей видимости, в настоящее время сформировалась потребность законодательного урегулирования отношений, возникающих при использовании искусственного интеллекта (с высокой долей вероятности в Республики Казахстан европейский AI Act будет служить ориентиром как первый правовой акт в отношении искусственного интеллекта).

Вклад авторов

Саулен Н. внес основной вклад в подготовку статьи, обоснование исследовательской проблематики, проведение анализа результатов и формулирование научных предложений, разработка структуры статьи, контроль за соблюдением научных стандартов и целостности представленного материала.

Макарцев А.А. внес основной вклад в подготовку статьи, разработка научной концепции исследования, формирование теоретико-методологической базы исследования, комплексный анализ зарубежного законодательства и практики, научное редактирование и утверждение финальной версии рукописи для публикации.

Тебаев Д.Б. подготовил раздел «Опыт Казахстана: цифровизация и искусственный интеллект», включая формулирование выводов, рекомендаций и предложений.

ЛИТЕРАТУРА

1.Леонтьев А.Н., Леонтьева Е.Ю., Селезнева И.Г., Сухова А.С. // Цифровизация права: направления и этапы становления право и государство: теория и практика. – 2022. – № 1. – С. 202-204.

2. Порываева Н.Ф. Алгоритмизация права и принципы права // Общество: политика, экономика, право. – 2021. – № 4 (93). – С. 67–69.

3.Филипова И.А. Правовое регулирование искусственного интеллекта: учебное пособие. - Нижний Новгород: Нижегородский госуниверситет, 2020. – 90 с.

4.Порываева Н.Ф. Алгоритмизация права. Автореф. дисс. канд. юрид. наук. М. 2022. – 23 с.

5.Куттыбаева А.К. Использование искусственного интеллекта в законотворчестве: организационные и правовые аспекты // Вестник Карагандинского университета. Серия «Право». – 2024. – 29, 4(116). – С. 60-65.

6.Крупнова Т.Б. Проблемы обеспечения и защиты свободы волеизъявления субъекта правотворчества в эпоху цифровых трансформаций и искусственного интеллекта // Вестник Московского государственного областного университета Серия: Юриспруденция – 2022. – № 1.– С. 43-44.

7.Законотворчество в Российской Федерации: Научно-практическое и учебное пособие / Авт. кол.: А.И. Абрамова, Т.В. Голубева, А.В. Мицкевич и др. / Под ред. А.С. Пиголкина. Институт законодательства и сравнительного правоведения при Правительстве РФ. - М.: Формула права, – 2000. – 604 с.

8.Спирин М.Ю. Теоретические проблемы законотворческой деятельности в Российской Федерации: Дис. ... канд. юрид. наук. – М., 2003. – 271 с.

9.Балалаева Ю.С. Теоретические проблемы правового регулирования использования искусственного интеллекта в юридической сфере. Дисс. канд.юрид.наук. – Нижний Новгород, 2024. – 263 с.

10.Борсова Ж.П. К вопросу о принципах законотворчества // Конституционное и муниципальное право. – 2008. – №12. – С. 15-18.

11.Фомичева О.А. О принципе профессионализма в законотворческом процессе // Конституционное и муниципальное право. – 2021. – № 10. – С. 58-61.

12.Государственная служба: теория и организация / под ред. Е.В. Охотского и В.Г. Игнатова. - Ростов-на-Дону: Феникс, 1998. – 634 с.

13.Садовникова Г.Д. Представительная демократия: от идеи к реализации. – М., 2008. – 208 с.

14.Фомичева О. А. Законотворческий процесс в Российской Федерации: конституционно-правовое исследование. Дисс. докт.юрид.наук. – Екатеринбург, 2022. – 400 с.

15.Керимов А.Д. Государственная организация общественной деятельности: вопросы теории. – М.: Норма: ИНФРА-М, 2014. – 192 с.

16.Каплан Б. Миф о рациональном избирателе: почему демократии выбирают плохую политику. - М., 2012. - 386 с.

17.Medimorec D., Parycek P., Schossbok J. Vitalizing Democracy through E-Participation and Open Government: An Austrian and Eastern European Perspective (e-book). - Gütersloh: Bertelsmann Stiftung, 2011. – 174 p.

REFERENCES

1. Leont'ev A.N., Leont'eva E.Ju., Selezneva I.G., Suhova A.S. // Cifrovizacija prava: napravlenija i jetapy stanovlenija pravo i gosudarstvo: teorija i praktika. – 2022. – № 1. – S. 202-204.

2. Poryvaeva N.F. Algoritmizacija prava i principy prava // Obshhestvo: politika, jekonomika, pravo. – 2021. – № 4 (93). – S. 67–69.

3. Filipova I.A. Pravovoe regulirovanie iskusstvennogo intellekta: uchebnoe posobie. - Nizhnij Novgorod: Nizhegorodskij gosuniversitet, 2020. – 90 s.

4. Poryvaeva N.F. Algoritmizacija prava. Avtoref. diss. kand. jurid. nauk. M. 2022. – 23 s.

5. Kuttybaeva A.K. Ispol'zovanie iskusstvennogo intellekta v zakonotvorchestve: organizacionnye i pravovye aspekty // Vestnik Karagandinskogo universiteta. Serija «Pravo». – 2024. – 29, 4(116). – S. 61-65.

6. Krupnova T.B. Problemy obespechenija i zashhity svobody voleiz#javlenija sub#ekta pravotvorchestva v jepohu cifrovyh transformacij i iskusstvennogo intellekta // Vestnik Moskovskogo gosudarstvennogo oblastnogo universiteta Serija: Jurisprudencija – 2022. – № 1.– S. 43-44.

7. Zakonotvorchestvo v Rossijskoj Federacii: Nauchno-prakticheskoe i uchebnoe posobie / Avt. kol.: A.I. Abramova, T.V. Golubeva, A.V. Mickevich i dr. / Pod red. A.S. Pigolkina. Institut zakonodatel'stva i sravnitel'nogo pravovedenija pri Pravitel'stve RF. - M.: Formula prava, – 2000. – 604 s.

8. Spirin M.Ju. Teoreticheskie problemy zakonotvorcheskoj dejatel'nosti v Rossijskoj Federacii: Dis. ... kand. jurid. nauk. – M., 2003. – 271 s.

9. Balalaeva Ju.S. Teoreticheskie problemy pravovogo regulirovanija ispol'zovanija iskusstvennogo intellekta v juridicheskoj sfere. Diss. kand.jurid.nauk. – Nizhnij Novgorod, 2024. – 263 s.

10. Borsova Zh.P. K voprosu o principah zakonotvorchestva // Konstitucionnoe i municipal'noe pravo. – 2008. – №12. – S. 15-18.

11. Fomicheva O.A. O principe professionalizma v zakonotvorcheskom processe // Konstitucionnoe i municipal'noe pravo. – 2021. – № 10. – S. 58-61.

12. Gosudarstvennaja sluzhba: teorija i organizacija / pod red. E.V. Ohotskogo i V.G. Ignatova. - Rostov-na-Donu: Feniks, 1998. – 634 s.

13. Sadovnikova G.D. Predstavitel'naja demokratija: ot idei k realizacii. – M., 2008. – 208 s.

14. Fomicheva O. A. Zakonotvorcheskij process v Rossijskoj Federacii: konstitucionno-pravovoe issledovanie. Diss. dokt.jurid.nauk. – Ekaterinburg, 2022. – 400 s.

15. Kerimov A.D. Gosudarstvennaja organizacija obshhestvennoj dejatel'nosti: voprosy teorii. – M.: Norma: INFRA-M, 2014. – 192 s.

16. Kaplan B. Mif o racional'nom izbiratele: pochemu demokratii vybirajut plohuju politiku. - M., 2012. - 386 s.

17. Medimorec D., Parycek P., Schossbok J. Vitalizing Democracy through E-Participation and Open Government: An Austrian and Eastern European Perspective (e-book). - Gütersloh: Bertelsmann Stiftung, 2011. – 174 r.

UDC 347.77
SRSTI 10.35.23

ARTIFICIAL INTELLIGENCE IN THE LEGISLATION OF THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN ON TRADEMARKS: PROBLEMS AND POSSIBILITIES OF LEGAL REGULATION

Kalmyrza Gaziza Makhkamkyzy
2nd year doctoral student of the Humanitarian and Law Faculty of Turan University; Almaty c., Republic of Kazakhstan; e-mail: g.kalmyrza@turan-edu.kz; ORCID: https://orcid.org/0009-0001-5154-6180

Dzhumabaeva Karlygash Asilkhanovna
PhD, Director of the Higher School of Law of Turan University; Almaty c., Republic of Kazakhstan; e-mail: k.jumabaeva@turan-edu.kz; ORCID: https://orcid.org/0000-0002-5483-3783

Sarina Salima Abdykadyrovna[1]
Candidate of Legal Sciences, Associate Professor of the Higher School of Law of Turan University; Almaty c., Republic of Kazakhstan; e-mail: sarina_salima@mail.ru; ORCID: https://orcid.org/0000-0002-1414-027X

Abstract. *The article discusses the legal concepts of trademark and artificial intelligence used in the creation and maintenance of means of individualization.*

The impact of the proliferation of artificial intelligence technologies can be observed in many areas of law, including trademark law. The rapid development of artificial intelligence technologies has necessitated a reassessment of some of the basic practices and concepts of trademark law.

The first aspect of these developments is the use of artificial intelligence in trademark applications, registrations and other related procedures. Patent offices around the world are utilizing these technologies to improve transactional efficiency and accuracy and productivity. Examples of the use of artificial intelligence in trademark applications and registration processes include performing comparative similarity assessments, scanning databases to detect previously dated similar trademarks for trademark clearance purposes, and automating certain office procedures.

Similarly, artificial intelligence algorithms are used to detect and monitor trademark infringement and unauthorized use, especially on online platforms.

An attempt has been made to clarify the place of domain name, hashtag, and smiley face in the domestic system of intellectual property rights, as well as to assess the prospects of application of artificial intelligence in this area in accordance with Kazakhstan's experience and international practices.

It is extremely important for trademark owners to closely monitor the opportunities that this increasingly widespread technology can offer when determining their commercial strategies and taking preventive measures to prevent situations that may lead to infringement.

Keywords: *means of individualization, trademark, emoticon, hashtag, artificial intelligence.*

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНЫҢ ТАУАР БЕЛГІЛЕРІ ТУРАЛЫ ЗАҢНАМАСЫНДАҒЫ ЖАСАНДЫ ИНТЕЛЛЕКТ: ҚҰҚЫҚТЫҚ РЕТТЕУДІҢ МӘСЕЛЕЛЕРІ МЕН МҮМКІНДІКТЕРІ

Ғазиза Махкәмқызы Қалмырза
Тұран университеті гуманитарлық-заң факультетінің 2 курс PhD докторанты; Алматы қ., Қазақстан Республикасы; e-mail: g.kalmyrza@turan-edu.kz; ORCID: https://orcid.org/0009-0001-5154-6180

[1] *Author for correspondence*

Қарлығаш Әсілханқызы Жұмабаева
PhD, Тұран университеті Жоғары құқық мектебінің директоры; Алматы қ., Қазақстан Республикасы; e-mail: k.jumabaeva@turan-edu.kz; ORCID: https://orcid.org/0000-0002-5483-3783

Сәлима Әбдіқадырқызы Сарина
Заң ғылымдарының кандидаты, Тұран университеті Жоғары құқық мектебінің қауымдастырылған профессоры; Алматы қ., Қазақстан Республикасы; e-mail: sarina_salima@mail.ru; ORCID: https://orcid.org/0000-0002-1414-027X

Аннотация. *Мақалада тауар таңбасының құқықтық концепциялары және жекешелендіру құралдарын жасау және қолдау кезінде қолданылатын жасанды интеллект қарастырылады.*

Жасанды интеллект технологияларының таралуының әсерін құқықтың көптеген салаларында, соның ішінде тауар таңбалары туралы заңда көруге болады. Жасанды интеллект технологияларының қарқынды дамуы тауар таңбалары құқығының кейбір негізгі тәжірибелері мен тұжырымдамаларын қайта бағалау қажеттілігіне әкелді.

Бұл әзірлемелердің бірінші аспектісі тауар таңбасына өтінімдерде, тіркеулерде және басқа да байланысты процедураларда жасанды интеллектті пайдалану болып табылады. Дүние жүзіндегі патенттік кеңселер осы технологияларды транзакциялардың тиімділігі мен дәлдігі мен өнімділігін арттыру үшін пайдаланады. Тауар таңбаларына өтінімдер мен тіркеу процестерінде жасанды интеллектті пайдалану мысалдарына салыстырмалы ұқсастықты бағалауды орындау, тауар таңбаларын ресімдеу мақсатында бұрын белгіленген ұқсас тауар белгілерін анықтау үшін дерекқорларды сканерлеу және кейбір кеңсе процедураларын автоматтандыру жатады.

Сол сияқты, жасанды интеллект алгоритмдері әсіресе онлайн платформаларда сауда белгісінің бұзылуын және рұқсатсыз пайдалануды анықтау және бақылау үшін қолданылады.

Зияткерлік меншік құқығының отандық жүйесінде домендік атаулардың, хэштегтердің және смайликтердің орнын нақтылауға, сондай-ақ қазақстандық тәжірибе мен халықаралық тәжірибеге сәйкес осы салада жасанды интеллектті пайдалану перспективаларын бағалауға әрекет жасалды. .

Сауда таңбасының иелері өздерінің коммерциялық стратегияларын анықтаған кезде және құқық бұзушылыққа әкелетін жағдайларды болдырмау үшін белсенді шаралар қабылдаған кезде кең таралған осы технология ұсына алатын мүмкіндіктерді мұқият бақылауы қажет.

Түйінді сөздер: *даралау құралдары, сауда белгісі, смайлик, хэштег, жасанды интеллект.*

ИСКУССТВЕННЫЙ ИНТЕЛЛЕКТ В ЗАКОНОДАТЕЛЬСТВЕ РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН О ТОВАРНЫХ ЗНАКАХ: ПРОБЛЕМЫ И ВОЗМОЖНОСТИ ПРАВОВОГО РЕГУЛИРОВАНИЯ

Қалмырза Ғазиза Махкәмқызы
Докторант 2 курса Гуманитарно-юридического факультета Университета Туран; г. Алматы, Республика Казахстан; e-mail: g.kalmyrza@turan-edu.kz; ORCID: https://orcid.org/0009-0001-5154-6180

Джумабаева Карлыгаш Асильхановна
Доктор PhD, Директор Высшей школы права Университета Туран; г. Алматы, Республика Казахстан; e-mail: k.jumabaeva@turan-edu.kz; ORCID: https://orcid.org/0000-0002-5483-3783

Сарина Салима Абдыкадыровна
Кандидат юридических наук, ассоциированный профессор Высшей школы права Университета Туран; г. Алматы, Республика Казахстан; e-mail: sarina_salima@mail.ru; ORCID: https://orcid.org/0000-0002-1414-027X

Аннотация. *В статье рассматриваются юридические понятия товарный знак и искусственный интелект, используемые при создании и обслуживании средств индивидуализации.*

Влияние распространения технологий искусственного интеллекта можно наблюдать во многих областях права, включая право товарных знаков. Быстрое развитие технологий искусственного интеллекта привело к необходимости переоценки некоторых основных практик и концепций права товарных знаков.

Первым аспектом этих разработок является использование искусственного интеллекта в заявках на товарные знаки, регистрации и других связанных процедурах. Патентные ведомства по всему миру используют эти технологии для повышения эффективности и точности транзакций и производительности. Примерами использования искусственного интеллекта в заявках на товарные знаки и процессах регистрации являются выполнение сравнительных оценок сходства, сканирование базы данных для обнаружения ранее датированных схожих товарных знаков для целей оформления товарных знаков и автоматизация некоторых процедур ведомства.

Аналогичным образом алгоритмы искусственного интеллекта используются для обнаружения и мониторинга нарушений прав на товарные знаки и несанкционированного использования, особенно на онлайн-платформах.

Сделана попытка уточнить место доменного имени, хештега, смайлика в отечественной системе прав интеллектуальной собственности, а также оценить перспективы применения искусственного интеллекта в данной области в соответствии с казахстанским опытом и международными практиками.

Владельцам товарных знаков крайне важно внимательно отслеживать возможности, которые может предложить эта все более распространенная технология, при определении своих коммерческих стратегий и принятии превентивных мер для предотвращения ситуаций, которые могут привести к нарушению прав.

Ключевые слова: *средства индивидуализации, товарный знак, смайлик, хештег, искусственный интеллект.*

DOI: 10.52026/2788-5291_2025_80_2_245

Introduction

Trademarks serve as a cornerstone of intellectual property law, functioning as dynamic tools for individualization in an increasingly digital and interconnected global economy. These signs—whether words, logos, combinations of numbers and letters, three-dimensional shapes, or sound signals—identify goods or services, distinguish them from competitors, and foster consumer trust, recognition, and loyalty. In commercial activities, trademarks play a pivotal role by creating a unique identity for businesses, enabling them to stand out in crowded markets and build long-term relationships with consumers. Beyond their practical utility, trademarks often become valuable intangible assets, contributing significantly to a company's market position and financial valuation [1].

The rapid evolution of digital technologies has expanded the scope of trademarks, introducing new forms of individualization such as domain names, hashtags, and emoticons. These elements, born from the digital environment, challenge conventional notions of trademark law and require a reassessment of legal frameworks to accommodate their unique characteristics. At the same time, the advent of artificial intelligence (AI) has introduced a transformative force into this domain. AI technologies, powered by advanced algorithms and neural networks, are increasingly integrated into trademark registration, enforcement, and management processes, offering unprecedented efficiency and accuracy. However, they also raise complex legal, ethical, and practical questions that demand careful consideration [2].

This article explores how AI is reshaping trademark law, with a particular focus on its application in registration processes, the protection of non-traditional marks, and the broader implications for intellectual property rights. Drawing on Kazakhstan's experience and international practices from jurisdictions such as the European Union and the United States, it seeks to address the challenges and opportunities presented by this technological shift. By analyzing these developments, the study aims to contribute to the ongoing discourse on how legal systems can adapt to the intersection of AI and trademark law in the digital age.

The Kazpatent Examination Rules establish that domain name address can be registered as a trademark. Kazpatent applies the same

principles to domain names as to other word marks. Special attention is given to whether a domain name is clear or misleading. The use of hashtags in social media, websites and advertising is increasing. Companies use hashtags to promote products and services.

This trend raises the issue of protecting hashtags as part of individualization rights. The recognition of hashtags as trademarks is not just a theoretical matter. European and American patent offices have already registered many hashtags as trademarks [1].

Materials and methods

This study employs a comparative legal analysis to examine the integration of artificial intelligence in trademark regulation, drawing on legislation, case law, and practices from Kazakhstan, the European Union, and the United States. The research is grounded in a theoretical review of scholarly literature, including works by Martin-Bariteau (2017), Cybakov et al. (2017), and Gogitidze (2017), as well as analytical materials from patent offices and international organizations such as the World Intellectual Property Organization (WIPO). Additionally, the study incorporates an examination of international agreements, such as the Vienna Classification, and national guidelines, including the Kazpatent Examination Rules. To provide practical insights, the research is supplemented by case studies of AI applications in trademark registration and enforcement, highlighting real-world examples of how these technologies are being implemented globally.

Results

The integration of artificial intelligence into trademark law is yielding significant advancements across multiple dimensions. One of the most notable areas of impact is the use of AI in trademark registration processes. Patent offices worldwide are increasingly adopting AI technologies to enhance the efficiency and accuracy of transactional procedures. For example, AI algorithms are employed to perform comparative similarity assessments, analyzing new trademark applications against existing registrations to identify potential conflicts. These systems can also scan extensive databases to detect previously registered or similar trademarks for clearance purposes, ensuring that new marks meet the criteria for distinctiveness and registrability [1]. Furthermore, AI automates routine administrative tasks, such as document processing and classification, reducing the workload on human examiners and expediting the registration process.

Another critical application of AI lies in the detection and monitoring of trademark infringement. The proliferation of online platforms, including e-commerce websites and social media, has made it increasingly challenging for rights holders to track unauthorized use of their trademarks. AI-driven solutions address this issue by leveraging machine learning algorithms to identify instances of infringement in real time. For instance, these systems can analyze vast amounts of digital content to detect counterfeit products, unauthorized brand usage, or misleading advertisements, enabling rights holders to take swift action to protect their intellectual property (Kirkpatrick, 2019). This capability is particularly valuable in the context of global markets, where the volume of online transactions continues to grow exponentially.

The rise of non-traditional marks—such as domain names, hashtags, and emoticons—presents additional challenges and opportunities for trademark law. Domain names, while distinct from trademarks in their legal nature, can acquire trademark protection when they achieve secondary meaning among consumers. Registration of a domain name grants its owner exclusive rights to use it as an identifier in digital networks, akin to a leasehold right in real property [2]. In Kazakhstan, the Kazpatent Examination Rules treat domain names similarly to word marks, evaluating their clarity and potential to mislead consumers. This approach aligns with international practices, where domain name administrators have implemented procedures to protect trademark rights holders, illustrating the interplay between these two legal regimes [2].

Hashtags, widely used in social media and advertising, represent another frontier in trademark law. While hashtags are often descriptive or functional, serving as tools to categorize content or facilitate online conversations, they can acquire distinctiveness when associated with a specific brand. For example, the hashtag #JUSTDOIT, linked to Nike's iconic slogan, benefits from the parent mark's established reputation, making it easier to demonstrate its trademark eligibility [1]. However, the widespread use of hashtags on social media complicates efforts to establish exclusivity, as their broad adoption can dilute their distinctiveness. Moreover, the use of a trademark in a hashtag can lead to infringement if it misleads consumers. A notable example

is the hypothetical scenario of a social media post stating "Buy sneakers: [link] #Adidas," where the link redirects to a website selling non-Adidas products, constituting deceptive trademark infringement [1].

Emoticons and stickers, increasingly prevalent in digital communication, also raise questions about their eligibility for trademark protection. The Unicode 9.0 standard recognizes a diverse array of symbols, including 80 characters and 256 variations, which are used daily across the internet [1]. Certain emoticons or character sets could potentially acquire distinctiveness tied to specific providers, such as proprietary emojis developed by social media platforms. However, their functional role in conveying emotions or ideas limits their recognition as trademarks, particularly among broad consumer audiences. For instance, a generic "open-mouth smile" emoji is unlikely to serve as a trademark for entertainment services due to its widespread use and lack of source-specific association [3]. This inherent functionality poses a significant hurdle to their registration as trademarks, requiring a nuanced legal approach.

Finally, AI is revolutionizing the management of intellectual property, particularly in the context of trademark searches and classification. The Vienna Classification, introduced in 1973 by the International Classification of Figurative Elements of Trademarks, provides a framework for categorizing figurative marks, but its manual application is labor-intensive and requires highly skilled examiners [4]. AI-driven image recognition systems, such as those deployed by WIPO, automate this process by analyzing visual elements and identifying potential conflicts with existing marks. These technologies not only improve the efficiency of trademark and industrial design applications but also assist applicants in conducting preliminary searches to assess the protectability of their designs [4]. In Kazakhstan, the growing volume of trademark applications underscores the importance of such AI solutions in meeting the rising demand for intellectual property services.

Discussion

The integration of AI into trademark law reflects broader technological trends, particularly the rapid development of neural networks and machine learning. These technologies enable machines to process vast datasets, recognize patterns, and perform complex tasks, from image analysis to real-time infringement detection [5]. This shift has profound implications for trademark regulation, necessitating a reevaluation of legal concepts and practices.

Non-traditional marks, such as domain names, hashtags, and emoticons, require legal systems to balance functionality with distinctiveness, as mandated by trademark legislation. In Kazakhstan, the Law of the Republic of Kazakhstan "On Trademarks, Service Marks, and Appellations of Origin" No. 456-I of July 26, 1999 (hereinafter, the Trademark Law), specifically Article 6, stipulates that a trademark must possess distinctiveness to be registrable, excluding signs that are descriptive or functional unless they have acquired secondary meaning through use [1]. Domain names, while governed by distinct internet regulations, intersect with trademark law when they function as identifiers of commercial origin. Article 7 of the Trademark Law permits the registration of word marks, including domain names, provided they meet distinctiveness criteria and do not cause consumer confusion[2].

For non-traditional marks, legal systems must strike a balance between functionality and distinctiveness. Domain names, governed by a distinct legal framework, intersect with trademark law when they acquire secondary meaning among consumers. This duality is evident in international practices, where domain name disputes are often resolved through mechanisms like the Uniform Domain-Name Dispute-Resolution Policy (UDRP), which protects trademark rights holders from cybersquatting [5]. In Kazakhstan, the Kazpatent Examination Rules adopt a similar approach, treating domain names as word marks and assessing their potential to confuse consumers. This alignment with global standards highlights the need for harmonized legal frameworks to address the challenges of digital identifiers.

Hashtags and emoticons present additional complexities. While hashtags can serve as powerful marketing tools, their descriptive or functional nature complicates their recognition as trademarks. International practices in the European Union and the United States demonstrate that registration is possible when hashtags achieve distinctiveness, as seen with

[2] *Закон Республики Казахстан от 26 июля 1999 года № 456-I «О товарных знаках, знаках обслуживания, географических указаниях и наименованиях мест происхождения товаров» // URL: https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z990000456_(дата обращения: 01.10.2024).*

marks like #JUSTDOIT or #MCDONALDS [1]. However, their widespread use on social media platforms poses a significant challenge, as it can dilute their association with a single source. Similarly, emoticons face hurdles due to their functional role in digital communication. While proprietary emojis developed by companies like Apple or Facebook may acquire distinctiveness, generic symbols like the "winking face" (;)) lack the specificity required for trademark protection [1]. These examples underscore the need for clear legal criteria to determine the eligibility of non-traditional marks for protection.

The automation of trademark processes through AI offers clear benefits but also raises ethical and legal questions. One of the most pressing issues is the ownership of AI-generated trademarks. As AI systems become capable of independently creating intellectual property objects, determining the rights holder becomes increasingly complex. Potential candidates include the creator of the AI program, the owner of the AI instance, or the owner of the equipment on which the AI operates (Kirkpatrick, 2019). Given the absence of human creative input, such works may be better suited to a related rights framework, similar to the rights granted to database creators [2]. This approach would recognize the technological contribution of AI while preserving the traditional emphasis on human creativity in intellectual property law.

Moreover, the use of AI in e-commerce highlights the need for collaboration among stakeholders-rights holders, online platforms, and regulators—to ensure effective trademark protection. AI-driven monitoring systems can detect infringement on a scale that was previously unimaginable, but their success depends on the availability of comprehensive databases, specialized algorithms, and cooperation with rights holders (Kirkpatrick, 2019). In Kazakhstan, the increasing volume of trademark applications reflects the growing importance of intellectual property in the national economy, underscoring the need for AI solutions to manage this demand efficiently. The National Institute of Intellectual Property of the Republic of Kazakhstan, as an entity exercising state monopoly functions, provides the following services:

Acceptance and examination of applications for the state registration of trademarks;

Conducting examinations of international trademark applications and preparing documentation for the international registration of trademarks;

Maintenance of the State Register of Trademarks of the Republic of Kazakhstan;

Acceptance and review of requests for amendments to the State Register of Trademarks of the Republic of Kazakhstan;

Acceptance and review of petitions for the extension of the term of exclusive rights to a trademark;

Acceptance and review of applications for the state registration of contracts concerning the disposal of exclusive rights to a trademark;

Publication of the official electronic bulletin "Industrial Property," which includes information on trademarks registered in the Republic of Kazakhstan.

The ethical implications of AI in trademark law also warrant consideration. For example, the use of AI to monitor online content raises questions about privacy and freedom of expression. While trademark protection is essential, legal frameworks must ensure that these rights do not unduly restrict legitimate uses of digital content, such as parody or commentary [1]. Balancing these competing interests requires a nuanced approach that integrates technological innovation with robust legal safeguards.

Conclusion

We propose the following specific legal mechanisms to regulate trademarks and artificial intelligence (AI) through amendments and additions to the existing legislation of the Republic of Kazakhstan:

Amendment to the Civil Code of the Republic of Kazakhstan (General Part) It is proposed to supplement Article 125 of the Civil Code of the Republic of Kazakhstan (General Part), dated December 27, 1994, No. 268-XIII, with a new paragraph: "4. Intellectual property objects, including trademarks created using artificial intelligence (AI) systems, shall be protected under related rights. The rightsholder of such objects shall be the person owning the AI system or the person initiating the creation of the object, unless otherwise stipulated by contract or law. The procedure for registration and protection of AI-generated intellectual property objects shall be established by the Government of the Republic of Kazakhstan." The development of AI enables systems to autonomously create trademarks, a phenomenon not addressed by current legislation, which associates rights with human creative activity. The absence of regulation creates uncertainty in determining rightsholders, potentially complicating the functions of the Republican

State Enterprise "National Institute of Intellectual Property" (RSE NIIP) in trademark examination and registration. Introducing related rights, analogous to those for databases under EU Directive 96/9/EC, will provide a legal foundation for protecting AI-generated trademarks, aligning with international standards and supporting RSE NIIP's registry functions.

Amendment to the Law of the Republic of Kazakhstan "On Trademarks, Service Marks, and Appellations of Origin" It is proposed to supplement Article 6 of the Law of the Republic of Kazakhstan "On Trademarks, Service Marks, and Appellations of Origin," dated July 26, 1999, No. 456-I, with a new paragraph: "6. Trademarks created using AI systems may be registered provided they meet the requirements of distinctiveness and lack of functional character. The National Institute of Intellectual Property shall develop methodological guidelines for the examination of AI-generated trademarks within six months from the effective date of this amendment." The current Article 6 does not account for the specificity of AI-generated trademarks, which may complicate their registration amid the rise of automated design systems. This amendment will ensure a uniform approach to examining such trademarks, supporting RSE NIIP's functions in receiving and examining applications. It also aligns with the practices of the European Union Intellectual Property Office (EUIPO), which addresses the registration of technologically created marks, and complies with Article 15 of the TRIPS Agreement, requiring the protection of distinctive signs.

Addition to the Law of the Republic of Kazakhstan "On Trademarks, Service Marks, and Appellations of Origin" It is proposed to introduce a new Article 18-3 to the Law of the Republic of Kazakhstan "On Trademarks, Service Marks, and Appellations of Origin," dated July 26, 1999, No. 456-I, as follows: "Article 18-3. Automated Monitoring of Trademark Rights Infringements:

The National Institute of Intellectual Property is authorized to use AI systems to monitor trademark rights infringements in the digital environment, including online platforms and social media.

Operators of online platforms operating in the Republic of Kazakhstan shall cooperate with the National Institute of Intellectual Property, providing access to data for monitoring trademark rights infringements.

The procedure for using AI to monitor infringements shall be established by the Ministry of Justice of the Republic of Kazakhstan within one year from the effective date of this article." The increasing prevalence of trademark rights infringements in the digital environment, particularly on online platforms, necessitates the adoption of automated monitoring systems. The current law does not regulate the use of AI for these purposes, limiting the effectiveness of rights protection. Introducing Article 18-3 will enhance RSE NIIP's functions in protecting registered trademarks, aligning with international practices such as the EU Copyright Directive (2019/790), which mandates platforms to monitor infringements. This will also improve the efficiency of publishing trademark information in the "Industrial Property" bulletin.

Amendment to the Law of the Republic of Kazakhstan "On Informatization" It is proposed to supplement Article 7 of the Law of the Republic of Kazakhstan "On Informatization," dated November 24, 2015, No. 418-V, with a new paragraph: "3. The use of AI systems for the creation, monitoring, or protection of trademarks in the digital environment shall comply with requirements for personal data protection and confidentiality. The Ministry of Digital Development, Innovations, and Aerospace Industry, in collaboration with the Ministry of Justice, shall develop ethical and technical standards for the application of AI in the field of intellectual property within one year from the effective date of this amendment." The use of AI for monitoring trademark infringements, as part of RSE NIIP's functions, involves processing large datasets, raising privacy concerns. The current Article 7 regulates data protection but does not address the specificity of AI in intellectual property. This amendment aligns with the EU General Data Protection Regulation (GDPR), balancing trademark protection with citizens' rights, and supports RSE NIIP's functions in examination and monitoring.

Addition to the Code of the Republic of Kazakhstan on Administrative Offenses It is proposed to supplement Article 158 of the Code of the Republic of Kazakhstan on Administrative Offenses, dated July 5, 2014, No. 235-V, with a new paragraph: "4. Unauthorized use of trademarks created using AI systems or violation of their registration procedure shall entail a fine of 30 monthly calculation indices for individuals, 70 monthly calculation indices for officials, and 200 monthly calculation indices for legal entities."

The absence of specific sanctions for violations involving AI-generated trademarks creates gaps in enforcement. This addition will ensure uniformity in protecting such trademarks, supporting RSE NIIP's functions in maintaining the registry and reviewing infringement claims. It also aligns with Article 61 of the TRIPS Agreement, which mandates measures against intellectual property rights violations.

Amendment to the Law of the Republic of Kazakhstan "On Trademarks, Service Marks, and Appellations of Origin" It is proposed to supplement Article 10 of the Law of the Republic of Kazakhstan "On Trademarks, Service Marks, and Appellations of Origin," dated July 26, 1999, No. 456-I, with a new paragraph: "3. Applications for the registration of trademarks created using AI systems shall undergo examination to assess their uniqueness and absence of confusing similarity with previously registered marks. The National Institute of Intellectual Property may request additional information on the creation process to confirm compliance with the requirements of this Law." The examination of AI-generated trademarks requires a tailored approach due to their potential similarity to existing marks, driven by algorithmic processes. The current Article 10 governs the general examination procedure but does not address AI-specific issues. This amendment will strengthen RSE NIIP's functions in examining applications, minimizing risks of registration disputes, and aligns with Article 4 of the Paris Convention, which mandates protection against unfair competition[3].

The proposed amendments to the Civil Code, the Law on Trademarks, the Law on Informatization, and the Code on Administrative Offenses establish a comprehensive legal framework for regulating trademarks in the context of AI application. These changes provide legal clarity for AI-generated trademarks, enhance automated monitoring of infringements, and protect rights in the digital environment, supporting RSE NIIP's functions in examination, registration, and publication. The proposals align with international standards, including the Paris Convention, TRIPS, and EU best practices, fostering the development of Kazakhstan's digital economy and intellectual property protection. Implementation will require coordination among the Ministry of Justice, RSE NIIP, and other stakeholders to develop secondary legislation and raise rightsholders' awareness.

The integration of artificial intelligence into trademark law presents a dual-edged sword, offering significant opportunities while posing complex challenges. On the one hand, AI enhances the efficiency of registration and enforcement processes, providing tools to manage the increasing complexity of intellectual property in the digital age. By automating similarity assessments, infringement detection, and image classification, AI reduces the burden on human examiners and enables rights holders to protect their trademarks more effectively. In Kazakhstan, where the demand for intellectual property services is growing, these technologies are particularly valuable for streamlining routine processes and improving transactional accuracy.

On the other hand, the rise of AI and non-traditional marks raises critical questions about legal regulation. Domain names, hashtags, and emoticons challenge traditional notions of distinctiveness and functionality, requiring legal systems to establish clear criteria for their protection. International practices, such as those in the EU and US, offer valuable lessons, demonstrating that registration is possible when these marks achieve secondary meaning among consumers. However, their widespread use in digital environments complicates efforts to maintain exclusivity, necessitating a careful balance between trademark rights and freedom of expression.

The ownership of AI-generated trademarks represents another unresolved issue. As AI systems become capable of creating intellectual property objects independently, legal frameworks must determine the appropriate rights holder. A related rights approach, analogous to database rights, may provide a viable solution, recognizing the technological contribution of AI while preserving the emphasis on human creativity in traditional trademark law [6]. This framework could be adapted in Kazakhstan and other jurisdictions to address the unique challenges posed by AI-generated works.

Looking forward, the successful integration of AI into trademark law requires collaboration among patent offices, rights holders, and technology developers. In Kazakhstan, the continued development of AI systems will play a pivotal role in simplifying intellectual

[3] *Закон Республики Казахстан от 26 июля 1999 года № 456-I «О товарных знаках, знаках обслуживания, географических указаниях и наименованиях мест происхождения товаров» // URL: https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z990000456_(дата обращения: 01.10.2024).*

property management and strengthening enforcement mechanisms. To achieve this, regulators should invest in training programs for examiners, adopt international best practices, and foster partnerships with technology providers. At the same time, legal frameworks must remain flexible, adapting to technological advancements while ensuring that trademark protection aligns with broader societal values, such as innovation, competition, and consumer welfare.

In conclusion, this study underscores the transformative potential of AI in trademark law, highlighting the need for adaptive legal systems to address emerging issues in the digital age. By balancing technological innovation with robust protection mechanisms, policymakers can harness the benefits of AI while mitigating its challenges, ensuring that trademark law remains a vital tool for individualization and economic growth in the 21st century.

Authors' contributions

Kalmyrza G.M. collected materials on artificial intelligence and trademark, which formed the basis of the study of the designated topic. Participated in drafting the introduction, methods, results and discussion. Contributed to writing the abstract and keywords.

Dzhumabaeva K.A. determined the direction of the work, participated in the discussion, ensured the correction of this work, and designed the literature, transliteration and information about the authors.

Sarina S.A. contributed to writing the introduction, results, discussion, conclusion and to the development of the concept of this work.

REFERENCES

1. Martin-Bariteau, Florian, Aux nouvelles frontières de la notion de marque (To the New Frontiers of the Concept of Trademark) – 2017. - №3 (29). - Cahiers de propriété intellectuelle 603. // URL: https://ssrn.com/abstract=3351199 (date de l'appel: 01.10.2024).

2. Цыбаков Д. Л., Внуков Н. А., Абрамов С. А. Проблема правового регулирования интеллектуальных прав на доменное имя // Вестник арбитражной практики. – 2017. - № 5. – С. 65 – 71.

3. Курамагомедов Р.Ш. Основные сферы применения технических средств защиты авторских и смежных прав // Системные технологии. – 2014. - № 10. – С. 68 – 75.

4. Kirkpatrick Ch. Request for Comments on Intellectual Property Protection for Artificial Intelligence Innovation: notice of The United States Patent and Trademark Office (USPTO). // URL: https://www.govinfo.gov/content/pkg/FR-2019-10-30/pdf/2019-23638.pdf (date of reference: 01.10.2024).

5. WIPO Uniform Domain Name Dispute Resolution Policy Guide (UDRP). // URL: https://www.wipo.int/amc/en/domains/guide/ (date of reference: 01.10.2024).

6. Гогитидзе К. Искусственный интеллект: помощник, раб, животное или личность? // URL: https://www.bbc.com/russian/features-38931070 (дата обращения: 01.10.2024).

REFERENCES

1. Martin-Bariteau, Florian, Aux nouvelles frontières de la notion de marque (To the New Frontiers of the Concept of Trademark) – 2017. - №3 (29). - Cahiers de propriété intellectuelle 603. // URL: https://ssrn.com/abstract=3351199 (date de l'appel: 01.10.2024).

2. Cybakov D. L., Vnukov N. A., Abramov S. A. Problema pravovogo regulirovanija intellektual'nyh prav na domennoe imja // Vestnik arbitrazhnoj praktiki. – 2017. - № 5. – S. 65 – 71.

3. Kuramagomedov R.Sh. Osnovnye sfery primenenija tehnicheskih sredstv zashhity avtorskih i smezhnyh prav // Sistemnye tehnologii. – 2014. - № 10. – S. 68 – 75.

4. Kirkpatrick Ch. Request for Comments on Intellectual Property Protection for Artificial Intelligence Innovation: notice of The United States Patent and Trademark Office (USPTO). // URL: https://www.govinfo.gov/content/pkg/FR-2019-10-30/pdf/2019-23638.pdf (date of reference: 01.10.2024).

5. WIPO Uniform Domain Name Dispute Resolution Policy Guide (UDRP). // URL: https://www.wipo.int/amc/en/domains/guide/ (date of reference: 01.10.2024).

6. Gogitidze K. Iskusstvennyj intellekt: pomoshhnik, rab, zhivotnoe ili lichnost'? // URL: https://www.bbc.com/russian/features-38931070 (data obrashhenija: 01.10.2024).

УДК 349.6
ГРНТИ 10.53

К ВОПРОСУ ОБ ЭКОЛОГИЧЕСКОЙ КУЛЬТУРЕ

Турецкий Николай Николаевич
Доктор юридических наук, главный научный сотрудник Института законодательства и правовой информации Республики Казахстан; г. Астана, Республика Казахстан; e-mail: tnnik@mail.ru

Аннотация. *В данной статье поднимается вопрос повышения экологической культуры и экологического сознания граждан, совершенствования национального законодательства для решения имеющихся проблем, восполнения пробелов и в целом для улучшения ситуации в экологической сфере. Вопросы бережного отношения к окружающей среде, природным ресурсам актуальны во всем мире: человечество подорвало систему собственного жизнеобеспечения, и последствия этого сказываются на каждом из нас. Понятие «экологическая культура» – многогранное. В Экологическом кодексе Казахстана закреплено определение экологической культуры, она признается одной из основных личностных ценностей в Республике Казахстан, создающих основу не только для развития самосознания человека, но и роста благосостояния государства. Государства решают проблемы защиты окружающей среды с помощью различных инструментов, в том числе правовых. Национальное законодательство предусматривает большой перечень нормативных правовых актов, регулирующих вопросы в сфере экологии. За нарушение этих норм предусмотрена уголовная и административная ответственность. Однако, несмотря на прогрессивность казахстанского экологического законодательства, его цель – наказать природопользователя, а не восстановить и сохранить окружающую среду. В Послании от 2 сентября 2024 года Президент Казахстана подчеркнул особую ответственность бизнеса при подходе к делу защиты природы. Помимо совершенствования законодательства, одним из путей решения экологических проблем является разработка Концепций экологической безопасности (1996, 2004 гг.), Концепции развития экологической культуры «Таза Қазақстан» (2024 г.). Большое внимание в Концепции 2024 г. отводится изучению международного опыта по защите и сохранению окружающей среды. Вместе с тем основным условием достижения целей в экологической сфере является забота о чистоте окружающей среды со стороны каждого человека и гражданина.*

Ключевые слова: *экология, экологическая культура, экологическое сознание, экологическая безопасность, правонарушение в сфере экологии, защита окружающей среды.*

ЭКОЛОГИЯЛЫҚ МӘДЕНИЕТКЕ ҚАТЫСТЫ

Николай Николаевич Турецкий
Заң ғылымдарының докторы, Қазақстан Республикасы Заңнама және құқықтық ақпарат институтының заңнаманың тиімділігін талдау бөлімінің бас ғылыми қызметкері; Астана қ., Қазақстан Республикасы, e-mail: tnnik@mail.ru

Аннотация. *Бұл мақалада азаматтардың экологиялық мәдениеті мен экологиялық санасын арттыру, бар проблемаларды шешу үшін ұлттық заңнаманы жетілдіру, олқылықтардың орнын толтыру және тұтастай алғанда экологиялық саладағы жағдайды жақсарту мәселесі көтеріледі. Қоршаған ортаға, табиғи ресурстарға ұқыпты қарау мәселелері бүкіл әлемде өзекті: адамзат өзінің тіршілігін қамтамасыз ету жүйесін бұзды және оның салдары әрқайсымызға әсер етуде. «Экологиялық мәдениет» ұғымы көп қырлы. Қазақстанның Экологиялық кодексінде экологиялық мәдениеттің анықтамасы бекітілген, ол адамның өзін-өзі тануын дамыту үшін ғана емес, сонымен бірге мемлекеттің әл-ауқатының өсуі үшін де негіз болатын Қазақстан Республикасындағы негізгі жеке құндылықтардың бірі болып танылады. Мемлекеттер қоршаған ортаны қорғау мәселелерін*

әртүрлі құралдардың, соның ішінде құқықтық құралдардың көмегімен шешеді. Ұлттық заңнама экология саласындағы мәселелерді реттейтін нормативтік құқықтық актілердің үлкен тізбесін көздейді. Осы нормаларды бұзғаны үшін қылмыстық және әкімшілік жауапкершілік қарастырылған. Алайда, қазақстандық экологиялық заңнаманың прогрессивтілігіне қарамастан, оның мақсаты – қоршаған ортаны қалпына келтіру және сақтау емес, табиғат пайдаланушыны жазалау. 2024 жылғы 2 қыркүйектегі жолдауында Қазақстан Президенті табиғатты қорғау ісіне қатысты бизнестің ерекше жауапкершілігін атап өтті. Заңнаманы жетілдірумен қатар, экологиялық проблемаларды шешу жолдарының бірі Экологиялық қауіпсіздік тұжырымдамаларын (1996, 2004 жж.), «Таза Қазақстан» экологиялық мәдениетті дамыту тұжырымдамасын (2024 ж.) әзірлеу болып табылады. 2024 жылғы Тұжырымдамада қоршаған ортаны қорғау және сақтау бойынша халықаралық тәжірибені зерттеуге көп көңіл бөлінеді. Сонымен қатар, экологиялық саладағы мақсаттарға қол жеткізудің негізгі шарты әр адам мен азамат тарапынан қоршаған ортаның тазалығына қамқорлық жасау болып табылады.

Түйінді сөздер: *экология, экологиялық мәдениет, экологиялық сана, экологиялық қауіпсіздік, экология саласындағы құқық бұзушылық, қоршаған ортаны қорғау.*

ON THE ISSUE OF ECOLOGICAL CULTURE

Turetskiy Nikolay Nikolaevich
Doctor of Legal Sciences, Chief Researcher of the Institute of Legislation and Legal Information of the Republic of Kazakhstan; Astana c., Republic of Kazakhstan;
e-mail: tnnik@mail.ru

Abstract. *This article raises the issue of improving the ecological culture and environmental awareness of citizens, improving national legislation to solve existing problems, fill in gaps and generally improve the situation in the environmental sphere. The issues of caring for the environment and natural resources are relevant all over the world: humanity has undermined its own life support system, and the consequences of this affect each of us. The concept of "ecological culture" is multifaceted. The Environmental Code of Kazakhstan establishes the definition of ecological culture; it is recognized as one of the main personal values in the Republic of Kazakhstan, creating the basis not only for the development of human self-awareness, but also for the growth of the welfare of the state. States solve environmental protection problems using various instruments, including legal ones. National legislation provides for a large list of regulatory legal acts regulating issues in the field of ecology. Criminal and administrative liability is provided for violation of these norms. However, despite the progressiveness of Kazakhstan's environmental legislation, its purpose is to punish the nature user, not to restore and preserve the environment. In his Message dated September 2, 2024, the President of Kazakhstan emphasized the special responsibility of business in its approach to nature protection. In addition to improving legislation, one of the ways to solve environmental problems is the development of Concepts of environmental safety (1996, 2004), the Concept of the development of ecological culture "Taza Kazakhstan" (2024). Much attention is paid in the Concept of 2024. It is devoted to the study of international experience in the protection and preservation of the environment. At the same time, the main condition for achieving goals in the environmental sphere is concern for the cleanliness of the environment on the part of every person and citizen.*

Keywords: *ecology, ecological culture, ecological awareness, environmental safety, environmental violations, environmental protection.*

DOI: 10.52026/2788-5291_2025_80_2_254

Введение

Вопрос о защите окружающей среды в современном казахстанском обществе стоит особенно остро. В частности, этой проблеме посвящено Седьмое направление Послания Главы государства народу Казахстана от 2 сентября 2024 г. «Справедливый Казахстан: закон и порядок, экономический рост, об-

щественный оптимизм»[1]. Акцент сделан на улучшении экологической ситуации и культивировании бережного отношения к окружающей среде.

Международное сообщество начало осознавать, что природу необходимо сохранять. Развитие промышленности загрязняет планету и приводит к истощению ее природных ресурсов, что приближает человечество к глобальной экологической катастрофе. Мир вступил в эпоху глобализации, информатизации и всеобщей коммуникации. Человечество подорвало систему собственного жизнеобеспечения, и последствия этого могут оказаться необратимыми [1].

На сегодняшний день перед человеком стоит задача по нахождению адекватных путей для решения экологических проблем. Экология культуры выступает основным фактором, способствующим гармонизации тесных взаимоотношений между человеком и обществом, человеком и природой, человеком и цивилизацией [2].

В этой связи особую актуальность обретает вопрос уровня экологической культуры как отдельного индивида, так и общества в целом.

Материалы и методы

Материалами для данной работы послужили нормы Конституции РК, национального законодательства в сфере экологии, а также научные публикации казахстанских и зарубежных ученых по данной тематике.

В ходе исследования использован комплекс общенаучных методов и специальные методы юридической науки (исторический, системно-правовой анализ, формально-юридический и сравнительно-правовой методы исследования и др.).

Обсуждение и результаты

В вопросах по экологической культуре рассматриваются различные подходы, в том числе следует уделить внимание раскрытию экологического сознания, экологического поведения, экологической этике, экологической грамотности и экологической ответственности, но формат данной материала предполагает остановиться только на понятии экологическая культура. Рассмотрим сам термин «экологическая культура». В теории существуют различные его определения:

- «экологическая культура – это уровень восприятия людьми природы, окружающего мира и оценка своего положения во вселенной, отношение человека к миру» [3, с.126].

- «экологическая культура – часть общечеловеческой культуры, система социальных отношений, общественных и индивидуальных морально-этических норм, взглядов, установок и ценностей, касающихся взаимоотношения человека и природы; гармоничность сосуществования человеческого общества и окружающей природной среды»[2].

- «экологическая культура – неотъемлемая часть общечеловеческой культуры, включающая в себя систему социальных отношений, моральных ценностей, норм и способов взаимодействия общества с окружающей природной средой, преемственно формируемая в общественном сознании и поведении людей на протяжении жизни и деятельности поколений непрерывным экологическим образованием и просвещением, способствующая здоровому образу жизни, духовному росту общества, устойчивому социально-экономическому развитию, экологической безопасности страны и каждого человека»[3].

Следует отметить, что определение экологической культуры закреплено в Экологическом кодексе Казахстана. Под экологической культурой понимается система знаний, навыков и ценностных ориентаций, выражающая и определяющая характер отношений между человеком и природой, меру и способ включенности человека в деятельность по сохранению и развитию природной среды. А также подчеркивается, что экологическая культура признается одной из основных личностных ценностей в Республике Казахстан, создающих основу не только для развития самосознания человека, но и роста благосостояния государства (ст. 191)4.

---

[1] Послание Главы государства народу Казахстана от 2 сентября 2024 г. «Справедливый Казахстан: закон и порядок, экономический рост, общественный оптимизм». // URL: https://www.akorda.kz/ru/poslanie-glavy-gosudarstva-kasym-zhomarta-tokaeva-narodu-kazahstana-spravedlivyy-kazahstan-zakon-i-poryadok-ekonomicheskiy-rost-obshchestvennyy-optimizm-285014 (дата обращения: 25.01.2025).

[2] Википедия // URL: https://ru.wikipedia.org/wiki/%D0%AD%D0%BA%D0%BE%D0%BB%D0%BE%D0%B3%D0%B8%D1%87%D0%B5%D1%81%D0%BA%D0%B0%D1%8F_%D0%BA%D1%83%D0%BB%D1%8C%D1%82%D1%83%D1%80%D0%B0 (дата обращения: 07.07.2024).

[3] Экологическая культура: понятие, структура, принципы формирования // URL: https://moodle.kstu.ru/mod/page/view.php?id=40190&lang=zh_cn. (дата обращения: 20.08.2024).

[4] Экологический кодекс Республики Казахстан от 2 января 2021 года № 400-VI ЗРК // URL: https://adilet.zan.kz/rus/docs/

По мнению Н.Д. Андреева, экологическая культура характеризуется такими основными признаками, как:

- экологическая образованность, экологическое сознание, стремление к сохранению и улучшению географической среды и ее составляющих как основы существования общества;

- умение использовать экологические знания на практике и в повседневной жизни;

- способность видеть реальные экологические проблемы и находить их оптимальные решения и т.д. [1].

Таким образом, экологическая культура – это часть общей культуры. В этой связи немаловажное значение приобретает повышение уровня экологического сознания всего населения, особенно подрастающего поколения.

Как справедливо отметил К. Сейтжан, депутат от Народной партии Казахстана, член Комитета Мажилиса по вопросам экологии и природопользования, «без экологической культуры и любви человека к окружающей среде, даже с помощью законов, финансовых средств и передовых технологий, невозможно сохранить или восстановить природу»[5]. И мы солидарны с авторами, считающими, что «необходимо сформировать систему экокультурных ценностей с учетом современной картины мира» [4, с.121].

Основы экологической культуры должны взаимодействовать с такими науками, как философия, психология, экономика, право, этика.

Формирование экологической культуры – экологическое просвещение и воспитание бережного отношения к окружающей среде и природным ресурсам.

Законодательство. Следует отметить, что национальное законодательство предусматривает внушительный перечень нормативных правовых актов, регулирующих вопросы в сфере экологии.

Правовой базой для формирования экологического законодательства является Конституция Казахстана. В соответствии со ст. 31 Основного закона «Государство ставит целью охрану окружающей среды, благоприятной для жизни и здоровья человека». Вместе с тем обязанности по сохранению благоприятной экологической обстановки возложены также и на граждан Казахстана. В частности, в ст. 38 Конституции закреплено, что «граждане страны обязаны сохранять природу и бережно относиться к природным богатствам». Таким образом, конституционные нормы закрепляют принцип приоритета охраны жизни и здоровья человека, сохранения окружающей среды.

Национальное законодательство в сфере охраны окружающей среды состоит из более десяти законов и около двухсот подзаконных нормативных правовых актов. В их числе Экологический кодекс, включающий более 400 статей, Земельный, Лесной и Водный кодексы, законы «Об особо охраняемых природных территориях» и др. Кроме того, Казахстан ратифицировал около 20 международных договоров по охране окружающей среды.

В Послании народу Казахстана «Справедливый Казахстан: закон и порядок, экономический рост, общественный оптимизм» Глава государства К. Токаев отметил, что «некоторые безответственные граждане по-прежнему загрязняют природу, улицы. За такие действия эти люди должны отвечать по закону»[6].

Для обеспечения сохранности природы в действующем законодательстве предусмотрены меры ответственности: в Уголовном кодексе 19 статей составляют отдельную главу «Экологические уголовные правонарушения» (глава 13); в Кодексе об административных правонарушениях в самостоятельной главе о правонарушениях в области охраны окружающей среды, использования природных ресурсов предусмотрено более 80 статей.

Законом «О внесении изменений и дополнений в Кодекс Республики Казахстан об административных правонарушениях по вопросам экологии»7 в начале 2021 г. из КоАП были исключены 3 статьи:

- о выбросах загрязняющих веществ, раз-

K2100000400 (дата обращения: 05.09.2024).

[5] Казахстану нужна экологическая культура // URL: https://halykpartiyasy.kz/ru/hronika-filialov/kazahstanu-nuzhna-ekologicheskaya-kultura (дата обращения: 15.10.2024).

[6] Послание Главы государства Касым-Жомарта Токаева народу Казахстана «Справедливый Казахстан: закон и порядок, экономический рост, общественный оптимизм» (г. Астана, 2 сентября 2024 г.) // URL: https://www.akorda.kz/ru/poslanie-glavy-gosudarstva-kasym-zhomarta-tokaeva-narodu-kazahstana-spravedlivyy-kazahstan-zakon-i-poryadok-ekonomicheskiy-rost-obshchestvennyy-optimizm-285014 (дата обращения:05.09.2024).

[7] Закон «О внесении изменений и дополнений в Кодекс Республики Казахстан об административных правонарушениях по вопросам экологии» от 2 января 2021 г. № 403-VI ЗРК // URL: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=32289316&pos=128;-44#pos=128;-44 (дата обращения: 11.08.2024).

мещении отходов и других вредных аварийных воздействиях на окружающую среду (ст. 327);

- о нарушении законодательства по охране атмосферного воздуха (ст. 335);

- о нарушении правил учета, утилизации и обезвреживания отходов производства и потребления (ст. 351).

Целесообразность исключения из действующего КоАП указанных статей вызывает большое сомнение, но, очевидно, разработчиками были представлены достаточно веские аргументы и серьезное обоснование данного шага.

Согласно статистическим данным, по итогам первой половины 2024 года большую часть всех уголовных правонарушений в сфере экологии составили незаконное обращение с редкими и находящимися под угрозой исчезновения, а также запрещенными к пользованию видами растений или животных (44,7% от общего количества правонарушений). Следующими по количеству идут незаконная добыча рыбных ресурсов, других водных животных или растений (24,7%), незаконная охота, самовольное пользование недрами, незаконная вырубка, уничтожение или повреждение деревьев и кустарников. Меньше всего было зарегистрировано случаев порчи земли (2 случая), нарушения экологических требований к хозяйственной или иной деятельности (1 случай) и загрязнения, засорения или истощения вод (1 случай)[8].

Следует отметить, что к концу года указанное соотношение зарегистрированных экологических уголовных правонарушений не претерпело значительных изменений. Из общего количества зарегистрированных экологических уголовных правонарушений (567) по ст.339 УК РК «Незаконное обращение с редкими и находящимися под угрозой исчезновения, а также запрещенными к пользованию видами растений или животных, их частями или дериватами» был зарегистрирован 201 случай; по ст.335 «Незаконная добыча рыбных ресурсов, других водных животных или растений» – 130; по ст.340 «Незаконная порубка, уничтожение или повреждение деревьев и кустарников» – 92; по ст.337 «Незаконная охота» – 89; по ст.334 «Самовольное пользование недрами» – 44 и т.д.[9].

«Что касается административных правонарушений в области охраны окружающей среды и использования природных ресурсов, за пять месяцев зарегистрировали 26,5 тыс. таких случаев, что на 0,5% больше, чем за январь-май прошлого года».

«Наиболее распространенные среди них – эксплуатация автомототранспортных и других передвижных средств с превышением нормативов содержания загрязняющих веществ в выбросах; нарушения правил рыболовства и охраны рыбных ресурсов и других водных животных; нарушения требований пользования животным миром и правил охоты»[10].

Государственный контроль за соблюдением экологических требований является одним из ключевых вопросов. На заседании Правительства Министр экологии и природных ресурсов Е. Нысанбаев сообщил, что за нарушения экологического законодательства в РК приостановлена деятельность 31 предприятия. В судебном порядке приостановлено строительство нового отвала отходов ТОО «Казфосфат» и обогатительной фабрики ТОО «Казахмыс», среди крупных предприятий также ТОО «Ферум Фтор», «Shymkent Temir» и др.[11].

Причиненный нарушителем экологический вред исчисляется и подлежит возмещению виновным лицом в полном объеме, независимо от того, причинен ли вред в результате умышленных действий (бездействия) или по неосторожности.

По мнению профессора Д.Л. Байдельдинова, «несмотря на все прогрессивные идеи существующего экологического законодательства, практика выявила определенные его пробелы и противоречия. Существующая система регулирования вопросов охраны окружающей среды подвергается справедливой критике со стороны специалистов и иностранных обозревателей, которые отмечают, что казахстанский закон и практика его применения имеют целью наказать природопользователя, но не восстановить и сохранить окружающую среду» [5].

Становление в обществе экологической

[8] *В Казахстане на 9% выросло число экологических правонарушений // URL: https://www.kt.kz/rus/ecology/v_kazahstane_na_9_vyroslo_chislo_ekologicheskih_1377965725.html (дата обращения: 19.09.2024).*

[9] *Статистические отчеты // URL: https://qamqor.gov.kz/crimestat/statistics (дата обращения: 06.01.2025).*

[10] *В Казахстане на 9% выросло число экологических правонарушений // URL: https://www.kt.kz/rus/ecology/v_kazahstane_na_9_vyroslo_chislo_ekologicheskih_1377965725.html (дата обращения: 19.09.2024).*

[11] *_За нарушения экологического законодательства в РК приостановлена деятельность 31 предприятия // URL: https://primeminister.kz/ru/news/za-narusheniya-ekologicheskogo-zakonodatelstva-v-rk-priostanovlena-deyatelnost-31-predpriyatiya-27050 (дата обращения: 11.10.2024).*

культуры – процесс длительный. Помимо совершенствования законодательства, разрабатывались Концепции, которые можно отнести к природоохранным решениям.

Первая Концепция экологической безопасности была принята в 1996 г.[12]

Вторая Концепция экологической безопасности на 2004-2015 гг.[13] предусматривала совершенствование отечественного законодательства с учетом международных стандартов. Концепция предлагала три основных направления:

- экологизация экономики;
- экологизация общества;
- экологизация национального законодательства.

По мнению специалистов по вопросам экологии, «ни одно правительство, ни одно министерство в одиночку не способно в полной мере обеспечить экологическую безопасность государства. Только экологизация всего общества может поднять решение экологических проблем на должный уровень. Охрана окружающей среды должна стать обязанностью каждого гражданина республики» [6].

В 2024 году Постановлением Правительства утверждена Концепция развития экологической культуры среди населения на 2024-2029 годы (далее – Концепция). Предусматривается снизить негативное воздействие человеческой деятельности на окружающую среду; сохранить качество атмосферного воздуха, урегулировать потребление воды. Важной экономической задачей является рациональное управление отходами, а также вовлеченность населения в решение экологических проблем. Отдельно выделены направления: дошкольное образование, среднее образование, дополнительное образование, высшее образование[14].

Работу по экологическому воспитанию и образованию, несомненно, нужно проводить с раннего детского возраста, начав с занятий в игровой форме. Необходимо заинтересовать подрастающее поколение в бережном отношении к окружающей среде.

Социальная ответственность бизнеса. В Послании от 2 сентября 2024 года Президент Казахстана К. Токаев подчеркнул, что бизнес должен с большой ответственностью подходить к делу защиты природы. Правительству и Палате «Атамекен» следует принять конкретные меры15.

В Предпринимательском кодексе закреплено положение о социальной ответственности предпринимательства, под которой понимается добровольный вклад субъектов предпринимательства в развитие социальной, экологической и иных сфер (ст. 75).

В частности, в экологической сфере социальная ответственность предпринимательства реализуется посредством добровольного выполнения следующих задач:

1) финансирование программ и мероприятий в области охраны окружающей среды и благоустройства улиц, парков и других общественных мест;

2) утверждение внутренней политики в сфере охраны окружающей среды;

3) решение иных вопросов, направленных на улучшение состояния окружающей среды (ст. 77)16.

Хотелось бы отметить, что Законом РК «О благотворительности» и налоговым законодательством страны предусмотрены определенные преференции и льготы для тех, кто осуществляет благотворительность, в том числе и в социальной сфере. Но понятие «социальная сфера» достаточно широкое, а налоговым органам для учета вычетов из дохода необходимы более точные формулировки в законах.

В связи с этим предлагаем внести дополнения в законодательство в сфере экологии, согласно которым будут предусмотрены определенные преференции и льготы для бизнеса, оказывающего финансовую помощь по защите и сохранению окружающей среды.

Международный опыт. Организация Объ-

---

[12] См.: Распоряжение Президента Республики Казахстан от 30 апреля 1996 года № 2967 «О концепциях общественной и экологической безопасности Республики Казахстан» // URL: https://adilet.zan.kz/rus/docs/N960002967_#z0 (дата обращения: 11.09.2024).

[13] См.: Указ Президента Республики Казахстан от 3 декабря 2003 года № 1241 «О Концепции экологической безопасности Республики Казахстан на 2004-2015 годы» // URL: https://adilet.zan.kz/rus/docs/U030001241_ (дата обращения: 11.09.2024).

[14] См.: Постановление Правительства Республики Казахстан от 31 октября 2024 года № 910 «Об утверждении Концепции развития экологической культуры «Таза Қазақстан» на 2024-2029 годы» // URL: https://adilet.zan.kz/rus/docs/P2400000910 (дата обращения: 10.11.2024).

[15] Послание Главы государства Касым-Жомарта Токаева народу Казахстана «Справедливый Казахстан: закон и порядок, экономический рост, общественный оптимизм» (г. Астана, 2 сентября 2024 г.) // URL: https://www.akorda.kz/ru/poslanie-glavy-gosudarstva-kasym-zhomarta-tokaeva-narodu-kazahstana-spravedlivyy-kazahstan-zakon-i-poryadok-ekonomicheskiy-rost-obshchestvennyy-optimizm-285014 (дата обращения:05.09.2024).

[16] Предпринимательский кодекс Республики Казахстан от 29 октября 2015 года № 375-V // URL: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=38259854 (дата обращения: 01.09.2024).

единенных Наций более 50 лет назад определила Всемирный день окружающей среды 5 июня. Программы ООН по окружающей среде стали крупнейшей глобальной экологической платформой, в рамках которой миллионы людей со всего мира принимают участие в деле защиты планеты. Практика утверждения международных дней существовала и ранее, но ООН восприняла их как мощный инструмент повышения информированности о тех или иных вопросах. Учитывая, что Казахстан ратифицировал международные документы по вопросам экологии, участие казахстанской общественности во Всемирном дне окружающей среды, будет дополнительным вкладом в сохранение природы.

Также ООН опубликовала практическое руководство по восстановлению экосистем, которые во всем мире находятся под угрозой, с целью предотвратить, остановить и обратить вспять их деградацию. В руководстве описываются подходы к восстановлению восьми основных видов экосистем[17].

Обзор международного опыта на примере четырех стран представлен в Концепции развития экологической культуры «Таза Қазақстан» на 2024-2029 годы:

В Японии национальная политика направлена на содействие деятельности по сохранению окружающей среды посредством экологического образования и гражданской активности.

Во Франции необходимость экологического просвещения во всех учебных заведениях закреплена в Основном законе страны.

Германия известна своей продвинутой системой управления отходами, которая включает несколько ключевых аспектов, в частности раздельный сбор и переработка. Вся страна охвачена разветвленной системой раздельного сбора отходов. Граждане активно участвуют в этом процессе, разделяя отходы на бумагу, пластик, металл, стекло и биоотходы. Специализированные контейнеры установлены практически во всех районах для удобства населения[18].

В Сингапуре система управления сочетает в себе высокие технологии, дипломатию и участие общественности. «В стремлении улучшить условия жизни граждан новые жилые дома в Сингапуре оснащаются передовыми системами мусоропроводов. На каждом этаже устанавливаются два люка для мусора — перерабатываемого и не перерабатываемого. Эти люки подключены к пневматической системе транспортировки отходов, которая перемещает мусор по подземной сети труб в центральное место сбора. Такой подход обеспечивает высокую степень удобства и гигиены»[19].

Заключение

Экологическая культура – приоритетное направление развития казахстанского общества. В пункте 5 ст. 191 Экологического кодекса закреплено, что «каждый вправе принимать активное участие в обсуждении вопросов, связанных с экологической ситуацией». Данный тезис сегодня взят на вооружение многими сознательными гражданами нашей страны.

Экологи Казахстана создали Красную книгу – Қазақстанның Қызыл кітабы, в которой перечислены редкие и находящиеся под угрозой исчезновения в Казахстане животные, растения и грибы. Книга насчитывает 4 издания, последнее из которых вышло в 2010 году.

В стране с весны прошлого года проходит общенациональная экологическая акция «Таза Қазақстан». «Это созидательное начинание сплотило граждан. За несколько месяцев в акции приняло участие около трех миллионов человек, которые навели порядок в сотнях тысяч дворов, собрали более одного миллиона тонн мусора. Благодаря подобным инициативам в стране укореняется новая культура, новая общественная этика. Можно сказать, что это и есть подлинный патриотизм и забота о Родине»[20].

Большие надежды возложены на Концепцию развития экологической культуры сре-

[17] *Всемирный день окружающей среды 5 июня // URL: https://www.un.org/ru/observances/environment-day (дата обращения: 24.09.2024).*

[18] *См.: Постановление Правительства Республики Казахстан от 31 октября 2024 года № 910 «Об утверждении Концепции развития экологической культуры «Таза Қазақстан» на 2024-2029 годы» // URL: https://adilet.zan.kz/rus/docs/P2400000910 (дата обращения: 10.11.2024).*

[19] *См.: Постановление Правительства Республики Казахстан от 31 октября 2024 года № 910 «Об утверждении Концепции развития экологической культуры «Таза Қазақстан» на 2024-2029 годы» // URL: https://adilet.zan.kz/rus/docs/P2400000910 (дата обращения: 10.11.2024).*

[20] *Послание Главы государства Касым-Жомарта Токаева народу Казахстана «Справедливый Казахстан: закон и порядок, экономический рост, общественный оптимизм» (г. Астана, 2 сентября 2024 г.) // URL: https://www.akorda.kz/ru/poslanie-glavy-gosudarstva-kasym-zhomarta-tokaeva-narodu-kazahstana-spravedlivyy-kazahstan-zakon-i-poryadok-ekonomicheskiy-rost-obshchestvennyy-optimizm-285014 (дата обращения:05.09.2024).*

ди населения на 2024-2029 годы. «В результате реализации Концепции Правительство планирует достичь:

1) повышение уровня экологической осведомленности населения;

2) формирование экологически ответственного поведения граждан;

3) уменьшение объемов отходов, снижение загрязнения воздуха и воды, улучшение состояния природных ресурсов;

4) увеличение площадей зеленых насаждений в населенных пунктах;

5) формирование культуры населения по раздельному сбору коммунальных отходов»[21].

Но все же основное условие, при котором все названные цели будут достигнуты – чтобы забота о чистоте окружающей среды стала повседневной нормой для каждого человека и гражданина.

Национальное налоговое законодательство имеет ряд норм, дающих налогоплательщику право на уменьшение налогооблагаемого дохода для осуществления благотворительной помощи. Вместе с тем указана благотворительность на алкогольные цели. Предлагаем внести изменения и дополнения в налоговое законодательство, предусмотрев преференции и льготы для бизнеса, оказывающего благотворительную или финансовую помощь непосредственно по вопросам экологии для защиты и сохранения окружающей среды в Казахстане.

ЛИТЕРАТУРА

1. Андреев М.Д. Экологическая культура как основа гармонизации отношений между обществом и природой // Успехи современного естествознания. – 2009. – № 7. – С. 143-145 // URL: https://natural-sciences.ru/ru/article/view?id=12735 (дата обращения: 10.09.2024).

2. Ғабитов Т.Х., Каупенбаева С.М. Экологическая культура и наследия охраны природы Казахского народа // Вестник КазНУ. Серия философия. Серия культурология. Серия политология. – 2013. – №4. – Т.45. – С. 37-45 // URL: https://bulletin-philospolit.kaznu.kz/index.php/1-pol/article/view/786 (дата обращения: 21.08.2024).

3. Попов А.В., Кайбушева П.М. Экологическое образование как средство формирования экологической культуры // Наука и современность. – 2012. – С. 124-128.

4. Вагнер И.В. Экологическая этика как гуманитарный компонент экологического образования // Вестник МГГУ им. М.А. Шолохова. Серия «Педагогика и психология». – 2008. – №2.

5. Байдельдинов Д.Л. Реформа экологического законодательства: история и перспективы (выступление на XVI Международной правовой конференции «Недропользование – основа экономики Республики Казахстан», г. Атырау, 26 апреля 2019 года) // URL: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=36444870 (дата обращения: 09.10.2024).

6. Муканова Д.К. Законодательство Республики Казахстан в области охраны окружающей среды и его совершенствование // Актуальные вопросы и анализ практики применения законодательства в нефтегазовой отрасли Республики Казахстан (Второй Атырауский правовой семинар, г. Атырау, 9 апреля 2004 г.). – Атырау, 2004.

REFERENCES

1. Andreev M.D. Jekologicheskaja kul'tura kak osnova garmonizacii otnoshenij mezhdu obshhestvom i prirodoj // Uspehi sovremennogo estestvoznanija. – 2009. – № 7. – S. 143-145 // URL: https://natural-sciences.ru/ru/article/view?id=12735 (data obrashhenija: 10.09.2024).

2. Fabitov T.H., Kaupenbaeva S.M. Jekologicheskaja kul'tura i nasledija ohrany prirody Kazahskogo naroda // Vestnik KazNU. Serija filosofija. Serija kul'turologija. Serija politologija. – 2013. – №4. – T.45. – S. 37-45 // URL: https://bulletin-philospolit.kaznu.kz/index.php/1-pol/article/view/786 (data obrashhenija: 21.08.2024).

3. Popov A.V., Kajbusheva P.M. Jekologicheskoe obrazovanie kak sredstvo formirovanija jekologicheskoj kul'tury // Nauka i sovremennost'. – 2012. – S. 124-128.

4. Vagner I.V. Jekologicheskaja jetika kak gumanitarnyj komponent jekologicheskogo obrazovanija // Vestnik MGGU im. M.A. Sholohova. Serija «Pedagogika i psihologija». – 2008. – №2.

[21] *Указ Президента РК «Об утверждении Концепции развития экологической культуры «Таза Қазақстан» на 2024 – 2029 годы». // URL: https://adilet.zan.kz/rus/docs/P2400000910 (дата обращения: 25.01.2025).*

5. Bajdel'dinov D.L. Reforma jekologicheskogo zakonodatel'stva: istorija i perspektivy (vystuplenie na XVI Mezhdunarodnoj pravovoj konferencii «Nedropol'zovanie – osnova jekonomiki Respubliki Kazahstan», g. Atyrau, 26 aprelja 2019 goda) // URL: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=36444870 (data obrashhenija: 09.10.2024).

6. Mukanova D.K. Zakonodatel'stvo Respubliki Kazahstan v oblasti ohrany okruzhajushhej sredy i ego sovershenstvovanie // Aktual'nye voprosy i analiz praktiki primenenija zakonodatel'stva v neftegazovoj otrasli Respubliki Kazahstan (Vtoroj Atyrauskij pravovoj seminar, g. Atyrau, 9 aprelja 2004 g.). – Atyrau, 2004.aprelja 2019 goda) // URL: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=36444870 (data obrashhenija: 09.10.2024).

УДК 355/359
ГРНТИ 78.01.80

НЕКОТОРЫЕ АКТУАЛЬНЫЕ ПРОБЛЕМЫ АНАЛИЗА ЭФФЕКТИВНОСТИ ЗАКОНОДАТЕЛЬСТВА В СФЕРЕ ПРОХОЖДЕНИЯ ВОИНСКОЙ СЛУЖБЫ

Кайжакпарова Аида Бахытжановна
Кандидат юридических наук, доцент, главный научный сотрудник отдела анализа эффективности законодательства Института законодательства и правовой информации Республики Казахстан; г. Астана, Республика Казахстан;
e-mail: a.kaizhakparova@vss.gov.kz

Жадауова Жанара Абдылдаевна[1]
Кандидат юридических наук, ведущий научный сотрудник отдела анализа эффективности законодательства Института законодательства и правовой информации Республики Казахстан; г. Астана, Республика Казахстан;
e-mail: zhanara76@mail.ru; ORCID: https://orcid.org/0000-0002-7325-2554

Жаксылыкова Алуа Курмангалиевна
Магистр юридических наук, старший научный сотрудник отдела анализа эффективности законодательства Института законодательства и правовой информации Республики Казахстан; г. Астана, Республика Казахстан;
e-mail: alua_30@mail.ru

Аннотация. *Данная статья посвящена анализу эффективности законодательства в сфере прохождения воинской службы. В статье рассмотрены некоторые проблемы, способствующие формированию различной практики применения, а также пути решения указанных проблем.*

Воинская служба в Республике Казахстан представляет собой неотъемлемую часть обеспечения национальной безопасности и стабильности. В условиях глобальных изменений в сфере геополитики, а также увеличения числа трансграничных вызовов и угроз, таких как международный терроризм, киберугрозы и экологические катастрофы, значимость института воинской службы приобретает особую актуальность.

В Республике Казахстан на протяжении многих лет проводится постоянное реформирование законодательства о воинской службе. Законодательство о воинской службе регламентируется нормативными правовыми актами, в первую очередь, Конституцией Республики Казахстан, Законом Республики Казахстан «О воинской службе и статусе военнослужащих» и др. При написании статьи применялись различные методы научного анализа, способствующие раскрытию данной проблемы: общенаучные, логические методы (анализа, синтеза, дедукции, индукции и т.д.), так и частно-научные методы, том числе сравнительно-правовой метод, технико-юридический метод, формально-правовой.

В статье предложены пути совершенствования законодательства Республики Казахстан в сфере прохождения воинской службы, выработаны научно обоснованные рекомендации и предложения по их реализации. В этой связи авторами, выявлены пробелы, дефекты, внесены предложения по совершенствованию некоторых институтов законодательства в сфере прохождения воинской службы.

Таким образом, значимость данного исследования возрастает вследствие объективной необходимости дальнейшего совершенствования законодательства в сфере воинской службы, обеспечения его целостности и согласованности.

Ключевые слова: *воинская служба, военнослужащий, военные кадры, анализ эффективности законодательства, законодательство в сфере прохождения воинской службы, закон.*

[1] *Автор для корреспонденции*

ӘСКЕРИ ҚЫЗМЕТ ӨТКЕРУ САЛАСЫНДАҒЫ ЗАҢНАМАНЫҢ ТИІМДІЛІГІН ТАЛДАУДЫҢ КЕЙБІР ӨЗЕКТІ МӘСЕЛЕЛЕРІ

Аида Бақытжанқызы Қайжақпарова
Заң ғылымдарының кандидаты, доцент, Қазақстан Республикасы Заңнама және құқықтық ақпарат Институтының заңнаманың тиімділігін талдау бөлімінің бас ғылыми қызметкері; Астана қ., Қазақстан Республикасы;
e-mail: a.kaizhakparova@vss.gov.kz

Жанара Әбділдақызы Жадауова
Заң ғылымдарының кандидаты, Қазақстан Республикасының Заңнама және құқықтық ақпарат институтының Заңнамана тиімділігін талдау бөлімінің жетекші ғылыми қызметкері; Астана қ., Қазақстан Республикасы;
e-mail: zhanara76@mail.ru,; ORCID: https://orcid.org/0000-0002-7325-2554

Алуа Құрманғалиқызы Жақсылықова
Заң ғылымдарының магистрі, Қазақстан Республикасы Заңнама және құқықтық ақпарат Институтының заңнаманың тиімділігін талдау бөлімінің аға ғылыми қызметкері; Астана қ., Қазақстан Республикасы; e-mail: alua_30@mail.ru

Аннотация. *Бұл мақала әскери қызмет саласындағы заңнаманың тиімділігін талдауға арналған. Мақалада әртүрлі қолдану тәжірибесін қалыптастыруға ықпал ететін кейбір мәселелер, сондай-ақ аталған мәселелерді шешу жолдары қарастырылады.*

Қазақстан Республикасындағы әскери қызмет Ұлттық қауіпсіздік пен тұрақтылықты қамтамасыз етудің ажырамас бөлігі болып табылады. Геосаясат саласындағы жаһандық өзгерістер, сондай-ақ халықаралық терроризм, киберқауіптер және экологиялық апаттар сияқты трансшекаралық сын-қатерлер мен қауіптер санының артуы жағдайында әскери қызмет институтының маңыздылығы ерекше өзектілікке ие болады.

Қазақстан Республикасында көптеген жылдар бойы әскери қызмет туралы заңнаманы тұрақты реформалау жүргізілуде. Әскери қызмет туралы заңнама Нормативтік құқықтық актілермен, бірінші кезекте Қазақстан Республикасының Конституциясымен, «Әскери қызмет және әскери қызметшілердің мәртебесі туралы» Қазақстан Республикасының Заңымен және т. б. регламенттеледі. Мақаланы жазу кезінде осы мәселені ашуға ықпал ететін ғылыми талдаудың әртүрлі әдістері қолданылды: жалпы ғылыми, логикалық әдістер (талдау, синтез, дедукция, индукция және т.б.) және жеке ғылыми әдістер, соның ішінде салыстырмалы-құқықтық әдіс, техникалық-құқықтық әдіс, формальды-құқықтық.

Мақалада Қазақстан Республикасының Әскери қызмет өткеру саласындағы заңнамасын жетілдіру жолдары ұсынылды, оларды іске асыру бойынша ғылыми негізделген ұсынымдар мен ұсыныстар әзірленді. Осыған байланысты авторлар олқылықтарды, ақауларды анықтап, әскери қызмет өткеру саласындағы кейбір заңнама институттарын жетілдіру жөнінде ұсыныстар енгізді.

Осылайша, бұл зерттеудің маңыздылығы әскери қызмет саласындағы заңнаманы одан әрі жетілдірудің, оның тұтастығы мен дәйектілігін қамтамасыз етудің объективті қажеттілігіне байланысты артады.

Түйінді сөздер: *әскери қызмет, әскери қызметші, әскери кадрлар, заңнаманың тиімділігін талдау, әскери қызметті өткеру саласындағы заңнама, заң.*

SOME ACTUAL PROBLEMS OF ANALYZING THE EFFECTIVENESS OF LEGISLATION IN THE FIELD OF MILITARY SERVICE

Kayzhakparova Aida Bakytzhanovna
PhD in Law, Associate Professor, Chief Researcher at the Department of Analysis of the Effectiveness of Legislation of the Institute of Legislation and Legal Information of the Republic of Kazakhstan; Astana c., Republic of Kazakhstan; e-mail: a.kaizhakparova@vss.gov.kz

Zhadauova Zhanara Abdyldaevna
Candidate's degree in Jurisprudence, Leading Researcher of the Department of Analysis of the effectiveness of Legislation, Institute of Legislation and Legal Information of the Republic of Kazakhstan; Astana c., Republic of Kazakhstan; e-mail: zhanara76@mail.ru,; ORCID: https://orcid.org/0000-0002-7325-2554

Zhaxylykova Alua Kurmangalievna
Master of Law, Senior Researcher at the Department of Analysis of the Effectiveness of Legislation of the Institute of Legislation and Legal Information of the Republic of Kazakhstan; Astana c., Republic of Kazakhstan; e-mail: alua_30@mail.ru

Abstract. *This article is devoted to the analysis of the effectiveness of legislation in the field of military service. The article discusses some of the problems that contribute to the formation of various application practices, as well as ways to solve these problems.*

Military service in the Republic of Kazakhstan is an integral part of ensuring national security and stability. In the context of global changes in the field of geopolitics, as well as an increase in the number of cross-border challenges and threats, such as international terrorism, cyber threats and environmental disasters, the importance of the institute of military service is becoming particularly relevant.

The Republic of Kazakhstan has been continuously reforming legislation on military service for many years. The legislation on military service is regulated by regulatory legal acts, first of all, the Constitution of the Republic of Kazakhstan, the Law of the Republic of Kazakhstan «On Military Service and the status of military personnel», etc. When writing the article, various methods of scientific analysis were used to help solve this problem: general scientific, logical methods (analysis, synthesis, deduction, induction, etc.), as well as private scientific methods, including the comparative legal method, the technical and legal method, and the formal legal method.

The article suggests ways to improve the legislation of the Republic of Kazakhstan in the field of military service, develops scientifically sound recommendations and proposals for their implementation. In this regard, the authors identified gaps, defects, and made proposals to improve some legislative institutions in the field of military service.

Thus, the importance of this study increases due to the objective need for further improvement of legislation in the field of military service, ensuring its integrity and consistency.

Keywords: *military service, military personnel, military cadres, analysis of the effectiveness of legislation, legislation in the field of military service, law.*

DOI: 10.52026/2788-5291_2025_80_2_263

Введение

Воинская служба является одним из видов государственной службы со специфическими признаками, которые ее отличают от военизированной государственной и гражданской службы. Согласно статье 6 Закона Республики Казахстан от 16 февраля 2012 года «О воинской службе и статусе военнослужащих» (далее - Закон о воинской службе)[2] к правам военнослужащих относится

[2] *Закон Республики Казахстан от 16 февраля 2012 года № 561-IV «О воинской службе и статусе военнослужащих» // URL: https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z1200000561/z120561.htm (дата обращения: 31.01.2025).*

право на обеспечение за счет государства денежным довольствием на основании единой системы оплаты труда работников органов Республики Казахстан, содержащихся за счет государственного бюджета, утверждаемой Правительством Республики Казахстан по согласованию с Президентом Республики Казахстан, в порядке, предусмотренном первыми руководителями уполномоченных органов. Таким образом, анализ данной нормы позволяет сделать вывод о том, что при прохождении воинской службы военнослужащие реализуют свое право на труд.

Повышение уровня подготовки военных кадров является одной из приоритетных задач научных исследований в области обороны и безопасности государства. Каждое государство самостоятельно формирует свою правовую систему, соотнося её с нормами международного права в предусмотренных рамках. В то же время практика правового регулирования различных сфер общественной жизни, включая вопросы организации и прохождения военной службы, существенно отличается в разных странах. Это создает условия для изучения и заимствования передового опыта, а также апробированных правовых механизмов, что способствует совершенствованию национального законодательства и укреплению правовой базы в сфере обороны.

Президент Казахстана в своем Послании народу Казахстана «Справедливый Казахстан: закон и порядок, экономический рост, общественный оптимизм» от 2 сентября 2024 года отметил, что первостепенное значение имеет соблюдение закона и порядка в армии, куда молодые ребята идут отдавать долг Родине. Чтобы солдаты могли должным образом выполнять свои обязанности, в Вооруженных Силах и других силовых структурах в первую очередь надо обеспечить железную дисциплину [1].

Материалы и методы

В ходе исследования, были использованы следующие материалы: положения ряда стратегических и программных документов, таких как: Послание Главы государства Касым-Жомарта Токаева народу Казахстана «Справедливый Казахстан: закон и порядок, экономический рост, общественный оптимизм» от 2 сентября 2024 года, Послание Главы государства от 1 сентября 2022 «Справедливое государство. Единая нация. Благополучное общество», Концепция военно-патриотического воспитания молодежи до 2030 года, утвержденная постановлением Правительства Республики Казахстан от 24 ноября 2023 года № 1039, Военная доктрина Республики Казахстан, утвержденная указом Президента Республики Казахстан от 29 сентября 2017 года № 554.

В основу анализа были положены нормы Конституции Республики Казахстан, конституционных законов Республики Казахстан, кодексов Республики Казахстан и т.д.

При проведении анализа были использованы как общенаучные, логические методы (анализа, синтеза, дедукции, индукции и т.д.), так и частно-научные методы, том числе сравнительно-правовой метод, технико-юридический метод, формально-правовой.

Обсуждение

Воинская служба является особым видом государственной службы военнослужащих, направленной на непосредственное обеспечение военной безопасности, связанной с вооруженной защитой суверенитета, территориальной целостности и неприкосновенности Государственной границы Республики Казахстан.

На основании этого к военнослужащим предъявляются особые требования, что обусловлено спецификой прохождения воинской службы.

Большинство современных исследователей (В.Г. Стрекозов, А.В. Кудашкин, Л. Л. Попов, Ю. И. Мигачев, С. В. Тихомиров и др.) сходятся во мнении о необходимости закрепления в системе права новой отрасли, источником которой является военное законодательство [2, с. 149].

Считаем верной точку зрения ряда ученых (О. И. Адамюк, С.Б. Матвийчук, С.В. Павлюшик) и др. о том, что на сегодняшний день военное право это «самостоятельная область общественных отношений, представляющая собой целостную систему со своими теоретико-правовыми, историко-правовыми и институциональными особенностями» [2, с. 148-149].

Развитие и совершенствование военного законодательства в Республике Казахстан обуславливает необходимость формирования отрасли военного права и дальнейшей систематизации военного законодательства.

В научных трудах Эбигейл Гевирц и Джеймс Снайдера отмечено, что военнослужащие и члены их семей сталкиваются с стрессовыми факторами в отличии от гражданских семей. Это делает их более уязвимыми для разных трудностей в семейной жиз-

ни. Большая часть военнослужащих должны служить за границей в течение своей военной службы, и многие служат за границей регулярно. Исследования показывают, что военнослужащие, участвующие в нескольких этапах развертывания, подвержены более высокому риску развития психических расстройств, включая посттравматическое стрессовое расстройство, по сравнению с теми, кто ограничивается участием в одном развертывании [3].

По мнению Бенджамина Р.Карни, Джона С.Крауна, это вызывает беспокойство, учитывая, что военнослужащие, которые остаются в армии на длительный период времени, как правило, повторно направляются на службу. Многие развертывания часто продлеваются дольше, чем изначально планировалось [4].

Чон Юль Со, Дональд А. Ллойд, Сок Ин Нам отметили, что стрессовые реакции, такие как посттравматическое стрессовое расстройство, являются фактором риска в семьях военнослужащих в отношении насилия со стороны супруга (супруги), а терапевтические вмешательства, как было показано, оказывают положительное влияние на снижение этого риска [5].

Пердью Шелли Макдермид Уодсворт и Кенон Саутвелл отметили, что в настоящее время семьи военнослужащих сталкиваются со значительными стрессовыми факторами, связанными с особенностями военной службы. В частности, это касается частых и длительных командировок, требующих от семей адаптации к новым условиям. В связи с этим исследования подтверждают необходимость разработки и внедрения более научно обоснованных мер поддержки как для военнослужащих, так и для их семей [6].

Результаты

В первую очередь важно отметить о необходимости проведения ревизии Закона о воинской службе на предмет исключения излишне детализированных норм и переноса их на уровень подзаконных нормативных правовых актов. Так, в частности, статья 1 Закона о воинской службе, предусматривающая основные понятия, используемые в Законе, занимает существенное место в тексте Закона. Полагаем целесообразным часть понятий или все понятия перенести на уровень подзаконного акта, так как они не несут нагрузку, необходимую для отражения на уровне закона.

Кроме того, в Законе имеются нормы, которые по своему характеру и содержанию определяют некоторые процедуры и процессы, а также составы определенных рабочих органов, которые на наш взгляд также следует перенести на уровень подзаконного акта. К примеру, в статье 16 Закона о воинской службе закрепляется состав призывной комиссии, а также порядок утверждения графика приписки граждан к призывным пунктам. Указанные нормы считаем излишними и по статусу не «дотягивающими» до уровня закона.

Также рекомендуется пункт 1 статьи 28 «спустить» на уровень подзаконного акта.

Также, предлагается некоторые полномочия Правительства, закрепленные в Законе, передать уполномоченным органам. К примеру, пунктом 5 статьи 9 Закона о воинской службе закрепляется полномочие Правительства по определению порядка военно-патриотического воспитания граждан. Целесообразно данное полномочие передать Министерству обороны с целью оптимизации полномочий высшего исполнительного органа.

В целом, предлагается провести полную и тщательную ревизию нормативного правового акта.

Статья 6 Закона о воинской службе определяет права военнослужащих, перечень которых носит исчерпывающий характер. Так, права военнослужащих определены в 16 подпунктах, последний из которых наделят субъектов право на осуществление педагогической, научной и иной творческой деятельности.

Полагаем, что такой перечень не может быть исчерпывающим, поскольку право военнослужащих могут также вытекать из других нормативных правовых актов, к примеру, в законодательстве об отдельных государственных органах.

Также перечень обязанностей, который определен в статье 7 Закона о воинской службе, полагаем не должен носить исчерпывающий характер.

С учетом изложенного предлагается статьи 6 и 7 Закона о воинской службе дополнить новыми подпунктами 17) изложив их в следующей редакции: «17) иные права, права, предусмотренные законодательством Республики Казахстан.», «17) иные обязанности, права, предусмотренные законодательством Республики Казахстан.».

В соответствии со статьей 15 Закона о воинской службе устанавливается перечень лиц, подлежащих воинскому учету. Так, к таким лицам относятся:

1) женщины, не имеющие военно-учетной специальности;

2) лица, уволенные с воинской службы в отставку или исключенные с воинского учета по достижении предельного возраста пребывания в запасе либо признанные не годными к воинской службе с исключением с воинского учета;

3) лица, отбывающие наказание в виде лишения свободы;

4) лице, постоянно проживающие за пределами Республики Казахстан;

5) сотрудники, а также курсанты и слушатели военных, специальных учебных заведений правоохранительных и специальных государственных органов Республики Казахстан.

Следует отметить, что в данной норме не урегулирован вопрос статуса кандасов, как лиц, подлежащих/не подлежащих воинскому учету. Из анализа норм Закона следует, что данный вопрос остается не ясным.

Полагаем целесообразным закрепить кандасов как лиц, подлежащих/не подлежащих воинскому учету.

4. Статья 22-1 Закона о воинской службе закрепляет условия аттестации военнослужащих. При этом в пункте 2 указанной статьи предусмотрены виды решений аттестационной комиссии по итогам внеочередной аттестации. К таким решениям относятся решения о:

1) соответствии занимаемой должности и рекомендуется для выдвижения на вышестоящую должность;

2) соответствии занимаемой должности;

3) не соответствии занимаемой должности и рекомендуется к понижению в должности;

4) не соответствии занимаемой должности и рекомендуется к ротации;

5) не соответствии занимаемой должности и рекомендуется к увольнению.

При этом не предусматривается право на обжалование решений аттестационной комиссии, что считаем в корне не правильным и ущемляющим права военнослужащих. С целью исключения коррупционных рисков, а также обеспечения гарантий прав военнослужащих считаем, что аттестация военнослужащих, как и любая другая аттестация, должна предполагать обжалование в порядке, установленные законодательством.

С учетом изложенного, рекомендуется в Законе закрепить норму, предусматривающую обжалование результатов аттестации с последующим определение определением процедур такого обжалования.

5. Статьей 26 Закона о воинской службе предусматриваются основания для увольнения военнослужащего с воинской службы.

К таким основания относятся:

1) достижение предельного возраста состояния на воинской службе;

2) истечение срока воинской службы по призыву;

3) истечение срока контракта о прохождении воинской службы;

4) состояние здоровья в связи с заключением военно-врачебной комиссии о признании не годным или ограниченно годным к воинской службе;

5) сокращение штатов воинской части (учреждения) при невозможности назначения на другие равнозначные воинские должности и отказом военнослужащего к назначению на низшую воинскую должность;

6) переход на государственную службу или в государственные учреждения, за исключением перевода в правоохранительные или специальные государственные органы Республики Казахстан;

7) прекращение гражданства Республики Казахстан;

8) невозможность дальнейшего прохождения воинской службы по результатам специальной проверки уполномоченного государственного органа;

9) служебное несоответствие, выявившемуся по итогам аттестации;

10) отчисление из военного, специального учебного заведения, за исключением случаев отчисления выпускников военных учебных заведений, реализующих программы технического и профессионального образования, а также военных интернов, военных врачей-резидентов, магистрантов, докторантов и адъюнктов;

11) отрицательные мотивы;

12) отмена чрезвычайного положения для лиц, выслуживших установленный срок.

Полагаем, что данный перечень не является полным и достаточным, поскольку в него не входят очевидные основания, при наступлении которых безусловно разрываются любые трудовые отношения. К примеру, одним из таких оснований является смерть лица. Кроме того, не учтен случай признания лица недееспособным либо ограниченно дееспособным, что может мешать осуществлять те или иные обязанности при исполнении долга военнослужащего.

Таким образом, предлагается пункт 1 статьи 26 дополнить новыми подпунктами 13) и 14), изложив их в следующей редакции:

«13) в связи со смертью или вступлением в законную силу решения суда об объявлении военнослужащего умершим;

14) вступление в законную силу решения суда о признании судьи недееспособным или ограниченно дееспособным либо о применении к нему мер медицинского характера.».

6. Статьей 26 Закона о воинской службе также предусматриваются право на увольнение военнослужащих, проходящих воинскую службу по контракту по следующим основания:

1) в случае существенного и (или) систематического (два и более раза) нарушения в отношении него условий контракта о прохождении воинской службы;

2) по семейным обстоятельствам при:

невозможности проживания члена его семьи по медицинским показаниям в местности, в которой он проходит воинскую службу, и при отсутствии возможности его перевода к новому месту воинской службы;

изменении места воинской службы супруга – военнослужащего (супруги – военнослужащей), связанном с необходимостью переезда семьи в другой населенный пункт;

необходимости постоянного ухода за супругой (супругом), близкими родственниками, нуждающимися по состоянию здоровья в соответствии с заключением медицинской организации по месту их жительства в постоянном уходе либо являющимися лицами с инвалидностью первой или второй группы, или лицами, достигшими установленного законодательством Республики Казахстан общеустановленного пенсионного возраста или не достигшими восемнадцати лет, при отсутствии других лиц, обязанных по закону содержать указанных граждан;

необходимости ухода за ребенком (детьми), не достигшим (не достигшими) восемнадцати лет, которого (которых) военнослужащий воспитывает без матери (отца);

3) в случае избрания или назначения в представительные органы Республики Казахстан;

4) в случае избрания или назначения на должность судьи.

Важно отметить, что увольнение с воинской службы является правом военнослужащего и в этой связи полагаем, что важного основания, вытекающего из понятия «право» является собственное желание. Любой военнослужащий должен иметь право на собственное желание, поскольку служба не является «рабством» или «кабалой».

С учетом изложенного, а также с целью совершенствования законодательства и обеспечения гарантий прав военнослужащих, считаем, что пункт 3 статьи 26 Закона о воинской службе нуждается в дополнении новым основанием. Так, предлагается пункт 3 статьи 26 указанного закона дополнить новым подпунктом 5), изложив его в следующей редакции: «5) по собственному желанию.».

Заключение

Проведенный анализ выполнен с целью выявления дефектов, восполнения пробела и неточностей, а также для внесения предложения по совершенствованию некоторых институтов законодательства в сфере прохождения воинской службы и позволяет выработать следующие рекомендации:

1. в целях восполнения пробела провести ревизию Закона о воинской службе на предмет исключения излишне детализированных норм и переноса их на уровень подзаконных нормативных правовых актов.

2. предлагаем уполномоченному органу дополнить статью статьи 6 и 7 Закона о воинской службе дополнить новыми подпунктами 17) изложив их в следующей редакции: «17) иные права, права, предусмотренные законодательством Республики Казахстан.», «17) иные обязанности, права, предусмотренные законодательством Республики Казахстан.».

3. в целях приведения в соответствие, полагаем целесообразным закрепить кандасов как лиц, подлежащих/не подлежащих воинскому учету, так как не урегулирован вопрос статуса кандасов, как лиц, подлежащих/не подлежащих воинскому учету.

4. рекомендуется в статье 22-1 Закона о воинской службе закрепить норму, предусматривающую обжалование результатов аттестации с последующим определение определением процедур такого обжалования.

5. в целях совершенствования законодательства, предлагается пункт 1 статьи 26 дополнить новыми подпунктами 13) и 14), изложив их в следующей редакции:

«13) в связи со смертью или вступлением в законную силу решения суда об объявлении военнослужащего умершим;

14) вступление в законную силу решения суда о признании судьи недееспособным или ограниченно дееспособным либо о применении к нему мер медицинского характера.».

6. в целях обеспечения гарантий прав военнослужащих предлагается пункт 3 статьи 26 дополнить новым подпунктом 5), изложив его в следующей редакции: «5) по собственному желанию.».

Вклад авторов

Кайжакпарова А.Б. – результаты, транслитерация;
Жадауова Ж.А. – материалы и методы, заключение, информация об авторах;
Жаксылыкова А.К. – введение, обсуждение, оформление литературы, аннотации.

ЛИТЕРАТУРА

1. Токаев К-Ж.К. Послание Главы государства Касым-Жомарта Токаева народу Казахстана «Справедливый Казахстан: закон и порядок, экономический рост, общественный оптимизм» // URL: https://www.akorda.kz/ru/poslanie-glavy-gosudarstva-kasym-zhomarta-tokaeva-narodu-kazahstana-spravedlivyy-kazahstan-zakon-i-poryadok-ekonomicheskiy-rost-obshchestvennyy-optimizm-285014 (дата обращения: 31.01.2025).

2. Игнатенко А.С. Теоретико-правовые подходы к формированию правового института воинской службы // Научно-теоретический журнал «Веснік Брэсцкага універсітэта». – 2020. - № 2. - С.148-154 // URL: https://www.brsu.by/sites/default/files/vesnik/s._2._-_2020._-_2.pdf.

3. Gewirtz A.H., Snyder J., Zamir O., Zhang J., & Zhang N. Effects of the After Deployment, Adaptive Parenting Tools (ADAPT) intervention on fathers and their children: A moderated mediation model // Development and psychopathology. - 2019. – 31(5). - P. 1837–1849 // URL: https://doi.org/10.1017/S0954579419001238

4. Karney B.R., & Crown J.S. Families under stress: An assessment of data, theory, and research on marriage and divorce in the military. // URL: https://www.rand.org/pubs/monographs/MG599.html. - (date of reference: 31.01.2025).

5. Seo J. Y., Lloyd D. A., Nam S. I. Work-family conflict and intimate partner violence in the south Korean military: Mediating role of aggression and buffering effect of a counseling resource // Journal of Family Violence. - 2014. - P. 839–847.

6. MacDermid Wadsworth S., Southwell K. Military families: Extreme work and extreme «work–family» // Annals of the American Academy of Political and Social Science. - 2011. - №638(1). - P. 163–183. // URL: https://doi.org/10.1177/0002716211416445

REFERENCES

1. Tokaev K-Zh.K. Poslanie Glavy gosudarstva Kasym-Zhomarta Tokaeva narodu Kazahstana «Spravedlivyj Kazahstan: zakon i porjadok, jekonomicheskij rost, obshhestvennyj optimizm» // URL: https://www.akorda.kz/ru/poslanie-glavy-gosudarstva-kasym-zhomarta-tokaeva-narodu-kazahstana-spravedlivyy-kazahstan-zakon-i-poryadok-ekonomicheskiy-rost-obshchestvennyy-optimizm-285014 (data obrashhenija: 31.01.2025).

2. Ignatenko A.S. Teoretiko-pravovye podhody k formirovaniju pravovogo instituta voinskoj sluzhby // Nauchno-teoreticheskij zhurnal «Vesnik Brjesckaga universitjeta». – 2020. - № 2. - S.148-154 // URL: https://www.brsu.by/sites/default/files/vesnik/s._2._-_2020._-_2.pdf.

3. Gewirtz A.H., Snyder J., Zamir O., Zhang J., & Zhang N. Effects of the After Deployment, Adaptive Parenting Tools (ADAPT) intervention on fathers and their children: A moderated mediation model // Development and psychopathology. - 2019. – 31(5). - P. 1837–1849 // URL: https://doi.org/10.1017/S0954579419001238

4. Karney B.R., & Crown J.S. Families under stress: An assessment of data, theory, and research on marriage and divorce in the military. // URL: https://www.rand.org/pubs/monographs/MG599.html. - (date of reference: 31.01.2025).

5. Seo J. Y., Lloyd D. A., Nam S. I. Work-family conflict and intimate partner violence in the south Korean military: Mediating role of aggression and buffering effect of a counseling resource // Journal of Family Violence. - 2014. - P. 839–847.

6. MacDermid Wadsworth S., Southwell K. Military families: Extreme work and extreme «work–family» // Annals of the American Academy of Political and Social Science. - 2011. - №638(1). - P. 163–183. // URL: https://doi.org/10.1177/0002716211416445

ӘОЖ: 811.512.122›35:340.
ҒТАМР 10.01.33

ЗАҢ МӘТІНДЕРІНІҢ СИНТАКСИСТІК ЕРЕКШЕЛІГІ

Жантас Алтаевич Жакупов
Филология ғылымдарының докторы, профессор, Л. Н. Гумилев атындағы ЕҰУ қазақ тілі білімі кафедрасының профессоры, Қазақстан Республикасы Заңнама және құқықтық ақпарат институты Лингвистика орталығының бас ғылыми қызметкері; Астана қ., Қазақстан Республикасы; e-mail: zhan.zhak58@gmail.com; ORCID: https://orcid.org/0000-0002-8141-5501; Researcher ID WOS: P-1637-2014

Болат Кенелұлы Сыздық[1]
Заң ғылымдарының кандидаты, қауымдастырылған профессор, Қазақстан Республикасы Заңнама және құқықтық ақпарат институты Лингвистика орталығының басшысы; Астана қ., Қазақстан Республикасы; e-mail: syzdyk@gmail.com; ORCID: https://orcid.org/0000-0002-8541-7790; Scopus Author ID: 57191857471

Аннотация. *Мақала заң техникасының лингвистикалық тәсілдерін талдауға арналған. Заң техникасымен тіл білімінде заңгерлік тіл білімі айналысады. Қазақстанда заңгерлік тіл білімінен сот сараптамасының тәжірибелері ғана бар. Ал заңгерлік тіл білімінде мемлекеттік тіл әлі де нысанға іліккен жоқ.*

Заң техникасында заң мәтіні күрделі синтаксистік бүтін түрінде болатыны туралы пікір қалыптасқан. Қазақстандағы мемлекеттік тілдегі заң мәтіндерінің пішімдемесі – период деген синтаксистік-стильдік айшықпен сәйкеседі. Сондықтан периодтың лингвистикалық ерекшеліктерін көрсетудің маңызы зор. Период жай сөйлем түрінде де, құрмалас сөйлем түрінде де түзіледі. Заң мәтіндерінің өзі де периодқа құрылады.

Период әдеби тілдің стильдерінің бәрінде де қолданылады. Солардың ішінде ресми-іскери стильде, заңгерлік мәтіндерде, тиімді әрі өте жиі қолданылатыны байқалады. Заң баптарының өзі периодта тақырыптық орында болып, ал оның бөлімдері баяншы қызметін атқарып тұрады. Бұл – бөлімдердің, тармақтардың санамаланып көрсетілуінен, санамаланған бөліктер тұтас бір синтаксистік бірліктің мүшелерінің қызметін атқарып тұратындығынан көрінеді.

Периодтың, оны құрастырушы сыңарлар протазис (тақырыпшы) пен аподазистің (баяншы) қазақ тіліндегі баламасы әлі орныққан жоқ.

Заң мәтіндеріндегі период айшығын пішімдеу жөнінде ұсыныс жасалды: тақырыпшы бөліктер аподазиспен тіркестіре жазылатындықтан, айрықшаланбай тұрады да, жалпы мәтіннің қабылдануын, прагматикасын қиындататыны, нақты айтқанда, оңай түсінуге кедергі келтіретіні байқалады. Сол себепті біз протазисті тиянақтайтын екінші жартысын санамаланған аподазистен кейін абзац қоймай-ақ жаңа жолдан бастап жазған жөн деп санаймыз. Сонда ол айрықшаланар еді, қабылдауы тез және жеңілірек болар еді.

Түйінді сөздер: *заң, заңнама, заң техникасы, мәтін, синтаксис, период, әдістер, тәсілдер.*

СИНТАКСИЧЕСКАЯ ОСОБЕННОСТЬ ЗАКОНОДАТЕЛЬНЫХ ТЕКСТОВ

Жакупов Жантас Алтаевич
Доктор филологических наук, профессор, профессор кафедры казахского языкознания ЕНУ имени Л.Н. Гумилева, главный научный сотрудник Лингвистического центра Института законодательства и правовой информации Республики Казахстан; г. Астана, Республика Казахстан; e-mail: zhan.zhak58@gmail.com; ORCID: https://orcid.org/0000-0002-8141-5501; Researcher ID WOS: P-1637-2014

[1] *Хат-хабарларға арналған автор*

Сыздық Болат Кенелұлы
Кандидат юридических наук, ассоциированный профессор, руководитель Лингвистического центра Института законодательства и правовой информации Республики Казахстан; г. Астана, Республика Казахстан; e-mail: syzdyk@gmail.com; ORCID: https://orcid.org/0000-0002-8541-7790; Scopus Author ID: 57191857471

Аннотация. *Статья посвящена анализу лингвистических подходов юридической техники. В рамках языкознания юридической техникой занимается юридическая лингвистика. В казахстанской юридической лингвистике есть только опыт судебной экспертизы. А в юридической лингвистике государственный язык еще не стал объектом.*

В юридической технике сложилось мнение, что текст закона имеет форму сложного синтаксического целого. Составление текстов законов на государственном языке совпадает с синтаксико-стилевой фигурой периода. Поэтому важно показать лингвистические особенности периода. Период формируется как в виде простого предложения, так и в виде сложноподчиненного предложения. В форме периода строятся и сами юридические тексты.

Период используется во всех стилях литературного языка. Среди них – эффективно и очень часто используется в официально-деловом стиле, в юридических текстах,. Сами статьи закона в периоде функционируют как тема синтаксического единства, а их разделы и пункты – в качестве дополнений, конкретизации. Это выражается в перечислении обстоятельств в разделах, пунктах, в том, что перечисленные части выполняют функцию членов целого синтаксического единства.

Казахский эквивалент периода, его составителей протазиса (тақырыпшы) и аподазиса (баяншы) еще не утвердился.

Выдвинуто предложение о текстовом оформлении периода в юридических текстах: так как части протазиса пишутся в сочетании с аподазисом, то видно, что они усложняют восприятие, прагматику текста в целом, препятствуют, в частности, легкому пониманию. Поэтому мы считаем, что вторую половину протазиса лучше писать с новой строки, не вставляя абзац после перечисленного аподазиса. Тогда он был бы более заметным, его восприятие было бы быстрее и легче.

Ключевые слова: *закон, законодательство, юридическая техника, текст, синтаксис, период, методы, приемы.*

SYNTACTIC FEATURE OF LEGISLATIVE TEXTS

Zhakupov Zhantas Altayevich
Doctor of Philology, Professor, Professor of the Department of Kazakh Linguistics at L.N. Gumilyov ENU, Chief Researcher at the Linguistic Center of the Institute of Legislation and Legal Information of the Republic of Kazakhstan; Astana c., Republic of Kazakhstan; e-mail: zhan.zhak58@gmail.com; ORCID: https://orcid.org/0000-0002-8141-5501; Researcher ID WOS: P-1637-2014

Syzdyk Bolat Keneluly
Candidate of Legal Sciences, Associate Professor, Head of the Linguistic Center of the Institute of Legislation and Legal Information of the Republic of Kazakhstan; Astana c., Republic of Kazakhstan; e-mail: syzdyk@gmail.com; ORCID: https://orcid.org/0000-0002-8541-7790; Scopus Author: 57191857471

Abstract. *The article is devoted to the analysis of linguistic approaches of legal technology. Within the framework of linguistics, legal linguistics deals with legal technology. In Kazakh legal linguistics, there is only the experience of forensic examination. And in legal linguistics, the state language has not yet become an object.*

In legal technology, there is an opinion that the text of the law has the form of a complex syntactic whole. The compilation of texts of laws in the official language coincides with the syntactic and stylistic figure of the period. Therefore, it is important to show the linguistic features of the period. The period is formed both as a simple sentence and as a complex sentence. The legal texts themselves are constructed in the form of a period.

The period is also used in all styles of the literary language. Among them, it is noted that in the official-business style, in legal texts, it is effective and very often used. The articles of the law themselves are in thematic places in the period, and its sections serve as narrators. This is reflected in the enumeration of sections, paragraphs, and the fact that the enumerated parts function as members of a single syntactic unit.

The kazakh equivalent of the period, its constituents protasis and apodasis have not been established yet.

A proposal has been made regarding the textual formatting of the period in legal texts: since parts of the protasis are written in combination with the apodosis, it becomes clear that they complicate perception and the overall pragmatics of the text, hindering, in particular, easy comprehension. Therefore, we believe that the second part of the protasis should be written on a new line, without inserting a paragraph after the listed apodosis. This would make it more noticeable and its perception faster and easier.

Keywords: *law, legislation, legal technique, text, syntax, period, methods, techniques.*

DOI: 10.52026/2788-5291_2025_80_2_271

Кіріспе

Қазақ заң ғылымында да, қазақ тіл білімінде де заң техникасын зерттеу тиісті деңгейге көтерілген жоқ. Қазақ тілінде заңгерлік лингвистикаға арналған іргелі еңбектер де кездеспейді. Сондықтан заң техникасының лингвистикалық мәселелерін біртіндеп болса да талдауға тартудың маңызы зор. Орыс ғылымында заң техникасы заң ғылымы мен тіл білімі түйісінде қаралып арнаулы пән болып қалыптасқанын байқауға болады. Осы орайда нормативтік-құқықтық актілер мәтінінің синтаксистік ерекшелігі мен мәтінтүзімдік логикасын қарастыруды мақсат еттік.

Құқықтық акт мәтінінің дұрыстығы – нақты мәтіндердің тілдік, стилистикалық, логикалық, құрылымдық және прагматикалық (мақсаттық) сипаттарын тиісінше қолданумен байланысты нормалардың жүйесі. Құқықтық акт мәтінінің дұрыстығы заң шығарушының заң мәтінінің негізгі үш құрамына қойылатын талаптарды сақтауы арқылы қамтамасыз етіледі: 1. тілдік құрамға қойылатын талаптар – тілдің лексикалық, морфологиялық және синтаксистік нормаларын сақтау; 2. логикалық құрамға қойылатын талаптар – формалды логика заңдарын пайдалану (теңдік, бейқайшылық, жеткілікті негіздеу және үшіншісін алып тастау заңдары); құрылымдық құрамға қойылатын талаптар – құқықтық акт мәтіні құрылымының элементтерін және осы құрылым бөліктерін пайдалану ережелерін сақтау [1, с. 20].

Заң лингвистикасында құқықтық акт мәтінінің дұрыстығы ретінде көрсетілетін осы екі талаптың біріншісі тілдің синтаксистік құрылысындағы период стильдік айшығын талдап сипаттарын ашуды міндеттейді. Ал екіншісі заңдық мәтінді түзуде логика заңдылықтарын айқындау қажеттігін алға тартады.

Нормативтік акт мәтінінде күрделі синтаксистік бүтін ұғымына сәйкес келетіні – нормативтік актінің бабы немесе нормативтік құқықтық ұйғарымдар ассоциациясы. Кез келген бап орамды мәтін ретінде беріледі, синтаксистік талдау көрсеткендей, олар көбінесе коммуникативтік жағынан күшті сөйлем түрінде қалыптанады, тұжырылады. Мұндай сөйлемдердің құрылымының мәнісін контекстік шарттарынсыз-ақ түсінуге болады, сондықтан бұларды контекстен тәуелсіз деп санайды. Нақтылаушы нормативтік құқықтық ұйғарым көбінесе коммуникативтік жағынан әлсіз (контеске тәуелді) сөйлемдер болып келеді. Мұның өзі – синтаксистік күрделі бүтінді құрудың жалпы қисынына (логикасына) сай құбылыс.

Құқықтық актінің анағұрлым үлкен құрылымдық бөліктері (тармақтар, тараулар, бөлімдер), түгелдей бір заңдық құжат та орамды мәтін түрінде болады. Нәтижесінде әр түрлі көлемдегі және әр түрлі күрделі деңгейдегі, жиынтығында гипермәтінді, құқықты, түзетін күрделі жүйе қалыптасады [2, с. 158]. Заң техникасының ресейлік оқулығынан алынған бұл пайымдаулар қазақ тіліндегі заңдардың мәтіндеріндегі синтаксистік-стильдік айшық – периодты айқындап көрсетудің маңыздылығын ашады.

Әдістер мен материалдар

Әдістанулық бағдар ретінде Қазақстан Республикасының 2016 жылғы 6 сәуірдегі «Құқықтық актілер туралы» Заңының 24-бабының 3-тармағында лингвистикаға тікелей қатысы бар талаптар көрсетілген: «Нормативтік құқықтық актінің мәтіні әдеби тіл нормалары, заң терминологиясы және заң

техникасы сақтала отырып жазылады, оның ережелері барынша қысқа болуға, нақты мағынаны және әртүрлі түсіндіруге жатпайтын мағынаны қамтуға тиіс. Нормативтік құқықтық актінің мәтінінде мағыналық және құқықтық жүктемесі жоқ декларативтік сипаттағы ережелер қамтылмауға тиіс.

Ескірген және көп мағыналы сөздер мен сөз орамдарын, эпитеттерді, метафораларды қолдануға, сөздерді қысқартуға жол берілмейді. Нормативтік құқықтық актінің құрылымдық элементінде жазылған құқық нормасы нақ осы актінің басқа құрылымдық элементтерінде қайталап жазылмайды»2 [3].

Мақала пәнаралық байланыс тұрғысынан жазылды: заң ғылымында – заң техникасының әдістемелері, тіл білімінде сипаттамалы әдістің амалдары пайдаланылды. Екі ғылымның түйісетін тұсы мәтінтану деңгейінде екені байқалды. Заң техникасының түсініктілік, мәтіннің дұрыстығы, нақтылығы сияқты талаптары ескерілді. Лингвистикалық сипаттамада синтаксистік құрылымды талдау, стилдік талдау әдістемелері қолданылды.

Зерттеу материалы ретінде https://adilet.zan.kz/kaz/ интернет-ресурсынан Қазақстан Республикасының заң мәтіндері пайдаланылды.

Нәтижелер мен талқылау

Период

Мәтіндегі (заң мәтініндегі) период айшығының сипаты синтаксистік құрылыстағы бірыңғайлық заңдылықтарымен өзектес, сонымен бірге, бұл – үлгі тұтып жүрген орыс лингвистикасында ертеден-ақ орныққан санат (Орыс лингивстикасында мұның зерттелу тарихын М.В. Ломоносов кезеңінен бастайды). Солай бола тұра қазақ тілтанушыларының бірыңғай мүшелер, салаластық қатынас, жарыспалылық сияқты синтаксистік құбылыстарды, параллелизм сияқты стильдік құбылыстарды зерттеушілері «периодты» ескермейді.

Алайда қазақ тіліндегі периодты зерттеудің бастауында А. Байтұрсынұлы еңбектері тұрғаны айқын. Ол «Тіл-құралда» сөйлемдерді «құрылуынша» жіктеп, соның нәтижесінде «орамды немесе өрнекті сөйлемді» оның бір түріне жатқызады. «Сөйлегенде ойды тақ-тұқ қысқа айтып білдіретін орын да болады. Ойды ұзын айтып, орағытып келіп білдіретін орын да болады. Ұзын айтқанда ой дәуірлеген бетімен барып, қайтатын түрі болады. Сөйлеудің сондай түрлері орамды деліп аталады» [3, 173 б.]. Мұнан соң назарға ұсынған мысалдары зерттеушілер «период» деп атап жүрген ұғымға сәйкес келеді.

Сонымен қатар А. Байтұрсынұлы мұндай бірліктің стильдік құбылыс екенін де есте ұстаған. Оны «Әдебиет танытқышында» сөйлеу әуезділігінің факторы ретінде синтаксистік құрылыстан гөрі кеңірек қарастыра келіп, ондай сөйлемдерді «өрнекті сөйлемдер» деп атауды ұстанады. Өрнекті сөйлемдердің «өлеңдісі де, өлеңсізі де болатынын» ескерткен. Осыған байланысты, бір назар аударар жайт сол, Ахмет Байтұрсынұлының айтуынша, «өлең біткеннің бәрі әуезді сөйлеу тобына жататыны» [4, 179 б.]. Демек, біз қара сөздегі «өрнекті сөйлемдерді» қандай да бір тәсілмен айырықшалап көрсетуіміз керек.

Сонымен, ғұламаның «Әдебиет танытқышта» «өрнекті сөйлемдерге» берген сипаттамасына үңілейік. «Өрнекті сөйлемдер деп құрмалас сөйлемдердің бастары қосылып, кестелі болып құралуын айтамыз. Ондай сөйлемдер нақ текеметке яки кілемге салған түр сияқты болмағанмен өрнек-өрнегімен айтылады. Өрнекті сөйлемді айтқанда дауыс көтеріліп, төмендеп әнше оралып, қайрылып отырады. Сондықтан өрнекті сөйлем оралым (яки шұбыртпа) деп аталады. Оралым екі мүшелі болады. Бір мүшесінде пікір тақырыбы болады да, екіншісінде пікір баяны болады. Сондықтан бастапқы тақырыпшы мүше делініп, екіншісі баяншы мүше делініп айтылады. Өрнекті сөйлемді иіріп-жиырып жай сөйлемге айналдыруға болады. Жай сөйлемді жайып, далитып, өрнекті сөйлемге айналдыруға болады. Ол пікірді көп сөйлеммен ұлғайтып айтуға да болады. Ол пікірді шағындап, аз сөйлеммен айтуға да болады» [4, 179-180 б.].

Мұнан соң ғалым баяншы мүшенің тақырыпшы мүшеге қандай қызмет атқарып тұруына (мағыналық қатынастарға) қарай бұларды: себепті, мақсатты, ұқсатпалы, қайшы, шартты, жалғасыңқы, серіппелі, айырықты, қорытпалы деп тоғыз топқа бөледі [4, 180-186 б.].

Академик Н.Т. Сауранбаев қазақтардың табиғи шешендігіне таң қалған В.В. Радловтың пікірін тілге тиек ете отырып, «Использование в речи ритмико-мелодических

[2] *Құқықтық актілер туралы. Қазақстан Республикасының Заңы 2016 жылғы 6 сәуірдегі № 480-V ҚРЗ. // URL: https://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z1600000480 (жүгінген күні: 22.05. 2025).*

средств придает ей… самое главное, целостность представлений, заключенных в простых предложениях в составе длинных периодов»…», – деп жазады [5, 204 б.]. Осының айғағы ретінде Қаз дауысты Қазыбектің қонтайшыға айтқан өрнекті сөйлемдерін келтіреді.

Бұл терминді «Тіл білімі сөздігінде» «кезең» деп аударыпты. Онда: «КЕЗЕҢ (грек. periodos – айналу) ағыл. period, фр. period, нем. Periode – экспрессивті синтаксистің композициялық-стилистикалық тұлғасы. Қатаң орналасу тәртібі, баяндауыштардың түрлік-мезгілдік тұлғаларының сәйкес келуі, қайталанушы лексика сияқты бөліктерімен параллель ритмикалық жүйелі, бірқалыпты құрылымды қамтиды. Кезеңге бірізді терең кідіріспен бастапқыда тонның бірте-бірте өсуі және тонның бәсеңдеуі тән. Осыған сәйкес кезең кіріспе бөлім – протазиске және қорытынды бөлім – аподазиске бөлінеді. ... Кезең ойды білдіруге толықтығымен, аяқталғандығымен, көркем әдебиетке және публицистикалық әдебиеттерде оның кеңінен қолданылуының негізгі себебі болып табылатын күрделі дәйектеменің жан-жақтылығымен ерекшеленеді» [6, 270 б.].

Демек, периодтың қазақ тіл білімінде мынадай сипаттары мәлім:

1. көлемі жағынан ұзақ болады;

2. құрамы жағынан тақырыпшы бөлікке және баяншы бөлікке бөлінеді (мұның біріншісін жалпы тіл білімінде – протазис, екіншісін аподазис деп атайды);

3. берілетін ой анағұрлым толық болады;

4. айтылғанда дауыс ырғағы (тон) дәуірлеп барып төмендей береді;

5. өзіне тән композициялық-стилистикалық ерекшеліктері болады.

Орыс лингвистикасында «периодтың» сипаттары осы деңгейде айқындалған, белгіленген. Осыны негіздеу үшін бір-екі дәйек келтірген жөн:

«Период – многокомпонентное сложное предложение или очень распространенное простое предложение, отличающиееся полнотой и завершенностью содержания.

По значению и интонационным признакам период обычно разбивается на два компонента: «повышение» и «понижение». Между этими частями при произнесении периода делается значительная пауза, на месте которой ставится тире, а если структурой предложения требуется запятая, то – запятая и тире. По структуре период может представлять собой многокомпонентное сложноподчиненное, сложносочиненное, бессоюзное предложения, а также сложное предложение с разными видами связи. Период может иметь и форму простого предложения [7].

«Периоды, разнообразные по строению, в практике современной печати (с развитием присоединительных связей) чаще оформляются как грамматически самостоятельные предложения (между частями периода ставятся точки). Это, усиливая (актуализируя) отдельные компоненты периода, ослабляет смысловые связи между ними» [8, с. 240-241].

Көріп отырғанымыздай, орыс тілінде «период» деп аталған соң, қазақ тілін «жатсынып» жүрген синтаксистік-стилистикалық бірліктер бар екені өткен ғасырдың басында-ақ белгілі болған екен. А. Байтұрсынұлы мұны «шұбыртпалы сөйлем» деп атайды.

Қазақ тілінде период, негізінен, ресми стильде, соның ішінде нормативтік құқықтық актілер стилінде жиі қолданылады. № 1 мысал – ҚР 1994 жылғы 27 желтоқсандағы Азаматтық кодексінің 7-бабынан:

Осыған сәйкес азаматтық құқықтар мен міндеттер:

1) Қазақстан Республикасының заңнамасында көзделген шарттардан және өзге де мәмілелерден, сондай-ақ азаматтық заңнамада көзделмегенімен, бірақ Қазақстан Республикасының заңнамасына қайшы келмейтін мәмілелерден;

...

8) Қазақстан Республикасының заңнамасы азаматтық-құқықтық салдарлардың басталуын байланыстыратын оқиғалар салдарынан пайда болады, өзгереді және тоқтатылады.

Бұл сөйлем – шұбыртпалы жай сөйлем. Тақырыпшы бөлік жүгін «Осыған сәйкес азаматтық құқықтар мен міндеттер ... пайда болады, өзгереді және тоқтатылады» деген предикативті тіркес көтеріп тұр, қалған бөлік, яғни, баяншы бөлік пайда болу, өзгеру, тоқтатылудың себеп-салдарын жарыса белгілеп тұр, протазис пысықтауыштық функцияда тұр.

№ 2 мысал. Қазақстан Республикасының 2020 жылғы 29 маусымдағы № 350-VI Әкімшілік рәсімдік-процестік Кодексінің 2-тарауының 5-бабының 1-тармағынан алынған мына период та жай сөйлем түрінде берілген, тақырыпшы бөлік (протазис) бастауыштық қызметте, ал баяншы бөлік (аподазис) – бірыңғай баяндауыштар:

1. Әкімшілік рәсімдердің міндеттері:

жеке және заңды тұлғалардың жария құқықтарын, бостандықтары мен мүдделерін толық іске асыру;

...

жария-құқықтық саладағы заңдылықты нығайту;

біркелкі әкімшілік практиканы қалыптастыру болып табылады.

№ 3 мысал – Қазақстан Республикасының 2015 жылғы 23 қарашадағы № 414-V Еңбек кодексі 12-бабының 5-тармағынан:

5. Егер жұмыскерлер өкілдерінің пікірінде жұмыс беруші актісінің жобасына келісім болмаған не оны өзгерту жөнінде ұсыныстар болған жағдайда, жұмыс беруші:

1) келіскен жағдайда жұмыскерлер өкілдерінің ұсыныстарын ескере отырып өзгертілген акт шығарады;

2) келіспеген кезде жұмыскерлердің өкілдерімен қосымша консультациялар өткізуге құқылы.

№4 мысал. Осы Кодекстің 30-бабынан: Заңды тұлғаның атқарушы органының басшысымен жасалған еңбек шартының қолданылу мерзімі өткен жағдайда, егер тараптардың ешқайсысы еңбек шартының қолданылу мерзімі өткенге дейін соңғы жұмыс күнінен кешіктірмей еңбек қатынастарын тоқтату туралы хабардар етпесе, егер заңды тұлға құрылтайшылары, мүлкінің меншік иесі не құрылтайшылар, меншік иесі уәкілеттік берген тұлға (орган) немесе заңды тұлғаның уәкілетті органы бекітетін құжаттарда ұзартудың өзге мерзімі айқындалмаған болса, еңбек шарты бір жылға ұзартылады.

Шұбыртпалы сөйлем құрмалас деңгейінде. Мұнда әуелі баяншы бөлік беріледі де, тақырыпшы бөлік қорытып тұрады, екі бөліктің арасында шарт семантикасы бар.

№ 5 мысал. Осы Кодекстің 52-бабы. Еңбек шартын жұмыс берушінің бастамасы бойынша бұзу негіздері

1. Жұмыскермен еңбек шарты жұмыс берушінің бастамасы бойынша:

1) жұмыс беруші – заңды тұлға таратылған не жұмыс беруші – жеке тұлғаның қызметі тоқтатылған;

...

20) жұмыскер жүктілігіне және босануға байланысты демалыста болған, сондай-ақ егер ауру денсаулық сақтау саласындағы уәкілетті мемлекеттік орган бекітетін еңбекке қабілетсіздіктің неғұрлым ұзақ мерзімі белгіленген аурулар тізбесіне енгізілген жағдайларды қоспағанда, жұмыскер еңбекке уақытша қабілетсіздігі салдарынан қатарынан екі айдан астам уақыт жұмысқа шықпаған жағдайларда бұзылуы мүмкін.

Бұл мысалдың ерекшелігі – шұбыртпалылық сөйлемнен жоғары деңгейде, күрделі синтаксистік тұтастық, мәтін деңгейінде көрініп тұр. Бір бапты бір мәтін ретінде қарауға болады. Баяншы бөлік тақырыпшы бөліктегі «жағдайларда» сөз формасының санамаланған анықтауышы мағынасында берілген.

Тілдің прагматикалық-практикалық қажетін басты орынға қоятын болсақ, осы тәріздес оралымдар қалай пішімделетіні туралы тіл білімінде тоқтам болған жоқ, жазармандардың әрқайсы әр түрлі шешім қабылдап жүрген жай бар. Заң техникасында бұл мәселе шешімін тапқан сияқты. Заң техникасында тақырыпшы бөліктен (протазистен) соң қос нүкте (:) қойылып, онан соңғы санамаланатын баяншы бөлік (аподазис) тіркестерінің арасына бір бос жол жіберіліп, әрқайсы абзацтан басталып отырады, әрқайсының соңынан қажетіне қарай нүктелі үтір (;) қойылып отырады. Аподазистердің алдында реттік сан қойылуы мүмкін. Осы тұста бір ұсыныс жасағымыз келеді. Мысалы, тақырыпшы бөліктер № 1 мысалда «Осыған сәйкес азаматтық құқықтар мен міндеттер ... пайда болады, өзгереді және тоқтатылады»; № 2 мысалда «Әкімшілік рәсімдердің міндеттері ... болып табылады»; № 5 мысалда «Жұмыскермен еңбек шарты жұмыс берушінің бастамасы бойынша ... жағдайларда бұзылуы мүмкін». Осылардың екінші жартылары («... пайда болады, өзгереді және тоқтатылады; ... болып табылады; жағдайларда бұзылуы мүмкін») аподазиспен тіркестіре жазылатындықтан, айрықшаланбай тұрады да, жалпы мәтіннің қабылдануын, прагматикасын қиындататыны, нақты айтқанда, оңай түсінуге кедергі келтіретіні байқалады. Сол себепті біз протазисті тиянақтайтын екінші жартысын санамаланған аподазистен кейін абзац қоймай-ақ жаңа жолдан бастап жазған жөн деп санаймыз. Сонда ол айрықшаланар еді, қабылдауы тез және жеңілірек болар еді.

Қорытынды

Заң мәтіндері заң техникасының талаптарына сай келуі керек. Заң техникасының негізгі талаптарының бірі – нақтылық пен түсініктілік. Мазмұнның нақтылығы мен түсініктілігіне лексиканың я терминдердің нақтылығы мен түсініктілігі арқылы ғана емес, мәтіннің синтаксистік құрылымы мен стильдік реңі арқылы да жетуге болады.

Заң мәтіндері мен оның бөліктері күрделі

синтаксистік бүтін ретінде көрінеді. Заң шығармашылығында осындай бүтін ретінде период синтаксистік-стилдік айшығы жиі қолданылады. Периодтың тақырыпшы бөлігінің (протазистің) мазмұны баяншы бөлік (аподазис) арқылы толығып түсінікті болады. Аподазисте талаптар, шарттар, құбылыстар, межелер санамаланып көрсетіледі. Осы санамалау заң мәтінінің мазмұнын нақтылауға тікелей ықпал етеді.

Авторлардың қосқан үлесі

Мақала идеясы авторлар үшін ортақ және авторлар мақаланың әрбір құрылымдық бөлігіне бірдей үлес қосты.

ӘДЕБИЕТ

1. Жаркынбекова Ш.К., Нуртазина М.Б. и др. Юридическая лингвистика. Тезисы лекций и практические задания: учебное пособие для бакалавров и магистрантов филологических и юридических специальностей вузов – Астана: ЕНУ им. Л.Н. Гумилева, 2019. – 200 с.

2. Краснов Ю.К., Надвикова В.В., Шкатулла В.И. Юридическая техника. Учебник. // URL: aj/https://expert.kursksu.ru/wp-content/uploads/2019/02/krasn.pdf. – 220 с.

3. Байтұрсынұлы А. Тіл-құрал. – Алматы: «Сардар» баспа үйі, 2009. – 372 б.

4. Байтұрсынұлы А. Әдебиет танытқыш. // А.Байтұрсынов. – Шығармалары – Алматы: Жазушы. – 1989. – Б. 137-297.

5. Сауранбаев Н.Т. Қазақ тіл білімінің проблемалары. Таңдамалы. - Алматы: Ғылым, 1982 (Қазақ және орыс тілдерінде). – 184 б.

6. Тіл білімі сөздігі. Жалпы ред.басқарған – проф. Э.Д.Сүлейменова. – Алматы: Ғылым, 1998. – 544 б.

7. Шапиро А.Б. О периодической форме речи.// Русский язык в школе. – 1951. – №1. – С. 27-32.

8. Бабайцева В.В. Русский язык. Синтаксис и пунктуация. – М.: Просвещение, 1979. – 269 с.

REFERENCES

1. Zharkynbekova Sh.K., Nurtazina M.B. i dr. Juridicheskaya lingvistika. Tezisy lekciy i prakticheskie zadaniya: uchebnoe posobie dlya bakalavrov i magistrantov filologicheskih i juridicheskih specialnostei vuzov – Astana: ENU im. L.N. Gumileva, 2019. – 200 s.

2. Krasnov Ju.K., Nadvikova V.V., Shkatulla V.I. Juridicheskaya tehnika. Uchebnik. // URL: aj/https://expert.kursksu.ru/wp-content/uploads/2019/02/krasn.pdf. – 220 s.

3. Baitursynuly A. Til-kural. – Almaty: «Sardar» baspa uii, 2009. – 372 b.

4. Baitursynuly A. Adebiet tanytkysh. // A.Baitursynov. – Shygarmalary – Almaty: Zhazushy. – 1989. – B. 137-297.

5. Sauranbaev N.T. Kazak til biliminin problemalary. Tandamaly. - Almaty: Gylym, 1982 (Kazak zhane orys tilderinde). – 184 b.

6. Til bilimi sozdigi. Zhalpy red.baskargan – prof. E.D. Suleimenova. – Almaty: Gylym, 1998. – 544 b.

7. Shapiro A.B. O periodicheskoi forme rechi.// Russkij yazyk v shkole. – 1951. – №1. – S. 27-32.

8. Babajceva V.V. Russkij yazyk. Sintaksis i punktuaciya. – M.: Prosveshhenie, 1979. – 269 c.

ӘОЖ 343.00
ҒТАМР 10.85.45

КИБЕРШАБУЫЛДАРДЫҢ КРИМИНАЛИСТИКАЛЫҚ СИПАТТАМАСЫ

Нургуль Байтоковна Кубанова
Құқықтану магистрі, Қазақстан Республикасы Ішкі істер министрлігі М. Есболатов атындағы Алматы академиясының докторанты; Алматы қ., Қазақстан Республикасы; e-mail: nurgul_kubanova@mail.ru; ORCID: https://orcid.org/0009-0006-1141-1165

Аннотация. *Қазіргі әлемде ақпараттық технологиялар қоғамның қалыптасуында шешуші рөл атқарады. Интернет пен цифрлық коммуникацияның дамуы жаңа мүмкіндіктерді ашты, сонымен қатар кез келген ұйымға, оның көлемі мен саласына қарамастан, елеулі қауіп төндіретін кибершабуылдардың көбеюіне әкелді. Кибершабуылдар - бұл оларды ашу және алдын алу үшін ерекше назар аударуды және тәсілдерді қажет ететін қылмыстың ерекше түрі болып табылады. Қазіргі уақытта құқық қорғау органдары киберқылмыстарды тергеу кезінде бірқатар күрделі мәселелерге кездеседі, бұл мәселелер осы мақалада қарастырылды.*

Мақаланың негізгі мақсаты - кибершабуылдардың ерекшеліктерін зерттеу, олардың сипаттамаларын талдау, сондай-ақ киберқылмыстарды тиімді анықтау және тергеу бойынша ұсыныстарды әзірлеу.

Мақалада аналитикалық және салыстырмалы талдау әдістері, кибершабуылдар тақырыбы бойынша ғылыми әдебиеттерді, нормативтік құқықтық актілерді және практикалық материалдарды зерттеу және жалпылау қолданылды. Сонымен қатар, осы мақалада Қазақстан азаматтарына онлайн сауалнама жүргізу арқылы зерттеудің сапалы әдісі қолданылды. Сондай-ақ, Қазақстан Республикасындағы ақпараттандыру және байланыс саласындағы қылмыстың жай-күйін ашатын статистикалық деректерге талдау жүргізілді.

Алынған нәтижелерді құқық қорғау органдары, киберқауіпсіздік саласындағы сарапшылар, сондай-ақ заңнамалық және нормативтік актілерді әзірлеушілер кибершабуылдарға қарсы іс-қимылдың тиімділігін арттыру үшін пайдалана алады.

Кибершабуылдар - оларды анықтау мен тергеуге кешенді көзқарасты қажет ететін күрделі және көп қырлы қауіп болып табылады. Алынған деректерді талдау негізінде ақпараттандыру және байланыс саласындағы қылмысқа қарсы іс-қимыл мәселелерінде құқық қорғау органдары мен сот жүйесінің қызметін жетілдіру жөніндегі қызметтің тиімділігі туралы қорытынды жасалды. Бұл қылмыстарға тиімді қарсы тұру үшін құқық қорғау органдарының жұмыс әдістерін және халықаралық ынтымақтастықты үнемі жетілдіру қажет.

Түйінді сөздер: *киберқылмыс, кибершабуылдар, киберқауіпсіздік, киберкеңістік, ақпараттық технологиялар.*

КРИМИНАЛИСТИЧЕСКАЯ ХАРАКТЕРИСТИКА КИБЕРАТАК

Кубанова Нургуль Байтоковна
Магистр юриспруденции, докторант Алматинской академии Министерства внутренних дел Республики Казахстан имени М. Есбулатова; г. Алматы, Республика Казахстан; e-mail: nurgul_kubanova@mail.ru; ORCID: https://orcid.org/0009-0006-1141-1165

Аннотация. *В современном мире информационные технологии играют ключевую роль в функционировании общества. Развитие интернета и цифровых коммуникаций открыло новые возможности, но также привело к росту числа кибератак, представляющих серьёз-*

ную угрозу для любой организации, независимо от ее размера и отрасли. Кибератаки являются специфическим видом преступлений, которые требуют особого внимания и подходов для их раскрытия и предотвращения. В настоящее время правоохранительные органы сталкиваются с рядом серьезных проблем при расследовании киберпреступлений, которые рассмотрены в данной статье.

Основной целью статьи является исследование особенностей кибератак, анализ их характеристик, а также разработка рекомендаций по эффективному выявлению и расследованию киберпреступлений.

В статье использованы методы аналитического и сравнительного анализа, изучение и обобщение научной литературы, нормативных правовых актов и практических материалов по теме кибератак. Вместе с тем, в данной статье применен качественный метод исследования путем проведения онлайн опроса граждан Казахстана. Также проведен анализ статистических данных, раскрывающих состояние преступности в сфере информатизации и связи в Республике Казахстан.

Полученные результаты могут быть использованы правоохранительными органами, экспертами в области кибербезопасности, а также разработчиками законодательных и нормативных актов для повышения эффективности противодействия кибератакам.

Кибератаки представляют собой сложную и многогранную угрозу, требующую комплексного подхода к их выявлению и расследованию. На основе анализа полученных данных сделан вывод об эффективности деятельности по совершенствованию деятельности правоохранительных органов и судебной системы в вопросах противодействия преступности в сфере информатизации и связи. Для эффективного противодействия этим преступлениям необходимо постоянное совершенствование методов работы правоохранительных органов и международное сотрудничество.

Ключевые слова: *киберпреступность, кибератаки, кибербезопасность, киберпространство, информационные технологии.*

FORENSIC CHARACTERIZATION OF CYBER ATTACKS

Kubanova Nurgul Baitokovna
Master of Jurisprudence, doctoral student of the Almaty Academy of the Ministry of Internal Affairs of the Republic of Kazakhstan named after M. Esbulatov; Almaty c., Republic of Kazakhstan; e-mail: nurgul_kubanova@mail.ru; ORCID: https://orcid.org/0009-0006-1141-1165

Abstract. *In today's world, information technology plays a key role in the functioning of society. The development of the Internet and digital communications has opened up new opportunities, but has also led to an increase in the number of cyber-attacks that pose a serious threat to any organization, regardless of its size and industry. Cyberattacks are a specific type of crime that require special attention and approaches to solve and prevent them. Currently, law enforcement agencies face a number of serious problems in investigating cybercrime, which are discussed in this article.*

The main purpose of the article is to study the peculiarities of cyberattacks, analyze their characteristics, and develop recommendations for effective detection and investigation of cybercrime.

The article uses methods of analytical and comparative analysis, study and generalization of scientific literature, normative legal acts and practical materials on the topic of cyberattacks. At the same time, this article applies a qualitative method of research by conducting an online survey of citizens of Kazakhstan. In addition, the analysis of statistical data revealing the state of crime in the sphere of informatization and communication in the Republic of Kazakhstan was carried out.

The results obtained can be used by law enforcement agencies, experts in the field of cyber security, as well as developers of legislative and regulatory acts to improve the effectiveness of countering cyber attacks.

Cyberattacks are a complex and multifaceted threat requiring a comprehensive approach to their detection and investigation. On the basis of an analysis of the data obtained, it was concluded that it was effective in improving the activities of law enforcement agencies and the judicial system

in countering crime in the area of informatisation and communications. The effective countering of these offences requires the continuous improvement of law enforcement methods and international cooperation.

Keywords: *cybercrime, cyberattacks, cybersecurity, cyberspace, information technology.*

DOI: 10.52026/2788-5291_2025_80_2_278

Кіріспе

Қоғамның жалпы цифрлануы Қазақстан Республикасында да, бүкіл әлемде де киберқылмыстардың белсенді дамуына әкелді.

Жалпы алғанда, киберқылмыс ақпараттық технологияларды қылмыстық мақсатта пайдаланатын заңсыз әрекеттер ретінде қарастырылады [1, с. 79].

Айта кету керек, қылмыс жасау кезінде ақпараттық технологияларды қолдану адамның компьютерлік ақпаратты сақтау, өңдеу, беру немесе жою әдістері мен құралдарын мақсатты пайдалануы болып табылады, олардың көмегімен қылмыс жасау немесе қылмыс іздерін жасыру жеңілдетіледі [2, с. 9]. Ақпараттық технологияларды қолдана отырып қылмыс жасау тәсілдері қылмыс түріне байланысты әр түрлі болады. Сонымен қатар, тәжірибені талдау көрсеткендей, бұл әдістердің барлығын жалпылама түрде үш топқа бөлуге болады. Сонымен, қарастырылып отырған қылмыстар: әлеуметтік инженерия әдістерін, зиянды бағдарламалық қамтаманы, арнайы техникалық құралдарды қолдану арқылы жасалуы мүмкін [3, с. 73].

Әлеуметтік инженерия әдістері ақпаратқа немесе жүйелерге рұқсатсыз қол жеткізу үшін адам факторын манипуляциялауға бағытталған кибершабуылдарды жүзеге асырудың негізгі құралдарының бірі болып табылады. Криминалистикалық талдауда олардың ерекшеліктерін ескеру маңызды, өйткені олар қылмыс механизміне, дәлелдемелік базаға және тергеу тактикасына әсер етеді. Әлеуметтік инженерия әдістері ақпараттық қауіпсіздіктің ең қуатты жүйелерін бұзуға қабілетті [4]. Іс жүзінде бұл әдістерді қолдану арқылы көбінесе төлем карталарының деректерін алаяқтықпен алып жатады. Пайдаланушыны алдау үшін, алаяқтар өздерін банк қызметкерлері ретінде таныстырып, қашықтықтан банктік қызмет көрсету жүйесінде операцияның жасалғанын растау үшін карта деректерін ұсынуды талап етеді. Алынған деректерді қылмыскерлер заңды банк картасын ұстаушының атынан заңсыз транзакциялар жасау үшін, негізінен жәбірленушілердің шоттарынан ақша қаражаттарын есептен шығару үшін пайдаланады.

Қазақстанда алаяқтық істерінің 80%-дан астамы әлеуметтік инженерия әдістерін қолдану арқылы жасалған. Сонымен қатар, біздің елде әлеуметтік инженерия дамуды жалғастыруда. Криминалистика тұрғысынан әлеуметтік инженерия әдістеріне қарсы тұру қылмыс механизмін, қылмыскердің сипаттамаларын және ол қолданатын әдістерді талдаумен байланысты. Алайда, криминалистикалық ғылым аясында әлеуметтік инженерия және оның қылмыстық іс-әрекетте қолданылатын әдістері туралы бірыңғай, кешенді білім жүйесі әлі қалыптаспағанын атап өткен жөн. Бұл ақпаратты жүйелеуде және осындай қылмыстарды тергеудің тиімді әдістерін жасауда белгілі бір қиындықтар туғызады.

Кибершабуылдар туралы қылмыстық істерді анықтау және қозғау бірқатар ерекшеліктерге ие және басқа қылмыстардың іс жүргізуінен ерекшеленеді. Мұндай қылмыстық істерді қозғау үшін көбінесе келесі бастапқы ақпараттар қажет:

1. ҚР ҚІЖК-нің 181-бабына сәйкес қылмыстық іс қозғаудың себептерінің бірі жәбірленушінің немесе оның өкілінің жасалған киберқылмыстар туралы арызы болып табылады. Көбінесе заңды тұлғалардың өкілдері емес, жеке тұлғалар құқық қорғау органдарына жүгінеді. Бұл ірі компаниялар мен құрылымдық бөлімшелер кибершабуылдар туралы ақпаратты, өз беделдерін түсірмеу мақсатында құқық қорғау органдарына жүгінбейді және өздерінің жеке қауіпсіздік қызметінің көмегімен жағдайды түзетуге тырысады. Нәтижесінде бұл қылмыстар жасырын болып қалады [5, с. 96].

2. Ақпарат жедел-іздестіру қызметін жүзеге асыру процесінде жедел түрде алынды. Бүгінгі таңда желілік ақпараттық кеңістік ақпараттық - іздестіру қызметін жүзеге асыру үшін аса маңызды рөл атқарады. Тергеудің бастапқы кезеңінде танымал әлеуметтік желілердің, соның ішінде провайдерлердің мамандарымен жоспарлы және үздіксіз өзара іс-қимыл орнату қажет. Бұл қылмыстық әрекеттерді анықтайтын және ашатын қызметкерлерге желілер, клиенттер және олардың белсенділік дәрежесі туралы маңызды ақпарат алуға мүмкіндік береді. Ішкі істер органдарында киберқылмыстарды ашумен «К» бөлімшесі айналысады. [6, с. 218]. Қазір-

гі таңда киберқылмысқа қарсы тұру үшін елімізде «Киберпол» жобасы енгізілді. Бұл жоба барлық өңірлер бойынша қызмет көрсетіп жатыр.

Материалдар мен әдістер

Зерттеудің құқықтық негізі Қазақстан Республикасының қолданыстағы Қылмыстық кодексі, Қазақстан Республикасының өзге де заңнамалық актілері, сондай-ақ киберқылмыс туралы статистикалық деректер болды. Ғылыми мақаланы дайындау кезінде киберқауіпсіздік саласындағы зерттеулер мен жарияланымдар талданды, зерттеудің жалпы ғылыми, сондай-ақ салыстырмалы-құқықтық зерттеу әдістері қолданылды.

Зерттеу аясында Google платформасы арқылы әлеуметтік сауалнама жүргізілді. Алынған нәтижелер кибершабуыл болған жағдайда, азаматтардың құқық қорғау органдарына жүгіну кезінде кездесетін мәселелер анықталды және белгілі бір қорытынды жасауға мүмкіндік берді.

Нәтижелер мен талқылаулар

Киберқылмыстарды анықтаудың көптеген мәселелерінің бар екенін атап өткен жөн. Киберқылмысты анықтау және тергеуді бастау үшін болған іс-әрекет фактісін тіркеу қажет. Алайда, қылмысты анықтаудағы проблеманы жәбірленушілердің өздері жасайды, өйткені олардың кейбіреулері тиісті органдарға киберқылмыс туралы мәлімдемейді. Бұл жүргізілген сауалнаманың нәтижелерімен расталады. Сауалнамаға қатысқан респонденттердің тек 26% кибершабуыл болған жағдайда құқық қорғау органдарына жүгінетінін көрсетті. Құқық қорғау органдарына жүгінбеу себептерінің ішінде респонденттер келесі факторларды көрсетті: 10% құқық қорғау органдарына сенімсіздік және олардың тиімділігіне күмәндану; 14% беделді жоғалту немесе қылмыскерлерден кек алу сияқты мүмкін болатын жағымсыз салдардан қорқу; 5% мәселені өз бетінше немесе басқа әрекеттер арқылы шешу, мысалы, жеке қауіпсіздік қызметтеріне жүгіну; 22% құқық қорғау органдарына жүгіну рәсімдері туралы ақпараттың жеткіліксіздігі немесе өз құқықтарына сенімділіктің болмауы; 14% тергеу процесінің ұзақтығына байланысты, уақыт немесе ресурстардың жетіспеушілігі; 5% Құқық қорғау органдарына жүгінген кезде істің сәтті шешілуіне сенімді дәлелдердің немесе сенімділіктің болмауы; 4% басқа себептерді көрсетті (диаграмма 1). Кейде жеке тұлға қылмыстың құрбаны болғанын түсінбейді.

Киберқылмыс жағдайында құқық қорғау органдарына жүгіну немесе жүгінбеу тура-

Диаграмма 1. Сауалнама нәтижелері: «Кибершабуылдар кезінде құқық қорғау органдарына бармаудың себебі мен факторларын көрсетіңіз»

лы шешімге әсер ететін факторлар туралы деректерді талдау нәтижесінде берілген салада сот төрелігіне қол жеткізуді қиындататын мыстық құқық бұзушылық тіркелген (кесте 1, диаграмма 2, диаграмма 3).

Киберқылмыс динамикасын зерттей оты-

Ақпараттандыру және байланыс саласындағы қылмыстық құқық бұзушылықтар	СДТБТ (ЕРДР) -да тіркелгендердің саны				Барлығы
	2020	2021	2022	2023	
ҚР ҚК 205 б.	37	46	43	32	158
ҚР ҚК 206 б.	9	9	15	29	62
ҚР ҚК 207 б.	4	0	10	4	18
ҚР ҚК 208 б.	4	9	6	6	25
ҚР ҚК 209 б.	0	0	0	0	0
ҚР ҚК 210 б.	4	4	5	4	17
ҚР ҚК 211 б.	4	5	5	3	17
ҚР ҚК 212 б.	0	0	1	0	1
ҚР ҚК 213 б.	0	1	0	0	1
Барлығы	62	74	85	78	299

Кесте 1. Тіркелген киберқылмыстар туралы мәліметтер

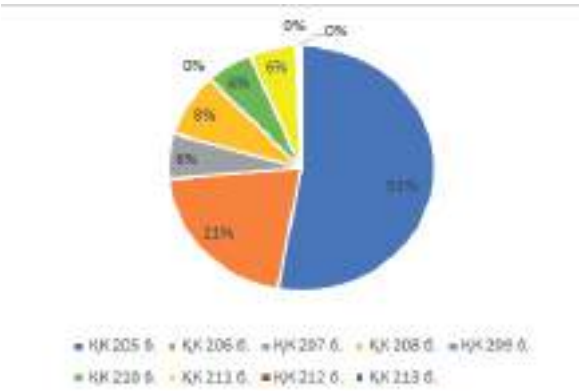

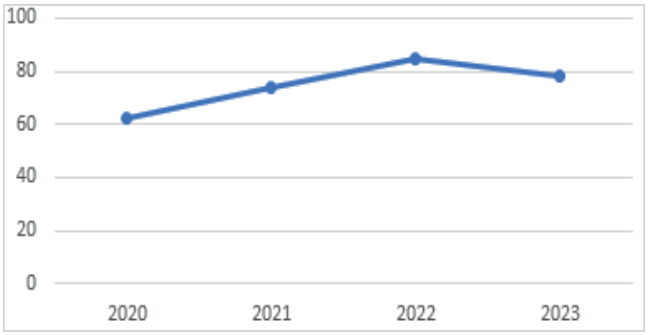

Диаграмма 2. 2020-2023 ж. аралығында тіркелген киберқылмыстар туралы мәліметтер
Диаграмма 3. 2020-2023 ж. аралығындағы киберқылмыстардың динамикасы

бірқатар проблемалар бар екендігі көрінеді. Респонденттердің құқық қорғау органдарына жүгінбеуінің негізгі себептеріне құқық қорғау органдарының тиімділігіне сенімсіздік, жағымсыз салдардан қорқу, мәселені өз бетінше шешуге деген ұмтылыс және жүгіну рәсімдері туралы жеткіліксіз хабардар болу жатады.

Статистикалық деректерді талдау көрсеткендей, 2020 жылдан 2023 жылға дейінгі кезеңде Қазақстан Республикасында ақпараттандыру және байланыс саласында 299 қылрып, ҚР ҚК 7-тарауында көзделген келесі баптар киберқылмыстың ең көп таралған түрі болып табылатынын атап өткен жөн: 205-бап. Ақпаратқа, ақпараттық жүйеге немесе ақпараттық-коммуникациялық желіге құқыққа сыйымсыз қол жеткізу; 206-бап. Ақпаратты құқыққа сыйымсыз жою немесе түрлендіру; 208-бап. Ақпаратты құқыққа сыйымсыз иеленіп алу[1].

Бұл жерде киберқылмыстардың 85-90% жасырын екенін ескеру қажет. Киберқылмыстың таралуының шынайы ауқымын анықтау

[1] *Қазақстан Республикасының 2014 жылғы 3 шілдедегі № 226-V Қылмыстық кодексі (2024.01.05. берілген өзгерістер мен толықтырулармен). // URL: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=31575294 (жүгінген күні: 05.06.2024).*

үшін ақпарат алудың жаңа әдістері мен көздерін пайдалану қажет [7, с. 32].

Ақпараттық-телекоммуникациялық технологияларды пайдалана отырып, құқыққа қайшы әрекеттер жасайтын қылмыскерлер әрқашан, шартты түрде айтқанда, ақпараттық қауіпсіздікті қамтамасыз етудің уәкілетті субъектілері қабылдайтын құқықтық және техникалық шаралардан «бір қадам алда» жүреді. Екінші жағынан, киберқылмыстардың көбеюі жүргізілген зерттеулерге сәйкес, киберқылмыс құрбандарының едәуір бөлігі өз тәжірибесін отбасымен, достарымен немесе құқық қорғау органдарымен бөліспейтіндігіне байланысты [8, p. 219]. Осылайша, ақпараттық технологияларды қолдану арқылы жасалған қылмыстардың саны, басқа ауыр қылмыстардың санынан асып түседі [9, с. 68].

Интернет-қылмыстарды ашу үшін, құқық қорғау органдарының шетелдік байланыс провайдерлері мен интернет-ресурстар иелерінің меншігіндегі ақпаратпен жедел алмасу қажеттілігі туындайды. Бүгінгі таңда осы саладағы халықаралық ынтымақтастықты көздейтін жалғыз құжат Еуропа Кеңесінің компьютерлік қылмыстар жөніндегі Конвенциясы болып табылады[2].

Киберқылмыстардың криминалистикалық сипаттамасының ерекше элементінің бірі – із болып табылады. Қылмысты тергеудің криминалистикалық тактикасының өзіндік ерекшеліктері бар: киберқылмыс іздерін жинау кезінде қылмыс іздерін жинаудың стандартты криминалистикалық әдістері де, мысалы, IP мекенжайлары туралы ақпарат алуға мүмкіндік беретін компьютерлік-техникалық сараптама да қолданылады [10, с. 111].

Киберкеңістіктегі цифрлық іздерді анықтау хаттамада осы фактілердің сипаттамасымен жазылады, мұнда жадыда анықталған құрылғы туралы мәліметтер; құрылғы кімге тиесілі; интернетпен, жергілікті немесе басқа желілермен байланысы бар ма; оның жедел жүйесінің сипаттамасы; файлдарды орналастыру, құру және өзгерту; іздердің сипаттамасы жазылады. Файлдардың, әкімшілік журналдардың қасиеттерін көрсете отырып, экранды суретке түсіргеннен кейін объектінің өзі алынады, содан кейін оны зерттейді [11, с. 43]. Киберқылмыстар қылмыстың трансұлттық түрі болғандықтан, жалпы алғанда, киберқылмыс жасау өте оңай, бұл үшін физикалық қатысу қажет емес және әрекет өте тез жасалады.

Киберқылмыстарды тергеу және ашу, сондай-ақ оларға қарсы тұру кезінде киберқылмыстың ерекшелігіне байланысты келесі мәселелер туындайды:

1. Киберқылмыстар трансшекаралық сипатқа ие: кез-келген аумақтық шекараның болмауына байланысты қылмыскер әлемнің кез-келген жерінде бола алады және қылмыстық әрекеттерді жүзеге асыру үшін бірнеше компьютерлерді олардың бір-бірінен орналасқан жеріне қарамастан қолдана алады, яғни қашықтан әрекет ете алады. Кеңістіктік аспектіден басқа, уақыт өте маңызды. Бірқатар компьютерлік бағдарламалардың жұмысы құрылғыда орнатылған уақытпен байланысты болғандықтан және қылмыскер оны өзгерте алатындықтан, бұл қарастырылып отырған қылмыстарды тергеуде айтарлықтай қиындықтар туғызады. Осыған сүйене отырып, қылмыстың орны мен уақытын анықтау өте қиын және көбінесе мүмкін емес [12, с. 114]. Бұған айқын мысал ретінде «Cobalt» деп аталатын трансұлттық қылмыстық ұйымның банктерге жасаған кибершабуыл фактілері бойынша қылмыстық істі тергеуді келтіруге болады. Алматы прокуратурасының мәліметінше, «Карбанак/Кобальт» - бүкіл әлемдегі банктерге шабуыл жасайтын трансұлттық қылмыстық ұйым. Олардың есебінде әлемнің 40 еліндегі 100-ден астам қаржы ұйымдарын тонаған, келтірілген шығын шамамен 1 миллиард долларды құрайды[3].

Әр түрлі елдердің құқық қорғау органдары арасындағы ынтымақтастықты күшейту маңызды. Бұған киберқауіптер туралы ақпарат алмасу, киберқылмыстардың алдын алу және тергеу бойынша бірлескен операциялар және халықаралық құқықтық құралдар шеңберіндегі әрекеттерді үйлестіру кіреді.

2. Техникалық мәселелер бар: іздерді табу әдістерін таңдау процесі; сандық дәлелдемелерді сақтау және талдау; қылмыскерлердің IP мекенжайын қадағалау; бағдарламалық жасақтаманың осалдығы. Ақпаратты шифрлау құралдарын кеңінен енгізу және қолдану, бақылау тетіктерінің болмауы, желідегі анонимділік және т.б. Мысалы, көптеген бөлімшелерде компьютерлерде және басқа құрылғыларда ескірген операциялық жүйелер мен бағдарламалық қамтамасыз ету қолданылады. Сондай-ақ сот сараптамаларын дайындауға, тағайындауға және жүргізуге байланысты белгілі бір проблемалар бар. Киберқылмысқа сапалы қарсы тұру жоғары

[2] *В Казахстане раскрыли только 22% киберпреступлений в этом году. В МВД рассказали о сложностях в расследовании. // URL: https://kz.kursiv.media (дата обращения: 16.05.2024)7*

[3] *Кибератака на банки: в Агентстве рассказали, как расследовали хищения на 2 млрд тенге. // URL: https://online.fingramota.kz/ru/news/view/6125 (дата обращения: 16.05.2024).*

техникалық жабдықты қажет етеді, бұл қылмыстарды анықтау, сараптамалық зерттеулер жүргізу үшін қажет. Сандық дәлелдемелерді анықтау, жинау, сақтау үшін көптеген мамандандырылған құралдарды тиімді қолдану киберкеңістік саласындағы сараптамалық зертханалардың сапалы жұмысына әкеледі. Осылайша, заманауи техника мен жабдықтардың санын едәуір кеңейту қажет. Тергеушілер, егер ерекше күш жұмсалса, киберқылмыстың іздерін құрылғылардың жадысынан табуға болатындығын түсінуі маңызды.

Технологияның қарқынды дамуын ескере отырып, киберқылмыскерлер шабуыл әдістерін үнемі жетілдіріп отырады. Сондықтан құқық қорғау органдарының қызметкерлері киберқауіпсіздік және криминалистика саласындағы дағдылар мен білімдерді үнемі жаңартып, дамытып отыруы керек. Тәжірибе көрсеткендей, тек заңгерлік білімнің болуы киберкеңістіктегі қылмыстарды тергеуде және алдын алуда тиімді нәтиже бермейді.

3. Құқықтық қиындықтарға біліктілік, қылмыс жасау фактісін анықтау, қылмыс жасаған адамдар немесе адамдар тобы, қылмыстың тәсілі мен себебін анықтау, тергеу үшін құқық қорғау органдары қолданатын әдістерді анықтау, заңнамадағы олқылықтар және т.б. себеп болуы мүмкін. Заңнаманы, үнемі өзгеріп отыратын киберқылмыстарға бейімдеу маңызды. Бұл киберқылмыс үшін жазаны қатаңдатуды, құқық қорғау органдарының киберқауіпсіздік саласындағы өкілеттіктерін кеңейтуді және мемлекеттік органдар мен жеке сектор арасындағы ынтымақтастық тетіктерін жақсартуды қамтуы мүмкін.

Қорытынды

Жоғарыда айтылғандарды ескере отырып, киберқылмыс қоғамда, мемлекетте және әлемде болып жатқан әлеуметтік, саяси, экономикалық, психологиялық және басқа факторлардың салдарынан туындайды деген қорытынды жасауға мүмкіндік береді [13, с. 234]. Соңғы жылдары криминалистикалық әдебиеттерде осы қылмыстарды тергеу әдістемесіне баса назар аударылғанына қарамастан, осы салада әлі де бірқатар шешілмеген және пікірталас тудыратын мәселелер бар. Киберқылмыскерлердің криминалистикалық сипаттамасы ерекше орын алады, өйткені бұл мәліметтер, тергеу бағытын анықтауға және қылмыскерлерді іздеуге қажетті маңызды криминалистикалық ақпараттан тұрады. Олардың кәсіби қасиеттері, компьютерлік техниканы, компьютерлік бағдарламаларды және т. б. білу дәрежесі туралы ақпарат ерекше маңызды [14, с. 99]. Әдетте, заңды тұлғаға қатысты киберқылмыстар жасалған жағдайда, қылмыскер немесе сыбайлас осы мекеменің қызметкері болып табылады [15, с. 57].

Киберқылмыспен күресудің күрделілігі киберқылмыс жасаған адамның жеке басына, жеке тұлғаның ерекшеліктеріне, қылмыстарды анықтауға және ашуға бағытталған жедел-іздестіру іс-шараларына, сондай-ақ оларды жүргізу нәтижелерін заңдастыру мүмкіндіктеріне байланысты болады [16, с. 15]. Қорытындылай келе, кибершабуылдарды жақсарту механизмінде әлеуметтік инженерия әдістері шешуші рөл атқаратынын атап өткен жөн. Талдау көрсеткендей, оларды криминалистикалық біліммен жіктеу адам факторын манипуляциялаудың қолданыстағы бағыттарын жүйелеуге ғана емес, сонымен қатар мұндай жағдайларды тергеу мен алдын алудың тиімді әдістерін жасауға мүмкіндік береді. Сонымен қатар, ұсынылған тәсіл киберқылмыстың әлеуметтік-психологиялық аспектілерін зерттеуге, сондай-ақ кибершабуылдарға қарсы іс-қимыл құралдарын жетілдіруге негіз бола алады.

Кибершабуылдар анықтау мен тергеуге кешенді көзқарасты қажет ететін күрделі және көп қырлы қауіп болып табылады. Жаһандану және технологиялардың қарқынды дамуы жағдайында құқық қорғау органдары өздерінің жұмыс әдістерін үнемі жетілдіріп, трансшекаралық кибершабуылдарға неғұрлым тиімді қарсы тұру үшін әртүрлі елдердің құқық қорғау органдары арасында халықаралық ынтымақтастық пен ақпарат алмасуды дамыту керек. Құқық қорғау органдарының қызметкерлері үшін киберқауіпсіздік және кибершабуылдарды тергеу әдістері бойынша арнайы курстар мен тренингтер әзірлеп, қызметкерлердің киберқауіптердің жаңа түрлері және оларды анықтау, талдау және алдын алу әдістері туралы білімдерін үнемі жаңартып отыру, сондай-ақ желілік трафикті талдау, кибершабуылдарды бақылау және анықтау үшін блокчейн және жасанды интеллектке негізделген заманауи құралдар мен технологияларды енгізіп техникалық базаны жетілдіру қажет. Қазіргі заманғы қауіптер мен кибершабуыл әдістерін дәлірек көрсету үшін қолданыстағы заңдарды бейімдеу және жаңарту, сондай-ақ киберқылмыс үшін жазаны күшейту сипаттамасы осы қылмыстардың табиғатын тереңірек түсінуге және олардың алдын алу мен ашудың тиімді стратегияларын жасауға мүмкіндік береді.

ӘДЕБИЕТ

1. Мамаева Л.Н., Шульдякова В.В., Удалов Д.В. Влияние глобальных угроз на национальную экономическую безопасность // Вестник Саратовского государственного социально-экономического университета. - 2018. - № 5 (74). - С. 77–80.

2. Сафонов О.М. Уголовно-правовая оценка использования компьютерных технологий при совершении преступлений: состояние законодательства и правоприменительная практика: дис. … канд. юрид. наук. - М., 2015. – 222 с.

3. Захаров Д.Н., Щерба В.В. Особенности расследования киберпреступлений // Вопросы кибербезопасности. - 2017. - № S2 (20). - С. 72-76.

4. Ламинина О.Г. Возможности социальной инженерии в информационных технологиях // Гуманитарные, социально-экономические и общественные науки. - 2017. // URL: https://cyberleninka.ru/article/n/vozmozhnosti-sotsialnoy-inzhenerii-v-informatsionnyhtehnologiyah (дата обращения: 16.05.2024).

5. Темиралиев Т.С., Омаров Е.А. Проблемы противодействия преступлениям, совершенным с применением информационных систем, и пути их решения. // Вестник Института законодательства и правовой информации Республики Казахстан. – 2019. – №1 (55) - С. 93-99.

6. Григорьева А.Е. Выявление и расследование интернет-мошенничества на первоначальном этапе. // Аграрное и земельное право. - 2022. - №12 (216). // URL: https://cyberleninka.ru/article/n/vyyavlenie-i-rassledovanie-internet-moshennichestva-na-pervonachalnom-etape (дата обращения: 28.04.2024).

7. Протасевич А.А., Зверянская Л.П. Борьба с киберпреступностью как актуальная задача современной науки // Всероссийский криминологический журнал. - 2011. - №3. - С. 28-33.

8. Jansen J., Leukfeldt E.R. Coping with cybercrime victimization: An exploratory study into impact and change // Journal of Qualitative Criminal Justice and Criminology. - 2018. -Volume 6. - Issue 2. - P. 205–228.

9. Мамаева Л.Н., Бехер В.В. Угрозы кибербезопасности в цифровом пространстве // Вестник Саратовского государственного социально-экономического университета. - 2019. - № 4 (78). - С. 68–70.

10. Аносов А.В. Деятельность органов внутренних дел по борьбе с преступлениями, совершенными с использованием информационных, коммуникационных и высоких технологий: учебное пособие: в 2 ч. / [А. В. Аносов и др.]. – М.: Академия управления МВД России, 2019. – Ч. 1. – С. 208.

11. Смушкин А.Б. Виртуальные следы в криминалистике // Законность. - 2012. - № 8. - С. 43-45.

12. Поляков В.В. Обстановка совершения преступлений в сфере компьютерной информации как элемент криминалистической характеристики // Известия Алтайского государственного университета. - 2013. - С. 114-116.

13. Сладченко Н.С. Криминалистическая характеристика киберпреступности на территории РФ // Международный журнал гуманитарных и строительных наук. - 2021. - №10-2(61). - С. 232-237.

14. Савельева М.В., Смушкин А.Б. Криминалистика. Учебник. – М.: «Деловой двор», 2009. – 324 с.

15. Клещёва, А.С. Криминалистическая характеристика личности преступника, совершающего преступления в области компьютерной информации / А.С. Клещёва. — Текст: непосредственный // Молодой ученый. — 2018. — № 37 (223). — С. 57-60. // URL:https://moluch.ru/archive/223/52669/ (дата обращения: 26.04.2024).

16. Фурнелл С., Доулинг С. Киберпреступность: портрет ландшафта // Журнал криминологических исследований, политики и практики. - 2019. - Т. 5. -№ 1. - С. 13–26.

REFERENCES

1. Mamaeva L.N., Shuldyakova V.V., Udalov D.V. Vliyanie globalnyh ugroz na natsionalnuyu ekonomicheskuyu bezopasnost // Vestnik Saratovskogo gosudarstvennogo sotsialno-ekonomicheskogo universiteta. - 2018. - № 5 (74). - S. 77–80.

2. Safonov O.M. Ugolovno-pravovaya otsenka ispolzovaniya kompyuternyh tehnologiy pri sovershenii prestupleniy: sostoyanie zakonodatelstva i pravoprimenitelnaya praktika: dis. … kand. yurid. nauk. - M., 2015. – 222 s.

3. Zaharov D.N., Shherba V.V. Osobennosti rassledovaniya kiberprestupleniy // Voprosy kiberbezopasnosti. - 2017. - № S2 (20). - S. 72-76.

4. Laminina O.G. Vozmozhnosti socialnoi inzhenerii v informatsionnyh tehnologiyah // Gumanitarnye, socialno-ekonomicheskie i obshhestvennye nauki. - 2017. // URL: https:// cyberleninka.ru/article/n/vozmozhnosti-sotsialnoy-inzhenerii-v-informatsionnyhtehnologiyah (data obrashhenija: 16.05.2024).

5. Temiraliev T.S., Omarov E.A. Problemy protivodejstviya prestupleniyam, sovershennym s primeneniem informatsionnyh sistem, i puti ih resheniya. // Vestnik Instituta zakonodatelstva i pravovoi informatsii Respubliki Kazahstan. – 2019. – №1 (55) - S. 93-99.

6. Grigoryeva A.E. Vyiavlenie i rassledovanie internet-moshennichestva na pervonachalnom etape. // Agrarnoe i zemelnoe pravo. - 2022. - №12 (216). // URL: https://cyberleninka.ru/ article/n/vyyavlenie-i-rassledovanie-internet-moshennichestva-na-pervonachalnom-etape (data obrashhenija: 28.04.2024).

7. Protasevich A.A., Zverjanskaya L.P. Borba s kiberprestupnostyu kak aktualnaya zadacha sovremennoi nauki // Vserossiyskiy kriminologicheskiy zhurnal. - 2011. - №3. - S. 28-33.

8. Jansen J., Leukfeldt E.R. Coping with cybercrime victimization: An exploratory study into impact and change // Journal of Qualitative Criminal Justice and Criminology. - 2018. -Volume 6. - Issue 2. - P. 205–228.

9. Mamaeva L.N., Beher V.V. Ugrozy kiberbezopasnosti v tsifrovom prostranstve // Vestnik Saratovskogo gosudarstvennogo sotsialno-ekonomicheskogo universiteta. - 2019. - № 4 (78). - S. 68–70.

10. Anosov A.V. Deyatelnost organov vnutrennih del po borbe s prestupleniyami, sovershennymi s ispolzovaniem informatsionnyh, kommunikatsionnyh i vysokih tehnologiy: uchebnoe posobie: v 2 ch. / [A. V. Anosov i dr.]. – M.: Akademiya upravleniya MVD Rossii, 2019. – Ch. 1. – C. 208.

11. Smushkin A.B. Virtualnye sledy v kriminalistike // Zakonnost'. - 2012. - № 8. - S. 43-45.

12. Polyakov V.V. Obstanovka sovershheniya prestupleniy v sfere kompyuternoi informatsii kak element kriminalisticheskoi harakteristiki // Izvestiya Altaiskogo gosudarstvennogo universiteta. - 2013. - S. 114-116.

13. Sladchenko N.S. Kriminalisticheskaya harakteristika kiberprestupnosti na territorii RF // Mezhdunarodnyi zhurnal gumanitarnyh i stroitelnyh nauk. - 2021. - №10-2(61). - C. 232-237.

14. Savelyeva M.V., Smushkin A.B. Kriminalistika. Uchebnik. – M.: «Delovoj dvor», 2009. – 324 c.

15. Kleshhyova, A.S. Kriminalisticheskaya harakteristika lichnosti prestupnika, sovershayushhego prestupleniya v oblasti kompyuternoj informatsii / A.S. Kleshhyova. — Tekst: neposredstvennyi // Molodoi uchenyi. — 2018. — № 37 (223). — S. 57-60. // URL: https://moluch.ru/archive/223/52669/ (data obrashhenija: 26.04.2024).

16. Furnell S., Douling S. Kiberprestupnost: portret landshafta // Zhurnal kriminologicheskih issledovaniy, politiki i praktiki. - 2019. - T. 5. -№ 1. - S. 13–26.

УДК 342.722.1
ГРНТИ 10.07.33

ПРАВОВОЙ НИГИЛИЗМ И ЮРИДИЧЕСКАЯ НЕГРАМОТНОСТЬ ГРАЖДАН КАЗАХСТАНА В КОНТЕКСТЕ УГОЛОВНЫХ РАССЛЕДОВАНИЙ И РАЗБИРАТЕЛЬСТВ, ВЫЗВАВШИХ ШИРОКИЙ ОБЩЕСТВЕННЫЙ РЕЗОНАНС

Амиров Тимур Кайратович
Магистр юридических наук, докторант Гуманитарно-юридического факультета Университета «Туран»; г. Алматы, Республика Казахстан; e-mail: timononp737@gmail.com; ORCID: https://orcid.org/0009-0004-2501-0288

Аннотация. *Данная статья посвящена проблемам правового нигилизма и юридической неграмотности граждан Республики Казахстан, а также влиянию вышеназванных общественных явлений на казахстанскую правовую систему и деятельность государственных органов. Для более явной демонстрации негативного воздействия двух вышеуказанных факторов на казахстанское государство и общество в целом были выбраны особенно резонансные уголовные дела за последние несколько лет: дело фигуриста Дениса Тена 2018 года и дело Салтанат Нукеновой 2023 года.*

В статье дается подробный анализ вышеуказанных преступлений с точки зрения уголовного права, посредством которого раскрывается проблема неверной квалификации подобных уголовных деяний государственными органами вследствие общественного давления, порожденного низким уровнем правовой грамотности граждан Казахстана. На основании полученных выводов определяется проблема взаимодействия казахстанского государства и общества, а именно отсутствие разработанных стратегий, методик и выработанной практики реагирования государственными органами на повышенное внимание граждан при расследовании и разбирательстве оными громких преступлений.

Исследование акцентирует внимание на факторах, способствующих снижению уровня правовой культуры среди граждан Казахстана, таких как недостаточная правовая информированность населения, недоверие к судебным и правоохранительным органам, а также социальные и культурные аспекты, влияющие на восприятие права.

Данная статья также содержит в себе рекомендации для представителей государственной власти в целях повышения правовой культуры гражданского населения, а также предостережение для обычных граждан Казахстана с рекомендацией изменить свое отношение к правовым нормам и юридическому процессу.

Ключевые слова: *Республика Казахстан, справедливость, суд, общественный резонанс, правовой нигилизм, юридическая неграмотность.*

ҚАЗАҚСТАН АЗАМАТТАРЫНЫҢ ҚҰҚЫҚТЫҚ НИГИЛИЗМІ МЕН ҚҰҚЫҚТЫҚ САУАТСЫЗДЫҒЫ ҚЫЛМЫСТЫҚ ТЕРГЕУЛЕР МЕН КЕҢ ҚОҒАМДЫҚ РЕЗОНАНС ТУДЫРҒАН ТАЛҚЫЛАУЛАР КОНТЕКСТІНДЕ

Тимур Кайратович Амиров
Заң ғылымдарының магистрі, «Тұран» университетінің гуманитарлық-заң факультетінің докторанты; Алматы қ., Қазақстан Республикасы; e-mail: timononp737@gmail.com; ORCID: https://orcid.org/0009-0004-2501-0288

Аннотация. *Бұл мақала Қазақстан Республикасы азаматтарының құқықтық нигилизмі мен құқықтық сауатсыздығы проблемаларына, сондай-ақ жоғарыда аталған қоғамдық құбылыстардың қазақстандық құқықтық жүйеге және мемлекеттік органдардың*

қызметіне әсеріне арналған. Жоғарыда аталған екі фактордың Қазақстан мемлекетіне және жалпы қоғамға теріс әсерін негұрлым айқын көрсету үшін соңғы бірнеше жылдағы ерекше резонансты қылмыстық істер таңдалды: мәнерлеп сырғанаушы Денис Теннің 2018 жылғы ісі және Салтанат Нүкенованың 2023 жылғы ісі.

Мақалада жоғарыда аталған қылмыстарға қылмыстық құқық тұрғысынан егжей-тегжейлі талдау жасалады, ол арқылы Қазақстан азаматтарының құқықтық сауаттылығының төмен деңгейінен туындаған қоғамдық қысымның салдарынан мемлекеттік органдардың осындай қылмыстық әрекеттерді дұрыс сараламау проблемасы ашылады. Алынған қорытындылар негізінде Қазақстан мемлекеті мен қоғамының өзара іс-қимылы проблемасы, атап айтқанда мемлекеттік органдардың атышулы қылмыстарды тергеу және талқылау кезінде азаматтардың жоғары назарына ден қоюдың әзірленген стратегияларының, әдістемелерінің және әзірленген практикасының болмауы айқындалады.

Зерттеу Қазақстан азаматтары арасындағы құқықтық мәдениет деңгейінің төмендеуіне ықпал ететін факторларға, мысалы, халықтың құқықтық ақпараттандырылмауы, сот және құқық қорғау органдарына сенімсіздік, сондай-ақ құқықты қабылдауға әсер ететін әлеуметтік және мәдени аспектілерге назар аударады.

Бұл бап сондай-ақ азаматтық халықтың құқықтық мәдениетін арттыру мақсатында мемлекеттік билік өкілдеріне арналған ұсынымдарды, сондай-ақ Қазақстанның қарапайым азаматтары үшін құқықтық нормалар мен заң процесіне өз көзқарасын өзгерту ұсынысымен ескертуді қамтиды.

Түйінді сөздер: *Қазақстан Республикасы, әділет, сот, қоғамдық резонанс, құқықтық нигилизм, құқықтық сауатсыздық.*

LEGAL NIHILISM AND LEGAL ILLITERACY OF KAZAKHSTANI CITIZENS IN THE CONTEXT OF CRIMINAL INVESTIGATIONS AND PROCEEDINGS THAT CAUSED A WIDE PUBLIC RESONANCE

Amirov Timur Kairatovich
Master of Legal Sciences, Ph.D. student of Humanitarian-Legal Faculty of "Turan" University; Almaty c., Republic of Kazakhstan; e-mail: timononp737@gmail.com; ORCID: https://orcid.org/0009-0004-2501-0288

Abstract. *This article is devoted to the problems of legal nihilism and legal illiteracy of citizens of the Republic of Kazakhstan, as well as the influence of the above-mentioned social phenomena on the Kazakh legal system and the activities of state bodies. To more clearly demonstrate the negative impact of the two above-mentioned factors on the Kazakh state and society as a whole, particularly high-profile criminal cases have been selected over the past few years: the case of figure skater Denis Ten in 2018 and the case of Saltanat Nukenova in 2023.*

The article provides a detailed analysis of the above crimes from the point of view of criminal law, through which the problem of incorrect qualification of such criminal acts by state bodies due to public pressure generated by the low level of legal literacy of citizens of Kazakhstan is revealed. Based on the findings, the problem of interaction between the Kazakh state and society is determined, namely, the lack of developed strategies, methods and developed practices of responding by state bodies to the increased attention of citizens in the investigation and trial of these high-profile crimes.

The study focuses on factors contributing to a decrease in the level of legal culture among citizens of Kazakhstan, such as insufficient legal awareness of the population, distrust of judicial and law enforcement agencies, as well as social and cultural aspects that affect the perception of law.

This article also contains recommendations for government officials in order to improve the legal culture of the civilian population, as well as a warning for ordinary citizens of Kazakhstan with a recommendation to change their attitude to legal norms and the legal process.

Keywords: *Republic of Kazakhstan, justice, court, public resonance, legal nihilism, legal illiteracy.*

DOI: 10.52026/2788-5291_2025_80_2_287

Введение

Республика Казахстан утверждает себя демократическим, светским, правовым и социальным государством, высшими ценностями которого являются человек, его жизнь, права и свободы. Так звучит первый пункт первой статьи Конституции Республики Казахстан – Основного Закона страны[1]. Под демократией подразумевается такая система политического устройства, где равные по своему правовому статусу индивидуумы применяют коллективный метод принятия решений. Таким образом, воздействуя на процесс принятия окончательного решения (или на некоторые его этапы) равносильно и равномерно.

Правовое государство есть государство, в котором все процессы подчинены только лишь нормам права и основополагающим правовым принципам, которые, в свою очередь, направлены на защиту тех самых высших ценностей Казахстана - прав и свобод человека.

Таким образом, в Казахстане право, как регулятор общественных отношений, занимает доминирующее положение, а власть принадлежит народу страны. Но в правовой системе Казахстана есть множество нерешенных вопросов, а казахстанский народ еще достаточно неграмотен в вопросах политики и права. Как эти два фактора по итогу ведут к насаждению несправедливости? Примерами служат уголовные расследования и разбирательства, вызвавшие широкий общественный резонанс.

Материалы и методы

Для достижения целей и задач научного исследования был проведен анализ документов, обзор разнообразной литературы, публикаций в средствах массовой информации и правовых актов. При подготовке статьи были использованы универсальные методы научного познания, среди которых анализ, синтез, индукция. Применяется системный подход и проводится контент-анализ нормативных и правовых актов. Анализу подвергается, помимо прочего, материалы средств массовой информации.

Результаты и обсуждение

Что есть «резонанс»? Это заимствованное слово французского происхождения. Под ним понимается преимущественно отголосок чего-либо. Толковые словари определяют «резонанс» как звук голоса, который расходится по местности или же по размерам комнаты [1, с. 541]. Иное определение - возбуждение колебаний одного тела колебаниями другого [2, с. 612].

Общественные резонансы, возникающие на почве произошедшего преступления и его расследования, сопровождается высказыванием различных мнений со стороны обычных граждан. С одной стороны, это является положительным следствием возникновения общественного резонанса, так как привлекает к происшествию внимание широкого круга людей. Так, когда следователь понимает, что к этому делу приковано общественное внимание, он сам внимательнее относится к деталям. С другой же стороны, общественное мнение, связанные с явлениями, что происходят в юридической сфере, может быть подкреплено заблуждениями людей, которые имеют недостаточный уровень обладания специальными юридическими знаниями или не обладают ими вовсе.

Стоит отметить, что в Казахстане нет выработанной стратегии и методик по реагированию государственными органами на случаи возникновения подобных резонансов, в отличие от ряда других стран.

Вследствие низкого уровня правовой культуры граждан, их юридической и политической неграмотности, но в абсолютной уверенности в правильности своего мнения, подкрепленной содержанием пункта 1 статьи 3 Конституции Республики Казахстан, которое большинство граждан по вышеназванным причинам толкуют исключительно лишь буквально (примером такой трактовки является акция активиста Романа Захарова в Алматы 29 апреля 2019 года с вывешиванием баннера с цитатой этой правовой нормы), народ зачастую сам направляет государство по неправильному пути, как, например, когда вследствие общественного резонанса вокруг смерти известного фигуриста Дениса Тена 19 июля 2018 года государство было вынуждено неверно с точки зрения уголовного права квалифицировать состав преступления и вынести неверное с правовой точки зрения

[1] *Конституция Республики Казахстан от 30 августа 1995 года. // URL: https://adilet.zan.kz/rus/docs/K950001000 (дата обращения 10.04.2024).*

приговор виновным в смерти фигуриста, в нарушение целого ряда принципов деятельности правоохранительных и судебных органов, а также против концепции построения правового государства.

Рассматривая это происшествие подробнее, следует вспомнить обстоятельства этой трагедии.

19 июля 2018 года в городе Алматы известный казахстанский фигурист Денис Юрьевич Тен скончался в больнице после нанесения ему ножевого ранения в бедро одним из автомобильных воров, которые пытались совершить кражу зеркал с автомобиля Тена на парковке неподалеку от пересечения улиц Курмангазы и Байсеитовой.

По обвинению в смерти фигуриста были задержаны граждане Арман Кудайбергенов и Нурлан Киясов. Следствие квалифицировало это деяние по статье 99, часть 2, пункты 7 и 8 Уголовного Кодекса Республики Казахстан (далее – УК РК)[2], которые предполагают убийство, совершенное группой лиц по предварительному сговору из корыстных побуждений, а равно по найму либо сопряженное с разбоем или вымогательством; а также по статье 192, часть вторая, пункты 1 и 4 (разбой, совершенный группой лиц по предварительному сговору с применением оружия или предметов, используемых в качестве оружия). Приговор по этим же статьям вынес и суд. Если по разбою проблем нет, то квалификация этого деяния как убийства виднеется неверной с точки зрения уголовного права.

Каждая уголовная (и не только) статья скрывает за собой состав правонарушения. Состав правонарушения – это группа различных признаков, которые носят субъективный или объективный характер. Совокупность этих признаков определяет деяние как правонарушение [3; с. 306]. Состав преступления, в свою очередь, включает в себя четыре элемента: объект, субъект, объективная сторона, субъективная сторона.

Объективная сторона правонарушения включает внешние проявления неправового деяния в объективной реальности. К этим проявлениям (более верно следует называть их признаками) относят, само собой, непосредственное действие или бездействие, возможные или реально наступившие последствия, связь между причиной совершения такого действия (бездействия) и его последствиями, промежуток конкретного времени, способ, место и определенные обстоятельства совершения правонарушения. Субъективная сторона правонарушения отражает внутреннее психическое отношение лица, совершившего деяние, к совершенному им акту. Объектом правонарушения являются социально значимые ценности, интересы и общественные отношения, которым наносится ущерб в результате правонарушения. Последним элементом состава правонарушения выступает субъект — лицо, совершившее правонарушение и способное нести за него юридическую ответственность [4; с. 238].

Именно на основании совокупности вышеуказанных четырех элементов и определяется уголовная статья, по которой правонарушитель будет привлекаться к ответственности.

Обязательным условием для квалификации правонарушения по статье 99, части 2, пунктам 7 и 8 Уголовного кодекса Республики Казахстан является наличие соучастия. Соучастие обладает признаками, определяемыми статьей 28 УК РК. Участие двух и более лиц в процессе лишения жизни признается соучастием.

При квалификации правонарушения, совершенное предполагаемыми соучастниками, необходимо устанавливать наличие предварительного сговора, распределение ролей и иные факторы. Каждое отдельное подозреваемое лицо проверяется еще и на степень участия, например, один может наносить удары по конечностям, а другой – по туловищу.

Исполнителями, грубо говоря, «группового предумышленного убийства» могут считаться лица, которые договорились об этом заранее, а также действовали именно что совместно и одновременно. Это предусмотрено частью 2 уже упомянутой статьи 28 УК РК. При этом такие лица могут и не участвовать в этом деянии лично, а посредством использования таких лиц, которые все равно не будут привлечены к уголовной ответственности (возраст, невменяемость).

Теперь становится очевидно, что в действиях Кудайбергенова и Киясова никоим образом нельзя усмотреть, что данные лица

[2] *Уголовный кодекс Республики Казахстан от 3 июля 2014 года. // URL: https://adilet.zan.kz/rus/docs/K1400000226 (дата обращения 16.04.2024).*

предумышленно планировали убийство Тена (о чем Киясов высказался уже к концу судебного разбирательства, отрицая вину в совершении спланированного убийства). То есть, прямого и косвенного умысла лишать жизни Тена у осужденных не было. К тому же, непосредственное действие, приведшее к смерти (то есть удары ножом в область бедра) были произведены, вероятнее, Киясовым. Это обстоятельство таким же образом делает невозможной квалификацию данного деяния как убийство, совершенное группой лиц. Какая же это группа, если травмирующие удары наносил только один из двух ныне осужденных?

На основании вышеизложенных аргументов, следствие и суд должны были квалифицировать это деяние как причинение тяжкого вреда здоровью, повлекшее смерть человека. Указывая конкретно, то это состав, предусмотренный частью 3 статьи 106 УК РК.

Давление общества на государственные органы в контексте данного происшествия проявлялось повсеместно. Так, например, Общественный Совет г. Алматы на своем заседании после совершенного преступления в отношении Дениса Тена внес предложение об отставке бывшего министра внутренних дел РК Касымова К., а вдобавок еще и бывшего начальника ДВД (ныне Департамент полиции) г. Алматы Кудебаева С.[3]

По итогу необходимо констатировать, что следствие и суд, как часть государственного механизма, подчинились ошибочному и неаргументированному общественному мнению, подогреваемое эмоциональной составляющей обычных неравнодушных граждан, не имеющих необходимых знаний и опыта в сфере расследования уголовных преступлений.

Подобный итог данного расследования и разбирательства поставили под большое сомнение объективность и справедливость такого приговора и приверженности государства к защите прав и свобод граждан, которые являются высшими ценностями страны, закрепленных на конституционном уровне.

Течение более актуального процесса над Куандыком Бишимбаевым показывает, что народ не всегда выступает за объективное расследование подобных инцидентов, опираясь в своих суждениях исключительно на эмоциональную оценку произошедшего, что, опять-таки, препятствует справедливому и полному расследованию дела, что в свою очередь, препятствует реализации основополагающих принципов уголовного расследования, что в последнюю очередь, препятствует построению истинно правового государства.

Являясь первым судебным процессом в Казахстане, который транслировался в прямом эфире посредством сети Интернет, данный процесс выявил множество изъянов при расследовании и рассмотрении подобных преступлений.

Бишимбаева в основном обвиняли в причинении смерти с особой жестокостью. Проблема в том, что под «особой жестокостью» понимаются следующие обстоятельства:

1) причинение потерпевшему большого количества повреждений, закапывание, лишение воды, пищи, использование мучительно действующего яда, кислоты и тому подобное. Иными словами, способ совершения убийства. Стоит отметить, что сам факт множественности нанесенных ран не является основанием для квалификации подобного деяния по пункту 5) части 2 статьи 99 УК РК, если не был удостоверен факт того, что сам умысел состоял в причинении страданий и мучений потерпевшему;

2) садизм, проявленный прямо перед убийством, то есть различные формы пыток и глумления над потерпевшим;

3) избрание такого способа убийства и исполнения его таким образом, что оно причиняет страдания морального характера близким потерпевшего [5].

Субъективная сторона, в свою очередь, не только рассматриваемого убийства с особой жестокостью, но и любого другого правонарушения, характеризуется либо прямым или же косвенным умыслом.

В деяниях Бишимбаева не усматривается прямой или косвенный умысел убить, что разрушает субъективную сторону. Об этом не раз заявляли подсудимый и его защита в зале судебного заседания. Однако эти доводы не принимались ни судом, ни обществом. Даже напротив, такие доводы раздражали обычных граждан, следящих за процессом.

Также, есть проблемы с точным

[3] *Общественный совет Алматы требует отставки министра внутренних дел и начальника ДВД города. // URL: https://vlast.kz/novosti/28783-obsestvennyj-sovet-almaty-trebuet-otstavki-ministra-vnutrennih-del-i-nacalnika-dvd-goroda.html (дата обращения: 21.06.2024).*

определением объективной стороны, поскольку действия Бишимбаева в момент смерти Нукеновой не вписываются в определение особой жестокости по вышеназванным критериям: Бишимбаев не применял пытки, не лишал потерпевшую еды/сна/иных базовых потребностей и т.д.

Таким образом, снова произошла неверная квалификация уголовного деяния государственными органами с целью угодить общественному мнению.

Еще одним следствием повышенного внимания к данному разбирательству являлась сама скорость разбирательства. Непосредственно судебный процесс шел слишком быстро (три-четыре заседания в неделю, тогда как обычно подобные разбирательства ограничиваются одним-двумя заседаниями в неделю), что мешало сторонам тщательнее готовиться к новым заседаниям. Показателен случай, когда один из защитников подсудимого Байжанова запросил у суда больше времени между заседаниями для возможности проведения встречи со своим доверителем.

Предупреждения о возможном вынесении неверного с правовой точки зрения судебного решения по итогу данного разбирательства давали многочисленные юристы, среди которых хочется отметить Мухамеджанова Э.Б., который заявил от имени профессиональных юристов об ожидании не только справедливого, но, самое главное, законного и обоснованного приговора, который выносится на доказательственной основе, а не на чувствах толпы[4].

Стоит отметить, что широкая (как казахстанская, так и зарубежная) общественность называло этот процесс используя такие массовые определения, как «сериал»[5] или «шоу»[6], как какую-то телевизионную драму, чем в очередной раз демонстрирует свою незаинтересованность в объективных правовых аспектах вышеуказанного разбирательства, руководствуясь исключительно субъективными эмоциональными оценками.

Заключение

На основании изложенного делаются следующие выводы:

1. Государственным органам, в первую очередь правоохранительным и судебным, необходимо разработать и внедрить методику и стратегию реагирования и донесения до населения информации по случаям возникновения общественных резонансов, связанных с уголовными расследованиями и разбирательствами.

2. Государству необходимо обратить внимание на неоднократно поднимаемую проблему правового нигилизма казахстанских граждан и предпринять действенные меры по устранению этой проблемы, а также, что немаловажно, обеспечить достаточный контроль по реализации этих мер. Подобная цель может быть достигнута путем расширения и дополнения образовательных программ для учащихся среднего и высшего образования. Проблему правового нигилизма должны преодолевать и обычные граждане страны, всячески развиваясь и самообразовываясь.

3. Та часть казахстанского (и не только) общества, которая поддерживает подобные приговоры и считает такие наказания справедливыми, поддерживает государственный произвол. Сегодня государственный произвол направлен против «врагов» общества, но что будет делать это общество, когда государственный произвол повернется в их сторону? Тогда уже будет поздно ссылаться на любимые в народе конституционные нормы, закрепляющие равенство граждан, принцип верховенства закона и справедливости суда со следствием. Таким образом, казахстанское общество должно осознавать силу своих слов и тщательнее продумывать высказываемые мысли. При этом тщательное продумывание не имеет смысла, если думающий субъект не имеет достаточного уровня юридической грамотности, что отсылает к важности предыдущего вывода настоящего исследования.

[4] *Дело Бишимбаева: чего опасаются профессиональные юристы? // URL: https://exclusive.kz/delo-bishimbaeva-chego-opasayutsya-professionalnye-yuristy/ (дата обращения 13.05.2024).*

[5] *Уже через несколько минут решится судьба главного антагониста сериала «Суд по делу Бишимбаева». // URL: https://t.me/qumash_kz/9456 (дата обращения: 13.05.2024).*

[6] *«Драма» и «шоу» на трагедии. Почему суд над Бишимбаевым привлекает внимание миллионов? // URL: https://rus.azattyq.org/a/drama-i-shou-na-tragedii-pochemu-sud-nad-bishimbaevym-privlekaet-vnimanie-millionov-/32906193.html (дата обращения: 21.06.2024).*

ЛИТЕРАТУРА

1. Даль В.И. Большой иллюстрированный толковый словарь русского языка. – Москва: Издательство АСТ, 2008. – 349 с.

2. Ожегов С.И. Словарь русского языка. – М.: Русский язык, 1988. – 750 с.

3. Боровиков В. Б., Смердов А. А. Уголовное право. Общая и Особенная части. – М.: Юрайт, 2013. – 672 с.

4. Уголовное право. Особенная часть: учебник / Ю. В. Грачева и др. – М.: Проспект, 2012. – 511 с.

5. Борчашвили И.Ш. Комментарий к Уголовному кодексу Республики Казахстан. Особенная часть // URL: https://akademiyabolashak-my.sharepoint.com/personal/archiv_biblioteka_bolashaq_edu_kz/_layouts/15/onedrive.aspx?id=%2Fpersonal%2Farchiv%5Fbiblioteka%5Fbolashaq%5Fedu%5Fkz%2FDocuments%2F%D0%BA%D0%BD%D0%B8%D0%B3%D0%B8%2Fborchashvili%5Fkomment%5F2%2Epdf&parent=%2Fpersonal%2Farchiv%5Fbiblioteka%5Fbolashaq%5Fedu%5Fkz%2FDocuments%2F%D0%BA%D0%BD%D0%B8%D0%B3%D0%B8&ga=1 (дата обращения: 26.07.2024).

REFERENCES

1. Dal' V.I. Bol'shoj illjustrirovannyj tolkovyj slovar' russkogo jazyka. – M.: Izdatel'stvo AST, 2008. – 349 s.

2. Ozhegov S.I. Slovar' russkogo jazyka. – M.: Russkij jazyk, 1988. – 750 s.

3. Borovikov V. B., Smerdov A. A. Ugolovnoe pravo. Obshhaja i Osobennaja chasti. – M.: Jurajt, 2013. – 672 s.

4. Ugolovnoe pravo. Osobennaja chast': uchebnik / Ju. V. Gracheva i dr. – M.: Prospekt, 2012. – 511 s.

5. Borchashvili I.Sh. Kommentarij k Ugolovnomu kodeksu Respubliki Kazahstan. Osobennaja chast' // URL: https://akademiyabolashak-my.sharepoint.com/personal/archiv_biblioteka_bolashaq_edu_kz/_layouts/15/onedrive.aspx?id=%2Fpersonal%2Farchiv%5Fbiblioteka%5Fbolashaq%5Fedu%5Fkz%2FDocuments%2F%D0%BA%D0%BD%D0%B8%D0%B3%D0%B8%2Fborchashvili%5Fkomment%5F2%2Epdf&parent=%2Fpersonal%2Farchiv%5Fbiblioteka%5Fbolashaq%5Fedu%5Fkz%2FDocuments%2F%D0%BA%D0%BD%D0%B8%D0%B3%D0%B8&ga=1 (data obrashhenija: 26.07.20247).

УДК 343.985.7
ГРНТИ 10.85.51

ОТДЕЛЬНЫЕ АСПЕКТЫ РАССЛЕДОВАНИЯ ИНТЕРНЕТ-МОШЕННИЧЕСТВА

Калиев Аскар Абужанович
Магистр права, доцент кафедры специальной подготовки по противодействию глобальным угрозам Института профессионального обучения Академии правоохранительных органов при Генеральной прокуратуре Республики Казахстан; г. Косшы, Республика Казахстан; e-mail: askar909@mail.ru; ORCID: https://orcid.org/0009-0006-3621-7107

Аннотация. *Современные технологии и цифровизация являются ключевыми причинами распространения киберпреступности в мире. В зависимости от степени их применения различают две категории преступлений: первая - киберзависимые преступления и вторая - преступления, совершаемые с использованием кибертехнологий.*

В данной статье рассматривается одно из наиболее распространенных киберпреступлений, относящихся ко второй категории – интернет-мошенничество. Автором проанализированы отдельные аспекты данного вида преступления, понятие и его основные виды, причины распространения и слабой раскрываемости дел правоохранительными органами. Затронуты вопросы необходимости постоянного совершенствования методики борьбы с интернет-мошенничеством, путём повышения квалификации сотрудников правоохранительных органов, внедрения новых образовательных программ или отдельных учебных модулей и использования современных технологий таких как блокчейн или искусственный интеллект. Акцентировано внимание на использовании преступниками криптовалют с целью сокрытия следов преступной деятельности. Раскрыты особенности некоторых видов цифровых активов популярных среди лиц, совершающих уголовные правонарушения.

Основное внимание в работе уделено современным методам расследования таких преступлений, с акцентом на важность электронных доказательств и анализ цифровых следов. Автор статьи подчеркивает необходимость создания целевой системы борьбы с интернет-мошенниками, путем внедрения организационных и технических методов противодействия, а также усиления превентивных мер способных минимизировать количество преступлений данного вида.

Результаты данного исследования могут быть использованы при составлении специализированных образовательных программ для сотрудников правоохранительных органов, задействованных в расследовании киберпреступлений, а также для разработки более эффективных методов выявления и пресечения интернет-мошенничества.

Ключевые слова: *Интернет, киберугроза, мошенничество, искусственный интеллект, криптовалюта, блокчейн, новые технологии, киберпреступность.*

ИНТЕРНЕТТЕГІ АЛАЯҚТЫҚТЫ ТЕРГЕУДІҢ ЖЕКЕЛЕГЕН АСПЕКТІЛЕРІ

Асқар Әбужанұлы Қалиев
Құқық магистрі, Қазақстан Республикасының Бас прокуратурасы жанындағы Құқық қорғау органдары академиясының Кәсіби оқыту институтының Жаһандық қауіп-қатерлерге қарсы іс-қимыл жөніндегі арнайы дайындық кафедрасының доценті; Қосшы қ., Қазақстан Республикасы; e-mail: askar909@mail.ru; ORCID: https://orcid.org/0009-0006-3621-7107

Аннотация. *Заманауи технологиялар мен цифрландыру әлемде киберқылмыстың таралуының негізгі себептері болып табылады. Оларды қолдану деңгейіне байланысты қылмыстар екі санатқа бөлінеді: бірінші - киберге тәуелді қылмыстар және екінші - кибертехнологияларды пайдалану арқылы жасалатын қылмыстар.*

Бұл мақалада екінші санатқа жататын ең кең таралған киберқылмыстардың бірі – интернет-алаяқтық қарастырылады. Автор бұл қылмыс түрінің жекелеген аспектілерін, оның ұғымы мен негізгі түрлерін, таралу себептері мен құқық қорғау органдарының істерді нашар ашуының себептерін талдаған. Интернет-алаяқтықпен күресу әдістерін үнемі жетілдірудің маңыздылығы туралы мәселелер қозғалды, атап айтқанда, құқық қорғау органдары қызметкерлерінің біліктілігін арттыру, жаңа білім беру бағдарламаларын немесе жеке оқу модульдерін енгізу және блокчейн немесе жасанды интеллект сияқты заманауи технологияларды пайдалану. Қылмыскерлердің қылмыстық қызметінің іздерін жасыру мақсатында криптовалюталарды пайдалануына ерекше назар аударылды. Қылмыстық құқық бұзушылықтарды жасайтын тұлғалар арасында танымал кейбір цифрлық активтердің ерекшеліктері ашып көрсетілді.

Жұмыста осындай қылмыстарды тергеудің заманауи әдістеріне, әсіресе электрондық дәлелдемелердің маңыздылығы мен цифрлық іздерді талдауға ерекше көңіл бөлінген. Мақала авторы интернет-алаяқтармен күреске бағытталған жүйені құрудың қажеттілігін атап өтеді. Бұл жүйеге ұйымдастырушылық және техникалық қарсы іс-қимыл әдістерін енгізу, сондай-ақ осы санаттағы қылмыстар санын азайта алатын алдын алу шараларын күшейту жатады.

Осы зерттеу нәтижелері киберқылмыстарды тергеуге қатысатын құқық қорғау органдарының қызметкерлеріне арналған мамандандырылған білім беру бағдарламаларын әзірлеуде, сондай-ақ интернет-алаяқтықты анықтау және оны тоқтатудың неғұрлым тиімді әдістерін әзірлеуде пайдаланылуы мүмкін.

Түйінді сөздер: *Интернет, киберқауіп, алаяқтық, жасанды интеллект, криптовалюта, блокчейн, жаңа технологиялар, киберқылмыс.*

SELECTED ASPECTS OF THE INVESTIGATION OF INTERNET FRAUD

Askar Abuzhanovich Kaliyev
Master of Law, Associate Professor of the Department of Specialized Training on Countering Global Threats, Institute of Professional Training of the Academy of Law Enforcement Agencies under the General Prosecutor's Office of the Republic of Kazakhstan; Kosshy c., Republic of Kazakhstan; e-mail: askar909@mail.ru; ORCID: https://orcid.org/0009-0006-3621-7107

Abstract. *Modern technology and digitalization are key reasons for the spread of cybercrime in the world. Depending on the degree of their application, two categories of crime are distinguished: the first is cyber-related crime and the second is cyber-related crime.*

This article examines one of the most common cybercrimes belonging to the second category - Internet fraud. The author analyzes certain aspects of this type of crime, the concept and its main types, the reasons for the spread and poor solving of cases by law enforcement agencies. The questions of necessity of constant improvement of methods of struggle against Internet fraud, by means of improvement of qualification of employees of law enforcement bodies, introduction of new educational programs or separate training modules and use of modern technologies such as blockchain or artificial intelligence are touched upon. Emphasized the use of cryptocurrencies by criminals to hide traces of criminal activity.

The features of some types of digital assets popular among perpetrators of criminal offenses are disclosed.

The paper focuses on modern methods of investigation of such crimes, with emphasis on the importance of electronic evidence and analysis of digital traces. The author of the article emphasizes the need to create a targeted system of combating Internet fraudsters, through the introduction of organizational and technical methods of counteraction, as well as strengthening preventive measures that can minimize the number of crimes of this type.

The results of this study can be used in the development of specialized educational programs for law enforcement officers involved in the investigation of cybercrime, as well as for the development of more effective methods of detection and suppression of Internet fraud.

Keywords: *Internet, cyber threat, fraud, artificial intelligence, cryptocurrencie, blockchain, new technologies, cybercrime.*

DOI: 10.52026/2788-5291_2025_80_2_294

Введение

Повсеместное распространение интернета, развитие современных технологий и сама цифровизация гражданского общества способствовали появлению нового вида преступной деятельности, такого как интернет-мошенничество, которое повлияло на экономическую и социальную сферу жизнедеятельности людей.

Задачи и цели. Целью статьи является анализ различных видов интернет-мошенничества, методик, используемых лицами, совершающими мошенничество посредством интернета и других информационно-коммуникационных технологий. К задачам статьи относится исследование технических аспектов, включающих в себя технологии криптовалют, специализированные программные обеспечения, анонимность психологических аспектов, таких как социальная инженерия, правовых аспектов, предусматривающих рассмотрение механизмов противодействия интернет-мошенничества, в т.ч. на международном уровне и разработка предложений и рекомендаций по борьбе с ними с использованием правовых и технических условий.

Материалы и методы

Объектом исследования предстали научные работы в сфере киберпреступлений, нормативные акты, статистические данные и материалы уголовных правонарушений, связанных с интернет-мошенничеством.

В ходе исследования использован комплекс общенаучных методов и специальные методы юридической науки (формально-догматический, метод толкования).

Обсуждение и результаты

Киберпреступность на сегодняшний день представляет собой серьезную угрозу, как для общества, так и государства в целом, создавая препятствия для нормального функционирования современных цифровых систем. В этой связи уже давно назрела необходимость усиления роли профилактики в предотвращении и борьбы с данным видом преступлений и, в частности, с интернет-мошеничеством. Одним из важных ключевых аспектов должна стать информированность пользователей информационных систем о всевозможных угрозах и рисках, соблюдения ими кибергигиены, предусматривающей использование антивирусных программ, межсетевого экрана и других средств защиты от кибератак.

Согласно сведениям Комитета по правовой статистике и специальным учетам Генеральной прокуратуры Республики Казахстан, за период 2022-2024 гг. правоохранительными органами зарегистрировано 261 (2022 г.– 85, 2023 г. – 78, 2024 г. – 98) уголовное правонарушение. Из них в суд направлено 54 уголовных дела (2022 г. – 8, 2023 г. – 21, 2024 г. – 25). Прерваны сроки досудебного расследования по 60 уголовным правонарушениям (2022 г. – 12, 2023 г. – 13, 2024 г. – 35). При этом количество нераскрытых уголовных проступков, прекращенных за истечением сроков давности без лица составило 104 (2022 г. – 46, 2023 г. – 37, 2024 г. – 21)[1].

Все зарегистрированные уголовные правонарушения совершены с использованием сети Интернет, незаконным доступом в информационную систему и путем обмана или злоупотребления доверием пользователя информационной системы, к числу которых относится и интернет-мошенничество. Такая низкая раскрываемость преступлений в сфере информационно-коммуникационных технологий связана в первую очередь с дефицитом кадровых IT-специалистов в правоохранительных органах и судебных экспертов, высокой квалификации преступников и недостаточным количеством алгоритмов и методик расследования данных видов преступлений.

По данным Центра по борьбе с киберпреступностью Департамента криминальной полиции Министерства внутренних дел РК, в Казахстане интернет-мошенничество, также, как и во многих государствах мира, стало самым распространенным видом киберпреступлений, совершаемых с использованием кибертехнологий.

Представленные на нижеуказанном рисунке № 1 данные наглядно демонстрируют количество анализируемых интернет-преступлений на фоне общего количества всех зарегистрированных мошенничеств в стране.

[1] *Статистические отчеты № 1-М «О зарегистрированных уголовных правонарушениях» за 2022-2024 гг. // Портал органов правовой статистики и специальных учетов // URL: https://qamqor.gov.kz/crimestat/statistics (дата обращения: 02.09.2024).*

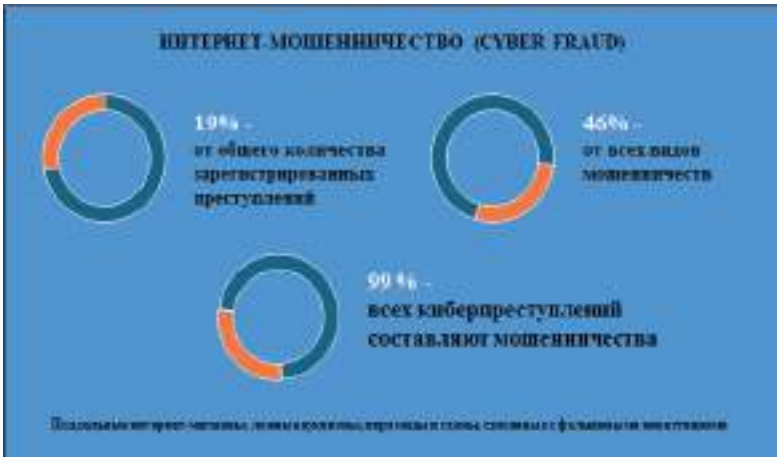

Рис. 1. Данные о количестве интернет – мошенничеств

Что представляет из себя интернет-мошенничество? Имеется различное понимание данного термина, интерпретация которого зависит от научного направления и подходов к исследованию данного явления.

Например, ряд таких ученых как Михаил Леви (Michael Levi)[2], Томас Холт (Thomas Holt)[3], считают, что нельзя относить интернет-мошенничество только к преступлению, совершаемому в рамках одного государства и лишь с применением интернет-инфраструктуры. Другие ученые, а именно Ян ван Дейк (Jan van Dijk) полагают, что к интернет-мошенничеству следует также отнести и злоупотребление конфиденциальной информацией, а не только материальные ценности, что представляют собой деньги [1]. Но, несмотря на различные подходы к формулировке и самое главное к пониманию данного феномена преступления, все они едины во мнении о многоаспектности явления интернет-мошенничества, сочетающего в себе традиционные формы преступности с новыми технологиями и психологическими приемами, раскрывающими смысл социальной инженерии.

Из всего вышеотмеченного следует, что интернет-мошенничество – это такая форма преступности, совершаемая в киберпространстве, при которой злоумышленники используют самые передовые средства и технологии коммуникаций для достижения своих целей (обмана, кражи денег и т.д.).

К ним можно отнести элементы социальной инженерии, при которой потерпевшие подвергаются такой психологической обработке, что заставляет их выполнить все указания злоумышленников, а также использование вредоносных компьютерных программ, в т.ч. по сокрытию цифровых следов в компьютерной системе и(или) в сети.

Поэтому для его понимания и расследования правоохранительными органами должен применяться комплексный, междисциплинарный подход, предполагающий изучение таких научных направлений как информационная безопасность, юридическая психология, криминология и криминалистика.

Кроме того, киберпреступления требуют от правоохранительных органов не только базовых знаний в области юриспруденции, но и глубокого понимания современных технологий, криптографии, принципов работы компьютерных сетей и систем безопасности [2, с. 11].

Похожую точку зрения высказывает и российский исследователь Р.С. Атаманов, предлагающий разработать и внедрить универсальную методику расследования, практическое применение которой будет способствовать увеличению количества выявляемых преступлений, относящихся к интернет-мошенничеству, и качеству их расследования [3].

Важным компонентом любой методики расследования является информация о методах и способах совершения преступления (интернет-мошенничества) и его отдельных видов.

Анализ материалов уголовных правонарушений, связанных с интернет-мошенничеством, позволил выделить следующие его виды:

1) Фишинг – вид интернет-мошенничества, цель которого заполучить конфиден-

[2] *States, frauds, and the threat of transnational organized crime, интернет-источник // URL: https://www.jstor.org/stable/24388250 (date of reference: 02.09.2024).*

[3] *Cybercrime in Progress: Theory and Prevention of Technology-Enabled Offenses // URL: https://www.taylorfrancis.com/books/mono/10.4324/9781315775944/cybercrime-progress-thomas-holt-adam-bossler (date of reference: 02.09.2024).*

циальные данные пользователей (пароли, логины, номера кредитных карт, банковских счетов и другая важная информация)[4]. Чаще всего объектами их посягательств становятся логины и пароли граждан от ресурсов, содержащих банковскую информацию, а также другие персональные данные;

2) Инвестиционные схемы – вид интернет-мошенничества, при котором злоумышленники обещают гражданам высокую прибыль от инвестиций, предлагая вложить средства в вымышленные инвестиционные проекты или криптовалютные платформы[5];

3) Мошенничество в онлайн-торговле – вид интернет-мошенничества, при котором потерпевшие теряют свои деньги после посещения поддельных интернет-магазинов и получения оплаты злоумышленниками[6].

Для реализации своих преступных намерений злоумышленники используют различные средства коммуникации (мессенджеры, социальные сети, сайты, индексацию поисковых систем и т.д.). Поэтому, чтобы не стать жертвой интернет-преступников гражданам нужно очень осторожно относиться к различным непроверенным интернет-магазинам, проверять не только отзывы людей о торговой площадке, но и обращать внимание на их контактные данные, условия возврата товара и т.д.;

4) Мошенничество с использованием вредоносного программного обеспечения – вид интернет-мошенничества, при котором злоумышленники для хищения денег потерпевших используют различные вредоносные компьютерные программы[7].

На сегодняшний день одна из самых известных вредоносных программ, которые используют злоумышленники, называется «ransomware» – это программа-вымогатель, которая шифрует файлы на устройстве потерпевшего.

Целью преступников становятся не только простые граждане, но и государственные органы. Суть данного вида преступления заключается в следующем. Злоумышленники распространяют зараженные файлы или ссылки к ним через мессенджеры, поддельные сайты, электронную почту потерпевшим. Как только кто-нибудь по ним пройдет или откроет зараженную ссылку, они получают доступ к устройству потерпевшего и могут зашифровать данные, украсть информацию или деньги.

Большинство интернет-мошенничеств совершаются при помощи метода психологической манипуляции, когда потерпевший до конца не осознает противоправный характер намерений преступников. Иными словами, он основан на доверии граждан к действиям и словам злоумышленников. Во многих источниках и литературе такой метод совершения преступлений называется социальная инженерия, при которой используются эмоции людей (например, страх, доверие или просто элементарная человеческая жадность).

Сложность и опасность данного метода заключается в том, что такие преступления предотвратить очень сложно, как с правовой, так и технической точки зрения. Так как не существуют специальные программные обеспечения, которые смогли бы защитить пользователя информационной системы от мошенников.

Более того, вопрос успешного расследования и раскрытия интернет-мошенничеств усугубляется еще и рядом других причин, к числу которых следует отнести технические аспекты преступления. Это применение технологий защиты конфиденциальности: виртуальные частные сети (VPN), прокси – сервера, анонимайзеры – браузер Tor, SSH-туннели, которые маскируют данные пользователя, что обеспечивает анонимность преступников, безнаказанность их и способствует повышению интереса к ним.

Иногда из-за применения таких технологий раскрытие преступлений становится очень сложным, т.к. они позволяют преступникам маскировать свой реальный IP-адрес, использующийся для идентификации пользователя в сети интернет.

Другим аспектом, препятствующим раскрытию и расследованию преступлений

[4] *Что такое «фишинг» // Encyclopedia // URL: https://encyclopedia.kaspersky.ru/knowledge/what-is-phishing/#:~:text=%D0%A4%D0%B8%D1% 88%D0%B8%D0%BD%D0%B3%20(%D0%B0%D0%BD%D0%B3%D0%BB.%20phishing,%20%D0%BE%D1%82%20fishing%20 (дата обращения: 01.10.2024).*

[5] *Финансовый обман: как не попасться на уловки мошенников в сфере инвестиций // Международное информационное агентство «Казинформ» // URL: https://www.inform.kz/ru/finansoviy-obman-kak-ne-popastsya-na-ulovki-moshennikov-v-sfere-investitsiy-858a2e (дата обращения: 06.09.2024).*

[6] *Виды мошенничества // WesternUnion // URL: https://www.westernunion.com/kz/ru/fraudawareness/fraud-types.html (date of reference: 07.06.2024).*

[7] *О мошенничестве с использованием сети Интернет и сотовой связи // Администрация банковского муниципального района интернет-источник // URL: https://www.admbal.ru/news_all/o-moshennichestve-s-ispolzovaniem-seti-internet-i-sotovoy-svyazi/ (дата обращения: 07.06.2024).*

данной категории, является технология блокчейн и связанная с ней среда математических вычислений, к которой относятся криптовалюты.

Из-за своей анонимности и сложности отслеживания преступники давно заменили фиатные и электронные деньги на криптовалюты, которые помогают им оставаться безнаказанными. Наиболее распространенными и популярными видами криптовалют являются биткоин, эфириум, лайткин, монеро и др.

Среди основных особенностей, характеризующих криптовалюты является их децентрализация, т.е. отсутствие управляющего органа, который мог бы участвовать в их создании и управлении в качестве посредника, что делает их особенно привлекательными для преступников.

Несмотря на общие характеристики и способности каждой из перечисленных криптовалют, преступники отдают предпочтение самым технологичным, а именно трудно отслеживаемым. К числу данных криптовалют следует отнести такую монету как монеро (monero). Она больше всего используется злоумышленниками из-за ее особой анонимности.

В любом случае каждая из этих криптовалют имеет свою уникальность, т.к. все они используют технологию скрытых адресов и кольцевых подписей, что делает их идеальными для незаконных операций. В свою очередь это вызывает у следственных органов трудности в отслеживании и особенно в идентификации, когда необходимо определить источник или получателя эквивалента денежных средств.

Поэтому они применяются интернет-мошенниками, когда нужно скрыть следы своих действий, остаться анонимными и безнаказанными.

Еще одним из наиболее известных и популярных инструментов для сокрытия цифровых следов является браузер Tor (Top), предоставляющий пользователям услуги по маскировке их местоположения и сокрытию деятельности в интернете. Суть работы данного браузера заключается в перенаправлении всего объема интернет-трафика пользователя через несколько узлов, раскиданных по всему миру. То есть, использующий браузер Top пользователь интернета маскирует свой реальный IP-адрес, делая процесс идентификации практически невозможным.

Использование данной технологии также вызывает трудности у правоохранительных органов при организации и проведении расследования преступлений, связанных с интернет-мошенничеством.

Таким образом, следует отметить, что вопрос расследования интернет-мошенничества является не просто сложной, но и многогранной проблемой, требующей совместного участия правоохранительных органов и специалистов в области информационной безопасности. Это в свою очередь свидетельствует о необходимости постоянного повышения квалификации следователей, задействованных в расследовании интернет-мошенничеств. Они должны обладать знаниями в области электронных доказательств, поиска цифровых следов из-за использования преступниками средств анонимизации.

Помимо данных навыков следователи должны также развивать у себя навыки коммуникации с потерпевшими из-за когнитивных особенностей, совершенных в отношении них интернет-мошенничеств.

Тем самым, расследование интернет-мошенничеств требует использование психологических методов работы при организации и проведении расследования.

Кроме того, учитывая трансграничный характер киберпреступлений, в т.ч. и интернет-мошенничеств, следует уделять должное внимание и международному сотрудничеству в части организации работы с цифровыми доказательствами, их запросу из других стран.

В этом плане особое значение будет играть правовое обеспечение работы следственно-оперативных подразделений. Именно законодательное регулирование интернет-мошенничества является залогом успеха их расследования и привлечения виновных лиц к ответственности.

Одним из важных международных документов, рассматривающих вопросы борьбы с интернет-мошенничеством, и в целом с киберпреступностью является Будапештская конвенция о киберпреступности, принятая еще в 2001 году[8].

Данная международная Конвенция, признанная большинством стран, была разработана по инициативе Совета Европы и регламентирует основные вопросы борьбы с киберпреступлениями, в части международного сотрудничества в расследовании и преследовании преступников.

[8] *Будапештская конвенция // URL: https://www.coe.int/ru/web/impact-convention-human-rights/convention-on-cybercrime#/ (date of reference: 10.08.2024).*

В частности, Конвенция устанавливает обязанности для каждой из подписавшей ее страны по урегулированию законодательной базы и приведение ее в соответствие с международными стандартами.

Казахстан не является участником Будапештской конвенции, однако выражает заинтересованность в присоединении к ней. В связи с чем, в настоящее время наша страна выступает в качестве наблюдателя, активно изучая возможности сотрудничества в области борьбы с киберпреступностью.

Кроме международных правовых документов, важную роль должны играть и национальные законодательства. Например, в США интернет-мошенничество относится к преступлению, регулируемому несколькими законодательными актами – Законом о борьбе с мошенничеством с использованием почты и электронных средств связи (Wire Fraud Act) и Законом о компьютерном мошенничестве и злоупотреблениях (Computer Fraud and Abuse Act)[9].

Вышеуказанные законы позволяют рассматривать уголовную ответственность лиц, совершающих интернет-мошенничество даже если жертвы находятся в другой стране.

В Казахстане же вопросы борьбы с интернет-мошенничеством рассматриваются Уголовным кодексом РК, который содержит нормы статьи, предусматривающие наказание за мошенничество, совершенное с использованием информационно-коммуникационных технологий.

Более того, учитывая растущую из года в год угрозу, исходящую от киберпреступности и распространения интернет-мошенничества, Глава государства Касым-Жомарт Токаев на расширенном заседании коллегии Министрерства внутренних дел РК 22 января 2024 года поручил профильному ведомству активизировать усилия в этом направлении, требуя от сотрудников полиции системного подхода и международного сотрудничества[10].

Реализацией данного поручения стали важные шаги в направлении усиления мер по защите населения от киберугроз путем:

- принятия Комплексного плана противодействия интернет-мошенничествам;

- создания в каждом территориальном Департаменте полиции специализированных подразделений «Киберпол»;

- блокирования в 2024 году свыше 8 тыс. мошеннических сайтов[11];

- создания на базе Национального банка РК антифрод-центров, которые играют важную роль в предотвращении вывода денежных средств за рубеж.

В рамках работы таких центров в Казахстане заблокировано более 400 млн тенге, которые мошенники пытались украсть у граждан[12].

Помимо этого, Казахстан активно сотрудничает с международными организациями, как в части обучения, так и в разработке новых механизмов борьбы с данным уголовным правонарушением.

Однако, несмотря на наличие международных и национальных законодательств, многие страны также, как и Казахстан сталкиваются с рядом трансграничных проблем, когда потерпевшие и преступники находятся в разных юрисдикциях, что усложняет привлечение виновных лиц к ответственности. Поскольку процесс экстрадиции и сотрудничества между правоохранительными органами разных стран может занимать значительное время и требовать затрат определенных ресурсов (например, материальных).

Рассматривая вопросы борьбы с киберпреступностью, следует также отметить такие проблемы, как сбор цифровых доказательств.

Данный вид преступления требует от правоохранительных органов применения специфических методов и инструментов для сбора доказательств, таких как лог-файлы в компьютерной системе или сетевых устройств, записи веб-серверов или электронные письма, транзакции, если это касается криптровалют или платежных систем и электронных денег.

И наиглавнейшую роль здесь играет такое направление деятельности правоохранительных органов, как цифровая криминалистика (форензика). Данная дисциплина регулирует вопросы выявления, сохранения и анализа цифровых следов, относящихся к делу.

На сегодняшний день, во многих странах

[9] *S.2864 – Computer Fraud and Abuse Act of 1984 // URL: https://www.congress.gov/bill/98th-congress/senate-bill/2864 (date of reference: 10.08.2024).*

[10] *О чем говорил Токаев на расширенном заседании коллегии МВД 22 января 2024 года // Bizmedia.kz // URL: https://bizmedia.kz/2024-01-22-o-chem-govoril-tokaev-na-rasshirennom-zasedanii-kollegii-mvd-22-yanvarya-2024-goda/?ysclid=m 1klusрпбz67426583 (дата обращения: 10.07.2024).*

[11] *Пострадавшим от кибермошенников казахстанцам возместили ущерб почти в 1 млрд тенге // Zakon.kz // URL: https://www.zakon.kz/sobytiia/6448262-postradavshim-ot-kibermoshennikov-kazak hstantsam-vozmestili-ushcherb-pochti-v-1-mlrd-tenge.html (дата обращения: 10.07.2024).*

[12] *S.2864 – Computer Fraud and Abuse Act of 1984 // URL: https://www.congress.gov/bill/98th-congress/senate-bill/2864 (date of reference: 10.08.2024).*

мира правоохранительные органы используют такие программы, как Hunchly или FTK Imager, которые позволяют следователям собирать цифровые доказательства из интернета, компьютерных систем и сетей.

В свою очередь данные компьютерные программы требуют специальной подготовки, наличие высококвалифицированных специалистов, обладающих знаниями в данной области.

Поэтому во многих странах правоохранительные органы разрабатывают специализированные учебные программы, создают учебные центры и проходят курсы подготовки. В этих программах уделяется внимание не только теоретическим, но и практическим аспектам.

Заключение

Таким образом, интернет-мошенничество, имеющее отношение к одному из подвидов киберпреступности, является одной из самых серьезных и растущих угроз в современном цифровом мире, как для граждан, организаций, так и государства в целом. Данный вид преступлений охватывает самый широкий спектр незаконных действий, которые используют преступники, начиная от фишинга до применения сложных финансовых схем с использованием криптовалют.

Все это требует от государства и правоохранительных органов, в частности, системного и комплексного подхода борьбы с интернет-мошенничеством, включая повышение профессионального уровня сотрудников правоохранительных органов через обучение в специализированных учебных заведениях (далее – СУЗ) правоохранительной направленности.

В частности, предлагается внедрить в программы обучения всех СУЗов предмет «Цифровая криминалистика», выделив ее как отдельную дисциплину из фундаментальной науки криминалистики, поскольку требует освоения технических методов работы с программным обеспечением.

Однако борьба с интернет-мошенничеством не должна быть только со стороны государства в лице уполномоченных государственных и правоохранительных органов, а также со стороны граждан, которые должны элементарно соблюдать кибергигиену, не допуская распространение вирусов и других вредоносных программ.

Наиболее эффективным способом противодействия интернет-мошенничествам должно стать повсеместное внедрение и использование таких современных технологий как блокчейн и работающий на опережение искусственный интеллект.

Применение этих технологий в сочетании с усилением законодательства, его правового регулирования и международного взаимодействия позволит значительно снизить количество преступлений данной категории, обеспечить защиту граждан в цифровом киберпространстве.

ЛИТЕРАТУРА

1. Jan Van Dijk: The Network Society. London: Sage Publications. 2012. // URL: https://www.researchgate.net/publication/298428268_Jan_Van_Dijk_The_Network_Society_London_Sage_Publications_2012 (date of reference: 02.09.2024).

2. Абеуов Д.А. Противодействие киберугрозам в Республике Казахстан. Проблемы и пути решения на современном этапе // «Хабаршы — Вестник» Карагандинской академии МВД РК им. Б. Бейсенова. — 2024. — № 4 (86). — С. 10–14.

3. Атаманов, Р.С. Некоторые вопросы расследования мошенничества в сети Интернет // Актуальные проблемы российского права. – 2010. – № 4. – С. 201-205. // URL: https://cyberleninka.ru/article/n/nekotorye-voprosy-rassledovaniya-moshennichestva-v-seti-internet (дата обращения: 01.10.2024).

REFERENCES

1. Jan Van Dijk: The Network Society. London: Sage Publications. 2012. // URL: https://www.researchgate.net/publication/298428268_Jan_Van_Dijk_The_Network_Society_London_Sage_Publications_2012 (date of reference: 02.09.2024).

2. Abeuov D.A. Protivodejstvie kiberugrozam v Respublike Kazahstan. Problemy i puti reshenija na sovremennom jetape // «Habarshy — Vestnik» Karagandinskoj akademii MVD RK im. B. Bejsenova. — 2024. — № 4 (86). — S. 10–14.

3. Atamanov, R.S. Nekotorye voprosy rassledovanija moshennichestva v seti Internet // Aktual'nye problemy rossijskogo prava. – 2010. – № 4. – S. 201-205. // URL: https://cyberleninka.ru/article/n/nekotorye-voprosy-rassledovaniya-moshennichestva-v-seti-internet (data obrashhenija: 01.10.2024).

UDC 341
SRSTI 10.87

SELECTED ISSUES RELATING TO THE IMPLEMENTATION OF KAZAKHSTAN'S RATIFIED TREATIES

Alekbay Zhambyl Kuanyshgaliuly
Master of Legal Science, Senior Lecturer and PhD student at the Law School of Maqsut Narikbayev University; Astana c., Republic of Kazakhstan; e-mail: zh_alekbay@kazguu.kz; ORCID: https://orcid.org/0000-0002-3130-7617

Abstract. *The study is dedicated to formulating recommendations for addressing an issue arising from the first sentence of paragraph 3, Article 4 of the 1995 Constitution of Kazakhstan. This provision presents a potential risk of the state violating the principle of pacta sunt servanda, which is binding upon Kazakhstan under both customary international law and the law of treaties. The position advanced in this study is based on the observation that the constitutional provision in question, which addresses the priority of treaties in the event of a substantive conflict with domestic law, is limited to ratified treaties and those equated to them. This is in contrast to Article 11 of the 1969 Vienna Convention on the Law of Treaties, which stipulates that ratification is merely one of the means by which a state may express its consent to be bound by a treaty, alongside signature, exchange of instruments constituting a treaty, acceptance, approval and accession. Therefore, in cases of conflict between the provisions of national law and a treaty in force for Kazakhstan, where consent was expressed by means other than ratification or its equivalents, the constitutional provision in question would prevent national actors from applying the relevant treaty norm to resolve a domestic legal matter (dispute). Consequently, this situation will lead to violations by the state of Articles 26 and 27 of the 1969 Vienna Convention on the Law of Treaties.*

As a result of the study, the author recommends eliminating from the legislation the reference to a specific mean of expressing a state's consent to be bound by a treaty – such as ratification – when determining the precedence of treaties over domestic laws.

Keywords: *primacy of treaties, pacta sunt servanda, domestic application of treaties, law of treaties.*

ҚАЗАҚСТАН РАТИФИКАЦИЯЛАҒАН ХАЛЫҚАРАЛЫҚ ШАРТТАРДЫ ІСКЕ АСЫРУДЫҢ ЖЕКЕЛЕГЕН МӘСЕЛЕЛЕРІ

Жамбыл Қуанышғалиұлы Әлекбай
Заң ғылымдарының магистрі, Maqsut Narikbayev University Құқық жоғары мектебінің Senior Lecturer және PhD докторанты; Астана қ., Қазақстан Республикасы; e-mail: zh_alekbay@kazguu.kz; ORCID: https://orcid.org/0000-0002-3130-7617

Аннотация. *Зерттеу 1995 жылғы Қазақстан Республикасы Конституциясының 4-бабы 3-тармағының бірінші сөйлемінен туындайтын мәселені шешу бойынша ұсынымдар әзірлеуге арналған. Оған сәйкес мемлекет тарабымен Қазақстан үшін халықаралық әдет-ғұрып және халықаралық шарттар құқықтары тұрғысынан міндетті pacta sunt servanda қағидасы бұзылуының ықтимал мүмкіндігі бар. Мақала мәселесінің себебі халықаралық шарт және ұлттық заң ережелері арасында мағыналы қақтығыс болған жағдайда Конституция ережесінің тек ратификацияланған және оларға теңестірілген халықаралық шарттармен шектелетіндігі болып танылады. Алайда 1969 жылғы халықаралық шарттар құқығы туралы Вена конвенциясының 11-бабына сәйкес, ратификациялау – қол қою, қабылдау, бекіту, қосылу және тағы басқа әдістермен қатар мемлекет тарабымен халықаралық шарт міндеттілігіне келісім білдірудің бір ғана әдісі. Демек, ұлттық заң және ратификациялаудан өзгеше не ратификациялауға теңестірілген тәсілден өзгеше түрде келісім білдірілген Қазақстан халықаралық шарты ережелері арасында қайшылықтар болған жағдайда қаралып отырған конституциялық ереже ұлттық құқық субъектісіне*

пайда болған құқықтық қатынасыты (дауды) реттеу үшін халықаралық шарттың тиісті нормасын қолдануға мүмкіндік бермейді. Өз кезегінде, мұндай жағдай мемлекет тарапымен 1969 жылғы халықаралық шарттар құқығы туралы Вена Конвенциясының 26 және 27-баптарының бұзылуына алып келеді.

Зерттеу қорытындысы ретінде автор халықаралық шарттардың мемлекет заңдары алдындағы басымдылығын айқындау кезінде ратификациялау тәрізді халықаралық шарт міндеттілігіне мемлекет келісімін білдірудің жеке түрін заңнамадан алып тастау туралы ұсыным ұсынады.

Түйінді сөздер: *халықаралық шарттар басымдылығы, pacta sunt servanda, халықаралық шарттардың мемлекетішілік қолданылуы, халықаралық шарттар құқығы.*

НЕКОТОРЫЕ ВОПРОСЫ РЕАЛИЗАЦИИ РАТИФИЦИРОВАННЫХ МЕЖДУНАРОДНЫХ ДОГОВОРОВ КАЗАХСТАНА

Әлекбай Жамбыл Қуанышғалиұлы
Магистр юридических наук, Senior Lecturer и докторант PhD Высшей школы права Maqsut Narikbayev University; г. Астана, Республика Казахстан; e-mail: zh_alekbay@kazguu.kz; ORCID: https://orcid.org/0000-0002-3130-7617

Аннотация. *Исследование посвящено к выработке рекомендаций по решению проблемы, вытекающей из первого предложения п.3 ст.4 Конституции Казахстана 1995 года, согласно которому имеется потенциальная вероятность нарушения государством принципа pacta sunt servanda, являющийся обязательным для Казахстана с точки зрения как обычного международного права, так и права международных договоров. Представленная позиция связана с тем, что отмеченное положение Конституции для урегулирования вопроса о придании преимущественной силы международному договору на случай его содержательного столкновения с национальным законом ограничивается ратифицированными и приравненными к ним международными договорами, в то время как согласно ст.11 Венской конвенции о праве международных договоров 1969 года, ратификация представляет собой лишь один из способов выражения согласия государства на обязательность для него договора наряду с подписанием, обменом документами, образующими договор, принятием, утверждением и присоединением. Следовательно, в случае наличия коллизии между положениями национального закона и действующего для Казахстана международного договора, согласие на который выражено иным от ратификации либо иным от приравненного к ратификации способом, рассматриваемое конституционное положение не позволит субъекту национального права использовать релевантную норму международного договора для урегулирования внутригосударственного общественного отношения (спора). В свою очередь, подобная ситуация приведет к нарушению со стороны государства статей 26 и 27 Венской конвенции о праве международных договоров 1969 года.*

В качестве итогов исследования автором была приведена рекомендация исключить из законодательства ссылку на отдельный способ выражения согласия государства на обязательность для него договора как ратификация при определении преимущественной силы международных договоров перед законами государства.

Ключевые слова: *примат международных договоров, pacta sunt servanda, внутригосударственное применение международных договоров, право международных договоров.*

DOI: 10.52026/2788-5291_2025_80_2_302

Introduction

The analysis of the first sentence of paragraph 3, Article 4 of the 1995 Constitution of Kazakhstan[1], specifically the domestic prioritization of

[1] *The first sentence of paragraph 3, Article 4 of the Constitution of the Republic of Kazakhstan, adopted by national referendum on August 30, 1995, as amended on June 8, 2022, states: "Treaties ratified by the Republic shall have priority over its laws" // URL: https://adilet.zan.kz/rus/docs/K950001000_ (date of reference: 1.01. 2025).*

exclusively ratified and equivalent treaties, raises several issues. These issues are associated with discrepancies between this provision and the nature of international obligations, as well as the potential violation of the norms established by the 1969 Vienna Convention on the Law of Treaties (hereinafter – the 1969 VCLT). The concern arises because, when resolving the question of granting priority to a particular treaty in the event of a conflict with national laws, the constitutional provision in question is limited to ratified and equivalent[2] treaties. However, under Article 11 of the 1969 VCLT, ratification is merely one of several means by which a state may express its consent to be bound by a treaty, alongside other means such as signature, exchange of instruments constituting a treaty, acceptance, approval, and accession. Consequently, in cases of conflict between the provisions of domestic law and a treaty in force for Kazakhstan, to which the state has consented by a mean other than ratification or an equivalent procedure, the first sentence of paragraph 3, Article 4 of the 1995 Constitution of Kazakhstan would prevent legal authorities from applying the relevant norms of the treaty to resolve domestic legal dispute. This would constitute a violation by the state of Articles 26 and 27 of the 1969 VCLT, which stipulate the principle of pacta sunt servanda and prohibition a state from invoking its internal law as justification for failure to perform a treaty obligation. For instance, in the State Institution "Customs Control Department for the Aktobe Region" versus LLP "Brig"[3] concerning the settlement of debt and fines on import duties for the import of malt beer from Ukraine, the court denied the appeal of the customs authority. It was established that the Protocol (in force) on Exemptions from the Free Trade Regime to the Agreement between the Government of the Republic of Kazakhstan and the Government of Ukraine on Free Trade, dated September 17, 1994, to which Kazakhstan had consented through signature, could not be prioritized over Article 331(2) of the Customs Code of Kazakhstan[4], due to the Protocol's lack of ratification[5]. Consequently, the court's failure to apply the norms of the treaty in force for Kazakhstan constitutes a breach of the aforementioned provisions of the 1969 VCLT. In light of these considerations, this study aims to develop recommendations for amending and supplementing Kazakhstan's legislation to address the research problem outlined above.

Materials and methods

This research employed a comprehensive set of sources, consisting of doctrinal instruments, judicial practice, and legal acts related to domestic application of treaties. The doctrine analyzed in this study is based on the works of authors such as Hans Kelsen, Oliver Dörr, Kirsten Schmalenbach, Mark Villiger, Anthony Aust, Anthony O'Brien-Tomond, I.I. Lukashuk, B.I. Osminin, S.Yu. Marochkin, N.I. Matuzov, and A.N. Talalaev. The study also incorporates domestic jurisprudence related to the application of treaty norms, obtained from the BestProfi information system database. The legal acts used for comparative legal analysis include the constitutional provisions of Kazakhstan, Georgia, Russia, and the Netherlands, which establish the status and role of treaties within the national legal frameworks of these states.

In conducting this research and pursuing its objectives, we utilized an extensive set of specialized legal methods. The comparative legal method proved useful in examining constitutional provisions on the primacy of treaties in states that adhere to either monistic or mixed approaches. Furthermore, the formal-legal method was applied to analyze normative resolutions issued by Kazakhstan's Supreme Court and Constitutional Court (Council). Legal hermeneutics also played a crucial role in determining the true meanings of legal terms, achieved through interpretation based on both legal acts and scholarly literature.

---

[2] The second sentence of paragraph 2 of the Resolution of the Constitutional Council of the Republic of Kazakhstan dated May 18, 2006, No. 2, "On the official interpretation of subparagraph 7 of Article 54 of the Constitution of the Republic of Kazakhstan" states: "Treaties, the binding nature of which for Kazakhstan is established by normative legal acts on accession to treaties adopted by the highest representative body of the Republic exercising legislative functions (the Supreme Council, the Parliament of the Republic of Kazakhstan) and by decrees of the President of the Republic of Kazakhstan having the force of law, are equated with treaties ratified by the Republic of Kazakhstan" // URL: https://adilet.zan.kz/rus/docs/S060000002_ (date of reference: 1.01. 2025).

[3] The Resolution of the Aktobe Regional Court in case No. 2A-9462009 dated August 27, 2009.

[4] Paragraph 2 of Article 331 of the Customs Code of the Republic of Kazakhstan dated April 5, 2003, No. 401 (repealed by the Law of the Republic of Kazakhstan dated June 30, 2010, No. 298-IV) states: "Goods imported into the customs territory of the Republic of Kazakhstan and originating from states forming a customs union or a free trade area with the Republic of Kazakhstan, as well as goods exported from the customs territory of the Republic of Kazakhstan to these states and originating from the Republic of Kazakhstan, shall be exempt from customs duties" // URL: https://adilet.zan.kz/rus/docs/K030000401_ (date of reference: 1.01. 2025).

[5] Ibid., 3.

Discussion and results

1. The Nature of the Constitutional Clause on the Priority of Treaties

When treaties become part of the applicable law and operate within the national legal framework alongside state laws, there arises a necessity for legal regulation regarding which will prevail in the event of a conflict between the provisions of a treaty and domestic law on the same issue. This represents one of the characteristics of the legal systems of countries adhering to monistic or mixed approaches, which is typically regulated within a constitutional provision in one of the following forms of monism: the primacy of international law, the primacy of national law, and partial primacy of both national and international law. In this regard, Hans Kelsen argues that the choice of one form of monism, from a legal perspective, is insignificant, while from a political standpoint, the choice may be important as it relates to the ideology of sovereignty [1, p. 447]. However, it is important to note that the practices of states in selecting one form of monism vary significantly.

From the perspective of the logic of the 1969 VCLT, one might conclude that the primacy lies with a treaty in force for a state. The legal basis for this form of monism stems from Article 27 of the 1969 VCLT, which establishes a prohibition against invoking national law as a justification for a state's failure to comply with a treaty. According to Anthony O'Brien-Tomond, Kelsen's concept of the primacy of international law represents the most radical form of monism in international law and reflects the idea of global democracy [2, p. 349]. It is perhaps for this reason that states limit themselves to establishing the primacy of only one source of international law – treaties. Today, the primacy of treaties over national law is upheld by constitutional provisions in several countries that adhere to monistic or mixed approaches, such as Kazakhstan, Russia, the Netherlands, Colombia, and others.

However, the primacy of treaties does not imply an exclusive superiority of applicable treaties over the entire legal system of a particular state, as states may interpret the priority of treaties in a way that excludes their application to the Fundamental Law (Constitution). For instance, on July 10, 2008, the Supreme Court of the Republic of Kazakhstan ruled that in the event of a conflict between constitutional provisions and treaties of the Republic of Kazakhstan, the priority in application belongs to constitutional norms[6].

2. Definition of the Concept of "Priority" Arising from the 1995 Constitution of Kazakhstan

The current wording of the first sentence of paragraph 3, Article 4 of the 1995 Constitution of Kazakhstan, which includes the term "priority", states that "treaties ratified by the Republic have priority over its laws"[7]. Special attention should be drawn to the highlighted term, as its content addresses most questions related to the types of circumstances under which treaties are applied domestically. In this regard, in 2000, the Constitutional Council, in its ruling, clarified the definition of the term "priority", establishing that the priority of ratified treaties over state laws implies a situational superiority of the provisions of such treaties in cases of conflict with the provisions of laws[8]. In turn, a legal conflict is generally understood as a disagreement or contradiction between legal norms that govern the same or related legal relations [3, с. 225].

Based on the explanation provided by the Constitutional Council, it is understood that the first sentence of Paragraph 3 of Article 4 of the 1995 Constitution of Kazakhstan can function solely under a specific set of circumstances, which also represent one type of condition for the domestic application of treaties. At first glance, one might assume that the specified provision pertains only to cases involving contradictions between the provisions of a ratified treaty and domestic law. However, it is also important to consider cases concerning the existence of relevant norms for regulating social relations within a ratified treaty, in the absence of such norms in national law. For instance, the existing bilateral treaties on the avoidance of double taxation and the prevention of tax evasion concerning income and capital taxes, of which Kazakhstan has 53[9], primarily regulate provisions that, by their nature, do not exist and

[6] *Normative Resolution of the Supreme Court of the Republic of Kazakhstan "On the Application of the Norms of Treaties of the Republic of Kazakhstan" dated July 10, 2008, No. 1 // URL: https://adilet.zan.kz/rus/docs/P08000001S_ (date of reference: 1.01. 2025).*

[7] *Ibid., 1.*

[8] *Paragraph 3 of Section 2 of the Motivational Part of the Constitutional Council of the Republic of Kazakhstan's Resolution "On the Official Interpretation of Paragraph 3 of Article 4 of the Constitution of the Republic of Kazakhstan" dated October 11, 2000, No. 18/2. // URL: https://adilet.zan.kz/rus/docs/S000000018_ (date of reference: 1.01. 2025).*

[9] *State Revenue Committee of Kazakhstan. Conventions on the Avoidance of Double Taxation and the Prevention of Tax Evasion concerning Income and Capital Taxes. // URL: https://www.gov.kz/memleket/entities/kgd/press/article/details/1574?lang=ru (date of reference: 1.01. 2025).*

cannot, in principle, be included in the laws of the state. The clarification regarding the nature of the term "priority" in the context of the relationship between national law and treaties of Kazakhstan enables us to assert that the norms of ratified treaties take precedence or apply in lieu of national law when, firstly, there is a contradiction between the provisions of a ratified treaty and domestic law on the same issue, and secondly, the relevant norm is absent from domestic law but is present in the ratified treaty.

3. Violation of Articles 26 and 27 of the 1969 Vienna Convention on the Law of Treaties

The issue at hand has its roots in the era of the first Constitution of independent Kazakhstan. Specifically, Article 3 of the Constitution of Kazakhstan, adopted by the Supreme Council of the Republic of Kazakhstan on January 28, 1993 (hereinafter referred to as the 1993 Constitution of Kazakhstan), limited the preferential force of international legal acts over state laws solely to the domain of human rights[10]. In other words, the 1993 Constitution of Kazakhstan prioritized treaties and decisions of international organizations regarding human rights and freedoms, irrespective of the mean in which consent was expressed, whereas the current Constitution of Kazakhstan, adopted in 1995, grants primacy to ratified[11] treaties and those equivalent[12] to them. Consequently, it is reasonable to argue that, regarding the content of Article 3 of the 1993 Constitution of Kazakhstan, when a court or an executive authority addresses a specific dispute and encounters a conflict between the relevant provisions of national law and an applicable treaty that does not pertain to human rights and freedoms, the court or executive authority would have been compelled to disregard and ignore the provisions of the applicable treaty. Such a situation would constitute a violation of the principle of pacta sunt servanda, as enshrined in Article 26 of the 1969 VCLT, which states that "every treaty in force is binding upon the parties to it and must be performed by them in good faith"[13]. It is evident that there has not been a specific case in which the provisions of an applicable treaty were ignored under the aforementioned circumstances in the context of Article 3 of the 1993 Constitution of Kazakhstan, as the first indications of any references by courts to international legal instruments began to emerge only in 2008[14]. This can be justifiably explained by the adoption of the Supreme Court's normative resolution on July 10, 2008, No. 1, "On the Application of the Norms of Treaties of the Republic of Kazakhstan".

The change in the legal basis for granting priority to international human rights treaties (Article 3 of the 1993 Constitution of Kazakhstan) to the mean of expressing consent, such as ratification (first sentence of Paragraph 3 of Article 4 of the 1995 Constitution of Kazakhstan), did not resolve the existing issue and, rather, led to a real precedent whose outcome violated several articles of the 1969 VCLT. In the State Institution "Customs Control Department for the Aktobe Region" versus LLP "Brig"[15] related to the settlement of debt and penalties on import duties for importing malt beer from Ukraine by LLP "Brig", the court rejected the appeal by the customs authority, having established that the enforcement of the current Protocol on Exemptions from the Free Trade Regime as part of the Agreement between the Government of the Republic of Kazakhstan and the Government of Ukraine on Free Trade dated September 17, 1994, by officials of the Aktobe Department of Customs Control, was illegal due to its lack of ratification, per the first sentence of Paragraph 3 of Article 4 of the 1995 Constitution of Kazakhstan. The noted Protocol, being a treaty under Article 2 of the 1969 VCLT, stipulates that "the protocol is an integral part of the Agreement and enters into force simultaneously with the said Agreement"[16] which is indeed what occurred following the signing of the Protocol and the entry into force of the main Agreement. Consequently, the Protocol

[10] *Article 3 of the Constitution of the Republic of Kazakhstan, adopted by the Supreme Council of the Republic of Kazakhstan on January 28, 1993, states: "International legal acts on human and civil rights and freedoms recognized by the Republic of Kazakhstan take precedence over its national laws within the territory of the Republic" // URL: https://adilet.zan.kz/rus/docs/K930001000_ (date of reference: 1.01. 2025).*

[11] *Ibid., 1.*

[12] *Ibid., 2.*

[13] *Article 26 of the Vienna Convention on the Law of Treaties, adopted on May 23, 1969, states: "Every treaty in force is binding upon the parties to it and must be performed by them in good faith" // URL: https://www.un.org/ru/documents/decl_conv/conventions/law_treaties.shtml (date of reference: 1.01. 2025).*

[14] *IS BestProfi. Judicial practice. // URL: https://bestprofi.com/ (date of reference: 1.01. 2025).*

[15] *Ibid., 3.*

[16] *Paragraph 1, Article 3 of the Protocol on Exemptions from the Free Trade Regime to the Agreement between the Government of the Republic of Kazakhstan and the Government of Ukraine on Free Trade dated September 17, 1994 // URL: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=1017403&pos=3;-108#pos=3;-108 (date of reference: 1.01. 2025).*

became binding on Kazakhstan from both the perspective of national legislation[17] and the 1969 VCLT[18]. Unfortunately, the Court, in violation of international law and illegitimately[19] under Paragraph 3 of Article 4 of the 1995 Constitution of Kazakhstan, deemed that the Protocol, due to a conflict with Paragraph 2 of Article 331 of the Customs Code of Kazakhstan[20], could not take priority over it and therefore could not be applied in the resolution of the dispute due to its lack of ratification[21]. The customs authority's inability to apply the provisions of a valid treaty represents a violation by the state of Articles 26 and 27 of the 1969 VCLT, which establish the principle of pacta sunt servanda and prohibit recourse to provisions of domestic law as justification for a state's failure to perform its obligations under a treaty.

In turn, interpreting the content of Article 26 of the 1969 VCLT – the principle of pacta sunt servanda – it should be understood that regarding both international and domestic public relations, any treaty in force is binding on its participants and must be performed in good faith, regardless of the mean in which consent was expressed. In other words, all treaties of Kazakhstan should have equal legal force, irrespective of the mean used to express consent to their binding nature. Accordingly, a treaty for which the state's consent to be bound was expressed through accession, signature, acceptance, ratification, or any other means must have a similar legal effect as that of a ratified treaty within the context of the 1995 Constitution of Kazakhstan. Also, it is important to highlight that pacta sunt servanda is to be applied without any exceptions regarding all treaties, including their annexes and amendments [4, p. 365].

Regarding the aforementioned understanding of the nature of international obligations, I.I. Lukashuk rightly notes that "a state must structure its legal system in such a way as to ensure the fulfillment of international obligations" [5, c. 266]. A.N. Talalaev, like most specialists in international law, believes that the 1969 VCLT does not address the procedures for fulfilling international obligations, as their implementation is an internal matter for each sovereign state [6, c. 64]. Nevertheless, the author argues that when implementing the norms of treaties, the primary indicator of compliance is the outcome, which should be directly covered by the fulfillment of the treaty [6, c. 64].

Holding a similar position, B.I. Osminin notes that "the circumstance that some treaties are given priority in application over national laws and regulations, while others do not enjoy such priority, is not of fundamental importance from the perspective of international law" [7, c. 338]. Further elaborating on his position, B.I. Osminin asserts that "all treaties in force are equally binding on the state" [7, c. 338]. The author also believes that "the priority application of the rules of a treaty should not depend on the level at which the decision to consent to the treaty's binding nature was made" [7, c. 350].

Regarding the illegitimacy of prioritizing only ratified treaties, a number of authors hold an opposing view. For instance, S.Yu. Marochkin believes that "courts cannot justify their decisions based on international intergovernmental or interagency agreements to the detriment of federal law" [8, c. 27]. Furthermore, according to V.M. Shumilov, the provisions of interagency agreements do not possess and should not possess priority over domestic law norms [7, c. 351]. Certainly, the aforementioned does not imply that intergovernmental and interagency treaties cannot be ratified. Such a position arises from the widespread practice of governments entering into memoranda of understanding (MOUs), which, under the 1969 VCLT, are not considered as treaties since MOUs are not governed by international law. Anthony Aust defines a "memorandum of understanding" (MOU) as "an instrument concluded between states which they do not intend to be governed by international law (or any other law) and, consequently, is not legally binding" [9, p. 32]. In this sense, if the provision of an MOU contradicts a provision of national law, the MOU will not prevail over the national law provision due to the absence of international obligations in the text of the agreement.

[17] *In the context of this paragraph, the main treaty – the Agreement between the Government of the Republic of Kazakhstan and the Government of Ukraine on Free Trade dated September 17, 1994 – was ratified by Decree No. 2216 of the President of the Republic of Kazakhstan on April 20, 1995, and entered into force following an exchange of notes on October 19, 1998, in accordance with Article 13 of the Agreement and Article 23 of the Law of the Republic of Kazakhstan No. 54 dated May 30, 2005, "On Treaties of the Republic of Kazakhstan".*

[18] *See Paragraph 1(a) of Article 12, Paragraph 1(a) of Article 14, and Article 26 of the 1969 Vienna Convention on the Law of Treaties // URL: https://www.un.org/ru/documents/decl_conv/conventions/law_treaties.shtml (date of reference: 1.01. 2025).*

[19] *In the context of this paragraph, the main treaty – the Agreement between the Government of the Republic of Kazakhstan and the Government of Ukraine on Free Trade dated September 17, 1994 – was ratified by Decree No. 2216 of the President of the Republic of Kazakhstan on April 20, 1995. This means that both the Agreement itself and the Protocol, which is an integral part of the Agreement, took precedence over national laws, in accordance with Article 3 of the Protocol.*

[20] *Ibid., 4.*

[21] *Ibid., 3.*

It should also be acknowledged that this tendency would be unsuccessful when a state appears before international judicial bodies, as, according to Article 27 of the 1969 VCLT, a state may not invoke its national law as justification for failing to fulfill a treaty. Consequently, this could discredit the state's image and authority before the international community in terms of its understanding of the nature of international obligations.

It is worth recalling that, in addition to the principle of pacta sunt servanda, the case of the State Institution "Customs Control Department for the Aktobe Region" versus LLP "Brig" was also distinguished by the state's violation of Article 27 of the 1969 VCLT. This provision prohibits a state party from invoking its domestic law as a justification for failing to fulfill its obligations under a treaty. As noted in the commentary on the 1969 VCLT by Oliver Dörr and Kirsten Schmalenbach, the primary purpose of Article 27 is to reaffirm the fundamental principle of pacta sunt servanda, under which treaties must be performed in good faith. Thus, Article 27 precludes the most common excuse for the non-performance of a treaty – that is, the inconsistency between its provisions and the state's domestic legislation [10, p. 453]. Consequently, the court's refusal to apply the treaty on the grounds of its non-ratification with a reference to national law is regarded as a violation of Article 27 of the 1969 VCLT.

4. Constitutional Clauses of States Following Monistic or Mixed Approaches Regarding the Primacy of Treaties

This part of the study will analyze the constitutions of countries that go beyond merely ratified treaties in determining what takes precedence when conflicts arise between the provisions of a treaty and domestic law on the same subject.

A review of the Constitution of Georgia indicates that its stance on the relationship between treaties and national law does not reflect the challenges found in domestic legislation. According to Article 4, Paragraph 5 of the Georgian Constitution, "treaties of Georgia that do not conflict with the Constitution or constitutional agreements shall hold superior legal authority over domestic legal acts"[22]. This provision implies that any treaty, as long as it does not contradict the Constitution and regardless of the mean of consent, has priority over national laws in the event of a conflict

The Russian Constitution follows a similar approach to that of Georgia regarding the priority of treaties. Article 15, Paragraph 4 of the Russian Constitution stipulates that "if a treaty of the Russian Federation establishes rules different from those provided by law, the rules of the treaty shall prevail"[23]. The content of this provision suggests that it de jure fulfills the principle of pacta sunt servanda by the state and does not impose any discrimination on the implementation of treaty obligations based on the specific mean of expressing consent to be bound by a treaty, such as ratification.

An intriguing formulation regarding the primacy of treaties over national laws, regardless of the method of expressing consent to be bound by a treaty, is established in the Constitution of the Netherlands. Article 94 of the Dutch Constitution states that "existing legal provisions shall not be applied if their application contradicts the generally applicable provisions of treaties and acts of international organizations"[24]. In other words, this provision directly indicates the non-application of national laws that conflict with treaties of the Netherlands.

5. The State Approach to Addressing the Priority of Non-Ratified Treaties Concluded Before the Adoption of the 1995 Constitution of Kazakhstan and/or Those Not Stipulating Ratification as a Condition for Entry into Force

The emergence of a different type of problem regarding the preferential force of non-ratified treaties concluded before the adoption of the 1995 Constitution of Kazakhstan, and that do not stipulate ratification as a condition for their entry into force, was quite expected. This pertains to the 1961 Vienna Convention on Diplomatic Relations, the 1963 Vienna Convention on Consular Relations, the 1969 Vienna Convention on the Law of Treaties, and others, for which Kazakhstan expressed consent through accession. On September 11, 2000, the Prime Minister of Kazakhstan addressed the Constitutional Council regarding this issue[25]. Addi-

[22] *Article 4, Paragraph 5 of the Constitution of the Republic of Georgia (Parliament of the Republic of Georgia, 24/08/1995) // URL: https://matsne.gov.ge/ru/document/view/30346?publication=36 (date of reference: 1.01. 2025).*

[23] *Article 15, Paragraph 4 of the Constitution of the Russian Federation (adopted by nationwide voting on December 12, 1993, with amendments approved during the nationwide vote on July 1, 2020) // URL: http://duma.gov.ru/legislative/documents/constitution/ (date of reference: 1.01. 2025).*

[24] *Article 94 of the Constitution of the Kingdom of the Netherlands, 2018 // URL: https://www.government.nl/documents/reports/2019/02/28/the-constitution-of-the-kingdom-of-the-netherlands (date of reference: 1.01. 2025).*

[25] *Resolution of the Constitutional Council of the Republic of Kazakhstan "On the Official Interpretation of Paragraph 3 of Article*

tionally, arising from the context of the aforementioned issue, a group of deputies from the Parliament of Kazakhstan raised another question on April 26, 2006: "Are there differences between the law on the ratification of a treaty and the law on accession to a treaty subject to ratification"[26]?

When analyzing the Resolutions of the Constitutional Council of Kazakhstan dated October 11, 2000, "On the Official Interpretation of Paragraph 3 of Article 4 of the Constitution of the Republic of Kazakhstan", and May 18, 2006, "On the Official Interpretation of Subparagraph 7) of Article 54 of the Constitution of the Republic of Kazakhstan", the concept of "non-ratified treaties equated to ratified treaties" emerged. It can be observed that that a broader scope in addressing the aforementioned issue is established in Paragraph 2 of the Constitutional Council's Resolution of May 18, 2006, which states that "treaties, the binding nature of which for Kazakhstan is established by normative legal acts on accession to treaties adopted by the highest representative body of the Republic exercising legislative functions (the Supreme Council, the Parliament of the Republic of Kazakhstan) and by decrees of the President of the Republic of Kazakhstan that have the force of law, are equated to the treaties ratified by the Republic of Kazakhstan"[27].

Conclusion

In concluding the analysis of the issue regarding the prioritization of exclusively ratified and equated treaties within the legislation of Kazakhstan, the following recommendations are proposed:

- The term "ratified" should be removed from the wording of the first sentence of Paragraph 3 of Article 4 of the 1995 Constitution of Kazakhstan, and it should be revised as follows to avoid violating Articles 26 and 27 of the 1969 VCLT: "Treaties of the Republic of Kazakhstan shall have priority over its laws".

- References to specific mean of expressing the state's consent to be bound by a treaty, such as ratification, should be excluded from the formulations of other legislative provisions derived from the first sentence of Paragraph 3 of Article 4 of the 1995 Constitution of Kazakhstan. This adjustment is necessary for accurately determining the preferential status of treaties over national laws.

REFERENCES

1. Kelsen H. Principles of International Law. 1st edn. – New York: Rinehart & Company, 1952. – 461 p.

2. O'Brien-Thomond A.H. Positivism and monism in international law // New York: Franciscan Studies. – 1948. – Vol. 8. – No. 4. – P. 321-350.

3. Матузов Н.И. Коллизии в праве: причины, виды и способы разрешения // СПб.: Известия высших учебных заведений. Правоведение. – 2000. – № 5 (232). – С. 225-244.

4. Villiger M. Commentary on the 1969 Vienna Convention on the Law of Treaties. 1st edn. – Leiden: Koninklijke Brill NV, 2009. – 1057 p.

5. Лукашук И.И. Международное право. Общая часть. Издание 3-е, переработанное и дополненное. – Москва: Волтерс Клувер, 2005. – 432 с.

6. Талалаев А.Н. Венская конвенция о праве международных договоров 1969 года: Комментарий. – Москва: Юридическая литература, 1997. – 336 с.

7. Осминин Б.И. Заключение и имплементация международных договоров и внутригосударственное право. Монография. – М.: Infotropic Media, 2010. – 400 с.

8. Марочкин С. Ю. Международное право и практика судов общей юрисдикции в свете постановления Пленума Верховного Суда РФ от 10 октября 2003 г. // СПб.: Российский ежегодник международного права. – 2005. – Том 2004. – С. 22-33.

9. Aust A. Modern treaty law and practice. 2nd edn. – New York: Cambridge University Press, 2007. – 547 p.

10. Dörr O., Schmalenbach K. Vienna Convention on the Law of Treaties: A Commentary. 1st edn. – Berlin: Springer-Verlag, 2012. – 1423 p.

4 of the Constitution of the Republic of Kazakhstan" dated October 11, 2000, No. 18/2. // URL: https://adilet.zan.kz/rus/docs/S000000018_ (date of reference: 1.01. 2025).

[26] Resolution of the Constitutional Council of the Republic of Kazakhstan "On the Official Interpretation of Subparagraph 7) of Article 54 of the Constitution of the Republic of Kazakhstan" dated May 18, 2006, No. 2. // URL: https://adilet.zan.kz/rus/docs/S060000002_ (date of reference: 1.01. 2025).

[27] Ibid., 2.

REFERENCES

1. Kelsen H. Principles of International Law. 1st edn. – New York: Rinehart & Company, 1952. – 461 p.

2. O'Brien-Thomond A.H. Positivism and monism in international law // New York: Franciscan Studies. – 1948. – Vol. 8. – No. 4. – P. 321-350.

3. Matuzov N.I. Kollizii v prave: prichiny, vidy i sposoby razreshenija // SPb.: Izvestija vysshih uchebnyh zavedenij. Pravovedenie. – 2000. – № 5 (232). – S. 225-244.

4. Villiger M. Commentary on the 1969 Vienna Convention on the Law of Treaties. 1st edn. – Leiden: Koninklijke Brill NV, 2009. – 1057 p.

5. Lukashuk I.I. Mezhdunarodnoe pravo. Obshhaja chast'. Izdanie 3-e, pererabotannoe i dopolnennoe. – Moskva: Volters Kluver, 2005. – 432 s.

6. Talalaev A.N. Venskaja konvencija o prave mezhdunarodnyh dogovorov 1969 goda: Kommentarij. – Moskva: Juridicheskaja literatura, 1997. – 336 s.

7. Osminin B.I. Zakljuchenie i implementacija mezhdunarodnyh dogovorov i vnutrigosudarstvennoe pravo. Monografija. – M.: Infotropic Media, 2010. – 400 c.

8. Marochkin S. Ju. Mezhdunarodnoe pravo i praktika sudov obshhej jurisdikcii v svete postanovlenija Plenuma Verhovnogo Suda RF ot 10 oktjabrja 2003 g. // SPb.: Rossijskij ezhegodnik mezhdunarodnogo prava. – 2005. – Tom 2004. – S. 22-33.

9. Aust A. Modern treaty law and practice. 2nd edn. – New York: Cambridge University Press, 2007. – 547 p.

10. Dörr O., Schmalenbach K. Vienna Convention on the Law of Treaties: A Commentary. 1st edn. – Berlin: Springer-Verlag, 2012. – 1423 p.

УДК 343.2/.7
ГРНТИ 10.77.35

ВОЗВРАЩАЯСЬ К НАУЧНОЙ ПУБЛИКАЦИИ РАХИМБЕРДИНА К.Х., ГЕТА Ю.Р. «ПРОБАЦИЯ В КАЗАХСТАНЕ: УНИКАЛЬНЫЙ ОПЫТ СТАНОВЛЕНИЯ И РАЗВИТИЯ НА СОВРЕМЕННОМ ЭТАПЕ»

Каржаубаев Серик Сеитович
Кандидат юридических наук, руководитель отдела Института законодательства и правовой информации Республики Казахстан; г. Астана, Республика Казахстан; e-mail: serikseit@mail.ru; ORCID: https://orcid.org/0009-0003-5482-6254

Аннотация. *В четверном номере журнала Вестника Института законодательства Республики Казахстан 2020 года была опубликована совместная статья доктора юридических наук Рахимбердина К.Х. и старшего преподавателя «Кузбасского государственного технического университета» Гета Ю.Р. «Пробация в Казахстане: уникальный опыт становления и развития на современном этапе». С тех пор минуло более четырех лет, но данная проблема до сих пор остается актуальной и востребованной, так как современное состояние пробации в Казахстане вызывает много вопросов. Одним из таких проблем является применение наказания в виде ограничения свободы. Как известно, при назначении наказания в виде ограничения свободы за осужденным устанавливается пробационный контроль.*

Анализ уголовного законодательства и правоприменительной практики показал некотоые проблемы применения этого наказания. Одной из таких проблем является отсутствие элемента кары в наказании. Текущее состояние пробации создает комфортные условия для осужденного. Такое положение всецело отражается на жертве, что в итоге приводит к недоверию общества к правосудию и закону. В статье рассматриваются отдельные составы, которые имеют достаточные, по мнению автора, основания для исключения наказания в виде ограничения свободы из санкций этих статей.

В данном исследовании научному анализу подвергнуты следующие составы: часть 1 статьи 106, часть 1 статьи 122, часть 1 статьи 123, статья 134, часть 1 и 2 статьи 146, часть 1 статьи 308 УК РК.

Ключевые слова: *пробация, ограничение свободы, ревизия санкций, эффективность наказания, цель наказания, кара, социальная справедливость, профилактика преступлений, коллизия норм.*

РАХИМБЕРДИН К.Х., ГЕТА Ю. Р. «ҚАЗАҚСТАНДАҒЫ ПРОБАЦИЯ: ҚАЗІРГІ КЕЗЕҢДЕГІ ҚАЛЫПТАСУ МЕН ДАМУДЫҢ БІРЕГЕЙ ТӘЖІРИБЕСІ» ҒЫЛЫМИ ЖАРИЯЛАНЫМЫНА ҚАЙТА ОРАЛҒАНДА

Серік Сейітұлы Қаржаубаев
Заң ғылымдарының кандидаты, Қазақстан Республикасы Заңнама және құқықтық ақпарат Институтының бөлім басшысы; Астана қ., Қазақстан Республикасы; e-mail: serikseit@mail.ru; ORCID: https://orcid.org/0009-0003-5482-6254

Аннотация. *Қазақстан Республикасы Заңнама институтының жаршысы журналының 2020 жылғы төртінші санында заң ғылымдарының докторы К.Х. Рахимбердин мен «Кузбасс мемлекеттік техникалық университеті» аға оқытушысы Гета Ю. Р. «Қазақстандағы пробация: қазіргі кезеңдегі қалыптасу мен дамудың бірегей тәжірибесі» атты бірлескен мақаласы жарияланды. Содан бері төрт жылдан астам уақыт өтті, бірақ бұл мәселе әлі де өзекті және сұранысқа ие болып отыр, өйткені Қазақстандағы пробацияның қазіргі жағдайы көптеген сұрақтар туғызады. Осындай проблемалардың бірі-бас бостандығынан*

айыру түріндегі жазаны қолдану. Өздеріңіз білетіндей, бас бостандығын шектеу түріндегі жазаны тағайындау кезінде сотталған адамға сынақ бақылауы белгіленеді.

Қылмыстық заңнама мен құқық қолдану практикасын талдау осы жазаны қолданудың кейбір мәселелерін көрсетті. Осындай проблемалардың бірі-жазада жаза элементінің болмауы. Пробацияның қазіргі жағдайы сотталған адамға қолайлы жағдай жасайды. Бұл ереже жәбірленушіге толығымен әсер етеді, нәтижесінде қоғамның сот төрелігі мен заңға деген сенімсіздігіне әкеледі. Мақалада автордың пікірінше, осы мақалалардың санкцияларынан бас бостандығын шектеу түріндегі жазаны алып тастауға жеткілікті негіздері бар жеке құрамдар қарастырылады.

Бұл зерттеулерде келесі композициялар ғылыми талдауға алынды: 106-баптың 1-бөлігі, 122-баптың 1-бөлігі, 123-баптың 1-бөлігі, 134-бап, 146-баптың 1 және 2-бөліктері, Ресей Федерациясының Қылмыстық кодексінің 308-бабының 1-бөлігі.

Түйінді сөздер: *пробация, бас бостандығын шектеу, санкцияларды қайта қарау, жазаның тиімділігі, жазаның мақсаты, жаза, әлеуметтік әділеттілік, қылмыстың алдын алу, нормалардың соқтығысуы.*

RETURNING TO THE SCIENTIFIC PUBLICATION OF K.K. RAKHIMBERDIN, YU.R. GETA «PROBATION IN KAZAKHSTAN: A UNIQUE EXPERIENCE OF FORMATION AND DEVELOPMENT AT THE PRESENT STAGE»

Karzhaubayev Serik Seitovich
Candidate of Legal Sciences, Head of the Department of the Institute of Legislation and Legal Information of the Republic of Kazakhstan; Astana c., Republic of Kazakhstan; e-mail: serikseit@mail.ru; ORCID: https://orcid.org/0009-0003-5482-6254

Abstract. *In the fourth issue of the journal of the Bulletin of the Institute of Legislation of the Republic of Kazakhstan in 2020, a joint article was published by K. K. Rakhimberdin, Doctor of Law, and Yu. R. Geta, senior lecturer at Kuzbass State Technical University, Probation in Kazakhstan: a unique experience of formation and development at the present stage. More than four years have passed since then, but this problem still remains relevant and in demand, as the current state of probation in Kazakhstan raises many questions. One of these problems is the use of punishment in the form of imprisonment.*

As you know, when imposing a punishment in the form of restriction of liberty, trial control is established for the convicted person. An analysis of criminal law and law enforcement practice has shown some problems with the application of this punishment. One of these problems is the lack of an element of punishment in punishment. The current state of probation creates comfortable conditions for the convict. This situation completely affects the victim, which eventually leads to a lack of public confidence in justice and the law. The article examines individual formulations that, in the author's opinion, have sufficient grounds to exclude punishment in the form of restriction of freedom from the sanctions of these articles.

The following formulations have been scientifically analyzed in these studies: part 1 of Article 106, part 1 of Article 122, part 1 of Article 123, Article 134, parts 1 and 2 of Article 146, part 1 of Article 308 of the Criminal Code of the Russian Federation.

Keywords: *probation, restriction of freedom, revision of sanctions, effectiveness of punishment, purpose of punishment, punishment, social justice, crime prevention, conflict of norms.*

DOI: 10.52026/2788-5291_2025_80_2_311

Введение

Пробация является одним из важных инструментов для исправления осужденных и достаточно эффективно применяется во всем мире. В Казахстане применение этого института вызывает отдельные вопросы в части применения наказания в виде ограничения свободы. Являясь одним из наиболее распространенных видов наказания ограничение свободы, является альтернативой наказанию в виде лишения свободы и заключается в некоторых ограничениях, налагаемых на осу-

жденных, которые по своей сути намного мягче чем те ограничения которые присущие лишению свободы. Анализ уголовного законодательства и правоприменительной практики показал некотоые проблемы применения наказания в виде ограничения свободы.

Основные положения

В данной статье дана научно обоснованная позиция исключения наказания в виде ограничения свободы в отдельных составах. Такое исключение вызвано рядом обстоятельств, влияющих не только на саму жертву преступления, но и негативно отражающихся на доверии общества к правосудию и справедливости закона. Анализ Уголовного кодекса Республики Казахстан и правоприменительная практика позволила выявить отдельные составы в которых существует риск негативных последствий применения наказания в виде ограничения свободы.

Проблема эффективности ограничения свободы предусмотренный в части 1 статья 106 УК РК, представлена в виде колизий с частью 1 статьи 44 УК РК. Кроме того, проблема видится как несоответстствие совершенного деяния установленному виду наказания. В статье дается научное обоснование исключения ограничения свободы из санкции части 1 статья 106 УК РК. Проблемы эффективности ограничения свободы предусмотренные в части 1 статьи 122, части 1 статьи 123, часть 1 статьи 308 УК РК также связаны с наличием большой общественной опасности и не несоотсветствие совершенного деяния виду и тяжести наказания. Проблема эффективности ограничения свободы, предусмотренные в части 1 и 2 статьи 146 УК РК также указывает на несоотсветствии наказания совершенному деянию. В статье представлено научное обоснование исключения ограничения свободы из санкции указанных статей.

Методы и материалы

Исследование опирается на общенаучные методы, такие как анализ и обобщение. Метод анализа данных способствовал уяснению закономерных причин и условий применения пробации, а также причинно-следственных связей негативного отношения к ограничению свободы у жертв преступлений. На основе общих подходов метод обобщения способствовал познанию частных знаний по эффективности применения наказания в виде ограничения свободы.

Наряду с общенаучными методами применены и частно-научные методы, такие как правовой анализ, правовое моделирование. Метод правового анализа позволил выявить проблемы применения наказания в виде ограничения свободы. Метод правового моделирования сделало возможным оценить риски применения наказания в виде ограничения свободы, его негативные последствия. Исследование опирается на научные теории по вопросам уголовного наказания.

Результаты. Обсуждение

Часть 1 статья 106 УК РК предусматривает санкцию в виде ограничения свободы и лишения свободы за умышленное причинение тяжкого вреда здоровью от 3 (трех) до 8 (восемь) лет. При этом, как показывает санкция в виде ограничения свободы указана в размере восемь лет. Данное положение противоречит установления общей части УК, указанной в части 1 статьи 44 УК РК, определяющей максимальный срок в размере семь лет. В данном случае налицо коллизия закона, когда одна норма противоречит другой норме. Согласно пункта 3 статьи 12 Закон Республики Казахстан «О правовых актах» от 6 апреля 2016 года, в случае наличия подобных противоречий применяется норма, которая была введена позднее относительно противоречивой норме. Следовательно, необходимо следовать более поздней редакции статьи УК РК.

Как известно, УК РК был введен в силу с 1 января 2015 года и за эти годы в него вносились изменения и дополнения законами. На сегодняшний день в УК РК вносились изменения и дополнения более 60 законами. Наиболее ранним изменением в данном вопросе стали поправки, вносимые Законом Республики Казахстан «О внесении изменений и дополнений в некоторые законодательные акты Республики Казахстан по вопросам совершенствования уголовного, уголовно-процессуального законодательства и деятельности правоохранительных и специальных государственных органов» от 12 июля 2018 года. Данным законом срок ограничения свободы был установлен от шести месяцев до семи лет.

Позднее принятая Законом Республики Казахстан «О внесении изменений и дополнений в некоторые законодательные акты Республики Казахстан по вопросам совершенствования уголовного, уголовно-процессуального законодательства и усиления защиты прав личности» от 27 декабря 2019 года, норма предусматривает по части первой статьи 106

УК РК максимальный срок ограничения свободы восемь лет. Следовательно, действует норма, предусматривающая максимальный срок ограничения свободы в восемь лет.

Однако, при этом следует не забывать о краеугольных принципах соотвествия норм особенной части общей части. Сложившееся положение противеречит указанному принципу, что негативно отражается на целостности закона, отрасли права и всего права. При наличии колизий следует привести нормы особенной части в соотвествие с нормами общей части. По мнению М.С Жук, соответствие норм особенной части нормам общей части уголовного кодекса является объективным фактом, которое строится на рядке неопровержимым презумпций. В противном случае любые разногласия могут привести к несогласованности уголовного законодательства и как результат наличие существенных проблем при их правоприменении [1]. Н.В. Белов считает, что постоянное внесение изменений и дополнений в уголовный кодекс приводит к проблемам противоречия норм общей и особенной частей, что негаивно влияет на принцип кодификации нормативных правовых актов [2]. Действительно, наличие колизий норм общей и особенной частей УК РК приводят к проблемам правоприменения. Зачастую принятые решения суда обжалываются, что негативно отражается на доверии общества к правосудию.

Но это не все факты проблемности данной нормы, предусмотренной в части 1 статья 106 УК РК, наряду с вышеуказанной коллизией норм общей и особенной части имеются и ряд других недостатков. Одним из таких недостатков выступает целесообразность этой санкции в виде ограничения свободы, так как общественная опасность умышленного причиненения тяжкого вреда здоровью существенна, а для человека она представляет собой жизненно важной. Если исходить из критериев оценки тяжкого вреда здоровью, указанного в пункте 11 статьи 3 УК РК, то это вред опасный для человека[1]. Следовательно, исходя из принципа соразмерности наказания совершенному деянию, наказние за данное преступление должно быть соотвественным и содержать в себе все элементы цели наказания.

Следует отметить, что ранее существовали Правила судебно-медицинской оценки тяжести вреда здоровью, утвержденные Приказом Комитета здравоохранения Министерства образования, культуры и здравоохранения Республики Казахстан «О введении в практику «Правил судебно-медицинской оценки тяжести вреда здоровью» от 4 мая 1998 г. № 240[2]. Далее эти правила были утверждены Приказом Министра здравоохранения Республики Казахстан от 20 декабря 2004 года № 875/1 «Об утверждении Правил организации и производства судебно-медицинской экспертизы»[3]. В последствии эти правила утратили силу Приказом Министра здравоохранения Республики Казахстан от 20 мая 2010 года № 368 «Об утверждении Инструкции по организации и производству судебно-медицинской экспертизы»[4].

На момент отмены этих правил существовала методика экспертного исследования потерпевших, обвиняемых и других лиц для определения состояния здоровья, физического состояния, утвержденная Ученым Советом Центра судебной медицины МЮ РК, протокол № 2 от 5 декабря 2016 года, которые продолжают действовать на сегодняшний день. Отсутствие правил оценки тяжести вреда здоровью негативно сказывается на объективности определении степени тяжести здоровью, так как нет четких норм, регламентирующих данную сферу, и позволяет сформировать основу для коррупционных проявлений. Специальных данных указывающих на рост коррупционных проявлений в открытых источниках отсутствует. Однако, исходя из логики и наличии заинтересованности отдельных лиц такие проявления имеют место в повседневной жизни. Важность судебно-медицинской экспертизы напрямую связана с квалификацией преступления и поэтому этим положением могут воспользоваться в своих корыстных целях.

Подпункты 11), 12), 13 статьи 3 УК РК определяют понятие тяжкий, средней тяже-

[1] *Уголовный кодекс Республики Казахстан от 3 июля 2014 года // URL: https://adilet.zan.kz/rus/docs/K1400000226 (дата обращения 12.02.2024).*

[2] *Приказ Комитета здравоохранения Министерства образования, культуры и здравоохранения Республики Казахстан от 4 мая 1998 г. № 240 «О введении в практику «Правил судебно-медицинской оценки тяжести вреда здоровью» (утратил силу) // URL: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=1017954&pos=2;-87#pos=2;-87 (дата обращения 19.04.2024).*

[3] *Приказ Министра здравоохранения Республики Казахстан от 20 декабря 2004 года № 875/1 «Об утверждении Правил организации и производства судебно-медицинской экспертизы» (утратил силу) // URL: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=30003863&pos=5;-108#pos=5;-108 (дата обращения 19.04.2024).*

[4] *Приказ Министра здравоохранения Республики Казахстан от 20 мая 2010 года № 368 «Об утверждении Инструкции по организации и производству судебно-медицинской экспертизы» (утратил силу) // URL:https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=30785403 (дата обращения 19.04.2024).*

сти вред, легкий вред здоровью, но это лишь общие моменты, которые, не затрагивают частные моменты и «тонкости». Все это вызывает определенные проблемы и приводит к негативным последствиям и в целом отражается на уровне доверия общества к государству.

Возвращаясь к степени тяжести данного преступления, необходимо не забывать о том материальном, морально-нравственном вреде, который был нанесен потерпевшему лицу. Наказание в виде ограничения свободы, позволяющее осужденному продолжать жить и работать в обычных для него условиях жизни, что не отвечает целям наказания. Согласно части 2 статьи 39 УК РК целью наказания является восстановление социальной справедливости, а также исправление осужденного и предупреждения совершения новых уголовных правонарушений. Основываясь на данном установлении среди ученых бытует мнение, что уголовное наказание безусловно должно содержать в себе несколько элементов, таких как кара и исправление. Ю.И. Бытко, считает, что наказание состоит из кары, как меры принуждения и направлена на то, чтобы осужденный почувствовал страдание за совершенное преступление. Наряду с этим наказание, по мнению Ю.И. Бытко, наказание должно быть направлено на принуждение осужденного к выполнению общественно полезных функций [3]. А.В. Шеслер, убежден, что наказание должно быть карой, по следующим основаниям: наказание как кара сыграло свою положительную роль в истории, кара отличает наказание от других мер уголовно-правового характера, кара позволяет создать систему мер наказания и кара позволила реализовать принцип справедливости [4]. D.J. Cherrington, указывая на объективное свойство кары, считают, что целью наказания не является причинение страданий, а способ реализации цели уголовного наказания [5].

Наказание должно содержать кару не как саму цель, а как метод для реализации целей уголовного наказания. Поэтому важно решать эту задачу не путем политического популизма под видом гуманизации, а путем ужесточения наказания. По мнению многих ученых необдуманная гуманизация преступлений не решает проблем в уголовно-правовой сфере, а наоборот приводит к недоверию общества к государству. Oksana V. Kachalova убеждена, что прекращение дел в виде гуманизации приведет к нарушению прав потерпевших, нарушив важнейшие принципы законности, справедливости [6].

Действительно, практика показывает, что многие осужденные, получившие наказание в виде ограничения свободы и находящиеся на пробационном контроле, совершают уголовные и административные правонарушения. Таких примеров достаточно, многие из которых можно обнаружить в социальных сетях. Так, например, аккаунт «grazhdanskii_kontrol_qaz» опубликовал пост о том, что было совершено сексуальное насилие в отношении женщины лицом, находящимся под пробационным контролем, осужденным по статье 105 УК РК5. Следует отметить, что подобных случаев, совершения осужденных лиц, находящихся под пробационным контролем, достаточно много.

На основе сохранения незыблемости уголовно-правовых принципов и соблюдения целей наказания необходимо исключить уголовное наказание в виде ограничение свободы из части 1 статьи 106 УК РК. Данная необходимость продиктована устранением противоречий норм общей и особенной части УК РК и важностью соблюдения целей наказания.

Другим составом, требующим ревизии на предмет эффективности санкции можно отнести часть 1 статьи 122 УК РК. Диспозиция указанной нормы характеризуется наличием уголовной ответственности за половое сношение и иные действия сексуального характера с лицом, не достигшим 16-ти летнего возраста. За данное преступление предусмотрена альтернатива лишению свободы в виде ограничения свободы, на срок до 5-ти лет.

Общественная опасность данного уголовного правонарушения достаточно велика. Хотя данное преступление и отнесено к преступлениям средней тяжести, но оно является общественно опасным и покушается на половую неприкосновенность, нормальное формирование и физическое развитие подростков. Формирование здоровой нации является перспективным направлением во внутренней политике. Для всесторонней охраны прав несовершеннолетних нужен комплексный подход. Одним из элементов такого подхода должна быть правовая защита от любого посягательства на права несовершеннолетних. Необходимо учитывать то, что нарушение прав несовершеннолетних являются приоритетными и общественно опас-

[5] *Instagram/grazhdanskii_kontrol_qaz (дата обращения: 12.01.2025).*

ными, так как несовершеннолетние нуждаются в защите общества.

Riccardo Ciacci, Dario Sansone, считают, что данное преступление всегда совершается умышленно и наносит колоссальную травму жертве, которой является несовершеннолетний от 14 до 16 лет. Тем самым преступник покушается не только на половую неприкосновенность несовершеннолетнего, но и на сложившиеся устои общества, устои морали и нравственности [7]. Действительно, любое сильное общество сильно своими морально-нравственными устоями, без которых не может быть и речи об обществе. Морально разложенное общество не способно на прогресс и развитие, такому обществу уготовано забвение. Это закон диалектики, природы. Поэтому необходимо предотвратить совершение такого рода преступлений.

Выходом из сложившейся ситуации должно стать исключение из санкции части 1 статьи 122 УК РК ограничения свободы, как вида наказания. Исследования данной проблемы показали, что такого подхода придерживаются многие ученые. Так, С.М. Рахметов считает, что лишение свободы и ограничение свободы не являются равнозначными видами наказаний. Объем кары в ограничении свободы намного меньше чем в лишении свободы. Поэтому приравнивание ограничение свободы к лишению свободы создает коррупционный риск [8]. Ю.А. Островецкая, также считает, что действующая редакция санкций за данное преступление явно занижено и требует пересмотра в сторону ужесточения [9]. Г.А. Решетникова, также считает, что наказание за такое преступление не соответствуют характеру и степени общественной опасности [10]. Учитывая важность морально-нравственных устоев общества и в целях восстановления социальной справедливости и профилактики следует исключить ограничение свободы в части 1 статьи 122 УК РК.

Другая норма, предусмотренная в части 1 статьи 123 УК РК, также требует пересмотра санкции на предмет эффективности ограничения свободы. Согласно данной норме предусмотрена уголовная ответственность за понуждение к половому сношению, включая различные виды сексуальных контактов. При этом понуждение возможно различными путями, включая шантаж, запугивание и др. Санкция этой нормы содержит наказание как лишения свободы, так и ограничения свободы. Обращаясь к вышесказанному, относящемуся к части 1 статьи 122 УК РК, можно в данном случае также в качестве аргументов привести вышесказанные аргументы.

Учитывая то, что при совершении данного преступления вред причиняется не только самой жертве, но и затрагивает устои общества. Необходимо иметь виду, что покушение на морально-нравственные устои общества причиняют вред не только определенной личности, но и всему обществу. Поэтому следует пресекать любые правонарушения против устоев общества, так как это в итоге ведет к деградации общества и застою в развитии. Многие ученые склонны к тому, что санкция по данной статье находятся в противоречии с совершенным деянием. Так по мнению Nevenka Duric, Sunčana Roksandić Vidlička, Gleb Bogush, стоит поднять вопрос о совершенствовании санкций за понуждение лица к половому сношению, мужеложству, лесбиянству или совершению иных действий сексуального характера ввиду вредоносности данного деяния [11]. А.А. Биебаева, А.М. Калгужинова, В.А. Шуняева, считают, что санкции по данной статье должны соответствовать принципу справедливости [12].

Действительно, применение ограничения свободы, когда осужденный содержится в комфортных для него условиях, сопровождается риском совершения повторно им уголовного правонарушения, так как у осужденного имеются для этого все условия. При этом осужденный может постоянно довлеть на свою жертву, подвергать его моральным и физическим страданиям. Все это свидетельствует о том, что ограничение свободы в данном преступлении не выполняет своих целей, а именно не восстанавливает социальную справедливость и не препятствует рецидиву преступления.

Учитывая важность морально-нравственных устоев общества и в целях восстановления социальной справедливости и профилактики совершения преступлений следует исключить ограничение свободы из санкции части 1 статьи 123 УК РК.

Требует пересмотра также санкции на предмет эффективности ограничения свободы в части 1 статьи 308 и статьи 134 УК РК. Данные нормы указывает на наличие уголовной ответственности за вовлечение в занятие проституцией в первом случае в отношении лиц, достигших совершеннолетия, а во втором случае в отношении несовершеннолетних. Два эти преступления схожи, отличаются лишь личностью жертвы. В принципе санкции указанных статей пропорциональны. Проблема возникает при применении на-

казания в виде ограничения свободы.

При назначении ограничения свободы осужденный не ограничен в возможности контактировать с жертвой преступления. По мнению ряда, ученых применение ограничения свободы может привести к нагнетанию межличностных отношений. Так, М. Арзамасцев указывает, что в подобных случаях преступник, не ограниченный возможностью передвижения, может негативно воздействовать на свою жертву [13]. По мнению А.И. Бушкова, ограничение свободы не в полной мере отвечает цели перевоспитания осужденного [14]. Данное наказание, позволяющее осужденному контактировать со своей жертвой, вызывает недовольство жертвы и общества и негативно отражается на доверии общества к судебной системе и правосудию.

Наряду с указанными нормами выделяются и ряд других норм, требующих ревизии на предмет эффективности применения ограничения свободы, одной из них выступает состав части 1 статьи 146 УК РК, предусматривающий уголовную ответственность за жестокое, бесчеловечное или унижающее достоинство обращение, то есть умышленное причинение физических и (или) психических страданий. Аналогичная ситуация и относительно части 2 статьи 146 УК РК, предусматривающий уголовную ответственность за пытки.

Общественная опасность данного преступления достаточно высока, так как такого рода притеснениям может подвергаться неопределенный круг лиц, независимо от возраста, пола, расы, национальной или религиозной принадлежности, правового статуса и уровня материального положения. Иначе говоря, пыткам или жестокому, бесчеловечному, унижающее достоинство обращение могут подвергаться все люди. Должностные лица, или иные лица, подстрекаемые и с ведома или молчаливого согласия должностных лиц при совершении такого рода действий, причиняют колоссальный физический и моральный вред жертве. Наряду с этим, вред причиняется и обществу, так как любой представитель общества может быть подвергнут такому. Следовательно, пытки являются общественно опасными и нуждаются в соответствующем наказании.

Во всем мире пытки отнесены к самым опасным, антигуманным, тяжким преступлениям. Международные нормы, отраженные в Конвенции ООН против пыток и других жестоких, бесчеловечных или унижающих достоинство видов обращения и наказания от 10 декабря 1984 года, статья 5 Всеобщей декларация прав человека, статья 7 Международного пакта о гражданских и политических правах открыто признают пытки опасным преступлением и относят его к жестоким. По мнению Kola O. Odeku, отнесение пыток к различным категориям преступления отражает зрелось общества [15]. В том случае если пытки отнесены в разряд преступлений небольшой тяжести или даже средней тяжести, то это свидетельствует о проблемах общества.

Кроме того, отнесение части 1 статьи 146 УК РК к преступлениям небольшой тяжести, согласно части 1 статьи 68 УК РК, позволяет освободиться от уголовной ответственности в связи с примирением с потерпевшим, что делает такое преступление безнаказанным. Такая безнаказанность приводит к санкционированию, что в конечном итоге может негативно повлиять на доверие общества к государству и правосудию. К.И. Юдаков считает, что пытки вызывают большой общественный резонанс и негативно влияют на доверие к правосудию [16]. Erin M. Kearns считает, что пытки следует отнести к категории серьезных [17].

Все эти аргументы и важность безопасности общества и граждан от незаконных методов отдельных должностных лиц, а также в целях восстановления социальной справедливости и профилактики преступлений, следует исключить из части 1 и 2 статьи 146 УК РК ограничение свободы.

Заключение

На основании всего вышесказанного можно сделать следующие выводы. Учитывая важность уголовно правовых принципов и цели наказания следует исключить ограничение свободы из санкции части 1 статьи 106 УК РК. Данный подход является обоснованным по следующим позициям: первое – решение проблемы коллизии нормы части 1 статьи 44 УК РК и части 1 статьи 106 УК РК. Второе – реализация цели наказания, восстановления социальной справедливости и профилактики правонарушений.

Учитывая важность морально-нравственных устоев общества и в целях восстановления социальной справедливости и профилактики уголовных правонарушений необходимо исключить ограничение свободы из санкции части 1 статьи 122, части 1 статьи 123, части 1 статьи 134, части 1 статьи 308, части 1, 2 статьи 146 УК РК.

ЛИТЕРАТУРА

1. Жук М.С. Институты Общей и Особенной частей уголовного права: внутриотраслевые связи и соотношение // Общество и право. - 2010. - №3 (30). // URL: https://cyberleninka.ru/article/n/instituty-obschey-i-osobennoy-chastey-ugolovnogo-prava-vnutriotraslevye-svyazi-i-sootnoshenie (дата обращения: 08.02.2024).

2. Белова Н.В. Рассогласованность норм общей и особенной частей уголовного кодекса на примере института соучастия // Судебная власть и уголовный процесс. - 2020. - №3. // URL: https://cyberleninka.ru/article/n/rassoglasovannost-norm-obschey-i-osobennoy-chastey-ugolovnogo-kodeksa-na-primere-instituta-souchastiya (дата обращения: 08.02.2024).

3. Бытко Ю.И. Цели уголовного наказания // Вестник СГЮА. - 2018. - №4 (123). // URL: https://cyberleninka.ru/article/n/tseli-ugolovnogo-nakazaniya-1 (дата обращения: 12.02.2024).

4. Шеслер А.В. Почему уголовное наказание должно быть карой // Вестник Кузбасского института. - 2019. - №1 (38). // URL: https://cyberleninka.ru/article/n/pochemu-ugolovnoe-nakazanie-dolzhno-byt-karoy (дата обращения: 12.02.2024).

5. Cherrington D.J. "Crime and Punishment: Does Punishment Work?". The Hayes Report on Loss Prevention. - Volume 22. - Issue 2. - pp. 2-3. // URL: https://scholarsarchive.byu.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1953&context=facpub (date of reference: 12.02.2024).

6. Kachalova O.V. Humanization of Modern Criminal Proceedings. Rossijskoe pravosudie. August 2023. - DOI:10.37399/issn2072-909X.2023.9.95-101 (date of reference: 04.07.2024).

7. Riccardo Ciacci, Dario Sansone. the Impact of Sodomy Law Repeals on Crime // URL: https://www.researchgate.net/publication/343877435_The_Impact_of_Sodomy_Law_Repeals_on_Crime (date of reference: 13.02.2024).

8. Рахметов С.М. Арест как альтернативный лишению свободы вид наказания. // URL: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=39503985&pos=6;-108#pos=6;-108 (дата обращения: 19.04.2024).

9. Островецкая Ю.А. Проблемные вопросы применения статей 134 и 135 уголовного кодекса Российской Федерации и возможные пути их решения // Вестник Удмуртского университета. Серия «Экономика и право». - 2017. - №4. // URL: https://cyberleninka.ru/article/n/problemnye-voprosy-primeneniya-statey-134-i-135-ugolovnogo-kodeksa-rossiyskoy-federatsii-i-vozmozhnye-puti-ih-resheniya (дата обращения: 13.02.2024).

10. Решетникова Г.А. Некоторые вопросы квалификации преступлений против половой неприкосновенности несовершеннолетних // Вестник Удмуртского университета. Серия «Экономика и право». - 2014. - №3. // URL: https://cyberleninka.ru/article/n/nekotorye-voprosy-kvalifikatsii-prestupleniy-protiv-polovoy-neprikosnovennosti-nesovershennoletnih (дата обращения: 13.02.2024).

11. Nevenka Duric, Sunčana Roksandić Vidlička, Gleb Bogush Legal protection of sexual minorities in international Criminal law // Russian Law Journal. - 2018. - №1. // URL: https://cyberleninka.ru/article/n/legal-protection-of-sexual-minorities-in-international-criminal-law (date of reference: 19.06.2024).

12. Биебаева А.А., Калгужинова А.М., Шуняева В.А. Понуждение к действиям сексуального характера: правовые позиции Верховного суда Российской Федерации и Республики Казахстан // Актуальные проблемы государства и права. - 2019.- №10. // URL: https://cyberleninka.ru/article/n/ponuzhdenie-k-deystviyam-seksualnogo-haraktera-pravovye-pozitsii-verhovnogo-suda-rossiyskoy-federatsii-i-respubliki-kazahstan (дата обращения: 13.02.2024).

13. Арзамасцев М. Вопросы назначения судами уголовного наказания в виде ограничения свободы // Уголовное право. - 2012. - № 3. - С. 4 - 7.

14. Бушков А.И. Ограничение свободы в системе наказаний по уголовному кодексу РФ // Контентус. - 2019. - №6 (83). // URL: https://cyberleninka.ru/article/n/ogranichenie-svobody-v-sisteme-nakazaniy-po-ugolovnomu-kodeksu-rf (дата обращения: 22.04.2024).

15. Kola O. Odeku. Criminal Responsibility for Torture: A Human Rights Analysis. // URL: https://www.tandfonline.com/doi/abs/10.1080/09720073.2013.11891299 (date of reference: 19.06.2024).

16. Юдаков К.И. О совершенствовании уголовной ответственности за пытки. - Вестник Академии правоохранительных органов. Научный журнал – 2017. - № 2 (4). – С. 56-63 - DOI: 10.52425/25187252 // URL: https://vestnikacademy.kz/?p=323&lang=ru#flipbook-df_2473/57/ (дата обращения 04.07.2024).

17. Erin M. Kearns. The Study of Torture: Why It Persists, Why Perceptions of It are Malleable, and Why It is Difficult to Eradicate. - Washington, DC: Department of Justice, Law and Criminology, American University: Laws – 2015. - 4(1). – pp.1-15. // URL: https://doi.org/10.3390/laws4010001 (date of reference: 04.07.2024).

REFERENCES

1. Zhuk M.S. Instituty Obshhej i Osobennoj chastej ugolovnogo prava: vnutriotraslevye svjazi i sootnoshenie // Obshhestvo i pravo. - 2010. - №3 (30). // URL: https://cyberleninka.ru/article/n/instituty-obschey-i-osobennoy-chastey-ugolovnogo-prava-vnutriotraslevye-svyazi-i-sootnoshenie (data obrashhenija: 08.02.2024).

2. Belova N.V. Rassoglasovannost' norm obshhej i osobennoj chastej ugolovnogo kodeksa na primere instituta souchastija // Sudebnaja vlast' i ugolovnyj process. - 2020. - №3. // URL: https://cyberleninka.ru/article/n/rassoglasovannost-norm-obschey-i-osobennoy-chastey-ugolovnogo-kodeksa-na-primere-instituta-souchastiya (data obrashhenija: 08.02.2024).

3. Bytko Ju. I. Celi ugolovnogo nakazanija // Vestnik SGJuA. - 2018. - №4 (123). // URL: https://cyberleninka.ru/article/n/tseli-ugolovnogo-nakazaniya-1 (data obrashhenija: 12.02.2024).

4. Shesler A.V. Pochemu ugolovnoe nakazanie dolzhno byt' karoj // Vestnik Kuzbasskogo instituta. - 2019. - №1 (38). // URL: https://cyberleninka.ru/article/n/pochemu-ugolovnoe-nakazanie-dolzhno-byt-karoy (data obrashhenija: 12.02.2024).

5. Cherrington D.J. "Crime and Punishment: Does Punishment Work?". The Hayes Report on Loss Prevention. - Volume 22. - Issue 2. - rr. 2-3. // URL: https://scholarsarchive.byu.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1953&context=facpub (date of reference: 12.02.2024).

6. Kachalova O.V. Humanization of Modern Criminal Proceedings. Rossijskoe pravosudie. August 2023. - DOI:10.37399/issn2072-909X.2023.9.95-101 (date of reference: 04.07.2024).

7. Riccardo Ciacci, Dario Sansone. the Impact of Sodomy Law Repeals on Crime // URL: https://www.researchgate.net/publication/343877435_The_Impact_of_Sodomy_Law_Repeals_on_Crime (date of reference: 13.02.2024).

8. Rahmetov S.M. Arest kak al'ternativnyj lisheniju svobody vid nakazanija. // URL: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=39503985&pos=6;-108#pos=6;-108 (data obrashhenija: 19.04.2024).

9. Ostroveckaja Ju.A. Problemnye voprosy primenenija statej 134 i 135 ugolovnogo kodeksa Rossijskoj Federacii i vozmozhnye puti ih reshenija // Vestnik Udmurtskogo universiteta. Serija «Jekonomika i pravo». - 2017. - №4. // URL: https://cyberleninka.ru/article/n/problemnye-voprosy-primeneniya-statey-134-i-135-ugolovnogo-kodeksa-rossiyskoy-federatsii-i-vozmozhnye-puti-ih-resheniya (data obrashhenija: 13.02.2024).

10. Reshetnikova G.A. Nekotorye voprosy kvalifikacii prestuplenij protiv polovoj neprikosnovennosti nesovershennoletnih // Vestnik Udmurtskogo universiteta. Serija «Jekonomika i pravo». - 2014. - №3. // URL: https://cyberleninka.ru/article/n/nekotorye-voprosy-kvalifikatsii-prestupleniy-protiv-polovoy-neprikosnovennosti-nesovershennoletnih (data obrashhenija: 13.02.2024).

11. Nevenka Duric, Sunčana Roksandić Vidlička, Gleb Bogush Legal protection of sexual minorities in international Criminal law // Russian Law Journal. - 2018. - №1. // URL: https://cyberleninka.ru/article/n/legal-protection-of-sexual-minorities-in-international-criminal-law (date of reference: 19.06.2024).

12. Biebaeva A.A., Kalguzhinova A.M., Shunjaeva V.A. Ponuzhdenie k dejstvijam seksual'nogo haraktera: pravovye pozicii Verhovnogo suda Rossijskoj Federacii i Respubliki Kazahstan // Aktual'nye problemy gosudarstva i prava. - 2019.- №10. // URL: https://cyberleninka.ru/article/n/ponuzhdenie-k-deystviyam-seksualnogo-haraktera-pravovye-pozitsii-verhovnogo-suda-rossiyskoy-federatsii-i-respubliki-kazahstan (data obrashhenija: 13.02.2024).

13. Arzamascev M. Voprosy naznachenija sudami ugolovnogo nakazanija v vide ogranichenija svobody // Ugolovnoe pravo. - 2012. - № 3. - S. 4 - 7.

14. Bushkov A.I. Ogranichenie svobody v sisteme nakazanij po ugolovnomu kodeksu RF // Kontentus. - 2019. - №6 (83). // URL: https://cyberleninka.ru/article/n/ogranichenie-svobody-v-sisteme-nakazaniy-po-ugolovnomu-kodeksu-rf (data obrashhenija: 22.04.2024).

15. Kola O. Odeku. Criminal Responsibility for Torture: A Human Rights Analysis. // URL: https://www.tandfonline.com/doi/abs/10.1080/09720073.2013.11891299 (date of reference: 19.06.2024).

16. Judakov K.I. O sovershenstvovanii ugolovnoj otvetstvennosti za pytki. - Vestnik Akademii pravoohranitel'nyh organov. Nauchnyj zhurnal – 2017. - № 2 (4). – S. 56-63 - DOI: 10.52425/25187252 // URL: https://vestnikacademy.kz/?p=323&lang=ru#flipbook-df_2473/57/ (data obrashhenija 04.07.2024).

17. Erin M. Kearns. The Study of Torture: Why It Persists, Why Perceptions of It are Malleable, and Why It is Difficult to Eradicate. - Washington, DC: Department of Justice, Law and Criminology, American University: Laws – 2015. - 4(1). – rr.1-15. // URL: https://doi.org/10.3390/laws4010001 (date of reference: 04.07.2024).

Журнал Қазақстан Республикасы Ақпарат және коммуникациялар министрлігінің Ақпарат комитетінде тіркелген

Журналдың шығу мерзімділігі - үш айда бір рет
Мақалаларды журналға орналастыру бойынша
Қазақстан Республикасы Заңнама және құқықтық ақпарат институтына хабарласуға болады
E-mail: institutzakonodatelstva@gmail.com
тел.: 8 (7172) 26-61-22; 57-25-01

Жарияланған материалдар редакцияның көзқарасына сай болмауы мүмкін.
Жариялымдағы фактілер мен
мәліметтердің шынайылығына авторлар жауап береді.
Редакция қолжазбаларды қайтармайды.
Материалдарды қайта басу редакцияның рұқсатымен мүмкін болады.
Журналға сілтеме жасау міндетті.

Журнал зарегистрирован в Комитете информации Министерства информации и коммуникаций Республики Казахстан

Периодичность выпуска журнала - не реже одного раза в три месяца
По вопросам опубликования статей в журнал обращаться
в Институт законодательства и правовой информации Республики Казахстан
E-mail: institutzakonodatelstva@gmail.com
тел.: 8 (7172) 26-61-22; 57-25-01

Опубликованные материалы могут не совпадать с точкой зрения редакции.
Ответственность за достоверность фактов и сведений,
содержащихся в публикациях, несут авторы.
Редакция не возвращает рукописи.
Перепечатка материалов возможна только с разрешения редакции.
Ссылка на журнал обязательна.

Journal is registered in the Committee of Information of the Ministry of Information and Communications of the Republic of Kazakhstan

Journal issue periodicity - at least once in three months
For publication of articles in the journal contact
to the Institute of Legislation and Legal Information of the Republic of Kazakhstan
E-mail: institutzakonodatelstva@gmail.com
Tel.: 8 (7172) 26-61-22; 57-25-01

Published materials may not reflect the views of the editorial board.
Authors are responsible for the accuracy of the facts and information contained in publications,
Editors don't return the manuscript.
Reprinting of materials is possible only with permission of the editorial board.
Link to the journal is compulsory.

Вестник Института законодательства и правовой информации
Республики Казахстан, Том 80, №2-2025 г.

Научно-правовой журнал

Издается в авторской редакции

Подписано в печать 30.05.2025 Дата выхода тиража 30.06.2025
Формат А4 Бумага офсетная Печать цифровая
Объем усл. печ. л. 56,00 Заказ № 6

Сверстано и отпечатано в Институте законодательства
и правовой информации Республики Казахстан
г. Астана, пр. Жеңіс, 15А
8 7172 57-25-01, www.zqai.kz/ru